

ISSN: 1308-5298

TO
ID

TARİH
OKULU
DERGİSİ

JOURNAL OF
HISTORY
SCHOOL

JH
OS

Yıl/Year 12, Sayı/ Issue: XLI, Ağustos/ August 2019

www.johschool.com

Journal Of History School
Tarih Okulu Dergisi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Journal of History School dergisi yılda altı defa yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir. *Journal of History School* dergisinde yayınlanan tüm yazıların yayın hakları **Tarih Okulu Dergisi**'ne aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Kaynak gösterilmek koşuluyla alıntı yapılabilir.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Journal of History School, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergi olup Dergipark üyesidir. **ULAKBİM, Index Islamicus, Sobiad, Akademik Araştırmalar İndeksi, ASOS, Arastirmax, İSAM, TEİ** ve **Research Bible** tarafından taranmaktadır.

Journal of History School is an international, six-reviewed in a year journal. JOHS bear the sole legal responsibility for their published works in www.johschool.com.

Journal of History School has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of *Journal of History School*. It can be quoted as long as referred to the Johs.

The Editorial Board makes the final decision to publish articles. No article is returned to authors.

ISSN: 1308-5298 (Baskı) 2148-4260 (Elektronik)

Cilt / Volume: 12 – Sayı / Issue: XLI – Ağustos / August 2019

Journal Of History School
Tarih Okulu Dergisi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Editor: Prof. Dr. Ahmet KARA

Editör Yardımcısı: Arş. Gör. Tuğrul Gökmen ŞAHİN

E-mail: yenitarihokulu@gmail.com

Web: <http://www.johschool.com>

JOHSCHOOL

Cilt / Volume: 12 – Sayı / Issue: XLI – Ağustos / August 2019

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

Editor: Prof. Dr. Ahmet KARA

Editör Yardımcısı: Arş. Gör. Tuğrul Gökmen ŞAHİN

Alan Editörleri

Prof. Dr. Nesrin SİS	Filoloji	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Naci İSPİR	İletişim Felsefesi	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. M. Zafer DANIŞ	Sosyal Hizmetler	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN	Uygulamalı İletişim	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk ÖZTÜRK	Eğitim Bilimleri	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ESGİN	Genel Sosyoloji ve Metodoloji	İnönü Üniversitesi
Dr. Ertan ZEREYAK	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Kevser TAŞDÖNER	Arkeoloji	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşat ÇELİK	Tarih	Fırat Üniversitesi
Dr. Fuat ŞANCI	Sanat Tarihi	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Salim DURUKOĞLU	Türk Dili ve Edebiyatı	İnönü Üniversitesi
Dr. Metin KILIÇ	Sosyoloji	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Tuğrul KARA	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet AKKAYA	Türkçe Eğitimi	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Fatih DEĞİRMENCİ	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	Atatürk Üniversitesi
Dr. Şahin SARUHAN	Müzik	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer ALANKA	Gazetecilik	Atatürk Üniversitesi
Dr. Abdulnasır SÜT	İlahiyat	Bingöl Üniversitesi
Dr. Ahmet OKTAN	Radyo Televizyon Sinema	Ondokuz Mayıs Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gabor AGOSTON, Georgetown Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. İsmail AKA, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dilek BARLAS, Koç Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Laurence BROCKLISS, Oxford Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Enver ÇAKAR, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Özer ERGENÇ, Bilkent Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ERSAN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Paul FREEDMAN, Yale Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jonathan M. HALL, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Şükri HANİOĞLU, Princeton Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Cemal KAFADAR, Harvard Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Cüneyt KANAT, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Stephen MITCHELL, Exeter Üniversitesi, İngiltere
Prof. Dr. Alun MUNSLOW, Chichester Üniversitesi, İngiltere
Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Doğan ÖZLEM, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Antonella ROMANO, Avrupa Üniversitesi Enstitüsü
Prof. Dr. Richard Candida SMITH, Berkeley Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Önhan TUNCA, Liège Üniversitesi, Belçika
Prof. Dr. Dmitriy D. VASILYEV, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya
Prof. Dr. Levent YILMAZ, Bilgi Üniversitesi, Türkiye
Dr. Hakan ERDEM, Sabancı Üniversitesi, Türkiye

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Seçil Karal AKGÜN, ODTÜ, Türkiye
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Recep BOZTEMUR, ODTÜ, Türkiye
Prof. Dr. Şerife CENGİZ, İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa DAŞ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fevzi DEMİR, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Turan GÖKÇE, Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cihat GÖKTEPE, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Müzeyyen GÜLER, Mimar Sinan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dimitris KYRTATAS, Thesselia Üniversitesi, Yunanistan
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. John E. WOODS, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yuriy AVERYANOV, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya
Doç. Dr. Teyfur ERDOĞDU, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Abdülhamit KIRMIZI, İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yenal ÜNAL, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yonca KÖKSAL, Koç Üniversitesi, Türkiye

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Bilal TUNÇ

Makale Türü: Araştırma Makalesi

BUCAKTAN İLÇEYE DÖNÜŞTÜRÜLME SONRASINDA YENİ İLÇELERİN
İDARİ YAPI VE NÜFUSUNDAKİ DEĞİŞİMLER: ERDEMLİ İLÇESİ ÖRNEĞİ
(1954-1980)

*Changes in the Administrative Structure and Population of New Districts After
Conversion From Township to District: Erdemli District Example (1954-1980)*

577-591

İhsan Burak BİRECİKLİ

Makale Türü: Araştırma Makalesi

AVLONYALI İSMAİL KEMAL BEY'İN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ 1912-1914
The Independence Struggles Of Ismail Kemal Vlora 1912-1914

592-620

Mehmet Korkud AYDIN

Makale Türü: Araştırma Makalesi

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİSTAN LEJYONU: KURULUŞU, FAALİYETLERİ
ve TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMLARI

*The Legion Of Turkestan In World War I: Organization, Operations And Turkey's
Approach*

621-663

M. Emin ELMACI - İlknur SARI

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DEMOKRAT PARTİ'NİN İLK DÖNEMİNDE SOL ALGISINA BİR ÖRNEK;
KOMÜNİZMİ TEL'İN HAREKETLERİ (1950-1954)

*In The First Period Of The Democrate Party An Example Of Left Perception;
Condemnation Meetings For Communism (1950-1954)*

664-714

Mustafa BOSTANCI - Taner LÜLECİ

Makale Türü: Araştırma Makalesi

21. YÜZYIL BAŞINDA TÜRKİYE KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ
Beginning of the 21st Century Turkey-Kazakhstan Relations

715-754

Neval AKÇA BERK

Makale Türü: Araştırma Makalesi

AKTİF TARİH DERSLERİ İÇİN ALTERNATİF UYGULAMALAR: TARİHSEL
CANLANDIRMA VE SİMÜLASYON

*Alternative Applications for Active History Courses Historical Reenactment and
Classroom Simulations*

755-777

Melih GÖRGÜN

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÜNİVERSİTE REFORMU VE TÜRKİYE'YE GÖÇ EDEN ALMAN BİLİM
İNSANLARI: ULUSLARARASI GÖÇ BAĞLAMINDA İTİCİ VE ÇEKİCİ
UNSURLAR

*The University Reform and Immigration of German Scientists to Turkey: Push and Pull
Factors in the Perspective of International Migration*

778-805

Yusuf ÇİFTÇİ

Makale Türü: Araştırma Makalesi

BİLGİ KURAMLARINI ANLAMAK: YORUMCU BİLGİ KURAMI ÜZERİNE BİR
İNCELEME

Understanding The Epistemologies: An Analyse of The Interpretative Epistemology

806-820

Emre ÖZTÜRK

Makale Türü: Araştırma Makalesi

NESNELLİĞİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ:

NESNELLİĞİN NELİĞİ VE MAHİYETİ ÜZERİNE TARİHSEL BİR OKUMA

*The Rise and Fall of Objectivity: A Historical Reading on Essence and Nature of
Objectivity*

821-852

Fethi NAS

Makale Türü: Araştırma Makalesi

KIRSAL ALANDA TARIMSAL FAALİYETLER VE GEÇİM KAYNAKLARININ
DÖNÜŞÜMÜ (BARTIN KÖYLERİ ÖRNEĞİ)

*The Transformation Of Agricultural Production And Livelihoods In Rural Areas (Case
Of Bartın Villages)*

853-873

İbrahim AKKAŞ

Makale Türü: Araştırma Makalesi

YENİ SOSYALLEŞME MEKÂN LARI: ALIŞ VERİŞ MERKEZLERİ

New Socialization Spaces: Shopping Centers

874-883

Nuri SÖNMEZ – Suat ÇAPUK

Makale Türü: Araştırma Makalesi

MOBİL ÖĞRENMENİN AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ: BİR META-ANALİZ
ÇALIŞMASI

Effects Of Mobile Learning On Academic Achievement: A Meta Analysis

884-924

Sadi H. NAKİBOĞLU

Makale Türü: Araştırma Makalesi

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRENCİLERİNİN ÇAĞATAY TÜRKÇESİ VE
EDEBİYATINA YÖNELİK BİLGİ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ: ÖMER
HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

*Examination of the Knowledge Level of Turkish Language and Literature Students in
terms of Chagatai Turkish Language and Literature: A Research on Ömer Halisdemir
University Students*

925-941

Editörden...

Değerli bilim insanları: Tarih Okulu Dergisi yeni sayısı ile bilim dünyasının karşısına çıkmanın mutluluğunu yaşamaktadır. Tarih Okulu Dergisi'nin Ağustos 2019 tarihli XLI. sayısını yayınlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda çeşitli alanlardan 13 Araştırma makalesi bulunmaktadır.

Dergicilikte, özellikle günümüz şartlarında bunun anlamı, gösterilen çabanın karşılığını bulması demektir. Bugüne kadar çıkardığımız sayılar hakkındaki genel izlenim ve değerlendirmeler, Tarih Okulu Dergisi'nin nicel ve nitel olarak farklı ve özgün bir çıkış olduğu yönündedir. Bu niteliğin altında yatan en önemli husus, Tarih Okulu Dergisi'nin hareketi etrafında "hayata bütüncül bakan" bir felsefenin yatmasıdır. Nitekim tarih ve eğitim bilimleri alanlarındaki seçkin metinlerin bir araya gelmesi bu "bütüncül" bakışın sonucudur.

Bugün XLI. sayısı çıkan Tarih Okulu Dergisi'nin, gelecek sayılarla kendi içinde daha derin, daha bilimsel ve daha benimsenir olmak için mesafe kat ederken, aynı zamanda, başta yazarları olmak üzere, dergiye katkıda bulunan tüm ilgili çevresiyle birlikte "bilgi, bilim ve sanat" üreten bir ekolün odağı olacağı umundayız. Vizyonumuz bazı temel kabulleri dikte ettiren ve bu doğrultuda okurlarını etkilemeye çalışan bir tutumun aksine, her bireyin kendi özgürlüğünden hareketle ortaya koyduğu düşünce ve bilgilerin kaynağından beslenecek bir geleceğin inşası yönünde ilerleme imkânının ortaya konulmasıdır.

Derginin editörü olarak bilim dünyasına az da olsa katkı sunmaya çalışmanın heyecanı içerisinde olmakla beraber, bir bayrak yarışı gibi dergiyi daha da ileriye götürmek için Tarih Okulu Dergisinin tüm ekip arkadaşlarıma desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Beraber çıktığımız bu yolda Dergimizin XLI. sayısına destek vererek onurlandıran yazarlarımıza, değerlendirme aşamasında kıymetli vakitlerini ayıran hakemlerimize ayrıca müteşekkirim. Yeni sayımızın bilim dünyasına katkı sağlaması ve diğer Tarih Okulu Dergisi sayılarında buluşmak dileklerimizle...

Prof. Dr. Ahmet KARA

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24693>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 16.06.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted:16.06.2019
Accepted:31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Tunç, B. (2019). Bucaktan İlçeye Dönüştürülme Sonrasında Yeni İlçelerin İdari Yapı ve Nüfusundaki Değişimler: Erdemli İlçesi Örneği (1954-1980). *Journal of History School*, 41, 577-591.

BUCAKTAN İLÇEYE DÖNÜŞTÜRÜLME SONRASINDA YENİ İLÇELERİN İDARİ YAPI VE NÜFUSUNDAKİ DEĞİŞİMLER: ERDEMLİ İLÇESİ ÖRNEĞİ (1954-1980)¹

Bilal TUNÇ²

Öz

Bu çalışmada, Akdeniz Bölgesi'nin kıyısında ve Mersin'in batısında yer alan Erdemli ilçesinde Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar idari alandaki düzenlemelerle nüfusun tarihsel gelişimi, şehrsel ve kırsal nüfus, cinsiyet ve yaş yapısı, göçler, eğitim, nüfusun ekonomik sektörlere bölünüşü, yoğunluğu ve dağılışı üzerinde durulmaktadır. Bilindiği üzere, Akdeniz Bölgesi'nin alan bakımından büyük şehirlerinden olan Mersin'in ilçelerinden birisi olan Erdemli, tarih boyunca Kizuvatnalılar zamanından başlayarak sırasıyla Hitit, Frig, Asur, Eski Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı uygarlıklarına ev sahipliği yapmış olması nedeniyle çok zengin tarihi ve kültürel varlıkları barındırmaktadır. Böylesine önemli olan yerleşim alanında tarih boyunca idari alanda birçok düzenlemeler yapılmış ve bu durum doğal olarak nüfusu da etkilemiştir. Bilhassa Cumhuriyet döneminde idari alandaki düzenlemelere bağlı olarak Erdemli'nin nahiye ve köylerinin statülerinde birtakım değişikliklerin ve yeniliklerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu durum, doğal olarak nüfus artış hızını da etkilemiştir. Bu eser başta arşiv kayıtları, Resmî Gazete ve TÜİK verileri olmak üzere; araştırma ve inceleme eserlerinden yararlanılarak oluşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erdemli, İdari Yapı, Mersin, Nüfus.

¹Bu çalışma 19-21 Nisan 2018 tarihleri arasında Mersin'de düzenlenen "Uluslar Arası Erdemli Sempozyumunda" sunulan tebliğden genişletilerek hazırlanmıştır.

²Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Tarih Bölümü, btunc@agri.edu.tr, [ORCID: 0000-0001-5361-849](https://orcid.org/0000-0001-5361-849)

Changes in the Administrative Structure and Population of New Districts After Conversion From Township to District: Erdemli District Example (1954-1980)

Abstract

In this study, the historical development of population, urban and rural population, gender and age structure, immigrations, education, distribution of population in terms of economic sectors, the intensity and distribution thereof are examined in line with the administrative changes since the proclamation of Republic until today in Erdemli District which is located in Mediterranean shore and in the west of Mersin. As is known, Erdemli; one of the districts of Mersin which is one of the biggest cities of Mediterranean Region in terms of surface area, has hosted various civilizations through the history starting with Kizuwatnians' age and hosted Hittite, Phrygia, Asus, Ancient Greece, Rome, Byzantine, Seljuk, Karamanoğulları and Ottoman civilizations respectively, therefore it involves very rich historical and cultural assets. Various administrative arrangements have been made in this important settlement through the history and this has affected the population naturally. Based on administrative arrangements accomplished in Republic period especially, it is obligatory to make various rearrangements the status of sub-districts and villages of Erdemli. This has naturally affected the population growth rate. This piece shall be created by utilizing various research and examination works, primarily achieve records, Official Gazette and Turkish Statistical Institute data.

Keywords: Erdemli Administrative Structure, Mersin, Population.

GİRİŞ

Türkiye'de vilâyet ve diğer birimlerde nüfus ve idari alanlarla ilgili düzenleme ve çalışmalar, vilâyet, kaza, bucak ve diğer yerler hakkında en doğru bilgileri verir. Bu bağlamda, nüfus denilen olgu belli bir yerleşim yerinde yaşayan insanların toplam sayısıdır³. İdari yapı denilen olgu ise, vilâyetlerin, ilçelerin, bucakların, köylerin vb. yerlerin bütün ekonomik ve toplumsal sistemlerinin incelenmesidir⁴.

"Erdemli" isminin nereden geldiği kesin olarak belli değildir. Burasının 15 yüzyılda İç Anadolu'dan geldiği sanılan "Erdemoğulları" isimdeki bir Türkmen Aşireti'nin ismini aldığı sanılmaktadır. "Erdem" in sözlük anlamı

³ Ertuğrul Murat Özgür, *Nüfus Coğrafyası*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 2011, s.1.

⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat Yayınları, 2008, s.17; Bilal Tunç, *Cumhuriyet Döneminde Ayaş İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu (1923-1980)*, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (2018), s.1424.

Bucaktan İlçeye Dönüştürülme Sonrasında Yeni İlçelerin İdari Yapı ve Nüfusundaki
Değişimler: Erdemli İlçesi Örneği (1954-1980)

iyilik, doğruluk demektir. Türkmen Beyi Erdem, bu güzel anlamlı sözcüğü beğendiği için aşiretinin adına ve devamlı kalmak istedikleri bu yere Erdemli ismi verilmiştir⁵.

1954 yılına kadar köy olan Erdemli, Silifke İlçesine bağlı küçük bir yerleşim yeri iken, 4 Mart 1954 tarihinde Silifke'nin Yağda Bucağı ile Mersin'e bağlı Elvanlı Bucağı'nın birleştirilmesiyle ilçe yapılmıştır. Yani önceleri Silifke ilçesine bağlı bir birim olan Yağda nahiyesi 6325 Sayılı Kanun ile Erdemli adıyla bir ilçe haline getirilmiştir⁶. Erdemli ilçesi İçel'e bağlı bir ilçe olarak kurulmuş ve ilçe merkezi Erdemli olarak belirlenmiştir. Hemen akabinde ise Erdemli'de belediye teşkilatı kurulmuştur. Bu kapsamda Yağdakoyuncu ve Alata köyleri Erdemli Belediye Başkanlığı sınırları içerisine alınmıştır⁷. Buranın ilçe olmasıyla birlikte kaymakamlık idaresi kurulmuş ve ilk kaymakamı atanmıştır. Buranın ilk kaymakamlığına 15 Haziran 1956 tarihinde Hassa kaymakamı olan S. Halûk Oskay atanmıştır⁸.

İlk kaymakam ve onu müteakiben atanan kişiler sırasıyla şunlardır:

- a) S. Halûk Oskay (15 Haziran 1956)⁹
- b) Ali Çamur (24 Kasım 1958)¹⁰
- c) Abidin Coşkun (25 Ocak 1960)¹¹
- d) Necati Gündüz (6 Ocak 1962)¹²
- e) Tuncay Gökdağ (24 Ekim 1963)¹³
- f) Erdoğan Gündüz (28 Ekim 1970)¹⁴
- g) Halil Kanal (28 Eylül 1972)¹⁵

Erdemli'ye ilk kaymakamın atanmasından sonra burada Belediye Başkanlığı oluşturulmuştur. Erdemlinin ilk belediye başkanı Abdurrahman Şevki Kocareis'tir ve yaklaşık olarak 20 yıl boyunca Erdemliye hizmet etmiştir¹⁶.

⁵<http://www.erdemli.bel.tr/tarihcee#.WsJHhYhubIU> (E.T. 02.04.2018)

⁶ Resmi Gazete, 15 Haziran 1955, Sayı: 9029, s.12309.

⁷ BCA, Fon Kodu: 311.11.10, Yer No: 246.23.17.

⁸ Resmi Gazete, 1 Temmuz 1954, Sayı:8743, s.9758.

⁹ Resmi Gazete, 1 Temmuz 1954, Sayı:8743, s.9758.

¹⁰ Resmi Gazete, 27 Kasım 1958, Sayı:10068, s.20572.

¹¹ Resmi Gazete, 21 Mart 1962, Sayı:11062, s. 6922

¹² Resmi Gazete, 24 Ocak 1960, Sayı:10418, s.3.

¹³ Resmi Gazete, 24 Ekim 1963, Sayı:11539, s. 528

¹⁴ Resmi Gazete, 28 Ekim 1970, Sayı:13665, s.3.

¹⁵ Resmi Gazete, 28 Eylül 1972, Sayı: 14326, s.3.

¹⁶BCA, Fon Kodu: 311.11.10, Yer No: 246.23.17.

1. Erdemli İlçesinde İdari Alandaki Düzenlemeler

Giriş kısmında ifade edildiği gibi, Yağda nahiyesinin Erdemli ilçesine dönüştürülmesiyle birlikte söz konusu nahiyeye bağlı bütün köyler yeni ilçeye bağlanmıştır. İlçe olmadan önce Yağda nahiyesine bağlı olan köyler şunlardır: Avkadı, Arslanlı, Çerçili, Çiriş, Elbeyli, Güneyli, Gücüş, Güzeloluk, Harfilli, Hüsametli, Karakeşli, Köselerrl, Kayacı, Kocahasanlı, Koramşalı, Küstülü, Lamas, Sandal, Sarıkaya, Tabureli, Veyselli, Yağdan, Yağdakoyuncu, Yeni yurt köyleridir¹⁷.

1 Haziran 1954 tarihinde Erdemli ilçesinin başlıca nahiyeleri şunlardan oluşmaktadır¹⁸:

- a) Merkez nahiyesi
- b) Yağda nahiyesi
- c) Kıroban nahiyesi
- d) Elvanlı nahiyesi

Önceleri Silifke'ye bağlı olan Kıroban nahiyesinin bu ilçeye bağlanmasıyla birlikte adı geçen nahiyeye bağlı çok sayıda köy de bu ilçeye bağlanmıştır. Kırobannahiyesine bağlı olan köyler şunlardır: Kızılgeçit, Seydili, Viran ve Ören köyleri. Bu köylerin tamamı Erdemli ilçesine bağlanmış ve Erdemli ilçesinin sınırları iyice genişlemiştir. Bu da ilçeyi daha büyük bir konuma getirmiştir¹⁹.

Erdemli kazasının oluşturulmasından hemen sonra Silifkeye bağlı olan Merkez nahiyesinin bu ilçeye bağlanmasıyla birlikte Merkez nahiyeye bağlı çok sayıda köy de bu ilçeye bağlanmıştır. Merkez nahiyesine bağlı olan köyler şunlardır: Ayaş, Güvere, Karaahmetli ve Tırpar köyleri. Adı geçen köylerin tamamı Erdemli ilçesine bağlanmış ve Erdemli ilçesinin sınırları iyice genişlemiştir. Bu da ilçeyi daha büyük bir konuma getirmiştir²⁰.

Erdemli ilçesi oluşturulduktan sonra burada idari alanda birçok düzenleme ve değişiklikler yapılmıştır. Bu düzenlemeler kapsamında bazı ilçelere ait olan köyler Erdemli ilçesi sınırlarına dâhil edilmiştir. Örneğin 28 Haziran 1954 tarihinde İlçel kazasına bağlı durumunda olan Yağdakoyuncu ve Alata köyleri

¹⁷ Resmi Gazete, 10 Mart 1954, Sayı:8654, s.8538.

¹⁸ Resmi Gazete, 1 Temmuz 1954, Sayı:8743, s.9758.

¹⁹ Resmi Gazete, 10 Mart 1954, Sayı:8654, s.8538.

²⁰ Resmi Gazete, 10 Mart 1954, Sayı:8654, s.8538.

Bucaktan İlçeye Dönüştürülme Sonrasında Yeni İlçelerin İdari Yapı ve Nüfusundaki Değişimler: Erdemli İlçesi Örneği (1954-1980)

Erdemli ilçesine bağlanmıştır²¹. Bunun gibi bazen de Erdemli ilçesine bağlı olan idari birimler başka köylere bağlanmıştır. Örneğin 24 Aralık 1955 tarihinde Erdemli'ye ait olan Ören, Kızılgöçit ve Seydili köyleri Silifke kazasına bağlanmıştır²². Aynı biçimde 12 Mayıs 1959 tarihinde Merkez ilçesine bağlı olan Ayaş köyü ve Kız Mahallesi Erdemli kazası sınırlarına bağlanmıştır²³.

Erdemli 1954 yılında yeni bir ilçe olarak kurulduğu için burada yönetim alanında çok sayıda yenilik ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda Erdemli'ye bağlı olan bazı idari birimlerin yapıları tamamen değiştirilmiştir. Örneğin Erdemli Kazası Elvanlı nahiyesinin Çekoklu ve Köypınarı köylerinin tüzelkişilikleri kaldırılmış ve Köşkbucağı adında yeni bir köy oluşturulmuştur²⁴. Bunun yapılmasındaki temel sebep, mezkûr köyde nüfus oranlarının azalmasıdır. Her iki köyde nüfus azaldığından buraların yönetimlerini kolaylaştırmak amacıyla böyle bir yola başvurulmuştur.

Erdemli ilçesinin teşekkül ettirilmesiyle beraber yeni ilçede Kaymakamlık Makamı ve Belediye Başkanlığı oluşturulduğu gibi Adliye binası da tesis edilmiştir. Bu kapsamda 8 Eylül 1954 tarihinde Adliye binası oluşturulmuş ve buraya ilk atamalar yapılmıştır. Bu bağlamda, Erdemli Cumhuriyet Başsavcılığına Nejat Özkan atanmıştır. Erdemli Hâkimliğine ise Orhan Çapan tayin edilmiştir²⁵.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerine göre Cumhuriyet döneminde idari alandaki düzenlemeler kapsamında iller arasında çok sayıda hudut değişiklikleri yapılmıştır. Bu kapsamda birbirilerine komşu olmaları dolayısıyla Mersin ve Konya arasında birtakım çalışmalar olmuştur. Bu kapsamda, 8 Eylül 1954 tarihinde Mersin ili Merkez kazası Kuzucubelen nahiyesine bağlı Arslanköy, Silifke kazası Merkez Nahiyesine bağlı Boynuinceli, Erdemli Kazasına bağlı Karakeşli köyleri ile Konya vilâyeti Ereğli Kazası Ayrancı Nahiyesine bağlı Çat, Küçükkoraş, Divaz ve Karaman Kazası İbrala Nahiyesine bağlı Taşkale köyleri bölgesindeki iki vilâyet arası yeniden düzenlenmiştir²⁶.

²¹ BCA, Fon Kodu: 311.11.10, Yer No: 246.23.17; Resmi Gazete, 5 Temmuz 1954, Sayı:8598, s.9818

²² BCA, Fon Kodu: 311.11.10, Yer No: 245.41.7.

²³ BCA, Fon Kodu: 311.11.10, Yer No: 276.15.1.

²⁴ Resmi Gazete, 16 Ağustos 1954, Sayı:8778, s.10048

²⁵ Resmi Gazete, 8 Eylül 1954, Sayı:8797, s.10198.

²⁶ Resmi Gazete, 2 Eylül 1954, Sayı:8810, s.10335.

Demokrat Parti iktidarı dönemlerinin Türkiye Cumhuriyeti tarihine en büyük katkıları tapu ve kadastro alanında olmuştur. Bu dönemlerde ülke genelinde tapusu yapılmayan veya düzenlemesi olmayan hiçbir arazi bırakılmamıştır. Bu kapsamda Erdemli Kazasının Belediye hududu dışında kalan yerlerde (Bütün nahiye ve köyler dâhil) gayrimenkul malların 5602 sayılı Tapulama Kanunu hükümlerine göre tapulanmıştır. Yani Erdemli genelinde tapusu yapılmayan hiçbir alan bırakılmamıştır²⁷.

24 Aralık 1955 tarihinde Erdemli kazasının Merkez nahiyesine bağlı Ören, Kızılgöçit ve Seydili köyleri Silifke ilçesinin Kırobası nahiyesine bağlanmıştır²⁸. Bilhassa 1956 yılı içinde Erdemli'ye bağlı yönetim birimlerinde çok sayıda düzenlemeler vardır. Mezkûr düzenlemelerden bazıları şunlardır: Erdemli ilçesi Elvanlı nahiyesi Doğlu köyüne bağlı Sarıyar isimli yer bağımsız bir mahalle haline getirilmiştir. Aynı nahiyenin Çiftepınar köyüne bağlı Pınarbaşı isimli yer bağımsız bir mahalle haline getirilmiştir. Bu arada Kösbucağı köyü de Elvanlı nahiyesinden alınarak Merkez nahiyesinin sınırlarına eklenmiştir²⁹.

Yukarıda izah edildiği gibi Erdemli kazasının sınırları dâhilinde birtakım değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu düzenlemelerden birisi 12 Mayıs 1959 tarihinde olmuştur. Bu değişiklik şöyledir: Erdemli kazasının kuruluşu sırasında bu kazaya bağlanan Ayaş Köyünün bir mahallesi olan Kızkalesinin Silifke Kazası hudutları dâhilinde kalması İle alâkalı olarak hâsıl olan idari durumun ıslahı maksadıyla; bu bölgede Silifke - Erdemli Kazaları arasındaki sınırın tashihi cihetine gidilmiş ve yeni sınır; ilişik krokisinde gösterildiği veçhle; Karyağdı Çayını denizden kuzeye doğru takiben Hırsız Burnuna, buradan Saykaklık Tepesinin en yüksek noktasına ve buradan Burcu Kaleye uzanan hat olarak belirtilmiştir³⁰.

1954 yılında ilçe olan Erdemli'nin kuruluş kadrosunda 1966 yılı içerisinde birtakım düzenlemeler yapılmış ve ilçenin yerleşim yerleri artırılmıştır³¹. Bu arada Erdemli ilçesi, önceleri son derece küçük bir hükümet konağında hizmet vermekteydi. Yani Kaymakamlık makamının hizmet binası ilk önceleri son derece küçük bir binada varlığını sürdürmekteydi. İlçenin bu eksikliğini gidermek amacıyla 1966 yılında yeni ve büyük bir hizmet binası yapılmış ve bu binaya

²⁷ Resmi Gazete, 5 Ağustos 1955, Sayı:9070, s. 12474

²⁸ Resmi Gazete, 19 Aralık 1955, Sayı: 9184, s.13202.

²⁹ Resmi Gazete, 6 Haziran 1956, Sayı:9325, s. 14492.

³⁰ Resmi Gazete, 27 Mayıs 1959, Sayı:10215, s. 21736

³¹BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 179.38.15

Bucaktan İlçeye Dönüştürülme Sonrasında Yeni İlçelerin İdari Yapı ve Nüfusundaki Değişimler: Erdemli İlçesi Örneği (1954-1980)

geçilmiştir³². Daha sonraki süreçlerde hükümet binasının yapımına devam edilmiş ve 1969 yılında son derece modern ve büyük bir hizmet binası tesis edilmiştir³³.

1969 yılında Mersin’de de bazı idari düzenlemeler yapılmıştır. Bilhassa bazı ilçe sınırları dâhilinde olan yerlerde birtakım belediye teşkilatları kurulmuştur. Bu bağlamda 13 Ocak 1970 tarihinde Erdemli ilçesi Elvanlı bucağına bağlı Kargıpınarı köyünde belediye teşkilatı kurulmuştur. Kurulan yeni belediyenin adı Kargıpınarı Belediye Başkanlığı’dır³⁴. Aynı şekilde 26 Şubat 1969 tarihinde Elvanlı bucağına bağlı Çeşmeli köyünde de belediye teşkilatı oluşturulmuştur³⁵. Bunun gibi Elvanlı bucağına bağlı Tömük köyünde de belediye kurulmuştur³⁶. Erdemli’ye bağlı idari birimlerde belediye kurulması işlemlerine 1970 yılı içinde de devam edilmiştir. Bu doğrultuda 25 Şubat 1970 tarihinde Limonlu köyünde de belediye teşkilatının kurulmasına dair Danıştay 3. Dairesi tarafından karar verilmiştir³⁷. Limonlu kasabasında belediye teşkilatının oluşturulmasıyla beraber buraların idari sınırları içerisinde de birtakım düzenlemeler yapılmıştır³⁸. Erdemli’de yeni belediye binalarının tesis edilmesiyle beraber ilçe genelinde belediye hizmetlerinin daha etkili ve düzenli bir biçimde verilmeye başlandığı şeklinde değerlendirilebilir.

2. Erdemli Nüfusundaki Gelişmeler

Yukarıda ifade edildiği gibi Silifke’ye bağlı Yağda nahiyesi ile Mersin ilçesine bağlı Elvanlı nahiyelerinin birleştirilmesiyle 1954 yılında Erdemli ilçesi oluşturulmuştur. 1935 yılında Yağda nahiyesinin nüfusu 3.734’ü erkek ve 3.990’ı kadın olmak üzere toplamda 7.724 kişi yaşamaktadır. Bu dönemde Yağda nahiyesine bağlı olan 24 adet köyler şunlardan oluşmaktadır: Yağda, Arslanlı, Avgadı, Çerçili, Çiriş, Çiriş, Eğdir (Lamos), Elbeyli, Erdemli, Gücüs, Güneyli, Güzeloluk, Harfilli, Hüsametli, Karakeşli, Koramaşlı, Kayacı, Kocahasanlı, Küstülü, Sandallı, Sarıkaya, Tabureli, Veyselli, Yağda Koyuncu ve Yeniyurt. Bu birimler arasında nüfusu en fazla olan Güzeloluk köyü iken; en az olan ise Avgadı köyüdür.

³² BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 111.704.9.

³³ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 111.705.7

³⁴ Resmi Gazete, 13 Ocak 1969, Sayı:13099, s. 2.

³⁵ Resmi Gazete, 20 Mart 1969, Sayı:13153, s. 4.

³⁶ Resmi Gazete, 22 Mart 1969, Sayı:13155, s. 6.

³⁷ Resmi Gazete, 18 Mart 1970, Sayı: 13448, s.1.

³⁸ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 364.5.16.

1935 yılı verilerine göre, diğer nahiye ise Elvanlıdır. Elvanlı'da 3.850 erkek ve 3.855 kadın olmak üzere toplamda 7.705 kişi yaşamaktadır. Yağda nahiyesine bağlı olan 24 adet birim vardır ve bu birimler şunlardır: Elvanlı, Alata, Arpa Bahşiş, Çakalkeşli, Çarkçili, Çekoluklu, Çeşmeli, Dağlı, Doğlu, Fakılı, Hacı Halil Arpaç, İlemin, Karahıdırlı, Kargıpınarı, Karayakup, Köypınarı, Ohut, Sandal, Seğmenli, Sıraç, Sorgun, Şahna, Tece ve Temük (Ecel Deresi). Bunlar arasında nüfusu en fazla olan 738 kişi ile Sorgun köyüdür ve nüfusu en az olan da 86 kişi ile Fakılı köyüdür³⁹.

1940 yılında Yağda ile Elvanlı nahiyelerinin nüfuslarında görece bir artış olmuştur. 1935 yılında nüfusu 7.705 olan Elvanlı nahiyesinin nüfusu, 1940 yılında 7.945 kişi olmuş ve 240 kişilik bir artış olmuştur. 1940 yılında nüfusu en fazla artan birim Sorgun köyüdür. Bu tarihte Sorgun'un nüfusu 511'i erkek ve 529'u kadın olmak üzere 1.040 kişidir. 1935 yılında Sorgun'un nüfusu 386'sı kadın ve 352'si erkek olmak üzere toplamda 738 kişi vardır. Dönem itibarıyla nüfusu en az olan ilçe ise 1935 yılında olduğu gibi Fakılı köyüdür. Bu köyün nüfusu 92 kişidir ve beş yılda nüfusu sadece 6 kişi artmıştır.

Yağda nüfusunda da önemli bir artış olduğu görülmektedir. Buna göre, 1935 yılında nüfusu 7.724 olan birimin 1940 yılında nüfusu 8.437 kişi olmuştur. Beş yılda nahiyenin nüfusu tam olarak 713 kişi artmıştır. Bu tarihte nüfusu en fazla olan köy Yağda Koyuncu köyüdür. 1935 yılında nüfusu 795 iken; 1940 yılında 871 kişi olmuştur. Yağda'nın bütün köylerinde nüfus artışı vardır. 1935 yılında Yağda ve Elvanlı nahiyelerinin toplam nüfusu 15.429 kişi iken; 1940 yılında 16.832 kişi olmuş ve toplamda 1.403 gibi büyük bir rakamla artış göstermiştir. Bu da veri olarak yaklaşık olarak % 10'luk gibi büyük bir artışa tekabül etmektedir⁴⁰. Söz konusu yerleşim yerindeki nüfus artışı, buranın yerleşim yeri olarak önceki yıllara oranla daha fazla tercih edilmeye başlandığı şeklinde analiz edilebilir.

1940 yılında olduğu gibi 1945 yılında da Elvanlı ve Yağda nahiyelerinin nüfuslarında ciddi bir artış olmuştur. Elvanlı'nın nüfusu 1940 yılında 7.945 kişi iken; 1945'te 9.303 kişi olmuştur. Ayrıca bu nahiyenin bünyesinde 24 adet muhtarlık bulunmaktadır. Nahiyenin nüfusunda beş yılda 1.358 kişi artmıştır. Aynı durum Yağda nahiyesi için de geçerlidir. 1940'ta nüfusu 8.437 iken; 1945'te 9.110 kişi olmuştur. 24 adet muhtarlığa sahip ilçenin nüfusu beş yılda

³⁹Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1935 Genel Nüfus Sayımı (İçel Vilayeti)*, İstanbul: Hüsnü Tabiat Basımevi, 1937, s.7, 12.

⁴⁰Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1940 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Devlet Kütüphanesi, 1940, s.305-313.

Bucaktan İlçeye Dönüştürülme Sonrasında Yeni İlçelerin İdari Yapı ve Nüfusundaki Değişimler: Erdemli İlçesi Örneği (1954-1980)

673 kişi artmıştır⁴¹. Bilindiği üzere, yüzyıllardır insanoğlu çeşitli sebeplerden ötürü sürekli hareket halindedir⁴². Erdemli’de yaşayanlar da çeşitli nedenlerden dolayı yerlerini değiştirmiş ya göç etmişlerdir. Bu nedenle yukarıda söz konusu yerde nüfus artışının önemli sebeplerinden birisi doğum oranlarının artması ve buraya civar yerlerden kısmen de olsa göçlerin olmasıdır.

1950 yılında Elvanlı bucağının 24 olan idari birim sayısı 22’ye düşmüştür. Bu dönemde Elvanlı’ya bağlı olan köyler şunlardır: Tömük, Alata, Arpaçbahşiş, Çakçılı, Çekoluklu, Çeşmeli, Çiftepınar, Dağlı, Doğlu, Elvanlı, Fakılı, Hacı Halil Arpaç, İlemin, Karahıdırlı, Karayakup, Kargıpınarı, Köypınarı, Ohut, Sandal, Sorgun, Sıraç ve Şahna’dır. Bu dönemde Seğmenli ve Tece köylerinin idari birimleri ortadan kaldırılmıştır. 1950’de nüfusu 10.635 olan Erdemli’nin nüfusu en fazla olan birimi bucak merkezi olan Tömük köyüdür ve nüfusu da 1.350’dir. Nüfusu en az olan köy ise 86 kişi ile Sandal köyüdür.

1950 yılı nüfusu sayımlarına göre, Yağda nahiyesinin idari birim sayımlarında Elvanlı bucağı gibi azalma olmamıştır. 1935’ten 1950 yılına kadar Yağda bucağının idari birim sayısı hep aynı kalmış ve 24 olmuştur. Bu dönemde Yağda’nın nüfusunda büyük bir artış vardır. 1945 yılında nüfusu 9.110 olan adı geçen nahiyenin 1950 yılında nüfusu 10.584 kişi olmuş, yani beş yılda 1.474 kişi artmıştır. Söz konusu artış bucağın nüfusunda %10’lik bir artış olduğunu açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır⁴³.

1954 yılında Yağda ve Elvanlı bucaklarının birleştirilmesiyle Erdemli adında yeni bir ilçe oluşturulmuş ve bu ilçe İçel vilâyetine bağlı olmuştur. 1955 yılı nüfus sayımı yapıldığında İçel’in önceki dönemlerden farklı olarak yeni bir ilçesi vardır. 1955 nüfus sayımlarına göre, Erdemli’nin toplam nüfusu 16.916’sı erkek ve 15.760’ı kadın olmak üzere toplamda 32.676’dır. Bu nüfusun büyük bir kısmı köylerde yaşamaktadır. 1955 yılında Erdemli’nin şehir ve köylerdeki nüfus oranı şu şekildedir: Şehir merkezinde 2.825’i erkek ve 2.390’ı kadın olmak üzere 5.215 kişi vardır. Köy ve nahiyelerde ise, 14.091’i kadın ve 13.370’si erkek olmak üzere yekünde 27.461 kişi mevcuttur. Bu durum, 1955 yılı itibarıyla

⁴¹Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1945 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Devlet Kütüphanesi, 1941, s.279-287.

⁴² Abdurrahim Güler ve Tuğçe Poyraz Taçoğlu, *Amerika’da Yaşayan Türklerde Etnik Kimlik, Kültürleşme, Dindarlık Ve Bunların Yaşam Memnuniyetine Etkisi*, Akademik Bakış Dergisi, 63 (2017),s. 59.

⁴³Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *1950 Umumi Nüfus Sayımı*, Ankara: Devlet Kütüphanesi, 1951, s.200-205.

Erdemli genelinde kırsal nüfusun son derece yoğun olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Cumhuriyet'in ilanından Türkiye'de idari alanda yapılan değişiklik ve düzenlemeler bağlı olarak yeni kazalar, nahiyeler ve köyler kuruldu. Özellikle Demokrat Parti dönemi olan 1955-1960 arası devrede Dâhiliye Vekâlet'inin 25 Haziran 1958 tarihli 22105-7304 sayılı genelgesi ile isim değişiklikleri yapılarak birçok köye yeni Türkçe isimler verildi. Bu kapsamda, başta ilçenin adı olmak üzere Erdemli'de de çok sayıda yerin ismi değiştirilmiştir⁴⁴. Erdemli'nin ilçe yapılmasıyla birlikte Yağda bucağının ismi Merkez bucağı olarak değiştirilmiş ve Elvanlı'nı ismi ise aynı kalmıştır. Her iki bucağa bağlı olarak toplamda 49 adet köy bulunmaktadır. Bunların içinde şehir merkezine bağlı olan mahalleler yer almamaktadır. Merkez bucağının 30, Elvanlı bucağının ise 19 adet idari birimi bulunmaktadır. Ayrıca 49 adet muhtarlık da bulunmaktadır. 1955 yılı nüfus verilerine göre, yeni ilçenin yüz ölçümü 2.131 km² olarak belirlenmiştir. İçel'in bazı ilçelerine geniş bir alana sahip olan Erdemli'de her km²'de 15 kişi vardır. Bu da nüfus yoğunluğunu fazla olmadığını ve ortalama bir nüfusun mevcudiyetini ortaya çıkarmaktadır⁴⁵.

1960 yılında Erdemli ilçesinin bucak sayısı 3'e çıkmıştır. Bu değişimde Merkez ve Elvanlı bucaklarının birkaç idari birimleri Güzeloluk adındaki yeni bucağa bağlanmıştır. Bu dönemde 1955 yılında olduğu gibi Erdemli'nin toplamda 49 adet idari birimi yer almaktadır. Bu dönemde ilçenin yüzölçümü 2.131 km²'den 2.078'e düşmüştür. Buna rağmen, ilçenin yüzölçümü başına kişi sayısı da 15'ten 19'a çıkmıştır. Bu da ilçenin nüfusunun ciddi bir biçimde arttığını göstermektedir. İlçe alanının küçülmesinin en büyük sebebi ilçeler arasındaki sınır değişiklikleridir. Bu kapsamda, Erdemli'ye bağlı bazı yerleşim yerleri diğer ilçelerin sınırlarına dâhil edilince ilçenin sınırları da doğal olarak azalmıştır.

1960 yılı itibarıyla ilçenin nüfus değişimi şu şekildedir: Erdemli'nin toplam nüfusu 20.718'i erkek ve 19.030'u kadın olmak üzere toplamda 39.748'dir. Şehir merkezinin nüfusu 4.259'u erkek ve 3.702'si kadın olmak üzere 7.961'dir. Bucak ve köylerde ise, 16.459'u erkek ve 15.328'i kadın olmak üzere toplamda 31.787'dir. 1955'te olduğu gibi 1960'ta da ilçenin kırsal nüfusu şehir

⁴⁴Harun Tunçel, Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/2 (2000), s.27; Bilal Tunç ve Fatih Özçelik, Demokrat Parti Döneminde Ağrı'da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler (1950-1960), *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7/3 (2017), s.469.

⁴⁵Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Genel Müdürlüğü, *1955 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Devlet Kütüphanesi, 1961, s.255-263.

Bucaktan İlçeye Dönüştürülme Sonrasında Yeni İlçelerin İdari Yapı ve Nüfusundaki Değişimler: Erdemli İlçesi Örneği (1954-1980)

nüfusundan son derece fazladır. Bu arada idarenin muhtarlık sayıları değişmemiş ve 49 olarak kalmıştır⁴⁶.

1965 yılında Erdemli'nin nüfusu 25.869'u erkek ve 23.778'i kadın olmak üzere toplamda 49.674'tür. Yani ilçenin nüfusu beş yılda yaklaşık olarak 10.000 kişi artmıştır. Bu dönemde bilhassa şehir merkezinin nüfusu artmıştır. 1960'ta nüfusu 7.961 olan şehir nüfusu, 1965'te 10.304'tür. Bu da, şehirde nüfusun artması için uygun ortamın mevcudiyetini açık bir biçimde ortaya çıkarmaktadır⁴⁷.

Erdemli alan ve yapı bakımından son derece gelişmeye müsait bir şehir olduğundan nüfusu devamlı olarak artmıştır. Bu durum 1970 yılında da çok ciddi bir biçimde görülmektedir. Erdemli'nin 1970 yılı itibarıyla şehirler ve köyler açısından nüfusu şu şekildedir: 32.001'i erkek ve 29.570'i kadın olmak üzere toplam nüfusu 61,571'dir. Bu nüfusun büyük bir kısmı köylerde yer almaktadır. Köylerde 25.420'si erkek ve 22.833'u kadın toplam 47.483 kişi yaşamaktadır. Şehirlerde ise, 7381'i erkek ve 4.737'si kadın toplam 14.118 kişi vardır. Dönem itibarıyla yüzölçümü 2.005 km² olan ilçede nüfus yoğunluğu 29'dur. Bu arada ilçenin yüzölçümünde bir azalma vardır. 1960'ta 2.078 olan yüzölçümü, 1970'te 2.005'e düşmüştür. Buna rağmen şehrin hem nüfusu hem de nüfus yoğunluğu artmıştır⁴⁸.

Bilindiği üzere Türkiye'de her beş yılda yapılan nüfus sayımlarında idari birimlerdeki nüfus değişimleri artış ve azalmalar açık bir biçimde görülmektedir. 1954 yılında ilçe olan Erdemli'nin nüfusu sürekli olarak artmıştır. Bu artış 1975 yılındaki değerlerde de açık bir biçimde görülmektedir. 1970 yılında nüfusu 61.571'i olan Erdemli'nin nüfusu 1975 yılında 72.675 olmuştur. İlçenin nüfusu beş yılda yılda 11.104 kişi artmıştır. Bu da bir ilçe için son derece büyük bir artış demektir⁴⁹. Aynı şey 1980 yılı için de geçerlidir. İlçenin nüfusu 1980 yılında 79.234 kişi olmuştur. İlçenin Merkez, Erdemli ve Güzölük bucaklarının tamamında nüfus artışları olmuştur.

⁴⁶Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1963, s.280-288.

⁴⁷Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1965 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1966, s.321-330.

⁴⁸Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1970 İlçel İli Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1971, s.2-3.

⁴⁹Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1975 İlçel İli Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1976, s.5.

Bilal TUNÇ

1980 nüfus sayımlarına göre, 15 idari birimi olan Merkez bucağında 8.377'si erkek ve 8.254'ü erkek olmak üzere toplam nüfusu 16.631 kişidir. Merkez bucağın idari birimleri şunlardır: Arslanlı (Aslanlı), Ayaş, Batisandal (Sandal), Çiriş, Esenpar (Güvere), Gücüş, Hüsametli, Karaahmetli, Kayacı, Kocahasanlı, Koramşalı, Kösbucağı, Kustüllü, Limonlu (Lemas) ve Tutar'dır. Bunlar içerisinde nüfusu en fazla olan birim 3.342 kişilik nüfusuyla Kocahasanlı'dır. Nüfusu en az olan ise Karaahmetli köyüdür.

Erdemli'nin bucakları arasında idari birim sayısı en az olan Elvanlı bucağıdır. Elvanlı'nın idari birimleri şunlardır: Tömük, Arpaçbahşiş, Çamlı, Çarkçılı, Çeşmeli, Çiftepınar, Dağlı, Doğlu, Doğusandal, Elvanlı, Fakih, Hacıhalılarpaç, İlemin, Karahıdırlı, Karayakup, Kargıpınarı, Pınarbaşı, Sarıyer, Sıraç ve Şahna'dır. Bu idari birimler içerisinde nüfusu en fazla olan yer 7.748 kişi ile Tömük'tür. En az olan ise, 291 kişi ile Fakılı köyüdür. Burada ilginç olan ise, nüfusu az olan Fakılı'nın nüfusunda ciddi bir artışın olmasıdır.

1980 yılı itibarıyla nüfusu en az olan bucak ise Güzeloluk bucağıdır. 8.762 kişi olan bucağın toplamda 14 idari birimi bulunmaktadır. Bu kapsamda, bucağın idari birimleri şunlardır: Güzeloluk (Keloluk), Aydınlar (Avkadı), Çerçili, Elbeyli, Güneyli, Harfilli, Karakeşli, Kızılen, Köserli (Köserelli), Sarıkaya, Sorgun, Tabureli, Veyselli, Yağda ve Yeniyurt. Bunlar içerisinde nüfusu en fazla olan yer 1.810 kişi ile Sorgun'dur. Nüfusu en az olan yer ise 172 kişi ile Veyselli köyüdür⁵⁰.

SONUÇ

Tarihi açıdan önemli bir yerleşim alanı olan Erdemli, Mersin ilinin önemli kazalarından birisi konumundadır. Yukarıda kapsamlı bir biçimde ifade edildiği üzere, 1954 yılından itibaren ilçe yapılmasıyla beraber Erdemli'nin nüfusunda ve yüzölçümünde artış olmuş ve bu da mezkûr yerin idari yapısında geniş kapsamlı düzenlemeler yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Söz konusu düzenlemeler bağlamında, 1954 yılı ve sonrasında ilçeye yeni bucaklar bağlanmış ve bucaklara bağlı bazı yerleşim yerlerinin yapıları yeniden düzenlenmiştir. Buna bağlı olarak Erdemli'nin coğrafi alanı büyümüş ve nüfus yoğunluğu da artmıştır.

Cumhuriyet döneminde Erdemli'nin idari yapısında gerekli durumlarda çok sayıda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu alanda yapılan en önemli

⁵⁰Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1980 İçel İli Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1981, s.2-4.

Bucaktan İlçeye Dönüştürülme Sonrasında Yeni İlçelerin İdari Yapı ve Nüfusundaki
Değişimler: Erdemli İlçesi Örneği (1954-1980)

değişiklerden birisi, Osmanlı sonrası yeni dönem Türkiye'sinde oluşturulan milliyetçi politika anlayışının sonucu olarak köy ya da nahiyeler adlarının Türkçeleştirilmesidir. Bu kapsamda, Erdemli'ye bağlı bazı köylerin isimleri değiştirilmiştir. Küçük bir yerleşim yeri iken ilçe yapılan Erdemli'de ilçe nüfusunun sürekli olarak arttığı anlaşılmaktadır. Bu artışın en önemli sebebi, ilçe yapılan yere çok sayıda yerleşim yerinin bağlanması ve zaman içinde de söz konusu yerleşim yerlerinde çok sayıda nedenden dolayı nüfusun artmasıdır.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

BCA, Fon Kodu: 311.11.10, Yer No: 246.23.17.

BCA, Fon Kodu: 311.11.10, Yer No: 246.23.17.

BCA, Fon Kodu: 311.11.10, Yer No: 245.41.7.

BCA, Fon Kodu: 311.11.10, Yer No: 246.23.17.

BCA, Fon Kodu: 311.11.10, Yer No: 276.15.1.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 179.38.15

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 111.704.9.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 111.705.7.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 364.5.16.

RESMİ GAZETELER

Resmi Gazete, 1 Temmuz 1954, Sayı:8743, s.9758.

Resmi Gazete, 1 Temmuz 1954, Sayı:8743, s.9758.

Resmi Gazete, 27 Kasım 1958, Sayı:10068, s.20572.

Resmi Gazete, 21 Mart 1962, Sayı:11062, s. 6922

Resmi Gazete, 24 Ocak 1960, Sayı:10418, s.3.

Resmi Gazete, 24 Ekim 1963, Sayı:11539, s. 528

Resmi Gazete, 28 Ekim 1970, Sayı:13665, s.3.

Bilal TUNÇ

- Resmi Gazete, 28 Eylül 1972, Sayı: 14326, s.3.
Resmi Gazete, 15 Haziran 1955, Sayı: 9029, s.12309.
Resmi Gazete, 10 Mart 1954, Sayı:8654, s.8538.
Resmi Gazete, 1 Temmuz 1954, Sayı:8743, s.9758.
Resmi Gazete, 10 Mart 1954, Sayı:8654, s.8538.
Resmi Gazete, 10 Mart 1954, Sayı:8654, s.8538.
Resmi Gazete, 5 Temmuz 1954, Sayı:8598, s.9818
Resmi Gazete, 16 Ağustos 1954, Sayı:8778, s.10048
Resmi Gazete, 8 Eylül 1954, Sayı:8797, s.10198.
Resmi Gazete, 2 Eylül 1954, Sayı:8810, s.10335.
Resmi Gazete, 5 Ağustos 1955, Sayı:9070, s. 12474
Resmi Gazete, 19 Aralık 1955, Sayı: 9184, s.13202.
Resmi Gazete, 6 Haziran 1956, Sayı:9325, s. 14492.
Resmi Gazete, 27 Mayıs 1959, Sayı:10215, s. 21736
Resmi Gazete, 13 Ocak 1969, Sayı:13099, s. 2.
Resmi Gazete, 20 Mart 1969, Sayı:13153, s. 4.
Resmi Gazete, 22 Mart 1969, Sayı:13155, s. 6.
Resmi Gazete, 18 Mart 1970, Sayı: 13448, s.1.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Güler, A. ve Poyraz, T.T. (2017). Amerika'da yaşayan Türklerde etnik kimlik, kültürleşme, dindarlık ve bunların yaşam memnuniyetine etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 63, 59-70.
- Özçelik, F. ve Tunç, B. (2017). Demokrat Parti döneminde Ağrı'da idari alanda yapılan düzenlemeler (1950-1960). *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7/3, 463-477.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. 3. Baskı, Cedit Neşriyat Yayınları, Ankara.

Bucaktan İlçeye Dönüştürülme Sonrasında Yeni İlçelerin İdari Yapı ve Nüfusundaki
Değişimler: Erdemli İlçesi Örneği (1954-1980)

- Özgür, E. M. (2011). *Nüfus Coğrafyası*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih
Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Tunç, B. (2018). Cumhuriyet Döneminde Ayaş İlçesinin idari yapısı ve nüfusu
(1923-1980). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7/2, 1423-
1433.
- Tunçel, H. (2000). Türkiye’de ismi değiştirilen köyler. *Fırat Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/2, 23-34.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1935 Genel Nüfus
Sayımı (İçel Vilayeti)*, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1937.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1940 Genel Nüfus
Sayımı*, Devlet Kütüphanesi, Ankara 1940.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1945 Genel Nüfus
Sayımı*, Devlet Kütüphanesi, Ankara 1941.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *1950 Umumi
Nüfus Sayımı*, Devlet Kütüphanesi, Ankara 1951.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *1955 Genel Nüfus
Sayımı*, Devlet Kütüphanesi, Ankara 1961.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Devlet
İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1963, s.280-288.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1965 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş*,
Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1963.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1970 İçel İli Genel Nüfus Sayımı*, Devlet
İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1971.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1975 İçel İli Genel Nüfus Sayımı*, Ankara:
Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1976.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1980 İçel İli Genel Nüfus Sayımı*, Devlet
İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1981.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24781>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 01.07.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted: 01.07.2019
Accepted:31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Birecikli, İ. B. (2019). Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Bağımsızlık Mücadeles 1912-1914. *Journal of History School*, 41,592-620.

AVLONYALI İSMAİL KEMAL BEY'İN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ 1912-1914

İhsan Burak BİRECİKLİ*

Öz

Bir Osmanlı devlet adamı olan Avlonyalı İsmail Kemal (1847-1919), II. Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemlerinin önemli Arnavut milliyetçilerinden biridir. O yaşamını siyasi faaliyetlerle geçirdi ve bazı Avrupa şehirlerini gezerek Batılı diplomatlarla görüşmeler yaptı. 1912 yılında I. Balkan Savaşı patlak verdiği sırada İsmail Kemal, Arnavutluk'un bağımsızlığını Avlonya'da ilan etti. 20 Aralık 1912'de Londra'da toplanan Büyükelçiler Konferansı, Arnavutluk'u yönetmek üzere bir Uluslararası Denetim Komisyonu kurdu. İsmail Kemal 22 Ocak 1914 tarihinde hükümet başkanlığından istifa ettirilerek ülke yönetimini bu uluslararası komisyona bıraktı. Sonra İtalya, Barselona ve Fransa'da bir sürgün hayatı yaşadı ve İtalya'da vefat etti. Bu çalışmada İsmail Kemal'in 1912-1914 yıllarındaki Arnavutluk'un bağımsızlığı ile ilgili mücadelesi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avlonyalı İsmail Kemal, Balkan Harbi, İşkodra, Yanya Arnavutluk'un Bağımsızlığı Meselesi, İsmail Kemal'in Geçici Hükümeti.

The Independence Struggles of Ismail Kemal Vlora 1912-1914

Abstract

The Ottoman statesman and politician Ismail Kemal Vlora was one of the famous name of Sultan Abdulhamid II and Costitution Period II. He was a member of the Albanian national movement, living in 1847-1919. He devoted his life to the political activities against to the Ottoman administration. He travelled to some cities of Europe senior diplomats and political statesmen. In 1912 with the outbreak of the First Balkan War,

* Dr. Yakınçağ Tarihi, burakbirecikli@gmail.com; [ORCID: 0000-0001-6120-0223](https://orcid.org/0000-0001-6120-0223)

Ismail Kemal rose up and declared the creation of an independent Albania in Vlora. On 20 December 1912, The Conference of Ambassadors in London, it was to have a civil administration that would be run by the International Control Commission. He was forced to resign on 22 January 1914 and transferred government authority to it. Then he went into exile to Italy, Barcelona and France and he died in Italy. In this study, I will try to explain his political struggles for Albanian independence in 1912-1914.

Key Words: Ismail Kemal Vlora, Balkan Wars, Scutari, Ioannina, The Question of Albanian Independence, Ismail Kemal's Provisional Government.

GİRİŞ

Avlonyalı İsmail Kemal, II. Abdülhamid döneminde valilik yapmış, Sultan'a muhalif olmuş, Jön Türk, İttihatçı, İtilafçı, Ahrarcı olmuş¹ ve 1912 yılında Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmiştir. İsmail Kemal, Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılarından Mahmud Nedim Bey'in oğlu olup 16 Ocak 1847'de Avlonya'da doğmuştur.² İsmail Kemal, aslen Türk kökenli olup Avlonya'ya yerleşip Arnavutlaşan varlıklı bir ailedendir.³ İsmail Kemal, Zosimea Lisesine giden ilk ve tek Müslüman Arnavut idi. Hem klasik Yunanca, Latince, Antik Yunan Tarihi, hem Fransızca, İtalyanca kültürü edinmiş, Fen, Matematik ve Fizik dersleri almış, Doğu kültürünü (Türkçe, Arapça ve Farsça) de öğrenmişti.⁴

İsmail Kemal, sürgün edildiği Trablusgarp'ta Arnavut diasporasının içinde yer almıştır. Eski İliyrya toprakları olan Kosova, Makedonya, Karadağ ve Çamerya'da bir Arnavut devletinin kurulmasını istiyordu. İsmail Kemal'e göre her millet Osmanlı içinde kendi özerk yönetimini kurabilirdi. İttihat ve Terakki Cemiyetine katıldı. Osmanlı meclisinde Arnavut mebusu olarak görev yaptı. Ancak İttihatçıların Osmanlı bütünlüğünü koruma adına baskıcı politika izlemesi üzerine ayrılıkçı Arnavut milliyetçiliğine yöneldi.⁵ Osmanlı Hariciyesinde tercüman olarak çalışmış, Yanya ve Bulgaristan'da idari görevlerde bulunmuş, Mithat Paşa'nın kâatibi olarak çalışmış, iş hayatına atılmış, Bolu, Gelibolu, Beyrut ve Suriye'de valilik yapmış, en son Trablusgarp valiliğine atanmıştır.⁶

¹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, (çev.) Nuran Ülken, Kaynak Yayını, İstanbul 1995, s.212.

² OA, DH. SAİD.d, 26/471.

³ Müfid Şemsi Paşa, *Arnavutluk İttihad ve Terakki*, (haz.) A.Nezih Galitekin, Nehir Yayını, İstanbul 1995, s.206.

⁴ Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri*, (çev.) Ali Berktaş, Bilgi Ü. Yayınları, İstanbul 2013, s.168.

⁵ Nurcan Özgür, "Krallık Döneminde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 2, (ed.) Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.355.

⁶ Ali Özkan, *Enver Hoca Dönemi Arnavutluk (1945-1985)*, Nobel Yayını, Ankara 2017, s.145.

İsmail Kemal, Arnavut eşrafına mensup olup bilgili ve dinamik bir zattır.⁷ Alaylı bir eğitim alan bu Osmanlı memuru, İngiliz taraftarlığını paylaştığı Mithat Paşa'nın çok etkisinde kalmış bir liberaldi. Osmanlı'da reform yapılmasından yanaydı ve Sultan'ın Alman yanlısı politikasına karşıydı ve II. Abdülhamid rejiminin aktif bir muhalifi olmuştu. 1897'de Ermeni ve Girit meseleleri ile alakalı Sultan'a reform yapılmasına dair bir layiha sundu. Bulgaristan'da "*Mecra-i Efkâr*" adında bir gazete çıkardı. Kasım 1899'da Trablusgarp valiliğine atandığını öğrenince bir İngiliz gemisine binerek kaçtı.⁸ İngiliz diplomat Herbert'e göre; İsmail Kemal, Mithat Paşa'nın öğrencisidir, padişahın hem bir danışmanı hem ondan sığınacak yer arayan İngilizsever bir maceraperesttir, yaşlı ve kırgın bir siyasetçi olarak parçalanmış bir ülkenin avukatlığını yapıyordu.⁹ Arnavutluk'un meşhur reislerindendir. Osmanlı Mebusan meclisinde 20 kişilik bir Arnavut fırkası kurmuştu. Başlangıçta Arnavutluk'un ne bağımsızlığına ne de muhtariyetine taraftar idi. Sadece Arnavutluk'ta ıslahat yapılmasını, yeni yollar yapılmasını ve kıymetli madenlerin işletilmesini istiyordu.¹⁰

İsmail Kemal'i anlatıyorlar: "*O kötü bir konuşmacı, iyi bir yazar, güçlü ve tutarlı fikirlere sahip, Arnavutça, Fransızca ve Yunancayı güzel konuşur.*"¹¹ "*Zekâ ve kurnazlığı sayesinde zıt menfaatleri senelerce bir arada tutabilir ve kendi çıkarını yüksek tutardı.*"¹² "*Jön Türkler arasında şöhret yapacak olan bazı şahsiyetlerin adları işitmeye başlıyordu ki, bunların arasında İsmail Kemal de vardı.*"¹³ "*Yüzünde kurnaz bir ifade taşır, bakışları meraklı biridir. Mithat Paşa'nın yeteneklerini göklere çıkarıyordu. İngiltere büyükelçisi Sir Henry Elliott'un yakın dostudur.*"¹⁴ "*Berat Mebusu Monarşist Arnavut, özerklik konusunda İttihatçıları oyuna getiren, yeteneğini ispatlamış, hırslı, deneyimli, zeki bir politikacıdır.*"¹⁵ "*Memleketin en yüksek rical-i siyasisi*"dir.¹⁶ Arnavut

⁷ Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vakası*, (haz.) H. Zerdecı, Arma Yayını, İstanbul 2004, s.161.

⁸ Clayer, *a.g.e.*, s.168.

⁹ Aubrey Herbert, *Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, (çev.) Y.Tezkan, 21.Yüzyıl Yayını, Ankara 1999, s.157.

¹⁰ "Arnavudluk'ta Hükümet-i Mevkûte Teşkili", *Sabah*, 5 Aralık 1912.

¹¹ Bülent Özdemir, *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s.59.

¹² Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım 1872-1946*, Güler Basımevi, İstanbul 1946, s.164.

¹³ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.34.

¹⁴ Michel de Grece, *II.Abdülhamid Yıldız Sarayında 30 Yıl*, (çev.) D.Bayladı, AD Kitapçılık, İstanbul 1998, s.31.

¹⁵ "The Turkish Chamber of Deputies", *The Times*, December 17, 1908, s.12.

¹⁶ Debre Mebusu Basrı, *Arnavutluk ve Buhran-ı Osmani*, (haz.) M.Suat Mertoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul 2015, s.145.

milliyetçisi Fazıl Toptani'ye göre: “İsmail Kemal, Türklerin düşmanı ve Arnavutluk'un en büyük adamıdır.”¹⁷

İsmail Kemal, reformcuymdu, Panslavizm'e karşıydı, Osmanlı Devleti parçalanırsa bir Arnavut-Yunan anlaşması yapılmasından yanaydı. Sotiria/Alvania adlı Yunan halkından farklı görmediği kendi halkının davası için Yunanca ve Arnavutça bir süreli yayın çıkardı. Ona göre Osmanlı yıkılırsa Arnavutluk da yıkılırdı, bu nedenle vilayetlerdeki yönetimi sağlamlaştırmak şarttı.¹⁸ İsmail Kemal, Avlonyalı Ferid Paşa'nın akrabası olup zeki, muktedir ve cesur bir Arnavut idi, hitabet gücü azdı ancak para konularında çok titiz değildi.¹⁹ İsmail Kemal'in Yunan hükümeti ve İtalyan hükümeti tarafından parasal olarak desteklendiği söyleniyordu.²⁰ Yunan hükümetinden aldığı para karşılığında Arnavutluk'ta bir isyan çıkarma niyetinde olduğu haber alınmıştır.²¹ Osmanlı subayı Turan'a göre; Arnavut ihtilalcileri masondur, ilk mason locası Arnavutluk'un merkezi sayılan Berat'ta İtalyanlarca açılmıştı. İsmail Kemal'in ise eşi emsâli yoktur, siyonistlerden, İtalyanlardan, İngilizlerden, Mısır hidivinden, II. Abdülhamid aleyhtarı teşkilatları jurnal edip padişahı para almıştır.²² Ali Haydar Mithat'a göre; İsmail Kemal'in paraya karşı zaafı vardı. Avusturya ve İtalya hükümetlerinden maddi yardım aldı. Yunan kralının tasdiki ile İstanbul'daki Prens Mavrokordato aracılığıyla 10 bin drahmi ücret alıyordu. Karşılığında İsmail Kemal, İtalya ve Yunanistan'a Arnavutluk'ta birer nüfuz bölgesi verdirecekti.²³ İsmail Kemal, Avusturya ve İtalya hükümetlerinin desteği ile bağımsızlık ilanına yöneldi.²⁴ Bu durum Roma sefaretince Osmanlı hükümetine haber verilmiştir.²⁵ Fener Rum Patriği Joachim Efendi, Yunan Dışişleri Bakanı G. Baltatzis tarafından “ayrılıkçı Arnavut monarşisti İsmail Kemal”e parasal destek vermekle görevlendirilmiştir.²⁶

¹⁷ Cahit Telci, “İsmail Kemal Bey Hakkında Avusturya Devlet Arşivinde Bulunan Bir Mektup”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı:1, İzmir 1996, s.190.

¹⁸ Clayer, *a.g.e.*, s.386.

¹⁹ P.Philip Graves, *İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri*, (çev) Yılmaz Tezkan, 21.Yüzyıl Yayını, Ankara 1999, s.93.

²⁰ Clayer, *a.g.e.*, s.298.

²¹ OA, *DH.MKT*, 2806/14.

²² Mustafa Turan, *Bir Generalin 31 Mart Anıları*, Q-Matris Yayını, İstanbul 2003, s.22.

²³ Mithat, *a.g.e.*, s.164.

²⁴ Bernd Fischer, “Albanian Nationalism and Albanian Independence”, *SEEU Review*, Volume:10, Issue:1, 2014, s.36.

²⁵ OA, *HR.SYS*, 2912/25.

²⁶ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayını, İstanbul 2006, s.245.

1.İsmail Kemal'in Siyasi Hayatı

1860'larda Tulca sancağında mutasarrıflık yaptı. Balkanlar'daki Osmanlı gücünün zayıflaması üzerine, Arnavut milliyetçiliğine yöneldi. Jön Türklerle beraber II. Abdülhamid'e muhalefet yaptı. Arnavutluk'un bağımsızlığını sağlamayı ve bir monarşi kurmayı amaçladı. Merkezîyetçi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı liberal Prens Sabahattin'le birlikte hareket etti. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Berat'tan (Orta Arnavutluk) Meclis-i Mebusan'a mebus seçildi. İdari ve siyasi âdem-i merkezîyetçiliği savunan hareket içinde bulundu. Arnavut ayrılıkçı örgütü Başkım (*Birlik*) içinde aktif olarak çalıştı. 31 Mart Olayı'na katılmakla suçlandıysa da, bu itham hiçbir zaman kanıtlanamadı.²⁷

1881 yılında Arnavut milliyetçisi Sami Fraşeri, Osmanlı'nın vaatlerle kendilerini aldattığını, Arnavutluk'un tek bir özerk vilayet şeklinde birleştirilmesini istiyordu.²⁸ Arnavut bağımsızlık hareketini planlamak ve Arnavut halkını bir araya getirmek için birçok komite kuruldu. Bu komitelerin ilki 1898 yılında İstanbul'da "*Arnavutlar Neyi Talep Ediyor?*" diyerek toplandı. Bu komitenin amacı; bağımsızlığı ilan etmek, tüm Arnavutları birleştirmek ve bağımsızlık sonrası geçiş sürecini planlamak idi. Arnavutluk tarihindeki üç isim; Avlonyalı İsmail Kemal, Naim Fraşeri ve Sami Fraşeri bu komite ile tanındılar. İsmail Kemal, bir Osmanlı meclisi azası olarak Arnavutların demokratik haklarını savundu. Sami Fraşeri, yeni kurulacak Arnavutluk'un demokratik bir politik yapıya sahip olmasını istedi, Naim Fraşeri, kraliyet karşıtı ve demokrasi yanlısı bir siyaseti savundu. İlk zamanlar Arnavut aydınların talepleri daha çok özerklik yönünde iken daha sonra Arnavut aydınlarının birçoğu Arnavutların bekasını bağımsızlıkta gördüler.²⁹

İsmail Kemal gibi Osmanlı Devleti'nde yüksek mevkilerde bulunmuş Arnavutlar, milliyetçi ve ayrılıkçı özelemlerini açıkça icra ediyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisini, Arnavut kardeşlerinin ihanetine uğramış hissetti ve Arnavutlardan sonra Arapların da ayrılmasından korkmaya başladı.³⁰ 20 Nisan 1909'da İttihatçıların tutuklama emri çıkardığı İsmail Kemal aranmaya başlandı. İngiliz Büyükelçiliğine sığınmış olan İsmail Kemal, Mısır'a giden bir gemiye bindirildi. Daha sonra Atina'da ikamet etti, Osmanlı hükümetinin girişimi sonucu

²⁷ Selçuk Akşin Somel, "İsmail Kemal Vlora (1844-1919)", *Ansiklopedik Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2012, s.142.

²⁸ Abdurrauf Sinno, *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar Kürtler Arnavutlar*, (çev.) Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s.190.

²⁹ Elona Rusi-Karacalarlı, "Arnavutluk Cumhuriyeti", *Çağdaş Balkan Siyaseti*, Ed: Murat Necip Arman & Nazif Mandacı, Seçkin Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara 2014, s.68-69.

³⁰ Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, (çev.) Ş. Yalçın, Bilgi Ü., İstanbul 2004, s.685.

sınır dışı edildi, önce Korfu adasına ve sonra Avlonya'ya gitti.³¹ Avlonya'dan Roma'ya geçti.³² İsmail Kemal'in tek amacı Arnavutluk bağımsızlığı idi.³³

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın kurucuları arasında yer alan İsmail Kemal, 1911'e kadar parti lideri oldu.³⁴ Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın üyesiydi.³⁵ 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf'ın güç kazanmasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti, seçimleri erkene alarak muhalif mebus (İsmail Kemal vb) seçtirmemeye çalıştı. Ancak İsmail Kemal, Hasan Pıriştine, Esat Toptani ve Müfit Flora vb. Arnavut mebuslar gerçekte muhalefet perdesi altında ayrılıkçı emeller içindeydiler.³⁶ 10 Temmuz 1911'de İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifi ve Şehrah gazetesi yazarı Zeki Bey, Bakırköy'deki evine giderken öldürüldü. Cinayetin Arnavutluk meselesiyle doğrudan bir ilgisi olmasa da Zeki Bey, İsmail Kemal'in arkadaşı olup gazetesi Arnavutluk'a özerklik vermesi taraftarıydı.³⁷ İsmail Kemal, "*Başkım Arnavut Kulübü*" aracılığı ile Arnavut milliyetçilerle haberleşiyordu.³⁸ İsmail Kemal, Arnavutluk meselesi üzerine Büyük devletlere bir bildiri yollamıştır.³⁹ İsmail Kemal'in siyasi faaliyetleri Osmanlı idaresince yakından izleniyor ve Avlonya'da düzenleyeceği Arnavut kongresine engel olunmaması talimatı mahalli idareye bildirildi. Balkan Harbinden sonra Balkanlarda Osmanlı yönetimi zayıflayınca Osmanlı idaresinde Arnavutluk'ta dost ve kardeş bir idare gelmesi Osmanlı Devleti için uygun olacaktı. Bu yüzden eski Trablusgarp Valisi İsmail Kemal' in Arnavutluğa gelerek 14 arkadaşı ile bir kongre düzenlemesine izin verildi. 28 Kasım 1912 tarihinde Avlonya'da İsmail Kemal'in liderliğinde toplanan kongrenin yerel makamlarca yasaklanması talebi uygun görülmedi. Kongrenin Osmanlı hükümetinin bilgisi dâhilinde toplandığı ve sadece özerklik kararına destek verilebileceği açıklandı.⁴⁰ Gerek Osmanlı gerekse de Arnavutluk menfaatlerine aykırı hareket edilmemesi yetkililere

³¹ Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi*, s.110, 142.

³² "İsmail Kemal Bey", *The Times*, June 2, 1909, s.7.

³³ Mithat, *a.g.e.*, s.208.

³⁴ Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.153.

³⁵ "Arrest of a Turkish Deputy", *The Times*, July 20, 1910.

³⁶ Celal Bayar, *Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt III, Baha Mt., İstanbul 1966, s.503.

³⁷ Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi*, s.235-236.

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt I, İletişim Yayını, İstanbul 1998, s.564.

³⁹ "Ein Memorandum Ismail Kemals an die Großmächte", *Neue Freie Presse*, 8 Temmuz 1911, s.4; "Albanisches Memorandum", *Pester Lloyd*, July 8, 1911, s.4.

⁴⁰ "Bütün Arnavutluk'un tefrik kabul etmek üzere idâre-i mümtâze şeklinde bulundurulması devletçe de müstelzem olduğundan İsmail Kemal Bey'in fikri de bu merkezde bulunduğu..." OA, MV, 171/53. 17.Z.1330. (27.11.1912).

Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Bağımsızlık Mücadelesi 1912-1914

tavsiye edilmiştir.⁴¹ Gazetelerde Arnavutlar için muhtariyet ve bağımsızlıktan söz ediliyordu.⁴² Osmanlı arşiv belgeleri silahlı bir isyan yoluyla bu amacına ulaşmak emelinde olduğunu belirtir.⁴³

1912 yılında Meclisin feshinden sonra tutuklanacağı korkusu üzerine İsmail Kemal, İstanbul'u terk etti.⁴⁴ 13 Mayıs 1912'de İsmail Kemal Osmanlı hükümetinden bazı taleplerde bulundu. Arnavutluk'un sınırlarının çizilmesi, Arnavutların vali olarak atanması, Arnavut memurların görevlendirilmesi, Arnavutçanın resmi dil olması vb. Ancak Arnavutluk'taki İsmail Fazıl Paşa Arnavutları ellerindeki silahları 48 saat içinde teslim etmeye çağırınca isyancı Arnavutlar ertesi gün İpek üzerine yürüdüler.⁴⁵ Osmanlı meclisindeki Arnavut mebusları, Arnavut ayaklanmasını “*zulme karşı ayaklanma*” olarak nitelediler. Berat Mebusu İsmail Kemal, Arnavutluk'a asker sevkini şiddetle eleştirdi, Arnavutluk'un bir düşman ülke olmadığını, vaktiyle Meşrutiyete önyak olan Arnavutların şimdi cezalandırıldığını söyledi.⁴⁶ 1912 yılı Arnavut isyanı büyük ölçüde İsmail Kemal ve Hasan Priştina tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni devirmek için başlatılmıştı.⁴⁷ Çünkü Nisan 1912 tarihinde yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki adayları ezici bir çoğunlukla Meclis'e girdiler. Cemiyet, kendisi için uygun görmediği adayların Meclise seçilmesini engellemek için birçok yönetime başvurdu. Örneğin İsmail Kemal aleyhinde oy kullananlara para verilmiştir. Cemiyet, Arnavut önde gelenlerine para vererek seçimde destek istemiştir. Böylece İsmail Kemal ve Hasan Priştine vb. Arnavut kökenli mebuslar tekrar seçilemeyince büyük bir tepki düşmanlığa yol açtı.⁴⁸

5 Kasım 1912'de Romanya'daki Arnavutlar İsmail Kemal başkanlığında, Bükreş'te “*Arnavut Milli Kongresi*”ni topladı.⁴⁹ Milliyetçi Arnavutların örgütlendiği merkezlerden birisi de Bükreş idi. Avusturya hükümetinin desteğiyle bu ülkedeki Arnavutlar siyasi faaliyete başladılar. Özellikle İsmail Kemal ve Luigi Gurakuqi'nin katılımıyla Bükreş'teki Arnavut kolonisi hareketlendi. Dokuz üyeden oluşan bir komisyon kuruldu. İsmail Kemal'in

⁴¹ OA, BEO, 4120/308986.

⁴² *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 11370, 4 Aralık 1912, s.1.

⁴³ OA, DH.MUI, 80-2/39. 15.R.1328.

⁴⁴ “Flight of a Deputy”, *The Times*, 18 Ocak 1912, s.5.

⁴⁵ Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, (çev.) Z.Biberyan, Aras Yayını, İstanbul 2002, s.175.

⁴⁶ Cemal Kutay, *Üç Paşalar Kavgası*, Tarih Yayınları, İstanbul 1964, s.29.

⁴⁷ Clayer, *a.g.e.*, s.546.

⁴⁸ Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, Çev.Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul 1998, s.306.

⁴⁹ Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II.Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, Buke Yayını, İstanbul 2004, s.487.

yönetimindeki komisyonun yaptığı ilk toplantıda; Arnavutların haklarının korunması ve bağımsızlık meselesi müzakere edildi.⁵⁰

İsmail Kemal, Luigi Gurakuqi, Pandeli Cale, Don Kacorri vb. Arnavutlarla Arnavutluk'un yönetimi için bir komite kurulması, ulusal haklar için Avrupa'ya bir komisyon gönderilmesi ve Arnavutların siyasi faaliyetlerini koordine edecek, iç ve dış gelişmeleri izleyecek bir komitenin Bükreş'te kurulmasına karar verdiler.⁵¹ İsmail Kemal, Viyana'ya gidip Avusturya Dışişleri Bakanı Kont von Berchtold ile görüşerek Sırbistan ve İtalya'nın Arnavutların yaşadığı bölgeler üzerindeki emellerine karşı Avusturya hükümetinden destek istemiştir.⁵² Rusya'nın desteklediği Sırbistan ve Karadağ'ın Arnavutluk'a tamamen egemen olmasını istemeyen Avusturya, Arnavutların bağımsızlığına yardım edecekti.⁵³

İsmail Kemal Korfu'da bir Yunan gazetesine Arnavutluk meselesi ile alakalı yaptığı bir açıklamada bağımsız bir Arnavutluk peşinde koştuğunu ancak, hepimizin mutluluğu güçlü bir Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetine bağlıdır demekten de vazgeçmiyordu.⁵⁴ Prizren'den gönderilen bir telgrafta İsmail Kemal ile temasa geçilerek barışın tesisi ve bölgenin güvenliği için Arnavutluk'un müstakil bir yönetime sahip olduğunu ilan edelim önerisi gelmiştir.⁵⁵ Arnavut halkının bağımsızlık isteği hem Arnavutların hem de Osmanlıların devletinin geleceği için tehlikeliydi. Çünkü Arnavutların yaşadığı vilayetlerin dört bir yanı düşmanca emeller besleyen farklı milletlerle çevrili olup bağımsız bir Arnavutluk'un tek başına mevcudiyetini sürdürmesi imkânsızdı.⁵⁶ İsmail Kemal'in girişimleri sonucunda 4 Eylül 1912'de Arnavutların otonom (özerk) olma isteği Osmanlı yönetimince kabul edilmişti.⁵⁷

İsmail Kemal 18 Kasım 1912'de bağımsızlık ilanı için hazırlık yapan komisyona gönderdiği bir telgrafında; Viyana hükümetinden tam destek aldığını söylemiştir.⁵⁸ İsmail Kemal'in oğlu Ethem 13 Kasım 1912'de, Arnavutluk'un her tarafına açılacak meclis için Avlonya'ya delege göndermeleri çağrısında

⁵⁰ Uejd Dedaj, "Bağımsızlık Sonrası Arnavutluk (1912-1914)", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, SBE., İstanbul 2018, s.7.

⁵¹ Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton U. Press, 2015, s.459.

⁵² "Arnavudluğun İstiklali Meselesi", *Sabah*, 5 Aralık 1912.

⁵³ Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, I.B.Tauris & Co. Ltd., London 2001, s.68.

⁵⁴ Ferit Vakkas, "Arnavudluğa Dair", *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Ağustos 1912, s.2.

⁵⁵ *ATASE BHK*, K:715, A:4-9557, D:4, F:2-3.

⁵⁶ Ahmed Agayef, *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 11260, 8 Ağustos 1912, s.1.

⁵⁷ "Arnavutluk", Mustafa Bilge, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, TDV., İstanbul 1991, s.387.

⁵⁸ Fehari Ramadani, "Avusturya-Macaristan Krallığı ve İtalya'nın Arnavut Sorunu Hakkındaki Duruşu (Ekim-Kasım 1912)", *Yeni Türkiye Dergisi*, *Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-IV*, YTSAM Yayını, Yıl:21, Sayı:69, Mart-Haziran 2015, s.4902.

bulduğunu bildirmiştir. 19 Kasım'da Avusturya Dışişleri Bakanı Berchtold'un temin ettiği gemi ile İsmail Kemal, Draç'a geldi. Draç'taki Avusturya konsolos yardımcısına İsmail Kemal ve arkadaşlarını karşılaması ve bir sorun çıkması durumunda yardımcı olunması emri verilmişti. İsmail Kemal, Balkan harbi devam ederken İstanbul'a gelerek dönemin Sadrazamı Kamil Paşa ile görüştü ve akabinde Draç'a gitti. Sırp ve Yunan ordularının hızlı ilerleyişini durdurabilmek için⁵⁹ Arnavutluk'un bağımsızlığını Draç'ta dünyaya ilan etmek istiyordu.⁶⁰ Draç'taki Arnavut eşrafına Osmanlı ordusunun yenilmekte olduğunu ve bağımsızlıktan başka bir çareleri olmadığını söyledi. Ancak İsmail Kemal beklemediği bir tepki aldı. Müftü Efendi herkesin güvendiği Rum Metropolid Efendi'ye bir kulak verelim dedi: *"Ben İzmir'de bir Osmanlı olarak doğdum, görevime başlamadan evvel Osmanlı Devleti'ne ve onun hükümlerine haklarına sadık kalacağıma dair yemin ettim. İşkodra kalesi düşmana kahramanca dayanmaktadır. Harp devam ediyor ve bir sulh imzalanmış değildir. Bu şartlar dâhilinde ben Osmanlı hükümetine ihanet edemem."* Bu sözler üzerine İsmail Kemal hemen Draç'tan ayrıldı.⁶¹ Draç eşrafı Osmanlı ordusunun yenildiğine inanmıyor ve Arnavut askerlerin Osmanlı ordusuyla beraber İşkodra'da Karadağ'a karşı savaştığını söyleyerek İsmail Kemal'e destek olmadılar.⁶² Hatta İsmail Kemal ve arkadaşları için ajan provokatör (kışkırtıcı) oldukları söylentisi Türklerce Draç'ta çıkarılmıştı.⁶³ Bu sırada Draç'ı Sırp ordusunun işgal etmek için ilerlediği haberi gelmiş, Manastır sukut etmiş ve Vardar ordusu da Görice'ye doğru çekilmiştir.⁶⁴ Vardar ordusunun ricat (geri çekilme) halinde olması, top ve mühimmat olmaması, subay ve askerlerin morallerinin kalmaması ve mevcut duruma göre savaşma kudretini kaybetmesi durumu yaşanıyordu. Bu sıkıntılı dönemde İsmail Kemal, Avlonya'da Arnavut ileri gelenlerini topladı. Maişeti gittikçe daralan askerler artık Arnavutlardan yeterli destek alamıyordu.⁶⁵

2.İsmail Kemal'in Bağımsızlık İlanı

24 Kasım 1912'de İsmail Kemal, Akif Paşa ve 31 Arnavut delege bir bağımsızlık belgesi imzaladılar. Aynı belgeyi 24 delege Yanya'da, 12 delege de Görice'de imzaladı.⁶⁶ Daha sonra o dönemde işgal edilmeyen tek Arnavut şehri

⁵⁹ Banu İşlet Sönmez, *II.Meşrutiyet'te Arnavut Muhalefeti*, YKY, İstanbul 2007, s.220-221.

⁶⁰ ATASE BHK, K:651, A:4-7342, D:32-A, F:2-34.

⁶¹ Müfid Şemsi Paşa, *a.g.e.*, s.43-44.

⁶² "Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt III, MEB, İstanbul 1971, s.378.

⁶³ Sönmez, *a.g.e.*, s.221.

⁶⁴ ATASE BHK, K:651, A:4-7342, D:32-A, F:2-34.

⁶⁵ OA, BEO, 4117/308718.

⁶⁶ Edward J.Erickson, *Büyük Hezimet Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*, (çev.) G.Çağal Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.253.

olan Avlonya'ya gelen⁶⁷ İsmail Kemal liderliğinde, Müslümanları, Ortodoksları ve Katolikleri temsil eden Arnavutluk'un önde gelen beyleri ile birlikte Arnavut delegelerin iştirak ettiği, “*Arnavut Milli Kongresi*” toplandı.⁶⁸ Bir yıl önce Avusturya temsilcisi Braun, İsmail Kemal'in Avlonya'dakiler hariç kendi halkı tarafından “*hain, casus ve padişah tarafından satın alınmış*” olarak düşünüldüğünü söylemiştir.⁶⁹ Başlangıçta hızlı gelişen olaylar sebebiyle delege katılımı 37 kişi olmuş, sonraki günlerde delegelerin sayısı 63'e ve en son 83'e çıkmıştır.⁷⁰ Milli Kongre (Meclis) 28 Kasım 1912'de Avlonya'da İsmail Kemal idaresinde faaliyete geçti. İsmail Kemal yaptığı açılış konuşmasında “*Arnavutluk'u kurtarmak için tek yol bağımsızlıktır.*” diyerek bağımsızlığın önemini vurguladı.⁷¹ Yayımladıkları bildiriye; bağımsızlığın Arnavutlar için artık bir zorunluluk olduğu, aksi takdirde Arnavut topraklarının komşu Balkan devletlerince paylaşılacağı ve Balkanları kaybeden Osmanlı Devleti'nden hiçbir destek alınamayacağı için bağımsızlıktan başka bir yol olmadığı yazıyordu.⁷²

Kongre, görüşmeler sonunda 28 Kasım 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığını dünyaya ilan etti.⁷³ Avlonya'da İsmail Kemal ile Papaz Don Nikoll Kacorri birlikte Arnavutluk bayrağını göndere çektiler.⁷⁴ Bağımsızlıktan sonra bölgesel bir hükümet oluşturarak Arnavutluk'un sınırlarını belirlemeye başladılar.⁷⁵

Sami Fraşeri'ye göre bağımsızlık yanlısı ulusal hareketin kökleri çok derindir. 1912 yılından önce Arnavut milliyetçilerin ekseriyeti, bağımsız bir devlet istemiyorlardı, sadece bu bölgede Osmanlı yönetiminin sona ermesinden sonra Arnavut topraklarının komşu devletlerce paylaşılmasından endişe duyuyorlardı. Arnavut delegeler, bütün Arnavutluk'u temsil ediyor, ancak Necip Draga, Hasan Priştina, Sait Hoca, Bayram Curi, İdriz Seferi vb. Arnavut delegeler ya Belgrad hapishanesinde buldukları için ya da yol güvenliğinin elverişsizliğinden dolayı bu kongreye katılamadılar. Arnavutluk'un bağımsız

⁶⁷ Elez Biberaj, *Albania-A Socialist Maverick*, San Francisco&Oxford, USA, 1990, s.12.

⁶⁸ Nuray Bozboru, “Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 1, (der.) Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, Karam Yayınları, Ankara 2006, s.586.

⁶⁹ Sönmez, *a.g.e.*, s.133.

⁷⁰ Murtezan İdrizi, “Osmanlı Sonrası Arnavut Kimliğinin İnşası”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi, SBE., Sakarya, 2018, s.139.

⁷¹ Ferhat Başdoğan, “Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri”, *Stratejik Edütler Bülteni*, Sayı:86, Ankara 1991, s.66.

⁷² Lef Nosi, *Historical Documents to Serve our National History*, Tirana 2007, s.99.

⁷³ George Castellani, *Balkanların Tarihi*, (çev.) A.Yaraman, Milliyet Yayını, İstanbul 1995, s.391.

⁷⁴ *ATASE BHK*, K:673, A:5-8208, D:43, F:20.

⁷⁵ Paulin Kola, *The Search For Greater Albania*, C.Hurst&Co. Pub. Ltd., London, 2003, s.13.

Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Bağımsızlık Mücadelesi 1912-1914

olması teklifi delegeler tarafından oybirliğiyle kabul edildi.⁷⁶ Tam bağımsızlık ilan edilmişse de Karadağ ve Yunanistan'ın saldırısından korkulduğu için Osmanlı ile dostane ilişkileri sürdürmek istiyorlardı. Ayrıca vatan haini addedilmekten çekindikleri için Osmanlı Garp ordusu, Vardar ordusu ve Yanya kolordusuna gönderdikleri telgraflarla ortak düşmanlara karşı Balkan harbinde destek sözü verdiler.⁷⁷

2 Aralık 1912'de İkdam gazetesi Arnavutların bağımsızlık ilanını okuyucularına duyurdu. İsmail Kemal liderliğinde Arnavut mütefekkirlerinin ortak hareket ettiğini ve aralarında Müslümanlar dışında Katolik ve Ortodoks Arnavutların da bulunduğunu yazdı.⁷⁸ Ancak bu sıralarda Kuzey Arnavutluk'un büyük bir bölümü ve güney Arnavutluk'un birçok kenti Balkan ordularının işgali altına girmişti.⁷⁹

İsmail Kemal, 4 Aralık 1912'de Arnavut meclisine başkan seçildi ve bu tarihten itibaren İsmail Kemal başkanlığındaki Arnavutluk'un ilk ulusal hükümeti göreve başladı. Ancak Arnavutluk'un diğer şehirleri ile irtibatı yoktu, çünkü bu bölgeler Sırp, Karadağ ve Yunan işgali altında idi.⁸⁰ 5 Aralık 1912'de ise Yunan ordusu Avlonya limanına gelerek şehri top ateşine tuttu. Ancak Osmanlı birlikleri Yunan kuvvetlerini Avlonya'ya girmeden püskürttü.⁸¹ Arnavutluk'un Dışişleri Bakanlığı görevi İsmail Kemal'e verildi ve yeni Arnavutluk hükümetini tanımayan Osmanlı memurlarının 24 saat içinde görevlerinden ihraç edilmesine karar verildi.⁸²

Mahalli idarelerdeki memurlar, Arnavutluk hükümetinin emirlerine uyuyor, ancak Osmanlı ordusuna karşı düşmanca bir tutum sergiliyordu. Özellikle bazı telgraf memurları acil haberleri göndermediler ve Osmanlı subaylarının emirlerine karşı geldiler.⁸³ 21 Aralık 1912 tarihinde Meclis-i Vükela; Arnavutluk'a muhtariyet verilmesi kararlaştırıldığı için bölgedeki Osmanlı memurlarının barış görüşmeleri sonlanana kadar işlerine devam etmeleri, Arnavutların ise Osmanlı ordusunun erzak ve mühimmat ihtiyacını

⁷⁶ İdrizi, *a.g.e.*, s.129, 139.

⁷⁷ Erickson, *a.g.e.*, s.253.

⁷⁸ "Arnavud Mütefekkirlerinden Biriyle Mülâkat", *İkdam*, 2 Aralık 1912.

⁷⁹ Noel Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, (çev.) Ö.Arıkan, Sabah Kitapları, İstanbul 1999, s.310.

⁸⁰ Pearson, *a.g.e.*, s.35.

⁸¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi 1912-1913*, Cilt III K:2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.502-503.

⁸² *ATASE BHK*, K:714, A:4/9556, D:H-4, F:1-31.

⁸³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi*, s.383.

karşılımları İsmail Kemal'den telgrafla istendi.⁸⁴ Ayrıca Posta ve telgraf memurlarından vatanın saadet ve selameti için yeni kurulan Arnavutluk hükümetine de hizmet etmeleri istendi.⁸⁵ Osmanlı hükümeti, Garp Ordusu Kumandanlığına barış anlaşmasına kadar mülki ve askeri memurların eskisi gibi görevlerine devam etmeleri söylendi.⁸⁶

18 kişilik bir milli meclis kurulmuştu.⁸⁷ Geçici Arnavut Hükümeti başkanı İsmail Kemal, Babıali'ye bağımsızlığı bildiren bir telgraf çekti ve Osmanlı hükümetinden destek istedi.⁸⁸ Ancak Roma'da iken Osmanlı himayesini istemediğini gazetecilere söylemişti.⁸⁹ İsmail Kemal, Başbakan ve Dışişleri Bakanı, Papaz Don Nikoll Kacorri ise başkan yardımcısı seçildi.⁹⁰ İsmail Kemal, 4 bakanın Müslüman ve 4 bakanın da Hristiyan olması şartıyla bakan seçme hakkını Ulusal Meclise verdi.⁹¹

İsmail Kemal, 4 Aralık 1912'de Osmanlı hükümetine çektiği bir telgrafta; Osmanlı hükümetinden bağımsızlık kararına destek vermelerini istemiştir.⁹² Ancak İsmail Kemal'in bağımsızlık ilanına Osmanlı hükümeti karşı çıkıyor, çünkü sadece kendisine bağlı bir muhtariyet vermeyi istiyordu.⁹³

26-28 Kasım 1912 tarihinde bütün Arnavutlar adına bağımsızlık ilan edildiğine dair telgraflar; İtalya, Avusturya ve Fransa yetkililerine gönderilmiştir.⁹⁴ İsmail Kemal Avusturya, İtalya, Rusya, Almanya ve İngiltere dışişleri bakanlarına çektiği bir telgrafta; Arnavutların yeni siyasal hareketinin tanınması ve komşu Balkan devletlerinin ordularının işgal ettikleri Arnavut

⁸⁴ OA, MV, 172/17. "... harb-i hazırın Hükümet-i Osmaniye'nin ve teşkiline çalışılan Arnavudluk'un menafî'ine muvafık surette netice-pezir olması için asakir-i Osmaniye'ye müzaheret (yardım) ve erzak ve levazım-i sairenin tedarikine gayret edilmesi hususunun ... İsmail Kemal'e tavsiyesi..." Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları, Cilt I, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2013, s.457.

⁸⁵ ATASE BHK, K:715, A:4-9557, D:4, F:2.

⁸⁶ Halil Özcan, *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri 1920-1938*, Atam, Ankara 2011, s.28.

⁸⁷ İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya*, Sebil Yayınları, İstanbul 1994, s.79.

⁸⁸ ATASE BHK, A:4-9557, D:4, F:2.

⁸⁹ "Arnavudluk Muvakkat Hükümeti Başkanı İsmail Kemal Bey..." OA, HR.SYS, 2914/96; OA, HR.SYS, 2915/54.

⁹⁰ Owen Pearson, *Albania and King Zog: Independence Republic and Monarchy 1908-1939*, IB Tauris Publishing, New York, 2004, s.33-34.

⁹¹ Dedaj, a.g.e., s.15.

⁹² "...İşkodra ve Yanya vilayetleri hukuk-u milliyelerinin muhafazası için müstakil hareket eylemeye muttehidin karar verdiklerinden Hükümet-i Osmaniye'nin kendilerine dirîğ-i muavenet buyrulmasını rica eylerler." Okday, a.g.e., s.81.

⁹³ OA, MV, 171/77. "...Bir idare-i muhtara teşkiline ...iktifa olunması muvafık olacağını..."

⁹⁴ ATASE BHK, K:747, A:5/10267, D:H-19, F:1-119.

Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Bağımsızlık Mücadelesi 1912-1914

topraklarından geri çekilmesini istedi. 29 Kasım'da, İsmail Kemal Geçici Arnavut hükümetinin Başkanı olarak Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan dışişleri bakanlıklarına birer telgraf çekti. Bağımsızlık ilanının tanınmasını ve Balkan devletlerinin ordularının derhal geri çekilmesini istedi.⁹⁵

3 Aralık 1912'de İtalya ve Avusturya konsolosları İsmail Kemal'e Arnavut halkının ilerlemesi ve refahı için destek vereceklerini açıkladılar.⁹⁶ Avusturya konsolosu Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mesajda, İsmail Kemal ile Avusturyalı ve İtalyan diplomatların görüşme yaptığını ve Arnavutluk'un işgal edilmemiş yerlerinde yeni hükümetin yetkisinin tanınacağı İsmail Kemal'e söylendi. Bu arada bölgedeki Türk birlikleri teçhizatsız olup moralleri bozuk ve yorgundurlar.⁹⁷ Osmanlı hükümeti ise sadece muhtariyet verebileceğini, bağımsız bir Arnavutluk'a karşı olduğunu, Arnavutluk işine büyük devletlerin karışmasını istemediğini ve Arnavutların Avusturya ve İtalya'nın telkinlerine uymamasını söyledi.⁹⁸ 29 Ocak 1913 tarihinde Osmanlı hükümeti, Arnavutluk'un muhtariyetini tanıdığını beyan ederek Arnavut bayrağı ile Osmanlı bayrağının birlikte çekilmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Ancak Arnavutluk hükümeti bunu ciddiye bile almamıştır.⁹⁹

I. Balkan Harbi'nde Osmanlı ordusu kısmen mağlup bir şekilde Güney Arnavutluk bölgesine çekilmiştir. Osmanlı ordusuna, İsmail Kemal ve taraftarları yardımcı olmadığı için askerinin erzak tedarikinde sıkıntı başlamış, bağımsızlık ilan eden yerlerde halk, Osmanlı askerine karşı olumsuz bir tavır takınmış ve Arnavut olmayanların silahlarına el konulmuştur.¹⁰⁰ İsmail Kemal, Güney Arnavutluk'taki Bektaşî babaları sayesinde bölgedeki halk üzerinde varlık gösterebilmiştir.¹⁰¹

Balkan savaşında İsmail Kemal gibi Arnavut liderlerine kulak asmayıp Osmanlı ordusunun hizmetine giren Arnavutlar da bulunmaktadır. Bunlar Osmanlı ordusunda gönüllü olarak savaşmak için Osmanlı Harbiye Nezaretine telgraflar çekmişlerdir.¹⁰² Bazı Arnavutlar silah altına alınarak Osmanlı ordusuna

⁹⁵ Dedaj, *a.g.e.*, s.13.

⁹⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 11370, 4 Aralık 1912, s.2.

⁹⁷ Valery Kolev & Christina Koulouri (ed.), *Balkan Savaşları*, (çev.) Güven Bakirezer, APA, İstanbul 2008, s.99.

⁹⁸ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, s.488.

⁹⁹ Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Ticaret Basımevi, İzmir 1944, s.433.

¹⁰⁰ *ATASE BHK*, K:715, A:4-9557, D:4, F:2-2.

¹⁰¹ Said Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Gece Kt., Ankara 2016, s.216.

¹⁰² "Arnavud gönüllülere dair mütalaa...", *ATASE BHK*, K:715, A:4-9557, D:4A F:55.

hizmet etmişlerdir.¹⁰³ Balkan Harbi esnasında Osmanlı tarafı vatan topraklarını beraber savunmak için İsmail Kemal'e teklifte bulunmuştur.¹⁰⁴ Ancak İsmail Kemal, Berat'taki askerlerin silahlarını toplattırarak depoya koydurmuş ve sonra onları köylere dağıtmıştır. Berat ve Ergiri'deki birlikler yiyecek tedarikinde zorluk yaşamış ve para sıkıntısı çekilmiştir.¹⁰⁵

Arnavut milliyetçiliği tek tip bir hareket olarak gelişmemiştir.¹⁰⁶ Milliyetçilerin bir bölümü bir Müslüman prensin idaresinde muhtariyet isterken, diğer bölümü yabancı bir prensin idaresinde bir bağımsız Arnavutluk istiyordu. Ayrıca İtalya ve Avusturya himayesine girmeyi isteyenler de vardı.¹⁰⁷ Bu parçalanmışlık durumu İsmail Kemal'in telgraflarındaki ifadelerinde görülmektedir.¹⁰⁸

Osmanlı birlikleri Yunan ordusuna karşı savaşırken İsmail Kemal'den özellikle Yanya'daki Osmanlı askerine destek verilmesini (iaşe, cephane vb.) istemiştir.¹⁰⁹ İsmail Kemal, Yanya'da Yunan ordusu tarafından kuşatılan Osmanlı birliklerini destekledi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yeni Arnavut devletini Osmanlı hükümlanlığı altına sokmak için görevlendirilen Bekir Grebene ile işbirliği yaptı.¹¹⁰ İsmail Kemal büyük devletlerin diplomatlarına başvurarak Arnavutluk vilayetlerinin tahribata uğradığını, Balkan savaşına son verilmesi için Avrupa'nın müdahale etmesini istemiştir.¹¹¹ Özellikle İngiltere ve Avusturya hükümetlerinden yardım istedi.¹¹² Ayrıca İtalya resmi olarak Arnavutluk bağımsızlığına destek vermedi.¹¹³ İsmail Kemal, bağımsızlık ilan etmekten maksatlarının özellikle İtalya ve Avusturya'nın himayesi sayesinde büyük bir Arnavutluk kurulması ile Sırp ve Yunan işgalindeki Arnavut topraklarının kurtarılması olduğunu savunmuştur. Osmanlı hükümetinin teklif ettiği muhtariyet statüsünün küçük bir bölgeyi ihtiva edeceği için kabul edilemez

¹⁰³ “Arnavud gönüllüleri hakkında...”, *ATASE BHK*, K:710, A:5-9856, D:17, F:16.

¹⁰⁴ *ATASE BHK*, A:4-7342, K:659, D:25, F:14-58.

¹⁰⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi 1912-1913*, Cilt III, Kısım II, Genelkurmay Yayını, Ankara 1993, s.382.

¹⁰⁶ Nuray Bozboru, “Failures And Achievements Of Albanian Nationalism In The Era Of Nationalism”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, 2012, s.3.

¹⁰⁷ “Arnavudluk Şekil Hükümeti”, *İkdam*, 22 Aralık 1912.

¹⁰⁸ *ATASE BHK*, K:658, A:4/7342, D:H-12, F:1-24.

¹⁰⁹ *ATASE BHK*, A:4-7342, K:659, D:25, F:14-65.

¹¹⁰ Clayer, *a.g.e.*, s.549.

¹¹¹ “Arnavudluk Hakkında”, *İkdam*, 31 Aralık 1912.

¹¹² Dibran Vataj, “Arnavutların İstiklal Sürecinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi, SBE., Sakarya, 2018, s.82.

¹¹³ Majlinda Peza & Zhuljeta Kadilli, “The Austro-Hungarian Diplomacy And The Albanian Issue During 1912-1913”, *Proceedings of IAC-ETeL 2014*, MAC Prague Consulting, 2014, s.2.

Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Bağımsızlık Mücadelesi 1912-1914

olduğunu, artık Osmanlı idaresinin Balkanlarda zayıfladığını ve Arnavutlara düşmanca emeller besleyen komşularına karşı Osmanlı'nın Arnavutları koruyamayacağını ileri sürmüştür.¹¹⁴ Bağımsızlıkta ısrar eden İsmail Kemal liderliğindeki Arnavutların olumsuz tutumlarından dolayı Osmanlı hariciyesi, İsmail Kemal'in ilan ettiği bağımsızlığın Osmanlı hükümetince “*ke'en-lem-yekûn*” (olmamış gibi) hükmünde olduğunu Viyana Sefirliğine bildirmiştir.¹¹⁵ Osmanlı basınında İsmail Kemal'in bağımsızlık ilanından dolayı Arnavutlara gücenilmemesi gerektiği, Arnavutların dini ve ahlaki duygularının güçlü olduğu, Türklerle yüzyıllardır kardeşçe yaşayan Arnavutların her zaman Osmanlı halifesine ve padişahına bağlı olduğu şeklinde değerlendirmeler çıkmıştır.¹¹⁶

13 Eylül 1913 tarihinde Avlonya Geçici Hükümeti, yeni kurulan Arnavutluk devletinin resmi dilinin Arnavutça olacağına dair bir karar almış, ancak Osmanlı Türkçesi de varlığını sürdürmüştür.¹¹⁷ Balkan savaşları sonrasında 1913'te toplanan Londra Büyükelçiler Konferansı Arnavutluk'un bağımsızlığını tanımıştır.¹¹⁸ Ancak bağımsız Arnavutluk konusunda en büyük sıkıntı sınırların belirlenmesidir.¹¹⁹

2 Ocak 1913 tarihli Büyükelçiler Konferansı'nda; Avlonya'daki geçici hükümet tanındı ve Arnavut meselesini savunmak için bir heyet Londra'ya gelmişti. Bu heyetin içinde İsmail Kemal, Filip Noga, Raşid Dino, Mehmet Konica ile Amerika'daki Arnavut “*Vatra*” komitesi üyeleri Fan Noli ve Faik Konica vardı. İsmail Kemal, Filip Noga ve Mehmet Konica, Londra'da İngiliz yetkili Edward Grey'e Arnavutluk ile ilgili istatistikî bilgiler ve haritalardan oluşan açıklayıcı bir bildiri verdiler. Mesela işgal altındaki İpek, Üsküp ve Manastır bölgesinin Sırbistan tarafından boşaltılması istendi.¹²⁰ İsmail Kemal, hem Bulgar sınırını güvenceye almak hem de Sırp işgaline karşı durabilmek için, Stoyan Danev başkanlığındaki Bulgar heyetiyle Mayıs-Haziran 1913 tarihlerinde

¹¹⁴ ATASE BHK, K:715, A:4-9557, D:4, F:2-1.

¹¹⁵ OA, HR.SYS, 1970/1_131. “... İsmail Kemal Bey'in delaletiyle ilan edilmiş olan istiklalî Hükümet-i Seniyye ke'en-lem-yekûn (olmamış gibi) hükmünde olduğu derkârdır.”

¹¹⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 11370, 4 Aralık 1912, s.1.

¹¹⁷ Dritan Egro, “Arnavutluk'da Osmanlı Çalışmaları”, *XIII.Türk Tarih Kongresi*, Cilt 1, Ankara 2002, s.352.

¹¹⁸ “Arnavudluk”, *Sabah*, 15 Mayıs 1913.

¹¹⁹ Necdet Hayta, *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı*, AAM. Yayını, Ankara 2008, s.28.

¹²⁰ Dedaj, *a.g.e.*, s.26.

görüşmeler yaptı. Ancak Arnavutluk'un siyasi ve askeri yetersizliği yüzünden bir sonuç elde edemedi.¹²¹

Bağımsızlık sonrası komşu Balkan devletlerinin amacı toprak kopartmak idi. Konferans devam ederken İsmail Kemal, Arnavutların taleplerini katılımcılara yazılı olarak verdi. Ancak büyük devletler, herhangi bir devlet yapısı olmayan Müslümanların isteklerini dikkate almadı.¹²² Konferans sonucunda Kosova bölgesi Sırbistan'a, Çamerya bölgesi ise Yunanistan'a verilmiştir.¹²³ Balkanlarda birçok bölgede Müslümanlar ve Türkler yaşadığı halde Avusturya'nın isteği ile Büyük Güçler tarafından sadece Arnavutlara bağımsızlık verilmiştir.¹²⁴ Ancak İsmail Kemal, konferansın sonucunun Arnavutlar için derin bir üzüntü yarattığını, Arnavutluk'a ait olması gereken toprakların yarısından fazlasının komşu Balkan devletlerine verildiğini vurguladı. Ona göre Balkanlardaki barış Arnavutların haklarının korunmasına bağlıdır.¹²⁵

3. İsmail Kemal'in Arnavutluk'tan Ayrılması

Avusturya hükümeti bağımsız bir Arnavutluk istiyordu, çünkü Sırbistan'ın Adriyatik Denizi'ne çıkmasını engellemek istiyordu.¹²⁶ Ancak Arnavut nüfusun yaşadığı birçok bölge Karadağ, Sırp ve Yunan işgali altında kalmıştır.¹²⁷ İsmail Kemal başkanlığında bir hükümet mevcut olmasına rağmen, Büyük Güçler bu hükümeti hiçbir zaman tanımadı.¹²⁸ İsmail Kemal'in hükümetini devirmek için harekete geçen Esat Toptani Paşa, Elbesan'da ayrı bir hükümet kurmaya çalışmıştır.¹²⁹ Avlonyalı Süreyya Bey, İsmail Kemal'i muhalif Esat Toptani'yi İçişleri Bakanı yapmaya ikna ettiğini, ancak Esat'ın Draç'ta kendi hükümetini ilan ettiğini söyler. Süreyya Bey, Draç'a gidince İsmail Kemal'in çatırdayan hükümeti daha da zayıfladı.¹³⁰ Bunun üzerine İsmail Kemal, Esat Paşa ve

¹²¹ Anton Panchev, "The Position of Bulgaria with Regard to the Albanian Factor In Macedonia During The London Conference of Ambassadors", *SEEU Review*, Volume:10, Issue:1, 2014, s.138-139.

¹²² İdrizi, *a.g.e.*, s.143.

¹²³ Dritan Egro, "Arnavutluk Yoksulluk Kışkacında", *Birikim*, Sayı 95, Mart 1997, s.22.

¹²⁴ Wilhelm Feldmann, *İstanbul'da Savaş Günleri: Bir Alman Gazetecinin Balkan Savaşı Hatıratı*, (çev.) N. Alkan, Selis Kitaplar, İstanbul 2004, s.14.

¹²⁵ Çelik, "Önsöz", *İsmail Kemal Bey Hatıratı*, s.XL-XLI.

¹²⁶ "Arnavudluk Muhtariyeti", *İkdam*, 19 Kasım 1912.

¹²⁷ "Arnavud Heyet-i Murahhasası", *Sabah*, 7 Ocak 1913.

¹²⁸ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, Cilt II, (çev.) Z.Savan & H.Uğur, Küre, İstanbul 2006, s.107.

¹²⁹ Mehmet Ali Ayni, *Ulusçuluk (Milliyetçilik)*, (der.) N.H.Neyzi, Peva, İstanbul 1997, s.276.

¹³⁰ Abdülhamit Kırmızı, (haz.), Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, Klasik Yayınları, İstanbul 2009, s.53.

taftalarını vatan haini ilan etmiş, Esat Paşa'nın başını getirecek olana ödül vereceğini vaat etmiştir.¹³¹ Debre mebusu Dukakinzâde Hasan Basri, İsmail Kemal'in karşısına çıkmış, Arnavutluk'un başına prens olmak istemiştir.¹³²

Osmanlı Devleti, 29 Temmuz 1913'te Büyükelçiler Konferansı kararları sonucunda Arnavutluk üzerindeki bütün haklarından vazgeçmiştir.¹³³ Büyük devletler (*İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya, İtalya*) bir taraftan Arnavutları Osmanlı Devleti'nden koparmak ve bağımsız yapmak için uğraşırken diğer taraftan da Arnavutların yaşadığı kaza ve sancakları Balkan devletlerine (*Sırbistan, Karadağ, Yunanistan, Bulgaristan*) paylaşırma gayreti içindedir. Örneğin Rusya ile Avusturya aralarında anlaşarak İşkodra'yı Karadağ'a verdiler.¹³⁴ Avusturya-Macaristan ve İtalya ise, Yunanistan'ın güney Arnavutluk'tan çekilmesi kararından hiçbir şekilde taviz vermeyip Londra Konferansında belirlenen sınırların sabit olmasını istediler.¹³⁵

Bazı Müslüman, Katolik ve Ortodoks Arnavutlar yabancı bir devletin himayesinde bir prenslik şeklinde Arnavutluk'un yönetilmesini istiyordu. Hatta Arnavutluk'un başına bir Müslüman değil, ülkede mevcut olmayan bir mezhepten yabancı bir prens atanmasını savunmuşlardır.¹³⁶ Arnavutluk için Müslüman bir prensin çözüm olacağını İsmail Kemal söylemiştir.¹³⁷ Sonuçta Arnavut halkına, tarihine ve kültürüne yabancı olan Protestan mezhebine mensup bir Alman Yüzbaşı olan Wilhelm Von Wied Arnavutluk tahtına çıkarılmıştır.¹³⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti, nüfus çoğunluğu Müslüman olan bir ülkeye bir Alman prensin atanmasının Arnavutluk'ta yarattığı hoşnutsuzluğu kullanarak İsmail Kemal aracılığıyla bir ayaklanma çıkartarak Arnavut kökenli İzzet Paşa'yı Arnavutluk'a prens yaptırmayı istedi. Ancak bu girişim başarısızlığa uğrayarak darbeciler Prens Wied'in askerlerince tutuklandılar.¹³⁹

Arnavutluk tahtına bir Alman'ın prens olarak geçmesi Germen ittifakının (Almanya ve Avusturya) Balkanlarda savaş sonrasında Slavlar lehine olan dengelerin değiştirilmesi adımıdır. İngiltere müttefiki olmasına karşın Rus

¹³¹ "Arnavudluk Ahvali", *Sabah*, 26 Eylül 1913.

¹³² Necip P.Alpan, *Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, Ankara 1982, s.76.

¹³³ Başdoğan, *a.g.e.*, s.66.

¹³⁴ "İşkodra Hakkında İtilaf", *Sabah*, 6 Mart 1913.

¹³⁵ OA, DH.EUM.I.ŞB., 14/7-1, 3.

¹³⁶ "Arnavudluk Rüesası ile Mülakat", *İkdam*, 19 Kasım 1912.

¹³⁷ OA, HR.SYS, 2919/35.

¹³⁸ "Arnavudluk Hakkında", *İkdam*, 3 Ocak 1913.

¹³⁹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*, Cilt I, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2003, s.96.

etkisinde olan Slavların Balkanlarda güçlenmesinden rahatsız olduğu için Germen ittifakına bu konuda destek vermişti.¹⁴⁰ Prens Wied, başbakanlık görevine Rus çarlığı nezdinde Osmanlı büyükelçiliği yapan Turhan Paşa'yı (Permeti) getirdi.¹⁴¹

İsmail Kemal, yıllardır mücadele ettiği Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan ettikten sonra en önemli amacının; devleti yapılandırmak ve Arnavutların kendi kendilerini yönetebileceğini kanıtlayarak Avrupa'nın güvenini elde etmek olduğunu söylemiştir.¹⁴² Büyük devletlerce oluşturulan Uluslararası Denetim Komisyonu Avlonya'ya gelince İsmail Kemal iki talepte bulundu. Birincisi, kurduğu Geçici Avlonya hükümetinin resmi olarak tanınması; ikincisi, Avlonya Hükümetinden bir temsilcinin Uluslararası Denetim Komisyonuna alınması idi. Ancak İngiliz Büyükelçi Lamb tarafından bu teklifler reddedildi. Lamb'a göre, İsmail Kemal hükümetinin otoritesi Avlonya dışında İşkombi nehrinin ötesine bile geçmiyordu.¹⁴³

İsmail Kemal: “*Ben çok yaşlıyım, ülkemin ayakları üzerinde durabildiğini görmek istiyorum ve sonra istifa edeceğim, çok ama çok yorulдум.*” demiştir. Arnavutluk'ta tek kuruluş para olmadığını, mültecilerin ortada kaldığını eklemiştir.¹⁴⁴ 15 Ocak 1914 tarihinde İsmail Kemal Kasım 1912'den beri sürdürdüğü Avlonya'daki devlet başkanlığı görevinden istifa etmiştir. 22 Ocak 1914 tarihinde ülkenin idaresini Ekim 1913'te faaliyete geçen Uluslararası Denetim Komisyonu'na bırakmıştır. Arnavutluk'tan ayrılarak önce Fransa'nın Nice şehrine gitmiştir.¹⁴⁵ İsmail Kemal'in istifa sebebi; siyasi kargaşa ve yabancı entrikaları idi. Onun istifası Batılıların desteklediği Esat Paşa'nın önünü açmıştı.¹⁴⁶ İsmail Kemal, Katolik Malisor ve Mirdit Arnavutlarının desteğini alamamıştı.¹⁴⁷

19 Ocak 1914 tarihindeki Eski Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın Arnavutluk tahtına çıkarılması için yapılan girişimden İsmail Kemal'in haberdar olması ve destek vermesi yüzünden Arnavutluk'tan ayrılmaya mecbur edilmiştir. Çünkü bu girişim sonucunda Avlonya'da 19 Osmanlı subayı ve 200 askeri

¹⁴⁰ Bilgin Çelik, “Balkanlarda Arnavut Sorunu”, *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s.16.

¹⁴¹ Özgür, *a.g.e.*, s.360.

¹⁴² *İsmail Kemal Bey Hatıratı*, (Ed.) S.Story, (çev.) A.İslamoğulları ve R.Hoxha, Tarih Vakfı, İstanbul 2009, s.282.

¹⁴³ Dedaj, *a.g.e.*, s.65.

¹⁴⁴ Herbert, *a.g.e.*, s.181.

¹⁴⁵ Pearson, *a.g.e.*, 56.

¹⁴⁶ İdrizi, *a.g.e.*, s.148.

¹⁴⁷ Joseph Swire, *Albania The Rise of a Kingdom*, Arno Press, New York, 1971, s.181.

Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Bağımsızlık Mücadelesi 1912-1914

tutuklandı ve Grebeneli Binbaşı Bekir Fikri'ye idam cezası verilmiştir.¹⁴⁸ Ahmet İzzet Paşa; “Eğer makam-mevki düşkününü ve şöhratperest bir adam olup bu işe kansaydım benim de sonum böyle olacaktı demiştir.”¹⁴⁹

İsmail Kemal, Arnavutluk'un iç savaşa sürüklenmesini ve tahribata uğramasını önlemek için Uluslararası Denetim Komisyonu ile işbirliği halinde iktidarı devretmeye hazır olduğunu bildirdi. Kabine üyeleri de İsmail Kemal'in bu kararına destek verdi. 22 Ocak 1914'te Uluslararası Denetim Komisyonu, İsmail Kemal'i çağırarak Büyük Devletlerin emriyle Arnavutluk'un yönetimini devralacağını bildirdi. Böylece Avlonya Hükümeti fiilen dağılmış oldu.¹⁵⁰

İsmail Kemal daha sonra İtalya'ya gitmiştir. Çünkü Londra Konferansı İsmail Kemal'in hükümetini tanımadı, ayrıca Esat Toptani de yeni bir hükümet kurmuştu. Bu sırada büyük devletler aralarında anlaşıp 35 yaşındaki Prens Wied'i Arnavut prensi atadılar ve Esat Paşa'yı ise İçişleri Bakanı olarak görevlendirdiler.¹⁵¹ İsmail Kemal, anılarında Arnavutluk'ta ikiliğe son vermek için yurtdışına gittiğini söylese de bir iddiaya göre büyük devletler Müslüman bir devlet başkanı istemiyorlardı.¹⁵²

Büyük devletlerin bu hoşgörüsüz ve dayatmacı Arnavut politikası üzerine Arnavutlar iki gruba ayrıldı: birinci grup Avusturya'yı merkez alan ve Arnavutluk'un geleceğinin Prens Wied ile olacağını görüyordu, ikinci grup ise İtalya'yı merkez alan ve Arnavutluk'un geleceğinin Esat Paşa da olacağını görüyordu. Ancak bağımsız olmak için Osmanlı'dan ayrılan Arnavutluk tahtı, bu mücadelenin en büyük lideri ne İsmail Kemal'e kalmış ne de Arnavutluk büyük devletlerin hegemonyasından kurtulabilmişti.¹⁵³ Prens Wied'e göre Arnavutluk'un kurtuluşu; kendisi, İsmail Kemal ve Esat Toptani'nin ölümüne bağlıdır.¹⁵⁴

İtalya'da İsmail Kemal Osmanlı Devleti'nin Roma sefaretine başvurarak emekli maaşını 20 aydır alamadığını dile getirmiş ve acilen ödenmesini

¹⁴⁸ Mehmet Tütüncü, “Grebeneli Bekir Fikri Bey Albay Thomson'a Karşı: 1914 Avlonya Olayı”, *Tarih ve Düşünce*, Nisan 2017, s.41. Ancak Osmanlı hükümetinin girişimleri sonucu Bekir Bey 18 Ağustos 1914 tarihinde serbest bırakılmıştır. Tütüncü, *a.g.e.*, s.42.

¹⁴⁹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım İstiklal Harbi'nin Gerçekleri*, (Haz.) Süheyl İzzet Furgaç & Yüksel Kanar, Cilt 1, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.176.

¹⁵⁰ Dedaj, *a.g.e.*, s.84.

¹⁵¹ Yılmaz Çetiner, *Şu Bizim Rumeli*, Milliyet Yayını, İstanbul 1994, s.163.

¹⁵² Samih Nafiz Tansu, *Madalyonun Tersini*, Gür Kitapevi, İstanbul 1970, s.190.

¹⁵³ İdrizi, *a.g.e.*, s.149.

¹⁵⁴ Nichola C. Guy, “Ethnic Nationalism, the Great Powers and the Question of Albanian Independence 1912-1921”, Ph.D., Durham University, UK, 2008, s.144.

istemmiştir.¹⁵⁵ Uzun zamandır verilmeyen emekli maaşı ödenmiştir.¹⁵⁶ II. Abdülhamid döneminde Tahran Sefaretinden görev kabul etmeyen İsmail Kemal, mazuliyet maaşı da almıştır. Kuzeni olan Avlonyalı Ferit Şura-yı Devlet'te bu maaşın bağlanmasının teamüllere aykırı olduğunu söylemiştir.¹⁵⁷ Eylül 1914'te Prens Wied'in Arnavutluk'tan kaçması üzerine Esat Toptani Paşa hükümet yönetimini eline almıştır.¹⁵⁸ Osmanlı hükümeti tarafından 1914 yılında yeni kurulan Arnavutluk Hükümeti'nden Osmanlı ülkesine gelecek Arnavutların ecnebi (yabancı) sayılarak haklarında devletlerarası hükümlerin uygulanması kararı alınmıştır.¹⁵⁹ 27 Nisan 1913'te Esat Paşa, Lezhe'de kendini kral ilan etmiştir. Daha sonra İşkodra'dan getirttiği hafif topçu birlikleriyle Tiran üzerine yürümüştür.¹⁶⁰

İsmail Kemal'e yapılan en ağır suçlama çevresindeki ülkelere bazı imtiyazlar vermesiydi. Arnavut milliyetçisi Derviş Hima; İsmail Kemal'in hükümetinin yeni bir şehir kazanmadığını, hatta Sırp'ların Yakova'yı aldığını, yeni yollar yapmadığını, savaştan dolayı sıkıntı yaşayan 12.000 mülteciyi doyurmadığını söyleyerek İsmail Kemal'i eleştirmiştir.¹⁶¹ İsmail Kemal'in kurduğu hükümetin Arnavutlar nezdinde kabulünde birçok zorlukla karşılaşıldı. Kuzey Arnavutluk'taki Katolikler, hükümet üyelerinin bir kısmının Müslüman olmasından rahatsız oldular. Yunan işgalindeki Ortodoks Arnavutlar ise dikkate alınamazdı. Müslüman Arnavutlar ise İsmail Kemal hükümetine Osmanlı sultanından ve halifesinden ayrıldığı için şüpheyle yaklaştılar.¹⁶²

İsmail Kemal, Brüksel'de Faik Konitza ile "*Albania, Salut de Albania*" gazetelerini çıkarmıştır.¹⁶³ Osmanlı yönetimi aleyhinde yayın yaparken sınırdışı edilmesini isteyen Sadrazam Arnavut Ferit Paşa, Belçika elçisine 1903 Martı'nda şunu demiştir: "*Bu siyasi olarak sığınmış adam akrabamdır. Buna rağmen bir canaille (alçak) olduğunu söylemekten çekinmem. Damat Mahmut'un oğullarıyla sıkı ilişkiler kurdu ve onlarla fesat çeviriyor.*"¹⁶⁴ Mahmut Şevket Paşa, Yanya'dan

¹⁵⁵ OA, HR.SYS, 153/48. 12.04.1914. "*İsmail Kemal sefaret-i seniyyeye gelup ... 20 aydır alınmayan teka'üd ma'aşatının hükümet-i seniyyeye tesviyesini istirham eylediğini...*"

¹⁵⁶ OA, DH.EUM.1.ŞB, 1/22.

¹⁵⁷ Kırmızı, a.g.e., s.69.

¹⁵⁸ Ayni, a.g.e., s.277.

¹⁵⁹ OA, HR.HMŞ.İŞO, 38/7_16.

¹⁶⁰ Pearson, a.g.e., s.42.

¹⁶¹ Herbert, a.g.e., s.182, 185.

¹⁶² Dedaj, a.g.e., s.109.

¹⁶³ Abdulhamit Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa: Bir Ömür Devlet*, Klasik, İstanbul 2014, s.25.

¹⁶⁴ Orhan Koloğlu, *Üç İttihatçı: Arap, Kürt, Arnavut Milliyetçilikleri ve İttihat-Terakki*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2011, s.261.

gelen Dr. Miralay Süleyman Numan'dan Yanya'nın düşüşü sırasında İsmail Kemal'in Arnavut'ları yönlendirerek Osmanlı ordusuna destek verilememesini sağladığını duyunca, İsmail Kemal'in yalnız Osmanlı'ya değil, Arnavut halkına da ihanet ettiğini söyleyerek eğer Arnavut'lar Osmanlı'yı candan destekleseydi, Yanya düşmez ve Epir, Yunan'a geçmezdi dedi.¹⁶⁵ Yanya eşrafi, İsmail Kemal'in siyasi teşebbüsünün yanlış olduğunu ve Osmanlı idaresine bağlı olduklarını ifade eden bir telgraf çekmiştir.¹⁶⁶ Alpan'a göre; Bektaşî bir aileye mensup laik fikirli İsmail Kemal, 50 yıllık diplomasi hayatında yerli ve yabancı devlet adamlarının saygısını kazanmış, franko-mason olup yüksek dereceye çıkmıştır.¹⁶⁷ İsmail Kemal'in yıllarca ekmeğini yediği devletine ihanet ettiği, bağımsız bir Arnavutluk devleti kurmak için yaptığı çalışmaların Avrupa yanında hiçbir kıymeti olmadığı ve Osmanlı Devleti'nin başına bir sorun çıkarmak isteyen "*bu ajanın*" yakalanarak İstanbul'a getirilmesi resmi makamlarca istenmiştir.¹⁶⁸

İsmail Kemal, I. Dünya Savaşı'nı Arnavutlar için bir fırsat olarak değerlendirmiş ve Arnavutluk davasını Barış Konferans'ında savunmak için Paris'e gitmiştir. Tek bir amacı vardı o da; Balkan devletleri tarafından işgal edilen Arnavut topraklarını kurtarabilmektir. Konferans sırasında ABD'den büyük beklentileri vardı, ancak hayal kırıklığına uğradı.¹⁶⁹ İsmail Kemal, Paris'te çıkan "*Arzagank*" gazetesinde yayınlattığı "*Barış Şartları ve Ermenistan*" adlı yazısında; Osmanlı, Rus ve İran toprakları üzerinde özerk bir Ermeni devletinin kurulması ile Ermeni meselesinin çözüleceğini ileri sürmüştür.¹⁷⁰ Paris adeta bir sürgün hayatı yaşarken Daily Mail gazetesi muhabiri Somerville Story ile görüşerek hatıralarını İngilizce olarak yazdıran bir Osmanlı devlet adamıdır. İsmail Kemal İtalya'nın Perugia (Padau) şehrinde 1919 yılında vefat etmiş ve daha sonra na'aşı Bektaşîliğe mensup olduğu için Avlonya'ya getirilerek Bektaşî tekkesine defnedildi.¹⁷¹ New York Times gazetesi; "*soylu bir aileye mensup Jön Türk lideri ve Arnavutluk hükümetinin başkanı İsmail Kemal 76 yaşında vefat etti.*" şeklinde yazdı.¹⁷²

SONUÇ

¹⁶⁵ *Sadrazam Şevket Paşa'nın Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s.117.

¹⁶⁶ OA, *BEO*, 3923/294208.

¹⁶⁷ Alpan, *a.g.e.*, s.41.

¹⁶⁸ OA, *Y.E.E.*, 15/21. 13.R.1318.

¹⁶⁹ Çelik, "Önsöz", *İsmail Kemal Bey Hatıratı*, s.XL.

¹⁷⁰ OA, *HR.SYS*, 2885/27.

¹⁷¹ Müfîd Şemsi Paşa, *a.g.e.*, s.209.

¹⁷² "İsmail Kemal Bey Dead", *The New York Times*, January 28, 1919.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip İstanbul'a mebus olarak dönen İsmail Kemal, İttihat ve Terakki ile anlaşamayınca Arnavutluk'a gitmiş ve 1912 yılında Balkan Savaşları sırasında Arnavutluk'un bağımsızlık ilanında başrol oynamış bir fikir ve eylem adamıdır. İsmail Kemal, 1912 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sopalı-hileli meclis seçimlerinin Arnavutlar nezdinde hoşnutsuzluk yarattığı için Arnavutluk'ta bir isyanın başladığını söyler. Arnavutluk davası için İstanbul'da, Balkanlarda ve Avrupa'da diplomatik ve siyasi çabalarını yoğunlaştırır.

İsmail Kemal, Arnavutların muhtariyet kazanması için II. Meşrutiyet'in ilanına katkıda bulunmuş, bu yüzden Jön Türk hareketine katılmıştır. Ancak İttihatçıların Arnavutlara yönelik merkezîyetçi ve baskıcı politikası üzerine onlara muhalif olmuştur. Balkan harbine giden yolda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma durumunu görünce Arnavut topraklarını Sırp, Karadağ, Bulgar ve Yunan işgal ve ilhakından kurtarabilmek için Avusturya, İtalya ya da İngiltere himayesine girmek için diplomatik temaslarda bulunmuş ve siyasi görüşmeler yapmıştır. Avusturya hükümeti bağımsız bir Arnavutluk devletinin kurulması için İsmail Kemal'e destek vermiştir, çünkü Balkanlardaki Slav yayılmacılığına karşı bir tedbir olarak İsmail Kemal'in girişimlerini desteklemeyi kendi çıkarlarına uygun bulmuştur.

İsmail Kemal bağımsızlığı ilan etti, ancak siyasi görüş ayrılıklarından dolayı Esat Toptani vb. lerinin muhalefetiyle karşılaştı. Büyük devletlerin müdahalesiyle Arnavutluk toprakları parçalanmış ve küçük bir Arnavutluk Prensliği kurularak İsmail Kemal dışlanmıştır. O, yaşamını tam bağımsız ve büyük bir Arnavutluk idealine adamıştır, ancak büyük devletlerin aralarındaki menfaat çekişmesinden dolayı yalnız bırakılmıştır. Yıllarca Arnavutluk'un bağımsızlığı için mücadele eden bir Arnavut milliyetçisi ve devlet adamının Arnavutluk yönetimini hemen bırakıp yurtdışına gitmesi dikkat çekicidir. I. Dünya Savaşı başladığında Arnavutluk, İtalya, Yunanistan ve Sırbistan tarafından işgale uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin koruyuculuğundan mahrum kalan Arnavutluk için komşu ülkelerce paylaşılmak kaçınılmaz olmuştur. Bu durum İsmail Kemal'in bağımsızlık çalışmalarının boşa gittiğini ve güvendiği devletlerin hiçbir zaman bağımsız ve büyük bir Arnavutluk devletini istemediklerini gösterir.

İsmail Kemal'in yeni kurduğu devletini savunacak bir askeri kuvveti ve halkını geçindirecek bir ekonomik gücü hiçbir zaman yoktu. İsmail Kemal, Arnavutların aleyhinde yapılanları gördükçe İngiliz, Avusturya ve İtalyan diplomatlarına artık güvenemeyeceğini anladı. Büyük devletler ilk başta İsmail Kemal ve arkadaşlarını, bağımsız bir Arnavutluk kurulması için Osmanlı

Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Bağımsızlık Mücadelesi 1912-1914

idaresine karşı harekete teşvik ettiler ancak daha sonra Arnavutların yaşadığı toprakları altı devlete bölüştürerek yeni Arnavutluk'u son derece küçülttüler. Halkın çoğunluğu Müslüman olan ve kalanı Hristiyan Ortodoks ve Katolik olan Arnavutluk'un başına Protestan Prens Wied'i atadılar. Arnavutluk ulusal bağımsızlık hareketinin lideri olan Avlonyalı İsmail Kemal'i de saf dışı bıraktılar. İsmail Kemal'in çabaları Arnavutları özgür yapmadı, Büyük güçler, Arnavutluk'un bağımsızlığını kabul ettiler, ancak Makedonya, Kosova ve Epir Arnavutları farklı devletler içerisinde birer azınlık olarak kaldılar.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

a) Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi Balkan Harbi (1912-1913):

ATASE BHK, Arşiv:4-7342, Klasör:659, Dosya:25, Fihrist:14-58.

ATASE BHK, Arşiv:4-7342, Klasör:659, Dosya:25, Fihrist:14-65.

ATASE BHK, Arşiv:4-9557, Dosya:4, Fihrist:2.

ATASE BHK, Klasör:651, Arşiv:4-7342, Dosya:32-A, Fihrist:2-34.

ATASE BHK, Klasör:658, Arşiv:4/7342, Dosya: H-12, Fihrist:1-24.

ATASE BHK, Klasör:673, Arşiv:5-8208, Dosya:43, Fihrist:20.

ATASE BHK, Klasör:710, Arşiv:5-9856, Dosya:17, Fihrist:16.

ATASE BHK, Klasör:714, Arşiv:4/9556, Dosya: H-4, Fihrist:1-31.

ATASE BHK, Klasör:715, Arşiv:4-9557, Dosya:4, Fihrist:2.

ATASE BHK, Klasör:715, Arşiv:4-9557, Dosya:4, Fihrist:2-1.

ATASE BHK, Klasör:715, Arşiv:4-9557, Dosya:4, Fihrist:2-2.

ATASE BHK, Klasör:715, Arşiv:4-9557, Dosya:4, Fihrist:2-3.

ATASE BHK, Klasör:715, Arşiv:4-9557, Dosya:4A Fihrist:55.

ATASE BHK, Klasör:747, Arşiv:5/10267, Dosya: H-19, Fihrist:1-119.

b) Osmanlı Arşivi (OA.): (Kutu Numarası / Gömlek Numarası)

OA, *BEO*, (Bâb-ı Âli Evrak Odası), 3923/294208.

OA, *BEO*, 4117/308718.

OA, *BEO*, 4120/308986.

OA, *DH.EUM*, 1.ŞB, (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Birinci Şube) 1/22.

OA, *DH.EUM*, 1.ŞB, 14/7-1, 3.

OA, *DH.MKT*, (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi) 2806/14.

OA, *DH.MUI*, (Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Umûmiye İdaresi), 80-2/39. 15.R.1328.

OA, *DH.SAİD.d.*, (Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahval İdare-yi Umumiyesi Defteri) 26/471.

OA, *HR.HMŞ, İŞO*, (Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri) 38/7_16.

OA, *HR.SYS*, (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım), 153/48. 12.04.1914.

OA, *HR.SYS*, 1970/1_131.

OA, *HR.SYS*, 2885/27.

OA, *HR.SYS*, 2912/25.

OA, *HR.SYS*, 2914/96.

OA, *HR.SYS*, 2915/54.

OA, *HR.SYS*, 2919/35.

OA, *MV*, (Meclis-i Vükelâ), 171/53. 17.Z.1330. (27.11.1912).

OA, *MV*, 171/77.

OA, *MV*, 172/17.

OA, *Y.E.E*, (Yıldız Esas Evrakı), 15/21. 13.R.1318.

2) Süreli Yayınlar:

“Albanisches Memorandum”, *Pester Lloyd*, July 8, 1911, s.4.

“Arnavud Heyet-i Murahhasası”, *Sabah*, 7 Ocak 1913.

“Arnavud Mütefekkirlerinden Biriyle Mülâkat”, *İkdam*, 2 Aralık 1912.

“Arnavudluğun İstiklali Meselesi”, *Sabah*, 5 Aralık 1912.

“Arnavudluk Ahvali”, *Sabah*, 26 Eylül 1913.

Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Bağımsızlık Mücadelesi 1912-1914

- “Arnavudluk Hakkında”, *İkdam*, 3 Ocak 1913.
- “Arnavudluk Hakkında”, *İkdam*, 31 Aralık 1912.
- “Arnavudluk Muhtariyeti”, *İkdam*, 19 Kasım 1912.
- “Arnavudluk Rüesası ile Mülakat”, *İkdam*, 19 Kasım 1912.
- “Arnavudluk Şekil Hükümeti”, *İkdam*, 22 Aralık 1912.
- “Arnavudluk'ta Hükümet-i Mevkûte Teşkili”, *Sabah*, 5 Aralık 1912.
- “Arnavudluk”, *Sabah*, 15 Mayıs 1913.
- “Arnavutluk”, Mustafa Bilge, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, TDV., İstanbul 1991, s.383-390.
- “Arnavutluk”, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt 3, MEB, İstanbul 1971.
- “Arrest of a Turkish Deputy”, *The Times*, July 20, 1910.
- “Ein Memorandum Ismail Kemals an die Großmächte”, *Neue Freie Presse*, 8 Temmuz 1911, s.4
- “Flight of a Deputy”, *The Times*, 18 Ocak 1912, s.5.
- “Ismail Kemal Bey Dead”, *The New York Times*, January 28, 1919.
- “Ismail Kemal Bey”, *The Times*, June 2, 1909, s.7.
- “İşkodra Hakkında İtilaf”, *Sabah*, 6 Mart 1913.
- “The Turkish Chamber of Deputies”, *The Times*, December 17, 1908, s.12.
- Ahmed A. (1912). *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 11260, 8 Ağustos 1912, s.1.
- Başdoğan, F. (1991). Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri. *Stratejik Etütler Bülteni*, 86, Eylül, 62-74.
- Çelik, B. (2005). Balkanlarda Arnavut Sorunu. *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak, 16-18.
- Egro, D. (1997). Arnavutluk Yoksulluk Kıskaçında. *Birikim*, Sayı 95, Mart, 22-24.
- Egro, D. (2002). Arnavutluk'da Osmanlı Çalışmaları. *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt 1, 347-399.
- Panchev, A. (2014). The Position of Bulgaria with Regard to the Albanian Factor In Macedonia During The London Conference of Ambassadors. *SEEU Review*, 10(1), 135-142.

- Ramadani, F. (2015). Avusturya-Macaristan Krallığı ve İtalya'nın Arnavut Sorunu Hakkındaki Duruşu (Ekim-Kasım 1912). *Yeni Türkiye Dergisi, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-IV*, YTSAM Yayını, 21(69), 4897-4904.
- Telci, C. (1996). İsmail Kemal Bey Hakkında Avusturya Devlet Arşivinde Bulunan Bir Mektup. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1, 185-191.
- Tercüman-ı Hakikat (1912). 11370, 4 Aralık 1912, s.1.
- Tütüncü, M. (2017). Grebeneli Bekir Fikri Bey Albay Thomson'a Karşı: 1914 Avlonya Olayı. *Tarih ve Düşünce*, 38-44.
- Vakkas, Ferit: "Arnavudluğa Dair", *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Ağustos 1912, s.2.

3) Araştırma-Tetkik Eserler:

- Ahmad, F. (1995). *İttihat ve Terakki*. Çev. N. Ülken, Kaynak Yayını, İstanbul.
- Alpan, N. P. (1982). *Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, Ankara.
- Andonyan, A. (2002). *Balkan Savaşı*. Z. Biberyan (Çev.). Aras Yayını, İstanbul.
- Ayni, M. A. (1997). *Ulusçuluk (Milliyetçilik)*. Der. N. H. Neyzi, Peva Yayını, İstanbul.
- Bartl, P. (1998). *Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*. A. Taner (Çev.). Bedir Yayınevi, İstanbul.
- Bayar, C. (1996). *Ben de yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*. III, Baha Matbaası, İstanbul.
- Biberaj, E. (1990). *Albania-A Socialist Maverick*. San Francisco & Oxford, USA.
- Bozbora, N. (2006). Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi. *Balkanlar El Kitabı*, (der.) Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, Karam Yayınları, Ankara, 1, 568-588.
- Bozbora, N. (2012). Failures and Achievements of Albanian Nationalism in The Era of Nationalism. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 1, 3-22.
- Castellan, G. (1995). *Balkanların Tarihi*. A.Yaraman (Çev.). Milliyet Yayını, İstanbul.
- Clayer, N. (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri*. A. Berktaş (Çev.). Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Bağımsızlık Mücadelesi 1912-1914

- Çelik, B. (2004). *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*. Büke Yayını, İstanbul.
- Çetiner, Y. (1994). *Şu Bizim Rumeli*. Milliyet Yayını, İstanbul.
- Debre M. B. (2015). *Arnavutluk ve Buhran-ı Osmani*, M. Suat Mertoğlu (haz.), Klasik Yayınları, İstanbul.
- Dedaj, U. (2018). Bağımsızlık Sonrası Arnavutluk (1912-1914). *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul.
- Erickson, E. J. (2013). *Büyük Hezimet Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*. G. Çağalı Güven (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Feldmann, W. (2004). *İstanbul'da Savaş Günleri: Bir Alman Gazetecinin Balkan Savaşı Hatıratı*. N. Alkan (Çev.). Selis Kitaplar, İstanbul.
- Fischer, B. (2014). Albanian Nationalism and Albanian Independence. *SEEU Review*, 10(1), 25-38.
- Furgaç, S. İ. & Kanar, Y. (2017). *Feryadım İstiklal Harbi'nin Gerçekleri*. Ahmet İzzet Paşa (Haz.). Cilt 1, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Graves, P. P. (1999). *İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri*. Y. Tezkan (Çev.). 21.Yüzyıl Yayını, Ankara.
- Grece, M. (1998). *II. Abdülhamid Yıldız Sarayında 30 Yıl*. D. Bayladı (Çev.). AD Kitapçılık, İstanbul.
- Guy, N. C. (2008). Ethnic Nationalism, the Great Powers and the Question of Albanian Independence 1912-1921, Ph. D., Durham University, UK.
- Hayta, N. (2008). *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı*. AAM. Yayını, Ankara.
- Herbert, A. (1999). *Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*. Y. Tezkan (Çev.). 21.Yüzyıl Yayını, Ankara.
- İsmail Kemal Bey Hatıratı* (2009). S. Story (Ed.). A. İslamoğulları ve R. Hoxha (Çev.). Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Jelavich, B. (2006). *Balkan Tarihi Cilt II*. Z. Savan & H.Uğur (Çev.). Küre Yayını, İstanbul.
- Kansu, A. (2006). *1908 Devrimi*, İletişim Yayını, İstanbul.

- Kansu, A. (2016). *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. H. (2004). *İslam'ın Siyasallaşması*. Ş.Yalçın (Çev.). Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Kırmızı, A. (2009). *Avlonyalı Süreyya Bey, Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Kırmızı, A. (2014). *Avlonyalı Ferid Paşa: Bir Ömür Devlet*. Klasik Yayınları, İstanbul.
- Kola, P. (2003). *The Search For Greater Albania*, C. Hurst & Co. Publishers Ltd., London.
- Kolev, V. & Koulouri, C. (2008). *Balkan Savaşları*. G. Bakırezer (Çev.). APA Tasarım Yayıncılık, İstanbul.
- Koloğlu, O. (2011). *Üç İttihatçı: Arap, Kürt, Arnavut Milliyetçilikleri ve İttihat-Terakki*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- Kutay, C. (1964). *Üç Paşalar Kavgası*, Tarih Yayınları, İstanbul.
- Külçe, S. (1944). *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Ticaret Basımevi, İzmir.
- Malcolm, N. (1999). *Kosova Balkanları Anlamak İçin*. Ö. Arıkan (Çev.). Sabah Kitapları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mithat, A. H. (1946). *Haturalarım 1872-1946*. Güler Basımevi, İstanbul.
- Murtezan, İ. (2018). *Osmanlı Sonrası Arnavut Kimliğinin İnşası. Basılmamış Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi, SBE., Sakarya.
- Müfid Şemsi Paşa (1995). *Arnavutluk İttihad ve Terakki*. Ahmed Nezih Galitekin (haz.), Nehir Yayını, İstanbul.
- Nosi, L. (2007). *Historical Documents to Serve Our National History, (Dokumenta Historike Për t'i Shërbye Historiës Tone Kombëtare)*, Translated from the Albanian by Robert Elsie, Instituti i Historisë, Tirana.
- Okday, İ. H. (1994). *Yanya'dan Ankara'ya*. Sebil Yayınları, İstanbul.
- Olgun, S. (2016). *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*. Gece Kitaplığı, Ankara.

Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Bağımsızlık Mücadelesi 1912-1914

- Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları* (2013). Cilt I, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul.
- Özcan, H. (2011). *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri 1920-1938*. Atam Yayını, Ankara.
- Özdemir, B. (2008). *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Özgür, N. (2013). Krallık Döneminde Arnavutluk. *Balkanlar El Kitabı*. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara. 2, 355-374.
- Özkan, A. (2017). *Enver Hoca Dönemi Arnavutluk (1945-1985)*. Nobel Yayını, Ankara.
- Pearson, O. (2004). *Albania and King Zog: Independence Republic and Monarchy 1908-1939*. IB Tauris Publishing, New York.
- Peza, M. & Kadıllı, Z. (2014). The Austro-Hungarian Diplomacy and The Albanian Issue During 1912-1913. *Proceedings of IAC-ETeL 2014*, MAC Prague Consulting, 1-7.
- Rusi-Karacalarlı, E. (2014). Arnavutluk Cumhuriyeti. *Çağdaş Balkan Siyaseti*, Ed: Murat Necip Arman & Nazif Mandacı, Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 67-93.
- Sadrızam Şevket Paşa'nın Günlüğü (1988)*. Arba Yayınları, İstanbul 1988.
- Sinno, A. (2011). *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar Kürtler Arnavutlar*, A. Batur (Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Skendi, S. (2015). *The Albanian National Awakening 1878-1912*. Princeton University Press.
- Somel, S. A. (2012). İsmail Kemal Vlora (1844-1919). *Ansiklopedik Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Sönmez, B. İ. (2007). *II. Meşrutiyet'te Arnavut Muhalefeti*. YKY, İstanbul.
- Süleyman Şefik Paşa (2004). *Hatıratım Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vakası*. H. Zerdecı(Haz.). Arma Yayını, İstanbul.
- Swire, J. (1971). *Albania The Rise of a Kingdom*. Arno Press. New York.
- Tansu, S. N. (1970). *Madalyonun Tersı*. Gür Kitapevi, İstanbul.

- Tekeli, İ. & İlkin, S. (2003). *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*. Cilt I, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler*. Cilt I, İletişim Yayını, İstanbul.
- Turan, M. (2003). *Bir Generalin 31 Mart Anıları*. Q-Matris Yayını, İstanbul.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi 1912-1913. Cilt III, Kısım II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- Vataj, D. (2018). *Arnavutların İstiklal Sürecinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya.
- Vickers, M.(2001). *The Albanians: A Modern History*. I.B.Tauris & Co. Ltd, London.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24959>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 10.07.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted:10.07.2019
Accepted:31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Aydın, M.K. (2019). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri ve Türkiye'nin Yaklaşımları, *Journal of History School*, 41,621-663.

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİSTAN LEJYONU: KURULUŞU, FAALİYETLERİ ve TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMLARI

Mehmet Korkud AYDIN¹

Öz

Almanya'nın Polonya'ya saldırısı ile birlikte başlayan II. Dünya Savaşı, Dünya tarihinin o güne kadar gördüğü en şiddetli ve kanlı savaşıdır. II. Dünya Savaşının en önemli kırılma noktalarından birini ise Barbarossa Harekâtı oluşturmuştur. 1941 yılında Almanlarca başlatılan Barbarossa Harekâtı esnasında yaklaşık üç milyon SSCB askeri esir edilmiştir. Alman Esir kamplarında hayatta kalma mücadelesi veren esirlerin çoğu, Türkistan coğrafyasından silahaltına alınan SSCB askerleridir.

Savaş esnasında kurulan Alman Doğu Bakanlığı aracılığıyla Türkistanlı savaş esirlerinin durumu değerlendirilmiş; özellikle Türksoylu esirlerin durumlarının iyileştirilmesi ve Kızıldordu'ya karşı savaştırılması için komiteler oluşturulmuştu. SSCB coğrafyasının değişik yerlerinde yaşayan Türk halklarının lideri konumundaki önemli isimler de bu komitelerde bir araya getirilmişti. Bu kapsamda Mustafa Çokay, Veli Kayyum Han, Alihan Kantemir, Ahmet Temir, Osman Hocoaoğlu, Mehmet Emin Buğra, Mehmet Emin Resul-zade ve Cafer Saydahmet gibi lider isimler yoğun bir mesai harcamışlardır. Alman Doğu Bakanlığının kontrolünde gerçekleştirilen komite çalışmalarıyla savaş esirlerinden Doğu Lejyonları kurulmuştu. Türkistan Lejyonu da 1942 yılının Ocak ayında kurulmuştu. Türkistan Lejyonunun dışında Azerbaycan, İdil-Ural, Gürcü ve Ermeni Lejyonlarını da

¹, Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, [ORCID: 0000-0003-1645-7825](https://orcid.org/0000-0003-1645-7825)

kurularak Kızılorduya karşı savaştırmışlardır. Mustafa okay'ın kısa süre sonra ölümüyle Türkistan Lejyonu için dşnlen isim Veli Kayyum Han olmuştur.

Türk Hükümeti ve kamuoyundaki Türkçü çevreler de bu süreci yakından takip etmiş ve desteklemişlerdi. Türkistan Lejyonu ilk önce Doğu Cephesi'nde Kızıl Ordu ile savaştırılmış, 1943'te de Batı Cephesi'ne kaydırılmıştı. Türkistanlı askerler gerek Doğu Cephesinde Kızıl Ordu ile gerekse Batı Cephesinde Müttefik Kuvvetlerle savaşırken ağır kayıplar vermişlerdir. Almanya'nın savaşı kaybetmesi zerine ABD ve İngiltere tarafından esir edilen Türksoylu askerler, Sovyetler Birliği'ne teslim edilmiş; Sovyetler Birliği de bu askerleri "*Vatan Haini*" ilan ederek idm etmişti. Türkiye ise savaş sonunda ortaya çıkan şartlar gereği, Türksoylu askerlerin idmlarına ve sürgünlere tepkisiz kalmıştı.

Araştırmanın amacı, Türkistan Lejyonunun nasıl oluşturulduğu, hangi cephelerde savaştırıldığı ve akıbetlerinin ne olduğunu ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Türkistan, Almanya, Sovyetler Birliği, Türkistan lejyonu, Veli Kayyum Han

The Legion of Turkestan In World War II: Organization, Operations and Turkey's Approach

Abstract

Germany began with the attack on Poland II. World War is the most violent and bloody war in the history of the world. One of the most important breaking points of World War II was the Operation Barbarossa. During the Barbarossa Operation, which was started by the Germans in 1941, approximately three million USSR soldiers were captured. Most of the prisoners who struggled to survive in German prison camps were USSR soldiers who were taken under arms from Turkestan geography.

The situation of the prisoners of war from Turkestan was evaluated through the German Eastern Ministry established during the war; committees were set up to improve the situation of the prisoners of Turkish origin and to fight against the Red Army. These committees were brought together as important leaders of the Turkish peoples living in different parts of the USSR geography. In this context, leaders such as Mustafa okay, Veli Kayyum Han, Alihan Kantemir, Ahmet Temir, Osman Hocaoğlu, Mehmet Emin Buğra, Mehmet Emin Resul-zade and Cafer Saydahmet spent a lot of work. With the work of the committee under the control of the German East Ministry, Eastern Legions were formed from prisoners of war. The Turkestan Legion was established in January 1942. Apart from the Turkestan Legion, Azerbaijan, Idil-Ural, Georgian and Armenian Legions were established and fought against the Red Army. After the death of Mustafa okay, Veli Kayyum Han was considered the name of the Turkestan Legion.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

The Turkish Government and the Turkic elite circles in the public sector closely followed and supported this process. The Turkestan Legion was first fought with the Red Army on the Eastern Front, and in 1943 it was shifted to the Western Front. The soldiers of Turkestan suffered heavy losses both during the Red Army on the Eastern Front and the Allied Forces on the Western Front. When Germany lost the war, soldiers of Turkish origin who were captured by the US and Britain were handed over to the Soviet Union. The Soviet Union executed these soldiers by declaring them "traitors". Turkey should conditions arise at the end of the war, the soldiers of Turkish origin remained unresponsive to the executions and exile.

The aim of the research is to reveal how the Turkestan Legion was formed, on which fronts it was fought, and what their fate was.

Key words: Turkestan, Germany, Soviet Union, Turkestan Legion, Veli Kajum Han.

1.GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan şartlar dünyayı eskisinden çok daha kanlı bir savaşa sürüklemiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın sonuçlarından memnun olmayan, "revizyonist" yahut anti-statükocu olarak ifade edilen Almanya ve İtalya, bu yeni savaşın çıkmasında en önemli rolü oynamışlardır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman İmparatorluğunu tasfiye eden Versailles (Versay) Anlaşması, Alman toplumu tarafından "milli onurlarına sürülmüş bir leke" olarak değerlendirilmişti. Almanya'da ortaya çıkan bu tepki, şüphesiz ırkçı eğilimlerin güçlenmesine ve Adolf Hitler'in iktidara sahip olmasına yol açmıştı. Öte yandan I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri arasında yer alan İtalya da savaş sonrası şartlardan memnun değildi. Sömürgecilik yarışında yer almak isteyen İtalya, siyaset sahnesinde yer aldığı andan itibaren neredeyse Trablusgarp (Libya) dışında hiç bir bölgede hâkimiyet kuramamış, üstelik kendisine İtilâf Devletleri tarafından Almanya'nın yanından ayrılmasına karşılık Anadolu topraklarında vaat edilen topraklar konusunda da hayal kırıklığına uğramıştı. Zirâ Saint Jean de Maurienne Anlaşması ile İzmir ve civarının I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtalyanlara bırakılması kararlaştırılmış olsa da İngiltere bu toprakların işgali için Yunanistan'ı görevlendirmişti. Bu durum karşısında İtalya'nın müttefikleri ile arası bozulmuş ve İtalyan Hükümeti, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından ayak bastığı Batı Anadolu'dan ciddi bir çatışma ortamına girmeden çekilme kararı almıştı. Bu durum İtalya'da da bir huzursuzluğa sebep olmuş ve Musollini'nin iktidarı ele geçirmesi ile sonuçlanmıştı. Ayrıca bu iki ülkenin

dışında Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerde de I. Dünya Savaşı'nın ardından totaliter hükümetler kurulmuştu(Aydın, 2002: 400 vd).

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın önemli bir bölümünde, devlet idaresinde yeni ideolojilerin hâkim olduğu görülmektedir. Nasyonal Sosyalizmin ve ırkçılığın güç kazanmasının yanı sıra Çarlık Rusya'nın halefi, komünist bir rejim tesis etmiş olan Sovyetler Birliği de bu ideolojik hareketliliğin önemli bir aktörü olmuştur.

Avrupa'da ortaya çıkan bu manzara, dünyayı şüphesiz yeni bir savaşa sürüklemiştir. Nitekim Almanya'nın Versailles Antlaşmasını tanımadığını ilan ederek Milletler Cemiyeti'nden çıkması ve silahlanarak Avrupa'da Alman nüfusunun bulunduğu yerleri işgale başlaması, I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan "yenidünya düzeni" şartlarının bozulduğunu göstermişti. Bununla birlikte İtalya'nın "Büyük Roma İdeali"ni gerçekleştirmek üzere genişleme arzusu taşınması ve Japonya'nın da Uzakdoğu'da benzer hedeflere sahip olması, Almanya'nın güçlü müttefikler bulmasını kolaylaştırmıştı.

Almanya kendine güçlü müttefikler bulmuş olsa da savaşa girme konusunda karşısında ciddi bir sorun bulunuyordu. "İki Cephe" olarak ifade edilen bu sorun, Almanya'nın savaşa girmesi durumunda doğu ve batı sınırlarında iki cephe ile karşılaşacak olmasıydı. Bu cephelerden birincisi, 1921 tarihli Polonya-Fransa ittifakına dayanıyordu. Almanya Polonya'ya saldırırsa, Fransa ile İngiltere batıdan Almanya'ya saldırabilirdi. Hitler, 1938 yılında Çekoslovakya'yı işgal etmiş ve bu konuda Batılı devletlerin tepkisiz kalması üzerine Polonya ile ilgili meseleyi halletmeye karar vermişti. Hitler, İngiltere ve Fransa'nın Polonya'yı korumak adına risk alacaklarını düşünmüyordu. Dolayısıyla Polonya'yı ele geçirmesi halinde İngiltere ve Fransa ile kendi seçeceği bir tarihte savaşacağına inanıyordu(Çınar, 2014: 155).

Almanya için diğer tehdit ise Sovyetler Birliği'ydi. Almanya, Sovyet Rusya için içine girerse I. Dünya Savaşı'nda içine düştüğü durumu tekrar yaşayabileceğini düşünüyordu. Bu noktada Almanya, Sovyetler Birliği'ni yanına çekerek I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya'nın Polonya toprakları üzerinde geliştirdiği emelleri gündeme getirme ihtiyacı duymuştu. Zira Almanya'nın henüz siyasî birliğini tamamlamadığı Prusya döneminden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre zarfında Polonya iki ülke arasında üç kez paylaşılmıştı. Almanya, Polonya'nın dördüncü kez paylaşılmasının, kendisini iki ateş arasında kalmaktan kurtaracağını ve Sovyet tehlikesinden uzak tutacağını düşünmüştü. Bu doğrultuda Almanya ve SSCB arasında bir saldırmazlık paktını ortaya çıkaracak olan görüşmeler başlamıştı.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

Almanya'nın çift cephelilik sorunundan kurtulmak için SSCB'ye yakınlaşması, akılcı bir siyasetti. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin de Almanya ile yakınlaşmak konusunda kendince haklı sebepleri bulunuyordu. Zira Sovyetler Birliği bu dönemde batılı devletlere güvenmiyordu. Nitekim 29 Eylül 1939 tarihli Münih Konferansı'nda Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa arasında en azından kağıt üzerinde uyumlu bir ilişki olduğu görüntüsü hâsıl olmuştu. 30 Eylül'de de bu ülkeler arasında Çekoslovakya'nın Südet bölgesinin Almanya'ya verilmesini öngören bir anlaşma imzalanmıştı(Öncü, 2014: 246).

Sovyet Rusya, Almanya'ya karşı İngiltere ve Fransa ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiş olsa da bu görüşmelerin sonuçsuz kalması, Moskova'da İngiltere ve Fransa'nın Sovyet Rusya'yı savunmasız bırakmak istediği fikrinin oluşmasına sebep olmuştu. Diğer taraftan İngiltere ve Fransa ise Sovyetler Birliği'nin anlaşma yapmak için Polonya'ya asker konuşlandırma şartını art niyetli bulmuşlar ve Sovyet idaresinin bu bölgeyi işgal etmek istediğini düşünmüşlerdi.

Stalin, İngiltere ve Fransa'ya karşı duyduğu bu güvensizliği gidermek ve savaşa girme konusunda ihtiyacı olan zamanı kazanmak adına, SSCB için doğrudan tehlike arz eden Almanya ile yakınlaşma ihtiyacı hissetmişti. Stalin'in Hitler'i memnun etmek için attığı ilk önemli adım da Batı yanlısı bir isim olan Yahudi asıllı Litvinov'u Dışişleri Bakanlığı görevinden almak olmuştu. Bu göreve getirilen Molotov ise Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın hazırlanmasında etkili bir isim olmuştu. Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki Saldırmazlık Paktı 23 Ağustos 1939'da imzalanmıştı(Özçelik, 2010: 256).

Saldırmazlık Paktı'nın yanında iki ülke arasında gizli bir protokol de imzalanmıştı. Bu gizli protokolde; Doğu Avrupa, Polonya ile Baltık bölgelerinde Alman ve Sovyet nüfuz bölgeleri belirlenmişti. Litvanya'nın kuzeyinde kalan Baltık Bölgesi (Finlandiya, Estonya, Letonya) Sovyet nüfuz bölgesi olarak belirlenirken Litvanya ise Almanya'nın nüfuz alanı olarak kabul edilmişti. Ayrıca Polonya'da bulunan Wilnius (Vilna) bölgesi Almanların nüfuz bölgesi sayılan Litvanya'ya ya ait kabul edilmiş ve Polonya'nın iki ülke arasında paylaşılmasına karar verilmişti(Ertem, 2010: 252).

Almanya, S. Rusya ile imzaladığı pakt sayesinde doğu sınırlarından gelecek bir saldırıyı engellemiş olmanın verdiği güçle “*saatin aksi yönü istila politikası*” olarak adlandırılan bir harekâta girişmişti. Böylece Almanya kısa süre içinde Avusturya ve Çekoslovakya'nın ardından; Polonya, Danimarka, Hollanda, Norveç, Belçika, İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Kuzey Avrupa ve Yunanistan'a

saldırmıştı. Nihayetinde Almanya aynı politika doğrultusunda Rusya'ya da saldıracaktır(Çınar, 2014: 155).

Almanya'nın 1 Eylül 1939 günü sabah saatlerinde savaş ilan etmeden Polonya'ya saldırması, dünyayı yeni ve kanlı bir savaşa sürüklenmişti. İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmesiyle II. Dünya Savaşı başlamıştı. 1940 yılına gelindiğinde ise Almanya Fransa'ya saldırmış, İtalya bu şartlar altında Almanya'nın yanında yer alınca savaş Akdeniz'e sıçramıştı(Sander, 1996: 112). Bu manzara Türkiye'yi de zora sokmuştu. Zira İngiltere ve Fransa, 1939 tarihli anlaşma gereği Türkiye'den savaşa katılmasını istemişti. Türkiye ise söz konusu anlaşmada kendisini SSCB ile karşı karşıya getirebilecek durumlarda savaşa girmeyeceğini ifade eden maddeyi gerekçe göstererek, İngiltere ve Fransa'nın bu taleplerini geri çevirmiştir(Aydın, 2017: 254; Özçelik, 2010: 257; Ekinci, 1997: 32; Burçak, 1949: 347-350). Ayrıca Türkiye'nin Almanya'yı karşısına alması da gerçekçi bir politika değildi. Zira savaş döneminde Türkiye'nin dış ticareti büyük ölçüde Almanya'ya bağlıydı. Yine Türkiye'nin dış ticaretini sağladığı ulaşım yollarının büyük bir kısmı da Almanya'nın kontrolü altındaydı. Bu manzara Türkiye'yi ticari açıdan Almanya'ya yaklaşmak zorunda bırakmıştı. Müttefik Devletler, Türkiye'ye ekonomik açıdan çeşitli yardımlarda bulunmuş olsalar da bu durum savaşın sonlarına kadar sürmüştü(Bülbül, 2006: 11).

1940 yılının Ekim ayında Almanya'nın Romanya'ya girmesi, Sovyet Rusya'yı tedirgin etmişti. Sovyetler Birliği, Balkan coğrafyasının Alman nüfuzuna gireceğinden endişe ettiği için iki ülke arasında nüfuz bölgelerine yönelik tartışmalar da şiddetlenmişti. Bu olay zaten sağlam bir zemini olmayan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paketi'ni zayıflatan bir gelişme olmuştu. Almanya ve İtalya, Sovyetler Birliği'nin Balkanlar üzerinde ilerlemesini istemezken Sovyet Rusya da Almanların kendi güvenlik bölgelerine girdiğini düşünmekteydi.

Almanya ve Sovyetler Birliği'nin çıkar çatışmalarını su yüzüne çıkaran bir başka konu ise doğrudan Türkiye ile ilgiliydi. Sovyetler Birliği, Türk Boğazları üzerinde söz sahibi olmak isterken Almanya; kendi menfaatleri doğrultusunda bu isteğe pek de sıcak bakmıyordu. Ancak 12 Kasım 1940'da Berlin'de Hitler ile Molotov arasında gerçekleşen görüşmelerde Boğazlar meselesi bir kez daha gündeme gelmiş ve işin rengi değişmişti. Üç gün süren görüşmelerde Mihver Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında nüfuz bölgeleri belirlenirken Türkiye de bu görüşmenin odak noktasında yer almıştı. Nitekim görüşmeler başladıktan kısa bir süre sonra Boğazlar meselesi gündeme gelmiş, Almanya da Sovyetler Birliği'ni rahatlatmak için Montreux Boğazlar

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

Sözleşmesi'nden memnun olmadıklarını, bu sözleşmenin yerine SSCB, Almanya, İtalya ve Türkiye arasında yeni bir sözleşmenin hazırlanması gerektiğini belirtmişti. Ayrıca Almanya, Boğazlar rejimi konusunda Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını koruyan bir iyileştirme yapmaya da hazır olduklarını eklemişti. İfade edilen bu görüşler çerçevesinde yeni bir Boğazlar rejiminin belirlenmesi ve bu sayede SSCB'nin savaş ve ticaret gemilerinin Akdeniz'e serbestçe çıkması konusunda bir uzlaşma sağlanmıştı. Sovyetler Birliği, bu ayrıcalıkların yanında Ege adaları ve Boğazlar üzerinde kontrol noktaları kurmak istediğini de kayıt altına almıştı.

Söz konusu görüşmelerde Almanya; en azından görünürde, Sovyetlerin Boğazlar konusundaki taleplerini desteklemişti. Ancak bu durum, Almanya için bir oyalama taktiğinden ibaretti. Zira Hitler, Boğazlar üzerinde kesin bir hâkimiyet kurmak ve hâkimiyetini başka devletlerle paylaşmak niyetinde değildi. Sonuçta Almanya ve Sovyet Rusya uzlaşmamışlardı(Armaoğlu, 1992: 373 vd).

Hitler, Molotov'un Almanya temaslarından sonra iki ülke arasındaki saldırmazlık durumunun özellikle Balkan coğrafyası ve Boğazlar üzerindeki Sovyet talepleri nedeniyle daha fazla sürdürülemeyeceğini düşünmüştü. Nitekim SSCB, 26 Kasım 1940'da Almanya'ya yeni talepte daha bulunmuş; ancak Hitler, bu taleplere herhangi bir cevap vermemişti. 18 Aralık 1940'ta da ise Hitler, kurmaylarına Rusya'ya saldırmak için hazır olmalarını emretmişti(Ertem, 2010: 256; Çelen, 2017: 41).

Sovyetler Birliği de Berlin Görüşmeleri ve sonrasında oluşan gelişmeler doğrultusunda Saldırmazlık Paketi'nin uzun bir ömrü olmadığını görmüş ve harekete geçmişti. Moskova'nın bu konudaki ilk hamlesi ise Türkiye'ye yönelik politikalarını yumuşatmak olmuştu. Zira Moskova, Almanya'ya karşı gireceği bir savaşta Türkiye'nin durumunun kendisi için çok önemli olduğunu farkındaydı. Bu doğrultuda 9 Mart 1941'de SSCB'nin Dışişleri Bakan yardımcısı A. Vışinski, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Akay'a bir takım güvenceler vermişti. Vışinski, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye herhangi bir şart altında saldırmayacağını, şayet Türkiye'ye herhangi bir saldırı olursa SSCB'nin 1925 tarihli Türk-Sovyet Paketi çerçevesinde hareket edeceğini söylemişti.

Almanya ise Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilgili politikalarının değiştiğini fark etmiş ve kendi menfaatlerine uygun olmayan bu durumu değiştirmek için Berlin Görüşmelerinde Sovyet temsilcisinin Türkiye ile ilgili dile getirdiği talepleri, 17 Mart 1941'de Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede aracılığı ile Ankara'ya bildirmişti. Bu gelişme üzerine Türk Hükümeti, Sovyetler

Birliği'nin daha önce Türkiye'ye yönelik verdiği güvencenin resmen duyurulmasını istemişti. Moskova 25 Mart 1941'de Türkiye'nin bu talebini yerine getirmiş ve Türkiye'ye saldırmak gibi bir amacı olmadığını resmen ilan etmişti(Armaoğlu, 1992: 409; Ertem, 2010: 257).

Türk Hükümeti Moskova ile ilişkilerini istediği noktaya getirmeyi başardığı gibi 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ile de bir Saldırmazlık Paktı imzalamıştı(Sander, 1996:137). Tüm bu gelişmeler ile ülkenin güvenliğini sağlamayı başaran Türk Hükümeti, Almanya'nın Barbarossa Harekâtını başlatarak Sovyet Rusya'ya saldırması üzerine bir kararname yayınlamıştı. Bu kararnameye göre Türkiye, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında cereyan eden savaşta tarafsız kalacaktı(BCA, 30.18.1.2/ 95.54.1).

2. II. DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMANYA'NIN DOĞU SEFERİ: BARBAROSSA HAREKÂTI VE SSCB TOPRAKLARININ İŐĖALI

Almanya, 22 Haziran 1941 tarihinde Baltık Denizi'nden Romanya'ya kadar inen geniş bir cephe üzerinden Sovyetler Birliği'ne karşı saldırıya geçmişti(Armaoğlu, 1992: 375; Ertem, 2010: 257 vd). Sovyet Hükümeti de Alman saldırısı karşısında âni bir seferberlik kararı almıştı. Stalin; "*vatan savunması*" adıyla SSCB vatandaşlarını birlik ve beraberlik içinde hareket etmeye ve düşmana karşı topyekûn savaşmaya çağırılmıştı(Musagalieva, 2016:140-141). Bu mesaj, yıllardır Sovyet idaresi tarafından baskı altında tutulan Türkler üzerinde samimi bir etki uyandırmamıştı. Bununla birlikte askere alma işlemleri gönüllülük esasına dayanmadığı için Türkler de diğer Sovyet vatandaşları gibi orduya katılmışlardı.

Barbarossa Harekâtı, savaşan insan sayısı ve sonuçları itibarıyla sadece II. Dünya Savaşı'nın değil o güne değin tarihteki en geniş çaplı bir askerî harekât olmuştu. Almanya bakımından kesin bir başarının söz konusu olmadığı Barbarossa Harekâtı ile Doğu Cephesi açılmış; bu cephede, dünya tarihinin hiçbir savaşında görülmemiş sayıda bir kuvvet savaşa sürülmüştü. Etkisi altına aldığı bölgelerde yaşanan muharebeler nedeniyle Almanya ve SSCB büyük kayıplar vermiş; II. Dünya Savaşı'nın akışı değişmiştir(Glantz, 2001:7).

Barbarossa Harekâtıyla istediği sonucu alamayan Hitler, Moskova'nın kısa süre içinde savaş dışı kalmasını sağlayacak girişimlerine devam etmiş; Leningrad Kuşatması, Nordlicht Harekâtı, Stalingrad Muharebesi gibi çoğu başarısızlıkla sonuçlanan askerî harekâtların da emrini vermişti. Almanlar, 1944

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

yılına kadar süren Doğu cephesindeki askerî harekâtlarda çok sayıda kayıp vermişti(Antill & Dennis,2007:7; Overy, 1997: 91).

Sovyetler Birliği de Barbarossa Harekâtı sonunda ağır bir darbe almıştı. Almanlar, Moskova'yı ele geçiremeseler de Sovyetler Birliği'ne ait batı kesiminde 1,3 milyon kilometrekareye tekabül eden çok geniş toprak parçalarını işgal etmişti. İşgal edilen yerler, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Baltık Devletlerinin topraklarını kapsamaktaydı. Barbarossa Harekâtı sonunda Almanlarca esir edilen Sovyet askerlerinin toplam sayısı da üç milyonu aşmıştı. Almanlar kısa süre içinde kendilerinin dahi beklemedikleri kadar çok sayıda Sovyet askerini esir almışlardı. Esir alınan askerlerin sayıları hakkında farklı bilgiler mevcuttur. George Fischer'e göre esir sayısı 2.053.000 iken Alman Şark Bakanlığı kaynaklarında bu sayı 3,600.000 civarındadır. Alexander Dallin ise Alman Silahlı Kuvvetleri'nin verilerini kaynak göstererek esir sayısının 1941 yılında 3.355.00, 1942 yılında ise 1.653.000 olduğu bilgisini vermektedir. Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın verilerinde ise 3.350.639 sayısına ulaşılmaktadır(Fischer, 1952:44; Dallin, 1981: 427; Sakal, 2013: 147; Çelik, 2015: 133). Tüm bu verilerin yanı sıra, gerek cephelerden kamplara nakil sırasında gerekse kamplarda yaklaşık üç milyon esir askerinin de öldüğü veya kayıp sayıldığı bilinmektedir (Özkarabekir, 2005:158).

Alman Ordularının Barbarossa Harekâtı sırasında bu kadar çok sayıda Sovyet askerini esir etmesinin ve daha sonraki süreçte esirlerle işbirliğine gidilmesinin temelinde farklı etkenler rol oynamıştı. İlki, Sovyet idaresinden memnun olmayan toplulukların Almanları bir kurtarıcı olarak görmeleri ve onlar sayesinde bağımsızlıklarına kavuşacaklarına inanmaları idi(Erol, Amirbek, Gürseler, 2016: 193). Özellikle Sovyetler Birliği'nce bağımsızlığı elinden alınan topluluklar üzerinde oluşturulmaya çalışılan komünist rejim birleştirici olamamış; sonuçta gönülsüz savaşan askerler, kısa süre içinde Almanlara teslim olmuşlardı. Ayrıca Sovyet idarecileri, Almanların hızlı ilerleyişini durdurmak için yeterli savaş eğitimi almamış olan askerlerini cepheye sürmüştü. Böyle bir durum da savaşın başladığı ilk aylarda Sovyetler Birliği'nin büyük kayıplar vermesine ve askerlerinin esir düşmesine yol açmıştı(Erol, Gürseler, Ydyrys, 2016:205; Ertürk, 1956:142 vd).

3. TÜRKSOYLU SSCB ESIRLERİNİN DURUMU VE ALMAN DOĞU BAKANLIĞI'NIN KURULMASI

Barbarossa Harekâtı sırasında Alman Orduları tarafından esir edilen Sovyet askerlerinin önemli bir bölümünü Türk ve Müslüman unsurlar oluşturmakta idi. Savaş sırasında esir edilen askerlerin sayısının tahmin edilenden çok fazla olması; Nazi Almanya'sını hem sevindirmiş hem de tedirgin etmişti. Zirâ çok sayıda esirin, Almanya içlerine nakledilmesi büyük bir sorun yaratabilirdi. Almanlar zorunlu olarak, esirlerin iâşesi ve barınmalarını temin noktasında arayışlara girmiş; öncelikle eski Sovyet ve Polonya Ordularının kullandığı binalar esir kampı haline getirilmişti. Ancak buralarda oluşturulan kamplara yerleştirilen Sovyet esirleri, uzun süre insanlık dışı ve olumsuz şartlar altında yaşamak zorunda kalmışlardı.

Öte taraftan “*üstün ırk*” idealine dayalı Nasyonal Sosyalist Alman ideolojisinin sert uygulamaları da esirlerin yaşam şartlarının daha da ağırlaşmasına neden olmuştu(Çelik, 2015: 132 vd; Tuğul, 2003: 157 vd; Şahin, 2016:348 vd; Özden, 2017: 275 vd; Ertürk, 2005: 12). Nitekim din ve etnik köken ayırmacılığına dayanan Nazi ideolojisi doğrultusunda Slav, Türk ve diğer Asya kökenli esirlerle Yahudilere insanlık dışı muameleler yapılırken İngiltere, ABD ve Kuzey Avrupa kökenli esirler ayrı tutulmuştu. ABD, İngiltere ve Fransa kökenli esirlere 1929 Cenevre Konvansiyonunun tanımladığı esir hakları çerçevesinde yaklaşan Almanya; bu anlaşmaya taraf olmayan Sovyet esirlerine karşı ise sert bir politika izlemekten kaçınmamıştı. Nitekim esir edilen Kızıl Ordu askerleri arasında Ukrayna, Belarus, Polonya, Litvanya, Fin ve Gürcü asıllı askerler diğer savaş esirlerinden ayrı tutulmuş; hatta bir süre sonra Romanya, Ukrayna, Belarus, Letonya, Estonya, Litvanya kökenli savaş esirleri salıverilmişti. Alman esir kampları, 1942 yılı Mart ayından sonra Müslüman-Türk ve diğer Asya kökenli milletlere mensup savaş esirlerinin toplandığı yerler hâline gelmişti(Çelik, 2015: 140; Asker, 2012: 88).

Sovyet esirleri içinde yer alan Türkler de “*aşağı ırk*” olarak kabul edildikleri için diğer esirlerden daha kötü bir muameleye maruz kalmışlardı. Esir edilen Türk askerlerin karşılaştıkları eziyet, henüz esir kamplarına yapılan yolculuk sırasında başlamıştı. Mevcut savaş şartları doğrultusunda esirler için harcama yapmayı gereksiz gören Nazi politikaları yüzünden Türk esirler, ilk önce sağlam kalan ahır ve barakalarda tutulmuşlar daha sonra da kilometrelerce uzakta bulunan kamplara yürüyerek gitmeye mecbur bırakılmışlardı. Alman ordusuna teslim olmayı bir “*kurtuluş*” olarak gören pek çok Türk esirin, yolculuk sırasında hayatını kaybettiği de bilinmektedir. Kamplardaki ortam ve sunulan şartlarda da

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

değişiklik olmamış; esirler, insanlık dışı muamelelere maruz kalmış ve kamplarda en basit ihtiyaçları dahi karşılanmamıştı. Almanlar, esir kamplarına astıkları afişlerde de Cenevre Konvansiyonunun hilâfına işledikleri savaş suçunu itiraf edercesine, “Sizleri kendi memleketinizde bulduğumuz malzemelerle doyurmaya mecburuz” diyerek sorumluluklarını yerine getirmemişlerdi. Nitekim savaş alanlarının tamamen tahrip edilmesi nedeniyle Sovyet toprakları üzerindeki kamplarda de esirlerin temel ihtiyaçları karşılanamadığı için esirlerin birçoğu açlık ve sefalet içinde ölüme terk edilmişlerdi.

İşgal edilen Sovyet topraklarında oluşturulan Nazi kampları, sıkı bir disiplin ile idare edilmiş; esirler katı kurallara tabi tutulmuşlardı. Esirlere günde 50 gram ekmek, yarım litre su ve yarım litre çorba hakkı tanınmıştı. Güvenlik gerekçesiyle kampı çevreleyen tellere beş metreden fazla yaklaşanların, kulelerdeki askerler tarafından kurşuna dizileceği ihtar edildiği gibi esirlere saat 19:00'dan sonra barakalarda birbirleriyle konuşmamak, karanlıkta ateş yakmamak ve sigara içmemek gibi getirilmiş olan yasaklar; esir kamplarında konulan kurallardan sadece bir kaçını idî(Dağcı, 1998: 116; Hıdıraliyev, 2001: 134).

Esir kamplarındaki ölüm oranları da oldukça yüksekti. 1941 yılının kış aylarında yarım milyondan fazla Sovyet askeri, Alman kamplarında hayatını kaybetmişti. 1942 yılının ilk dört ayında Czechochoca Kampı'ndaki 90 bin Sovyet esirinin sadece 3000'i sağ kalabilmişti(Çelik, 2015: 137).

Alman kuvvetleri tarafından esir edilen Türkler arasındaki önemli isimlerden biri olan İkrâm Han hatıratında esir kampları ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır(Hüseyin İkrâm Han,1999: 91 vd):

“Kampta zaman zaman esirler sayılırdı... Sıcak, soğuk, kar, yağmur demeden liste kontrolü yapılırdı. Estonyalı, Letonyalı ve Litvanyalı gönüllülerden teşkil edilen silahlı jandarmalardan dört beş tanesi, aniden bloklara girip meydana toplanmayı emrederdi. Aramızda üstüne giyecek bir şeyi, ayağına giyecek düzgün bir ayakkabısı olmayan arkadaşlar vardı. Soğuktan korkup meydana çıkmayı istemeyenleri; hâin gönüllüler lastik çoraplarla acımasızca dövüp dışarı çıkarırlardı... Esirlerin listesi okunmaya başlanır ve “burada” cevabını verenler bir saftan çıkıp başka bir safa geçerlerdi. İsmi okunup da sesi çıkmayan olursa, arkadaşları, “O öldü”, diye cevap verirlerdi... Elbiselerinde cebi olmayanlar ellerini, koltuklarına sokar dururlar. Bu arada ayaklarında lime lime olmuş çarıklarla duran esirlerden bazıları soğuğa dayanamayarak titreye, inleye yere düşerlerdi. Bazen yere düşenleri arkadaşları ayağa kaldırır,

zabitlerden birisi gelir, “Öldü mü?”, diyerek kendisini tokatladı. Sonra bu kişi lazarete gönderilir, biz de daha sonra lazarete giren çıkanlardan o esirin zatürre olduğunu duyardık. Bu sayımlar, Aralık-Ocak gibi çok soğuk ayların dondurucu soğuşunda, zavallı esirleri bir-bir buçuk saat yarı çıplak ayakta tutmanın ne derece zalim olunabileceğinin misali idi. Kampın büyük kapısından iki zabitin içeri girdiği görünse, yine tescil zamanı diye ecelimiz gelmiş gibi korkardık”

Yine 9 Ağustos 1941 tarihinde Almanlar tarafından esir alınan Kırım Türklerinin önemli isimlerinden Cengiz Dağcı, aynı yılın Kasım ayında Kirovgrad Kampına nakil edilmesini ve esir kamplarının durumunu şu şekilde tasvir etmişti(Dağcı, 1998: 109-112):

“Kirovograd- Uman yolunu geçmiş olanların sayısı kesinlikle ne kadardı bilmiyorum; yalnız şunu söyleyebilirim: sayıları (söz gelimi) on bindiyse, on binin ancak üç bini ulaşabildi Uman esirler kampına. Takatten kesiliğ kitlenin gerisinde kalanlar arkadan sıkılan kurşunlarla öldürüldü, cesedleri yolun yer yer topuğu, yer yer de dizi aşkın çamurları içinde kaldılar. Fiziksel ve psikolojik işkence ve ölüm, kampa ulaştıktan sonra da sona ermedi... Uman kampına getirilmiş esirler, terk edilmiş eski kerpiç fabrikasında kerpiçin kurutulduğu (Rusların suşilka dedikleri) damları delik deşik barakalara yerleştirildik. Suşilkalara yerleşmeden önce iki gün iki gece (kerpiç için balçıklı toprağın çıkarıldığı derin, dibi dizi aşkın su tutmuş, çukurun içerisinde kaldık... O cehennemî çukurdan, sonraları da Uman kampının barakalarından, sağ çıkıp hayatta kalabilmiş kimseler var mı yok mu, bilmiyorum... Almanların bizlere karşı insan dışı davranışlarının sebebi neydi? Kolay yanıtlanacak bir soru değildi bu. Üstelik, bu soydan bir soruyu (kendi kendimize bile) sorabilecek durumda değildik. Yıllar sonrası da aklıma sığdıramıyordum sorunun yanıtını. Aklımın erdiği bir şey varsa, kendimi de aralarında bulduğum insanların suçsuz olmaları ve suçsuz insanların en korkunç ölümlerle öldürülmeleri idi.

Geceleyin yanımda yatan esir canlı mı, cansız mı bilmiyorum. Her sabah yeni cesedler katılıyor ayakyolu ötesindeki cesed duvarına... Kar dizi aşkın. Çukurların ötesinde istif edilmiş cesedler de kaybolmuşlar karlar altında... Bizler henüz ölmemiş ölülerdik...”

Yukarıda aktarılan bilgileri teyit eden bir başka tanık da Mustafa Çokay’dır. Mustafa Çokay’ın hayatı üzerine hazırlanan bir çalışmada; esir Türklerin kamplarda uğradığı zulüm ve katliamlar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Eserdeki verilere göre, 1941 yılı sonbaharı ile 1942’nin ilk ayları

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

arasında sadece Polonya esir kamplarındaki 130.000 Türkistan² kökenli esirden 122.000'i ölmüştü. Yine 1941 yılının son aylarından 1942 yılının Şubat ayına kadar geçen kısa süre içinde Chenstahov esir kampındaki 32.000 Türkistanlıdan sadece 262 kişinin hayatta kalabildiği belirtilmektedir(Hıdıraliyev, 2001: 135 vd).

Alman askerleri, savaş sırasında esir aldıkları Yahudilere de hiçbir surette hayat hakkı tanımamışlardı. Yahudiler, sorgusuz bir şekilde infaz edilmişlerdi. Bu sorgusuz infaz, Kırımlı Musevî Türkler için de geçerli olmuştu. Yahudileri belirlemek için esirlerin sünnetli olup olmadıklarına bakılmış; bu uygulamaya tâbi tutulan Müslümanlar da Yahudi sanılarak öldürülmüşlerdi. Ölüler, toplu mezarlara gömülmeden önce günlerce açık alanlarda ve yerde bekletilmişlerdi(Şimşir, 2009: 384; Ertürk, 2005: 13 vd).

Almanya'nın Doğu cephesinde Ruslara karşı başlattıkları Yıldırım savaşının ilk günlerdeki sürat ve şiddetini kaybetmesi; esir kamplarında tuttıkları esirlerin kaderini de değiştirmişti. Almanya, SSCB'ye karşı kısa bir sürede kesin sonuca ulaşmak ve O'nu saf dışı bırakmak amacıyla çok geniş bir alana yaydığı savaşı sürdürmek konusunda ısrar ederken; ilk günlerde kendi lehine esen zafer rüzgârları tersine dönmeye başlamıştı. Zira SSCB yalnızlıktan kurtulmuş, ABD'nin de dâhil olduğu müttefik bir cephe kurulmaya başlamıştı(Gilyazov, 2016: 15). Dolayısıyla Almanya, "*uzun soluklu bir savaş*" gerçeğiyle yüzleşmiş; uzun sürecek bu savaşta, insan kaynaklarının sonucu belirleyeceğini görmüştü. Bu nedenle önceleri aşağıladıkları Kızıl ordu esirleri ile Alman genel karargâhı arasında ister istemez bir işbirliği oluşmaya başlamıştı. Almanlar, esirlerden gönüllü ordular oluşturup bunları Doğu Cephesinde Kızıl Orduya karşı savaştırmaya sıcak bakmaya başlamışlardı. Ayrıca Almanya lehine propaganda faaliyetlerinde bulundurmaya üzere hem cephe gerisinde hem de SSCB'nin tahakkümü altındaki yerlerde yine esirlerden özel birlikler oluşturulması fikri

²Tarihî kaynaklarda İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan da dâhil olmak üzere Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'e, Mançurya'nın batısından Moğolistan ve Güney Sibiryaya; batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplayan coğrafyanın adı Türkistan olarak geçmektedir. Yakın zamana kadar Türk yurdu olarak bilinen bu coğrafyanın büyük bir bölümünün doğusu Çin; batısı ise SSCB'nin hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Siyasi haritada bugün, Doğu Türkistan'daki Çin hâkimiyeti değişmezken; Batı Türkistan'ın bir bölümünde 1990'dan sonra Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi bağımsız devletler kurulmuştur. Siyasî haritada yaşanan bu değişime karşın, ekseriyetle özerk Türk devletlerinin yer aldığı büyük bir alanda hâlâ Rus hâkimiyeti söz konusudur (Taşağıl, 2012: 556 vd).

galip gelmişti. Buna karşın SSCB esirlerinin beklentileri ise öncelikli olarak hayatta kalmak ve SSCB tahakkümünden kurtularak hürriyetlerine kavuşmaktı. Bu nedenle esir kamplarında ölümü bekleyen Türk ve Müslüman esirler, her fırsatta Alman subay ve yetkililerle irtibata geçerek Stalin'den nefret ettiklerini ve kendilerine imkân verilmesi durumunda Kızıl Ordu'ya karşı savaşılabileceklerini bildirmişlerdi.

Alman Dışişleri Bakanlığı da Alman-Rus Savaşı'nın başlamasından iki ay önce, Doğu Seferinin olası sonuçlarıyla ilgilenmeye başlamıştı. Bu maksatla bakanlık bünyesinde Rusya Komitesi teşkil edilmiş, işgal edilecek Sovyetler Birliği coğrafyasında yetkili olacak bu komitenin başkanlığına da Georg Grosskopf getirilmişti. Grosskopf, ilk olarak komitenin uzmanlar heyetini oluşturmak istemiş, Dışişleri Siyaset Dairesi'nden Georg Leibbrandt ve Gerhard von Mende ile temasa geçmeye çalışmıştı. Ancak bakanlıklar arası koordine ve işbirliği eksikliği nedeniyle başarılı olamamıştı. Bu arada Doğu Bakanlığı kurulması çalışmaları başlatılmıştı. 31 Mart 1941'de Doğu Bakanlığı (Ostministerium)'nin temelini oluşturacak Doğu Meseleleri Merkezî Siyasî Bürosu kurulmuştu. Başkanlığına da Alfred Rosenberg getirilmişti. Rosenberg, Mayıs 1941 sonuna kadar kadrosunu tamamlamış ve savaşın başlamasından sonra da Doğu Bakanlığı teşkil edilmişti. 16 Temmuz 1941'de Hitler'in huzurunda yapılan önemli bir toplantıda bu bakanlığın görev, yetki ve sorumlulukları tespit edilmiş; Rosenberg, 17 Temmuz 1941'de "*İşgal Altındaki Doğu Mıntıkaları Bakanlığı*"na atanmıştı(Mühlen, 2006: 78 vd; Derman, 2016: 37; Sakal, 2013: 90 vd).

Alman Doğu Bakanı Rosenberg, değişen savaş stratejileri doğrultusunda 30 Aralık 1941 tarihli emirle öncelikli olarak işgal ettikleri Sovyet topraklarında yaşayanlardan "*gönüllü*" adı altında askerî birlikler oluşturup bunlardan yararlanma yoluna gitmişti. Söz konusu birlikler, Alman askerî makamları tarafından "*Yardımcılar*" olarak isimlendirilmişlerdi. Yardımcılar; "*Yerli Emniyet Birlikleri*", "*Koruma Birlikleri*" ve "*Düzen Sağlama Birlikleri*" gibi farklı sınıflara ayrılmışlardı. Belarus (Beyaz Rusya) ve Ukrayna kökenli askerlerin çoğunlukta olduğu bu birliklere Alman üniforması giydirilmiş; erzak ve maaş verilmiş, ölüm ya da sakatlık gibi hallerde ise asker ailelerine yardım edilmişti. Alman ordusunda görev alan yardımcı askerlerin mevcudu, 600 bin ilâ 1 milyon 400 bin arasında değişiklik göstermişti(Devlet, 2007: 99-100; Yagublu, 2005: 77).

Barbarossa Harekâtının gerçekleştirildiği süre zarfında Doğu Cephesinde ele geçirdikleri savaş esirlerinden de askerî anlamda yararlanabilmek için çeşitli

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

çalışmalar gerçekleştirmişlerdi. Alman makamları tarafından bu niyetle 25 komisyon kurulmuş ve bu komisyonlarda 600 kişi çalıştırılmıştır. Başlangıçta bu komisyonların yönetimi konusunda Alman Dışişleri Bakanlığı ile Doğu Bakanlığı (Ostministerium) arasında bir uyumsuzluk ve rekabet yaşansa da söz konusu rekabet; Doğu Bakanlığı'nın Hitler'in oluru ile esirler konusunda tek yetkili merci kabul edilmesiyle son bulmuştu(Derman, 2016: 37 vd). Komisyonlarda Alman memurlarının yanı sıra savaştan önce Almanya'ya göç etmiş kimseler ve Almanlarla iş birliği yapmayı kabul etmiş olan savaş esirleri bulunuyordu. Komisyonlar, esir kamplarını ziyaret ederek buradaki Müslüman ve Türk esirlerinin listelerini hazırlamış ve bunlar arasında güvenilir olduğuna kanaat getirdikleri kimselerin nerelerde görevlendirileceklerine dair karar vermişlerdi(Derman, 2016: 42).

Esirlerden askerî birlikler oluşturma çalışmaları, Alman Ordusu İstihbaratı tarafından iki millî özel birlik kurulmasıyla ilk meyvelerini vermişti. Bunlardan ilki; "*Kaplan B. Harekatı*" adı ile anılan ve altısı Türkistanlılardan biri de Azerilerden olmak üzere yedi taburdan oluşturulan birlikti. İkinci birlik ise 1941 yılının Ekim ayında kurulmuş olan "*Özel Bergman Birliği*" idi.

15 Kasım 1941 tarihinde ise Güney Ordusu Komutanlığı, savaş esirlerinden deneme maksatlı birer askeri tabur oluşturmak için harekete geçmişti. Bu birlikler, Kafkasyalı ve Türkistanlı esirlerden oluşacak şekilde kurulmuş; daha sonra da 444. Güvenlik Tümeni'nin içinde toplanmışlardı. Lejyonların oluşturulması sürecinde Hitler; genel olarak Alman olmayanların askerî birliklere katılmasına kuşkuyla bakmasına karşın; Müslüman unsurlar, O'nun nezdinde önemli bir istisna teşkil etmişti. Zirâ Hitler, 12 Aralık 1942 tarihinde esirlerden oluşan gönüllü askerî birlikler hakkında yaptığı bir görüşmede, Gürcü ve Ermenilere güvenmediğini; ancak Müslümanlara güvendiğini ve bu kimselerden askerî birlikler oluşturma konusunda herhangi bir tehlike görmediğini belirtmişti. Hitler'i böyle bir düşünceye sevk eden nedenin, I. Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ittifakı olduğu düşünülebilir. Ayrıca Kafkasya Müslümanları ile Kırım Türklerinin Sovyet idaresine karşı tepkili olmaları ve Sovyetlere karşı savaşmak için iş birliğine yatkın olmaları da Hitler'i etkileyen nedenler arasında düşünülebilir(Motadel, 2014: 222).

12 Aralık 1942'de Hitler'in nezdinde yapılan görüşmede öne çıkan hususları teyit eden ve Doğu lejyonlarının kurulmasını gerekli kılan diğer etkenleri de şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Almanya'ya esir düşen Sovyet askerlerinin sayısının milyonlarla ifade edilmesi.

2. Almanya'nın işgal ettiği SSCB bölgelerinde yaşayan insanlar nezdinde Almanya lehinde propaganda yapılması. Yapılacak propaganda bir yönüyle cephedeki Kızıl Ordu mensupları arasında da etkili olacaktır.

3. Türksoylu SSCB esirlerinin kaderini değiştiren ve Alman Genel Karargâhını harekete geçiren bir başka etken de Türkiye'nin ve "*Türkçü*" olarak tanınan önemli isimlerin resmî ve gayri resmî girişimleriydi. Türkiye bu süreçte Türksoylu esirlerin durumunun iyileştirilmesi için girişimlerde bulunurken bir yandan da mümkün olduğunca Alman-Sovyet çatışmasının dışında kalmayı tercih etmişti. Türkiye'nin Türksoylu esirlerle ilgili ilk girişimi 1941 yılının Ağustos ayında Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Hüsrev Gerede ile olmuş; H. Gerede, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'la görüşmesinde Türk esirlerin SSCB'ye karşı keşif amaçlı görevlerde kullanılabileceğini bildirmişti(Gerede, 1994: 48 vd). Ayrıca SSCB'nin bölgedeki etkinliğini kırmak maksadıyla Hazar Denizi'nin doğusunda kalan bölgede bağımsız bir devlet kurulabileceğini anlatmıştı. Bu teklif Almanya'nın dikkatini çekmiş ve Türk esirlerinin SSCB'ye karşı kullanılabileceği tezini değerlendirmeye almıştı. Hüsrev Gerede, savaş sürecinde Alman yetkililerle Türksoylu esirler ve Alman-Rus savaşı hakkında görüşmelerine devam etmişti.

Söz konusu dönemde Almanlarla görüşen önemli isimlerden biri de "*Türkçü/Turancı*" kimliğiyle bilinen Nuri Killigil Paşa'dır. Enver Paşa'nın kardeş olan Nuri Paşa, I. Dünya Savaşı yıllarından tanıdığı, Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Schulenburg ile Almanya'da bir araya gelmişti. Nuri Paşa, dönemin önemli Türkçü simalarından Reha Oğuz Türkkan'a, söz konusu görüşmede kendisine kurulacak gönüllü Türk birliklerinin başına geçmesinin teklif edildiğini iddia etmişti. Nuri Paşa bu teklif karşısında, Sovyet işgali altında bulunan Türk memleketlerine bağımsızlık verilmesini ve bunun uluslararası kamuoyunda deklare edilmesini istediğini; ancak Almanlar bu konuda cevap vermedikleri için teklifi reddettiğini söylemişti(Kokebayeva, 2016: 127 vd).³ Bununla birlikte Nuri Paşa'nın dönemin başbakanı Refik Saydam'ı etkilemeyi

³Nuri Killigil'in talep ettiği şekilde Türkistanlı esirlerin Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmasına sıcak bakmayan Alman diplomatlarının varlığı da bilinmektedir. Bunlar, Turancı hareketin desteklenmesi ve Türklerin yaşadığı bölgelerin pan-Türkist politikalar doğrultusunda yeniden yapılandırılmasının Almanya'nın yakın gelecekteki Doğu politikalarına engel teşkil edeceğini savunmuşlardı. Bu görüş Alman makamlarının Türkistanlıların bağımsızlık hayallerine karşı nasıl bir tutum içerisinde bulduklarını göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Zira Almanlar, ele geçirdikleri Sovyet toprakları üzerinde kesin bir hâkimiyet kurmak istiyorlardı.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

başardığı ve Saydam'ın Almanlarla temas kurarak esir Türklerin durumlarının iyileşmesi konusuna katkı sağladığı bilinmektedir(Hostler, 1958:265; Özüdoğru, 2016: 79-82; Devlet, 2007:104; Kokebayeva, 2016:128).

Türk esirleri adına doğrudan olumlu sonuçlar doğuran temaslardan biri de emekli Tümgeneral Hüseyin Hüsnü Erkilet ve Orgeneral Ali Fuat Erden tarafından gerçekleştirilmişti. Erkilet ve Erden, Alman Büyükelçisi von Papen aracılığıyla Almanya'ya davet edilmiş ve Türk Hükümeti'nin izni ile Berlin'de bir dizi görüşme gerçekleştirmişlerdi(Gülmez ve Demirci, 2013:225-250).⁴ Görüşmelerde Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girmesinden ziyade kamplarda bulunan Türk esirlerin durumlarının düzeltilmesini dile getirmişlerdi. Ayrıca Türk esirlerin, diğer Rus esirlerden ayrı tutularak Alman ordusunda değerlendirilmelerini de gündeme getirmişlerdi. Erkilet Paşa, bu fikri bizzat Adolf Hitler'e iletmişti(Kumru, 2018: 108).

Bu süreçte gerek Türkiye'de ikâmet eden Zeki Velidi Togan gerekse savaştan önce Almanya'ya yerleşmiş Said Şamil, Mustafa Çokay ile Veli Kayyum Han gibi Türksoylu isimler de önemli katkı sağlamışlardı. Sonuçta Türkiye'deki Türkçü çevrelerin heyecanı ve Almanları iknâ kabiliyetleri, Türk esirlerin II. Dünya Savaşındaki konumlarını ve kaderlerini etkilemişti(Ekinci, 1997: 208 vd; Hostler, 1958: 266).

Sonuçta harcanan çabalar meyvesini vermiş ve Doğu Lejyonları (Ostlegionen) 1942 yılı ortalarında kurulmaya başlanmıştır. Nitekim Almanya enerji kaynaklarına sahip olmak amacıyla Kafkasya üzerinden Türkistan'a ulaşma politikasını hayata geçirmek için SSCB esirleri arasında yer alan Müslüman-Türk askerlerinden Doğu Lejyonları adı altında birlikler oluşturmuş ve farklı bölgelerde konuşlandırmıştır.

Almanların değişik bölgelerde Müslüman-Türk esirler ve gönüllülerden oluşturduğu lejyonlardan biri İdil-Ural Lejyonu idi. SSCB askeri iken Almanlara esir düşen İdil-Ural bölgesindeki Kazan Tatarları, Başkurtlar, Tatarca konuşan Çuvaşlar başta olmak üzere bölgedeki diğer topluluklardan 1 Ağustos 1942

⁴Franz von Papen, 1939-1944 yılları arasında Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Türkiye'nin 1939 senesinde İngiltere ve Fransa ile imzaladığı anlaşmalardan rahatsızlık duyan Almanya, von Papen'i Ankara'ya Türkiye'yi Alman dış politika çizgisine yaklaştırmayı görevi ile göndermiştir. Von Papen Ankara'da kaldığı süre zarfında gerek Hükümet yetkilileri ile gerekse Türk kamuoyunda etkili olan kişilerle görüşerek bu hedefi yerine getirmeye çalışmıştır. Ayrıca von Papen, kendi hükümetine de mektuplar yazarak Türkiye'nin Almanya'ya yaklaşması için yapılması lazım gelen hususları bildirdiği görülmektedir.

tarihinde oluşturulan birliklerdir. Bu birliklerin, cephede ve özellikle de SSCB partizanların etkin olduğu bölgelerde kullanılması kararlaştırılmıştı. İdil-Tatar Lejyonu, 21 Ağustos 1942 tarihinde oluşturulmuş; Polonya toprakları içinde yer alan Radom'daki Jedlni Kampında konuşlandırılmıştı. İdil-Tatar Lejyonu, 8 Eylül 1942 tarihinde Askerî Valilik Bölge Komutanlığı ile Doğu Lejyonları Komutanlığı Karargâhı'nın emrine verilmiş ve komutanlığına da tecrübeli bir Alman askeri olan Binbaşı Oskar von Zeckendorf getirilmişti. Oluşturulan İdil-Tatar Lejyonu'nda 825, 826, 827, 828,829, 830 ve 831.taburlar yer almaktaydı(Gilyazov, 2016: 15 vd; Gilyazov, 2005: 20-23; Ülküsal, 1976: 21 vd; Derman, 2016: 43).

Doğu Lejyonları kapsamında kurulan bir başka Türk lejyonu da Azerbaycan Lejyonu idi. 1942'de Kafkas Müslümanlarından meydana gelen askerî birlik, Kafkasya cephesindeki savaşlara katılmıştı. 7.000'den fazla Azerbaycan askerinin yer aldığı “Bozkurt”, “Cevat Han”, “Aslan”, “Korkmaz”, “Dönmez”, “Vatan” gibi askerî birlikler, Kafkasya'nın Sovyetlerden alınması için savaşmışlardı. Mayıs 1943'te 162. Piyade Tümeni kurulunca Kafkasya Müslümanlarından meydana gelen askerî birlikler 1942 yılının Ağustos ayından sonra Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya lejyonları adı altında ikiye ayrılmıştı. Azerbaycan lejyonu bu süreçte 162. Türk Tümeni'ne katılmıştı(Mühlen, 2006: 40 vd; Sarıahmetoğlu, 2016: 134; Devlet, 2007: 99 vd; Devlet, 1991: 823 vd). Kuzey Kafkasya Lejyonu ise merkezi Wesola olmak üzere yeniden düzenlenmişti. Bu lejyonda Adige, Avar, Abaza, Kumuk, Dargin, Kürt, Lezgi, Lak, Nogay ve Oset topluluklarına mensup esirler bulunmaktaydı(Kumru, 2018: 107).

22 Aralık 1942'de fiilen kurulan ve konumuzu teşkil eden Türkistan Lejyonunda da Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız, Karakalpak Türkleri ve Tacikler bulunmakta idi(Erol, Amirbek, Gürseler, 2016: 192 vd; Kara, 2017:149-155; Erol, Gürseler, Ydyrys, 2016: 205 vd; Devlet, 2007: 103-105). Doğu lejyonları içinde Gürcü, Kuzey Kafkasya ve Ermeni Lejyonları da teşkil edilmişti. Ayrıca Alman işgâli ile birlikte Kırım'da Kırım Tatarlarından oluşturulmuş “*Gönüllü Nefs-i Müdafaa Taburları*” da bu tür bir yapılanma olarak Kızıl Ordu'ya karşı II. Dünya Savaşının içinde yer almışlardı(Derman, 2016: 34 vd).

4. TÜRKİSTAN LEJYONU VE MİLLÎ TÜRKİSTAN BİRLİK KOMİTESİ'NİN KURULUŞU

4.1. Türkistan Lejyonunun Kuruluşu

Türkistan Lejyonunun kurulmasında Almanya ve Fransa'da bulunan iki ismin faaliyetleri etkili olmuştu. Bunlar biri, daha önceki yıllarda Hokand Muhtariyeti'nin başbakanlığını yapmış olan ve savaş yıllarında ise Fransa'daki Campien kampında esir tutulan Mustafa Çokay idi(Kara, 2002: 783 vd). Diğeri ise 1920'lerde Buhara Cumhuriyeti tarafından Almanya'ya öğrenci olarak gönderilen Veli Kayyum Han idi(Erol, Amirbek, Gürseler, 2016:193).⁵

Çokay, Almanlar tarafından Türkistan Lejyonunun oluşturulması amacıyla seçilmişti. Kayyum Han 1941'de Paris'te bulunan Mustafa Çokay'ı ziyaret ederek Alman yetkililerin kendisiyle görüşme talebini iletmışti. Bu görüşmenin ardından Mustafa Çokay, Berlin'e getirilmişti. Çokay, Esir kamplarında Türkistan konulu konferanslar vermişti. Mustafa Çokay'ın verdiği konferanslarda Sovyetlere karşıt bir tutum takınması Almanların dikkatini çekmişti(Altaylı, 2017: 54 vd; Hıdıraliyev, 2001: 348; Şimşir, 2009: 348). Almanlar da zaten bu özelliğinden dolayı Mustafa Çokay'dan propaganda amaçlı faydalanmak istemişlerdi.

Çokay, bu dönemde çok sayıda Türk esirinin kamplarda hayatını kaybettiğini görmüş ve kendisine verilen görevi istemeyerek de olsa kabul etmişti. İlk olarak Kayyum Han ile birlikte esir kamplarında bulunan esirlerin milliyetlerine göre ayırım işinin hızlı bir şekilde başlatılması konusunda görüşmeler yapmışti. Çokay'ın hedefi, Almanlara esir düşen çok sayıdaki Türkistanlı gencin oluşturulacak birliklere kaydedilmesi ve esir kamplarından kurtarılıp insanca bir hayat sürmelerini sağlamaktı(Çelik, 2017:190 vd). Bu amaçla Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han; Alihan Kantemir, Ahmet Temir, Osman Hocaoğlu, Mehmet Emin Buğra, Mehmet Emin Resul-zade ve Cafer

⁵Bazı Özbek muhaliflerin Moskova'ya karşı mücadeleyi, II. Dünya Savaşı öncesi başlattığını söylemek mümkündür. Veli Kayyum, 17 yaşındayken 1922 yılında Almanya'ya eğitim için gönderilmişti. Dönemin Buhara Cumhuriyeti'nin Bilim ve Eğitim Bakanı Abdulrauf Fitrat ile Alimcan İdris'in bu kararda etkisi büyük olmuştu. Kayyum, Berlin Üniversitesi'nde ilk önce ziraat sonra da siyaset bilimi eğitimini tamamladı. Okulu bitirince SSCB'ye dönmeyi reddederek Almanya'da kaldı. Sovyetler Birliği'nin ideolojik tutumunun ve siyasetinin, Müslüman ve Türk kimliğine sahip olan Orta Asya halkları için uygun olmadığı teziyle SSCB karşıtı mücadeleyi hedefledi ve bu doğrultuda Türkistan halkını ayaklandırma girişimlerini başlattı. Yaş Türkistan gazetesinin çıkmasına çaba sarf ederek Sovyet ideolojisine karşı toplumda İslami değerlerin ve Türklük şuurunun gelişimini sağlamaya çalıştı.

Saydahmet gibi isimlerden oluşan bir heyetle kampları gezmiş ve Türk esirlerin durumlarının iyileştirilmesi için çaba sarf etmişlerdi. Bu konuda atılmış en önemli adım ise Almanya Doğu Bakanlığı'nda Slav olmayan toplulukların işlerini düzene koymak için Türklerin yaşadığı yerlerin temsilcilerinin yer aldığı bir komisyonun kurulmasıydı. Komisyonunda Veli Kayyum Han ve Mustafa Çokay (Türkistan), Ali Han Kantemir (Kuzey Kafkasya), Mehmet Emin Resulzade (Azerbaycan), Ahmet Temir (İdil-Ural Bölgesi) yer almışlardı. 1941 sonlarında Ahmet Temir bu görevden ayrılmış ve yerine Abdurrahman Şafi Bey getirilmişti. Ayrıca komisyonunda Gürcistan ve Ermenistan için de temsilci yer almıştı. Komisyon başkanı ise NSDAP SA taburunda görevli Binbaşı (Sturmbannführer) Geibel idi.⁶

Almanlar Mustafa Çokay'ı, vefat edene kadar esir Türklerin temsilci olarak kabul etmişlerdi (Temir, 1998: 218 vd). Mustafa Çokay esir kamplarına gerçekleştirdiği ziyaretler esnasında karşılaştığı manzarayı eşine yolladığı mektuplarla tasvir etmişti. Söz konusu bu mektuplar, savaş esirlerinin içinde bulunduğu gayri insanî koşulları ve bu koşulların iyileştirilmesi için Çokay'ın çabalarını anlatması bakımından önemlidir. Almanların insanlık dışı uygulamaları karşısında kendini çaresiz hisseden Çokay, eşine yolladığı söz konusu mektupların birinde şunları söylemektedir: *“Benim yardımımı rica eden, bana ümit bağlayan bu talihsiz zavallılara hiçbir türlü yardımda bulunamadığımdan dolayı ıstırap çekmekteyim; ben onlara yardım vaadinde bulunuyorum, fakat teselli maksadıyla bile bile yalan söylüyorum. Bu hâle ben daha fazla dayanamayacağım, ölümü tercih ediyorum. Dün 35 kişiyi kurşuna dizilmekten kurtardım, fakat ne kadar zaman için? Onları bir çukura yerleştirdiler; Şimdi Ekim ayıdır, onlar yazlık giyimleriyle yarı çıplak halde, barınak kazımaktadır. Onlara köpeklere atarcasına ekmek atıyorlar, su yok. Ben onlara tahta, saman veya branda bezi gibi bari çukuru örtecek bir şey vermelerini ilgililerden ricada bulundum; verecekler mi, bilmiyorum. Hayvanlardan daha kötü bu adamlar ve de medenî millet... ben ölmek istiyorum”*

Mustafa Çokay, esir kamplarında karşılaştığı ilk, orta ve lise talebesinden oluşan ve yaşları küçük olan esir askerlerin okullara yerleştirilmelerini; geri kalan Türkistanlı esirlerin de cephe gerisinde çalıştırılmalarını önermişti. Ayrıca Çokay, esir kamplarında bulunan eğitilmiş ve yetenekli esirlerle de ilgilenmiş;

⁶Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*), Weimar Cumhuriyeti döneminde kurulmuş bir Alman siyasî partisidir. 1945 senesine kadar Almanya'nın tek yasal partisi olmuştur. Nazi Partisi olarak bilinmektedir. SA (*Sturmabteilung*/Taarruz Bölüğü) ise Partinin SS (*Schutzstaffel*/Koruma Timi) ile birlikte askeri kanadını oluşturan çok güçlü bir birimdir.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

bunlarla Türkistan'ın gelecekteki millî kadrolarını oluşturmayı arzulamış, Alman yetkililerden eğitimli esirlerin kamplardan çıkarılması için talepte bulunmuştu.

Çokay bu düşüncesini, fırsat buldukça gerçekleştirdiği ziyaretlerde de tekrarlamıştı. Çokay bir esir kampındaki Türkistanlı askerlere; *“Benim kıymetli vatandaşlarım! Size bakınca kalbim kan ağlamaktadır. Siz dikenli teller arkasına konulmayı hak etmediniz... Sizin aranızda bir tek inanmış komünist ve komsomol olduğuna ihtimal vermiyorum, siz bütün olan vatanımızın, Türkistan halkının evladısınız. Onun için bizim saflarımızı sıkılaştırarak, aile içindeki kardeşliğimizi kuvvetlendirmemiz lazım. Benim başlıca vazifem sizi mesleki işlere yerleştirmek olacaktır. Gelecek vatanımız Türkistan'ı kurmak için meslek sahibi olmalısınız”* diye seslenmiş, Türkistanlıları hayatta kalmaya ve Türkistan'ın istiklâli için mücadele etmeye çağırılmıştı(Hıdıraliyev, 2001: 137). Bu söylemlerinden de anlaşılacağı üzere Mustafa Çokay; her ne olursa olsun Türkistanlıların Alman ordusu saflarında savaştırılmasına sıcak bakmamış, bu yönüyle de Almanların tepkilerini üzerine çekmişti.

Türkistanlı esirlerin, Alman ordusu saflarına katılmaları konusunda hevesli olan isim ise Veli Kayyum Han'dı. Veli Kayyum Han, ziyaret ettiği esir kamplarında 40.000 civarında Türkistanlı asker ile karşılaştığını bildirmiş ve kampların durumları ile ilgili raporlar hazırlamıştı. Bununla birlikte toplam kaç Türkistanlının esir düştüğü veya bu esirlerden kaçının kamplarda hayatını kaybettiği bilinmemektedir. Bu askerler genel olarak Kızıl Ordu mensubu olarak kaydedilmişler ve tutulan kayıtlar günümüze ulaşmamıştır(Şimşir, 2009: 348).

Ahmet Temir de esir kamplarını ziyaret eden ve gözlemleriyle ilgili raporlar hazırlayan isimlerden biriydi. Temir ve beraberindekilerin 27-28 Ağustos 1941 tarihleri arasında ilk olarak ziyaret ettiği kamplar, Hannover civarında Falling-Bostel Kasabası'nın *“Oerbke”* ve *“Bergen-Belsen”* mahallelerinde kurulmuş olan iki esir kampıydı Temir bu iki kampta toplam esir sayısının 263 olduğunu bildirmişti. Mevcut esirlerin 195'i Tatar, 9'u Başkurt ve 59'u da Çuvaş Türklere mensup oluşmaktaydı. Temir, ikinci raporunu ise, 6-25 Eylül 1941 tarihleri arasında Doğu Prusya bölgesine düzenlenen gezi sırasında hazırlamıştı. Yedi farklı kamp ziyaret edilmişti. Bu kamplarda ise Tatar, Başkurt, Çuvaş ve Finlilerden oluşan 2455 esir yaşamaktaydı. Temir, üçüncü raporunu da 1941 Ekim-Kasım aylarında gerçekleştirdiği ve otuz sekiz gün süren ziyareti sonrasında hazırlamıştı. Temir, altı farklı kampı ziyaret ettiklerini ve bu kamplarda da İdil-Ural bölgesinden gelmiş olan 984 esirle karşılaştığını anlatmıştı(Temir, 1998: 221 vd).

Türk esirlerin yaşadıkları kamplara yapılan ziyaretler; şüphesiz esir kamplarındaki şartların kısmen de olsa düzelmesini sağlamıştı. Mustafa Çokay'ın isyan etmesine neden olan manzara, süreç içinde iyileşmiş, Türkistanlılar ilk önce diğer esirlerden ayrılmış, gıda problemleri çözülmüş, banyo ve temiz çamaşır gibi ihtiyaçları karşılanmıştı. Hatta sigara ve çikolata gibi esir kampları için oldukça lüks kabul edilebilecek yiyecek ve içecekler dahi kendilerinden esirgenmemişti(Özcan, 2015:240).

Mustafa Çokay, Türkistan Lejyonlarının kuruluşunu göremeden vefat etmişti. Resmî kayıtlara göre Çokay, esir kamplarına gerçekleştirdiği ziyaretler sırasında tifüs mikrobu kaparak hastalanmış ve Berlin'e döndüğü sırada durumu ağırlaşarak 27 Aralık 1941'de hayatını kaybetmişti(Karatay, 2001: 206 vd; Hıdıraliyev, 2001: 142_143; Duysen, ve Kaliev, 2017:166 vd).⁷ Mustafa Çokay'ın vefatından sonra Türkistan Lejyonu'nun kurulması için Veli Kayyum Han görevlendirilmişti(Andican, 2017: 26). Türkistanlı esirlerin oluşturacağı birlikler için ilk hazırlıklar, 1941 yılının Ekim ayında başlamıştı. 18 Ekim'den itibaren Alman Kara Kuvvetleri tarafından Türkistanlı ve Kafkasyalı esirlere; sabotaj, çeviri, saldırı ve baskın yapma konulu taktik eğitimler verilmişti. Başlangıçta bu birlikler Kafkasya Müslüman Lejyonu olarak anılmışsa da bir süre sonra Türkistanlılar, lehçelerine göre farklı gruplara bölünmüşlerdi. Almanlar için bu teşkilatlanma, Türkistan Lejyonlarının kurulmasında önemli bir tecrübe olmuştu(Özüdoğru, 2016: 84 vd).

Alman Doğu Bakanı Rosenberg, harp esirlerinden gönüllü askeri birlikler oluşturma plânının Hitler tarafından onaylanmasından sonra 30 Aralık 1941 tarihli emirle esirlerden askerî birlik kurulma işlemi başlatmıştı. Ukraynalılar, Baltık ülkeleri ve Sovyetlere karşı savaşmak isteyen Ruslardan oluşan birliklere Doğu Taburları; Türkistan ve Kafkas bölgelerinden gelen ve Türk soylu

⁷Veli Kayyum Han ve Ahmet Temir de Çokay'ın tifodan vefat ettiğini söylemişlerdi. Ancak Çokay'ın ölümü yakın çevresi tarafından şüpheli görülmüştür. Ölümüyle ilgili şüphenin nedeni ise Almanların Mustafa Çokay'ın düşüncelerine karşı duydukları rahatsızlıktır. Zira Mustafa Çokay, gerek eşine yazdığı mektuplarda gerekse kamplardaki esirlere hitaben yaptığı konuşmalarda, Türk esirlerinin Alman saflarında savaştırılmasına karşı olduğunu her fırsatta vurgulamıştı. Dolayısıyla Çokay, Almanların esir Türkleri Ruslara karşı savaştırma planlarını boşa çıkartacak bir isim olarak görülmüştü. Bu gerekçe, Mustafa Çokay'ın aniden ölümünün tifodan değil de Almanlar tarafından zehirlenerek öldürüldüğü iddialarını güçlendirmiştir. Ayrıca Veli Kayyum Han'ın yardımcılarından Mahmut Aykarlı, şüpheli ölümle ilgili daha vahim bir iddiada bulunmuş; Çokay'ın bizzat Kayyum Han'ın talebi ile Almanlar tarafından zehirlendiğini ileri sürmüştür. Yine KGB Ajanlarının iddialarına dayanarak Sovyetler Birliği'nde hazırlanmış olan "*Büyük Türkistanın Çöküşü*" isimli bir kitapta da Mustafa Çokay'ın Almanlar tarafından zehirlenerek öldürüldüğü iddialarına yer verilmişti.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

esirlerden kurulan birliklere ise Asyalı Taburlar ismi verilmişti. Önceleri Türkistan ve Kafkasya Müslümanları için tek bir lejyon kurulması planlanmıştı. Ancak bir ay sonra alınan bir kararla Türkistan Lejyonu ve Kafkasya Lejyonu olarak ikiye ayrılmış ve bunlardan istihbarat görevi yapacak olan 450. Tabur oluşturulmuştu.

Türkistan Lejyonu, 1942 yılının Ocak ayında kurulmuştu. Lejyon; Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak Türkleri ile Türklerle akraba olan Taciklerden oluşuyordu. Esir olan veya muhacir durumunda bulunan Türkistanlılar, ortasında ok ile hilal bulunan mavi renkli Milli Türkistan bayrağının etrafında toplanmışlardı. Lejyon askerleri Alman üniforması giymişlerdi. Ancak onları Almanlardan farklı kılan simgeleri; üniformalarının sağ kolunda “*Tanrı Biz Menen*” yazılı bir armanın bulunması idi. Askerî bir birlik olarak komuta kademeleri ve kendilerine özgü askerî sembolleri de bulunan Türkistan Lejyonununun siyasî ve malî işlerinden de Veli Kayyum Han sorumluydu(Özkarabekir, 2005: 160; Andican, 2003: 534 vd).

Esir askerler, Alman esir kamplarında insanlık dışı muamelelere maruz kaldıkları ve şiddet gördükleri için başlangıçta Türkistan Lejyonuna temkinli yaklaşmışlardı. Ancak Alman subaylarının lejyon ile ilgili cesaretlendirici bir tavır takınmaları, onların bu temkinli tavrını ortadan kaldırmıştı. Alman ordusuna gönüllü olarak katılmayı kabul eden askerlerin sayısı artınca, 1942 yılının Mayıs ayından itibaren Türkistan Lejyonu askerleri, Alman Genel Kurmayı tarafından cephelere gönderilmeye başlamıştı.

Almanlar, 1942 yılının Kasım ayında Sovyet ordusunda savaşıyan Türkleri kendi saflarında savaşa iknâ etmek ve Türkistan Lejyonu hakkında bilgilendirmek için savaş uçaklarından bildiriler de atmışlardı. Bildirilerde; “*Bizler Türkistan Milli Askerleri, Almanların desteğiyle vatanımızdaki Rus emperyalistlerine karşı, özgürlük için mücadele etmekteyiz. Milyonlarca Türkistanlı Bolşeviklerin kurbanı olmuştur. Bolşevikler kendi menfaatleri için sizleri savaştırmaktalar. Yeter bu kadar acımasızlık, zulüm! Silahlarınızı bırakıp Türkistan Milli ordusuna geliniz.*” denilmekteydi. Ayrıca Türkistan Milli Birlik Komitesinin 15 Haziran 1942'den itibaren çıkardığı Millî Türkistan Dergisi ve Yangı Türkistan Gazetesi'nin cephedeki askerlere ulaştırılması sağlanmıştı(Uzunel, 2012: 12). Millî Türkistan Dergisinin başyazarlığını Veli Kayyum Han üstlenmişti. Dergi ve gazetelerle bildirilerin kısa sürede etkisini gösterdiği ve Kızıl Ordu saflarındaki Türklerin gruplar halinde Türkistan Lejyonuna katıldıkları görülmüştü(Hüseyn İkrâm Han, 1953: 13). Nitekim

Sovyet idaresinin baskısı altında yaşayan Türkler de Alman İşgal Kuvvetleri komutanlıklarına gönüllü olmak için başvuruda bulunmuşlardı. Almanlar bu başvuruları değerlendirirken temkinli davranmış; geçmişi iyi bilinmeyen kimselerin orduya kabul edilmesine sıcak bakmamışlardı(Çelik, 2015: 167).

Türkistanlı askerlerin eğitimleriyle de ilgilenen Almanlar, Postdam ve Berlin’de dil okulları açmışlardı. Ayrıca, kültürel ve sosyal etkinlikler düzenlenmiş; savaşta başarı gösteren ve kahramanlık nişanı ile ödüllendirilen lejyon askerlerinin Berlin’e götürülerek sinema, tiyatro, spor ve müzik gibi etkinliklere katılmaları sağlanmıştı. Berlin’de bulunan Humbolt Kulübüne gelen Türkistanlı askerler ve bunlar arasında bulunan sanatçılar, burada toplantılar düzenlemişlerdi.

Almanlar, Türkistanlı askerlerin millî konularda eğitim almalarına da müsaade etmişlerdi. Legionova kentindeki Subay Yetiştirme Okulu’nda Türkistan millî tarihi ve Türkistanlıların Milli Mücadelesi hakkında dersler verilmişti. Ayrıca Dresten’de Millî Türkistan Birlik Komitesi adına propagandacı ve molla yetiştiren bir okulu daha vardı(Mühlen, 2006: 162). Sahra imamı yetiştirecek bu okul, eğittiği öğrencileri propaganda yapmak amacıyla cephelere gönderecekti. Yine savaş süresince, Türkistanlılar başta olmak üzere Müslüman lejyon askerlerin maneviyatını artırmak amacıyla cuma günleri baş imamlarının idaresinde toplanarak Cuma namazı kılmalarına ve Kur’an dinlemelerine izin verilmiş ve dinî eğitim almaları da sağlanmıştı. Zira Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi’nin liderlerinden biri olan Himmler, İslâm dininin Müslüman-Türk askerleri nezdindeki etkisi üzerine yaptığı bir konuşmasında; *“Söylemeliyim ki, İslam’ın aleyhine hiçbir düşüncem yok; çünkü Müslüman askerleri benim için eğitiyor. Savaşp öldürüldüklerinde ise onlara cennet vaat ediyor. İslam, askerler için pratik ve çekici bir din!”* demişti(Motadel, 2014: 245). Aslında Himmler’in İslâm ve Müslüman-Türk askerleri hakkındaki bu sözleri; Almanların savaşta genel yaklaşımına dayalı olarak Müslüman-Türk Halklarına mensup olan esirlerinin, II. Dünya Savaşında açtıkları cephelelerde yüzüstü kullanılmasından başka bir şey değildi.

4.2. Veli Kayyum Han ve Millî Türkistan Birlik Komitesi’nin Kuruluşu

Alman Ordusu içinde milliyet esasına dayalı lejyonların kurulması; yeni kurumların oluşturulmasını da zorunlu hale getirmişti. Özellikle lejyonlarla Alman Ordusu arasındaki ilişkileri düzenleyecek nitelikte millî kuruluşların

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

oluşturulması gerekmişti. Alman askerî yetkilileri, esir ayırma işlemini yapan karma komisyonları yeterli görmediği için her milliyet ve bölge için ayrı bir “İrtibat Dairesi” oluşturulmasına karar vermişlerdi. Bu bağlamda kurulan ilk birim, “Türkistan İrtibat Dairesi” olmuş; başına da Veli Kayyum Han getirilmişti. Başlangıçta aracılık ve iletişim görevi gören irtibat daireleri, 1943 yılında önce “sevk daireleri” ve daha sonra da “milli temsilcilikler” haline dönüştürülmüşlerdi(Andican, 2017: 26 vd).

Türkistan Milli Birlik Komitesinin kuruluş çalışmaları, Türkistan Lejyonunun faaliyete geçmesinden önce başlatılmıştı. Türkistanlıları temsilen kurulacak Komitenin kuruluşu için Veli Kayyum Han, 1942 yılının ilk aylarında Alman von Mende ile görüşmüştü. Veli Kayyum Han, Von Mende'nin dışında başka Alman yetkililerle de görüşmüş ve uzun uğraşlar sonunda Türkistanlılar adına faaliyetlerde bulunacak bir komitenin kurulması için Alman Doğu Bakanlığı'ndan izin almayı başarmıştı. Veli Kayyum Han, Türkistan Milli Birlik Komitesi'nin kurulması ile ilgili olarak Doğu Bakanlığı ile üç konu üzerinde uzlaşmaya varmıştı. Buna göre; Türkistan ile ilgili tüm siyasî çalışmalar bu komite tarafından yürütülecekti. Türkistan Lejyonunun denetimi, komitenin kontrolünde olacak ve Türkistan Lejyonu askerleri, Alman ordusundaki diğer askerlerle eşit şartlara sahip bulunacaklardı. Ayrıca Türkistan Milli Birlik Komitesi'nin ve Türkistan Lejyonunun ihtiyaçları için yapılacak masraflar, Türkistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra geri ödenmesi şartıyla Almanya tarafından karşılanacaktı(Andican, 2017: 27).

Türkistan Milli Komitesi, 21 kişiden oluşmaktaydı. Yönetimde başkan ve genel sekreterin dışında askerlik, bilim, edebiyat, eğitim, din, sağlık, yayın ve enformasyon alanlarında bölüm başkanları ve yardımcıları görev alacaktı. Komitenin kuruluşunun ardından bir bildiri yayınlanarak; “Komite, Türkistan'la ilgili bütün siyasî işleri idare edecek ve Millî Mücadele Birliğini yönetecektir. Türkistan Millî Birlik Komitesi, Türkistan Millî Hükümetinin temelini oluşturmaktadır. Komitenin kuruluşu tek rehber prensibine göredir ve o da Komite başkanı ve bütün Türkistanlıların lideri olan Veli Kayyum Han'dır. Türkistan'la ilgili bütün işler Veli Kayyum Han'ın elindedir.” denilmişti.

MTBK'nın kurulmasıyla birlikte Türkistan Lejyonu da bu komitenin askerî kanadı olarak önem kazanmıştı. Lejyona gönderilecek askerlerin seçimi, MTBK'ya bağlı bir komisyon tarafından gerçekleştirilmeye başlandı. Eğitimlerini tamamlayan Türkistanlı savaş esirleri, MTBK bayrağı altında yemin ederek oluşturulan askerî birliklere katılmaya başlamışlardı. Kızılordu'ya karşı

savaşmak üzere cephelere gönderilen birliklerin her biri, 130-150 kişilik 4 gruptan oluşmuştu. Bu birliklerin mevcudu, subaylarla birlikte özel görevli personel dâhil 750 kişiye ulaşıyordu. Her birliğin subay ve asker mevcudunun en az %15'i Almanlardan oluşturulmuştu. Türkistan Lejyonunun sevk ve idaresinden sorumlu isimlerden biri de Baymirza Hayit idi(Andican, 2017: 28 vd).⁸

Millî komiteler, 1943 yılına gelindiğinde daha kapsamlı bir şekilde çalışmaya başlamışlardı. Millî komitelerin çalışmaları, o zamana kadar lejyonlarla sınırlı idi. Komiteler; kendilerine bağlı komisyonlar aracılığıyla kamplardaki savaş esirleri arasından “doğulu işçi” veya “lejyon askeri” şeklinde asker seçiyor ve daha sonra kendi lejyonları bünyesinde bunları eğiterek savaşa hazırlıyorlardı. Eğitimlerini tamamlayarak cephelere giden askerlerle millî komitelerin ilişkisi kesiliyordu. Komiteler ile cepheye giden askerler arasındaki irtibatın kesilmesinden kaynaklanan sakıncalar; Mende ve Doğu Bakanı Rosenberg’in girişimleriyle ortadan kaldırılmış, komitelerin cephede de faaliyet gösterebilmelerinin önü açılmıştı. Bu süreçle birlikte milli komiteler, kendilerine bağlı propagandacılar aracılığıyla cephelere gönderilen lejyon askerlerine yönelik çalışma yapabildiği gibi bu askerler üzerindeki gücünü de artırmıştı.

Başlangıçta lejyon birliklerini oluşturmak amacıyla oluşturulan millî komiteler, 1943 yılı Ekim’inde Doğu Bakanlığı ve Alman Askeri yetkililerinin aldığı bir kararla “*Millî Temsilcilikler*” haline yükseltilmişti. Artık millî komiteler, kendi ülkelerinin siyasî temsilcilikleri olarak tanınıyordu. Böyle bir siyasî kararın alınmasında lejyonlardan daha fazla verim alınması düşüncesi etkili olmuştu. Kararın mimarı ise “*Her milliyetin kendi özerk yapılanmasına sahip olması*” düşüncesinin sahibi Mende idi. Alınan bu karardan sonra TMBK de Türkistan Millî Temsilciliği’ne dönüşmüş; Almanlar nezdinde önemli bir nüfuza sahip olan Veli Kayyum Han başkanlığa ve Baymirza Hayit de başkan vekiline getirilmişti(Andican, 2017: 27-30).

⁸Baymirza Hayit, Barbarossa Harekâtı’ndan bir yıl kadar önce askere alınmış, Polonya’nın Sovyetlerce işgal edilen kesimine gönderilen ordu içerisinde görevlendirilmişti. Hayit, 1940 yaz aylarında Alman saldırısının başlamasından iki hafta sonra Almanlara esir düşmüştü. 1940 Temmuz’unda Tschenstochau Esir Kampı’na nakledilen Baymirza Hayit, 1940 Aralık’ında karma komisyonlarda görevli Mustafa Çokayoğlu tarafından tespit edilerek 1942 yılı Mart ayında da Legionovo’daki Türkistan Lejyonu’na sevk edilmişti. Burada bir süre eğitim gördükten sonra, aynı yılın Ekim ayında Veli Kayyum Han tarafından, Milli Türkistan Birlik Komitesi’nde çalışmak üzere Berlin’e çağrılmıştı. 1943 yılında yüzbaşılığa terfi ettirilen Hayit aynı zamanda MTBK’nın askeri birim sorumlusu tayin edilmişti. MTBK’nın 8-10 Temmuz 1944 tarihleri arasında Viyana’da topladığı kongrede Veli Kayyum Han bağımsız Türkistan’ın devlet başkanı seçilirken kendisi de Hükûmette yer almıştı.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

1944 yılında yaşanan bir başka gelişme de MTBK'nın Türkistan'ın bağımsızlığına kavuşması amacıyla gerçekleştirdiği çalışmalarıdır. 8-10 Temmuz 1944 tarihleri arasında Viyana'da toplanan ve MTBK üyelerinin dışında Türkistan Lejyonu ile cephelelerdeki askerî birliklerden seçilmiş 537 delegenin katıldığı kongrede alınan kararlarla kendisini 1922'deki Türkistan Türk Müslümanları Kurultayı'ndan sonra gelen dördüncü kongre olarak kabul etmişti. Kongre, Veli Kayyum Han'ı bağımsız Türkistan'ın ilk devlet başkanı olarak seçmişti. Yine aynı kongrede alınan bir kararla Dr. Baymirza Hayit ile birlikte MTBK'da görev alan 13 bölüm başkanı ise Türkistan Millî Hükümetini oluşturacaklardı. Türkistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bu kongrede seçilen 70 kişi de Millet Meclisini oluşturacaktı. Başka bir ifade ile Kongrede alınan bu kararlarla “*sürgünde*” bir Türkistan Hükümeti kurulmuş oluyordu. Adolf Hitler'in kongreyi bir telgrafla kutlaması ve Veli Kayyum Han'ı bir nişan ile taltif etmesi de Almanya'nın bu kararı tanıdığı anlamına gelmekteydi. Nitekim 1945 Mart'ında Alman Doğu Bakanlığı, aldığı bir kararla Millî Türkistan Birlik Komitesini “*Geçici Türkistan Millî Hükümeti*” olarak tanımış, Türkistan Lejyonu da Türkistan Millî Ordusu konumuna yükselmişti (Andıcan, 2017: 30 vd; Uzunel, 2012: 7).

5. TÜRKİSTAN LEJYONUNUN CEPHEYE SÜRÜLMESİ

Çoğu Türksoylu ve Müslümanlardan oluşturulan Doğu lejyonları ve bu arada Türkistan lejyonu, 1942 yılının başlarından itibaren Kızılordu ile savaşmak üzere cephelere gönderilmişlerdi. Toplanma merkezi, Almanlarca işgal edilen Polonya'nın Legionowo merkezi olan Türkistan Lejyonunda 1942 yılında 450, 452, 781, 782, 783 ve 784. tabur olmak üzere altı tabur oluşturulmuştu. 1943 başlarında 785, 786, 787, 788 ve 789. Tabur; 1943 yılının ikinci yarısında da 790, 791 ve 792. tabur olmak üzere toplam 14 tabur kurularak değişik cephelelerde savaşırılmışlardı (Hoffmann, 1976:33-53). 1942-43 yıllarında Türkistan Lejyonu (Turkestanischen Legion) olarak bilinen askerî birlikler; 1944-45 yılları arasında SS Doğu Türk Silahlı Birliği (Osttürkischen-Waffenverband der SS) adını almışlardı. 1944 yılında Azeri ve Kırım Tatarlarıyla birlikte Türkistanlı askerlerin yer aldığı I. SS Doğu Müslüman Alayı (Ostmuselmanischen-SS Regiment 1) da oluşturulmuştu. Türk taburları, 1944 Aralık ayında Kırım Tatarlarından oluşan birliklerle birleştirilmişlerdi. Yine 1941 yılı Aralık sonunda oluşturulan ve 1945 yılına kadar takviye edilen 162. Piyade Tümeni de bulunmakta idi. MTBK'nın önemli isimlerinden ve askerî sorumlularından Baymirza Hayit'in verdiği

rakamlara göre 1944 yılında Almanya saflarında savaşan Türkistan Lejyonundaki askerlerin sayısı 180.000 civarındaydı. Bu sayının dışında Alman üniforması giydirilerek geri hizmetlerde çalıştırılan 85.000 civarında Türkistanlı esir de mevcuttu(Özkarabekir, 2005: 166).

Türkistan Lejyonu, Leningrad Kuşatması, Nordlicht Harekâtı, Stalingrad Muharebesi gibi çoğu başarısızlıkla sonuçlanan önemli askerî harekâtların hemen tamamında yer almıştı. Ancak oluşturulan bu birliklerdeki askerlerin birçoğu, silah kullanımı ve muharebe teknikleri konusunda tecrübesizdiler. İlk deneyimlerinde de ciddi bir eğitim almadan Kızılordu saflarında cepheye sürülen Türksoylu askerler, bu kez de alelacele bir silah taliminden sonra oluşturulan lejyon birlikleriyle cepheye gönderilmişlerdi. Dil, iletişim ve motivasyon eksikliği de söz konusuydu. Ayrıca üstün ırk saplantısından kurtulamayan Alman askerleri tarafından hâlâ horlanıp küçük düşürülüyorlardı. Bu ve benzeri gerekçelerle Alman ordusu içinde aidiyet kazanamayan Lejyon mensupları, Kızılordu karşısında önemli bir başarı kazanamamıştı. Nitekim 1941 yılı Aralık ayında kurulan 162. Piyade Tümeni, bir kaç hafta sonra Doğu cephesinde görevlendirilmiş; Kalinin ve Rjev’de Kızılordu ile yapılan savaşlarda ağır kayıplar vermişti(elik, 2017: 190-193). Sadece komuta kademesinin hayatta kaldığı 162. Piyade Tümeninin geri çekilmesi kaçınılmaz olmuştu. II. Dünya Savaşının kırılma noktalarından biri olan Stalingrad Savaşı (23 Ağustos 1942-2 şubat 1943)’nda da üç Türkistan taburu, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı çok büyük kayıplar vermişti.

Türkistan Lejyonu, Doğu cephesindeki savaşlardan sonra Batıya kaydırılarak Fransa ve İtalya coğrafyasında da İngiltere ve ABD kuvvetlerine karşı savaştırılmışlardı. Bilindiği gibi Müttefik liderler, 19-24 Ağustos 1943 tarihleri arasında cereyan eden Quebec Konferansında aldıkları bir kararla 1944 baharında Avrupa kıtasında Almanlara karşı geniş çaplı bir çıkarma harekatı planlamışlardı. Alınan karar doğrultusunda da 6 Haziran 1944’te Almanya’yı Avrupa’da etkisiz hale getirmek için Normandiya çıkarmasını başlattılar. Fiziksel konumunun sağladığı avantajlar, çıkarma alanı olarak Normandiya’nın seçilmesine neden olmuştu. Almanlar, Müttefik Devletlerin Avrupa’ya çıkarma yapacaklarını bilmekle birlikte bu çıkarmanın ne zaman ve nerede gerçekleştirileceğini tam olarak kestirememişlerdi. Hâliyle “*Operation Overlord*” kod adıyla başlayan harekatın Normandiya sahillерinden gerçekleştirilmesi Almanya için sürpriz olmuştu.

Almanların Doğu Cephesinde yaşadığı mağlubiyet ve geri çekilme süreci, Türkistan Lejyonu ile ilgili planlarını da değiştirmişti. Almanlar,

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

Türkistanlı askerler öncelikli olmak üzere lejyon askerlerinin tamamını Batı Cephesine kaydırılmışlardı. Nitekim Veli Kayyum Han da Alman Hükümetinden Türkistanlı askerlerin Sovyet güçleri tarafından ele geçirilmeleri durumunda öldürülecekleri gerekçesiyle bu askerlerin Almanya'ya intikalini talep etmiş; ancak Türkistanlı askerlerin Batılı devletlerle savaştırılmalarına karşı çıkmıştı. Gerekçe olarak da İngiltere ve ABD'nin Türklere karşı düşmanca bir niyetlerinin olmadığını göstermişti (Meral, 2013: 6). Sonuçta V. Kayyum'un düşüncelerine kısmen itibar edilmiş olsa da Türkistan lejyonlarının arta kalan birlikleri, İtalya ve Fransa'ya sevk edilerek Amerikan Ordusu'na karşı savaştırılmışlardı. Bu esnada Türkistan Lejyonları komutanlığı görevine ise Alman Tümgeneralı von Warterberg tayin edilmişti. Amerikan ordularının sayı ve ateş gücü bakımından lejyon birliklerden oldukça üstün olmaları nedeniyle 162. Türkistan Piyade Tümeninde yer alan Türkistanlı askerlerin kaderi, Fransa ve İtalya'da da değişmemişti.

Türkistan Lejyonunun Müttefik kuvvetler karşısındaki bir diğer sınavı ise Normandiya Çıkarması sırasında olmuş; Türkistanlılar kısa süre içinde ağır kayıplar vermişlerdi (Çelik, 2015: 217 vd). Müttefik devletler, o güne kadar tarihin gördüğü en büyük çıkarma hareketi olarak kayıtlara geçen Normandiya Çıkarması ile Almanları kısa süre içinde mağlup ederek ağır bir darbe vurmuştu.

Türkistan Lejyonu, bazı bölgelerde de cephe gerisinde konuşlandırılmıştı. Konuşlandırılan Türkistan birlikleri, Almanlara karşı başlatılan isyanları bastırmak için kullanılmıştı. Nitekim ilk olarak Varşova İsyanının bastırılması için Polonya'ya sevk etmişlerdi. Söz konusu isyan, 19 Mayıs 1943'de Polonya Yahudilerinin lideri Mordecai Anielewicz tarafından başlatılmıştı (Çelen, 2017: 255). Alman askeri yetkilileri, isyanı bastırmak için Ukrayna civarında bulunan iki Türk taburunu yardıma çağırmış; bölgeye intikal eden ve toplam otuz bin askerden oluşan Türk taburları hem isyanı bastırmış hem de Varşova'yı Ruslara vermemek için savaşmışlardı. Türk taburları, Rus askerlerini bölgeden uzaklaştırmayı da başarmışlardı. Türkistanlı askerler, isyanı bastırırken Polonyalılara herhangi bir zarar vermemişlerdi. Bu tutumlarıyla birlikte savaştıkları Almanlara veya Kızıl Ordu askerlerine göre insanî açıdan ne kadar farklı bir yaradılıştaki olduklarını göstermeleri bakımından önemli bir örnek sergilemişlerdi.

Türkistan birliklerinin isyan bölgelerindeki ikinci görevi ise 1944 yılı sonlarına doğru Slovakya olmuştu. Türkistan lejyonu, Mareşal Tito taraftarı bulunan Partizanlarla mücadele etmek üzere görevlendirilmişlerdi. Bu görev,

Türkistanlı lejyonerlerin son askeri görevlendirmesi olmuştu. Yeni birlik “*Waffen-Gebirgs-Brigade Der SS*” ismi ile anılmıştı. 1945 Şubat’ında Avusturya’ya gönderilen askeri birlik; Mayıs ayında Müttefik güçlerine teslim olmuştu(Özkarabekir, 2005: 162).

6. II. DÜNYA SAVAŞININ SONA ERMESİ VE TÜRKİSTAN LEJYONUNUN AKİBETİ

Normandiya Çıkarması sonrasında batıda büyük bir bozgun yaşayan Almanya’ya bir darbe de SSCB’den gelmiş; Kızılordu birlikleri Doğu cephesinden saldırıya geçmişti. Bu yenilgiler ve bozgun; Almanya ve aynı safta çarpışan Lejyon askerleri açısından sonun başlangıcı olmuştu(Morgan, 1996: 30-31; Davies, 1946:613-615). Türksoylu lejyonerler adeta, “*Gamalı Haç*” ile “*Kızılyıldız*” arasında sıkışıp kalmışlardı. Alman işgali altındaki topraklarda ilerlemekte olan Kızılordu mensuplarınca yapılan “*Ülkenize Geri Dönün*” propagandasına aldanan bazı Türkistanlılar; Stalin’in savaş esirleri için çıkarttığı kanun kapsamında değerlendirilerek “*Hain*” damgasını yemekten kurtulamamışlardı(Çelik, 2017: 192 vd).

SSCB’ye teslim olmaktan korkup, kendileri için bir çıkış yolu arayan Lejyonerlerin bir kısmı da çareyi müttefiklere sığınmakta bulmuşlardı. Ancak İtalya ve Fransa topraklarında Müttefiklere esir düşen Türkistan Lejyonerlerinin kaderi, diğerlerinden farklı olmamıştı. Zirâ SSCB ile müttefikleri arasında imzalanan antlaşma gereğince İngiliz ve Amerikan ordularının eline geçen Türkistan Lejyonerleri, MC kararları hiçe sayılarak SSCB’ye iade edilmişti(Gilyazov, 2016: 23; Erol, Gürseler, Ydyrys, 2016: 217 vd).

Lejyonerlerden Türkiye’ye sığınanlar da olmuştu. Bunlar milliyetlerine göre ayrı kamplara dağıtılmış; Türksoylu Rus mülteciler de Yozgat’ta bulunan kampa yerleştirilmişlerdi. Özellikle II. Dünya Savaşının başından itibaren Türkiye’ye farklı devletlerin uyruğunu taşıyan asker kökenli kimseler iltica etmiş; tarafsız bir ülke olan Türkiye de savaş sonuna kadar değişik şehirlerde kurulan kamplarda bunları enterne etmiştir. Ancak savaş sonunda Batı dünyası yanında yer alan ve 23 Şubat 1945’te Almanya ve Japonya’ya karşı savaş ilân eden Türkiye; “*Sovyet vatandaşı olan askeri mültecilerin iadesi*” konusunda SSCB’nin yoğun baskısı altında kalmıştı. Savaştan güçlenerek çıkan SSCB, 1925 tarihli Türk-Sovyet antlaşmasını tek taraflı olarak geçersiz saydığını ilan etmesinin yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırları içinde bulunan topraklar üzerinde de yayılcı söylemlerde bulunmaya başlamıştı(Armaoğlu, 1992: 414

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

vd). Uluslararası ilişkilerde yalnız kaldığı bir dönemde SSCB'yi karşısına almak istemeyen Türkiye, mülteciler konusunda istemeyerek de olsa baskılara boyun eğmek zorunda kalmıştı. Sonuçta Türk Dışişleri Bakanlığınca Başbakanlığa yazılan 22 Mayıs 1945 tarihli tezkerede, “*memleketimize iltica etmiş olan müttefiklerimiz tebaasından asker olanların mütekabiliyet şartıyla iadelerinin uygun olacağı*” bildirilmişti. Durum, Bakanlar Kurulunca incelenerek tasvip edilmişti. Karar gereğince Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği ile mütekabiliyet esasını belirleyen bir nota teati edilmiş ve ilk partide 237 Sovyet askerî mülteçiden 195' i, 6 Ağustos 1945'te Kars Tıhmis kapısından SSCB'ye iade edilmişti. Ancak Türkiye, SSCB'nin teati edilen notalarda belirtilen mütekabiliyet/ karşılıklılık ilkesine uymadığı ve Rusya'ya iltica etmiş olan bir Türk subayı ile iki askerini, “*izlerinin bulunamadığını*” beyan ederek geri vermemesi üzerine kararı gözden geçirmiş, iade işlemlerini durdurmuştu. Türkiye bu durumda ikinci grupta yer alan 42 asker kökenli mülteciyi göndermediği gibi ilk grupta yer alan; ancak yolda firar eden birkaç kişinin de iadesinden vaz geçmişti. Bundan sonraki süreçte Dışişleri, İçişleri ve Millî Savunma Bakanlıklarının temsilcilerinden kurulan komisyonca hazırlanan rapor doğrultusunda 1 Eylül 1947'de Yozgat kampının dağıtılması; Türkiye'de kalmayı arzu eden Türksoylu olanların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına alınması esası kabul edilmişti(TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 9, Toplantı: 1, 101. Birleşim (18 Temmuz 1951), 203-207; Keser, 2009:198 vd).⁹ SSCB'ye iade edilen mültecilerin Kars Tıhmis kapısından çıkmasından sonra kurşuna dizilerek öldürülmelerinin yankıları, Türk kamuoyunda uzun bir süre devam etmiştir(Uyar, 2015:2 vd; Zengin, 2018:165-166).

Doğu Cephesinde Kızıl Ordu'ya mağlup olarak geri çekilmeye başlayan Almanya; daha önce SSCB'ye karşı teşkilatlandığı yerli ahaliyi de kendi kaderine terk etmişti. Özellikle bu bölgelerde yaşayanların bir bölümü, Rus zulmüne uğramamak için Almanların geri çekilişleri sırasında yerlerini, yurtlarını terk ederek Almanlara sığınmak zorunda kalmışlardı. Almanlar ise kendilerine sığınan ahaliyi, esir kampları ile aynı şartlara sahip kamplara yerleştirmekle yetinmişlerdi(Hızal, 1961: 119).¹⁰

⁹Konu 18 Temmuz 1951 tarihinde Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan tarafından TBMM'de tekrar konu edilmiş, dönemin Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu'nun cevaplama istenen altı maddelik bir soru önergesi verilmişti.

¹⁰1942 yılı sonlarında Almanların Kafkasya'dan çekilirken 15.000 kişilik bir Kafkasyalı Çerkes mülteci grubunun onlarla birlikte Avrupa ortalarına kadar süren yolculukları ve Avusturya'nın Drau Vadisi'nde yaşanan hazine son, ibret verici bir örnektir. Drau Irmağı Vadisi'ndeki mülteci kampında Adige kökenli General Sultan Kılıç-Geriy ile Müttefik askerlerinin arasında geçen

Almanya, 8 Mayıs 1945'te teslim olduğunda, Türkistan Lejyonundaki toplam 180.000 civarındaki askerin 90.000'i Fransa, Hollanda, Polonya, SSCB, Avusturya ve Yunanistan savaşlarında hayatını kaybetmişti. Savaş sonunda Türkistan Lejyonunun önemli bir bölümü dağıtılmış, birçoğu firar etmiş ve yine önemli sayıda lejyon da Batılı müttefiklere teslim olmuş veya onlar tarafından esir alınmıştı. Sadece SSCB cephesinde 65.000 kayıp veren Türkistan Lejyonu; savaş sonunda da esir düşen yaklaşık 10.000 askerini esir kamplarında yitirmişti. Almanya'nın teslim olmasından sonra yapılan anlaşmalar gereği SSCB'ye teslim edilen 80.000 Türkistanlının büyük bir bölümü de Stalin tarafından vatana ihanet suçundan kurşuna dizilmişlerdi (Özkarabekir, 2005: 166; Koçar, 2017: 377-390).¹¹ Bir kısmı ise teslim olmaksızın intihar ederek hayatlarını sonlandırmışlardı.

Savaşın sonuna doğru avantajlı konuma geçen Sovyet idaresi, geri kazandığı topraklar üzerinde yaşayan Türk ve Müslüman ahaliyi de Almanya'nın işbirlikçisi olarak kabul etmişti. İdil-Ural, Kırım, Kafkasya, Azerbaycan, Ahıska ve Türkistan coğrafyasında yaşayan Türk ve Müslüman ahalinin maruz kaldıkları insanlık dışı uygulamaların yarattığı travmanın etkileri günümüze kadar devam etmiştir. Sovyet rejimi, Alman ordularını geri çekilmeye mecbur ettikten sonra 2.000.000'dan fazla Türk ve Müslüman vatandaşını adeta soykırıma tâbi tutmuş,

konuşma, Batıların da savaş esirleri hakkındaki görüşlerini ve uluslararası hukuku nasıl hiç saydıklarını ortaya koymaktadır. Kafkasyalı mültecilerinin lideri General Sultan Kılıç-Geriy'e; *"Her ne kadar Naziler ile işbirliği yaptınız ise de eğer affedilmeniz için yalvarır ve demokrasilere sadakat yemini ederseniz, Sovyetlere teslim edilmeyecek ve serbest bırakılacaksınız"* teklifini sunan İngiliz ve Amerikalı yetkililer, hiç beklemedikleri bir cevapla karşılaşmışlardı. Sultan Kılıç-Geriy; *"Benim ecdadım, şeref ve namus uğrunda Rus boyunduruğuna karşı savaşırken şehit oldular. Bu arkadaşlarım ise gece gündüz benimle aynı meşkûre için döğüştiler. Onların kanı benim kanımdır. Şerefle savaştığımız anlar o şerefi paylaştık. Şimdi de aynı akıbeti paylaşacağım.... Milletime ihanet edip, onlar Sovyet ölüm mangaları tarafından idam edilirken, ben burada bir korkak gibi yaşayamam. Bir gün gelecek, sizler de anlayacaksınız ki, Sovyetler sizin hakiki dostunuz değildirler. Fakat belki o gün iş işten geçmiş olacak. Bugün bu yaptıklarımızla siz de Sovyetler kadar suçlu oluyorsunuz. Bolşevizme karşı muzaffer günlerde, adamlarımla hep bir arada idik. Şimdi onlar ölüme giderken, onları yalnız bırakamam. Başlarında yine ben, kızıl cellatlara doğru yürüyeceğiz. Bu şerefi kimseye bağışlayamam"* demiş ve Batıların çirkin, ikiyüzlü siyasetlerini bir tokat gibi suratlarına çarpmıştı.

¹¹II. Dünya Savaşı bitmesine karşın Türkistanlı askerlerin makus talihi devam etmişti. Yalta Konferansı'nın üç müttefik devleti; İngiltere, ABD ve SSCB, savaş sonrası Avrupa'nın yeniden yapılanması başta olmak üzere bazı önemli konularda anlaşmışlardı. Aldıkları kararlardan biri de savaşta esir düşen Sovyet vatandaşları ve Kızılordu mensuplarının iade edilmesi konusunda İngiltere ve ABD'nin yardımcı olmayı taahhüt etmeleridir. Böylece savaşta esir düşen ve büyük bir çoğunlukla saf değiştiren askerlerini toplayan Sovyetler Birliği; Onları kızıl vagonlara doldurup Alman sınırından geçerek geçmez *"vatan haini"* diyerek kurşuna dizmişti.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

sağ kalanları da Sibiryaya'ya sürgüne göndermişti. Bunlar arasında Kırım, Ahıska, Karaçay, Kalmuk, Balkar Türkleri ile İnguş ve Çeçenler başı çekmişlerdi. Söz konusu sürgün kararında insanî değerler, hiçbir şekilde dikkate alınmamıştı. Hatta Sovyet vatandaşı olan bu insanlar açık bir şekilde ölüme gönderilmişlerdi. Ayrıca Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Kırım Tatar Özerk Cumhuriyeti ve Kalmuk Özerk yönetimi de lağvedilmişti. Stalin, bundan sonra ölümüne kadar geçen on yıllık süre zarfında insanlık dışı sert politikasını sürdürmüştü (Mc Carthy, 1995: 19; Kolukırık, 2011: 168; Aksakal, 2009: 27).

7. SONUÇ

Hitler'in Versay Antlaşmasına bir tepki olarak 1933'te iktidara gelmesi, İtalya'da da benzer bir psikoloji ile Musollini'nin güçlenmesi; Milletler Cemiyetinin oluşturduğu yenedünya düzeninin iflas etmesine, Avrupa'daki dengelerin bir kez daha bozulmasına neden olmuştu. Avrupa, ikinci kez büyük bir savaşın eşiğine gelmişti. Nitekim Almanya'nın 1 Eylül 1939 günü sabah saatlerinde savaş ilan etmeden Polonya'ya saldırması, sadece Avrupa'yı değil; dünyayı yeni ve kanlı bir savaşa sürüklenmişti. İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmesiyle II. Dünya Savaşı başlamıştı.

Savaşın öngününde Almanya, Batıdan gelebilecek tehdit ve tehlikeleri bertaraf etmek ve yakın tarihte "*Bismarck'ın kâbusu*" olarak bilinen Fransa-Rusya ittifakını önlemek amacıyla 23 Ağustos 1939'da SSCB ile bir Saldırmazlık Paktı imzalamıştı. Ancak SSCB'yi oyalama siyasetinden öteye geçmeyen ittifak, uzun ömürlü olmamıştı. Danimarka, Hollanda, Norveç, Belçika, Fransa, Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgâlini kısa bir sürede tamamlayan Almanya; savaşın yönünün doğuya çevirmiş ve 22 Haziran 1941'de SSCB'ye büyük bir saldırı başlatmıştı.

Barbarossa Harekâtı adıyla başlatılan Doğu cephesi savaşlarında Almanlar; Moskova'yı ele geçiremedilerse de Sovyetler Birliği'nin önemli bir bölümünü işgâl etmiş ve Kafkasyaya'ya kadar ulaşmışlardı. Bu ilerleyiş sırasında 3.000.000 civarında Kızılordu askeri de esir edilmişti. Zira Sovyet idaresi, âni Alman saldırısı karşısında yeterli savaş eğitimi almamış olan vatandaşlarını silahaltına almış ve cepheye sürmüştü. Böyle bir durum da savaşın başladığı ilk aylarda Kızılordu'nun büyük kayıplar vermesine ve askerlerinin esir düşmesine yol açmıştı. Barbarossa Harekâtı sırasında Alman Orduları tarafından esir edilen

Kızıldordu askerlerinin önemli bir bölümünü de Türk ve Müslüman unsurlar oluşturmuştu.

Savaş sırasında esir edilen askerlerin sayısının tahmin edilenden çok fazla olması; Nazi Almanya'sını farklı bir uygulamaya sevk etmişti. Başlangıçta "üstün ırk" idealine dayanan Nasyonal Sosyalist Alman ideolojisinin de etkisiyle aşağılanan, insanlık dışı muameleler uygulanarak esir kamplarında ölüme terk edilen Kızıldordu mensupları, ilerleyen günlerde işçi ya da cephe gerisinde asker olarak istihdam edilmeye başlanmıştı. 1941 sonlarına doğru da Alman Doğu Bakanlığının kurulmasıyla birlikte SSCB vatandaşı olan esirlerin, özellikle Türksoylu esirlerin Kızıl Ordu'ya karşı cepheye sürülmesi fikri hâkim olmuştu. Türksoylu esirlerin kamplarda ölüme terk edilmektense askeri birlikler oluşturularak cephede ya da geri hizmetlerde istihdam edilmesi konusunda Türkiye ve Türk kamuoyunda tanınan şahsiyetlerin de etkili olduğu görülmüştü.

Türk kamuoyunda öne çıkan Türkçü- Turancı isimler, Almanya'nın Sovyet kontrolünde bulunan Türklere bağımsızlık verebileceğini; hatta bu yolla Turan idealinin gerçekleşebileceğini düşünüyorlardı. Bu nedenle Türkçü çevrelerin Almanları destekledikleri bilinmektedir. Türkçü- Turancı yaklaşımlar, Türkiye'yi bu büyük savaşta yanında görmek isteyen Alman Hükümetini de etkilemiş; Türksoylu esirlere yönelik politikalarını büyük ölçüde yumuşatmıştı. Yerinde bir deyimle Almanlar yumuşama politikasıyla bir taşla iki kuş vurmaya hedeflemiş; hem bu esirleri Kızıl Ordu'ya karşı kullanmayı hem de Türkiye'nin Müttefik Devletlerden uzaklaşarak kendi yörüngesine girmesini arzulamışlardı. Ancak Türkiye, temkinli bir politika ile bu düşünceyi boşa çıkartmıştı.

Almanya, 1941 senesinin sonlarından itibaren savaş esirlerinin durumlarını iyileştirecek önemli adımlar atmış, "Doğu Lejyonları" adıyla askeri birlikler oluşturmuştu. Bu kapsamda milliyetlerine göre ayırıştırma yapılarak Ukrayna, Ermeni, Gürcü ve Kafkasya kökenli esirlerden oluşturulan lejyonların yanı sıra Türksoylu esirlerden de "İdil-Ural", "Azərbaycan" ve "Türkistan" Lejyonlarını oluşturmuşlardı. Türkistan Lejyonu'nun oluşturulmasında ise Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han'ın faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. 1941 yılında Paris'te Alman askerleri tarafından tutuklanan Mustafa Çokay; Berlin'e getirilmiş ve esir kamplarında Sovyetler Birliği aleyhinde konferanslar vermesi sağlanmıştır. Mustafa Çokay; Alman yetkililerle görüşerek Türkistanlıların cepheye sürülmesinden ziyade durumlarının iyileştirilmesi için çalışmıştı. Ancak Çokay, bu düşüncesini gerçekleştirmemiş; esir kamplarına yaptığı ziyaret sırasında Tifo hastalığına yakalanarak hayatını kaybetmişti.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

Mustafa Çokay'dan sonra bu görevi, Almanlar nezdinde önemli bir nüfuza sahip olan Veli Kayyum Han sürdürmüştü.

Alman Hükümeti, 1942 yılı Ocak ayında Türkistan Lejyonunu kurmuş ve Kızılordu ile savaştırmak için cepheye göndermeye başlamıştı. Ancak Alman ordusunun Stalingrad önlerinde Kızıl Ordu'ya mağlup olmaları nedeniyle Doğu Lejyonları ve bu arada Türkistan Lejyonu'nun varlığı tartışılmaya başlanmıştı. Doğrudan ateş hattına gönderilen Türkistanlı askerler gösterdikleri başarılarla rağmen Alman makamlarının ideolojik saplantıları yüzünden gereken takdiri görememişlerdi. Birçoğu Kızılordu birliklerine esir düşmüş ve vatan haini olarak kurşuna dizilmişlerdi. Üst üste yaşanan yenilgiler nedeniyle Türkistan Lejyonlarının sadakati test edilmiş, kapatılması bile gündeme gelmişti. Ancak ABD'nin fiilen savaşa girmesi ve Batı cephesinin ihtiyacı göz önünde bulundurularak Türkistanlı askerlerin cepheye gönderilmesi devam etmiş, Türkistanlılardan oluşan askeri birlikler bu sefer de İtalya ve Fransa'da savaştırılmak üzere Batı Cephesine kaydırılmışlardı. Türkistan Lejyonu, Batı cephesindeki savaşlarda da önemli kayıplar vermiş; “esaret” noktasında kaderlerini değiştirmek mümkün olmamıştı. Zirâ Batı Cephesinde Normandiya Çıkartması ile büyük bir darbe alan Almanların savaşı kaybetmesi ile birlikte Türkistan lejyonunun önemli bir bölümü bu kez de Müttefiklere esir düşmüşlerdi. Başlangıçta umut olan esaret; Sovyet vatandaşı iken esir düşen bu askerlerin Stalin tarafından “*Vatan Haini*” olarak suçlanması ve iadelerini istemesi nedeniyle yerini hayal kırıklığına bırakmıştı.

Türksoylu lejyonerler, “*Gamalı Haç*” ile “*Kızılyıldız*” arasında adeta sıkışıp kalmışlardı. Türkistan Lejyonu başta olmak üzere Sovyet esirlerinden oluşan lejyonlar; sadece Almanya'nın yayılmacı menfaatlerini temin etmek amacına hizmet etmişlerdi. Savaşın başında hiç bir askeri eğitime tâbi tutulmadan cepheye sürülmüş olan Sovyet vatandaşı Türk ve Müslüman askerler; Alman esir kamplarına düşüklerinde, çaresiz bir şekilde “*ölmek*” ya da “*gönüllü*” olmak arasında seçim yapmak zorunda kalmışlardı. Esir askerler, Almanların savaşı kaybetmesi ile bu sefer Sovyet Rusya'nın zulmüne maruz kalmışlardı. II. Dünya Savaşından sonra demokrasi havariliğine soyunan İngiltere ve ABD, müttefiklerinin bu talebini MC kararlarını hiçe sayarak gerçek kimliklerini ele vermişlerdi. Ne yazık ki, diğer Türksoylu esirler gibi Türkistanlı askerlerin iadesi tamamlandıktan sonra Sovyet Hükümeti bunların tamamını kurşuna dizdirerek infaz etmişti.

II. Dünya Savaşı, dünya genelinde altmış milyon civarında insanın hayatını kaybettiği büyük bir savaş olmuştur. Irkçılık söylemleriyle milyonlarca insan, esir kamplarında ölüme terk edilmişlerdir. Ayrıca atom gibi ölümcül bir silahın kullanılması ile tarihin hiç görmediği ve bir daha da kimsenin görmek istemeyeceği toplu insan kıyımları yaşanmıştır.

Sovyet nüfuzu altında yaşayan Türk ve Müslümanlar ise bu savaşın gerçek kaybedenleri olmuştur. Alman ilerleyişi karşısında Nazi zulmü ve baskısını yaşayan SSCB’li yerleşik ahalî; savaştan sonra da “*Alman işbirlikçisi*” damgasını yiyerek Sovyet idaresinin türlü baskı ve şiddet politikalarına maruz kalmıştır. 1944 yılında Kırım’da yaşanan sürgün ve soykırım başta olmak üzere Moskova’nın SSCB halklarına uyguladığı şiddet politikası, “*insan kasabı*” Stalin’in ölümüne kadar bir alışkanlık halinde devam etmiştir. Sonuç olarak Batılı devletler arasındaki emperyalist kavga; en çok SSCB’nin esareti altında hayatlarını sürdürmek zorunda kalan Türk ve Müslüman nüfusun kırılmasına neden olmuştur. Bu manzarayı daha acı kılan ise Batı dünyasının bu kırığa karşı tamamen kör, sağır ve dilsiz kalmış olmasıdır. Batı, Alman esir kamplarında soykırıma tâbi tutulan Yahudilere karşı gösterdiği hassasiyeti; bu savaşın iki kez mağduru olan Türk ve Müslüman nüfusun soykırımına karşı asla göstermemiştir. Şüphesiz bu yaklaşım, asırlardan beri sürdürdükleri Haçlı zihniyeti ve sosyal aşağılık saplantılarından kaynaklanmaktadır.

Türkiye ise savaşın başında Türksoylu esirler konusunda gösterdiği hassasiyet ve ilgiyi savaşın sonunda gösterebilme şansına sahip olamamıştır. Zira Batı dünyasının yanında yer alan ve San Fransisko Konferansı’na katılabilmek için Almanya ve Japonya’ya savaş ilan eden Türkiye; SSCB vatandaşı olan esirlere yönelik ABD, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin yaklaşımlarını kabullenmek zorunda kalmıştır. Uluslararası ilişkilerde yalnız kaldığı bu dönemde SSCB’yi karşısına almak istemeyen Türkiye, mülteciler konusunda istemeyerek de olsa baskılara boyun eğmiş, 22 Mayıs 1945’te aldığı bir karar doğrultusunda ülkedeki Sovyet askerî mültecileri iade kararı almıştır. Müttekabiliyet/karşılıklılık esasına göre 237 Sovyet askerî mülteci 195’i 6 Ağustos 1945’te Kars Tıhmis kapısından SSCB’ye iade edilmiştir. Ancak SSCB’nin müttekabiliyet ilkesine uymaması ve kendilerine iltica etmiş olan bir Türk subayı ile iki askerini iade etmemesi üzerine Türkiye de kararını gözden geçirmiş, iade işlemlerini durdurmuştur. 1 Eylül 1947’de de Türksoylu SSCB asker mültecilerinin barındırıldığı Yozgat kampı dağıtılarak Türkiye’de kalmayı arzu eden Türksoylu mülteciler T.C. vatandaşlığına kabul edilmişlerdir.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

Türkistan Lejyonlarının oluşturulması ve bunların Alman saflarında savaşırılmaları ne yazık ki, mevcudu milyonlarla ifade edilen esaret altındaki Türksoylu esirlerin ölümlerine biten yazgılarını değiştirmedir. Ancak şu husus da unutulmamalıdır ki, vatanlarından binlerce kilometre uzakta feda edilen canlar; TMBK ile “*Bağımsız Türkistan*” fikrinin hayata geçirilmesi ve bu bölgedeki Türk Halklarının milliyet ve vatan kavramlarına sıkı sıkıya sarılarak daha sonraki süreçte Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi bağımsız Türk devletlerinin kurulmasına vesile oldular.

8.KAYNAKÇA

8.1.Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

BCA. 30.18.1.2/ 95.54.1.

8.2.Resmî Yayınlar

TBMM.(1951).*TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem: IX. Cilt: 9. Toplantı: 1. 101. Birleşim (18 Temmuz).

8.3.Tetkik Eserler ve Hatıralar

Aksakal, H.(2009).“Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası”. *Karadeniz Araştırmaları*. Cilt: 6. Sayı: 21. (Bahar). ss. 23-30.

Altaylı, E.(2017). *A Dark Path to Freedom*. Hurst & Company Publishing: Londra.

Andican, A. A.(2017).“Dr. Baymirza Hayit'in Milli Türkistan Birlik Komitesi İçerisindeki Faaliyetleri”. *Doğununun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. (Editörler: Abdulvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu). (9-10 Ekim 2017). İstanbul. ss. 25-33.

Andican, A. A.(2003).*Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. ASAM: Ankara.

- Antill, Peter& Dennis, Peter.(2007).*Stalingrad 1942*. Osprey Publishing.
- Armaoğlu, F.(1992). 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi. 1914-1980*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara.
- Asker, A.(2012).“Nazi Irk Tasnifinde Türkler ve Ortadoğu Halkları”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Cilt: XII. Sayı: /25. (Güz). ss.77-99.
- Aydın, M.K.(2017).*Dış Politika Ekseninde Türkiye’de Siyasi ve İdeolojik Tartışmalar (1920-1950)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Aydın, M.(2002).“İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Editör: Baskın Oran). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Burçak, R.S.(1949).“İngiliz-Fransız-Türk İttifakı”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt: 4. Sayı: 1. ss.347-374.
- Bülbül, İ.(2006).“İkinci Dünya Savaşının Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. Sayı: 9. ss. 1-51.
- Çelen, K.(2017).*Hitler’in Doğu Seferi*. Kastaş Yayınevi: İstanbul.
- Çelik, L.(2015).*II. Dünya Savaşında Almanya Saflarında Savaşan “Türkistan Lejyon Ordusu”*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Çelik, L.(2017).“II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası Tarafından Kurulan Türkistan Lejyon Ordusu’nun Savaşa Etkileri”. *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. (Editörler: Abdulvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu). (9-10 Ekim 2017). İstanbul. ss. 177-224.
- Çınar, B.(2014).“İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İki Cepheli Savaş Sorunu”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. Cilt: 10 Sayı: 20. ss. 149-197.
- Dağcı, Cengiz.(1998).*Hatıralarda Cengiz Dağcı*. Ötüken Yayınevi: İstanbul.
- Dallin, Al.(1981).*German Rule in Russia: 1941-1945 A Study of Occupation Policies*. Westview Press: New York.
- Davies, A.(1946).“Geographical Factors in the Invasion and Battle of Normandy”. *Geographical Review*. Sayı: 36. No: 4. ss. 613-631.
- Derman, G.S.(2016).“II. Dünya Savaşı’nda Kırım Türklerinin Siyasî Faaliyetleri”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*.(Yayına Hazırlayanlar: Nesrin

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

- Sariahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss. 27-59.
- Devlet, N.(1991).“Rus ve Sovyet Silahlı Kuvvetlerindeki Türklerin Rolü” *X. Türk Tarih Kongresi*. Cilt: III. TTK Yayınları: Ankara.
- Devlet, N.(2007).“Stalinizme Karşı Almanya’da Oluşturulan Lejyonlar”. *Stalin ve Türk Dünyası* (ed. Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin). Kaknüs Yayınları: İstanbul. ss. 99-118.
- Duysen, Seyitkali, Kaliyev, Zhabay.(2017).“Türkistan’ın Birliği İçin Mücadele Eden Bir Aydın Ve Politikacı Olarak: Mustafa Çokay”.*Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. (Editörler: Abdulvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu). (9-10 Ekim 2017). İstanbul. ss. 161-168.
- Ekinci, N.(1997).*Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları: İstanbul.
- Erol, Mehmet Seyfettin, Amirbek, Aidarbek, Gürseler, Ceren.(2016).“II. Dünya Savaşı ve Özbekistan”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*.(Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss.177-199.
- Erol, Mehmet Seyfettin, Gürseler, Ceren, Ydyrys, Kanat.(2016). “II. Dünya Savaşı ve Türkmenistan”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*.(Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss. 201-220.
- Ertem, B.(2010).“Türkiye Üzerine Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt:3. Sayı: 11. ss. 252-273.
- Ertürk, C.(2005).*Kızıldoru’dan Kafkas Millî Lejyonuna, Bir Türk’ün II. Dünya Harbi Hatıraları*. (Hazırlayan: Erol Cihangir). Turan Kültür Vakfı, İstanbul.
- Ertürk, C.(1956).*Anayurt’ta Unutulan Türklük*. (2. Baskı). Zafer Yayınları, Kayseri.
- Fischer, G.(1952).*Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II*, Harward University Press, Cambridge.
- Gerede, H.(1994).*Harb İçinde Almanya 1939-1942*. ABC Yayınları, Ankara.
- Gilyazov, İ.(2005).“Türk-Tatar Idil-Ural Mücadele Birliği” - “Tatar Lejyonu”. (Çev: Alper Alp). *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*. Sayı: 221. (Mayıs). ss. 20-23.

- Gilyazov, İ.(2016).“II. Dünya Savaşı ve İdil-Ural Bölgesindeki Türk Halkları”. (Çev. Abdrasul İsakov). *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*. (Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss. 9-26.
- Glantz, D. M.(2001).*Barbarossa: Hitler's Invasion of Russia 1941*. Tempus Publishing Ltd: United Kingdom.
- Gülmez, N. ve Demirci, E.(2013).“Von Papen’in Türkiye Büyükelçiliği”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*.*Journal Of Modern Turkish History Studies*. Cilt: XIII. Sayı: 27. (Güz/Autumun). ss.225-250.
- Hıdıraliyev, D.(2001).*Mustafa Çökay-Hayati. Faaliyetleri ve Fikirleri*. Yeni Avrasya Yayınları: Ankara.
- Hızal, A. H.(1961).*Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklâl Davası*. Orkun Yayınları: Ankara.
- Hoffmann, J.(1976).*Die Ostlegionen 1941-1943*. Verlag Rombach: Freiburg.
- Hostler, C. W.(1958).“The Turks and Soviet Central Asia”. *Middle East Journal*. Vol. 12. No:3. ss.261-269.
- Hüseyin İ. H.(1953).“Allah Biz Bilân”. *Millî Türkistan*. Cilt: IV. Sayı: 83. (Şubat-Mart).
- Hüseyin İ.H.(1999).*Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*. Bedir Yayınları: İstanbul.
- Kara, A.(2017).“Cengiz Dağcı ve II. Dünya Savaşında Türkistan Lejyonerleri”. *Uluslararası Cengiz Dağcı Sempozyumu*.(Hazırlayanlar: Nurcan Ankay, Deniz Depe).Bildiri Kitabı. (16-17 Mayıs). Eskişehir. ss.149-155.
- Kara, A.(2002).“Hokand Muhtariyeti”. *Türkler 18*.Yeni Türkiye Yayınları: Ankara. ss.783-795.
- Karatay, N.S.(2001).*Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*. Sinemis Yayınları: Ankara.
- Keser, U.(2009).“Arşiv Belgeleri Işığında İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’de Mülteciler ve Esirler Sorunu”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Cilt: VIII. Sayı: 18-19. (Bahar-Güz). ss.185-208.
- Koçar, Y.(2017).“II. Dünya Savaşı’nda Türkistanlı Lejyonerlerin Hayat Hikâyesi”. *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. (Editörler:

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

- Abdolvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu). (9-10 Ekim 2017). İstanbul. ss.377-390.
- Kokebayeva, G.(2016).“The Place of Turkestan in the First half of the 20th Century”. *Bilig*. Sayı: 76. (Kış). ss.117-137.
- Kolukırık, S.(2011).“Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma”. *Bilig*. No. 59. ss.167-190.
- Kumru, C.(2018).“Alman Dış Politikasında “Türkistan” (II. Dünya Savaşı)”. 3. *Uluslararası Türk- Alman İlişkileri Sempozyumu Bildiri Kitabı*. (8-11 Kasım). Almanya-Würzburg. ss. 102-111.
- McCarthy, J.(1995).*Ölüm ve Sürgün*. (çev. Bilge Umar). İnkılâp Kitabevi: İstanbul.
- Meral, M. R.(2013).“Türkistan Lejyonu”. İstanbul Fikir Enstitüsü Yayınları. İstanbul. 6; <http://ife.org.tr/turkistan-lejyonu/>. (erişim tarihi: 06.07.2019)
- Morgan, T. D.(1996).“D-Day at Normandy Revisited”. *Army History*. No:36. (Kış). ss. 30-35.
- Motadel, D.(2014).*Islam and Nazi Germany's War*. The Belknap Press of Harvard University Press: Londra.
- Musagalieva, A.(2016).“II. Dünya Savaşı'nda Kazaklar ve Kazakistan”. (Çev. Abdrasul İsakov). *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*.(Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss. 139-160.
- Mühlen, P.(2006).*İkinci Dünya Harbi'nde Sovyet Doğu Halkları Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında*. İstanbul.
- Overy, R.(1997).*Russia's War: A History of the Soviet Effort: 1941-1945*. Penguin Books: New York.
- Öncü, A. S. ve Ekinci, O.(2014).“İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme; 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman- Rus Paktı”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl:18. Sayı: 2. (Ağustos). ss. 241-263.
- Özcan, Ö.(2015).“Türkistan İstiklal Yolunda Hicret Yılları. Zuhridin Mirza Abid Türkistani” *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*. Cilt: 4. Sayı: 10. (Bahar). ss. 239-242.
- Özçelik, M.(2010).“İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası”. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı:29. Yıl: 2010/2. ss. 253-269.

- Özden, H.(2017).“Cengiz Dağcı'nın Eserleri ve Yazılmamış Tarih”. *Uluslararası Cengiz Dağcı Sempozyumu*. (Hazırlayanlar: Nurcan Ankay, Deniz Depe). Bildiri Kitabı. (16-17 Mayıs 2017). Eskişehir. ss.269-280.
- Özkarabekir, C.(2005).*Her Cepheye Savaşık*. Doğan Kitapçılık: Ankara.
- Özüdoğru, D.(2016).*II. Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Rusya Mahkumu Türklerin Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Balıkesir.
- Sakal, H. B.(2013).*Bir Başka Dünya Savaşı - İkinci Dünya Savaşında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar 1941-1945*. Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Sander, O.(1996).*Siyasi Tarih (1918-1994)*. İmge Yayınları. Ankara.
- Sariahmetoğlu, N.(2016).“II. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*.(Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss.107-138.
- Şahin, L.(2016).“II. Dünya Savaşı ve Avrupa'daki Tatarlar”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*. (Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss.339-357.
- Şimşir, S.(2009).*Düünden Bugüne Türkistan'da Türkler*. IQ Yayınları: İstanbul.
- Taşagül, A.(2012). “Türkistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 41, ss. 556-560.
- Temir A.(1998).*Altmış Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancı'nın Gözüyle Geziler-Araştırmalar- Hatıralar*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Tuğul, S.(2003).*SSCB'de Sürgün Edilen Halklar*. Chiviyazıları Yayınları: İstanbul.
- Uyar, H.(2015).“70. Yılında Boraltan Köprüsü Olay”. *Toplumsal Tarih*. Sayı: 263 (Kasım). ss. 1-7.
- Uzunel, N.(2012).*Avrupa Muhaceretindeki Türkistan Basını: Milli Türkistan Dergisi (1942-1975)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Ülküsal, M.(1976).*II. Dünya Savaşında Berlin Hatıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Davası*. Kutulmuş Matbaası: İstanbul.
- Yagublu, N.(2005).*Azerbaycan Legionerleri*. Çırag: Bakı.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

Zengin, E.(2018).“Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye Dışında Yaşayan Türklere Bakış; 'Esir Milletler/Türkler Haftası' Etkinlikleri (1959-1991)”. 3. *Türkistan Kurultayı Kafkasya ve Türkistan'da 1938 Sovyet Katliamı ve Etkileri Göç, Sürgün ve Kimlik*. (3-5 Ekim). ss. 161-184. Kastamonu.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24770>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted:11.07.2019
Accepted: 31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Elmacı, M.E. & Sarı, İ. (2019). Demokrat parti'nin ilk Döneminde Sol Algısına bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954). *Journal of History School*, 41, 664-714.

DEMOKRAT PARTİ'NİN İLK DÖNEMİNDE SOL ALGISINA BİR ÖRNEK; KOMUNİZMİ TEL'İN HAREKETLERİ (1950-1954)¹

M. Emin ELMACI² - İlknur SARI³

Öz

Türkiye'de, 1950 seçimleri ile iktidara gelen ve muhafazakâr bir dünya görüşüne sahip olan, politikasını bürokrasi karşıtlığı üzerine kurmuş, liberal kapitalizm ve demokrasi söylemi esasları etrafında şekillenmiş olan Demokrat Parti, Amerika ve Rusya ile olan ilişkileri ve bu devletlerin rejimlerine yönelik ideolojik duruşuyla, ülkedeki “sol” algısını etkilemiş ve baskılamıştır. Amerika'nın komünizm ile mücadele fikrini yayması Demokrat Parti'nin komünizm/sol karşıtlığı üzerine kurduğu politikalara yön vermiştir. Bu çerçevede hem elindeki yasal olanakları kullanmak ve hem de basın-yayın yolu ile algı yönetimi yapmak suretiyle “sol” gelişimine ya da bu gelişimin sekteye uğramasına etki etmiştir. DP'nin ilk iktidar dönemi olan 1950-1954 yılları arasında ki siyasi gelişmelere, meclis konuşmalarına, gerek milli eğitim politikalarına, işçi ve sendikalar konusunda ki duruşuna bakıldığında Türkiye komünizm ile en önde mücadele eden ülkelerden biri olmuştur. Dönemin göze çarpan protesto şekillerinden biri “komünizmi tel'in” toplantıdır. Tel'in, lanetlemek anlamına gelmektedir. Siyasiler, öğrenci birlikleri, işçiler, sendikalar, diyanet işlerinden, üniversitelere kadar birçok kesimin içinde bulunduğu, basına da yansayan komünizmi tel'in toplantıları yapılmıştır.

¹ Bu makale; Doç.Dr. Mehmet Emin Elmacı'nın danışmanlığında Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih, Enstitüsü'nde İlknur Sarı tarafından 2019 yılında tamamlanan “Demokrat Parti Döneminde Sol Algısı” başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü.
emin.elmaci@deu.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-7336-3561](https://orcid.org/0000-0002-7336-3561)

³ Uzman Tarihçi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü,
ilknur.sari@deu.edu.tr, [ORCID: 0000-0003-0109-2245](https://orcid.org/0000-0003-0109-2245)

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

Anahtar kelimeler: Komünizm- Sol- Menderes- İşçi

In The First Period of The Democrat Party An Example of Left Perception; Condemnation Meetings For Communism (1950-1954)

Abstract

The Democrat Party, a party that came into power in Turkey in 1950 by election, that has a conservative world view, has founded its policies on opposing bureaucracy and has been shaped around the principles of liberal capitalism and liberal democracy, has impacted and suppressed the “left” perception in the country with its relations with America and Russia and its ideological position on the regimes in these countries. America’s spreading the idea of fighting communism guided the policies that the Democrat Party had established on Communism/opposing left. In this context the party has used the legal resources at its disposal and the press-broadcasting to guide perception in the development and/or interruption of the “left”. When the political developments, parliament speeches, national policies and positions on workers and unions in 1950-54 during the first term of DP’s rule are observed, it is clear that Turkey was one of the leading countries to combat communism. One of the most striking forms of protesting of the period is the “communism tel'in (condemnation)” meetings. Tel'in is defined as condemning. “Communism condemnation” meetings were held including participants from many different walks of life including politicians, student unions, workers, syndicates, religious affairs and universities; and were reflected in the press.

Keywords: Communism- Communist- Menderes- Labour

GİRİŞ

Sol tarihi yazımında Türkiye'nin en kısa dönemi Demokrat Parti dönemidir. (Yıldırım, 2008; 24) Bu dönem diğer dönemlerle kıyaslandığında örgütsel tarih ve işçi sınıfı tarihi açısından eksiktir. Ancak günümüze etkileri ise oldukça fazladır. Muhalefette iken 1946-1950 yılları arasında solcularla ortak davranan ve birlikte hareket eden DP, iktidara geldiğinde antikomünist politikaları, 1951 tevkifatı ve Nazım Hikmet'i vatandaşlıktan çıkarma olayları ile anılacaktır (Yıldırım, 2008; 25).

Bir bakış açısına göre DP bir halk hareketidir, 1950 seçimlerini kazanarak halkın ayağa kalkışı, zaferi olarak adlandırılır. Bir başka görüşe göre de; bunun tersidir ve DP iktidara geldiğinde, antidemokratik uygulamalarla bunu ispatlamıştır (Savran, 2010; 162.) Ayrıca, 1946-1950 arasındaki süreç, dönemin sosyalist hareketi açısından yenilgi sayılır.

Sosyalist partiler kapatılmış, işçi-köylü ittifakının kurulması engellenmiş, orta ve yoksul köylülüğün sosyalist hareket ile beraber yürütmesi burjuvaziye kaptırılmıştır.

Ardından gelen bu dönemde de emekçi sınıfların bağımsız siyasal faaliyetleri engellenmiştir. "*1950 seçimleri burjuvazinin siyasal güçleri arasında bir nöbet değişimidir. Halk ayağa kalkmamıştır; olsa olsa oturduğu yerden bu düzenli nöbet değişimini alkışlanmıştır!*" (Savran, 2010; 162.)

DP'nin iktidar yıllarında devletçi iktisat politikalarından, liberal ekonomiye geçiş izlenmiştir. Fakat İsmet İnönü liberal ekonomiye geçiş kararını 1947 yılında almış, o günlerden beri ise DP de bunu sıkı savunucusu olmuştur. Yaygın bir düşüncenin aksine DP'nin iktidara gelmesi ekonomi politikalarında belirgin bir değişikliğe yol açmamıştır (Zürcher, 2000; 325).

Ayrıca 1947 yılında yapılan kurultayda parti dışında solcu ve ilerici oluşumların, parti içinde demokrat ve reformcu olanların etkisiz bırakılması, sermaye çevrelerinin işine gelmiş ve devletçiliği özel teşebbüse yardım etmeye dönük olarak değerlendirmişlerdir (Boratav,2006: 98).

1945 sonrası CHP içerisindeki egemen sınıf iki yol izlemiş; bir grup DP'yi örgütleyip kurarken, diğer grupsa ilerici, demokrat ve solcu oluşumların bastırılmasını ve yok olmasını sağlamıştır (Boratav, 2006: 96). DP ekonomi politikası, devlet yardımı ile özel girişimleri geliştirme hedeflerinin devamıdır. 1930'lu yıllarda dünya ekonomik konjonktürü devlet işletmeciliği yerine dolaylı devlet desteğini desteklemiş ve zorlamıştır. Ayrıca kamu kuruluşlarının da özelleştirilmesini hedeflemiştir. Fakat bunlar gerçekleşmemiş, DP iktidarı da devletin ekonomik hayattaki payını azaltamamıştır (Tunçay,1992; 180).

Muhalefetteyken iktisadi devlet teşekküllerini satacağını vaat eden DP, iktidara gelince iktisadi devlet teşekküllerini devletin maliyesi aracılığıyla burjuvaziye güçlendirme de zorunlu bir şart olduğunu anlamıştır (Yerasimos, 1976; 1386). Dolayısıyla da iktidar döneminde iktisadi devlet teşekkülleri sayıları iki katına çıkmıştır.

DP ekonomi politikaları hızlı ve çabuk sonuçlar istiyor ve planlı gitmek gibi bir eğilimi olmayan parti, planlama kavramını komünizmle özdeşleştiriyordu (Atılğan, 2015; 397). Menderes, bu konuda ki fikirlerini; "*Sanayi kurmak mutlaka bir plan işiymiş, görüyorsunuz hala totaliter iktisadiyattan, totaliter memleketlerde ki beş yıllık planlardan bahsetmektedirler. Acaba Avrupa sanayii, büyük Amerikan ekonomisi de beş*

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

senelik planlarla mı kuruldu?" (Çizmeli, 2007; 495) Sözleriyle dile getirmiştir.

Ayrıca kendisini çağdaş Türkiye'nin mimarı olarak gören DP, Türkiye'yi küçük bir Amerika haline getirmek istiyor, ileri adım atarken aceleci davranıyor, Kemalizm'i değişen koşulların içinde yorumlanacak esnek bir ideoloji olarak ve CHP'yi tarihsel rolünü tamamlamış, eskimiş olarak görüyordu ve ülke dönüştürülürken CHP'nin sessiz kalacağını düşünüyordu (Ahmad, 2007; 133).

1. Demokrat Parti'nin Sola Bakış Açısı

1. Mecliste DP'nin Sol Algısı ile İlgili Görüşleri

DP'nin sola bakışı konusunda; Birinci Menderes hükümetinin programı, geleceğe dair fikirler veriyordu. Başbakan Adnan Menderes 29 Haziran 1950 tarihindeki meclis oturumunda partisinin sola bakış açısını şu cümlelerle belirtmişti;

"...Memleketimizde çalışma hayatını ve işverenlerle işçi münasebetlerini içtimai adalet prensiplerine uygun olarak kanun ve nizam yollarıyla düzenlemek, çalışanların yaşama seviyesini umumi hayat seviyemizle ve memleketin iktisadi imkânlarıyla mütenasip surette yükseltmek, cemiyette sosyal güveni temin etmek gayemiz olacaktır. Demokrasi prensiplerine göre tabii bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokrat memleketlerde olduğu gibi, içtimai nizamı ve iktisadi, ahengi bozmayacak surette kanunileştireceğiz.

Şimdiye kadar Çalışma Bakanlığının teftiş ve murakabesi haricinde bırakılmış olan bir kısım devlet sanayii ile bu teftiş ve murakabenin hudutları içine alınacak, Garp demokrasilerinde kabul edilen esaslar dairesinde işçilere, ücretli tatiller veya ücretli mezuniyetler sağlanması imkânları araştırılacaktır. (Soldan bravo sesleri)

Muhterem arkadaşlar;

Biraz yukarda millete mal olmuş inkılâplarımızın korunmasından bahsetmiştik. Bu konuda bilhassa üzerinde duracağımız mesele memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökten temizlemek için icab eden kanuni tedbirleri almaktır. (Soldan alkışlar) irticai ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizliyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde

aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalâa etmek gafletinde bulunmayacağız. (Soldan bravo sesleri) Bugün aşırı sol cereyanlara mensup olanların, mücerret bir fikir ve kanaat sahibi olmaktan ziyade yıkıcı cereyanların aletleri olduklarına şüphemiz yoktur. Fikir ve vicdan hürriyeti perdesi altında bütün hürriyetleri kan ve ateşle yok etmekten başka bir maksat gütmeyen bu ajanları adalet pençesine çarptırmak için icab eden kıstasları vuzuh ve katiyetle tespit etmek zaruretine inanıyoruz. (Alkışlar) Ancak bu suretledir ki, mizah veya siyasi tenkid kisvesi altında ayakta tutunmak istenilen ve hakikatta düpedüz aşırı sol cereyanların eseri olan neşriyatın tahribatından memleketi korumak kabil olabilecektir. İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakikî lâiyikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahaten ifade edildiği gibi, hakikî lâiyikliği dinin Devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız. (Soldan alkışlar, bravo sesleri)”⁴ Görüldüğü üzere; Menderes sol cereyanları “yıkıcı aşırı” olarak görmekteydi ve bu “sol cereyanları kökten temizlemek için icab eden kanuni tedbirleri” de alacaklarını belirtiyordu.

Yine mecliste bu konu üzerinde yapılan oturumlardan birinde DP Mardin milletvekili Kemal Türkoğlu⁵ da sola bakış açısını “vatan hainliği” olarak yansıtmıştı;

“...Fakat aşırı sağ ve sol cereyanlara karşı uyanık kalacağını memnuniyetle öğrendiğim yeni Hükümetin, Türk varlığına karşı suç işlemiş olanların da affedilmesi talebiyle Meclis önüne çıkmayacağını ümit etmek isterim. Solculuk ne şekle bürünmüş olursa olsun, bugünkü- şartlar altında kanaatimce düpedüz «hiyaneti vataniye» dir. Vatan hainleri ise asla affa lâyık değildirler. Programda sarahatle yer almadığını gördüğüm diğer bir nokta da memlekette hüküm sürdüğünü esefle müşahede ettiğimiz ahlâki buhrana karşı şiddetle mücadele edilmesi lüzumudur. Mektepte, sokakta ve Devlet işlerinde görülen her türlü ahlâksızlıkla Devletin meşgul olması

⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, 3. Birleşim, 29 Mayıs 1950, s.s.29-31.

⁵ Hukukçu olan Kemal Türkoğlu, başlangıçta bağımsızdı ve diğer partilerin oyundan fazla oy almıştı. 1960 sonrası 3 ay Adalet Bakanlığı yapmıştır. (Dilek, 2016; 30)

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

şarttır. Bilhassa iltimas ve ihtilas, zimmet ve rüşvet ve gayrimeşru yollardan mal iktisabı, içtimai hayatımızı yiyip bitiren ahlâki ve hukuki suiistimaller, istikbalde bize mazinin elemli hâtıralarım unutturacak derecede silinmelidir. Ahlâksız insanlar cemiyet içinden kovulmalıdır ki şerefli vatandaşlar ve haysiyet sahibi memurlar serbestçe yaşıyabilsinler.”⁶

İşin ilginç yanı; 1950 seçimlerimde Millet Partisi'nden tek başına meclise giren Kırşehir milletvekili Osman Bölükbaşı da aynı düşünceydi. Hükümetin programında ki sola bakış açısını şu sözlerle övmüştü;

“...Yabancıya alet olan ve esasen yıkıcı saydığı aşırı sol cereyanları programında katıyetle reddetmiş olan bir partinin mümessili olarak konuşuyorum. Bu memleketi bir Rus müstemlekesi haline getirmek isteyen, yabancıların âleti olanları ezmek hususunda Hükümetin takip edeceği siyasette kendisiyle beraberiz. (Bravo sesleri)”⁷ diyen Bölükbaşı bir itirazının da olduğunu dile getirmiş ve devam şöyle devam etmişti;

“...Bu cereyanlara karşı mücadelenin en müessir silâhı memlekette mevcut adalete vatandaşın itimat etmesini ve halkın refahını sağlamaktır. Ceza kanunlarının şiddeti hiçbir zaman bu cereyanları önleyemez. Eğer komünizme karşı yalnız ceza kanunlarının kâfi olduğu kanaatinde olsa idi, Amerika Avrupa'ya Marshall yardımını yapmak lüzumunu hissetmezdi. Komünizm, gıdasını sefaletten, adaletsizlikten ve kanunsuzluktan alır. Bu üç belânın ye'se düşürdüğü kimseleri komünizm arkasına takar. Ceza kanunlarına şiddetli ve elâstiki maddeler koymak ve en masum dinî duyguların izharını dahi, komünizm bu maske altında tecelli eder diye, kanunun tehdidi altında bulundurmamak yoluna gidecek olursak, sabık iktidarın yaptığı hataları aynen tekrarlamaktan, başka birşey yapmış olmayız. Onlar siyasi irticacı, yani tek parti tahakkümünü devam ettirmek için yeni bir kanunla muhalefetin karşısına çıkmışlar ve bu mevzuu, Demoklesin kılıcı gibi elden bırakmamışlardır. Bu mevzuda görüşümüzü 1949 Haziranında çıkardığımız parti beyannamesiyle umumi afkâra arzetmiştik. Adalete karşı olan inanı ve refahı bir tarafa bırakıpta, Menderes'in programında olduğu gibi, Ceza Kanununa sert ve elâstiki hükümler koymakla işe girişecek olursak, bu takdirde bu memlekette muhalefete hakkı hayat tanımadığımızı göstermiş oluruz. Şimdiye kadar o

⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, 4. Birleşim, 31 Mayıs 1950, s.s.71-72.

⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, 4. Birleşim, 31 Mayıs 1950, s.58.

kadar gördük ki, insanoğlu kanunu çektikçe istediği yere götürebiliyor. Adnan Menderes Hükümetin «aşırı sağ ve sol cereyanlar» derken bu husustaki kıstasın ne olduğunu söylemiyor. Buna göre en masum dini duygulardan bir komünizm mânası çıkartmak mümkün olacaktır. Biz Millet Partisi, sarahat taşımayan, kıstas olmıyan bu kısmı tasvip etmiyoruz. Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresi tarafından kabul edilen ve gaye ve mesuliyetinde iştirakimiz bulunan bir hürriyet misakı vardı. Bu misak bu memlekette hürriyetin asgari şartlarını tesbit eden bir vesikadır. Burada ele alman meselelerden biri de Devlet Başkanlığının Parti Başkanlığından ayrılması idi. Buna dair Hükümet programında bir sarahat yoktur.»⁸ diyerek işin cezai tedbirlerle engellenmesinin muhalefet etmeye zarar vereceğini de eklemiştir.

DP milletvekili Abdurrahman Boyacıgiller,

“...Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının tatbik etmekte olduğu Devletçilik komünizme muhit hazırlamıştır. Demokrat Parti'yi bu sahada tenkid eden muhalefetin bu Devletçilik zihniyeti karşısında hayatı ucuzlatarak komünizmle mücadeleyi kolaylaştırmış bulunmaktadır. Bu vaziyet karşısında bize teşekkür etmeleri lâzımdır. Demokrat Parti programına girmiş olan bu esaslar dairesinde, memleketin refahını artırmakla binnetice memlekette komünizmin önüne geçmiş olacak ve bu suretle de kanuni hükümlerden ayrı olarak bir de iktisat sahasında nâzım rolü oynıyacaktır.”⁹ Sözleriyle suçlu CHP'ye atmıştı.

DP Tekirdağ milletvekili Zeki Erataman programı övmüş; *“...Bugün komünizmin pençesinde inliyeti ve bizden âcil yardım beki iyen birçok vatandaş vardır, Millî bir dâvadır. Bu dâva üzerinde Sayın Adnan Menderes Hükümetinin daha hassasiyetle durmasını bilhassa ve bilhassa rica edeceğim.”¹⁰ Sözleriyle partisinin daha dikkatli olması konusunda hassasiyetini belirtmişti. DP Seyhan milletvekili Remzi Oğuz Arık da komünizm aleyhinde sert konuşanlardan biriydi. *“...Komünizmi hayatımızın sonuna kadar takip edeceğiz. Medeni Türk olarak komünizmle anlaşmamıza imkân yoktur. Milletlerarası bir İslâvcılıkla karşımıza çıkan komünizmle, hangi Türk çocuğu anlaşabilir?”¹¹ Dedikten sonra Nazım Hikmet aleyhinde de şunları söylemişti; *“...Ben onun vatanperver olduğu***

⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, 4. Birleşim, 31 Mayıs 1950, s.59.

⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, 4. Birleşim, 31 Mayıs 1950, s.85.

¹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, 14. Birleşim, 28 Haziran 1950, s.283.

¹¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, 23. Birleşim, 14. Temmuz.1950, s.693.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

fikrine iştirak etmiyorum. Rica ediyorum, bütün ömrü boyunca komünizmi terennüm eden bir insanı bize Türk milliyetperveri olarak tanıtmak istiyorlar. Nâzım Hikmet yanlış mı mahkûm edilmiştir, onu yeniden mahkemeye vereceğiz. Hasta ise onu tedavi ettireceğiz, biz düşmanlarımızın bu büyüğünü bile tedavi etmiş insanlarız.”¹²

Adalet komisyonu sözcüsü DP Balıkesir milletvekili Müfit Erkuyumcu aynı şekilde, “*Arkadaşlar, komünizm içtimai bir felâkettir. Memleketimiz için en büyük bir tehlikedir. Bu hastalığın hastalarını affetmek mikrobun sirayetine meydan vermek demek olur ki, bunu Yüksek Meclisin hiç bir zaman tecviz etmeyeceğine eminim.*”¹³ Diyerek sola bakış açısını göstermiş ve dönemin tutuklamaları ile ilgili bilgi vermişti. Şevket Mocan da ilginç bir benzetme yaparak;

“Peşinen bunu kabul etmedikçe komünist olamaz. Peşinen bu cürmleri işlemeyi kabul eden bir kimse komünist olduğundan o artık idama lâıyk mıdır, değil imidir diye düşünmeye lüzum var mıdır? (Bravo sesleri). Eğer bizim teklifimiz sert ise ona, İngiliz ve İsviçre adalet felsefelerinden ilham alarak çok rahim olan adliyecilerimiz biraz şeker koysunlar, Fakat Hükümetin bir senelik, iki senelik cezalarına da biber katmayı da unutmasınlar. Bence bu komünizm denilen ihaneti rahim olan, onu boş gören hattâ bitaraf olan; kıpkızıl yılandan daha şayanı ithamdır, çünkü kıızıl yılan ancak hüviyet değiştirerek böyle sinelerde yer bulur ve siner.”¹⁴ Sözleriyle sola bakış açısını yansıtmıştı. DP Seyhan milletvekili Sınan Tekelioğlu da kafasındaki komünizm algısını çok net ortaya koyuyordu;

“Bugün benim kanaatime göre komünistler karşısında hangi kuvvetler aleyhte bulunur acaba? Ben bir Amerikalı ile bundan sekiz sene evvel görüştüm, o zaman bu kürsüden Allah kelimesini söylemek kolay olmazdı, «Acaba dini Türkiye’de yeniden ihya edebilir misiniz» diye sormuştu. Hiçbir din karısını ortaya atmaz, komünistlik ise ailede, malda iştirak kabul eder. Binaenaleyh komünistlerin karşısında bulunacak olan dinler, islâm, Hristiyan ve Musevi dinleridir. Dinsiz bir insan komünist olur. Binaenaleyh görüyoruz ki memlekette, sen din lehinde yazı yazdın, sen şunu, bunu yaptın diye gazetelerde bir dedikodudur gidiyor. Bu, iyi bir şey değildir.”¹⁵

¹² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, 23. Birleşim, 14 Temmuz 1950, s.694.

¹³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, 23. Birleşim, 14 Temmuz 1950, s.694.

¹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 4, 31. Birleşim, 17 Ocak 1951, s.230.

¹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, 45. Birleşim, 17 Şubat 1953, s.370.

1.2. Köy Enstitüleri Üzerinden Mecliste Sol Algısı

25 Şubat 1951 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı Bütçesi görüşmelerinde DP Kastamonu milletvekili Muzaffer Ali Mühto da Köy Enstitüleri ile ilgili fikirlerini, Abana İlçesinde Köy Enstitüleri mezunlarıyla yaptığı görüşmelerdeki duyularıyla anlatmıştı. Mühto;

*“Bana Köy Enstitüleri ile muallim ve şehir okulları ve mezunları arasındaki farkın kaldırılmasından bahsettiler ve kendilerine Tonguç ve Hasan Âli kulları denildiğini ve komünistlik şüphesi altında bulduklarını, bunda enstitü kelimesinin tesiri olduğunu, köy öğretmen okulu olarak değiştirilmesini istediler. Kendilerine isim değişikliğinin bir tesiri olmadığını, güle gül denmese bile yine gül gibi kokacağını ve bu şaibeden temiz ve dürüst çalışmaları ile aksini ispat edeceklerini söyledim. Sayın Bakandan arz ettiğim hususlarda hassasiyet bekler Türk Milletine saadetler dilerim.”*¹⁶ Sözleriyle “Köy Enstitülerini ve komünizm algısını” ve neden Köy Enstitüleri ile komünizmin yan yana algılandığını anlatmıştı.

Yine DP milletvekili Abdurrahman Boyacıgiller iki yıl sonra 19 Temmuz 1952 tarihinde; “komünizm algısının” tamamen Köy Enstitüleri üzerinden gittiği bir dönemde, mecliste sorduğu soruda, “komünistlik töhmeti altında bulunan Köy Enstitüsü mezunları ve diğer okullar ve üniversite gençleri hakkında yapılan tahkikatın” sonucunu sormuştu. Boyacıgiller, kendi seçim bölgesi olan Zonguldak, Ege Bölgesi, Orta Anadolu ve Karadeniz kıyıları illerindeki “köy öğretmenlerini ve bilhassa köy enstitüleri mezunlarını hedef tutan çirkin isnatlar yapılmakta ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde CHP iktidarı zamanında enstitülerin birer komünist yuvası haline getirildiği sık sık iddia edilmekte ve memleketin bu temiz evlâtları töhmet altında bırakılmakta ve bu hal köy çocuklarını yeis ve nevmidiye sürüklemektedir.”¹⁷ Sözleriyle kendine göre durumu anlatmıştı.

Aynı milletvekili 1952'deki bir başka oturumda; mezun olmuş Köy Enstitülülerin ne kadarının “komünist ideolojisine kurban gittiği, kaçının meslek dışına çıkarıldığı ve kaçının mahkemeye verilerek bu töhmetten ceza giydiği ve bu vakaların yüzde kaç nispetinde olduğunu... Komünizm hastalığına yakalanan ve kanuni takibat altına alman yüksekokul, ortaokul, askerî lise ve üniversiteler öğrencilerinden kaçığı hakkında kanuni takibat

¹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 5, 51. Birleşim, 25 Şubat 1951, s.s.786-787.

¹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, 4. Birleşim, 14 Kasım 1952, s.157.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

yapıldığı ve bu vakaların yüzde kaçta baliğ olduğunun ve bu vakaların köy enstitüleri mezunları arasında mı yoksa yüksekokul ve üniversitelerde mi daha fazla olduğunu”¹⁸ sormuştu.

Millî Eğitim Bakanı İleri, bu yazılı soruya aynı meclis oturumunda yanıt vermişti. İleri'nin dönemin “komünistlikle mücadelesinde” sayılar ile verdiği yazılı yanıtta şunlar vardır;

“1. Yurdun muhtelif bölgelerinde ve hususiyile Ege ve Güney - Marmara Bölgesinde Köy Enstitüsü mezunlarını hedef tutan komünistlik isnatları bir vakıadır. Ancak bütün Köy Enstitülerinin, birer komünist yuvası haline getirildiklerine dair olan iddiaların gerçek durumla ilgisi yoktur. Köy Enstitülerinde büyük bir titizlikle seçip iş başına getirdiğimiz, idare ve tâlim elemanlarımızın gösterdikleri uyanıklık, müesseselerin bu türlü cereyanlara karşı kapalı kalmasını imkân altına almış bulunmaktadır. Köy Enstitüsü mezunlarının çalışmaları yakından ve büyük bir dikkatle takip edilmekte, teftişler, kurslar ve meslekî toplantılarla fikrî inkişaflarına çalışılmaktadır.

2. Köy Enstitüsü mezunlarından öğretmenliğe intisap edenlerin sayısı 16677'dir. Bunlar arasından komünistlikle takibata uğrıyanlardan biri meslekten ihraç edilmiş, beşinin vazifesine son verilmiş, dokuzu da bakanlık emrine alınmıştır. 1950 yılı ortalarından bugüne kadar komünistlikten takibata uğrıyan 26 ilkokul öğretmenininden (25)i Köy Enstitüsü mezunu, (1)i Öğretmen Okulu mezunudur. Bunlardan (5)i beraet etmiştir.

3. Ortaokul ve liselere devam eden öğrencilerden, 1947-1948 ders yılından 1951-1952 ders yılına kadar komünistlikle takibata uğrıyanların sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.”¹⁹

Komünistlikle Takibe Uğrıyanlar (1947-1952)

Öğretim Yılı	Müdavim Sayısı	Komünistlikle Takibe Uğrıyanlar
1947 - 1948	71 015	3
1948 - 1949	72 260	4
1949 - 1950	75 900	5
1950 - 1951	84 404	16
1951 - 1952	91 727	4

¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, 4. Birleşim, 14 Kasım 1952, s.157.

¹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, 4. Birleşim, 14 Kasım 1952, s.157.

		Toplam: 32
--	--	------------

“Okul disiplin komisyonları bunlardan (29)unu suçlarının derecelerine göre türlü disiplin cezasına çarptırılmış, üçü hakkında da kovma cezası vermiştir. Bunlar arasında durumları adliyece takip edilenlerden bir öğrenci üç ay, diğer bir öğrenci de altı ay hapse mahkûm olmuş, 7 öğrenci de beraet etmiştir.

Askerî liseler hakkındaki bilginin Millî Savunma Bakanlığınca derlenmesi gerekmektedir.

Yüksekokullarla üniversitelerde, komünistlikten takibata uğrıyan öğrenciler: Güzel Sanatlar Akademisi=1948-1949 öğretim yılından beri 6 öğrenci takibata uğramış, bunlardan dördü beraet etmiş, birisi bir yıl hapis cezasına, biri de para cezasıyla çarptırılmıştır. Bu okulun 1949-1950 yılında öğrenci mevcudu (531)dir.

İstanbul Eğitim Enstitüsü=Bir öğrenciye okuldan kovulma cezası verilmiştir. Ankara Üniversitesi=Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden bir, Hukuk Fakültesinden beş, Siyasal Bilgiler Fakültesinden iki, Tıp Fakültesinden bir öğrenci hakkında emniyet makamlarınca tahkikat açılmıştır. Takip neticesi henüz belli değildir. Veteriner Fakültesi'nden 8 öğrenci hakkında tahkikat açılmış ve mahkemece haklarında beraet karar verilmiştir.

(Ankara Üniversitesinin öğrenci mevcudu 6860 dır.)

İstanbul Üniversitesi=Tıp Fakültesinden 3, Hukuk Fakültesinden 3, İktisat Fakültesinden 7 öğrenci hakkında emniyet makamlarınca tahkikat açılmıştır. Takip neticeleri henüz belli değildir. İktisat Fakültesinden bir öğrenci Sosyalist Partisi üyesi olarak halen mevkuf bulunmaktadır. Edebiyat Fakültesinden bir öğrenci bir yıl hapis, 8 ay sürgüne, diğer bdr öğrenci 6 ay hapse, bir öğrenci de 3 ay hapse mahkûm olmuşlardır. (İstanbul Üniversitesinin öğrenci mevcudu halen 12 574 tür.)

4. Köy Enstitülerinden mezun öğretmenleri tenzih edici bir faaliyete mahal görülmemektedir, Bu hususta umumi eskârı tenvir etmek lâzım geldiği zaman gerek Büyük Millet Meclisinde gerekse matbuat yoluyla açıklamalar yapılmaktadır.

5. Bu konudaki Bakanlık tahkikatı kanuni seyrini takip etmektedir.

6. 5210 sayılı Kanunun 10, 11 nci maddeleri hükümlerini yerine getirmiyenler hakkında hiçbir müsamahaya gidilmiyerek gerekli takibatın

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

yapılması lüzumu valiliklere bildirilmiştir. Bundan başka, hazırlanmakta olan (İlköğretim Kanunu) nda köy, kasaba ve şehir okullarının her türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerekli tedbirler derpiş olunmuştur.

7. Köy okullarında vazifeli Köy Enstitüsü mezunu stajyer öğretmenler için bu yıl tatil aylarında 4274 sayılı Kanununun 43 ncü maddesi gereğince 45 gün süreli kurslar açılmış ve bu kurslara 790 öğretmen iştirak etmiştir, öğretmenlerin bilgi ve görgülerinin artırılması yolundaki faaliyetler önümüzdeki senelerde daha da çok hızlandırılacak ve tekemmül ettirilecektir. Nitekim bu hususu sağlayacak hükümler yeniden hazırlanan (terfi, taltif ve tecziye kanunu) tasarısına konulmuştur.”²⁰

27 Şubat 1952 tarihinde yine Millî Eğitim Bakanlığı Bütçesi görüşmelerinde DP Gümüşhane milletvekili Ahmet Kemal Varınca, dönemin komünizm algısını konuşmasında ortaya koyarken, komünizmi bir “hastalık” olarak ifade etmiş ve Millî Eğitim Bakanı’na şöyle seslenmişti;

“Arkadaşlar; Avrupa'ya, bilhassa Fransa'ya gönderilen talebelerin çoğu Paris'te okuyorlar. Bu çocuklar buradan iki hastalık alıyorlar: Birisi komünizm, ikincisi de frengi ve veremdir. Bunu göz önünde bulundurursak Fransa'ya giden talebeleri ona göre teçhiz etmek lâzımdır. Daha doğrusu onları Paris'ten uzak, başka yerleri göndermek parolamız olmalıdır. Ben Maarif Bakanından bilhassa rica ediyorum. Eğer Paris'te okutturmaya devam ederlerse daima bu kürsüye çıkıp itiraz edeceğim.”²¹

Köy enstitüleriyle ilgili komünizm algısını gösterecek en önemli meclis görüşmesi 26 Aralık 1952 tarihli oturumdaydı. Konu, Millî Eğitim Bakanlığı ile ilgiliydi ve Köy Enstitülerindeki “komünist faaliyetler” idi. DP Elâzığ milletvekili Ömer Faruk Saraç'ın 26 Aralık 1952 tarihinde mecliste Millî Eğitim Bakanı İleri'ye sorduğu soru önemliydi. Saraç, özellikle “milliyetperver Türk gençlerinin asil ruhlarına ve mukaddes Millî bünyemize asla müessir olunamayacağı muhakkak ve müspet bulunmakla beraber” kamuoyuna yansıtılan “solcu temayüllerin”²² Köy Enstitülerine yerleştirilmesini isteyen bazı kişilerin çaba sarf ettiğine dair çıkan haberlerde DP'nin elinde belgeye dayalı bir bilgi olup olmadığını sormuştu. Tefik İleri de bu soruya yanıt verirken ilk işi kendi partisinden olan Saraç'a bu soruyu sorduğu için teşekkür etmek olmuştur. İleri; kendine göre; bu kanıtları açıklamıştı.

²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, 4. Birleşim, 14 Kasım 1952, s.s.158-159.

²¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 13, 49. Birleşim, 27 Şubat 1952, s.971.

²² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, 22. Birleşim, 26 Aralık 1952, s.437.

“1. Tanınmış bir komünistin aynı illetle malûl karısı, bu müesseselerden birisine öğretme olarak alınmış, bâzı öğrenciler bu yolda zehirlenmiş, işe mahallî emniyet teşkilâtı ve adliyesi el koymuş, fakat muamele zaman aşımına uğratılarak intaç edilememiştir. Hâdisede adı geçen öğrenciler, okuldan uzaklaştırılmamış, mezun edilmiş ve hattâ Hasanoğlan'daki yüksek sınıflara da devam ettirilmiştir. Sabahaddin Âli, Hasanoğlan'a gidip gelebilmiş, öğrencilerle تنها yerlerde temaslarda bulunmasına da müsaade edilmiştir. Birçok vatanperver öğrencinin bu haller karşısındaki aksülamelleri de zamanın idarecileri tarafından şiddetle karşılanmış ve bastırılmıştır.

2. Bu enstitülerde, serbest okuma saatlerinde, öğrencilere, solcu neşriyat incelettirilmiş, “Sovyetizm”, ”Demokrasi ve Sosyalizm”, “Sosyal Mücadelelerin Tarihi” gibi eserlerin hulâsaları, talebe konferansları adı altında gençlere dinletilmiştir. Bunlara ait vesikalar mevcuttur. İftiharla kaydedeyim ki bu hâdiseler karşısında da en büyük tepkiyi, yine bu müesseselere devam eden temiz Türk köylüsü gençler göstermiş ve Büyük Millet Meclisine kadar başvurmuşlardı.

3. Şimdi de ilgili dosyalardan, şahitlerin ifadelerinden alınan bâzı satırları okuyorum.

Bunlar Hasanoğlan Köy Enstitüsü yüksek kısım öğrencilerinin tesbit edilmiş konuşmalarından parçalardır:

«Bugün biz hâlâ bu rejimi kabul edemiyorsak, bu o rejimin kötülüğünden değil, bizim kafamızın geriliğindedir... Bugünkü insanlık, belki bunu hâlâ kabul edemiyorsa, elli sene, yüz sene ve hattâ iki yüz sene sonra da olsa bu ideale kavuşacaktır; (Asla sesleri) Mademki, biz, insanların daima ilerlediğine kaniyiz, binaenaleyh insanlar ilerledikçe, kötü itiyatları atacak, iyileri benimsemeye çalışacaktır, öyle ise en son varılacak nokta da, vatan, sınır kavgalarının atılarak aile ve mülkiyet diye bir şey tanınmadığı, bütün insanların kardeş olarak yaşamaya çalıştıkları bir merkezdir»

Birtakım ifadelerden de: «Arkadaşlar, köle olarak yaşayan köylüyü kurtarmak bize kalmıştır. Biz bu memleketi kurtarmak için aşağı tabakayı teşkil ederek bağırarak iş çıkaramayız. Bunun için yapacağımız iş, Hükümeti devirerek yerine geçmek, şehrin, apartman sahibi ile köyde nemli zeminde ve toprak dam altında yaşayanın hakkını eşit etmektir. Bunun yerine getirilmesi için yegâne çare komünistliğin ilân edilmesidir.» (Yahu neler oluyormuş sesleri)

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

Yine aynı tahkikat sırasında: «Aile kudsiyeti bir saçmadan başka bir şey değildir. Senin karın, benim karım diye tabiat bir şey ayırt etmemiştir. Bu, insan egoizmasının meydana çıkardığı bir şeydir. Bunları ortadan kaldıracak elemanlar biziz.» Şeklinde konuşmalar yapıldığı anlaşılmış ve tesbit edilmiş bulunmaktadır.

4. Bir öğrenciyi hazırlanmış «Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde Eğitim» mevzuunda bir konferansın metninden bâzı parçalar

«Cumhuriyetten evvel bizde olduğu gibi, Çarlık zamanında Rusya'da da Millî Eğitim, diğer Avrupa memleketlerine nazaran çok geri idi Halkın yüzre yemiş üçü okuyup yazma bilmezdi. Okullar kiliseye bağlı idi. Çocuklara yalnız okuyup yazma ve hayatla hiçbir ilgisi olmayan din dersleri öğretilirdi, öğrencileri ortaokula hazırlayan ilkokullar ayrı ve paralı olduğundan fakir çocukları bu okullara, dolayısıyla ortaokullara gidemezlerdi.» şeklinde başlayan bir pasajla Çarlık Rusyası eğitimi anlatıldıktan sonra konferansa şöyle devam edilmiştir:

«Çarlık Rusya'sında eşitsizlik alıp yürümüştü. Bin zorlukla okuyan gençlere büyük müşkülât çıkarılıyordu. Okul ücretlerini ödiyemediklerinden dolayı Moskova Üniversitesinden bir senede 525 genç kovulmuştu. Lenin'de bunlar arasında idi. 1917 İnkılâbından sonra Rusya'da eğitim ve öğretim sisteminde büyük değişiklikler olmuş ve şöyle bir şekil almıştı: Okul siyasetten ayrı değildir. Okul içinde her türlü siyasetle meşgul olunur. Kadın erkek her hakta eşit ve her yerde birbiri ile yardımlaşır. Bu okullarda şu gayeler takip edilir: Yaratmak istedikleri yeni insanlığa enternasyonalizme karşı büyük bir aşk fakat gerisine karşı kin, hinç besliyen yepyeni bir nesil yetiştirmek... Bu gençlik, kendi Rusya'sına geleceğin örnek memleketi diye bakar.»

Bu konferansta yüksek kısımdan bir öğrenci tarafından hazırlanmış ve zamanın mesul idarecileri tarafından hiçbir tepki ile karşılanmamış, ancak yukarıda arzettiğim gibi bu okulda okuyan asil Türk gençleri durumu ortaya koymuşlardır.

5. Bundan başka Kari Marx'ın hayatı, eserleri ve mezhebi hakkında konferanslar da verdirilmiştir. Bunlardan birinin metni de eldedir.

6. Ahlâki gelenek ve göreneklerimize aykırı her türlü hareketler mazur görülüş ve hattâ teşvik edilmiştir. Çirkin muamelelere hedef olan

ve mukavemet gösteren kızlarımızdan bıçaklarla tecavüze uğrayanların bulunduğunu gösteren vesikalar eldedir. O zamanki mesuller tarafından bu işlerin takip edilmemesinden sarfi nazar müsamaha ile karşılandıkları ve kendilerinin enstitülerdeki içki âlemlerine iştirak ettiklerini gösteren şahadetler ve belgeler mevcuttur.

7. Komünist Partisinin Manifest'inin teksir edilerek öğrencilere dağıtıldığı da tesbit edilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından o zaman neşredilmekte olan «Köy Enstitüleri Dergisinde» de bu melun mezhebi telkin edici ve çok açık yazılar vardır: Bunlar da vesika olarak elde mevcuttur. «Köy Enstitüleri Dergisi» adı altında neşredilmiş dergilerden bâzı başlıkları da aşağıda arz ediyorum: «Aç harmanı», «Cinsi sapıklıklar», «Rusya'da komünizm ve sosyalizm» ve «zengin ve fakir meselesi» bu gibi başlıklar altında neşredilen yazılar, dergideki yazıların yüzde seksenini teşkil etmektedir. Bu dergiler verilen emirlerle, bir ders kitabı gibi köy enstitüleri öğrencilerine okutturulmuş ve ana fikirlerinin kavrattırılmasına çalışılmıştır.”²³ Demişti.

1.3. DP'nin Sola Bakış Açısı ve CHP

Öte yandan bu dönemde Celal Bayar'a DP ile CHP arasında ki farklılıklar sorulduğunda; “İki partiyi helva yapan aşçılara benzetiyor, demokratların daha iyi bir tarif ve daha büyük bir beceriyle daha iyi helva yaptıklarını söylüyordu.” (Ahmad, 1992; 133) Ona göre; DP ile CHP arasında hiçbir fikir farkı yoktu ve iki partide Türkiye'nin refahını, gelişmişlik düzeyini üst seviyeye çıkarmaya çalışıyordu.

Bu bağlamda, tek parti döneminde CHP'nin de komünizm ile ilgili olumsuz görüşleri olduğunu söylemek gerekir. Örneğin; 7 Ağustos 1946-10 Eylül 1947 arası başbakanlık yapmış ve Atatürk döneminde sıkı bir rejim destekleyicisi olan Recep Peker, başbakan olduğu dönemde bir konuşmasında “komünizm zehiri” ile baş edebilmenin bir aracı olarak dini eğitim konusunu açmıştı. (Elmacı, 2018; 179) Bu görüşler nedeniyle ileride hem “komünizm” hem de “köy enstitüleri” konusunda DP'nin eleştiri yolunu da güçlendirmiş olacaktı.

Aslında o dönemde her iki parti de birbirlerini komünistlikle suçluyordu. Önce CHP, kamuoyunda adı “komünist” olarak dillendirilen Sabiha ve Zekeriya Sertel, Cami Baykut ve Tevfik Rüştü Aras'ın “İnsan Hakları Derneği” kurucusu olan Fevzi Çakmak'ın adının DP ile bir arada anılması nedeniyle DP'yi komünistlikle suçlamıştı (Tinal, 2000; 118). Hatta 1952'de bir meclis

²³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, 22. Birleşim, 26 Aralık 1952, s.444.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

oturumunda Devlet Bakanı DP'li Muammer Alakant, CHP'li Reşat Şemsettin Sırer'in 1950 seçim propagandası döneminde Zonguldak'ta yaptığı bir konuşmasında DP'yi "14 Mayıs'ta DP iktidara gelecek olursa ertesi günü 15 Mayıs sabahı Rusya'nın karşısında bulunan Zonguldak'ın sahilinde komünist filolarının geleceği"²⁴ cümleleriyle suçladığını da belirtmişti.

Daha sonra ise özellikle CHP'nin değişmez Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Âli Yücel'in "komünist uygulamaları" nedeniyle "asil kızıl olanın" CHP olduğu iddiası ile DP kendi üzerinden "komünist" algısını atmak için iyi bir fırsat edinmişti (Koçak, 2007; 238).

Siyasi ortamın da değişmesiyle birlikte savaş sonrası soğuk savaş ortamında Türkiye ile ABD ortaklığı da kamuoyunu ve siyasi süreci "Sovyet Rus ve komünizm" düşmanlığına kadar getirmişti. İşte DP'nin iktidar olduğu dönemde siyasi kamuoyu bu ortam içindeydi.

CHP'nin belli noktalarda DP'ye tepkisi sonrası ise; 1952 yılında Türkiye çapında bir tura çıkan İsmet İnönü'nün, Balıkesir'deki mitingine izin verilmemiş, ayrıca CHP'liler DP'liler tarafından saldırıya da uğramıştı. İnönü "iktidarın muhalefetin siyasi haklarını kullanmasını engellediğini" söylüyordu. (Ahmad, 1992; 71) Tam bu süreçte dini irtica sorunu da ortaya çıkmıştı, Başbakan Menderes, CHP'lilere "Özgürlük düşmanı dini irticacılara, komünistlere ve diğer çılğınlara" karşı işbirliği öneriyordu (Ahmad, 1992; 71).

DP'nin bu ilk döneminde işçi, sendika ve grev gibi konulara bakış açısını da değerlendirmemiz gerekir. Çalışma ilişkilerinin temel hukuksal zemini, 1936 tarihli İş Kanunu ve 1946 tarihli Cemiyetler Kanununda yapılan değişikliklerle başlamış, bir yıllık bir özgürlükten sonra Sendikalar Kanunu çıkartılmıştır (Koçak, 2015; 336). Kanun, toplu haklar konusunda yasakçı, bireysel olarak belli düzeyde haklar sağlar.

1947 yılında Sendikalar Kanunu mecliste görüşülürken DP grev hakkını savunur, 1949 yılında programına alır, o günlerde iktidarda olan CHP ise greve karşıdır. Bu karşı çıkışın birçok sebebi vardır. Sınıf mücadelesinin reddedilmesi, işçilerin hakkının zaten tahkim yoluyla korunduğu, greve gerek olmadığı ve eğer grev olursa zorunlu olarak lokavta olacağı ve bunun işçilerin aleyhine olacağı, grev devletçi rejime aykırı olduğu gibi gerekçeler sunulmaktadır. Halkçılık ilkesinin yerini milliyetçilik ilkesinin alması ve güçlenmesi de grev karşıtlığında etkili olmuştur (Makal, 2007; 272).

²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, 10. Birleşim, 28 Kasım 1952, s.164.

İktidar ve muhalefet yanında grev konusundaki tartışmalara basın, yazarlar, öğretim üyeleri, işçiler ve sendikalar da dahil olmuştur. İki karşıt grup oluşmuştur, grev taraftarları ve olmayanlar. DP'nin grev ile ilgili tavrı iktidarının ilk yıllarında da muhalifken olan tavrıyla aynen devam ederken ilerleyen yıllarda bu tavırdan uzaklaşmıştır. 1950 yılında grev konusu ile ilgili bir yasa tasarısı hazırlanmaya başlanmış, 1951 yılında tasarı görüş almak için işçi örgütlerine gönderilmiştir. Tasarıyı, grev hakkını sınırlandırıcı olarak değerlendiren işçi örgütleri geri bildirimde bulunmuştur. Fakat tasarı süreç içerisinde ortadan yok olmuştur (Makal, 2007; 279). Haklar verilmemiş DP de tıpkı CHP'nin gerekçeleriyle grev hakkına karşı çıkmıştır.

DP'nin, henüz iktidara gelmeden önce ki vaatlerini hatırlatanlara Menderes; *“Bırakın şu palavraları, Türkiye’de grev mi olurmuş... Biraz kalkınalım!.. Bu işi sonra düşünürüz.”* (Baban, 2009; 386) Sözleriyle yanıt vermişti. Öte yandan bir sendikacı *“İşçiler DP’ye güvenerek iş yerlerindeki baskılara kafa tutmaya başladılar. CHP döneminde bakanın kapıcısı bile bakan gibiydi. DP döneminde ise işçinin ve sendikacının bakanla görüşmesi mümkün oldu. DP’liler gönül almasını bilirlerdi, insanca muamele yaparlardı”* (Koç, 1998; 81) demişti.

Ayrıca Samet Ağaoğlu'nun *“memlekette bir sınıf mücadelesinin başlamasına hiçbir zaman meydan vermeme”* (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi; 1943) ifadesi hayat bulmuş ve DP 1950 öncesinde vaad ettiği grev hakkını yasallaştırmamış, 1952 Mayısında da İstanbul tekstil işçilerinin izinsiz mitingine ve İzmir temizlik işçilerinin grevine sert tepkilerde bulunmuştur.

1953 yılında ise bu kez CHP 10. kurultayında grev hakkını savunmaktadır. İlerleyen yıllarda da işçi hareketine yakın ilişkiler kurmuş ve grev hakkını gündemde tutmuştur (Makal, 2007; 275). DP ise 1950'den 1954 seçimine kadar grev hakkı konusunda bir gelişme gösterememiş, 1954 seçiminden sonra da iktidarın sendikalar ile arası gerilmeye başlamıştır (Doğan, 2015; 332).

1946-1952 yılları arasında kurulan sendikalar, Bursa’da yapılan bir toplantıda Türk-İş’i kurmaya karar vermişti (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988; 1965). Türk-İş, birbirinden farklı siyasi çizgilerin bir araya geldiği bir örgüt olmuştur. 6 Nisan 1952 yılında kurulmuş, 6 Eylül 1952 yılında İzmir’de birinci genel kurulu yapılmıştır. Bu süreçte sosyalistler ise yönetimde oldukça etkili olmuş, fakat üst yönetimde görev alamamışlardır. Ayrıca ABD, az gelişmiş ülkelerdeki sendikacılık hareketleri ve komünistlerin etkisinin kırılması için yakın takibe almıştı. Uluslararası Hür İşçi

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

Sendikaları Konfederasyonu ile bağlantılı Amerikan Emek Federasyonu ve Merkezi İstihbarat Örgütü görevlisi Türkiye'ye gönderilmiş, sendikal gelişmeleri etkilemeye çalışmış ve Türk-İş'e para yardımı teklifinde bulunulmuştur. Bu para yardımı reddedilmiş, fakat genel kurulda bazı temsilcilerin muhalefetine rağmen Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na katılma kararı alınmıştır. (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1988; 1965) Zürcher'e göre de Türk-İş, Uluslararası İşçi Sendikaları Konfederasyonu maddi ve manevi desteği ile kurulmuştur (Zürcher, 2000; 330).

İşçi Sendikaları Konfederasyonu kurulurken hükümetin endişesi dünya işçi hareketi ile bağlantı kurulmasıydı. Belli başlı görüşmelerden sonra hükümet Amerikan tipi sarı sendikaların izlediği antikomünist politikanın benimsenmesi koşuluyla Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu ile bağlantı kurulmasına izin vermişti. Bu konuda oldukça müdahaleye maruz kalan konfederasyona Marshall Planı'ndan ve Amerikan yardım fonlarından maddi destek teklif edilmiş, iki Türk sendika yöneticisi Amerika'ya davet edilmiş, Amerikan sendika temsilcisi ve Marshall Planı temsilcisi sendika yöneticileriyle görüşmüştür (Şişmanov, 1990; 166). Bu müdahaleler sendika çevresine rahatsızlık vermiştir.

DP'nin iktidar yıllarında grev gibi işçi eylemleri ve sendika gibi oluşumlar “vatan hainliği” ya da “komünistlik” ile bir tutuluyordu (Atılğan, 2015; 411). İşçilerle ilgili her hak savunuculuğuna “komünistlik” gözüyle bakılıyor, “Kudret” isimli bir gazetede antikomünist bir kampanya sebebiyle yayınlanan yazıda “grevden bahsedil mi, bunun yalnız komünistlerin menfaatine hizmet ettiği söyleniyor. İşçiler miting yapacak olsa, bu işte komünist parmağı var deniliyor. Bir işçi hakkını müdafaa edecek olsa, derhal komünistlikle itham ediliyor.” (Şişmanov, 1990; 174) satırları geçiyordu.

Bu dönemde DP'nin işçi sınıfına bakış açısını ve yaklaşımını öngörmek açısından birkaç olayı hatırlamak gerekir. Biri Çalışma Bakanlığı'nın 1948 yılından beri yapılan işçi seminerlerini yasaklaması, diğeri dönemin Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan'ın İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü tarafından düzenlenen işçi konferanslarına karşı çıkması olayıdır (Atılğan, 2015; 412). Bakanın Milliyet Gazetesine verdiği demeç şu şekildedir;

“Türküm diyen bir işçinin beyninin kıvrımları, aile kutsallığı, evlat sevgisi, din nuru, milliyet ışığı gibi ulvi hasletlerle bezenmiştir. İçeriden veya dışarıdan gelen her türlü telkin ve tezvîrler bu barikatları asla aşamaz. İlimin maskesi altında ücret teorileri izah ediyormuş gibi batılı hak, demogojiyi dava yapmaya çalışan bir iki bedbahtın, gözü tok imanı

kuvvetli, akli selimi galip olan Türk işçisi arasında düzmece mesih gibi rol oynamaları, kibrit alevi gibi kısa sahnede kral rolü alan aktörün şaşalı hayatı gibi süreksiz ve devamsız kalacaktır.”²⁵

1950’lerde işçi hareketi canlı, dağınık ve amatördür. İşyeri sendikaları, yerel birlikler ve federasyonlar olarak örgütlenmeler görülür. İdealist bir kadro tarafından yönetilen bu örgütlenmeler oldukça çoktur. Simit fırını çalışanları, lokanta garsonları, müzisyenler gibi kesimlerin kendi sendikaları vardır. Hatta bugün bile Türkiye’nin birçok yerinde bu birlik ve örgütlenmeler görülmez (Koçak, 2015; 340).

Bu hareketlilikle, yerel ve ulusal gazetelerde sendikal haberler yer almış, sendika gazeteleri ve dergileri yayımlanmıştır. Bir işçi kamuoyu oluşturmaya çalışılmış, Demokrat İşçi Partisi, Vatan Partisi gibi sol partilerden ve Hürriyet Partisi gibi partilerden kişiler de bu süreci desteklemiş, genel kabullerin aksine işçi sınıfının oluşumu ve gelişimi açısından yol alındığı söylenebilir (Koçak, 2015; 340).

Ayrıca, DP iktidarının karşısında, çoğunlukla köyleri ile bağları kopmamış olan ilk kuşak işçiler olduğundan sınıf bilinci yeterince gelişmemiştir. Dolayısıyla da işçiler sosyalist bir programı olan siyasal örgütlenmelerin içerisinde olmamış ve desteklememişlerdir (Pektaş, 2012; 224).

Bunun bir başka sebebi de yıllardır bu tür partilere yasak ve baskı uygulanmasıdır. Örgütlenme serbestliği, düşünce özgürlüğü ve tartışma ortamı sağlanamadığı sürece sendikal hareketin gelişimi de olumsuz etkilenmiş, sınıf mücadelesi reddedilmiş, bastırılan halkçı görüş yerini alan keskin milliyetçilik anlayışı sendikaların gelişmesine engellemiştir (Pektaş, 2012; 227). Ayrıca süregelen ve çıkarılan yasalar ile basın, üniversiteler ve toplum baskı altında tutulmuş, ulusal ve uluslararası düzeyde var olan bir antikomünizm fikri Türkiye’de hemen hemen tüm konulardaki ilerlemenin önünü tıkamıştır (Pektaş, 2012; 228).

DP’nin oluşturduğu otoriter ortamda muhalif yapılar, ılımlı sendikacılar bile komünistlikle suçlanmış ve böyle bir ortamda işçilerin ve sendikacıların sosyalist eğilimli bir partiye yönelmeleri çok mümkün olmamıştır (Çelik, 2014; 56). 1950’lerin Türkiye’si milliyetçiliğin baskın olduğu, antikomünizmin oldukça hissedildiği, DP iktidarının otoriter gölgesi altında gelişmeye çalışmıştır (Koçak, 2015; 336).

²⁵ *Milliyet*, 20.03.1957 ”Çalışma Vekili ‘Komünizm Türk İşçisi Arasında Bulunamaz’ Dedi”

2. Dönemin Siyasi Gelişmeleri Işığında Sol Algısı

1950 seçiminde kayıtlı seçmenin %90'ı sandığa gitmiş, Demokrat Parti oyların %53.35'ini sandalyelerin ise 408'ni alırken, CHP oyların %38.38'ni sandalyelerin ise 69'unu alabilmiştir (Ahmad, 2012; 132). Dikkat çeken batı illerinde DP, Ankara'dan sonraki doğu illerinde ise CHP'nin yüksek oy almasıdır (Zürcher, 2000; 316). CHP az gelişmiş yerlerde güçlü kalmış, bölgenin eşrafı ve toprak sahipleri ile aralarındaki bağlar kopmamıştır. DP'yi destekleyen esnaf, işadami, toprak sahipleri zenginleşmek istemektedir. DP bürokrasinin ve ücretli kesimin çıkarlarına öncelik vermemiştir (Demirel, 2016; 111). Kurulduğu günden itibaren politikasını bürokrasi karşıtlığı üzerine kurmuş, bu söyleminde destek görmüştür. İktidara geldiğinde Cumhuriyet bürokrasisine sert davranmış, toplumsal statüleri sarsmış, yeri geldiğinde de itibarsızlaştırmıştır. Bunların karşısına geleneksel değerlerle liberal kapitalizmi koyarak yeni bir bürokrasi tabakası oluşturmuştur (Atılğan, 2015; 401).

Kimi değerlendirmelere göre, bu seçimle birlikte yalnızca hükümet değişikliği olmamış, tek tip seçkinler siyasetinden sokaktaki adam siyasetine geçilmiştir (Altaş, 2011; 63). Kimilerine göre ise dönemin “*komünist otoriterlik ile hür dünya*” (Ahmad, 2007; 127) arasındaki çatışması ortasında ileri bir adım sayılacaktır.

Genel seçimleri kazanan DP'nin başlıca kaygısı ülkeyi maddi olarak geliştirmektir. Devlet kurumlarının İsmet İnönü'ye sadık oluşu DP'yi her daim tedirgin etmişti. Bu nedenle birçok valinin ve yüksek askeri komutanının yerleri değiştirilmişti (Ahmad, 2012; 134). 5 Haziran 1950 tarihinde bir Albay, Adnan Menderes'e askeri darbe ihbarında bulunmuş, ordunun üst komuta düzeyinde değişiklikler yapılmış, daha sonra 15 general ve 150 albay emekliye sevk edilmiştir.²⁶ CHP'li birçok milletvekili ise komutanların ve valilerin tasfiyesine çokta tepkili değil, bunu bir hükümet tasarrufu olarak gören bir tavır içindedir (Altaş, 2011;71).

Öte yandan Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında sol eğilimli parti ve örgütlerin yaşamları kısa sürmüştür. 1946 yılında kapatılan Türkiye Sosyalist Partisi (Pektaş, 2012; 225)1950 yılında Esat Adil ve arkadaşları tarafından yeniden kurulmuştu (Şişmanov, 1990; 171). 1951'de faaliyete girip ara seçimlere katılmış fakat aynı yıl sol eğilimli siyasal kişi ve oluşumlara karşı yapılan tutuklamalar tekrar yasakları getirmiştir. Yayın organı “*Gerçek*” gazetesinde işçi ve sosyalist hareket ile ilgili yazılar yayınlanır. Fakat bir süre sonra gazetenin

²⁶ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi V.*, a.g.m., s.1940.

“komünizm propagandası” yaptığı gerekçesiyle dava açılmıştır.²⁷ 1951 yılında başlayan komünistlere karşı tutuklamaların tüm hızıyla sürdüğü DP iktidarında komünizm ile mücadele kapsamında Türkiye Sosyalist Partisi 18 Haziran 1952’de kapatılmıştır (Şişmanov, 1990; 171). Esat Adil Müstecaplıoğlu ve arkadaşları şu suçlarla itham edilmişlerdi;

“Komünizm propagandası yapmak, işçilerin çıkarlarını kapitalistlerin çıkarlarına taban tabana karşıt göstermek, Türk askerinin Kore’ye gönderilmesini eleştirmek, Sovyetler Birliği ve diğer Sosyalist ülkelerle barış ve dostluk içinde yaşamının gerekli olduğunu savunmak, askeri harcamaların azaltulmasını ve devlet bütçesinin büyük bir kısmının ülkenin ekonomik gelişmesine, emekçilerin yaşama koşullarının düzeltilmesine ayrılmasını istemek, sosyal sınıflar ve sınıf mücadelesi konularında konferanslar vermek, bilimsel sosyalizmi anlatmak” (Şişmanov, 1990; 172)

DP iktidarı döneminde yasal tek sosyalist parti Vatan Partisi’dir. Kurucusu Dr. Hikmet Kıvılcımlı’dır (Tunçay, 1992; 1954). İşçi ve emekçinin haklarını savunan Dr. Hikmet Kıvılcımlı tarafından 1954 yılında kurulan Vatan Partisi (Şişmanov, 1990; 172). türlü engellerden dolayı 1957 yılında faaliyete geçebilmiştir. Özellikle Amerikan emperyalistlerin Türkiye’nin işçilerine karışmasına şiddetle karşı çıkmıştır ve sonucunda da iktidar tarafından “komünist propaganda” yaptığı gerekçesiyle kapatılmış ve yöneticileri tutuklanmıştır (Şişmanov, 1990; 173). Millet Partisi de 1953 Temmuzunda dini siyasete alet ettiği için yasaklanmış, kısa bir süre sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi olarak tekrar kurulmuştur (Zürcher, 2000; 325).

Demokrat İşçi Partisi ise 1950-1955 yılları arasında faaliyet göstermiş ılımlı sol bir işçi partisiydi (Çelik, 2014; 31). Seçimlerde ve örgütlenme konusunda çok başarılı olamayan parti sendikal yaşamda önemli rollere sahipti. Siyasi partilerin sendikalara olan müdahalelerine karşı çıkan parti siyasal anlamda cılız kalmıştı.

DP iktidara geldiği dönemde en önemli siyasi gelişme 1932 yılından beri ibadet dilinin Türkçeleşmesi bağlamında milli bir kimlik oluşturma ve dinde aydınlanma çabası olan “Türkçe Ezan” (Ocak Gez, 1996-1997; 56) konusunda gerçekleştirmiştir. Bu amaçla 16 Haziran 1950 yılında DP çoğunluklu meclis, “Arapça Ezan Yasağı”nı kaldırmıştır (Tunçay, Türkiye Tarihi, 1992; 178)

²⁷ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi V., “Demokrat Parti”, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s.1960.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

CHP'nin Arapça Ezan Yasağı kalkarken sergilediği tavır ise zannedildiği gibi değildir. Türkçe ya da Arapça ezan konusunda politik bir tartışmaya girmeme taraftarı olan CHP grubundan kabul oyu verenler vardır (Toker, 1990; 50). Bunun hemen ardından birçok konuda CHP ile laiklik tartışmasına giren DP, imam hatiplerin açılması, din derslerinin ilkokullara girmesi, radyodan Kuran okunması, hacca gitme kolaylığının sağlanması gerçekleşmiş, böylece dinin siyasete alet edildiği iddiaları laiklik tartışmalarını artırmıştır. Buna rağmen Adnan Menderes, yapılanları laikliğin gereği olarak görmüştür (Demir, 2011; 65).

14 Mayıs 1950'de iktidara gelen DP, iktidarı süresince laikliği liberal bir şekilde yorumlamıştır. Ancak kendisine yapılan eleştiriler nedeniyle “irtica”ya karşı adımlar atmaktan da geri durmamıştır (Karpat, 2013; 366).

Ancak bu dönemde laiklik konusundaki eleştiriler de yersiz değildir. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı artık her konuda fikir beyan edebilmekte ve önemsenmekte; ayrıca komünizm/komünist/sol algısına dair fikirler veren cümleler kuran Diyanet İşleri Başkanı'nın yaptığı konuşma da basında geniş yer bulmaya başlamıştır. Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki²⁸ 25 Ağustosta Gazeteciler Cemiyetine giderek basın temsilcileri ile bir görüşme yapmış ve “*Solcu Propaganda*” hakkında şu cümleler kullanılmıştır;

*“Komünistliği, ideoojisini ve ne şekilde olursa olsun, bütün tatbikatını İslamiyet kat'iyetle reddeder. Komünistliğe karşı gelebilecek en kudretli silah, iman ve ruh kuvvetidir. Hakiki bir Müminin komünistlik fikirler ile ve icraat ile bağdaşabilmesine imkân yoktur. Komünistliğin, kendisini inkâr etmedikçe, din perdesine bürünerek propagandasını yürütmeğe nasıl imkan bulunabilir? Komünistlikte insan hakları, insan hürriyeti, din hürriyeti, mal ve can emniyeti, aile kudsiyeti ve neslin masuniyeti diye bir şey görmüyoruz. Müslümanlık bunların hepsini tanır ve azami ehemmiyet verirken komünistliğin İslam perdesinde görünebileceğini sanmak, ateşle barutun bir arada birleşebileceğini ummak kadar akıldan hariçtir.”*²⁹

²⁸ Ahmet Hamdi Akseki ile ilgili bilgi için bkz: Recai Doğan, “Ahmet Hamdi Akseki ve Yaygın Din Eğitime Hizmetleri”, *Ahmet Hamdi Akseki (Sempozyum)*, (Yay. Haz. Hüseyin Arslan, Mehmet Erdoğan), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/327, Ankara, 2004. Celal Büyük, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, “Ahmet Hamdi Akseki'nin Din Karşıtı Akımlar ile Mücadelesi”, Eylül 2018, Erzurum, s.s.385-398.

²⁹ *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1950, s.3, “Komünistliği ve ne şekilde olursa olsun bütün tatbikatını İslamiyet kesinlikle reddeder.”

Bu dönemin algısında ‘Türkiye’nin dünyadaki yeri nedir?’ sorusunun cevaplarından biri “komünizmle mücadelede ön safhada olmaktı.” (Demirel, 2016;149). DP’nin otoriter toplum ve devlet anlayışı, sol ve komünizm karşıtlığını alenen ortaya koyuyor, solu bastırmak için yapılanlar ise toplumsal ve geleneksel yapıyı korumak adına yapıldığı ve farklı olandan endişe edildiği anlaşılıyordu (Demirel, 2016;170). Ayrıca DP devlet anlayışında paternalist³⁰ sınıfların olmadığı ve korkudan beslenen milliyetçilik anlayışı vardı (Demirel, 2016;169).

Bu konuda en önemli örnek NATO’ya girebilmek için ABD’nin yanında Kore’ye gitme konusunda görülecektir. Temmuz 1950’de Kore’ye 4500 kişilik askeri birlik gönderilmesine karar veren hükümet, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin isteği üzerine, NATO’ya girebilmek için meclisin kararı ve onayı olmadan buna karar vermiştir. (Tunçay, *Türkiye Tarihi*, 1992; 179) “Komünizme karşı savaşmak” üzere askeri bir birlik göndermeye karar veren hükümete CHP karşı çıkmıştır. Sebebi ise; kararın ancak meclisten çıkabilir olmasıdır.³¹

Bu konuda, Adnan Menderes, Kore Savaşına asker gönderme kararı alınma aşamasında gazeteci Ahmet Emin Yalman’ı odasına çağırması ve şunları söylemişti;

“Memleket hesabına çok mühim bir karar vermek durumundayız. Bunu önceden bilmeni ve beklenen hücumlara karşı bizi anlayışla desteklemeni istiyoruz. Birleşmiş Milletler adına Kore’de kızıl kuvvetlere karşı ortak bir cephe kurmak üzere Amerika’nın hür milletine bir çağrısı var. Ortak güvenlik ruhunu yürütmek ve itibarımızı yükseltmek bakımından bu bizim hesabımıza yaman bir fırsattır. NATO’ya kabul edilmemize de köprü olabilir. İngiltere ve diğer milletler bunu baştan savma karşılarla ve suya düşürürlerse, fırsat bizim içinde hür dünya içinde elden gider. İşte bu sebeple herkesten evvel çağrıya olumlu bir cevap vermek ve diğer milletleri olmuş bitmiş bir durum karşısında bırakmak istiyoruz. O zaman İngiltere ve diğer devletler bize uymaktan kaçınmazlar, biz oraya bir Türk

³⁰ “Paternalizm, Latince baba anlamına gelen ‘Pater’ kavramından türemiştir. Babanın, çocuğun kendi kararlarını almasına izin vermek yerine, ‘baba en iyisini bilir’ düşüncesiyle çocuk adına karar alması paternalizmin özünü oluşturur. Burada baba gibi davrananın, diğer bireyleri çocuğu gibi görmesini içeren bir tutum söz konusudur. Modern felsefede ise paternalizm, başka birinin iyiliği için, onun rızası olmaksızın, ailenin çocuğuna yaptığı gibi davranmak anlamını içermektedir.”: İnyet Aydın, “Yönetimde Paternalizm”, Prof. Dr. Mahmut Tezcan’a Armağan: Bilime Adanmış Bir Yaşam (1967-2007), (Ed. Aytül Kasapoğlu, Ayşe Çakır İlhan, Zuhal Güler), 2017, Ankara, s.154.

³¹ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi V.*, a.g.m., s.1941.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

birliği gönderince, onlarda Kore Savaşına canla başla katılmak zorunda kalırlar. Fakat işin içinde Türk askeri yurt dışına göndermek davası olması, dolayısıyla meclis kararı almaya kalkışırsak iş uzar, dedikoduların sonu gelmez. Bir saat bile kaybetmeden sorumluluğu üzerimize alarak, karar vermek, kararı Birleşmiş Milletlere ve Amerika'ya bildirmek zorundayız. Böylece hareket ettiğimiz takdirdeyse her taraftan yanlış hükümlere varılacağı, yaygaralar kopacağı muhakkaktır. Bunlara karşı basında anlayışla cephe kurulmasına ihtiyaç vardır.”(Yalman, 1970; 227).

Menderes'e göre “Kore'de kızıl kuvvetlere karşı ortak bir cephe kurmak” gerekiyordu ve bunu da Türkiye'nin itibarını yükseltmek için “yaman bir fırsat” olarak görüyordu. Hüseyin Cahit Yalçın da gazetede ki yazısında Menderes'in bu görüşlerini destekliyordu. Yalçın'ın o dönemki “komünizm ve sol” algısını anlatan cümlelerini aynen vermemiz gerekmektedir:

“Komünizme karşı demokrat hükümetin takib edeceği politika Başbakanın programında en canlı, en kati parçayı teşkil ediyor. Diğer noktalar müphemiyet ve tereddüt içinde birtakım vaadlerden ve henüz bir esasa bağlanmamış projelerden ibaret kaldıkları halde, memleket komünizme karşı Hükümetin fikrini ve yapacağı şeyleri açık açık öğrenmiştir. Bizim kanaatimizce, bu yalnız Demokrat Parti'nin politikası değil bütün vatansever Türk partilerinin yani Türk Milletinin müşterek politikası olacak ve Hükümetin bu yoldaki adımlarında Türk efkarı umumiyesini tamamen kendi arkasında bulacaktır.

Hükümet komünizm tehlikesi ve tahrikleri karşısında yapmağı düşündüğü şeyi büyük bir sarahatle söylemiştir: “Memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icab eden kanuni tedbirleri” almayı bir vazife olarak ilan ediyor.

Burada komünizm kelimesi doğrudan doğruya kullanılmayarak, aşırı sol cereyanlardan bahsedilmişse de maksat hakkında yanılmağa imkan yoktur. Başbakan bu “aşırı sol cereyanlar”ın Türk vatanında ne şekilde propaganda yapmakta olduğunu da açığa vurmaktan çekinmemiştir. Sözlerinden anladığımızı göre, komünizmin Türkiye'de iki yardımcısı: “İrtica” ile “İrkçılık” gibi ayırıcı cereyanlardır. Bu sütunlarda defalarca izah ettiğimiz gibi batı medeniyetindeki din ve ahlak mefhumlarının en birinci düşmanı olan kızıl ihtilalcilerin Türkiye'de koyu bir müslüman mutaassıbı gibi halkı dini kurtarmak için bir mehdi ve halaskar rolü oynadıkları görülmektedir. Aynı zamanda, vatandaşlar arasında en zararlı

bir ayrılık manivelası olarak ırkçılık davasını ele aldıkları ve bizleri birbirimize düşman bir duruma sokmak istedikleri de inkar kabul etmez. Başbakan komünizmin bu çeşit çeşit kıyafetlerine ve mücadele tarzlarına işaret etmekle tehlikenin vehameti hakkında hiçbir tereddüde düşmemekte olduğunu bize göstermiştir.

Komünizm ile mücadele bilhassa bazı batı memleketlerinin tehlikeyi ve realiteyi, henüz anlıyamamış hürriyet nazariyecileri nezdinde, en sık tesadüf ettiğimiz müthiş engel, fikir ve vicdan hürriyeti telakkisidir. Komünizm aleyhinde şiddetli tedbirler alınmak istediği zaman, bunların prensiplerimize temel teşkil eden fikir hürriyeti ile telif kabul etmediği söyleniyor ve komünistlerin de kanaatlerini, imanlarını, sair vatandaşlar gibi, istedikleri tarzda müdafaa ve neşretmekte serbest bırakılmaları lüzumu ileri sürülüyor.

Buradaki esaslı hata, komünistleri bir “vatandaş” olarak tanımaktır. Ceza kanunları vatan aleyhine hıyanet edenleri, düşman ajanı olanları, casusları en ağır cezalara çarptırır. O zaman, bu safid ve da düşünceli hürriyet taraftarlarının hiçbiri ağzını açıp da şikâyet etmez. Halbuki bir memlekette “milli ve vatansever” bir komünist olamaz. Komünist demek, mahiyeti icabı, bir vatansızdır. Sadece bir vatansız olsa, bütün dünyayı vatan ve bütün insanları kardeş telakki etse o zaman buna belki alicenap bir hülya, yüksek bir düşünüş denilbilin.

Fakat bir komünist için vatan, yalnız “Kızıl Rusya”dır. Ve bütün insanlar kızıl Moskofşeflerinin, daha doğrusu sadece bir Moskof diktatörünün emri altında yaşamağa mecburdurlar. Bir komünist, bulunduğu memlekette Moskova hesabına çalışan bir casustur, yani bir vatan hainidir. Bunlar için fikir hürriyeti kabul etmek kendi çukurumuzu kendi elimizle kazmaktan başka bir mana ifade etmez.

Demokrat Parti'nin bu hakikati anlamış görünmesini ciddi ve derin bir memnuniyetle karşılarız. Başbakanın pek kesin bir surette söylediği gibi “Bütün hürriyetleri kan ve ateşle yok etmekten başka bir şey düşünmiyen bu ajanları adalet pençesine çarptırmak için icabeden” ölçü ve esaslar katıyetle tespit edilecektir. Bu noktada efkâr-ı umumiye hakikaten tatmin edecek teminat, Başbakanın memleketimizdeki bir tehlikeye umumi surette işaret etmesidir. Matbuat sahasındaki komünizm tahrik ve tahripleri, Başbakanın sözlerine göre “mizah veya siyasi tenkid kisvesi altında ayakta tutunmak istenilen ve hakikatte düpedüz aşırı sol cereyanların eseri olan neşriyat Hükümetin pençesinden kendisini kurtaramıyacaktır.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

Bu sözler bir Halk Partisi başkanının yahut gazetecisinin ağzından çıksaydı, muhakkak ki Demokrat Parti muhütleri ve gazeteleri fikir ve matbuat hürriyetine karşı Halkçıların bir suykast hazırladıkları tarzında bir feryat koparırlardı. Fakat biz muhalefeti ve milli partiler arasındaki münakaşayı böyle demagogik vadilere düşürmekten çekineceğiz. Hükümetin maksadını açıkça anlıyoruz. Çizdiği hudutlar içinde kaldıkça, yani yalnız komünizm aleyhindeki milli müdafaa gayesinden ayrılmadıkça, bu noktada kendisine müzaheret göstermeyi vazife bileceğiz.

Bu münasebetle şunu hatırlatmak isteriz ki komünizm ile mücadele hangi yazıların ve hangi söz ve hareketlerin komünizm propagandası çerçevesine gireceğini tayin etmek bazan gayet nazik, zor ve muğlak bir mesele teşkil edeceği için, bu hususta bir hakem ve mürşid rolünü oynayabilecek yüksek bir Millet Meclisi komisyonuna ihtiyaç vardır. Bu komisyon milli partileri temsil edecek bir surette teşkil edilmeli ve memlekette bütün komünistlik neşriyatı ve propagandası üzerine yüksek bir mürakabe rolü ifa etmelidir. Böyle bir heyet bulunmadıkça komünizm aleyhindeki tedbirlerin, kanun hükümlerinin istediğimiz kadar tesirli olmayacağını bilmeliyiz.”³²

11 Eylül 1948 tarihinden itibaren CHP'nin yayın organı olan Ulus Gazetesi başyazarlığını yapan, CHP milletvekili de olan(Bengi, 1998;242) ve “komünizm” ile ilgili görüşlerini yukarıdaki şekilde açıklayan Hüseyin Cahit'in, daha sonra 18 Nisan 1952 tarihinde Ulus Gazetesindeki “Gözü Kapalı Oy Verme” başlıklı DP'yi eleştiren yazısı nedeniyle dokunulmazlığı kaldırılmıştır (Gazel, 2000; 39). Yine 1954 seçimleri sonrası artık milletvekili de olmayan Yalçın, DP yönetimine karşı yazdığı uyarı nitelikli “Başbakan Adnan Menderes” ve “Milli Tesanüt Cephesi” başlıklı iki yazısında suç unsuru bulunarak 1 Aralık 1954 tarihinde 2 yıl 20 ay ve 20 gün hapis cezasına çarptırılmış ve 80 yaşında hapse girmişti (Azman, 1994; 168).

Mecliste bu konu ilginç bir şekilde tartışılmıştı. Mardin bağımsız milletvekili Kemal Türkoğlu, 201 sayılı Ağustos 1950 tarihli “Aydın Tarihi” dergisindeki bir yazıda geçen «Bozguncu», «Komünist düşünceli»; «Vatan haini» tâbirlerini kimler hakkında kullanıldığı ve Kore ile ilgili yazıda da Başbakan ve Dışişleri Bakanının görüşleri olduğu halde muhalefet sözcülerinin yaptıkları konuşmaların neden yayınlamadığını sorduğu ve “Tek taraflı vesika neşri tarihi tahrif değil midir?”³³ diyerek eleştirdiği sorusuna Devlet Bakanı Muammer

³² Cumhuriyet, 23 Kasım 1950, s.3, “Komünizme Karşı Hükümetin Politikası”.

³³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, 20. Birleşim, 22 Aralık 1952, s.359.

Alakant yanıt vermişti. Alakant Kore'ye asker göndermelerini suçlayanların “komünizm âleminde kuvvet aldığı” kendilerinin ise Kore'ye askeri “komünizmin fiili taarruzunu defetmek için” gönderdiklerini ve bu karara karşı olmanın da “komünizm dünyasından membanı alan harekete taraftarlık demek” olduğunu eklemişti.

Türkoğlu'na göre Ayın Tarihi dergisinin bu sayısında Can Kırac isimli Türkiye Talebe Federasyonundan bir öğrencinin “Kore meselesinden dolayı bütün Türk talebelerinin Başbakanın emrinde olduğunu” söylediği telgrafın basıldığını, “o heyetin, bütün Türk talebelerinin müştereken birleştiği bir karar olmadığı” halde yayımlandığını ve Ankara İşçi Sendikaları Birliğinden, İzmir'in Pınarbaşı DP idare Kurulu, Adana Hürriyet Bucağı Tertip Komitesi Başkanı ve Bayındır İlçe Başkanı Mükerrerem Ağustos tarafından gelmiş, Kore kararını destekleyen telgrafların da taraflı olduğunu söylemişti. Bu telgraflarda “Bütün demokrat milletlerin takdirini kazanan Kore'ye asker gönderme kararını biz demokratlar da tasvip eder, komünist ve komünistler gibi memlekette bozgunculuk çıkarmak isteyenlerin hakkında demokrasi namına takibat yapılmasını bekleriz.”³⁴ Cümlesi kullanılmıştı. Türkoğlu;

“Birtakım gayrimesul şahısların Başbakana dalkavukluk olsun diye veyahut aldıkları talimat ve telefonlarla verilen emirler üzerine, çekmiş oldukları telgrafların “Ayın Tarihi” ne konulmasını eleştiriyor ve “Bunların hiçbirisi vesika değildir ve hiç birisi de Ayın Tarihi Dergisine girecek şeyler değildir” diyordu. Yine Türkoğlu “Memlekette komünistlikle, komünistlerle ilgisi bulunan veyahut Devlet Bakanının dediği gibi, komünistlerden talimat almış veya ilham almış tek bir muhalifin Mecliste bulunmadığına kaniim” dedikten sonra da “Bunu, iktidarın, Hükümetin gayet iyi bilmesi lâzımdır. Aksi kanaatte iseler, bu kelimeleri doğrudan doğruya bu dergiye dercedenlere iade ederim. Ancak onlar vatan haini, komünist, bozguncu olabilirler. Ben, vazifesini yapan bir milletvekili olarak, bunları bozguncu ve vatan haini telâkki ediyorum.”³⁵ Şeklinde sert konuşmuştu.

NATO'ya giriş düşüncesi ve bunu sağlayabilmek için ABD yanında Kore Savaşına giriş konusu da bu süreçte önemlidir. Zira Kore'ye gönderilen askerler karşılığında Türkiye “beynelmilel komünizme karşı hür dünyanın yanında

³⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, 20 Birleşim, 22 Aralık 1952, s.362. Bu telgraf İzmir Pınarbaşı Köyü D. P. Başkanı Lütfi Çetinkaya'ya ait idi.

³⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, 20 Birleşim, 22 Aralık 1952, s.362.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

*olduğunu kanıtlamış*³⁶ ve başvurduğu NATO'ya 16 Şubat 1952'de kabul edilmiştir. CHP'de bu kabulü "*milli politikanın milli bir eseri*" olarak görmüştür. Türkiye emperyalist blokun ve ABD'nin Ortadoğu politikasına tamamen uyum sağlamıştır.

Sosyalist aydınlar Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesini ve NATO'ya girmesine karşı çıkmışlar, kapitalizm batıyla ekonomik açıdan kaynaşmayı Atatürk'ün otarşik³⁷ devletçilik anlayışına ihanet saymışlardır (Tunçay, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1992;1954) Kore Savaşına şiddetle karşı çıkan Türk Barışseverler Cemiyeti 21 Mayıs 1950 yılında İstanbul'da Behice Boran, Osman Fuat Toprakoğlu, Naci Ormanlar, Turgut Pura, Adnan Cemgil, Vahdettin Barut, Nevzat Kemal Özmeriç, Reşat Sevinçsoy tarafından kurulmuştur. Cemiyet, Kore'ye asker gönderen hükümeti protesto etmiş ve 25 bin bildiri dağıtılmıştır. Behice Boran başkanlığındaki dernek TBMM'ye de telgraf göndermiş, cemiyetin yayın organında Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinin Türk halkına bir yararı olmadığı, Amerikan emperyalizmine hizmet edildiği yazılmış; bu sebeple de komünizm propagandası yapmak, Türk-Amerikan ilişkilerini bozmaya çalışmak, orduda kışkırtıcı faaliyette bulunmak suçlamalarıyla yargılanmışlardır. Ayrıca bildirileri basan ve dağıtanlarda sanık sayılmış, daha sonra berat etmişlerdir. Diğer sanıklar on beşer yıl ceza almış fakat yargıtayın kararı bozmasıyla ceza bir yıl üç aya indirilmiştir.³⁸ Komünizm ile mücadele kapsamında ilk açılan davalardan biri Türk Barış Severler Cemiyeti hakkında açılan davadır. Ahmet Emin Yalman bu süreci şöyle anlatmıştı; "*Demokrat Parti devrinde yalnız bir noktada atılacaklık gösterildi. Bu da Birleşmiş Milletler adına komünizm emperyalizmine karşı açılan Kore harbine herkesten evvel katılmamız ve Amerika'nın yanında birinci olarak yer almamızdı.*" (Yalman, 1970; 240).

Kore Savaşı günlerinde ilerici bilinen basın bile "*kızıl sürüler, kızıl ajanlar, vatan haini komünistler*" gibi başlıklar atıp kamuoyunda tahrikler oluşturulmuştur (Eroğul, 1990; 61) CHP'nin yayın organı olarak bilinen Ulus'ta bile bu dil açık olarak gözlemleniyordu:

"Altı bin komünist kovuklardan çıkarılarak kuzeye doğru püskürtüldü. Topçu ateşi tarafından desteklenen Amerikan piyade kuvvetleri bugün merkezi Kore Cephesinde 6000 kadar Kore'li komünisti dağıtdaki

³⁶ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi V.*, a.g.m., s.1941.

³⁷ Otarşi: Kendi kendine yeterlilik.

³⁸ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi V.*, a.g.m., s.1960.

*ilticagahlarından çıkararak Kuzeye doğru püskürtmüşlerdir. Kuzey Kore'liler kaçmadan evvel kısa bir müddet şiddetle mukabele ederek savaşmışlar ve böylece yeni bir hat kurmak için zaman kazanmaya çalışmışlardır. Hücumla kalkan kuvvetlerin komutanı Albay Quinn, şöyle demekteydi: "Bu kızillar dağdaki kovuklarından kuzeye kaçmazlarsa hepsini tamamen imha edeceğim."*³⁹

O dönem de Türkiye'ye yapmış olduğu bir ziyaretten döndükten sonra açıklama yapan Birleşik Amerika Kongre üyesi Tom Fugate, ABD Dış İşleri Bakan Yardımcılığına seçilen George C. McGhee'nin tayini için "çok yerinde" dedikten sonra asıl amacını da "Türkiye'ye Türkler'den de sitayişle bahsetmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin komünizmin yayılmasına en iyi bir mani teşkil ettiğine emin olduğunu"⁴⁰ belirtmişti.

Kamuoyunda da Ortadoğu komünist liderlerinin, Türkiye-Gürcistan hududundaki önemli petrol merkezlerinden biri olan Batum'da gizli bir toplantı yaptığı ve "komünist ajanların" Türkiye ve İran'a daha fazla sızmaları gerektiği üzerinde anlaştıklarını yazıyordu.⁴¹ Daily Express gazetesinin Paris muhabiri tarafından bildirilen haberde, Sovyetler'in ileri gelen bir siyasetçisinin başkanlık ettiği toplantının yansıdığı gazetede göre şu yorum yapılmıştı.

"Delegelerin aşağıdaki mevzuları tetkik ettikleri tahmin edilmektedir:

"1- Türkiye ve İran Körfezine komünist ajanlarının sızmasını tekemmül ettirecek planlar. Bu çerçevede dahiline Irak'ın da girdiği kuvvetle tahmin edilmektedir. İran'ın Bahreyn civarında bulunan ve Amerikalılar tarafından işletilen petrol havalisinin de bu plan içine girdiği aşikardır.

2- Rus tazyikinin Ortadoğu'da artmasını tevlid edecek yeni bir plan.

*3- Petrol bakımından zengin İran gibi memleketler ahalisi arasına nifak sokmağa hedef ittihaz eden planlar."*⁴²

Ayrıca bu dönemde ki sol/komünizm ile ilgili algıyı Cüneyt Arcayürek şu cümlelerle çok iyi anlatıyordu;

"Bilimsel sola karşı olan tavır gelecek günlere ışık tutar gibiydi. Görüş'ler dergisinin "G" harfi orak-çekice benzetiliyor ve komünistlik damgası yiyordu. Fransızca olarak yayınlanan ansiklopedi "Larousse",

³⁹ Ulus, 16 Mart 1951, s.1, "Kore Savaşları: Merkez Cepesinde Kızillar Kaçıyor".

⁴⁰ Cumhuriyet, 20 Aralık 1951, s.1, "Komünizmin Yayılmasına En İyi Mani Türkiye'dir".

⁴¹ Cumhuriyet, 23 Kasım 1950, s.1, "Komünistlerin Ortadoğu'daki Faaliyetleri".

⁴² Cumhuriyet, 23 Kasım 1950, s.3, "Komünistlerin Ortadoğu'daki Faaliyetleri".

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

okunuşundan dolayı “Ya Rus” diye yorumlanmış, ansiklopedi sahipleri mahkemeye verilmişti. Nazım Hikmet ise soyadı nedeniyle komünistliği bir kez daha belgelenmişti. Ran olan soyadı tersten okursa nar, narın kırmızılığından da kızılığa ulaşan bir algı dünyasında, Nazım Hikmet'in komünist olduğu sonucu çıkarılmıştı. Edebiyat öğretmeni olan Cevdet Solok'un da soyadı onun solcu olduğunu anlamaya yeterdi bazıları için.” (Arcayürek, 1985; 179).

Türkiye'de yaşanan “komünizm karşıtı” bu kamuoyu sonrasında, 1950 yılının yaz aylarından itibaren “komünizmi tel'in etme” (Lanetleme) toplantıları ardı ardına yapılmaya başlanmıştır.

2. Komünizmi Tel'in Hareketleri

4 Ağustosta İstanbul Üniversitesi Talebe Birliğinin Marmara Lokali'nde düzenlediği “Komünizmi tel'in” toplantısına DP, CHP ve Millet Partisi temsilcileri de katılmışlardı. Toplantıda Talebe Birliği Genel Sekreteri Faik Güven, dünyadaki komünist memleketlerden ve memleketimizde komünistlerin sistemli bir şekilde faaliyete geçmiş olduklarından söz etmiş, ardından Can Kıracı, Şair Behçet Kemal Çağlar ve milletvekili Şevket Mocan da konuşma yapmışlardır.⁴³ Talebe Birliği Başkanı Babür Arun, başbakana bir de telgraf çekmiştir:

“Sayın Adnan Menderes, Başbakan, ANKARA

Bugün İstanbul Üniversitesi Talebe Birliğinin Komünizmi tel'in toplantısına, başta siyasi partiler mensubları bizzat ve muhtelif teşekküller mesaj göndermek suretile iştirak ettiler.

Toplantı sonunda alınan kararları arz ediyoruz:

1- Mukaddesatımızla alay edercesine kuduran vatansızların faaliyet ve neşriyatı sabır ve tahammülümüzü aşmıştır. Türkiye'de vatansızların kökünü kazıyacağınıza dair sözünüzü tatbik etmenizi sabırsızlıkla bekliyoruz. Bu neşriyat ve faaliyetin devamına müdahalenizi milli iradenin müdahalesinden önce yapmanızı bekliyoruz.

2- Türk milletinin mevcudiyetini tehdit eden tehlikeye karşı müdafaa da yer farkı yoktur. Medeniyet cephesindeki müdafî Kars ve Boğazlar

⁴³ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1950, s.1, “Komünizmi Tel'in İçin Gençliğin Toplantısı”.

*müdafaasının bir aynını yapmaktadır. Bu bakımdan kararınızı şükranla karşılıyoruz. Saygılarımızla.*⁴⁴

Diyanet İşleri müfettişlerinden Mehmed Münir İrşadi de Cuma namazından evvel Ulu Camide hatip olarak “komünizmle mücadele” konulu bir konuşma yapmıştı. İrşadi, bu konuşmasında “komünizmin kötülüğünü” belirtmiş, “Allaha itaatın şart olduğunu ve bu itaatın ferdi değil toplu olmasının faydalı olacağını söylemiştir. Komünizmle mücadele bayrağını açan Başbakanın bu konuya aid sözlerinden bahseden hatib, cemaati mücadeleye davet etmiştir. Gene hatibin teklifi üzerine, komünizmi tel’in yolunda Başbakanlığa bir telgraf çekilmiştir.”⁴⁵

Aynı gün Isparta’da komünistlik dedikoduları nedeniyle akşam 18.00’de Cumhuriyet meydanında bir miting yapılmış ve İstiklal Marşı sonrasında Isparta milletvekili Kemal Demiralay bir konuşma yapmış ve miting heyecanlı ama olaysız sona ermiştir.⁴⁶

Artık hükümetin “komünizmle mücadelede” kararlı olduğu ortaya çıkıyordu. Mitingler de bununla birlikte yavaş yavaş artmaya başlamıştı. İstanbul’da 26 Ağustos’ta “Elektrik, Motörlü Taşıt İşçileri Sendikası” da Taksim’de bir “komünizmi tel’in mitingi” düzenlemişti. Mitinge 10 kadar işçi sendikası katılmış ve toplantıda muhtelif konuşmacılar, söz alarak komünizm aleyhinde konuşmuşlardı. Kürsüye ilk gelen komünizmi tel’in mitingi tertib komitesi başkanı Mehmed İnhanlı konuşmasında: “-Arkadaşlar, Atamızın ve hükümetimizin komünizm hakkında verdiği kararı takdirle karşılar dünyanın neresinde olursa olsun, komünizmle mücadeleye hazır olduğumuzu bildiririz. Yalnız, hükümetten rica ederiz, memlekette kızıl diktatörlerin uşaklığını yapan bu tohumu bozuk insanların hüviyetleri tesbit edilir edilsin.”⁴⁷ İsteğinde bulunuyordu. Bu süreçte adli anlamda da gelişmeler meclis bünyesinde tartışılmaya başlanmıştı.

Gençler arasında hem irticaaya hem de komünizme karşı birlikte bir tepki oluşmaya başlamıştı. İrticaa ve komünizme karşı ortak bir mücadele verilmeye başlanmıştı. Ayrıca DP iktidar olduktan sonra sık kullanılan demokrasi söylemi üzerine komünizm ve irtica başkaldırmaya başlamıştı. Fakat DP, asıl tehlike olarak komünizmi gösteriyor, CHP zamanında korunduğunu, geliştiğini ve yayıldığını, kendilerinin de bu hareketin üzerine gittikleri algısını yapıyorlardı.

⁴⁴ Cumhuriyet, 5 Ağustos 1950, s.3, “Komünizmi Tel’in İçin Gençliğin Toplantısı”.

⁴⁵ Cumhuriyet, 12 Ağustos 1950, s.3, “Ulucamde Dünkü Konuşma”.

⁴⁶ Cumhuriyet, 12 Ağustos 1950, s.3, “Isparta’da Yapılan Miting”.

⁴⁷ Cumhuriyet, 27 Ağustos 1950, s.3, “İşçiler Komünizmi Din Tel’in Ettiler”.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

Böylelikle sağ kesimin oyunu garanti altında tuttuğu kanısındaydılar. (Toker, 1990; 175) 1950'lerin gençliği komünizme ve irticaya karşı aynı duyarlılıkta tepkiler gösteriyordu.

Samsun, Haydarpaşa, Kayseri, Afyonkarahisar, Bursa, Eskişehir ve Sivas liseleri öğrencileri, Türkiye Milli Talebe Federasyonu'na mektup yazarak, komünizme karşı olduğu gibi irticaya karşı açılan savaşta da üniversiteli ağabeyler ile beraber olduklarını, kendilerini desteklediklerini bildirmişlerdi. Türkiye Milli Talebe Federasyonu da Ankara, İzmir, Zonguldak ve İstanbul'daki yüksek tahsil gençlerinin katılımıyla ocak ayı sonunda bir genel idare kurulu toplayarak, “*gençliğin irtica ve komünizme karşı açtığı mücadeleye aid esasları tesbit ederek, bu toplantının sonunda milliyetçiliğimizin meseleleri mevzuunda gençliğe büyük bir beyanname yayınlamaya*”⁴⁸ karar vermişti.

İlginç olan ise, işçi sendikalarının da ülkede “*kıpırdanma ve teşkilatlanma cüretini gösteren menfur komünizm ve irticaa karşı... Türk işçilerinin de katıldığı, böyle zararlı teşkilat ve kötü niyetli zihniyetlerin amansız düşmanı olduklarını*”⁴⁹ belirtmeleri olacaktı.

Ülkede “*komünistler*” ile ilgili büyük bir hız ve çabayla tahkikat devam etmekteydi.⁵⁰ Toplumda da özellikle gençler arasında infial en üst düzeydeydi. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, büyük kongresini toplamış ve “*Türk inkılabın aykırı hadiselerine işaret ederek*” bir bildiri yayınlamıştır. Birlik bu bildirisinde; “*irticain, komünizm kadar tehlikeli olarak telakki edildiğini, bu husustaki hükümet çalışmalarının memnuniyet uyandırdığını, Üniversite gençliğinin kendisine emanet edilen Cumhuriyet ve İstiklalin müdafii mevkiinde bulunmanın mesuliyetini müdrük olduğunu*”⁵¹ belirtmekteydi.

İzmir, Aydın ve Manisa'da da gençlerden oluşan topluluklar “*son günlerde Ankara ve İstanbul'da beliren komünizm ve irtica tahriklerini tel'in amacıyla*” ayrı ayrı mitingler düzenlemişti. Bunlardan İzmir Yüksek Tahsil Gençliği “*Son günlerce Kemalizm yolundan ayrılarak, irtica ve komünizm hareketlerinde bulunmak isteyenler görülmüştür. İzmir Yüksek Tahsil Gençliği bu hareketleri nefretle karşılamıştır. Türkiye Milli Talebe Federasyonunun bu soysuzlara karşı açmış olduğu mücadeleye İzmir Yüksek Tahsil Gençliği de fi'len katılmış*

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1951, s.5, “Yüksek Tahsil Gençliğinin İrtica ve Komünizmle Mücadelesi”.

⁴⁹ *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1951, s.1, “Komünizme ve Kara İrticaa Karşı Alınan Tedbirler”.

⁵⁰ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1951, s.1, “Solcular Hakkında Tahkikat Devam Ediyor”.

⁵¹ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1951, s.1, “İrtica Hareketlerin Tel'in İçin Yüksek Tahsil Talebeleri Toplantılar Tertib Ediyorlar”.

*bulunmaktadır. Yolumuz Atatürkün çizdiği yol, parolamız: Komünistlik ve irtica Türklüğün en büyük düşmanıdır. Görüldüğü yerde ezilmedir.”*⁵² Şeklinde bir bildiri yayınlamıştı:

Milli Türk Talebe Birliği de Atatürk inkılabları ve irtica konularında bir istişari kongre toplamaya karar vermişti. Muhtelif gençlik oluşumları ve yirmi beş şehir öğrenci temsilciliklerinin katılacakları bu kongre irtica ile mücadele mevzuunda bundan sonra birliğin takib edeceği hareket hattını da kararlaştıracaktı.⁵³

Bu ortam içerisinde Ankara Yüksek Tahsil Gençliği de irticaa karşı bir bildiri hazırlamıştı. Türkiye Milli Talebe Federasyonu ikinci başkanlığı ve Ankara Mahalli İcra Komitesine bağlı iki talebe birliği ile 13 talebe cemiyeti müştereken aşağıdaki beyannameyi yayınlamışlardır:

“Türk Cumhuriyetinin esaslarını teşkil eden Atatürk inkılablarına karşı, memlekete menfaatleri ile kabili telif olmıyan bazı ideoloji ve geri zihniyet sahiplerinin tevcih ettikleri hücumları gençlik nefretle karşılar, kafaları da vicdanları kadar kara olan bu kimselerin dini inanç ve akideleri, menfur gayelerine alet ederek ve yalnız kendi paslı kafalarının kabul ettiği bir takım hurafe ve batıl düşüncelerle memleket efkârı umumiyesini bulandırmaya ve bu memlekette ikilik yaratmaya çalışmak en hafif tabirile vatan hainliğidir.

*Tarih boyunca bir takım kanlı hadiseler sebebiyet veren ve her yenilik hareketinin karşısına bir hayalet dehşetle dikilen taassub ve irticain türlü zarar ve kötülüklerini hiçbir millet bizim milletimiz kadar yakından görmemiştir. Bu memleket ne 31 Mart ve ne de Menemen hadiselerini bir daha yaşamayacaktır. Kara Kuvvet hortlamağa yeltendiği her an Türk inkılablarının yılmaz müdafii olan Türk gençliğini daima karşısında bulacaktır. Muasır ilim ve medeniyet meşalesinin aydınlığı içinde Atatürk inkılablarının korunması yolunda aşırı sağ ve komünizm ve her manada irticaa karşı gençlik olarak mücadele azmimizin kuvvetini bir daha belirtmek isteriz. Hürriyetlerimizin her cepheden üzerine titremekteyiz. Bu arada vicdan hürriyetinin de herkes ve her inanç için tam ve kâmil olmasının teminat altına alındığını görmek isteriz.”*⁵⁴

⁵² *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1951, s.1, “Solcular Hakkında Tahkikat Devam Ediyor”.

⁵³ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1951, s.3, “Milli Türk Talebe Birliği”.

⁵⁴ *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1951, s.3, “Ankara Yüksek Tahsil Gençliğinin İrticaa Karşı Beyanname”.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

Milli Türk Talebe Birliği'nin daha önce duyurduğu toplantı istişari kongre üyelerinin katılımıyla 21 Ocakta saat 14.00'de Fatih Halkevi'nde “irtica ve komünizmi tel'in” toplantısı olarak gerçekleşmişti. Atatürk için saygı duruşu ile başlayan toplantıda, ilk olarak Talebe Birliği Başkanı söz almış, ondan sonra da kürsüye gelen Muzaffer Aşkın, “Atatürk inkılablarını sayarak bunların tehlikeye düşmesine Türk gençliğinin tahammül edemeyeceğini, son günlerde memleketimizde kıpırdama hareketleri gösteren irticain canlanmasına asla izin verilmeyeceğini”⁵⁵ anlatmıştır.

İktisad Fakültesi Derneği'nden Kamran Evliyaoğlu da heyecanlı bir şekilde nesiller boyunca Türk kültürünü ve devrimini geciktiren nedenlerin başında “taassubun” yer aldığını belirterek şunları söylemiştir: “Bugün tekrar o müteassıb devre dönmenin bütün Atatürk inkılablarını ve başarılan hamleleri yok edeceğini biliyoruz. Her ne pahasına olursa olsun Türk gençliği, irticain hortlaması karşısında koruyuculuk vazifesini yapacaktır.” Adil adındaki başka bir kişi de şahit olduğu olayları anlatarak, “Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde sarıklıların, önlerinde rahle kurup en işlek mevkilerde ilahiler okuyarak okula başlama ayinleri yaptıklarını anlatmış ve bunun, irticain bir başlangıcı olduğunu” söylemişti. Komünizm mevzuuna da temas eden Adil, “Moskov tabirinin ifade ettiği manayı çok iyi bilen bu memlekette komünizmin yayılmasına imkân olamayacağını” belirtmişti. Daha sonra söz alan Doğan Can, bugünkü irticain biraz da gevşeklikten ileri geldiğini söylemiş, sonra Tıp Derneğinden Erdoğan, “kızıl tehlikeyi tel'in etmiştir.” Bedri ismindeki bir genç de “komünizmin namus, vicdan, aile mefhumu düşmanı bir idare şekli olduğunu belirtmiş, hükümetin irtica yılanına karşı lakayd kalmamasını temenni” etmiştir. Orhan Birgit ismindeki konuşmacı da “komünist tahrikatı yapan, irticaa yaltaklık eden mecmua ve dergilerin neşriyatının hükümetçe yasak edilmesini, Atatürk'e ve inkılablarına dil uzatanların en ağır cezalarla tecziyesi yoluna gidilmesini teklif etmiş ve Milli Eğitim Bakanını bu hususta acz gösterdiğini”⁵⁶ söylemiştir.

Orhan Birgit'ten sonra kürsüye gelen Hatay delegesi Ahmed söz almış, “irticain hortlamaya yüz tuttuğunu ve bu mevzuda irticai tel'in maksadıyla umumi bir miting yapılmasını” istemiştir. Samsun icra heyeti namına konuşan Fahreddin Eminoğlu da “Samsun'da irtica ile komünizmin yan yana, baş başa yürüdüğünü” belirtmişti. Hukuk Derneğinin Başkanı Sabahaddin, Farabi Duran, Kemal Zeybekoğlu, Osman Karabiber, Vedad Koçoğlu da birer konuşma yapmışlar, “irtica ve komünizmle mücadele lüzumuna işaret ederek gençliğin ve

⁵⁵ Cumhuriyet, 22 Ocak 1951, s.1, “Gençler İrtica ve Komünizmi Tel'in Ettiler”.

⁵⁶ Cumhuriyet, 22 Ocak 1951, s.1, “Gençler İrtica ve Komünizmi Tel'in Ettiler”.

Türk basınının bu sahada üzerlerine düşen vazifeyi yapmaya çalışmalarına rağmen hükümetin lakayd kaldığını” söylemişlerdi. Öğrencilerin konuşmasından sonra, kongreye davetli olan Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Kazım İsmail Gürkan kürsüye gelmiş,

“Bizim ileri ve üstün bir memleket olma gayemiz mevcuttur. Bu gayemize mani olabilecek her fikir ve cereyan bizim için muzurdur. Sizlere misakı milli ruhunu benimsemenizi tavsiye ederim. Milli Türk Talebe Birliğine dahil bulunan her genç, kendi vazifesini yapmalıdır. Talebe olarak çalıştığımı muhitlerde fikir istismarından çekinmek icab eder. Hepinize karşılıklı sevgi ve itimad tavsiye ederim ‘ittihaddan kuvvet doğar’ düsturu sizler için de gaye olmalıdır. Üstünüze vazife olmıyan meclis ve hükümet işlerine karışmadan kendi bünyeni dahilinde misakı milliyi tevliid ediniz. Bu arada muzir fikirleri hükümete bildiriniz, bunda fayda vardır.”⁵⁷

Şeklinde konuşmuştur. Konuşmaların bitişinde de kongre üyeleri tarafından bir bildiri yayınlanmıştı. Bildiri şu şekildedir;

“Eskiği diriltmeye yönelmiş, inkılab prensiplerimizi zedeliyecek ve onlarla bağdaşamayacak olan her türlü düşüncüyü gerilik, Atatürk inkılablarının kanunlaşmış veya örf, adet haline gelmiş umdelerine aykırı her türlü hareketi irtica sayıyoruz. Milletimizin tabii gelişmesini durduracak her türlü yaratma gücünü felce uğratabacak olan bütün irtica hareketlerini, en az komünist tahrikleri kadar, bir hıyanet sayar ve bütün gençliği uyanık bulunmaya gerektiği yerde ve anda bunlarla mücadelede davet ederiz.”⁵⁸

İstanbul Sendikalar Birliği de 17 Mayıs 1952’de “Komünizmi tel’in” amaçlı eski Eminönü Halkevinde 4 saat devam eden bir miting düzenlemiş ve “Türk işçileri arasına sızmağa çalışan Kızıl ajanların daima hüsrana uğrayacakları”⁵⁹ uyarısını yapmıştı.

Toplantıda Milli Türk Talebe Birliğinden gönderilen “sizinle manen ve maddeten beraberiz” mesajı okunmuştu. Mesajın alkışlanması sonrasında Tekstil İşçileri Federasyonu Başkanı Bahir Ersoy, Türk işçisinin komünizmle mücadele davasında imtihanını çoktan vermiş olduğunu belirterek: “Sözde müsavat mefhumunu ortaya atarak bir takım gafilleri avlamağa çalışan bu ideoloji, haddizatında insan hak ve hürriyetlerinin biaman düşmanıdır.” Cümlelerini kullanmıştır. Şehir Hatları işçileri başmümessili Nuri Beşer de heyecanlı bir

⁵⁷ Cumhuriyet, 22 Ocak 1951, s.1, “Gençler İrtica ve Komünizmi Tel’in Ettiler”.

⁵⁸ Cumhuriyet, 22 Ocak 1951, s.3., “Gençler İrtica ve Komünizmi Tel’in Ettiler”.

⁵⁹ Cumhuriyet, 18 Mayıs 1952, s.1, “Komünizmi Tel’in İçin Dün Yapılan Toplantı”.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

şekilde; “komünizmin bir esaret rejimi olduğunu, bütün hür insanların bu sefil ideoloji ile nasıl mücadele ettiklerini anlattıktan sonra Türk işçilerini uyanık olmağa davet etmişti.”⁶⁰

1953 başlarında özellikle bazı işçi gruplarının komünizm ile ilgili çalışmalarının basına yansımaları gazetelerde ve kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştı. Zafer Gazetesi işçi sendikalarının son zamanlardaki tutumunu “İşçi Sendikalarının komünizm propagandasına alet oldukları yolunda bazı gazetelerde intişar eden haberler büyük işçi kitleleri üzerinde derin bir teessüre yol açmış” şeklinde vermiş ve Sakarya bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu'nun bu konuya tepki için “komünizmi tel'in ve işçilerin Atatürk inkılaplarına bağlılığını teyid etmek” amacıyla 22 Şubat 1953 tarihinde Eskişehir'de büyük bir miting düzenlediğini haber vermişti. Türk-İş de yayınladığı bildiride Türk işçilerinin komünizm ile ilgilerinin olmadığını vurgulanmıştı;

“Faaliyetlerinde, memleket realitelerini bütün mülahazaların üstünde tutmayı en sağlam ve şaşmaz bir kontrol olarak kabul eden sendikalarımızın ve bunların cüz'ü ferdi olan işçilerimizin çeşitli tertip ve ifadelerle komünistlikle itham edildiklerini üzümlere müşahade etmekteyiz. Konfederasyonumuz, vatanperver, ailesine ve mülkiyetine son derece bağlı bütün Türk işçileri adına, belirli maksatlarla yapılan bütün bu isnat ve ithamları şiddetle ve nefretle reddeder. Prut'tan Koreye kadar uzanan tarih köprüsü üzerinde, Moskof uşaklığı ve komünizme karşı Türk işçisi milletle birlikte dimdik ayakta durmuştur ve duracaktır. Vatansever Türk işçisine sürülmek istenen leke karşısında haklı olarak galeyana gelen teşkilatımızdan, Sakarya Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu, bu isnat ve ithamlara toptan cevap üzere:“ Komünizm'i tel'in, Atatürk inkılaplarına bağlılığı teyid maksadile 22 Şubat 1953 Pazar günü Eskişehirde bir miting yapmaya karar vermiştir. Mitinge memleketimizin her tarafından işçi temsilcileri katılacaktır. Konfederasyonumuz, mitinge gençliği ve bütün vatandaşları davet eder. Sakarya Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonunun tertib ettiği miting, Türk işçisinin haksız isnat ve ithamlarla komünizm gibi hürriyet düşmanlığına karşı duyduğu infialin tabii bir reaksiyonudur. Türk işçisi, komünizme, geri fikirlere karşı mücadelesinde asla geri kalmayacak ve kanunların kendisine verdiği hakları istimal etmek suretiyle milliyetçi bir görüşle mücadelesine devam edecektir. Geri ve irticai fikirlerin, milliyetçilik kisvesi altında geliştirilmek

⁶⁰ Cumhuriyet, 18 Mayıs 1952, s.3, “Komünizmi Tel'in İçin Dün Yapılan Toplantı”.

istendiği ve hükümetimizin gerekli tedbirleri aldığı bu günlerde, Konfederasyonumuz, milliyetçiliği: “Her türlü tesirlerin üstünde, Atatürk inkılaplarına bağlılık” olarak kabul ettiğini ilan eder.”⁶¹

Eskişehir’de 22 Şubat tarihinde yapılan miting Zafer Gazetesi tarafından “Eskişehir’deki Dünkü Muazzam Miting” ve “Türk İşçisi Komünizmi Bir Defa Daha Tel’in Etti” başlıklarıyla verilmişti.⁶² Gazete; “Türk işçisi arasında komünizm mikrobunun barınmayacağı tekrarlandı ve inkılaplara derin bağlılık bir daha ifade edildi”⁶³ alt manşetini de kullanmış ve özel olarak Eskişehir’e gönderdiği muhabirinden mitingi yansıtmıştı.

“Türk işçisi demokrasi dünyasının düşmanı olan komünizmi tel’in etmek ve uğradığı haksız isnat ve ithamlara layık olduğu cevabı vermek maksadıyla bugün burada muazzam bir miting yaptı. Miting memleketimizde hakiki demokrasi ile birlikte işçilerimize tanınmış olan geniş hürriyet havası içerisinde beş saat devam etti. Bu müddet zarfında yurdun her bir köşesinden gelen işçi temsilcilerinden 30dan fazla hatip söz alarak vatan sevgisini, yurt sevgisini yüreктen gelen sesleriyle dile getirdiler. Eskişehir’de bir bayram havası yaratan, milli şuurun bir kere daha şahlanmasına vesile veren bugünkü mitingi, bütün teferrütiyle bildiriyorum:

Mitingin Tafsilatı

Dün de bildirdiğim gibi, bu miting yalnız Eskişehir işçilerine münhasır kalmamış, yapılan davete icabet edilerek Bursa’dan 100, İstanbul’dan 600, Ankara’dan 200, Adana’dan 30, Tunçbilek işletmesinden 500, Değirmisaz işletmesinden 300 kişilik işçi temsilcileri de iştirak etmiştir.

Sabahın erken saatlerinde, taşradan gelen işçi temsilcileri, ellerinde hangi sendikaya bağlı olduklarını gösteren flamalar dövizler ve bayraklar olduğu halde caddelerden geçerek sendika binası önünde toplanmışlardır. Kalabalık, Sakarya bölgesi işçi sendikasına bağlı beş bini çoktan aşmış bulunuyordu.

Devlet Demir Yolları işçilerinin bandosu mitinge iştirak etmekte idi. Saat tam dokuzda bando ile beraber yürüyüşe geçilerek hep birlikte şehitler abidesine gidildi. Yollar ve caddeler insan selinden geçilmez bir manzara arz ediyor ve ellerde taşınan dövizlerde (Al kanda kızıl mikrop barınmaz.

⁶¹ Zafer, 10 Şubat 1953, s.1, “İşçiler Komünizmi Tel’in İçin Bir Miting Yapacak”.

⁶² Ek 1: Türk İşçisi Komünizmi Bir Defa Daha Tel’in Etti.

⁶³ Zafer, 23 Şubat 1953, s.1, “Eskişehir’deki Dünkü Muazzam Miting”.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

Milli Birlik, milli idealimizdir. Geriliğin düşmanıyız. Türk işçileri inkılapların bekçisidir) gibi ibareler okunuyordu.

Şehitler abidesine bir çelenk konduktan sonra hep bir ağızdan söylenen istiklal marşıyla direğe bayrağımız çekildi. Ve aynı caddeleri takiben Asri sinemanın önüne gelindi. Saat 10'da Asri sinemada bu büyük mitingin ikinci safhası başlamış oldu.

Hatiplerin Konuşması

İki bin kişi kadar alan sinemanın içerisi hınca hınç dolduğu gibi, bunun iki mislinden fazla bir kalabalık da sinemanın önündeki caddede yer almıştı. Miting, istiklal marşımızın bir kere daha dinlenmesinden sonra Sakarya bölgesi işçi sendikası genel sekreterinin bir konuşmasıyla açıldı. Bunu Türkiye İşçi Sendikaları konfederasyonu başkanı İsmail İnan'ın bir konuşması takip etti. İsmail İnan, Türk işçisinin her zaman davasına ve meselelerine karşı gösterdiği hassasiyetin bugün de en canlı ve heyecanlı bir örneğini verdiğini ifade ederek sözlerine başladı ve ezcümle şunları söyledi: "Memleketin muhtelif şehirlerinden kopup gelmemizin manası, aynı zamanda kıymeti çok büyüktür.

Bununla şunu sarahaten ifade etmiş oluyoruz ki Türk İşçisi herkes kadar milletine, memleketine ve memleket menfaatlerine bağlıdır. Bundan şüphe edenler en büyük hatayı işlediklerini ebediyen unutmamalıdır. Bizim bildiğimize göre komünizm ideolojisi içtimai intihardan başka bir şey değildir. Türk işçisinin iz'an ve şuur dışı böyle bir hataya düşeceğini düşünen ve söyleyenler mantıken, fikren ve şuur itibarıyla intihar etmiş sayılırlar. Bizler temenni ederiz ki bir daha Türk işçisini veya onun rüknü olan birisine herhangi bir kimse tarafından bir leke sürülmek istenmesin ve bir teşvik altında bir daha böyle bir miting yapılması varid olmasın. Türk işçisi bugün vermiş olduğu bu parlak imtihanla bir defa daha vahdetini, Atatürk inkılaplarına bağlılığını ve milli duygularının olgunluğunu dünya önüne sermiştir ve en iyi notu almıştır."

Yurt Menfaatleri Herşeyin Üstündedir.

İsmail İnan'ın alkışlarla karşılanan bu hitabesinden sonra daha 30 kadar hatibin söz aldığı bildirildi ve bunların da konuşacakları söylendi. Sakarya bölgesi işçi sendikaları genel sekreteri Ahmet Araz, yurt menfaatlerini her şeyin üstünde tutan Türk işçisini, cumhuriyet ve Atatürk'ün yolundan hiçbir kuvvetin ayıramayacağını tebarüz ettirdi.

Ali Haydar Yeşilyurt ismindeki bir fikir işçisi de büyük bir heyecan yaratan iki şiir okudu. Bunu Adana'da Güney işçileri sendikası başkanı Hasan Özgüner'in bir konuşması takip etti. Hasan Özgüner bu konuşmasında, Türk işçisinin Türk tarihi önünde büyük bir imtihan verdiğini ifade ederek her karış toprağı şehit kanı ile sulanmış olan vatanımızda komünizmin barınamayacağını söyledi. Konfederasyon icra heyeti üyelerinden İsmail Aras heyecanlı bir hitabede bulundu.

Türk Topraklarında Komünizm Mikrobu Barınamaz

İsmail Aras kısaca dedi ki: "Bütün dünya bugün yolunu şaşırsa da komünizm denen mikropla birleşecek olsa bizler Türk olarak onunla mücadele edeceğiz, onu bu topraklara sokmayacağız. Bu millet, vatandaşı ile, gençliği ile, işçisi ile Atatürk İnkıplarının bekçisidir."

Mitinge katılanların hemen hepsinin üzerinde heyecan yaratan Bu konuşmalar milli şuurun tam bir tezahürü ile karşılanıyor ve Türk işçisinin olgunluğu bu hava ile bir kere daha kendini gösteriyordu. Bu arada mitinge katılmayan yurdun dört bir köşesindeki işçi teşekküllerinden gönderilen ve başarı dilekleri temennisinde bulunan telgraflar okundu. Kırıkkale, İstanbul, Samsun, Bursa, Konya, Balıkesir, Ankara, Malatya, İzmit, Elmadag ve pek çok yerlerden gelen bu telgraflardan birinde, Bafra tütün işçileri sendikasıdan gelen telgrafta şöyle deniliyordu: "birliğiz, beraberiz, bizi tarihin anladıklarına bıraksınlar" telgrafların okunmasından sonra konuşmalara gene devam edildi. İstanbul'dan Şeref İnanç, İzmit'ten Sabahattin İhsan, Ankara'dan Muammer Özükân da birer hitabede bulundular. İstanbul sigara Sanayi işçi sendikasıdan Hüseyin Morol komünizmle mücadelede hiçbir zaman geri kalmayan ve kalmayacak olan Türk işçisinin, irtica ile mücadelede en ön safta olduğunu tebaruz ettirdi.

*Samimi bir hava ve tam bir tesanüt içerisinde cereyan eden toplantı, Konfederasyon Genel Sekreteri Muammer Özükân'ın kapanış konuşmasıyla aynı olgunluğu muhafaza ederek saat 14:30 da sona erdi."*⁶⁴

Bu süreçte Zafer Gazetesinden başyazar Ahmet Hidayet Reel'in "Komünizmle Savaş" başlıklı yazı da komünizm algısı açısından önemli bilgiler içermekteydi. Reel, özellikle Hür Avrupa'da Komünizm ile mücadele eden "Sulh ve Hürriyet" komitelerinin Türkiye'de şube açtığını bildirerek, "Tam zamanında teşekkül etmiş olan bu komiteyi desteklemeyecek münevver veya gayri münevver, fakat

⁶⁴ Zafer, 23 Şubat 1953, s.7, "Eski Şehirdeki Dünkü Muazzam Miting".

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

milletini ve yurdunu seven hiçbir Türk tasavvur edemiyorum."⁶⁵ Sözleri ile yorumlamıştır. Aynı gazete yazarlarından Rıfki Salim Burçak da "*Meseleler: Komünizm*" adlı yazısında şu satırları veriyordu;

*"Bugün komünizm, sadece şu veya bu devleti tehdit eden bir tehlike olmaktan çıkmış, bütün hür milletlerin varlığına tevhid edilmiş çok vahim bir tehlike haline gelmiştir. Komünizm, bizim içtimai ve siyasi bünyemize uymamakla beraber vatandaşlarımızın komünist telkin ve tahriklerine karşı her zaman uyanık bulunmaları lüzumu üzerinde kimsenin tereddüdü olmamalıdır."*⁶⁶

Üzerinde düşünülmesi gerekli önemli bir tepki de Ankara'daki Ankara İşçi Sendikalarından gelmişti. "*İstanbul Umum İnşaat İşçileri Sendikası*" üyelerinden on bir kişinin İstanbul'da değişik zamanlarda ve değişik yerlerde toplanarak "*komünizm lehinde propaganda yaptıkları ve komünist ideolojisi güden gizli bir teşkilat kurmak suretiyle faaliyetlerine fiilen devam etmeleri*" nedeniyle Ankara İşçi Sendikaları 19 Eylül 1953 tarihinde şehir bahçesinde ki işçi lokalinde bir kapalı salon toplantısı yaparak bu durumu protesto etmeye karar vermişlerdi.⁶⁷

Zafer Gazetesi miting günü yayınında "*komünizmi tel'in*" amaçlı bu kapalı salondaki toplantıyı "*Ankara İşçi Sendikaları Toplantısı*" başlıklı haberinde alt manşet olarak "*Bugün Komünizm Tel'in Edilecek. Asil Türk işçisi arasına sokulmak isteyen kızıl ajanlar lanetlenecek*"⁶⁸ şeklinde yansıtmıştı. Sendika bu miting için yayınladığı bildiride:

"Muhterem vatandaş;

Gayeleri Cumhuriyet rejimini yıkmak ve yerine komünizmi kurmak olan bazı alçak ve menfur kominform ajanları, temiz ve vatansever işçilerimizin arasına girmek istediklerini esefle görmekteyiz. Çeşitli maske ve kılıklara bürünen kızıl ajanlar bu kere de İstanbul'da bir sendika merkezine girerek faaliyette olduklarını öğrenmiş bulunmaktayız. Cumhuriyet rejimine ve Türk Vatanına bütün sadakatlarıyla bağlı olan biz Türk işçileri ve Türk sendikaları olarak asli hissiyatımızı bir kere daha teyid ve Moskof uşaklarını tel'in maksadıyla bütün Ankara işçisinin ve işçi sendikalarının iştirakıyla 19 Eylül 1953 Cumartesi günü saat 15'de Ulus Meydanı Şehir Bahçesindeki lokalimizde bir kapalı salon toplantısına karar verilmiştir.

⁶⁵ Zafer, 5 Ocak 1953, s.5, "Komünizmle Savaş".

⁶⁶ Zafer, 24 Ocak 1953, s.1, "Meseleler: Komünizm".

⁶⁷ Ulus, 20 Eylül 1953, s.1, "İşçiler Dün Komünizmi Heyecanla Tel'in Ettiler".

⁶⁸ Zafer, 19 Eylül 1953, s.1, "Ankara İşçi Sendikaları Toplantısı".

*Toplantıya, Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Esnaf Dernekleri Birliği, siyasi partiler, yerli ve yabancı basın ve bütün Ankara halkı davetlidir.”*⁶⁹ Cümlelerini kullanarak bakış açılarını ortaya koymuşlardı. Kalabalık bir işçi ve dinleyici kitlesinin takip ettiği toplantı, İstiklal Marşı ile başlamış ve toplantı tertip komitesi başkanı Mehmet Alpay bir konuşma yaparak toplantının sebep ve gayesini açıklamıştır.

Bundan sonra söz alan İsmail Aras, “...gayeleri Cumhuriyet rejimini yıkmak ve yerine komünizmi kurmak olan kominform ajanlarının ne yaparlarsa yapsınlar Türk Milleti’nin ve Türk işçisinin arasına giremeyeceklerini belirtmiş” ve “İstanbul ve Ankara İşçileri olarak onlara diyeceğiz ki, komünist ajanları hangi kisveye bürünürlerse bürünsünler biz onları daima meydana çıkarıp yüzlerinin karasını yüzlerine vuracağız.”⁷⁰ Cümlelerini kurmuştur. Bundan sonra söz alan Cevat Oktay, “Demirperde gerisi ve Sovyet mezaliminin Türk Milletinin bünyesine uymadığını ve uyamayacağını söyledikten sonra “bu toplantımızdan ders ve ibret alıp seslerini kessinler artık” derken, Esnaf Dernekleri Başkanı Abdullah Caner, “hayatının en güzel ve mesut gününü yaşadığını belirterek sözüne başlamış ve Türk işçisinin komünizme karşı Türk yumruğunu bir kere daha yüzlerine vurduğunu Atatürk’ün Türkiye’inde komünizmin Türk işçisinin ellerinde ebediyen mahkûm olacağını” söylemiştir. Abdullah Caner’den sonra Ömer Akçakanat, “Türk işçisinin böylelerini temizlemek için dedeleri gibi serhadlerde canlarını vermeğe hazır olduğunu, bu yurdu bozacaklarına efendileri gibi uşakları da inanıyorlarsa yanılırlar. Yaşasın Vatan ve Türk Milleti, kahrolsun ona göz dikenler ve uşaklar!”⁷¹ Şeklinde konuşmuştur.

Sefer Yıldız, “komünizmin Türk işçisinin koynunda yatamayacağına kati surette inandıklarını” ifade etmiş, Cemil Dikbıyık, “komünizmin Türk Milletinin ezeli ve ebedi düşmanı olduğunu, Türk işçisinin vatana, millete ve kendi rejimine bağlı olduğunu” belirterek bir de şiir okumuştur. Bundan sonra söz alan Süreyya Denizli, Kadir Cebeci ve Tahir Öztürk tarihten misaller vererek Rusya ile Türkiye arasındaki ebedi mücadeleyi anlatmışlar, “komünizmin Türkiye’de hiçbir zaman bir yerleşme zemini bulamayacağını” belirtmişlerdir. Türkiye İşçi Sendikaları Genel Sekreteri İsmail İnan, “komünistlerin faaliyetinin Türk işçisinin milliyetçi bütünlüğü karşısında yenilmeğe mahkûm olduğunu” açıklamıştır. Sait Dindar, Toleys Başkanı Nazım Tarakçı, Kazım Bingöl, İsmail Baysal, Talip Yıldırım, Ahmet Hüseyin Uras da birer konuşma yaparak komünizmi izah etmişler ve

⁶⁹ Zafer, 19 Eylül 1953, s.6, “Ankara İşçi Sendikaları Toplantısı”.

⁷⁰ Ulus, 20 Eylül 1953, s.1, “İşçiler Dün Komünizmi Heyecanla Tel’in Ettiler”.

⁷¹ Ulus, 20 Eylül 1953, s.1, “İşçiler Dün Komünizmi Heyecanla Tel’in Ettiler”.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

“dinsiz, Allahsız, vicdansız, hürriyetsiz bir rejimin, bunları varlığının temeli olarak kabul etmiş olan Türk Milletinin bünyesinde yerleşmesine imkan olmadığını açık bir şekilde ortaya koymuşlardır.” Daha sonra tekrar kürsüye gelen Mehmet Alpay, *“Türk işçisinin Atatürk ve inkılaplara olan bağlılığını ifade ederek toplantıya son vermiş, müteakiben bu bağlılıklarını ifade için topluca Atatürk Anıtına gidilerek bir çelenk konmuştur.”*⁷²

Aynı mitingi Zafer Gazetesi de ertesi günkü sayısında ayrıntısıyla vermişti. *“İşçilerimiz Komünizmi Dün Bir Daha Tel'in Ettiler”* başlığını kullanan gazeteye göre; *“Dünkü muhteşem toplantı, Kızıl ajanların vatanperver Türk işçisi arasına hiçbir suretle sokulamayacağını bir kere daha bütün dünyaya isbat”*⁷³ etmişti. Gazetenin mitingi veriş şeklini konumuzla ilgisi nedeniyle aynen veriyoruz.

“Ankara dün yine muazzam bir hadiseye sahne oldu. Türk İşçisi komünizmi tel'in etti. İstanbul'da inşaat işçisi kisvesine bürünerek işçiler arasında propaganda yapmak üzere faaliyette bulunan 11 kızıl ajanın yakalanması üzerine Ankara'daki İşçi Sendikalarının tertip ettikleri dünkü toplantı, komünizmin Türkiye'de nasıl karşılanacağını bir defa daha dünyaya gösterdi.

Toplantı saat 15'de Şehir Bahçesindeki İnşaat İşçileri Sendikası Merkezinde başladı. İstiklal Marşını müteakip, Makine ve Kimya İşçileri Sendikası İdare Heyetinden Mehmet Alpay, toplantının mana ve ehemmiyetini belirten bir konuşma yaptı ve Türk işçisinin, aralarına sokulmağa cür'et eden komünistlere bir cevap vermek üzere burada toplanmış olduğunu söyledi.

Mehmet Alpay'dan sonra söz alan İsmail Aras heyecanlı konuşması esnasında şunları söyledi: “-Sovyet ajanları zaman zaman çeşitli kisvelere bürünerek aramıza girer fakat kısa zaman sonra yakayı ele verirler. Biz diyoruz ki, onar hangi kisveye bürünürlerse bürünsünler, Türk işçisini hiçbir zaman aldatamayacaklardır. Aile, namus ve şeref gibi mefhumları tanımayan bir rejimin memleketimizde yeri yoktur. Türk sendikaları daima, Cumhuriyet kanunlarının müsaade ettiği şekilde faaliyet göstereceklerdir.”

Hatip bundan sonra, Sovyet Rusya'da işçilere yapılan zulümden bahsetti ve muhtelif misaller verdi. Cevat Oktay da heyecanlı bir konuşma yaptıktan

⁷² Ulus, 20 Eylül 1953, s.4, “İşçiler Dün Komünizmi Heyecanla Tel'in Ettiler”.

⁷³ Zafer, 20 Eylül 1953, s.1, “İşçilerimiz Komünizmi Dün Bir Daha Tel'in Ettiler”.

sonra *Esnaf Dernekleri Birliği* adına Başkan Abdullah Caner söz aldı ve aşağıdaki konuşmayı yaptı: “-Arkadaşlarım; bugün komünistleri tel’in etmek üzere burada toplanmış bulunuyoruz. Komünistlerin dünyada en çok tesir edemeyecekleri memleket Türkiye’dir. Meşhur atasözüdür: “Türk üç şeyini vermez; Atını, silahını ve kadını. Meşru aile meşhumunu tanımayan komünizm rejimine nasıl olur da alet oluruz arkadaşlar.” Abdullah Caner, bundan sonra asil Türk işçisinin hassasiyetini kaydetti ve sözlerine şöyle devam etti: “- Burası Atatürk Türkiye’sidir. Onun izinden yürümeğe azmetmiş bir millet olarak komünizmi daima gördüğümüz yerde ezeceğiz.”

Abdullah Caner’in sürekli alkışlarla karşılanan bu heyecanlı konuşmasından sonra Ömer Akçakanat da ateşli bir konuşma yaptı ve büyük bir tarihe sahip olan şerefli Türk milletinin hiçbir zaman komünizme müsamaha göstermeyeceğini belirtti.

Sefer Yıldız, asırlar boyunca milletlere efendilik etmiş olan Türk milletinin komünistlere alet olamayacağını söyledi.

Cemil Dikbıyık, Süreyya Denizli, Kadir Cebeci, Tahir Öztürk’ün heyecanlı konuşmalarını müteakip Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Sekreteri İsmail İnan da uzun ve heyecanlı bir konuşma yaptı. İsmail İnan, Türk işçisinin tıpkı asker gibi memleket ve milletin hizmetinde olduğunu ifade ettikten sonra, işçilerimizin bu gibi cereyanlara karşı daima uyanık olduklarını muhtelif misallerle belirtti.

Sait Dindar, Nazım Tarakçioğlu, Kazım Bingöl, İsmail Baysal ve Talip Yıldırım’ın konuşmalarından sonra Mehmet Alpay tekrar kürsüye geldi ve bu büyük güne iştirak ettiklerinden dolayı asil ve necip Türk işçilerini tebrik etti ve toplantıyı kapadı.

Şehir bahçesindeki toplantıdan sonra işçiler toplu halde Ulus meydanındaki Atatürk heykelini ziyaret ederek çelenk koydular.”⁷⁴

Miting günü, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu da bir bildiri yayınlamıştır.

“İstanbul, Umumi İnşaat İşçileri Sendikası (!) mensuplarından, komünizm suçundan 11 kişinin tevkif edildiğini gazetelerde nefretle okuduk. Bu memleket topraklarında doğup, büyüyen ve her türlü nimetlerinden faydalanan insanların arasında bu gibi kimselerin bulunması ne kadar

⁷⁴ Zafer, 20 Eylül 1953, s.7, “İşçilerimiz Komünizmi Dün Bir Daha Tel’in Ettiler”.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

elem vericidir. Nesline, memleket geleneklerine ve milli varlığına aykırı hareket etmek düşüklüğünden ve başkalarının mekruh emellerine, uşaklık etmek zilletine düşmekten çekinmeyen bu nankör ve zavallılara karşı ne kadar kin ve nefret duysak azdır. Bu kudsî memlekette komünizmin en çamurlu yollarda paçavra gibi çiğnendiğini görmeyen akıl ve zihin körlerine Türk işçisi, bir defa daha lanet eder. Kanunlarımızın bu sahadaki kudret ve ciddiyetini hürmetle anarken, İstanbul Umumi İnşaat İşçileri Sendikasının, Konfederasyonumuzla ve bağlı bulunan herhangi bir kaza teşekkülümüzle hiçbir münasebetinin bulunmadığını efkârı umumiyeye arz ederiz.”⁷⁵

Millî Türk Talebe Birliği de ilerleyen aylarda 6 Kasım 1954 tarihinde bir bildiri yayınlamış ve “İnkıpların, Komünizmle mücadelenin, Kıbrıs davasının da siyasetle alakası vardır. Demek ki inkılap düşmanlarına, Komünistlere, Kıbrıs ilhakçılarına gün doğacak!”⁷⁶ Denilerek gündemdeki konularla komünizmin bağlantısını kendilerine göre kurmuşlardı. Birliğin bildiri yayınlama nedeni ise mecliste “Üniversitelilerin siyasetle meşgul olmaması için bir kanun tasarısı hazırlandığına dair çıkan haberler ve Ankara Üniversitesindeki açılış töreninde öğrencilerin alkışlama yapmasına karşılık yapılan eleştiriler” idi. Türkiye Millî Talebe Federasyonu Genel İdare Kurulu bu amaçla 12 Kasım'da Ankara'da bir toplantı yapacaklarını belirtmişler ve Federasyon Genel Başkanı Mesut Ülkü imzası ile yayımlanan bildiri şöyledir;

“Ankara Üniversitesinin açılışında talebelerin bazı şahısları alkışladıkları üzerine talebenin siyasetle meşgul olmaması icap ettiği fikri tekrar ileri sürülmeğe başlandı. Bu fikirlerin asıl mesnedi olarak talebenin siyaseti üniversiteye sokmak istemesi ileri sürülmektedir. Ve buna misal olarak da son hadise zikredilmektedir. Ancak kanaatimizce demokrasi dünyasında bir ferdin inandığı fikirleri temsil eden şahısları alkışlamasının en tabii hakkıdır. Ve alkışlama hadisesi ise siyaseti üniversiteye sokmak demek değildir. Talebe istese de buna muvaffak olamaz. Zira Üniversite kendi yönetmeliği ile mani olmaktadır.

Talebenin üniversite dışında siyasetle meşgul olması hakkı kendisinden alınırsa daima arzu ettiğimiz vatandaşların siyasi olgunluğunu kendi elimizle yok etmiş oluruz. Her ferdin tekamül etmek için eğitime ihtiyacı

⁷⁵ Zafer, 20 Eylül 1953, s.7, “İşçilerimiz Komünizmi Dün Bir Daha Tel'in Ettiler”; Ulus, 20 Eylül 1953, s.4, “İşçiler Dün Komünizmi Heyecanla Tel'in Ettiler”.

⁷⁶ Ulus, 7 Kasım 1954, s.1, “Üniversitelilere Siyaset Yasağı Karşısında Gençler İtiraz Ediyor”.

vardır. İstikbalde memleket mukadderatını eline alacak olan talebeden siyasi eğitim fırsatı esirgenmişse ilerde kendisinden siyasi bir olgunluk beklemeğe hakkımız olmaması icabeder.

Bizden ileri memleketleri incelersek görürüz ki oralarda talebe sadece fert olarak siyasetle uğraşmayıp siyasi talebe teşekkülleri kurmakta ve faaliyetlerini bu teşekküller vasıtasıyla yapmaktadır.

Daima gıpta ile müşahede ettiğimiz siyasi olgunluğa kavuşmaktadırlar. Bizler talebe olarak bu kadar fazlasını istemiyoruz. İstedığımız sadece bize kanunlarla verilen bir hakkın geri alınmamasıdır.”⁷⁷

Sözlerinin yanında M.T.T.B. Genel Sekreteri Malik Danışman da “Üniversite profesörlerinin siyasetle uğraşmaları yasak edildiği zaman bu yasağın talebeye de teşmil edileceğini duymuş, inanmak istememiştik.” Cümleleriyle kaygısını dile getirmişti.

Bu “komünizm algısı” iç politikada toplumsal muhalefeti biçimlendirmede de kullanılmış ve “dış tehdit” faktörü de keşfedilerek bunun etkin bir yol olarak kullanılmasına da başlanılmıştı. Aynı şekilde “aşırı sol” ve “aşırı sağ” da marjinalleştirilmiş ve yasadışı da ilan edilerek antikomünist bir ortam yaratılmaya çalışılmıştı.⁷⁸

Bu nedenle, o dönem 1950 yılının nisan ayında komünizm ile mücadele etmek amacıyla İstanbul’da Milliyetçiler Federasyonu kurulmuştu. (Meşe, 2017;54) Federasyon içinde ilk planda Türk Kültür Ocağı, Türk Gençlik Teşkilatı, Türk Kültür Çalışmaları Derneği, Türk Kültür Derneği, Türk Kültür Birliği ve Genç Türkler Cemiyeti vardı. Daha sonra ise Türk Kültür Derneği, Türk Gençlik Teşkilatı ve Kayseri’deki Türk Kültür Birliği’nin de katıldığı Milliyetçiler Federasyonu’nun başkanı Bekir Berk ise; federasyonun parolasını “Komünizme Karşı Birleşelim ve Çarpışalım” olarak açıklamıştı. Federasyon 1 Nisan 1951 tarihindeki ilk kurultayında da kendini feshederek federasyonu oluşturan derneklerin birleşmesi kararını almış ve Türk Milliyetçiler Derneği kurulmuştu.⁷⁹

⁷⁷ *Ulus*, 7 Kasım 1954, s.3, “Üniversitelilere Siyaset Yasağı Karşısında Gençler İtiraz Ediyor”.

⁷⁸ Bu konuda bakınız. Sami Yılmaz, *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Sovyetler Birliği ve Komünizm Algısının Toplum ve Kurumların Biçimlenişindeki Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

⁷⁹ Başkanlığını DP Isparta Milletvekili Sait Bilgiç’in yaptığı Türk Milliyetçiler Derneği, DP’nin CHP tarafından irtica ile mücadele etmediği eleştirisi üzerine aldığı tedbirler çerçevesinde Malatya’daki Ahmet Emin Yalman’a yapılan suikast ile de bağlantısı görülerek “din ve ırk esasları üzerine kurulduğu gerekçeyle” 4 Nisan 1953 tarihinde kapatılacaktır. *Milliyet Gazetesi*,

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

SONUÇ

Demokrat Parti'nin iktidar yılları tek parti döneminden sonra genel olarak yeni bir nefes olarak algılanmıştır. Yeni söylemler ve vaatlerle arkasına birçok kesimden destek alan Demokrat Parti bürokrasiye karşı bir politika izlemiştir ve liberal kapitalizmi benimsemiş, bunu her alanda uygulamaya çalışmıştır.

1950'lili yıllarda dünyada ciddi bir komünizm karşıtlığı söz konusudur. Türkiye de özellikle Rusya'ya olan coğrafi yakınlığı dolayısıyla, komünizm ile en önde mücadele eden ülkelerden biri olmuştur. Uzun yıllardır sakıncalı bulunan sol düşünce karşıtlığı Demokrat Parti ile ortaya çıkmamıştır. Fakat 1950'lerde Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkiler ve Amerika'nın komünizm ile mücadelesini Avrupa ülkelerine taşıması, Demokrat Parti'nin politikalarına yön vermiştir. Örneğin; Kore Savaşı için gönderilen askerler Türkiye'nin komünizm karşıtlığı konusunda itibar kazanması için bir fırsat gibi görülmüştür. Kore Savaşına asker gönderilmesine ve Türkiye'nin NATO'ya girmesine karşı çıkan solcu aydınlar hükümetin hışmına uğramışlardır.

Ayrıca muhalefetteyken solcu kesimi de arkasına alan DP, iktidar yıllarında antikomünist politikalarıyla ön plana çıkmıştır. DP iktidarının sola bakış açısı ve sol algısı dönemin gazetelerine, dergilerine, siyasilerine ve topluma sirayet etmiş; “komünist” kavramı doğrudan “vatan haini” anlamında kullanılmıştır. Bu çerçevede “sol” kavramı da yine “komünizm” ile eşanlamı bir kullanıma sahip olmuştur.

Legal olmak isteyen sol, bu dönemde de legalleşmemiş, sol görüşlü partiler kısa ömürlü olmuş, işçi-grev-sendika hareketleri daima engellenmiş ve

19.04.1953” Milliyetçiler Derneği“nin emvaline el konuldu.” Milliyetçiler dernekleri “*her türlü komünist ideolojiyi red, vatana ve milli değerlere gönülden bağlılık*” hedefi ile kurulmuştu. Ali Fuat Başgile göre; Milliyetçiler Derneği'nin kapatılması Demokrat Parti hükümeti için ağır sonuçlar doğuracaktır. “*Üniversite çevrelerindeki sağlam bir destekten kendisini yoksun bırakıyor ve bundan böyle oralarda sadece komünist eğilimlerin değil, fakat bilhassa CHP propagandasının iyice güçlenmesine zemin hazırlamış oluyordu gerçekten de o milliyetçiler derneği mensubu gençler hem solun ve kozmopolitliğin saldırılarına hem de kominizim kadar moskova tipi laiklik anlayışı dolayısıyla nefret ettikleri CHP'nin gizli hevesleri de karşıda bir kale oluşturuyorlardı.*” Ali Fuat Başgil, 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2008, s.s.94-95.

emek-hak zemininde işçi sınıfı yine mağdur edilmiştir. Aslına bakılırsa bu durum, tıpkı ekonomi politikalarında olduğu gibi, DP iktidarı ile ortaya çıkan bir durum değildir. Liberalizmi savunan ve uygulayan Demokrat Parti'dir. Fakat İsmet İnönü de iktidarının son yıllarında liberal ekonomiye geçiş doğrultusunda kararlar almıştır. Öte yandan DP, ekonomide devletçiliğe ve iktisadi teşekküllere karşıdır ve planlamayı komünizm ile bir tutmaktadır.

Adnan Menderes, mecliste hükümet programı konuşmalarında her daim antikomünist politikalarından ve kararlılıklarından bahsetmiştir. Dönemin dili ve yaptırımları sola ve solculara karşı ağır olmuştur. Onlara göre solcular; dinsiz, ajan ve vatan hainidir. Komünizm, bir hastalık ve felaket olarak nitelenmiştir. Bu dili yalnızca iktidar değil, muhalefet de kullanmıştır. Hatta birbirlerini komünist olmakla suçlamak da bu dönemin modası gibidir.

DP iktidarında komünizm karşıtı propaganda bir süre Köy Enstitüleri üzerinden yürütülmüştür. Mezunlar, öğretmenler soruşturulmuş; CHP'ye sürekli Köy Enstitülerini komünist yuvası yapmak, komünist yetiştirmek suçlaması yapılarak, köy enstitülerinde öğrenim gören çocuklara solcu yayınların okutulduğu, orak-çekiç şekline benzetilen okul binası, Hasan Ali Yücel'e yapılan ithamlar ve suçlamalar DP'nin sol algısını ortaya koyar. Ayrıca bu dönemde Nazım Hikmet meselesi, 1951-1952 tevkifatı ve solculara verilen cezaların DP mensuplarınca bir türlü yeterli görülmemesi de onların sola bakış açılarını yansıtır.

Komünizm ile mücadele kapsamında birçok tel'in (lanetleme) toplantıları ve camilerde komünizm ile mücadele konuşmaları yapılmıştır. Ayrıca irtica ile ilgili de tepkiler oluşmuş, 1950'lilerin gençliği irtica ve komünizme neredeyse aynı duyarlılıkta tepkiler vermiştir. DP yöneticileri ise irtica meselesini ilk zamanlar hafife almışlar, irticanın yolunu açan politikalar izlemişler, daha sonra ise CHP'nin kaygıları ve muhalif baskılar sebebiyle irtica ve komünizm mücadelesini bir tutmuşlardır. Aşırı sağ ve aşırı sol olarak mücadele edilmesi gereken iki cephe belirlemişlerdir. İlginç olan ise işçi gruplarının da komünizmi tel'in toplantıları yapmalarıdır.

KAYNAKÇA

I-RESMİ KAYNAKLAR

TBMM Tutanak Dergisi

II-SÜRELİ YAYINLAR

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

A-GAZETELER

Cumhuriyet

Milliyet

Ulus

Zafer

B-DERGİLER

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Çalışma ve Toplum

Praksis

TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

III-ANSİKLOPEDİLER

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C.7

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi V

IV-KİTAPLAR

Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiyenin Oluşumu*. Kaynak Yayınları, İstanbul,

Ahmad, F. (2007). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Ahmad, F. (1992). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. Hil Yayınları, İstanbul.

Altaş, S. (2011). *Çarıklı Demokrasi*. İkinci Adam Yayınları, İstanbul.

Arcayürek, C. (1985). *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*. Bilgi Yayınevi, Ankara.

Baban, C. (2009). *Politika Galerisi: Bir Devrin Hükümranları*. Timaş Yayınları, İstanbul.

- Başgil, A. F. (2008). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım*. Yağmur Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye İktisad Tarihi 1908-2005*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Çizmeli, Ş. (2007). *Menderes Demokrasi Yıldızı?* Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Demir, Ş. (2011). *Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Demirel, T. (2016). *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İmge Kitabevi, İstanbul, 1990.
- Karpat, K. (2013). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul,
- Koç, Y. (1998). *Türk-İş Tarihinden Portreler Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler I. Türk-İş*, Ankara.
- Koçak, C. (2007). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*., Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Makal, A. (2007). *Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye, İslam ve Sekülerizm: Makaleler 5*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meşe, E. (2017). *Komünizmle Mücadele Dernekleri*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pektaş, Ş. (2012). *Menderesli Yıllar Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri*. Fırat Yayınevi, İstanbul.
- Savran, S. (2010). *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Şişmanov, D. (1990). *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih (1908-1965)*. Belge Yayınları, İstanbul.
- Toker, M. (1990). *Demokrat Parti'nin Altın Yılları 1950-1954*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Yalman, A. E. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim Cilt:4 (1945-1970)*. Rey Yayınları.

Demokrat Parti'nin İlk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel'in Hareketleri (1950-1954)

- Yerasimos, S. (1976). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye 3- I. Dünya Savaşından 1971'e*. Gözlem Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.

V-MAKALELER

- Atılğan, G. (2015). 1950-1960 Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. G. Atılğan, C. Saraçoğlu, A. Uslu (Edit.). Yordam Kitap, İstanbul.
- Aydın, İ. (2017). Yönetimde Paternalizm. *Prof. Dr. Mahmut Tezcan'a Armağan: Bilime Adanmış Bir Yaşam (1967-2007)*. A. Kasapoğlu, A. Çakır İlhan, Z. Güler (Edit.). Ankara.
- Büyük, C. (2018). Ahmet Hamdi Akseki'nin Din Karşıtı Akımlar ile Mücadelesi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Erzurum.
- Çelik, A. (2014). 1950'lerin Unutulan (Demokrat) İşçi Partisi ve Onun Üç Sisyphus'u". *Çalışma ve Toplum*. 2.
- Dilek, H. (2016). 1946-1950 Seçimlerinde Mardin. *TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(6).
- Doğan, M. G. (2015). Türkiyenin İlk Sendikalar Yasası Döneminde Grev Hakkı Tartışmaları. *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014 Yeni Yaklaşımlar, Yeni Alanlar, Yeni Sorunlar*. Y. Doğan Çetinkaya, M. Ö. Alkan (Edit.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Doğan, R. (2004). Ahmet Hamdi Akseki ve Yaygın Din Eğitime Hizmetleri. H. Arslan, M. Erdoğan (Yay. Haz.). *Ahmet Hamdi Akseki (Sempozyum)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/327, Ankara.
- Elmacı, M. E. (Tarihsiz). Hümanist Bir Aydınlanmacı; Hasan Âli Yücel. *Köy Enstitüleri Dosyası, Türk Rönesansı*. A. Ö. Türen (Edit.). Destek Yayınları, İstanbul.
- Gez, B. O. (1996-1997). İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri: Türkçe Ezan ve uygulamaları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(6-7).

- Koçak, M. H. (2015). Salonlardan Meydanlara Doğru: 50'lerden 60'lara İşçi Hareketi Grev Hakkının Peşinde. *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014 Yeni Yaklaşımlar, Yeni Alanlar, Yeni Sorunlar*. Y. Doğan Çetinkaya, M. Ö. Alkan (Edit.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tınal, M. (2000). Türkiye'de Bir Sivil Toplum Örgütü: İnsan Hakları Derneği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3.
- Tunçay, M. (1992). Siyasi Tarih (1923-1950). *Türkiye Tarihi 4- Çağdaş Türkiye 1908-1980*. S. Akşin (Edit.). Cem Yayınevi, İstanbul.
- Tunçay, M. (1992). Türkiye Cumhuriyetinde Sosyalizm (1960'a kadar). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. 7. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, S. (2008). Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarih Yazımında "Kayıp" Zamanın İzinde. *Praksis*, 18.

VI-TEZLER

- Azman, A. (1994). *Türk Basınında Siyasi bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın*. İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Bengi, H. (1998). *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*. Hacettepe Üniversitesi AİİTE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Gazel, A. A. (2000). *Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in Siyasi Hayatı (1908-1913)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Yılmaz, S. (2010). *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Sovyetler Birliği ve Komünizm Algısının Toplum ve Kurumların Biçimlenişindeki Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted: 11.07.2019
Accepted: 31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Bostancı, M. & Lülecı, T. (2019). 21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri. *Journal of History School*, 41, 715-754.

21. YÜZYIL BAŞINDA TÜRKİYE KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ

Mustafa BOSTANCI¹ - Taner LÜLECI²

Öz

Sovyetler Birliğinin dağılması ile 1991’de bağımsızlığını kazandıktan sonra Kazakistan, uluslararası güç dengesini gözetken ve Nursultan Nazarbayev’in “çok yönlü dış politika” biçiminde tanımladığı bir dış siyaset izlemektedir. Rusya’yı önceliğine alan ve Çin ile de olumlu ilişkilerini devam ettirmek isteyen Kazakistan, aynı zamanda komşu ülkeler ve ABD ve Avrupa Birliği ülkeleriyle de yakın ilişkiler kurmak niyetindedir. Bütün bunların yanında Türkiye de Kazakistan için müttefik ve dost bir ülke konumundadır. Türkiye, Kazakistan’ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkedir. Bu durum, yalnızca diplomatik bir ilişki başlatmanın ötesinde son derece önemli sembolik anlamlar taşıyan bir siyasi girişim olarak değerlendirilebilir. Türkiye’nin bu cesur davranışında uzun yıllardan beri Orta Asya Türklerine duyulan sevgi ve özlemin rolü büyüktü. Maalesef, daha sonraki ilişkilere de bu duygusal yaklaşım damgasını vurmuş, Orta Asya cumhuriyetlerinin kültürel alt yapısını ve mevcut durumunu anlamadan atılan adımlar kalıcı olmamıştır. Dolayısıyla bağımsızlık sonrası gelişen ilişkiler 1993 sonrasında düşüş göstermiş, 2002’den itibaren tekrar yükselişe geçen ilişkiler inişli-çıkışlı bir grafik çizmiştir. Özellikle 2016 sonrası Türkiye’nin Türk Dünyasına ilgisinin artmasında, Orta Doğu politikasında yaşadığı sıkıntılar sebebiyle alternatif coğrafyalara yönelime isteği ve MHP faktörü etkili olmuştur. İki ülke ilişkilerinin gelişmesinde ortak tarihi, kültürel ve manevi bağlar önemli rol oynamıştır. Kazakistan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Türkiye ile imzalanan çok sayıda anlaşmalarla çeşitli alanlardaki ilişkiler ve işbirliği esasları düzenlenmiştir. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmesine paralel olarak Kazakistan, Türkiye’nin

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mustafabostanci066@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7518-3057,

² Dr. Araştırma Görevlisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tanerluleci@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0352-0223,

bölgedeki en önemli siyasi ve ekonomik ortaklarından biri haline gelmiştir. Özellikle AK Parti'nin 2002'de iktidara gelmesinden itibaren ilişkiler büyük bir canlılık kazanmıştır. Antalya'da 2006'da yapılan Türk Zirvesi'nde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile işbirliği alanında önemli adımlar atılmıştır. Yine Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 2009 Ekim ayında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması ile ilişkiler yeni bir boyuta taşınmıştır. Bu arada belirtmek gerekir ki Nazarbayev, Türk Dünyası liderliğine de oynamaktadır. Ülkesinde Kazak kimliğinin desteklenmesi ve devlet inşası çabasında bulunana Nazarbayev'in kimi icraatlarıyla Atatürk'ü örnek aldığı da söylenebilir. Bu bağlamda okullarda Kazakça dersleri konulmuş, yazılı ve görsel basında belli oranlarda Kazakça yayın yapma mecburiyeti ve bazı devlet görevlerinde atamalarda Kazakça bilmek şartı getirilmiş, buna ilaveten Latin Alfabesine geçiş sağlanmıştır. Öte yandan, Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Mayıs 2012'de Kazakistan'a gerçekleştirdiği resmi ziyarette Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmuş ve Türkiye Kazakistan stratejik ilişkileri kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur. Günümüzde Türkiye ile Kazakistan arasındaki en önde gelen konu, petrol boru hatlarıdır. Türkiye, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'dan petrol ve doğalgaz ithal etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yaklaşımının özellikle enerji ve ekonomi merkezli olduğu söylenebilir. Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticaret hacmi 2017 yılı Ocak-Eylül döneminde, toplam 2 milyar Dolara yaklaşmıştır. Hedef, ikili ticaret hacminin 10 milyar Dolara yükseltilmesidir. Türkiye ile Kazakistan'ın bölgesel ve uluslararası alandaki işbirliği de süratle gelişmektedir. Avrasya coğrafyasında huzur ve barışın tesis edilmesi için iki ülke öncülüğünde Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi oluşturulmuş; Türk Konseyi'nin ve TÜRKPA'nın kuruluşunda Türkiye ile birlikte Kazakistan önemli rol oynamıştır. Türk Cumhuriyetleri arasındaki kültürel ilişkileri düzenleyen kurum olan TÜRKSOY ise Türk Konseyi'ne bağlıdır. Kazakistan ayrıca Uluslararası Türk Akademisi'ne de ev sahipliği yapmaktadır. Eğitim ve kültür alanındaki işbirliği de iki ülke ilişkilerinin önemli bir boyutunu teşkil etmektedir. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi son derece önemli bir işlev görmektedir. Bu çalışma, Kazakistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin analizini yaparak, AK Parti dönemindeki ilişkilerin gerçek boyutunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. Makalede öncelikle, dönemin Türkiye ve Kazakistan'ın dış politikalarının temel özellikleri incelenecek, ardından da Türkiye ile Kazakistan arasındaki siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler özellikle AK Parti Hükümetleri dönemi esas alınarak aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Kazakistan, İkili İlişkiler, R. Tayyip Erdoğan, Nursultan Nazarbayev.

Beginning of the 21st Century Turkey-Kazakhstan Relations

Abstract

Since gaining independence in 1991 with the disintegration of the Soviet Union, Kazakhstan has been following a foreign policy that is based on international power balances and "multi-dimensional foreign policy" defined by Nursultan Nazarbayev. Kazakhstan, which has prioritized Russia and would like to maintain positive relations with China, also intends to establish close relations with neighboring countries, the US, and European Union countries. Besides all these, Turkey has been an ally and a fellow country for Kazakhstan. Turkey is the first country to recognize the independence of Kazakhstan. This can be regarded as a political initiative having very important symbolic meanings beyond just establishing a diplomatic relationship. The role of love and yearning for Central Asian Turks was great in this brave conduct of Turkey. Unfortunately, this sentimental approach marked later relations, steps unaware of cultural backgrounds and present situations of Central Asian republics had not become permanent. Consequently, improving relations soon after their independence, declined after 1993, they ascended since 2002, and then they followed a bumpy run. Troubles of Turkey with its policy of the Middle East caused a desire to trend alternative geographies besides orientation of Nationalist Movement Party (MHP), in the increased concern of Turkey towards Turkish World especially after 2016. The common historical, cultural and spiritual ties between Turkey and Kazakhstan, have provided the basis for rapid development of bilateral relations. After gaining independence, relations in various areas with plenty of agreements signed between Kazakhstan and Turkey have been regulated on cooperative basis. In parallel with the level of political relations between Kazakhstan and Turkey, it has become one of the most important political and economic partner of Turkey in the region. Particularly since the AK Party came to government in 2002, relations have gained a great deal of vitality. Significant steps have been taken in cooperation with the Central Asian Turkish Republics in the Turkish Summit held in Antalya in 2006. Again with the visit of Kazakhstan President Nursultan Nazarbayev to Turkey in October 2009, by signing of Strategic Partnership Agreement, relations have reverted to a new dimension. By the way it is necessary to assert that Nazarbayev has been playing for the leadership of Turkish World. It can be said that Nazarbayev has taken example of Atatürk in some of his actions like supporting Kazakh identity in his country and in his attempt of building a state. In this context, Kazakh language courses were established in schools, written and virtual press organisations were enforced to broadcast and publish in Kazakh language in specific amounts, and for appointment for some public

missions speaking Kazakh language became an obligation, additionally transition to Latin alphabet has been provided. On the other hand, when Prime Minister Recep Tayyip Erdogan visited Kazakhstan in May 2012 with the title of prime minister in the High Level Strategic Cooperation Council (YDSK) was established so Turkish-Kazakh relations have gained institutional basis. Today, the most prominent issue between Turkey and Kazakhstan is oil pipelines. Turkey has been importing oil and gas from Kazakhstan, Azerbaijan and Turkmenistan in order to diversify its energy sources. In this context, it can be claimed that motivation of Turkey to Turkish Republics is mainly economical and related to energy resources. The bilateral trade amount between Turkey and Kazakhstan January-September period of 2017, came close to 2 billion dollars totally. The common objective is to raise it to \$ 10 billion. Kazakhstan's regional and international cooperation with Turkey has been developing rapidly. As a result of the cooperation the two countries have maintained in the direction of peace and stability in the Eurasian geography, the Summit of Turkish Speaking Countries has been institutionalized in the leadership of the two; In this context, Kazakhstan, Turkey and the Turkish Council has played an important role in the establishment of TURKPA (Parliamentary Assembly of Turkic Speaking Countries). TURKSOY, the institution that regulates the cultural relations between the Turkic Republics, depends on the Turkish Council. Kazakhstan is also host to the International Turkish Academy, which was established within the Turkish Council. The ongoing cooperation in the field of education and culture is another important aspect of the relations between the two countries. Hoca Ahmet Yesevi International Turkish-Kazakh University, which is located in Central Turkistan, has an extremely important function. This study aimed to analyze and clarify exactly the size of Turkish-Kazakh relationships during AK Party period. In this article, basic features of foreign policies of Turkey and Kazakhstan first, then political, social, cultural and economic relations between the two countries during AK Party period will be enlightened and evaluated.

Keywords: Turkey, Kazakhstan, Bilateral relationships, R. Tayyip Erdogan, Nursultan Nazarbayev.

GİRİŞ

20. yüzyılın en büyük jeopolitik sarsıntılarında biri, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıydı. Siyasal literatürde “Bağımsızlıklar Geçidi” olarak adlandırılan bu dönemde bir arada bulunan ülkeler çözülmüş ve her biri

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

bağımsızlıklarını ilan etmiştir.³ Bu süreçte 22 Haziran 1989'da Kazakistan Komünist Partisi'nin Başkanlığına getirilen Nursultan Nazarbayev, 14 Nisan 1990'da parlamento tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1 Aralık 1991'de yapılan seçimde Nazarbayev, yeniden 5 yıllığına Kazakistan Cumhurbaşkanı olmuştur.⁴ 16 Aralık 1991 tarihinde de Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı hakkındaki kanunun kabulüyle Kazakistan Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olarak ilan edilmiştir.⁵ Böylece Kazaklar, Orta Asya Türk halkları arasında, en son bağımsızlığını elde eden millet olmuştur.⁶ Türkiye, Kazakistan Cumhuriyetini tanıyan ilk ülkedir.⁷ Bağımsızlık kararından sadece birkaç saat sonra Türkiye, Kazakistan'ı tanıdığını duyurmuştur. Bu durum, Türkiye'nin, Kazakistan tarihinde özel bir yer almasını sağlamıştır.

Nursultan Nazarbayev, 25 Eylül 1991'de beş günlük resmi ziyaret için Türkiye'ye gelmiştir. Nazarbayev'in çantasında, iki ülke arasındaki ilişkilerin her alanda güçlendirilmesini hedefleyen çok sayıda öneri bulunuyordu. Nazarbayev'in önerileri, İstanbul-Almatı uçak seferlerinin başlamasından tüketim malları üretimi için ortak yatırımlar kurulmasına kadar birçok şeyi kapsıyordu. Kazakistan Devlet Başkanı Almatı'dan ayrılmadan önce yaptığı yazılı açıklamada piyasa ekonomisine geçmeye çalıştıkları bu dönemde, Türkiye'nin kalkınma, yabancı yatırımları çekme ve çağdaş kadrolar yetiştirme deneyiminden yararlanmak istediklerini söylemiştir.⁸

Bağımsızlık ilanından sonra Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Kazakistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Almatı'da 2 Mart 1992 tarihinde Diplomatik İlişkiler Kurma Protokolü ve Vize Muafiyeti Anlaşması imzalanmıştır. Ardından Başbakan Süleyman Demirel de Kazakistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaretin hemen sonrasında, 16 Mayıs 1992'de Almatı Türkiye Büyükelçiliği, 29 Ekim 1992'de de Ankara Kazakistan Büyükelçiliği açılmıştır.

Ayrıca 31 Ekim 1992'de Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları zirve toplantılarının ilki Ankara'da yapılmıştır. Bu toplantıya Kazakistan

³ Hacer Göl "Geçmişten Günümüze Azerbaycan", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, Haziran 2016, s. 166.

⁴ Sabri Hizmetli "Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü", *İstem*, Yıl: 9, S. 17, s. 41.

⁵ Cevdet Küçük, "Kazakistan Cumhuriyeti", *TDV. İA*, Yıl: 2002, C. 25, s. 130.

⁶ Hizmetli, a.g.m, s. 41.

⁷ Ajar Şaldarbekova, "Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomi, Siyasi ve Kültürel İşbirliği", *9. Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu (İstanbul, 11-13 Aralık 2009) Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2010, s. 217

⁸ Abdulvahap Kara, *Turgut Özal ve Türk Dünyası*, İstanbul, 2012, s. 145.

Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'den başka Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan cumhurbaşkanları da katılmıştır.⁹

Öte yandan Türkiye, tarihi görev ve sorumluluğu gereği yeniden bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerine duygusal bir yaklaşımla, karşılık beklemeden yardım ve yönlendirici rolüne soyunmuştur. Fakat Rusya'nın askeri, siyasi, ekonomik ve eğitim süzgecinden geçen diğer Türk toplulukları gibi Kazaklar da bunu kabul etmeyeceklerini ancak ortak ve eşit şartlarda birbirine yaklaşabileceklerini ifade ederler. Bu durumu ortaya koyan en net düşünceler 1992 yılında Türk Devlet Başkanlarının İstanbul'daki toplantısında Nursultan Nazarbayev tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, daha sonra kaleme alacağı 'Yüzyılların Kavşağında' isimli eserinde konuyla ilgili özetle şunları söyleyecektir: "Türkiye'ye ilk gidişimiz dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yüz yıldır birbirinden ayrı kalmış aynı kök ve dilin kaynağından beslenen halkların kuvvetli bir birlik oluşturması arzusuyla 1990 yılında yaptığı davettedir. Bu seyahat aynı zamanda Türkiye Kazakistan ilişkilerinin hem başlangıcını hem de temelini oluşturacaktır. Bu toplantıda Türkiye'nin Pantürkizm hedeflerini de gerçekleştirmek istediği belliydi ve bu gizlenmiyordu. Bunu yaparken de bir ağabeyliğe soyunulduğu ortadaydı. Tabi bunun destekçileri bizde de vardı. Onlar da Türkiye gelecek ve tüm meselelerimizi çözecek diye düşünüyorlardı. Bunlar bizim eski hayatımızı bilmeyenlerin kurabileceği kolay hayallerdir. Oysa pratikte hiç de öyle değildir. Çünkü bu daha yeni elde ettiğimiz bağımsızlıktan vazgeçme, komşularla geleneksel bağları koparma ve bir 'büyük ağabey'in yerine ikinci 'büyük ağabeyi' geçirmek demektir. Bu toplantının genel akışında Türkiye cumhuriyetinin önderliğinde kök, dil ve din birliğimizle ortak kültür ve geleneklerimize dayanarak Türkiye ile işbirliği yolunu tutacağımız belirtiliyordu. Bu düşünce Türk meslektaşlarımızın hazırladığı beyannamede de açıkça ifade ediliyordu." Nazarbayev bu açıklamaya imza koymayacağını belirterek, sadece ekonomik siyasi ve insani ilişkilere taraftar olduğunu belirtirken, "kökümüzün ve kültür benzerliğimizin aynı olduğu doğrudur. Fakat uzun zamandır ayrı kaldığımız da malumdur" demiş ve daha yeni kazanılan bağımsızlığa ve

⁹ Abdulvahap Kara-Okan Yeşilot, *Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*, Yayın No: 2010-91 İstanbul, 2011, s. 241.

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

egemenliğine saygı duyulması gerektiğini ifade etmiş ve bu bağlamda medeniyetimizin kopmuş olan bağlarının tekrar onarılmasını teklif etmiştir.¹⁰ Bu durum Türkiye'nin bölgeye hem yaklaşımında hem de ilişkilerinde yeni bakış açıları geliştirmesine vesile olmuştur. Türk Kazak ilişkileri de esas olarak bu düşünceler temelinde gelişmeye başlamıştır.

Kazakistan'ın eski Türkiye Büyükelçisi Tüymebayev'in şu sözü iki ülke arasındaki ilişkileri veciz bir şekilde ifade etmiştir: “Kazakistan ve Türkiye ezelden terekese bir, kökü aynı kardeş ülkelerdir. Eski tarihi kaynaklarımızın, dilimiz ve dinimizin ortaklığı bizi daha da yakınlaştırmaktadır”.¹¹

1. Nazarbayev Dönemi Kazakistan'ın Dış Politikası ve Türkiye'nin Yeri

Orta Asya cumhuriyetlerinin en büyüğü olan ve 2 milyon 717 bin 300 kilometre kare yüzölçümü bulunan Kazakistan'ın¹² bağımsızlığının Türkiye tarafından tanınmasından itibaren geçen 25 seneyi Kazakistan, hem içte hem de dışta kimliğini yerleştirmek ve tanınmak hususunda oldukça verimli bir biçimde değerlendirmiştir. Son derece zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahip bulunan Kazakistan, hem sınırlarının güvenliğini hem de bağımsızlığını koruyabilmek için dengeli bir dış politika takip etmek durumunda kalmıştır. Çok yönlü (multi vectoral) politika adı verilen bu anlayış coğrafi konumunun bir mecburiyeti olarak ortaya çıkmıştır. Kazakistan, izlediği bu çok yönlü politika ile Rusya, Çin ve ABD arasındaki çıkar mücadelesini istikrarlı ve başarılı bir şekilde kontrol etmesini bilmiştir. Bağımsızlığını elde ettikten sonra ülkenin yabancı yatırımcı için cazip hale gelmesi ve görülen büyüme hızı tüm bunların bir sonucu niteliğindedir.¹³ Ayrıca Kazakistan hayata geçirdiği çok yönlü dış politikası sayesinde pek çok ülkeyle sağlam temele dayalı ilişkiler geliştirmiş, hatta bazı ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine çıkarmıştır. Kazakistan'ın işbirliği yaptığı ülkelerle ilişkilerinde fırsatların değerlendirilmesi hususundaki çalışmalarında ise

¹⁰ Enver Kapağan, “Türkiye Ve Kazakistan Arasındaki Eğitim İşbirliklerinin Temelleri ve Üniversiteler Arası İşbirliklerinin Önemi” *International Scientific-Practical Conference: Historical And Cultural Communications Of Kazakhstan With The Countries Of The East, 9-12, Almatı, 2013*, s. 10-11.

¹¹ (Түймебаев (Baş Red); Сапарбекова-Кибар-Оңғарсынова-Наржанов, *Қазақстан-Түркия Достық Және Ынтымақтастықтың 20 Жылы (Kazakistan-Türkiye Dostluk Ve İşbirliğinin 20. Yılı)*, Kazakistan Cumhuriyet Ankara Büyükelçiliği, Ankara, 2012, s. 6.

¹² (<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu-kazakistan>) (01.01.2018)

¹³ Serdar Yılmaz, “Kazakistan-Türkiye Ekonomik ve Kültürel İlişkileri: Vaatler ve Gerçekler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 814.

Nazarbayev'in büyük payı vardır. Uluslararası ilişkilerde uygulamaya koyduğu yenilikçi siyasî ve stratejik yaklaşımları ve projeleri sayesinde Kazakistan, ortakları ile olan ilişkileri geliştirmeyi istemekte ve bunu başarmış görünmektedir.¹⁴

Ağustos darbesinden sonra Nazarbayev sadece Türk cumhuriyetleri devlet başkanları değil, tüm Sovyet liderleri arasında ön plana çıkıyordu. Siyasi gözlemciler Eylül ayından itibaren yaptıkları yorumlarda Nazarbayev'in Sovyet politikasında en etkili isim olduğunda hemfikirler. Nazarbayev'i Sovyet politikasında ön plana çıkaran onun uzak görüşlü fikirleri ve fikirlerini hayata geçirmek için cesur ve kararlı adımlar atmasıydı. Sovyetler Birliğindeki değişimlerin uzlaşma ile gerçekleştirilmesinden yana olduğu için Gorbaçov ile Yeltsin arasındaki uzlaşmazlıklarda ve Kremlin ile birlik cumhuriyetleri arasındaki gelecekteki ekonomik ve siyasî ilişkilerin belirlenmesi konularında arabulucu rol oynamaktaydı ve bu konudaki fikirlerini Sovyet Parlamentosunda açıkça dile getirmekten çekinmemekteydi. Ayrıca Sovyetlerin bir merkezden yönetilen katı ekonomik sisteminin günün şartlarına uygun hale getirilmesini ifade ediyordu. Bir başka deyişle Nazarbayev hem Gorbaçov ile Yeltsin arasında, hem eskimiş Komünist sistem ile yeni ve işlevsel bir ekonomik sistem arasında köprü rolü oynuyordu. Ayrıca Nazarbayev Sovyet Cumhuriyetleri içinde özelleştirme politikalarıyla ülkesini Komünist ekonomik sistemden piyasa ekonomisine dönüştürmede somut adımlar atmaktaydı. Ekonomik konulardaki danışmanı radikal piyasa ekonomisi görüşleriyle tanınan ekonomist Grigory Yavlinsky olan Nazarbayev Güney Kore, Singapur ve Türkiye'yi kendine model olarak almıştı.¹⁵

Kazakistan'ın dünya kamuoyuna bağımsızlığını kanıtlaması, barışçıl yollarla yüksek yaşam standardına ulaşması ve bilinçli, bağımsız bir anlayışla ve onurlu bir toplum olarak gelişim göstermesi öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır.¹⁶

Gerçekten de Kazakistan; jeopolitik konumu, yeni ve büyük bir pazar oluşu, çok zengin hammadde kaynaklarına sahip olması ve Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan yollar üzerinde bulunmasıyla yakın dönem uluslararası

¹⁴ Aygerim Şilibekeva, "Görevimiz Güvenlik: Kazakistan-Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem", 21. *Yüzyıl*, Yıl: 2009, s. 56.

¹⁵ Kara, age, s. 142-143)

¹⁶ Askhat Kessikbayev, "Orta Asya'da Jeo-Ekonomik Dönüşüm: Kazakistan Petrolü ve Aktau-Bakü-Ceyhan İhracat Güzergâhı", *Tasam, Stratejik Öngörü*, Yıl: 2011, Sayı: 6, s. 68.

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

ilişkiler çalışmalarında ve uluslararası sistemin işleyişine dair öngörülerde, üzerinde yoğunlukla durulan ülkelerden biri haline gelmiştir.¹⁷

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kazakistan, uluslararası camiayla yakınlaşmak için 1991 yılında nükleer başlık taşıyan füzelerden vazgeçmiş, bütün nükleer araştırma merkezlerini kapatmış ve nükleer fabrikalarını imha etmiş, gönüllü olarak da nükleer silahların kullanımını yasaklayan anlaşmaları imzalamıştır. Böylece, yer altı ve yer üstü zenginlikleri bakımından zaten oldukça önemli olan ülke, büyük güçlerin özellikle Rusya, ABD ve Çin'in ilgisini çekmiştir.¹⁸

Sovyetler Birliğinin çökmesinden sonra, topraklarında konuşlanmış 1.700 kadar atom başlıklı stratejik füzeleri miras olarak alan Kazakistan dünyanın en büyük dördüncü nükleer gücü olarak ortaya çıkmıştı. Batılı ülkeleri için SSCB'nin çökmesinden sonra ortaya çıkacak endişe verici neticelerden biri buydu. Ancak Kazakistan kararını "nükleer silahsız bir Dünya'dan yana koymuş ve kendi isteğiyle nükleer silahlardan vaz geçmiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev böyle bir karar öncesinde Türkiye'nin de görüşlerinden yararlanmaya büyük ölçüde önem vermiş, 23 Mayıs 1992 tarihinde nükleer silahsız bir Kazakistan için Lizbon Protokolü imzasından önce Nisan 1992'de Kazakistan'a ziyarette bulunan Başbakan Demirel ile geniş çaplı fikir alışverişinde bulunmuştur.

23 Mayıs 1992'de Kazakistan Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya ile birlikte START I (Stratejik Nükleer Silahların İndirimi Anlaşması) Lizbon Protokolüne imza atmıştır. Bu anlaşma ile Kazakistan, Ukrayna ve Beyaz Rusya NPT'ye (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma) mümkün olan en kısa zamanda nükleer silahsız devletler olarak katılacaklarını taahhüt etmişlerdir.

Kazakistan Parlamentosu 13 Aralık 1993'te NPT anlaşmasını onaylamıştır. 5 Aralık 1994'te Budapeşte'de gerçekleşen AGİT Zirve toplantısında ABD, Rusya ve İngiltere Devlet Başkanları tarafından NPT anlaşmasını imzalayan devletlere güvenlik teminatı verilmiştir. 1995 yılından itibaren Kazakistan'daki nükleer silahların sökülmesi ve imhası başlatılmış, 1996 Eylül aya gelindiğinde Kazakistan'daki tüm stratejik nükleer füzeler sökülmüş ve imha edilmek üzere Rusya'ya gönderme çalışmaları tamamlanmıştır.¹⁹

¹⁷ Yılmaz, agm, s. 814

¹⁸ Abbas Karaağaçlı, "Kazakistan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı", http://www.turansam.org/makale.php?id=4357_01.01.2018

¹⁹ Kara, age, s. 130-136.

Son dönem izlediği dengeli ve aktif dış politika ile Kazakistan bölgesel olarak ağırlığı artan bir ülke haline gelmiştir. Orta Asya’da önemli bir rol üstlenen Kazakistan, hem bölgede hem de küresel düzeyde ilişkilerde önceliklerini kullanarak etkin bir rol oynamaktadır. Özellikle BM gibi uluslararası örgütlerde ve gelişmelerde üstlendiği roller ile Kazakistan kendisini diğer Orta Asya devletlerinden farklı olarak bölgesel güç olarak konumlandırma eğilimindedir.²⁰

1991 yılında kendi bağımsızlığını ilan eden Kazakistan, yukarıda da belirttiği gibi dış siyasi stratejiyi oluşturmada çok taraflılık ilkesini esas almıştır. Nursultan Nazarbayev’e göre çok taraflılık, “dünya süreçlerinde önemli rol oynayan ve ülkemizin pratik çıkarlarını temsil eden bütün devletlerle dostluk ve karşılıklı işbirliğini geliştirmektir. Kazakistan’ın jeopolitik yerine ve ekonomik potansiyeline bakıldığında dar bölgedeki sorunlarla kalmamalıdır. Böyle bir hareket sadece çok milletli nüfusun değil, dünya topluluğunun da anlaşmazlığını doğurur. Kazakistan’ın istikbali hem Asya’da, hem Avrupa’da, hem Doğu’da, hem de Batı’dadır. Sadece böyle bir politika izleyerek, Kazakistan’a karşı muhtemel güvenlik tehditlerini engelleyebiliriz.”²¹

Bu çok taraflılık anlayışı çerçevesinde Kazakistan 120’den fazla ülke ile diplomatik ilişki tesis etmiş ve 64 uluslararası siyasi ve ekonomik teşkilata üye olmuştur. Kazakistan’da 70 kadar yabancı diplomatik temsilcilik ve uluslararası organizasyonların büroları faaliyet göstermektedir

Bağımsız olmasından itibaren yürütülen bölgesel ve küresel dış politika açılımları meyvelerini vermeye başlamış ve 2007 yılından itibaren Kazakistan, birçok uluslararası kuruluşa başkanlık etme seviyesine erişmiştir. Nursultan Nazarbayev 15 Mayıs 1992’de parlamentoda yaptığı bir konuşmasında, Kazakistan’ın dış politika önceliklerini sırasıyla; Rusya ve BDT ile ilişkiler, Çin, Moğolistan, Hindistan, Pakistan gibi yakın bölge komşularıyla ilişkiler, Batı (ABD, Avrupa ve Japonya) ile ilişkiler, Türkiye ve İran’la ilişkiler olarak belirtmiştir. Günümüzde de bu önceliklerin ana hatlarıyla sürdürüldüğü söylenebilir.²²

Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Orta Asya Birliği, ŞİÖ, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Türkçe Konuşan Ülkeler Konseyi, Gümrük

²⁰ Kübra Çetin, “Dünya Siyasetinde Kazakistan’ın Artan Etkisi ve Son Gelişmeler”, *Avim, Avrasya İncelemeleri Merkezi*, Yorum, No: 2016/52, Ekim, 2016, s. 1.

²¹ Dinara Taldbayeva, *Türk Dünyasında Entegrasyon Süreci: Türkiye Kazakistan İkili İşbirliğinin Sürece Etkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s. 83.

²² Kara vd, age, s. 99-100.

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

Birliği, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü, AĞİT, İKÖ, CİCA gibi birçok kuruluşlarda aktif rol üstlenmiş; bu suretle birçok uluslararası bütünleşme projelerine katılmış ve onların birçoğunun da temelini atmıştır. Nazarbayev aynı zamanda hemen hemen bütün bölgesel bütünleşme imkânlarından yararlanmak istemiştir. Bunun için Kazakistan, dış politikasında çok yönlü eğilime önem vermiştir. Bütün bu yapılanlar birlikte düşünüldüğünde Nazarbayev'in, "Avrasyacılık" düşüncesinin tetikleyicisi ve taşıyıcısı görevini üzerine aldığı²³ ve Kazakistan'ı modern bir dünya devleti haline getirdiği söylenebilir.

Öte yandan, AİGK/CICA'nın vücut bulması, Kazakistan'ın dış politika öncelikleri arasında mühim ve ayrı bir yere sahiptir. Asya'da bir forum kurmaya dair girişim ilk kez Nursultan Nazarbayev tarafından Ekim 1992 tarihinde BM 47. Genel Kurulunda öne sürülmüştür. Nazarbayev bu oluşumun, Asya'da güvenliğin inşa edilmesi hususunda etkili bir yapıya duyulan ihtiyaçtan doğduğunu belirtmiştir. AİGK fikri, kıta genelinde etkili pek çok uluslararası kurum ve devlet nezdinde destek görmüştür.²⁴

Kazakistan'ın çok yönlü dış politika geliştirme isteği yanında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana bölgesel lider olma ve bölgesel bütünleşme projeleri oluşturma isteği, dış güçlerin bölgede etkinliklerini azaltmak, terörizm ve uyuşturucu ticaretinin kontrol altına alınması gibi konularda işbirliği yapmak üzere bir Orta Asya Ülkeler Birliği oluşturma fikrini sürekli dile getirmektedir. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan 1998 yılında Dostluk Anlaşması imzaladı. Nazarbayev, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu etkili bir "Avrasya Birliği"ne dönüştürmeyi amaçlıyordu. Ancak bu fikir özellikle Rusya tarafından kabul görmedi.

Nazarbayev, 2007 yılında Kırgızistan'a yaptığı bir ziyaret sırasında bir "Orta Asya Birliği" projesini gündeme getirdi. Bu birlik kapsamında ticaret, vizeler, turizm ve güvenlik konularında işbirliği ve kolaylıklar sağlanması öngörülmüyordu. Nazarbayev, bu birlik projesini Rusya öncülüğündeki Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Çin liderliğindeki Şanghay İşbirliği Örgütü'ne bir rakip olarak düşünüyordu. Kazakistan ve Kırgızistan çok taraflı bir Yüksek İdare Kurulu oluşturmayı istiyordu. Ancak Özbekistan bu düşünceye karşı çıktı. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Orta Asya Birliği projesini Kazakistan'ın bölgesel liderliği elde etmek için Özbekistan'a karşı yürüttüğü

²³ Canat Mominkulov-Reyhan Sadıkova, "Avrasya Birliği ve Kazakistan", *Ekoavrasya*, Bahar, 2012, s.14-15.

²⁴ Canseyit Tüymebayev (Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi), "Kazakistan ile Türkiye Arasındaki İlişkiler Gelişiyor", *Ekovitrin*, Mart, 2012, s. 9-10.

siyaset olarak görüyordu. Kırgızistan'da da 2010 yılında yeni bir devrim oldu ve ülke bir türlü siyasi istikrara kavuşamadı. Neticede Kazakistan'ın Orta Asya ülkeleriyle uluslararası bir birlik kurma gayretleri sonuçsuz kaldı.

Yakın ve Orta Doğu devletleriyle ilişkilerine gelindiğinde ise, bu bölgede öncelik Türkiye'ye verilmektedir. Tarihi-kültürel bağlara ve ortak dilin varlığına dayanan iki taraflı ilişkiler büyük önem taşımaktadır ve Türkiye, Kazakistan'ın eskiden gelen istikrarlı ortağı olarak bölgede etkin stratejik müttefiki rolünü oynamaktadır.²⁵

Kazakistan-Türkiye ilişkileri, siyasi ilişkiler bağlamında genel olarak iyi bir noktadadır. Türkiye'nin Kazakistan'la ilişkilerinin boyutunun belirlenmesinde, Kazakistan'ın Türk Cumhuriyetleri içerisinde ekonomik, siyasi ve askeri alanda oldukça gelişmiş bir ülke olması önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan Türkiye'nin Orta Asya'da etkili olabilmesi için Kazakistan ile olan siyasi ilişkilerini daha çok geliştirmesi ve bu yönde politikalar üretmesi gerekmektedir.²⁶

Türkiye'nin Türki Cumhuriyetler arasında en geniş ve gelişmiş ilişkiler kurduğu ülke olan Kazakistan'a Türkiye büyük önem vermektedir. Kazakistan, coğrafi konumu ve doğal kaynaklarıyla da Türkiye için gerçekten değerli bir ülkedir. Türkiye ve Kazakistan'ın son yıllarda dış politikalarında yaptıkları açılımlarla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler gün geçtikçe daha fazla önem kazanmakta ve güçlenmektedir. Bu durumu sadece iki ülke arasındaki tarihi kökenleri derin kardeşlik ilişkileriyle izah etmek yeterli değildir. Bu aynı zamanda iki ülkenin jeostratejik konumlarıyla dış politikadaki barışçıl ve medeniyetler ittifakı konusundaki çalışmalarındaki benzerliklerden de kaynaklanmaktadır. Gerçekten Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 21-24 Ekim 2009 tarihinde Türkiye'ye yaptığı ziyaret çok kapsamlı ve somut adımlar içeren ve âdete Türkiye-Kazakistan ilişkilerinde bir dönüm noktası olacak bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Türkiye ve Kazakistan'ın Asya ile Avrupa kıtalarında yer alan Avrasya ülkesi olmaları ve ikisinin de Batı ile Doğu arasında köprü rolü üstlenmek istemeleri jeostratejik konumlarındaki ortak noktalarıdır. Bu bakımdan dış politikada iki ülkenin bölge ülkeleri arasındaki uyumsuzluklarda arabuluculuk görevi üstlendiğini görüyoruz. İki ülkenin bu özelliği, dünya barışı ve istikrarı için faydalı bir ortaklığa dönüşmektedir. Bu bağlamda iki ülkenin bu konudaki

²⁵ Talıdybayeva, agt, s. 83-84.

²⁶ <http://akademikperspektif.com/2013/02/22/orta-asyanın-gorunmeyen-gucu-kazakistan/>
02.01.2018.

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

işbirliğinin küresel çatışmaların önlenmesine önemli katkıları olacağı açıktır. Çünkü Türkiye NATO'ya üye, Avrupa Birliği'ne tam üye olarak girmek üzere, ABD ile olan ilişkileriyle(son dönemde ilişkiler kopma noktasına gelse de), Kazakistan ise dünyanın diğer ikinci yarısı diyebileceğimiz Şangay İşbirliği Teşkilatı ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun aktif üyesi ve Rusya ile çok yakın ilişkileriyle iki rakip dünyanın birbirini doğru tanımasına aracılık edebilirler.²⁷

Kazakistan 2014-2020 Dış Politika Konseptine (Republic of Kazakhstan, 2014) göre “iki milletin ortak tarihsel köklerini ve kültürel değerlerini göz önünde bulundurarak Türkiye Cumhuriyeti ile yürütülen kapsamlı işbirliğinin güçlendirilmesine büyük önem vermektedir.” Bu ifadeden anlaşıldığına göre; Türkiye, Kazak dış politikasında temel belirleyici rol oynamaktan ziyade daha çok denge mekanizmasının bir aracı olmaktadır, aynı zamanda Kazak dış politikasında Rusya, Çin, ABD, AB ve BDT ülkelerinden sonra gelmektedir.²⁸

2. Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Kazakistan

Ak Parti'nin iktidar olmasıyla beraber Türk dış politikasında önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır. Ak Parti dönemine değin Batıcı ve statükocu bir anlayışla şekillenen Türk dış politikasının bu dönemde yeni bir yönelime girdiği iddia edilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Soğuk Savaş sonrası dönemin ortaya çıkardığı fırsatlarla birlikte, elde edilen ekonomik kalkınma ve siyasi istikrar ortamının da etkisi olmuştur. Türkiye bu dönemde aktif ve çok yönlü dış politikasıyla genişleyen imkânlarından maksimum düzeyde yararlanmak istemiş ve bölgesinde sözü geçen güçlü bir aktör olmayı amaçlamıştır.²⁹

Öte yandan, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Ak Parti döneminde de Türk dış politikasının mevcudu koruma ve muasır medeniyetler seviyesini yakalama/aşma (Batıcılık) stratejileri üzerinden yürütülmekte olduğu da söylenebilir. Emekli Büyükelçi ve Dışişleri Bakanı eski müsteşarı Özdem Sanberk'in de dediği gibi “bu stratejinin belli bir istikrar ve kalıcılık içinde uygulanabilmesinin temel nedeni, Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana devletler hukukuna bağlılığından, gerçekçiliğinden ve köklü geleneklere bağlı ve kurumsallaşmasını tamamlamış bir Dışişleri Bakanlığı'na sahip olmasından

²⁷ Kara vd, age, s. 239-240.

²⁸ Yılmaz, agm, s. 816-817.

²⁹ Emirhan Kaya 2015: “Dış Politika Değişimi: AKP Dönemi Türk Dış Politikası”, *KSBD*, S. 12, İlkbahar, 2005, Yıl: 7, s. 71.

kaynaklanmaktadır. Ama belki en önemlisi Türkiye Cumhuriyeti'nin, dış politikasında, hegemonik amaçlı stratejilere hiçbir zaman itibar etmemesidir.”

Soğuk Savaş'ın ardından özelde ABD'yi, genelde Batı'yı dengeleyecek bir güç kalmaması, küreselleşmenin farklı boyutlar kazanması ve güç mücadelesinin ekonomik alana kayması gibi nedenlerden dolayı, bugün 19. ve 20. yüzyıllardaki gibi bir güç dengesi politikası uygulamaktan ve ülke menfaatlerini bu şekilde sürdürmekten söz etmek mümkün değildir. Eğer Türk dış politikasında bir değişiklikten söz etmek gerekiyorsa, asıl değişiklik bu noktada gerçekleşmiştir. İki kutuplu sistemin ardından Türk dış politikasında görülen asıl değişiklik çok boyutlu bir diplomasi uygulamasına geçiş olarak ortaya çıkmıştır.

Çok boyutlu diplomasiyi Türk dış politikası ile ilk tanıştıran Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal olmuştur. Türk dış politikasının geleneksel ilkesi olan dengencilik de Soğuk Savaşın ardından büyük güçler arasında bir denge arayışı olmaktan çıkarak Batı, Avrasya ve Ortadoğu bölgeleri arasında dengeli bir politika arayışına dönüşmüştür. 90'lı yılların ikinci yarısında sönükleşen bu yaklaşım, Ak Parti iktidarı ile birlikte yeniden canlandırılmıştır.³⁰

Diğer taraftan, Türk dış politikasında 2000'li yıllarda elde edilen önemli başarılarla rağmen son dönemde yaşanan sorunlar bir kapasite tartışmasını beraberinde getirmiş ve bazı çevreler, Türkiye'nin kapasitesinin sınırlarını zorlayan bir dış politika izlemeye çalıştığını ileri sürmüştür.³¹

Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle yürüttüğü Türk dış politikası, 2000'lerin ikinci yarısında çizgisini belirginleştirmiştir. Kendi içindeki dönemsel farklılaşmalar bir yana bırakılırsa, Türk dış politikasında bu dönemde ortaya çıkan stratejik özerklik arayışı, bu yönde sergilenen pro-aktif dinamizm ve idealizm ile pragmatizmi mecz eden bir stratejik anlayışı yansıtmaktadır.

Bu dönemde ortaya çıkan stratejik özerklik fikri, Türkiye'nin, etrafındaki etki ve etkileşimini artırarak küresel ölçekte önemli bir oyun kurucu konumuna ulaşma gayretini yansıtmaktadır. Bu fikir, özünde dış dünyada yaşanan köklü değişimlere yanıt verebilme ve dönüşümü kendi tercihleri doğrultusunda biçimlendirme idealiyle yakından ilişkilidir. Bu hedefin hayata geçirilmesinde benimsenen araçlar arasından öne çıkanlar; komşularla sıfır sorun, yumuşak güç, ritmik diplomasi gibi enstrümanlardır.

³⁰ Muharrem Hilmi Özev “Dünden Bugüne Türk Dış Politikası”, http://www.tasam.org/tr-TR/icerik/1111/dunden_bugune_turk_dis_politikasi_02.01.2018

³¹ Kemal İnat, “Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Mayıs, 2014, s. 1.

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

Öte yandan Ak Parti dönemi Türk dış politikasında konjonktürel ayarlamalar yapılması da söz konusudur ve esasında bu durum yeni bir olgu da değildir. Ayrıca, Türk dış politikasında yaşanan değişimlerin, beklentilerle de örtüştüğü söylenebilir. Ortadoğu siyaseti bakımından bir değerlendirme yapıldığında ise Ankara'nın aslında pozisyonunu koruduğu ve diğer güçlerle kıyaslandığında önemli bir zararının da olmadığı iddia edilebilir.

Aslına bakılırsa bölgedeki nizamın istikrarını yitirdiği ve bir çok ülkede kaos yaşandığı bir ortamda; bir yandan sınırlar değiştirilmek istenirken, öte yandan merkezi otorite zayıflamakta ve ittifak ilişkilerinin yeniden tanımlanmasını gerektirecek bir kırılganlık yaşanmaktadır.

Türkiye ise dönüşümün daha istikrarlı ve güvenli tarzda gerçekleştirilmesine dönük adımlar atarken, yükselen risk ve istikrarsızlık unsurlarına karşı da güvenliğini sağlamlaştıracı tedbirler almak istemektedir. Bu anlayışla Türkiye'nin 2013 içerisinde esnek ve ad hoc ittifaklara dayalı bir politikayı uygulamaya koyduğu söylenebilir.

Kimi çevreler, dış politikadaki bu ayarlamayı, “resetleme (yeniden ayarlama)” şeklinde tanımlama noktasına dahi taşımaktadırlar. Fakat ‘Türk dış politikasının resetlendiği’ iddiasını seslendiren çevrelerin atladığı husus, Ortadoğu sahnesinde rol alan diğer oyuncuların da aynı dönemde politikalarını revize ettiği gerçeğidir.

Türkiye'nin ilişkilerini yeniden canlandırdığı oyunculara göz attığımızda, en az Türkiye'ninki kadar güçlü bir iradenin, bu muhataplarca da sergilendiği ve ilişkileri normalleştirme talebiyle öne çıktıkları göze çarpmaktadır. Çünkü uluslararası arenadaki ve bölgedeki gelişmeler, onların üzerinde de değişim yönünde güçlü bir baskı oluşturmuştur.

Ukrayna krizinde de görüldüğü üzere Türkiye'nin civarında yaşanan dönüşüm, Ortadoğu ile sınırlı kalmayacaktır. Risklerin çoğaldığı bir ortamda dış politikayı yürütmek, daha zor ve maliyetli hale gelecektir. Uluslararası ve bölgesel gelişmeler Türk dış politikasını hassas ayarlamalar yapmaya götürecektir.

Yine de Türk dış politikasında gözlenen dönüşüm ve ayar süreci, dış ortamdan gelen baskıları bertaraf etmeye dönük salt bir tepkisel davranış şeklinde meydana gelmeyecektir gibi gözükmektedir. Ankara, stratejik özerklik arayışı çerçevesinde yeni dönemde de kendi önceliklerini dikkate alarak

ilişkilerini tanımlamayı ve bu ekseninde pro-aktif bir yaklaşımı göstermeyi sürdürmek isteyecektir.³²

Öte yandan Türkiye artık, 80'ler ve 90'larla kıyaslanamayacak ölçüde ekonomik kapasiteye, askeri güce ve diplomatik imkânlarla sahiptir. Ancak dünyada etkili başka ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'nin halen daha gerek bölgesinde gerekse uluslararası arenada küresel güçlere rağmen etkin eylemler yapabilme gücü oldukça sınırlıdır. Bu sınırların genişletilmesi ve Türkiye'nin dış politikadaki hareket yeteneğini arttıracak şekilde ekonomik askeri ve diplomatik kapasitenin artırılması çok önemlidir. Ülke içerisinde istikrarın sağlanması ise en az onlar kadar önemli bir başka husustur.³³

Mevcut hükümetin temel dış politika hedefleri arasında; Balkanlar, Kafkasya, Karadeniz, Ortadoğu, Akdeniz ve Orta Asya ile Avrupa'nın doğal kavşağında bulunan ülke toprakları çevresinde güvenlik, istikrar, refah, dostluk ve işbirliğinin geliştirilmesi hususlarının bulunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, Ak Parti, Türk Cumhuriyetleri arasında, ekonomi, enerji, siyasi, sosyal, kültürel alanlarda ikili ve çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesini ve bölgesel entegrasyon faaliyetlerinin arttırılmasını savunmaktadır. Ayrıca bölgede istikrarı, refahı ve işbirliğini geliştirecek alanlar oluşturmayı istemektedir.

Ak Parti Hükümetleri Avrasya'yı, uluslararası sistemi doğrudan etkileyecek bir jeopolitik saha olarak düşünmekte ve Hazar Havzasını da, Avrasya'nın mihenk taşı olarak vasıflandırmaktadır. Bölge ülkeleri arasında karşılıklı ve çok boyutlu ilişkilerin geliştirilmesini ve stratejik işbirliğinin kurulmasını savunan iktidara göre, enerji kaynakları ve enerji arzı güvenliği açısından bölgenin stratejik ehemmiyeti bulunmaktadır. Enerji koridorlarının kesişme noktasında yer alan Türkiye, bu coğrafi avantajını kullanarak, önemli enerji transit eden ülke, bölgenin enerji terminali ve Avrupa'nın dördüncü büyük enerji sağlayan kaynağı olmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, Ak Parti Hükümetlerinin Orta Asya'ya ilişkin dış politika ilkeleri; “enerji, ekonomi, ticaret, kültür, sosyal, siyasi ve vb. alanlarda, ikili ve çok taraflı ilişkiler geliştirmek, sorunların barışçıl yöntemlerle çözümüne doğrudan katkı sağlamak, enerji sevkiyatında enerji terminali olmak, bölge ülkelerinin devletleşme ve

³² Şaban Kardaş, “AK Parti'nin şekillendirdiği dış politikanın çizgisi değişmedi”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ak-partinin-sekillendirdigi-dis-politikanin-cizgisi-degismedi> 03.01.2018

³³ İnat, agm, s. 22.

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

uluslaşma süreçlerine katkıda bulunmak ve diğer devletler ile ilişki kurmalarına yardımcı olmak” şeklinde ifade edilebilir.³⁴

Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleriyle ilişkileri, dış politikasının öncelikli konularından biridir. Bölgedeki akraba devletlerin bir taraftan bağımsız, müreffeh ve istikrarlı olmalarını, kendi aralarında ve komşularıyla işbirliği içinde olmalarını, öte taraftan uluslararası camiaya entegrasyonunu teşvik etmek, Türkiye'nin Orta Asya politikasının esasını oluşturmaktadır.

Bölgenin ekonomik zenginliklerinin en verimli biçimde değerlendirilerek ülkelerin refahına dönüştürülmesi, bölgede kalıcı istikrar ve güvenliğin sağlanması bakımından oldukça önemlidir.

Gerçekten de Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsız olmalarından sonra birçok alanda yakın ilişki ve işbirliği oluşturulmaya çalışılmış, özellikle karşılıklı üst düzey ziyaretlerin ilişkilerin her alanda daha da geliştirilmesine imkân vermesi için çaba sarf edilmiş, Türkiye'nin bölgedeki mevcudiyeti, etkisi ve görünürlüğünün güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

Türkiye'nin Orta Asya'daki mühim ortaklarından biri olarak gördüğü Kazakistan'la ilişkilerin istikrarlı bir biçimde gelişmekte olduğu söylenebilir.

Tayyip Erdoğan'ın Başbakan sıfatıyla 22-24 Mayıs 2012 tarihlerinde Kazakistan'a gerçekleştirdiği ziyarette meydana getirilen Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'yle (YDSK) birlikte Kazakistan'la olan ilişkilerin stratejik kapsamının kurumsal olarak tahkim edildiği anlaşılmaktadır. Kazakistan'la ikili ilişkilerin yanı sıra, Türk Konseyi ile Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (AİGK/CICA) nezdinde sürdürülen yakın işbirliğinin bu teşkilatlar için itici güç meydana getirdiği belirtilebilir.³⁵

Öte yandan, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2016 Özbekistan ziyareti, Türkiye'nin özelde Özbekistan, genelde Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Özbekistan ile Türkiye arasındaki ilişkinin seyri, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 17-18 Kasım 2016'da, Kerimov'un ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilen Mirziyoyev ile Semerkant'ta yaptığı görüşmeyle değişmeye başladığı görülmektedir. Erdoğan

³⁴ Ertan Efeğil, “AK Parti Hükümetinin Orta Asya Politikalarına Eleştirel Bir Bakış”, *ISSA II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi (22- 24 Ekim 2008, Bişkek/Kırgızistan), Kongre Kitabı*, Kocaeli 2009, s. 357-358.

³⁵ Mevlüt Çavuşoğlu, *2017 Yılına Girenken Dış Politikamız*, Dışişleri Bakanlığı'nın 2017 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Aralık, 2016, s. 97-98.

ile Mirziyoyev'in burada yaptığı görüşme uzun zamandır durağan olan Özbekistan-Türkiye ilişkilerini canlandırdığı gibi Mirziyoyev ile Erdoğan'ın görüşmelerinde sağlanan mutabakat, Özbekistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesini engelleyen sorunların çözüm yolunu da açmıştır.³⁶

Ak Parti hükümetleri döneminde çeşitli altyapı, kültür ve eğitim alanlarında gerçekleştirilecek işbirliklerine enerji işbirliklerini de dâhil edilmesini kapsayan yaklaşım, Türkiye'nin Merkezi Asya'da dolayısıyla Kazakistan'da geniş tabanlı bir işbirliği zeminini oluşturmasını amaçlamaktadır.³⁷

3. Ak Parti Dönemi İkili İlişkiler

3.1. Siyasi İlişkiler

Türk-Kazak ilişkilerinin geçmişi Osmanlı zamanına dek gitmektedir. Sovyet döneminde kesintiye uğrayan ilişkiler Kazakistan'ın bağımsızlığını elde etmesinin ardından hızla gelişmeye başlamıştır. Bu ilişkilerin temelini atılmasında Turgut Özal'ın rolü büyüktür. Özal'ın Mart 1991'de Kazakistan'a yapılan cumhurbaşkanlığı seviyesindeki ilk resmi ziyarette Türkiye ile Kazakistan arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.³⁸ 1991 yılı sonbaharında ise Özal, Orta Asya'daki beş Cumhuriyetin Cumhurbaşkanı Ankara'ya davet etmiştir. Bu daveti ilk kabul eden Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, Eylül 1991'de Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. Ayrıca Kazakistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye olması, Türkiye'nin, Kazakistan'ın uluslararası ilişkiler tarihinde özel bir yer edinmesini sağlamıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, bağımsızlıktan sonra Mart 1992'de Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından Kazakistan'a bir resmi ziyaret yapmış, bir ay sonra Başbakan Süleyman Demirel Kazakistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretten kısa bir süre sonra da, Almatı ve Ankara'da karşılıklı büyükelçilikler açılmıştır. Ayrıca 31 Ekim 1992'de Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları zirve toplantılarının ilki Ankara'da gerçekleşmiştir. Bu toplantıya Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan

³⁶ <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-yeni-donem>

³⁷ Nuri Gökhan Toprak, "Türkiye'nin Kazakistan ile Kurmuş Olduğu Enerji İlişkilerinin Türkiye'nin Yumuşak Gücüne Etkisi", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ocak, 2017, Cilt-Sayı: 10(1), s. 119.

³⁸ Abdullah Gündoğdu-Cafer Güler, "Kazakistan'ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci ve Türk Kamuoyundaki Yankıları", *TAD*, Yıl: 2017, C. 36/S.61, s. 82.

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

Nazarbayev'den başka Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan cumhurbaşkanları da katılmıştır. Ekim 2009'da Nahcivan'daki toplantıda ise Nazarbayev'in önerisiyle zirve toplantılarına sekreteryaya görevi yapacak Türk Konseyi ve Türk tarih ve kültürünü araştırıp dünyaya tanıtacak Türk Akademisi kurulması kararlaştırılmıştır.

İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerdeki bir diğer önemli gelişme de 9-11 Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Kazakistan'a yaptığı ziyaret olmuştur. 1994'te ise, Nursultan Nazarbayev'in Türkiye'ye iade ziyareti gerçekleşmiş ve bu ziyarette "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır.

Başlangıçta Türkiye'nin Türk cumhuriyetleriyle olan ilişkileri istenilen seviyede kurulamamıştır. Ancak Türkiye, Rusya'nın yerine geçemeyeceğini görmüş ve kendi dış politikasını bölgedeki ülkelere göre gerçekçi bir biçimde revize etmeye karar vermiştir. Ayrıca Türkiye, hem Türki cumhuriyetlerle hem de Rusya ile ilişkileri geliştirmeye çalışmış ve bu nedenle, Türk cumhuriyetlerine karşı politikası daha gerçekçi bir şekilde geliştirmiştir. Bununla birlikte, 2000'li yılların ardından, Türkiye'nin Orta Asya ile olan ilişkileri tekrar yoğunlaşmıştır. Bunun sonucunda ikili ilişkiler görsel olarak geliştirilmiştir. Bunlara ek olarak, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türk-Kazak ilişkileri konulu yaptığı bir konuşmada; "Türkiye ve Kazakistan, karşılıklı olarak Türk cumhuriyetleri arasında karşılıklı işbirliği mekanizmalarının ilerlemesi ve geliştirilmesi konusunda liderlik etmektedir" demiştir. Kazakistan'ın Türkiye ile eşit derecede değerlendirildiği konusundaki bu söylemi oldukça önemlidir. Bu retorik ayrıca Türkiye'nin Kazakistan'ı Türk Dünyasında önemli bir yere yerleştirdiğini göstermiştir.³⁹

Uluslararası sahada işbirliği konusunda ise iki ülkenin birçok platformda bölgesel ve uluslararası meselelerdeki tutumlarının örtüştüğü örnek verilebilir. Özellikle Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 2006'da Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Tedbirler Konferansı Almatı Zirvesine katılması, Ankara'nın bu forumu bölgesel ve uluslararası güvenliği pekiştiren önemli unsur olarak gördüğünü, Kazakistan'ın Avrasya kıtasında güvenlik ve barışı sağlayabilen bir mekanizma oluşturma çabalarına destek ve anlayışla yaklaştığını göstermiştir.

Nursultan Nazarbayev Ekim 2009'da Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyareti esnasında yaptığı açıklamalarda; son yıllarda Türkiye ekonomisinin dünyada 17, Avrupa'da ise 6. sıraya yükselen, sanayisi

³⁹ Samet Yüce, "The Role of Tourism in Turkic World in Terms of International Relations (IR): A Social Constructivist Approach", *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2016, C.1, S. 1, s. 68.

hızla gelişen, küresel siyasette de özel bir konumu ve kendi bölgesinde büyük bir gücü olan ülkeye dönüşmesine Kazak halkı olarak çok sevindiklerine vurgu yapan Nazarbayev, bununla beraber akraba olarak Türkiye'nin yüzünü biraz da Doğu'ya çevirmesi gerektiğini belirtmiştir. Rusya ile stratejik ortaklık geliştirilmesi, Çin ile dengeli bir siyaset yürütülmesinin Türkiye'nin itibarını daha da yükselteceğini ifade eden Nazarbayev, Ankara'nın Türk dilini konuşan akrabalarıyla yakın ilişki siyasetinin kendilerini özellikle memnun ettiğini, bu konuda Kazakistan'ın da elinden geleni esirgemediğini belirterek, buna karşın Türk devletlerinin ilişkileri kesintiye uğramayacak şekilde kendi aralarında bir güç birliği oluşturmasının önemine vurgu yapmıştır.⁴⁰

27 yıllık süre zarfında Türkiye ve Kazakistan, ilişkilerini devamlı geliştirerek stratejik ortaklık düzeyine ulaştırmaya muvaffak olmuştur.

23 Ekim 2009 tarihinde Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Türkiye ziyareti sırasında Stratejik Ortaklık Anlaşmasının imzalanması, Türkiye-Kazakistan işbirliğini yeni ve daha yüksek bir seviyeye taşımada önemli bir adım olmuştur. Anlaşma; mevcut ilişkileri stratejik düzeye çıkarmayı, başta siyasi, ekonomik, savunma, kültür, bilim ve teknoloji, eğitim, ekoloji, bilgi ve enformasyon, sağlık alanları olmak üzere tüm alanlarda ortak ve koordineli işbirliğini yürütmeyi amaçlamıştır.

Uluslararası arenada Türk-Kazak işbirliği ve karşılıklı destek takdire değerdir. Kazakistan ve Türkiye, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK/CICA), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), AGİT ve diğer uluslararası kuruluşlar nezdinde sıkı işbirliği sürecini sürdürmektedir. BM çerçevesindeki karşılıklı etkileşim de başarıyla sürdürülmektedir. Yine iki ülkenin Avrupa, Avro-Atlantik ve başka kurumlar nezdindeki ortak işbirlikleri de oldukça önemlidir.

Kazakistan'ın dış politika öncelikleri arasında AİGK/CICA'nın kurulmasına ilişkin girişimin ayrı bir yeri vardır. Kazakistan'ın bu girişimini destekleyen Türkiye, Haziran 2010 tarihinde İstanbul'da düzenlenen zirveyle birlikte AİGK/CICA 2010-2012 Dönem Başkanlığını devralmıştır⁴¹. Bu,

⁴⁰ Kara vd, age, s. 240-244).

⁴¹ Türkiye 16 kurucu üyesinden biri olduğu CICA'nın çalışmalarına başından itibaren güçlü destek vermiştir. Ülkemiz Haziran 2010'da İstanbul'da gerçekleştirilen III. Zirve'de iki yıllık bir süre için Dönem Başkanlığını üstlenmiş, Dönem Başkanlığımız bilahare üye ülkeler tarafından alınan kararla iki yıl süreyle uzatılmış; CICA Şanhay Zirvesi'nde (Mayıs 2014) İstanbul Zirvesi'nden beri dört yıl süreyle yürüttüğümüz (2010-2014) Dönem Başkanlığı Çin Halk Cumhuriyeti'ne devredilmiştir. Türkiye'nin dönem başkanlığında CICA'ya siyasi ve askeri gündem kazandırılması,

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

Türkiye'nin Kazakistan'a göstermiş olduğu destek ve özel ilginin somut bir göstergesidir.

Kazakistan ve Türkiye arasındaki çok taraflı işbirliğinin gündeminde Türk Dili Konuşan ülkelerarasındaki işbirliğinin ayrı bir yeri vardır.

Kazakistan için Türk Dünyasının güvenli bir liman, Türk halklarının da onun en yakın akrabaları olduğu düşüncesinden hareketle Nazarbayev, Türkler arasında ortak bir yapının inşasına ilişkin pek çok projeyi gündeme taşımıştır. Günümüzde Nursultan Nazarbayev'in konuyla ilgili inisiyatiflerinin tümü hayata geçirilmiş durumdadır. Örnek olarak, 21 Ekim 2008 tarihinde Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamentolar Asamblesi İstanbul'da kurulmuş olup, Sekreteryası Bakü'de faaliyetlerini sürdürmektedir. Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye Devlet Başkanları Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin (Türk Konseyi) kurulmasına ilişkin Anlaşmayı imzalamış olup, İstanbul'da bulunan Sekreteryası çalışmaya başlamıştır. Ekim 2011 tarihinde Almatı'da Türk Konseyi'nin I. Zirvesi düzenlenmiş ve birçok belge imzalanmıştır.

Mayıs 2010'da Astana'da Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ile Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün iştirakleriyle Türk Akademisi açılmıştır. Akademi bir bilim ve kültür merkezi olmasının yanı sıra, Türk halklarının tarih ve etnografyasını araştırma alanında ortak bilimsel projelerin yürütüleceği, ayrıca tanınmış hem Kazak, hem (Osmanlı dönemi) Türk hem Eski Türk düşünürlerinin tarihi eserlerinin yer alacağı bilgi hazinesi olmak üzere kurulmuştur.

CICA coğrafyasında AGİT benzeri bir Güven Arttırıcı Önlemler (GAÖ) kültürü oluşturulması ve bu amaçla etkin bir diyalog mekanizmasının tesis edilmesi hedeflerinde önemli mesafe katedilmiştir. Buna ek olarak, Asya'da oluşmakta olan yeni güvenlik anlayışının CICA temelinde yapılandırılması hedeflenmiştir. Tüm boyutlarda GAÖ'lerin uygulanmasına ivme kazandırılmış; dört temel askeri-siyasi GAÖ'nün uygulanmasının kararlaştırılması bu alanda bir ilk teşkil etmiştir. Yeni mekanizma ve organların teşkili ile kurumsallaşma çabaları ileri taşınmış; bu bağlamda İş Konseyi ve Gençlik Konseyi Tüzüklerinin kabulü sağlanmış, böylece CICA bünyesinde iki yeni organ doğmuştur. Ayrıca Türkiye'nin girişimiyle müzakeresi başlatılan yeni Usul Kuralları kabul edilmiştir. Yine Türkiye'nin Dönem Başkanlığında CICA'nın uluslararası alandaki görünürlüğü daha da artmıştır. Bu dönemde Irak, Vietnam, Bahreyn, Kamboçya, Bangladeş ve Katar üye olmuş, Filipinler ve Sri Lanka gözlemciliğe kabul edilmiştir. CICA bugün yüzölçümü ve nüfus bakımından Asya kıtasının %90'ından fazlasını kapsayan bir oluşum haline gelmiştir. Artık üçüncü on yılına adım atan CICA, farklı din, dil, ırk ve kültürlerden 4 milyarı aşkın insanın yaşadığı bir coğrafyada güvenlik işbirliğinin tesisini amaçlamaktadır <http://www.mfa.gov.tr/asyada-isbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi.tr.mfa> (11.05.2018).

Aynı zamanda iki ülkenin AGİT ve İİT gibi uluslararası kuruluşlarda birlikte hareket etmeleri de son derece önemlidir. 2010 yılında Kazakistan, AGİT Dönem Başkanı olmuştur. Dünyanın 56 ülkesinin üye olduğu AGİT Zirvesi, Merkezi Asya ve BDT devletleri arasında ilk olarak Kazakistan'ın başkenti Astana'da düzenlenmiştir.

Kazakistan 2011 yılında da İİT Dönem Başkanlığı'nı devralmıştır. Kazakistan her zaman teşkilatın etkinliklerine aktif olarak katılmakta, Teşkilatın dünya kamuoyu karşısında itibarının artması ve İslam dünyasının etkin bir kuruluşu durumuna gelmesi için büyük bir çaba sarf etmektedir. İİT Dönem Başkanlığının Kazakistan'a verilmesi, İslam toplumunun bu ülkeye duyduğu güven ve desteğin belirgin bir göstergesidir. Bu teşkilat çerçevesinde de Kazakistan ile Türkiye sıkı işbirliğini devam ettirerek, ortak etkinliklerde birbirlerini karşılıklı olarak desteklemektedir.⁴²

Bu arada, 2015 yılında Rusya ile yaşanan uçak krizinde, gerilen Türk-Rus ilişkilerinin normalleşme sürecine girmesi için Nazarbayev'in gösterdiği gayreti oldukça değerlidir. Rus uçağının düşürülmesinden sonra, Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkiler gerginleşmişti. Rusya, Türkiye'ye karşı yaptırımlar uygulamış, ticari-ekonomik ve turizm alanlarında sınırlamalar koymuştur. Gerginleşen jeopolitik durum, hiç şüphesiz Kazakistan'ı da etkilemiştir. Dolayısıyla Kazakistan bu duruma kayıtsız kalmamış, meseleyi yakın takibe alan Nursultan Nazarbayev, uzlaştırıcı anlaşmanın ön şartlarını oluşturmuştur. Nazarbayev'in başarılı diplomasisi yardımıyla Türk-Rus ilişkileri yeniden normalleşme sürecine girmiştir.⁴³

⁴² Canseyit Tüymebayev (Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi) 2012: 9-10). "Kazakistan Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı", *Ekoavasya*, Yıl. 2012, s. 9-10.

⁴³ Hikmet Eren "25'inci Yılında Kazakistan-Türkiye İlişkileri", <http://ekoavasya.net> (03.01.2018). Kazakistan'ın Ankara Büyükelçisi Canseyit Tüymebayev 22 Haziran akşam saatlerinde "Acil" koduyla İbrahim Kalın'ı aradı. Nazarbayev St Petersburg'ta Putin ile görüşmüştü. Mektup gelirse, Putin el sıkışmaya hazırды. Kalın konuşmayı derhal Erdoğan'a aktardı. Ancak Erdoğan mektubu göndermeye hala hazır değildi. Özur ve tazminat içeren bir mektup yazmak istemiyordu; bu Türkiye'nin sınırlarını savunmak için özur dilediği ve tazminat verdiği anlamına gelirdi. Bir gün sonra, 23 Haziran'da Kazak büyükelçi Tüymebayev yine "Acil" koduyla aradı Kalın'ı. Nazarbayev, Şangay İşbirliği Örgütü toplantıları için Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e gitmişti. Orada Putin ile konuşmuştu. Mektup biraz yumuşatılabilirdi. Ertesi sabah Putin ile yeniden görüşeceklerdi. Zirve o gün, 24 Haziran'da Taşkent saatiyle 13.00'te bitiyordu. Eğer mektup gelirse konu kapanacaktı. Nazarbayev kötü gün dostluğunu gösteriyordu. Mektup İbrahim Kalın tarafından Nazarbayev'e ulaştırıldı. Nazarbayev mektubun Rusçasını istedi, dikkatle okudu, "Olmuş bu" dedi. Rus Devlet Başkanı Putin'in de yan odada idi. Nazarbayev'in haber vermesi üzerine Putin'in danışmanı Uşakov yanlarına geldi. Nazarbayev Uşakov'a "Bence uygun" dedikten sonra Türk heyetine "Benim işim bitti, hayırlı

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

Öte yandan, Rusya, Türkiye ve İran garantörlüğünde Suriye krizinin doğrudan tarafları ilki 23 Ocak 2017 tarihinde, sonuncusu da 16 Mart 2018 tarihinde olmak üzere Kazakistan'ın başkenti Astana'da bir araya gelmişler ve öncelikle barışın asgari şartı olarak ateşkese ve taraflar arasında diyalog kanallarının açılmasına odaklanmışlardır. Astana Görüşmeleri süreci başladıktan sonra Suriye'deki krizin gittikçe iyileştiği dikkat çekmiştir. Ayrıca bu görüşmeler, Türkiye'nin Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı operasyonları için elverişli bir uluslararası ortamın ve meşru bir zeminin sağlanması hususunda önemli bir zemin teşkil etmiştir.

Türkiye, Astana sürecinin garantör devletlerinden biri olarak, Suriye ile aynı masa etrafında oturuyordu. Bu anlamda Şam yönetiminin egemenliğini fiilen tanyordu. Zeytin Dalı Harekâtı çerçevesindeki resmi açıklamalar ve yapılan yazılı bildirim ile Suriye yönetimi resmen tanınmış oluyordu. İkinci olarak saptanması gereken nokta, bu operasyon Rusya ve İran ile yürüyen eşgüdüm çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu yönüyle Astana sürecinin bir ürünüdür. Türkiye'nin Fırat Kalkanı Harekâtı, Rusya ve İran ile doğrudan, Suriye ile dolaylı görüşmeler yoluyla 24 Ağustos 2016'da başlamıştı. Yılın sonunda, dünya çapında dengeleri değiştiren Moskova Bildirisi ve Astana sürecinin yolu Fırat Kalkanı Harekâtı ile yani Türkiye'nin ABD koridoruna askeri müdahalesiyle açılmıştı. Zeytin Dalı Harekâtı ile Türkiye, ABD'nin kurmaya çalıştığı PKK/terör koridoruna karşı mücadelesinde vites yükseltmiştir. Zeytin Dalı Harekâtı, sadece Türkiye'nin değil Suriye'nin de toprak bütünlüğüne karşı eylemleri bertaraf etmeyi amaçlamıştır. 24 Ağustos 2016'da başlayan Fırat Kalkanı Harekâtında olduğu gibi ABD'nin son ana kadar sürdürdüğü Harekâtı önleme çabası başarılı olmadı. Rusya'nın Harekâta karşı olduğu iddiası daha baştan tutmamış ve Rusya, bölgedeki askerlerini operasyon bölgesinden çekmiştir.⁴⁴

İki ülkenin siyasi ilişkileri belli bir düzeye ulaşmıştır ancak yine de yapılması gereken bazı hususlar söz konusudur. Her şeyden önce Türkiye, Avrasya coğrafyasına daha gerçekçi bir açıdan bakmalı, uluslararası güçlerin ve bölge ülkelerinin Kazakistan'a yönelik ilgisini gözden ırak tutmadan ve sadece ekonomik faydaları düşünmeksizin, kendisine rakip görünen güçler karşısında stratejik üstünlüğü elde edecek bir yaklaşım benimsemelidir. Bu yaklaşım tek taraflı kalmamalı, iki tarafça da benimsenmesi hususunda cumhurbaşkanlarının

olsun" dedi ve ayrıldı. Uşakov mektubu Putin'e sunduktan sonra Kalın'ı aradı. "Başkanımız olumlu karşıladı" dedi, "Türklerin pozisyonuna daha yakın gibi, ama kabul." (Murat Yetkin, "Türk-Rus Krizini Bitiren Gizli Diplomasinin Öyküsü", *Hürriyet*, 8. 8. 2016).

⁴⁴ Fikret Akfırat, "Bir Astana Süreci Ürünü: Zeytin Dalı", *Aydınlık*, 20.01.2018.

karşılıklı ziyaretleri arttırılmalıdır. Bu doğrultuda hareket edildiğinde, Kazakistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin geleceği parlak görünmektedir.

3.1.1. Karşılıklı Üst Düzey Ziyaretler

1994'ten beri Türkiye ile Kazakistan devlet adamlarının resmi ziyaretleri sıklaşarak iki ülke arasındaki ilişkiler zamanla Kazakistan Büyükelçisi Amreyev'in ifadesiyle devletlerarası dostluk ilişkilerine örnek gösterilebilecek düzeye ulaşmıştır.

Bu meyanda Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü yeni görevi dolayısıyla tebrik etmek üzere Ankara'ya gelmiştir. Böylece Nazarbayev, 30 Eylül'de gerçekleştirdiği bu özel dostluk ziyaretiyle, Cumhurbaşkanı Gül'ün göreve başlamasından sonra konuk ettiği ilk devlet başkanı olmuştur.

Türkiye ile Kazakistan, ikili ilişkiler hususunda elde edilen dinamizmi korumakla kalmayıp stratejik ortaklık seviyesinde de ilişkileri geliştirecek çabaları sürdürmektedirler. Haziran 2004'te İstanbul'da yapılan NATO Zirvesinde iki ülke liderleri ikili ve uluslararası önemli meseleler üzerinde durmuşlardır. Ayrıca her yıl çeşitli seviyede iki devlet yetkililerinin karşılıklı ziyaretleri gerçekleşmektedir.⁴⁵

Bu ziyaretlere göz atacak olursak, AK Parti lideri Tayyip Erdoğan, beraberindeki kalabalık bir heyet ile 10 Ocak 2003'te Türk Cumhuriyetleri ziyaretinin üçüncü durağı olan Kazakistan'a geçmiştir. Nursultan Nazarbayev tarafından kabul edilen Erdoğan, Nazarbayev'le yaptığı baş başa görüşmenin ardından yaptığı açıklamada, işadamlarının Kazakistan'da önemli yatırımlar gerçekleştirdiklerini söylemiştir. Siyasi, ekonomik ve kültürel sahalardaki işbirliğinin artırılması hususunda icap eden çalışmaların yapılacağını belirten Erdoğan, işadamlarının gerçekleştirdikleri yatırım tutarının 2 milyar doları aştığını dile getirmiştir. Akriba iki ülke arasındaki ticaret hacminin daha fazla artabileceğini ifade eden Erdoğan, "Sayın Nazarbayev de bu hususta kararlı, biz de kararlıyız. Elele vererek bunu başarmalıyız" demiştir.⁴⁶

Erdoğan, Nazarbayev'le görüşmesinde Kazakistanlı bir gazetecinin, "dış siyasette bir değişikliğiniz olacak mı?" şeklindeki sorusunu yanıtlarken, şunları söylemiştir; "Biz bugüne kadarki dış siyaseti asla yeterli görmüyoruz. İktidara gelir gelmez AB ülkelerini, ABD'yi, Rusya'yı ziyaret ettik. Orta Asya

⁴⁵ Kara vd, age, s. 242.

⁴⁶ *Yeni Şafak*, 11 Ocak 2003.

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

seyahatimize devam ediyoruz. Buradan Çin'e, daha sonra bu yılı Türk Yılı ilan eden Japonya'ya geçeceğiz. 2003 yılını Türk Yılı ilan edeceğiz.”

Nazarbayev de, Türkiye'nin dostluğunu memnuniyetle karşılıklarını belirterek, “hepimiz Türk milletiyiz. Aramızda çözülemeyen sorun yok” demiştir.⁴⁷

2006'da Antalya'da Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ev sahipliğinde yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Doruk Toplantısı'nda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile işbirliği alanında önemli adımlar atılmıştır. Türkçe konuşan ülkelerin devlet başkanı düzeyinde temsil edildiği zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev ve Türkmenistan'ı temsilen de Büyükelçi Nurberdi Amanmuradov katılmıştır. Zirvede 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Türk dünyasının “Aksaçılılar Başkanlığı”na önerilmiştir. Teklif Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'den gelmiştir. “Türkçe konuşan devletler arasında bir sorun yoktur” diyen Nazarbayev, kültür ve sanat gibi konularda da işbirliğine gidilmesini isteyerek “Aksakallar” grubu kurulsun. Başına da 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i öneriyorum” demiştir (Milliyet 18 Kasım 2006, Hürriyet 18 Kasım 2006). Bu toplantıda Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Türk Parlamenterler Meclisinin kurulmasını teklif etmiş ve toplantının ardından ilişkilerin artık daha kurumsal bir yapıda devam etmesine karar verilmiştir. Ayrıca, Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin düzenlenerek belli hedefler konması ve somut önerilerle geliştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁸

Yine Nazarbayev'in 2009 yılı Ekiminde Türkiye'ye yaptığı seyahat esnasında imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması ile ilişkiler yeni bir seviyeye ulaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında 22 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Stratejik Ortaklık Antlaşması, 22 madde olup, süresiz olarak akdedilmiş ve her iki devletin Cumhurbaşkanı tarafından parafe edilmiştir.⁴⁹

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, bu ziyaret sırasında ülkesinin Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerinde ciddi anlamda bir ilerleme ve kazanç elde ettiğini söylemiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile tüm ilişkilerine önem verdiklerini belirterek, Türkiye'nin, Kazakistan'a çok fazla yatırım yaptığını ve birçok konuda yardımcı olduğunu vurgulamış ve şöyle konuşmuştur:

⁴⁷ *Milliyet*, 11 Ocak 2003.

⁴⁸ http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_.tr.mfa (04.01.2018)

⁴⁹ *Resmi Gazete*, 4 Temmuz 2010, Sayı: 27631, Kanun No: 6003, Kabul Tarihi: 2/7/2010.

“Söylemek istediğim en önemli unsur, sizi Kazakistan’a çağırarak istiyorum. Türkiye’nin büyük yatırım firmalarını ülkemize bekliyoruz. Biz sizler için gerekli olan imkânı sağlamaya hazırız.”

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de Türkiye ile Kazakistan’ın beraber çalışabileceği çok güçlü sebepler olduğunu ifade ederek, her iki ülkenin iş adamlarını daha çok işbirliğine davet ettiklerini söylemiştir. Gül, Türkiye-Kazakistan İş ve Yatırım Forumunda yaptığı konuşmada, Ankara’da Türkiye ile Kazakistan arasında Stratejik İşbirliği Antlaşması imzaladıklarını, bu anlaşma imzalanmadan önce de stratejik ortak gibi hareket ettiklerini anlatmıştır.⁵⁰

Öte yandan, Tayyip Erdoğan’ın Başbakan olarak Mayıs 2012’de Kazakistan’a yaptığı resmi ziyarette Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmuştur.⁵¹ Böylece Türkiye, Kazakistan’ın Avrasya kıtasında stratejik ortağı olmuştur.⁵² Başbakan Tayyip Erdoğan, bu ziyarette Astana Ekonomik Forumunda yaptığı konuşmada G-20 ülkelerine küresel sorumluluk üstlenmeleri için ikazda bulunarak, “küresel sorunlara küresel cevaplar üretmek amacıyla G-20 platformu daha etkin roller üstlenmelidir” demiştir. Her ülkenin kendi şartları içinde ekonomik krizle mücadele ve büyüme stratejilerini belirlemesi gerektiğini anlatan Erdoğan, “bu noktada Türkiye’deki sıkı para politikalarının, ihtiyatlı mali politikalar ve teşvik paketlerinin diğer ülkelere bir örnek oluşturmasını temenni ediyorum. Birlik içinde işbirliği yaparak dayanışma ve paylaşmayla küresel krizi hep birlikte aşacağımıza yürekten inanıyorum” demiştir.⁵³

Cumhurbaşkanı Nazarbayev 11-12 Ekim 2012 tarihlerinde Türkiye’ye iki günlük resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Nazarbayev’in ilk durağı Çankaya Köşkü olmuştur. İki Cumhurbaşkanı, karşılama töreninin ardından başbaşa görüşmeye geçmiş ve iki ülke arasındaki 4 milyar dolarlık ticaret hacminin 10 milyar dolara çıkarılması için atılacak adımları değerlendirmiştir. Bu kapsamda Asya’yı Batı’ya bağlayacak Modern İpek Yolu çalışmasının büyük bir parçası olan Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun hızlandırılması için karar alınmıştır. Konuk Cumhurbaşkanı Nazarbayev, ülkelerarasındaki ilişkilerde barışı ve güvenliği sağlamak ve bunu garantiye almak için kendisinin girişimleriyle kurulan ve Asya’nın AGİT’i olarak bilinen Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansının(CICA) Türkiye dönem başkanlığındaki başarılarından söz etmiş

⁵⁰ *Hürriyet*, 24 Ekim 2009.

⁵¹ http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa (04.01.2018)

⁵² https://www.academia.edu/27048355/Nergis_BIRAY_Turkiye_Kazakistan_Iliskileri_ve_Ortak_Turkce_Uzerine.doc (04.01.2018)

⁵³ *Hürriyet*, 24 Mayıs 2012

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

ve bunun için Cumhurbaşkanı Gül'e teşekkür etmiştir. Bu arada, Türkiye'nin 2010 yılında Kazakistan'dan devraldığı CICA dönem başkanlığı 2014 yılına kadar uzatılmıştır.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in bu ziyareti sırasında, YDSK'nın ilk toplantısı düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı Nazarbayev ile Başbakan Erdoğan'ın eş başkanlık yaptığı Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısında, iki ülke arasındaki ticari işbirliğini güçlendirecek anlaşmalar imzalanmıştır. Toplantının ardından ortak basın toplantısı düzenleyen Erdoğan ile Nazarbayev, iki ülke ilişkilerinin 20. Yılında bir araya gelmekten duydukları memnuniyeti vurgulamışlardır. Nazarbayev, Erdoğan'a, Kazakistan'ın en yüksek devlet nişanı olan "Altın Kırın"ı takdim etmiştir.

Başbakan Erdoğan da 20 yıl önce bağımsızlığını ilan eden Kazakistan'ı ilk tanıyan ülkenin Türkiye olduğunu hatırlatarak, "İlişkilerde geline nokta durum bugün bir zirvedir ve bu bir yükselme devridir. Yükselmenin bugün miladıdır" tespitinde bulunmuştur. Erdoğan, "Sayın Cumhurbaşkanı, Türk dünyasının aksakalı gibidir. Akılcı ve dengeli dış politika sayesinde Kazakistan dünyanın işbirliği aranan saygın bir ülkesi haline geldi" diye konuşmuştur.

Kazakistan'daki gelişimden övgüyle bahseden Erdoğan, "Ortak bir dil ve kültürü paylaştığımız kardeş Kazakistan, istikrarını sürdürdü" demiş ve Londra Olimpiyatlarındaki başarısı nedeniyle Kazakistan'ı tebrik etmiştir.

Cumhurbaşkanı Nazarbayev ise "Kazakistan bağımsızlığını kazandığında 1 saat sonra telefon çaldı ve dünyada Kazakistan'ı ilk olarak tanıyan Türkiye Cumhuriyeti'ydi" dedikten sonra "Kazakistan halkının bunu asla unutmayacağını" söylemiştir.

20 yılda çok görüşmeler yapıldığını belirten Nazarbayev, "İlk defa stratejik işbirliği kuruldu ve ilk toplantısını gerçekleştirdik. Bugün diplomatik ilişkilerin 20. Yılı. Türkiye, Kazakistan'a stratejik en yakın ülkelerden birisi. Bu işbirliğimiz başarılı olacak diye inanıyorum. Aramızda siyasi, ekonomik ve diğer alanlarda çözülmemiş problem yok. Türk halkına saygımızın göstergesi olarak Astana'da Kemal Atatürk'ün büyük bir heykelini yaptık" demiştir.⁵⁴

İstanbul'da düzenlenen Yatırım Forumuna da katılan Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev ile Başbakan Erdoğan "güçlerimizi birleştirelim" çağrısı yapmıştır. Nazarbayev'in ziyareti çerçevesinde Türkiye-Kazakistan İş Forumunda konuşan Erdoğan, Nazarbayev'in ziyaretinin milat olduğunu belirtip,

⁵⁴ *Sabah*, 12 Ekim 2012.

“10 milyar dolarlık ticaret hedefini inşallah gerçekleştireceğiz” demiş ve “güçlerimizi birleştirelim” çağrısı yapmıştır. Başbakan Erdoğan, “güçlerimizi bir araya getirdiğimizde, sadece iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri güçlendirmekle kalmayacağız, bölgesel ve küresel çapta çok önemli başarılarla imza atacağımıza inanıyorum” demiştir. Nazarbayev ise, Atatürk ecdadımızın dediği gibi bir zaman tüm Türkler birleşecek. O gün geldiğinde dünyadaki en etkili halk olacağız” diye konuşmuştur. Nazarbayev ayrıca, 2015’e kadar 46 milyar dolar değerinde 500’den fazla projeyi hayata geçireceklerine dikkat çekerek, “Türkiye’nin sanayi gelişme noktasındaki tecrübesine Kazakistan büyük önem veriyor. 15 firmayla görüştüm. Teknolojide projeler olursa biz yüzde 50’ye kadar sermaye koyarız” demiştir.⁵⁵ Kazakistan’da, Türk müteahhitlerince 2016 Mart ayı itibarıyla toplam 21 milyar dolar değerinde 475 proje üstlenilmiştir. Kazakistan’dan Türkiye’ye gelen uluslararası doğrudan yatırım tutarı 681 milyon Dolardır. Ülkemizde 2015 Aralık ayı itibarıyla 511 Kazak sermayeli şirket mevcuttur.⁵⁶

YDSK’nın ikinci toplantısı ise Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 15-17 Nisan 2015 tarihlerinde Kazakistan’ı ziyareti sırasında gerçekleştirilmiştir. Erdoğan ve Nazarbayev, toplantıya başkanlık etmişlerdir. Erdoğan, bölgesel ve uluslararası meselelerde genel olarak Kazakistan’la fikir birliği içinde olduklarını belirtmiş ve “2017-2018’de Kazakistan’ın BM Güvenlik Konseyi Geçici üyeliğine adaylığı söz konusu⁵⁷. Biz Türkiye olarak kardeş Kazakistan’ın yanındayız ve her türlü desteği vereceğiz” demiştir. Erdoğan ayrıca şunları söylemiştir:

“Bölgenin refahı, istikrarı ve güvenliği bağlamında işbirliğimizin taşıdığı önemin farkındayız. Bugün bölgemizi saran ateş çemberi karşısında Türkiye ve Kazakistan gibi bölgesinde güvenlik, istikrar ve refahın sembolü olan ülkelerin dayanışma içinde hareket etmesi şarttır. Her zaman ifade ediyoruz, Türkiye’nin dostluğu kara gün dostluğudur. Kazak kardeşlerimizin ihtiyaç duyduğu stratejik

⁵⁵ *Sabah*, 13 Ekim 2012.

⁵⁶ <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa> (11.05.2018).

⁵⁷ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilen Kazakistan, 01 Ocak 2018 itibarıyla BM Güvenlik Konseyi’nin dönem başkanlığını devralmıştır. Konu ile ilgili basını bilgilendirme toplantısında konuşan Kazakistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Yerjan Aşıkbayev, Kazakistan’ın 1992’den beri BM üyesi, 2017 yılından bu yana da 2 yıllık süre için BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyesi olduğunu, dönem başkanlığı sırasında Kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, Orta Asya ve Afganistan’da bölgesel işbirliği ve güvenlik ile Filistin sorunu gibi önemli konuların gündeme geleceğini bildirmiştir (<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kazakistan-bm-guvenlik-konseyi-donem-baskanligini-devraldi> (12.05.2018).

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

alanlarda onların yanında olmaya devam edeceğiz.”⁵⁸ YDSK vasıtasıyla Türkiye-Kazakistan stratejik ilişkileri kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur.⁵⁹

Kazakistan ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan’a Kazakistan’daki Ahmet Yesevi Üniversitesinde düzenlenen törenle fahri profesörlük unvanı verilmiştir. Bu törene Nursultan Nazarbayev de katılmıştır.⁶⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan törende yaptığı konuşmasında Cumhurbaşkanı olarak Kazakistan’a gerçekleştirdiği ilk ziyaretinde, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinde bulunmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Türk dilinin ve kültürünün gelişmesine, zenginleşmesine çok büyük katkıları bulunan büyük bir fikir adamı ve gönül eri olan Hoca Ahmet Yesevi’nin manevi feyzinin, ziyaretini daha da anlamlı kıldığını söyleyerek; “1993 yılında ata yurdun kalbine dikilen bu fidan, sizlerin sayenizde bugün artık genç bir çınar haline geldi” ifadelerini kullanmıştır.

Erdoğan daha sonra Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ile Türk halklarının tarihinin resimli bir panorama şeklinde sergilendiği Resimli Türk Dünyası Tarihi Müzesini gezmiştir.⁶¹

Erdoğan ayrıca, Nazarbayev ile Hoca Ahmet Yesevi Türbesini ziyaret etmiş ve Türkiye Diyanet Vakfınca inşa edilen Hoca Ahmet Yesevi Camisi ve Külliyesinin açılışını gerçekleştirmiştir.⁶²

Dönemin Başbakanı da 5 Şubat 2016 tarihinde Astana’ya bir çalışma ziyareti yapmıştır.⁶³

Cumhurbaşkanı Nazarbayev’in 5 Ağustos 2016 tarihli ziyareti ise 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Cumhurbaşkanı düzeyindeki ilk ziyaret olması hasebiyle sembolik değeri oldukça ehemmiyetli bir ziyarettir.⁶⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Beştepe’de görüştüğü Kazakistan lideri Nazarbayev’den FETÖ okullarını kapatmasını istemiştir. 33 okulun listesini Nazarbayev’e verdiğini belirten Erdoğan; “FETÖ rahmetli Özal ve Demirel’e de ihanet etmişti. Bunlar varlık gösterdikleri her ülkeye tehdit. Bugün bize yarın başkalarına. Karakterleri böyle.”

⁵⁸ *Sabah*, 17 Nisan 2015.

⁵⁹ (http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa (04.01.2018))

⁶⁰ *Sabah*, 18 Nisan 2015.

⁶¹ *Ayhaber*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Haber Bülteni, Yaz 2015, S. 49, Yıl: 2015, s. 2-6.

⁶² *Sabah*, 18 Nisan 2015

⁶³ http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa (04.01.2018)

⁶⁴ Çavuşoğlu, age, s. 98.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev de “Türkiye’ye düşman olan bize de düşmandır” demiş ve şunları söylemiştir: “Türkiye’ye karşı iş yapan kimseyi desteklemeyeceğiz. Bu okullar kontrolden geçirilecek. Örgütle ilişkileri olanların öğretmenlerini geri göndereceğiz.”

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ayrıca, Türkiye’nin Kazakistan için önemli bir stratejik ortak olduğunu belirterek şöyle konuşmuştur: “15 Temmuz günü şehit olan, yaralanan, acı çeken herkese Kazak halkı adına hem rahmet hem de şifa diliyorum. Ben buraya sadece Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın yanında olduğumu açıkça deklare etmek için geldim. Bütün düşmanlara karşı mücadelemizde Kazak kardeşlerinizin sizin yanınızda olduğunu bilmenizi istiyorum.”

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 15 Temmuz darbe girişiminden sonra devlet başkanı düzeyinde ağırladığı ilk lider, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev olmuştur. Erdoğan ile Nazarbayev başbaşa ve heyetler arası görüşmelerin ardından ortak basın toplantısı düzenlemiştir. Erdoğan şunları söylemiştir:

“Şüphesiz bu dönemler gerçek, hasbi, kara gün dostlarıyla diğerlerinin ayrıştığı dönemlerdir. Her daim Kazakistan’ın yanında yer almış bir ülke olarak bugün, bu ziyaret ile vücut bulan bu kardeşliği asla unutmayacağız. Bir Kazak atasözünün dediği gibi “Kötü yiğit kendini düşünür. İyi yiğit dostunu düşünür.” 15 Temmuz sonrası yapılan bu ziyaret, Kazakistan’ın, Türk dünyasının Aksakalı Nazarbayev’in, bu ülkeyi be milleti düşünen bir kara gün dostu olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁵

3.2. Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Türkiye-Kazakistan ikili ticaret hacmi 2016 yılında, 625 milyon doları ihracat ve 1,33 milyar Doları ithalat olmak üzere toplam 1,96 milyar dolara erişmiştir. Hedef, ikili ticaret hacminin 10 milyar Dolara ulaştırılmasıdır.

Türk müteşebbislerin Kazakistan’da özellikle gıda sektörü, ilaç-kimya sanayisi, inşaat, otelcilik ve imalat sektörlerinde iş yaptıkları gözlenmektedir. Kazakistan’da müteahhitlik sektöründe Türk şirketlerinin faaliyetleri de her geçen gün artmaktadır. 2017 yılı itibariyle Türk müteahhitlik firmalarınca Kazakistan’da üstlenilen projelerin toplam değeri 21 milyar Doları aşmıştır.

Türkiye, sermaye miktarı açısından Kazakistan’daki 17. büyük yatırımcı olmakla birlikte enerji dışı sektörlerdeki yatırımlar açısından 4. sıradadır. Türk

⁶⁵ *Sabah*, 6 Ağustos 2016.

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

firmaları Kazakistan'daki toplam 2 milyar Dolarlık yatırımları çerçevesinde 15 binden fazla kişiye iş olanağı sağlamaktadır.

2017 yılı verilerine göre, Kazakistan'dan Türkiye'ye gelen uluslararası doğrudan yatırım tutarı 700 milyon Doların üzerindedir.⁶⁶

Öte yandan, Kazakistan'ın Aktau Limanı ve Hazar Denizi üzerinden Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattına ve bu yolla Avrupa'ya bağlanması ekonomik ilişkilere ileri bir boyut kazandıracaktır.

TİKA'nın 2015'te Kazakistan'da gerçekleştirdiği projelerin bedeli ise 3,1 milyon Dolar olup, 1992-2016 döneminde projelerin toplam değeri 64 milyon Dolar'a ulaşmıştır.⁶⁷

Kazakistan'da 400'ün üzerinde Kazak-Türk ortak sermayeli kuruluş iş görmektedir. % 100 Türk sermayeli şirketlerin sayısı ise 130'u bulmuştur. Ziraat Bankası'nın ortaklığı (%94 Ziraat Bankası, %6 Başak Sigorta) ile kurulan KZI Bank, Emlak Bankası'nın ortaklığı (%41) ile kurulan TKI Bank, Demirbank'ın ortaklığı (%99,97) ile kurulan Demir-Kazakistan Bank ve Okan firmasının ortaklığı (%95,29) ile kurulan International Bank Almatı faaliyetlerini sürdürmektedir. Kazak firmalarının da son yıllarda Türkiye'de başta petrol ve turizm sektörlerinde yaptıkları yatırımlar 350 milyon dolara ulaşmıştır. 2006'da Şekerbank hisselerinin %34'ü Bank Turan Alem tarafından satın alınmıştır. Kazakistan'a Türkiye'nin ihracatındaki başlıca kalemleri, makine ve cihazlar, plastikten mamul eşya, elektrikli makina ve cihazlar; ithalatındaki başlıca kalemleri ise bakır, demir-çelik ve mineral yakıtlar oluşturmaktadır. Türkiye, sermaye miktarı açısından Kazakistan'da en büyük dördüncü yatırımcı ülke konumunda iken, ülkedeki yabancı sermayeli şirket sayısı bakımından ise birincidir. Astana'nın 1998'de Kazakistan'ın yeni başkenti ilan edilmesinden sonra, burada hızla artan inşaat faaliyetlerinde Türk müteahhitler önemli rol almış, şehrin bugünkü görüntüsüne kavuşmasında en büyük katkıyı Türk firmaları sağlamıştır. Kazakistan ile Türkiye arasında, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması ile Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmaları mevcuttur.⁶⁸

Türkiye tarafından yapılan yatırımlar içinde en büyükleri olarak Yıldırım Grup'un krom madeninin işlenmesine yönelik yatırımını, Anadolu Beverage

⁶⁶ http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa (04.01.2018).

⁶⁷ Çavuşoğlu, age, s. 98-99.

⁶⁸ Hasan Kanbolat, "Türk Dış Politikasında Kazakistan'ın Yeri ve Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, Haziran, 2011, Cilt: 3, Sayı: 30, s. 55.

Grup'un içecek üretmeye yönelik tarım sanayi sektöründeki yatırımını, Sembol İnşaat'ın Astana'daki Han Çadır Alışveriş Merkezinin yapımını ve Almatı'daki Ticaret Merkezi'ni sayabiliriz. 2015 yılında Kazakistan Yatırım ve Kalkınma Bakanlığı'nın belirlediği, Kazakistan'da en etkin faaliyet gösteren 10 yabancı yatırımcı arasında Türkiye'den üç şirket mevcuttur.

İki ülke ticaret hacminin 10 milyar dolara yükseltilmesi hedefi çerçevesinde, Kazakistan ile Türkiye arasında 2011 yılında Kazakistan'da Ortak Kazak-Türk Sanayi Bölgeleri kurulmasına yönelik protokol imzalanmıştır

Öte yandan, Kazakistan, Türkiye'den büyük ölçekli firmaları çekmek için çabalarını sürdürmektedir. 2013-2015 yılları arasında Sakarya, Kocaeli, İzmir, İzmit, Eskişehir, Nevşehir, Trabzon, Rize, İstanbul, Muğla, Niğde, Samsun, Hatay, Konya, Giresun, Malatya, Manisa ve Denizli şehirlerinde bölgesel iş forumları düzenlenmiş, 30'dan fazla Kazak ve Türk heyet, karşılıklı resmi ziyarette ve çalışma ziyaretinde bulunmuştur.⁶⁹

Devletlerarasındaki münasebetlerin geliştirilmesinde anahtar rolü kuşkusuz ki ticari-ekonomik işbirliği oynamaktadır. Ancak her iki ülkenin de siyasi yönden belli bir düzeye ulaşmış olmasına ve her platformda kardeş olduklarını vurgulamalarına rağmen bu birlikteliğin iki ülke ilişkilerindeki ekonomik göstergelere yansımadağı görülmektedir. Gerek Kazak tarafı gerekse Türk tarafının zaman zaman yaptığı önemli vaatlerin ne yazık ki hayata geçmediği ortaya çıkmaktadır.

3. 3. Eğitim ve Kültür İlişkileri

Kazakistan ile Türkiye arasında ilk ilişkiler Mayıs 1992 yılında eğitim, kültür ve sportif faaliyetler alanında başlamıştır.⁷⁰

Ak Parti döneminde Türkiye, Türk cumhuriyetleriyle dil temelinde karşılıklı ilişkiler geliştirmeyi istemektedir ve kültürü, karşılıklı ilişkilerin gelişmesinin tarihsel bir zorunluluğu olarak görmektedir. Ayrıca, ilişkilerin her iki tarafın da ortak ilgi alanı olan kardeşlik, ortak dil, inançlar ve ırk üzerine kurulu olduğunu düşünen Türkiye, Türk cumhuriyetleriyle ilişkileri geliştirmek istemektedir.⁷¹

⁶⁹ Eren, <http://ekoavrasya.net> (03.01.2018).

⁷⁰ Р. Вейцель, "Влияние Турции На Культуру И Образование Стран Центральной Азии (Türkiye'nin Orta Asya Ülkelerinin Kültür Ve Eğitimi Üzerine Etkisi)", *Ислам в современном мире* ISSN 2074-1529 (Print) ISSN 2618-7221 (Online) № 1/2014, s. 28.

⁷¹ (Yüce 2016: 68)

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

Kazakistan Türk Konseyi bünyesinde kurulan Uluslararası Türk Akademisi'ne ev sahipliği yapmaktadır. Eğitim ve kültür alanında devam etmekte olan işbirliği, iki ülke münasebetlerinin bir diğer önemli boyutunu oluşturmaktadır.⁷²

TİKA tarafından Kazakistan'a dönük ekonomik, ticari, teknik, eğitim, sosyal ve kültürel içerikli çok sayıda ikili ve çok taraflı proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu proje ve faaliyetler dâhilinde, Türkiye'de düzenlenen çeşitli alanlardaki eğitim programlarına yaklaşık bin Kazak uzman ve yetkilinin katılımı sağlanmış, Türkiye'den yüz uzman yerinde eğitim ve danışmanlık hizmeti vermek üzere Kazakistan'da görevlendirilmiştir.

Merkezi Türkistan'da bulunan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin dört ayrı şehirdeki yerleşkesinde yaklaşık 31.000 öğrenci öğrenim görmektedir. Ayrıca, Kazakistan'da Kazak-Türk Eğitim Vakfı, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, Orta Asya Medeniyet Vakfı'na bağlı çeşitli düzeylerde eğitim kurumları vardır. 2011-2012 öğretim yılı için, Türkiye Kazakistan'a 175 adet yükseköğrenim bursu tahsis edilmiştir (Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerine 50 kontenjan verilmiştir). Astana Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Mayıs 2010'da faaliyete başlamıştır. Bu Merkez, diğer faaliyetlerinin yanı sıra Türkçe Kursları da sağlamaktadır.⁷³

Öte yandan Kazakistan ve Türkiye arasında askeri münasebet ve savunma teknolojileri alanında işbirliğini geliştirme mevzuunda verimli çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye Kazakistan Silahlı Kuvvetlerine subay kadrosu yetiştirme ve askeri personelin bilgi düzeyini artırmada büyük destek sağlamaktadır. Türkiye'nin savunma sanayii alanındaki önde gelen şirketleri Kazakistan'ın savunma sanayisini geliştirmek için çaba sarfetmektedir.

Türk-Kazak manevi, kültürel ortaklığı da büyük bir süratle gelişmektedir. Atatürk'ün görkemli anıtı Astana'da dikilmiştir. Bu, Kazakların Türk halkının milli liderine olan saygısının göstergesidir. İki ülke arasında kültürel-beşeri alanda işbirliği büyük bir gelişme kaydetmiştir. İki tarafın sanatçı grupları arasında gerçekleştirilen değişim, organize edilen kültürel etkinliklere düzenli katılımı sağlamıştır.

⁷² http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_.tr.mfa (04.01.2018).

⁷³ Kanbolat, agm, s. 56.

2015 yılına kadar 3000'den fazla Kazak talebe Türk üniversitelerinde öğrenimlerini tamamlamış olup, 700'den fazla Kazak genç ise halen öğrenime devam etmektedir. İki ülke arasındaki ilişkiler resmi makamlar arasındaki temaslarla sınırlı kalmayıp, çok yönlü bir biçimde ilerlemektedir. İkili ilişkilerin gelişmesine sivil toplum kuruluşları da etkin bir şekilde katılmaktadır. İki ülkenin yerel yönetimleri arasındaki ilişkiler de güçlenmektedir. Kazakistan'ın 10'dan fazla ili ve eyalet merkezi Türkiye'deki şehirler ile kardeşlik ilişkileri kurmuştur. İki ülkenin birçok şehri arasında doğrudan uçak seferleri başlamıştır.⁷⁴

Öte yandan, Kazakistan halkının Türkiye algısı son derece pozitifdir. Türkiye'ye tatile gidilmekte, orada bir müddet kalınmaktadır. Beğeniyle seyredilen Türk filmleri ve dizileri vardır. Turk-kazak.com haber sitesinin yaptığı haberde, Kazakların en fazla evlendikleri yabancıların Türkler olduğu bildirilmiştir. Türk yemekleri ve müzikleri beğeniyle karşılanmaktadır. Süreç iki ülke lehine gelişmektedir.⁷⁵

Kazakistan Cumhurbaşkanlığı'ndan 5 Mart 2017'de verilen malumata göre Kazakistan'ın Ankara Büyükelçisi olarak Abzal Saparbekuli atanmıştır. Büyükelçinin ODTÜ mezunu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu atamanın ikili ilişkiler açısından önemli olduğu görülecektir. Bu atamaya Türkiye açısından bakıldığında, bir Türk üniversitesi mezununun Kazakistan büyükelçi olarak atanması şüphesiz oldukça olumlu bir gelişmedir. Bu atama aynı zamanda 1990'lı yıllarda başlayan ve Türkiye'nin ekonomik sıkıntılarına rağmen devam eden "Büyük Öğrenci Projesi"nin başarısının da bir göstergesidir.⁷⁶

Siyasetin tesiri zamanla değişebilmektedir ama kültürel bağlar çok daha uzun vadeli olmaktadır ve dış politikayı da etkileyen bir güce ulaşabilmektedir. Kazakistan genelinde faaliyet gösteren eğitim ve kültür kurumlarını göz önüne aldığımızda bu sahada sarf edilen çaba ve maddi değer ne kadar önemli olduğu açıkça görülebilmektedir. Özellikle Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı eğitim yatırımları, bu ülkenin yetişmiş insan gücünün ortaya çıkmasında önemli destek ve faydalar sağlamıştır.

⁷⁴ Tüymebayev, "Kazakistan ile Türkiye Arasındaki İlişkiler Gelişiyor", *Ekovitrin*, Mart, 2015, s. 118.

⁷⁵ <http://akademikperspektif.com/2015/03/29/bir-diplomatin-gozunden-kazakistan-turkiye-iliskileri/> (06.01.2018).

⁷⁶ <https://ankasam.org/kazakistanin-ankara-yeni-buyukelcisi-kazakistan-turkiye-iliskileri/> (06.01.2018).

SONUÇ

Türkiye tarafı Kazakistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkenin Türkiye olduğunu her fırsatta dile getirmektedir. Bu husus, yalnızca diplomatik bir ilişki başlatmanın ötesinde oldukça mühim bir siyasi girişim olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de Kazakistan ve genel olarak tüm Orta Asya Türk cumhuriyetleri, Türkiye için tarihî ve kültürel manalar ifade etmektedir.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Orta Asya ülkeleri ile siyasi, ekonomik ya da kültürel yakınlaşma yollarını aramış ve bunu bir dış politika gündemi haline getirmiştir. Bu amaçla birçok defa Türk cumhuriyetleri zirve toplantıları düzenlemiştir. Antalya'da 2006 yılında yapılan Türk Zirvesi'nde işbirliği alanında önemli adımlar atılmıştır. Bu toplantıda Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Türk parlamenterler meclisinin kurulmasını teklif etmiş, toplantının ardından da ilişkilerin artık daha kurumsal bir yapıda devam etmesine karar verilmiştir. Ayrıca, Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin düzenlenerek belli hedefler konması ve somut önerilerle geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Sonuçta 2009 Nahcivan Anlaşmasıyla siyasi ilişkileri düzenleyecek ve daimi bir sekreteryaya görevini üstlenecek olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin üye olduğu ve merkezi İstanbul olan Türk Konseyi kurulmuştur. Ayrıca bu çerçevede merkezi Astana'da olan bir Türk Akademisi kurulmuştur. Parlamenterler asamblesi TÜRKPA'nın merkezi ise Azerbaycan'ın başkenti Bakü oldu. Türk cumhuriyetleri arasındaki kültürel ilişkileri düzenleyen kurum olan TÜRKSOY ise yine bu Türk Konseyi'ne bağlanmıştır.

Kazakistan, temelde uluslararası alanda tanınan ve kabul gören, uluslararası örgütlerde aktif roller üstlenen ve bölgesinde barışın devamını gözeten bir ülke olmayı hedeflemektedir. Bu amaçla bağımsızlığın ilk yıllarında komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmeyi hedeflemiştir. Çin ve Rusya ile yürüttüğü stratejik ortaklığı ABD ve Batı dünyası ile dengelemeye çalışan, bunun yanında İslam coğrafyası ve Türk dünyasını da göz önüne alan ve “çok yönlü dış politika” biçiminde tanımlanan bir siyaset izleyen Kazakistan ile Türkiye ilişkileri 90'lı yıllarda dil, din ve akrabalık gibi ortak değerlerden yani daha çok duygusal bir çerçevede oluşturulmaya çalışılıyor iken, 2000'li yıllar sonrası ise mantıksal bir çerçeveye oturmaya başlamıştır. Türk dış politikasının zamanla rasyonel ve proaktif bir perspektifle şekillenmesiyle 2009 yılında Kazakistan ve Türkiye arasında stratejik ortaklık belgesi imzalanmıştır.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Avrasya jeopolitiğinde Türk dünyası ailesinin en doğu ucunu oluşturan Kazakistan, bu jeopolitiğin en batı ucunu temsil

eden Türkiye ile ciddi sorunlar yaşamamış ve hatta birçok uluslararası meselede birlikte hareket etmiştir.

Şüphesiz 2002 sonrası ikili ilişkilerdeki en belirleyici faktörler devlet başkanı Nursultan Nazarbayev ve R. Tayyip Erdoğan'dır. Çünkü her iki liderin de Avrasya jeopolitiğine yönelik hedefleri büyük ölçüde örtüşmektedir. Şu an iki ülke devlet başkanları arasındaki samimi ilişkiler, dış politikanın da başarılı bir şekilde tesis edilmesini sağlamaktadır.

Öte yandan, siyasi alanda belli bir düzeye erişmiş bulunan Türkiye-Kazakistan ilişkileri ekonomiye aynı ölçüde yansımamıştır. Türkiye'nin, Kazakistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olmasının şüphesiz büyük bir değeri vardır ve bu husus Kazakların hafızalarında pozitif bir Türkiye algısı oluşturmuştur. Ancak Kazakistan, dış politikada "denge politikası" diyebileceğimiz bir politika gütmektedir ve Türkiye de bu denge politikasında bir unsuru olarak görülmektedir.

Türkiye-Kazakistan ilişkileri, siyasi ve kültürel ilişkilerin sağlam temellere oturtulması ve ardından da ekonomik ve ticari ilişkilerin düzenlenmesi şeklinde devam etmiştir. Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin akabinde, karşılıklı büyükelçilikler açılmış, yapılan resmi ziyaretler ve imzalanan dostluk ve işbirliği antlaşmaları ile taraflar ilişkilerini sağlamlaştırmıştır.

Bütün bunlarla birlikte iki ülke son yıllarda önemli bölgesel girişimlere öncülük yapmışlar ve buldukları coğrafyada güç ve denge merkezleri olma yolunda önemli bir mesafe katetmişlerdir. Ayrıca Türkiye ve Kazakistan, Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarındaki ilişkileri geliştirilip işbirliğini güçlendirilmek hususunda da aktif rol almışlardır.

Eğitim ve kültür alanında ise, iyi bir ivme kazanan Türkiye-Kazakistan ilişkileri Türk-Kazak Üniversitesi olan Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin açılmasıyla zirveye ulaşmıştır. Yine bununla birlikte Türkiye'ye eğitim amaçlı Kazak öğrencilerinin gelmesi ve Türk üniversitelerinde eğitim almalarının sağlanması zikredilebilir. Kültürel gelişmeler arasında ise Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi'nin gerçekleşmesini, TİKA, İLESAM ve TÜRKSOY'un kültürel faaliyetlerini söyleyebiliriz. 25 yılı aşkın süren kültürel hareketlilik, öğrenci değişimleri ve bilimsel çalmalar iki ülkeyi hızlı bir şekilde birbirine yakınlıştırmaktadır.

2000'li yıllardan itibaren Türk firmalarının da desteğiyle her alanda büyük bir gelişme kateden Kazakistan ile Türkiye'nin ekonomik ilişkileri, kazan kazan anlayışına ve karşılıklı menfaatlere dayanmaktadır. Hazar havzasında stratejik bir

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

öneme sahip bulunan Kazakistan, mevcut enerji kaynaklarını ve yer altı zenginliklerini Rusya'ya bağımlı olmaksızın kullanabilme ve pazarlayabilme çabasında olmuştur. Türkiye ise Kazakistan'ın bu zenginliklerini dünya pazarlarına çıkarabilme potansiyeline sahip bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aydınlık

Hürriyet

Milliyet

Sabah

Yeni Şafak

Ayhaber, Ahmet Yesevi Üniversitesi Haber Bülteni, Yaz 2015, S. 49, s. 2-6.

Akfırat, F. (2018). Bir Astana Süreci Ürünü: Zeytin Dalı. *Aydınlık*. 20.01.2018.

Çavuşoğlu, M. (2016). *2017 Yılına Girerken Dış Politikamız*. Dışişleri Bakanlığı'nın 2017 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, T.C. Dışişleri Bakanlığı. Aralık 2016.

Çetin, K. (2016). Dünya Siyasetinde Kazakistan'ın Artan Etkisi ve Son Gelişmeler. *Avim*, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Yorum, No: 2016/52, 1-4.

Efegil, E. (2009). AK Parti Hükümetinin Orta Asya Politikalarına Eleştirel Bir Bakış. *ISSA II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi (22- 24 Ekim 2008, Bişkek/Kırgızistan), Kongre Kitabı*, Kocaeli, 356-363.

Eren, H. (2018). 25'inci Yılında Kazakistan-Türkiye İlişkileri. <http://ekoavrasya.net> (03.01.2018)

Göl, H. (2016). Geçmişten Günümüze Azerbaycan. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 153-170.

Gündoğdu, A. & Güler, C. (2017). Kazakistan'ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci ve Türk Kamuoyundaki Yankıları. *TAD*, 36(61), 75-93.

- Hizmetli, S. (2011). Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü. *İstem*, 9(17), 23-43.
- <http://akademikperspektif.com/2013/02/22/orta-asyanın-gorunmeyen-gucu-kazakistan/> (02.01.2018)
- <http://akademikperspektif.com/2015/03/29/bir-diplomatin-gozunden-kazakistan-turkiye-iliskileri/> (06.01.2018)
- <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil-kazakistan> (01.01.2018)
- http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_.tr.mfa (04.01.2018)
- <https://ankasam.org/kazakistanin-ankara-yeni-buyukelcisi-kazakistan-turkiye-iliskileri/> (06.01.2018)
- https://www.academia.edu/27048355/Nergis_BIRAY_Turkiye_Kazakistan_Iliskileri_ve_Ortak_Turkce_Uzerine.doc (04.01.2018)
- <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/kazakistan-bm-guvenlik-konseyi-donem-baskanligini-devraldi> (12.05.2018).
- <http://www.mfa.gov.tr/asyada-isbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi.tr.mfa> (11.05.2018).
- <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa> (11.05.2018).
- <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/turkiye-ozbekistan-iliskilerin-de-yeni-donem> (11.05.2018)
- İnat, K. (2014). Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 1-24.
- Kanbolat, H. (2011). Türk Dış Politikasında Kazakistan'ın Yeri ve Geleceği. *Ortadoğu Analiz*, 3(30), 54-57.
- Kapagan, E. (2013). Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Eğitim İşbirliklerinin Temelleri ve Üniversiteler arası İşbirliğinin Önemi. *International Scientific-Practical Conference: Historical and Cultural Communications of Kazakhstan With the Countries of the East*, 9-12, Almatı.
- Karaağaçlı, A. (2018). Kazakistan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı. <http://www.turansam.org/makale.php?id=4357> (01.01.2018)
- Kara, A. (2012). *Turgut Özal ve Türk Dünyası*, İstanbul.

21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri

- Kara, A. & Yeşilot, O. (2011). *Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*. Yayın No: 2010-91, İstanbul.
- Kardaş, Ş. (2018). AK Parti'nin şekillendirdiği dış politikanın çizgisi değişmedi. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ak-partinin-sekillendirdigi-dis-politikanin-cizgisi-degismedi> (03.01.2018)
- Kaya, E. (2015). Dış Politika Değişimi: AKP Dönemi Türk Dış Politikası. *KSBD*, 12, 71-91.
- Kessikbayev, A. (2011). Orta Asya'da Jeo-Ekonomik Dönüşüm: Kazakistan Petrolü ve Aktau-Bakü-Ceyhan İhracat Güzergâhı. *Tasam, Stratejik Öngörü*, 6, 68-77.
- Küçük, C. (2002). Kazakistan Cumhuriyeti. *TDV. İA*, 25, 130-131.
- Mominkulov, C. & Sadıkova, R. (2012). Avrasya Birliği ve Kazakistan. *Ekoavrasya*, Bahar, 14-16.
- Özev, M. H. (2018). Dünden Bugüne Türk Dış Politikası. http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1111/dunden_bugune_turk_dis_politikasi (02.01.2018)
- Р. Вейцель, “Влияние Турции На Культуру И Образование Стран Центральной Азии (Türkiye'nin Orta Asya Ülkelerinin Kültür ve Eğitimi Üzerine Etkisi)”, *Ислам в современном мире*, ISSN 2074-1529 (Print) ISSN 2618-7221 (Online) № 1/2014.
- Resmi Gazete*, 4 Temmuz 2010, Sayı: 27631, Kanun No: 6003, Kabul Tarihi: 2/7/2010
- Şaldarbekova, A. (2010). Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomi, Siyasi ve Kültürel İşbirliği. 9. *Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu (İstanbul, 11-13 Aralık 2009) Bildiriler Kitabı*, Ankara, 217-222.
- Şilibekova, A. (2009). Görevimiz Güvenlik: Kazakistan-Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem. *21. Yüzyıl*, 55-64.
- Taldybayeva, D. (2012). *Türk Dünyasında Entegrasyon Süreci: Türkiye Kazakistan İkili İşbirliğinin Sürece Etkileri*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Toprak, N. G. (2017). Türkiye'nin Kazakistan ile Kurmuş Olduğu Enerji İlişkilerinin Türkiye'nin Yumuşak Gücüne Etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 111-121.
- Түймебаев (Baş Red) - Сапарбекова-Кибар-Оңғарсынова-Наржанов, *Қазақстан-Түркия Достық Және ынтымақтастықтың 20 Жылы (Kazakistan-Türkiye Dostluk ve İşbirliğinin 20. Yılı)*, Kazakistan Cumhuriyet Ankara Büyükelçiliği, Ankara, 2012.
- Tuymebayev, C. (2015). Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi, Kazakistan ile Türkiye Arasındaki İlişkiler Gelişiyor, *Ekovitrin*, Mart, 118-120.
- Tuymebayev, C. (2012). Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi, Kazakistan Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı, *Ekoavrasya*, 8-13.
- Yetkin, M. (2016). Türk-Rus Krizini Bitiren Gizli Diplomasinin Öyküsü, *Hürriyet*, 8. 8. 2016.
- Yılmaz, S. (2017). Kazakistan-Türkiye Ekonomik ve Kültürel İlişkileri: Vaatler ve Gerçekler. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6(2), 813-834.
- Yüce, S. (2016). The Role of Tourism in Turkic World in Terms of International Relations (IR): A Social Constructivist Approach. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi, 1(1).

DOI No: DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24767>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 30.06.2019
Kabul Tarihi:31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted: 30.06.2019
Accepted: 31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Akça Berk, N. (2019). Aktif Tarih Dersleri için Alternatif Uygulamalar: Tarihsel Canlandırma ve Simülasyon. *Journal of History School*, 41, 755-777.

AKTİF TARİH DERSLERİ İÇİN ALTERNATİF UYGULAMALAR: TARİHSEL CANLANDIRMA VE SİMÜLASYON¹

Neval AKÇA BERK²

Öz

Tarih öğretiminde yapılan çalışmalar; bilginin taşıdığı değer ve öğrenci deneyimlerinin dikkate alınmasını, öğrencilerin yaşama etkin katılımlarını, doğru karar vermelerini, sorun çözmelerini destekleyici ve geliştirici, tasarlanan sınıf içi ve sınıf dışı faaliyetlerde öğrencilerde yaratıcı, eleştirel, empatik düşünme becerilerinin ve kanıt temelli öğrenmenin ön plana çıktığı bir yaklaşımla hareket etmektedir. Bu yaklaşımla birlikte tarih dersinde her öğrenciye ulaşabilmek için öğrenme-öğretme yöntem ve tekniklerinde tarih dersine özgü çeşitliliğin olması gerekmektedir. Bu nedenle tarih derslerinde uygulanabilecek aktif öğretim yöntemlerinin çeşitlendirilmesi ve zenginleştirilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı tarih derslerinde alternatif uygulama örneği olarak nitelendirilebilecek olan tarihsel canlandırma ve simülasyon uygulamalarını karşılaştırmalı olarak ele almak, benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaktır. Söz konusu çalışmada simülasyon; bilgisayar ve teknoloji kullanımından çok bir konu üzerinde öğretmen tarafından derlenen kaynaklar aracılığıyla öğrencilerin sınıf içinde aktif bir şekilde yer almalarına olanak sunan bir uygulama olarak ele alınmaktadır. Tarihsel canlandırma ise; tarihi gerçeklik çerçevesinde canlandırılan dönemin tarihi atmosferini oluşturarak, öğrencilerin gerçekleştirilecek önemli bir tarihi olaya tanıklık etmelerini ve bu deneyimi yaşamalarına olanak tanıyan bir uygulama alanı olarak tanımlanmaktadır. Nitel araştırma deseninde tasarlanan bu çalışmada

¹ Bu makale, yazarın Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'nda 2012 yılında tamamladığı '*Lise 11. Sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Tarihsel Canlandırma Uygulaması: Bir Eylem Araştırması*' başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğrt. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı, [ORCID: 0000-0002-1383-8123](https://orcid.org/0000-0002-1383-8123).

doküman analizi kullanılmış; söz konusu uygulama alanlarına ilişkin alan yazın incelenmiştir. Sonuç olarak tarihsel canlandırma ve simülasyon; uygulama öncesi hazırlık, uygulama sırası ve uygulama sonrası değerlendirilme süreçleri açısından benzer noktaları olmasına rağmen simülasyonun tarihi mekân gerektirmemesi, yapay bir problem durumunun oluşturulması gibi temel noktalarda tarihsel canlandırma uygulamalarından ayrılmaktadır. Eğitim ortamında iyi tasarlanan ve yönlendirilen simülasyon, öğrencilerin belirli kavram ve bilgileri öğrenmesini, karar verme, problem çözme ve örüntü tanıma gibi birçok bilişsel becerinin gelişmesini kolaylaştırabilmektedir. Oysa tarihsel canlandırma uygulamaları süreçte bu bilişsel becerilerin yanında duyuşsal ve psikomotor becerilerin gelişimini de önemsemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel canlandırma, Simülasyon, Tarih dersi

Alternative Applications for Active History Courses Historical Reenactment and Classroom Simulations

Abstract

Studies in history teaching are driven by an approach where the value of information and student experiences are taken into consideration, students are actively involved in life, they make the right decisions and solve problems, and creative, critical, emphatic thought skills and evidentiary learning becomes the focus in in-class and off-curriculum courses designed in a supportive way for development. It is emphasized that a variety unique to the history course must be applied in learning and teaching methods and techniques in order to have access to each and every student during the course. Therefore, it is highly critical to diversify and enrich active learning methods. This study is intended to address, on a comparative basis, historical reenactment and classroom simulation applications that may serve as an alternative application in history courses and to lay down similarities and differences. Document analysis has been used in this research designed as a quantitative research pattern and the literature on historical reenactment and simulation has been examined. As a consequence, while historical reenactment and simulation are similar in terms of pre-application preparations as well as assessments during and after the application, they are different at basic points in which the simulation does not need a historic or listed venue and an artificial problem is created.

Keywords: Historical Reenactment, Simulation, History Course

GİRİŞ

Eğitim alanında çağın koşullarına uygun bir dönüşüm süreci ile birlikte üretilen bilginin niteliğindeki değişim, eğitim kurumlarının öğrencilere bakışı

ve öğrencilerden beklentileri de değişime uğratmıştır. Öğrencilere eğitim ve öğretim süreci boyunca hem küresel hem de ulusal anlamda günümüz sorunları ile baş etme imkânı sunulduğunda öğrencilerin aldıkları eğitimi doğrudan günlük yaşamlarına uygulayabilecekleri ve alınan eğitimin onlar için daha anlamlı bir hale geleceği öngörülmektedir (Balasubramanian, Wilson, 2006: 2).

Analiz, yorumlama, eleştirel düşünme ve sorgulama gibi beceriler yalnızca iyi tarih öğrencileri için değil, aynı zamanda iyi tarihin de temel özellikleri arasında görülmektedir. Günümüz dünyasında aktif öğrenme ortamlarının olması ve düşünen öğrenciler yetiştirmenin gerekliliği, tarih öğretiminde “*bağımsız düşünebilme becerisi, merakı derinleştirme ve araştırma ruhunun teşvik edilmesi*”ni gündeme getirmektedir (van der Leeuw-Roord, 2010: 87). Günümüzde tarih dersi öğretim programında bu duruma paralel olarak bilgiyi üreten ve kullanan donanımlı insan gücünün yetiştirilmesi temel amaçlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda programda; eğitim sisteminde yetkinliklerde bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip karakterde bireyler yetiştirmenin amaçlandığı, öğrencilerin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde; kişisel, sosyal, akademik ve iş hayatlarında ihtiyaç duyacakları beceri yelpazeleri olan yetkinliklerin belirlendiği bir yaklaşım izlenmiştir. Bu yaklaşımla birlikte her öğrenciye ulaşabilmek için öğrenme-öğretme yöntem ve tekniklerinde çeşitliliğin olması gerektiği vurgulanmıştır. Buradan hareketle çalışmanın amacı aktif tarih dersleri için alternatif uygulama örneği olarak nitelendirilebilecek olan tarihsel canlandırma ve simülasyon uygulamalarını karşılaştırmalı olarak ele almak, benzerlik ve farklılıklarını tespit etmek, tarih derslerinde nasıl uygulanabileceğini örnekler üzerinden ortaya koymaktır.

Tarihsel canlandırma aktiviteleri sosyal, kültürel, eğitsel ve eğlenceli olabilmekte; geçmişten gelen bazı gerçeklerin ve bakış açılarının (dönemin kıyafetlerini giyme, müziklerini dinleme, yemeklerini yeme ve uygun atmosferini yeniden oluşturmayı deneme gibi) yeniden oluşturulması ve gerçekleştirilmesinden meydana gelmektedir. Amaç, belirli tarihsel gerçekler veya durumları, belli bir süre içinde o döneme en yakın anlamıyla yaşamaktır (Sanchez, 2009: 13). Bu bağlamda tarihsel canlandırma; geçmişin fiziksel ve psikolojik deneyimler yoluyla tekrar canlandırıldığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, tarihsel canlandırma katılımcıları yelkenli gemilerle başa çıkma denemelerini, açlık sıkıntılarını, deniz tutmasını, güçsüzlük yüzünden aşağılanmayı, memleket özlemine, korkuyu o dönemdeymiş gibi yaşayarak test eder. Bu Edmund Burke'nin (1998: 86) “*beynin yaşayabileceği en güçlü duygu*” olarak adlandırdığı durumdur. Bu duygu durumu ile birlikte ortaya çıkan, derin bilgiler ve bu bilgileri deneyimleyerek öğrenmenin verdiği

üstünlüktür; süreç sonunda beceriler elde edilir ve görevler başarılıdır. Bu durum canlandırılan olaya tamamen motive olma durumunu gerektirir ve tarihsel canlandırmanın ardından yapılması gereken geçmişten günümüze tekrar geri dönmektir (Agnew, 2004: 330).

Simülasyon (benzetişim) ise gerçek yaşamda karşılaşılabilecek bir olayı ya da problemi çeşitli yönleriyle tartışmayı, gerçek bir durumun benzerini dokümanlar aracılığıyla analiz etmeyi, olay ya da problemi belirli esaslar etrafında çalışılan bir model üzerinde oluşturarak eğitimde farklı bir uygulama alternatifini olarak karşımıza çıkarmaktadır (Taşpınar, 2005: 92). Bilgisayar oyunları ve programları, askeri eğitimdeki harp oyunları, pilotların uçak modelleri üzerinde çalışmaları, pilot kabininin yapısı üzerinde bilgisayar sistemlerinin imkânları ile uçuş eğitimi yapılması, şoför adaylarının özel pistlerde sürücülük eğitimi yapmaları gibi birçok farklı alanda kullanılan simülasyonun sınıf içinde bir yöntem olarak uygulanması Piaget'in bireylerin öğrenmesi ile ilgili teorisine dayanmaktadır. Piaget'e göre birey bilgiyi alır, deneyimlerine ve tecrübesine göre onu yeniden oluşturur, değiştirir, sonuçta bilgiyi özümser. Simülasyon ise bu sürece uygun bir öğrenme ortamı sağlamaktadır (Curry School of Education, Akt. Taşpınar, 2005: 92–95). Farklı kullanım alanları olan simülasyon bu çalışma kapsamında sınıf ortamında tarihi bir konu üzerinde öğretmen tarafından derlenen kaynaklar aracılığıyla öğrencilerin farklı alanlardaki becerilerini işe koştan bir uygulama olarak ele alınmaktadır.

Tarihsel Canlandırma ve Simülasyonun Tarih Eğitiminde Kullanılmasının Amacı ve Gerekçeleri

Tarihi yaşamla bütünleştiren İspanyol felsefeci Gasset (1998: 51), *“tarih demek, geçmişe yeniden can verme, geçmişi hayalinde yeniden yaşatmaktır. Tarih bir mummyalar müzesi olmaktan çıkmalı, gerçekte neyse o olmalıdır: Coşkulu bir canlandırma denemesi. Ölüme karşı açılmış bir şanlı savaştır tarih”* şeklinde görüşlerini belirtir. Tarih bilgisini geçmişe uzanan ikinci bir yaşam olarak gören Barzun ve Graff (2001: 37) ise tarihi, *“başka insanların yaşantılarını düşlemekle yaşanan bir deneyim”* olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda tarih eğitiminde tarihsel canlandırma uygulamalarının kullanımı geçmiş günümüze getirmede bir fırsat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihsel canlandırma, bir grup insan tarafından mümkün olduğunca gerçekçi bir şekilde tarihi bir zaman aralığının veya tarihi bir olayın yeniden yaratılmasıdır. Tarihsel canlandırma uygulamaları sosyal, kültürel ve eğitsel olabilmekte; geçmişten gelen bazı gerçeklerin ve bakış açılarının (dönemin

kıyafetlerini giyme, müziklerini dinleme, yemeklerini yeme ve uygun atmosferini yeniden oluşturmayı deneme gibi) yeniden oluşturulması ve gerçekleştirilmesinden meydana gelmektedir. Amaç, belirli tarihsel gerçekler veya durumları, belli bir süre içinde o döneme en yakın anlamıyla yaşamaktır (Sanchez, 2009: 13). Geçmişte yaşayan insanlar farklı gelenekleri uyguladıkları, farklı tutum ve değerlere sahip oldukları için yirmi birinci yüzyıl öğrencilerinin bu insanların hayatlarını anlaması ve yorumlaması zorlaşmaktadır. Öğrenciler günümüzde sahip oldukları mevcut anlayışlarının yerine, geçmiş hakkındaki bilgilerini oluşturmalıdırlar. Bu durum özellikle sosyal alanlarda öğrencilerin deneyim yaşamamaları hem günümüze hem de geçmişe yönelik deneyimlemedikleri sınırlı anlayışa sahip olmaları nedeniyle mümkün olamamaktadır.

Tarih eğitimde uygulanacak olan tarihsel canlandırma, bu uygulamaya katılan öğrencinin orada olma duygusu ve empatik bir anlayış geliştirilmesiyle birlikte onun kültürel deneyimi gerçekleştirmesini üstlenerek, bunu sosyal alanların eğitimsel yapısıyla birleştirir. Öğrenciler hem olaylar hakkında hem de insanlar ve daha geniş zaman aralığı hakkında bakış açısı geliştirirler. Tarih eğitiminde tarihsel canlandırmanın kullanılmasında amaç, öğrencinin hayatını geçmişte yaşanan bir zaman aralığındaki hayata mümkün olduğunca yaklaştırmak olarak ifade edilebilir. Bu süreçte öğrenciler, seçilen zaman dilimindeki insanların yapmak zorunda kaldıkları şeylere benzer olan gündelik işleri ve aktiviteleri yaparken aynı zamanda dönemin çatışmalarını, siyasi konularını ve toplum problemlerini de anlamaktadırlar. Tarihsel canlandırma uygulamaları öğrencilerin geçmişi kendileri yaşamış gibi algulamaları ve günümüz düşüncesine yönelik tarihi empati oluşturmalarını amaçlamaktadır. Bu bağlamda bu tür uygulamaların kullanımı ülkemizin tarih öğretim programında yer alan tarihi empati becerisinin gelişimine katkı sağlayacaktır.

Tarihsel canlandırma öğrencilere farklı öğrenme deneyimleri aracılığıyla geleneksel yaklaşımlara göre tarihi öğretilmede birçok avantaj sunmaktadır. Tarihi döneme ait kostümlerle belirlenen döneme ait tarihi mekânda tarihi karaktere bürünen öğrenciler tarihi yeniden yaşamakta, geçmiş zamandaki hayatın daha doğru bir izlenimine katkıda bulunmaktadır. Tarihsel canlandırma öncesi gerçekleştirilen sınıf içi ve sınıf dışı çalışmalar öğrencilere tarihi bir araştırma için amaç sağlamaktadır. Birinci/ikinci elden kaynakların detaylı bir şekilde derse dâhil edilmesi öğrencileri istekli bir biçimde tarihinin “*gerçek araçlarına*” ve bilgi toplamanın gerçek çalışmasına çekmektedir. Tarihsel canlandırmalar belirlenen konunun derinlemesine çalışılmasını ve yoğun bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. Döneme ait materyallere, tarihi

mekânlara sadece testler ve ödevler için değil, onlardan küçük bir tarihçi gibi faydalanmak için çalışılmaktadır. Bu türden yaşantılar öğrenciler için geçmişin çalışılmasını çok geniş, anlamsız ve pasif deneyimler olmaktan kurtararak geçmişli ilişkili, geçerli ve gerçek hale getirmektedir. Tarihsel canlandırmalar yoluyla geçmiş, günümüze bir önsöz haline gelmektedir (Turner, 1985: 223).

Gerçekleştirilen bu uygulamalarla öğrencilerin geçmişle olan deneyimleri sayesinde gündelik hayata yönelik daha iyi anlayış geliştirdiklerine; tarihsel canlandırma uygulamalarının öğrencilerin kendilerini farklı bir kültüre ve zamana gömmeye, orada kalmaya çabalayarak problem çözme becerilerini geliştirdiğine; öğrencilerin süreçte çoklu becerileri ve deneyimleri olaylarla bütünleştirebildiklerine vurgu yapılmaktadır (Morris, 2001: 196–203). Öğrencilerin süreçte karşılaştıkları durumlara uygun problem çözme yeteneğini güçlendirip, rolüne büründükleri tarihi karakterin yalnızca geçmişte değil günümüzde de önemini kavrayarak tarihi durumların alternatif sonuçlarını değerlendirmelerine fırsat sunmaktadır.

Simülasyonun Tarih Eğitiminde Kullanılmasının Amacı ve Gerekçeleri

Eğitim basamaklarının tamamında ve eğitimin her dalında uygulanan simülasyon Dictionary of Education'da (2002: 366) gerçekçi bir süreci temsil eden faaliyetler olarak tanımlanmakta, öğretim eğitimi ve araştırmalarında öğretimin etkili bir yolu olarak sıklıkla kullanılan yöntem şeklinde ele alınmaktadır. Simülasyona katılan kişiler/öğrencilerden yaşanan gerçek olaylarda karakterlerin gerçekten yaptığı gibi aynı şekilde rol oynaması beklenmektedir. Greenwood Dictionary of Education'da (2003: 324) ise deneyimleyerek öğrenme kapsamında ele alınan simülasyon, katılımcıların/öğrencilerin karmaşık durumları anlamalarına yardımcı olmak için gerçek yaşamda kişiler arası veya diğer dinamikler arasındaki karmaşıklığın sunulduğu veya imitasyon olarak canlandırıldığı, kurallar ve sonuçlar gibi unsurları içeren bir süreç olarak tanımlanmıştır.

Simülasyonun uygulama alanı on sekizinci yüzyıl sonlarında askeri eğitimde olmuştur. Savaş simülasyonu ve oyunları, gerçekçiliğin yüksek düzeyde olduğu ve tüm ulusların kendi ordularının eğitiminde bazı uygulamaları düzenli olarak gerçekleştirdiği dönemde gelişmiştir. 1950'lerin ortalarında diğer bir uygulama alanı ise karar verme, problem çözme becerilerinin geliştirilmesinde simülasyon, oyun ve örnek olay incelemelerinin bir araç olarak kullanıldığı işletme yönetimi eğitiminde olmuştur. Bu anlamda 1955'li yıllarda işletme yönetimi eğitiminde akademik öğretim ile iş eğitimi arasındaki boşluğa köprü olabilecek simülasyon uygulaması bir çözüm olarak

tanınmış, Harvard Business School önderliğinde “örnek olay metodu”nun öğretim dayanaklarından biri olan simülasyonun bir türü olarak dünya çapında işletme okullarında kullanımı hızla yayılmıştır (Ellington, Gordon, Fowile, 1998: ix). 1960’lı yılların başlarına kadar fazla yaygın olmamakla birlikte simülasyonun kullanımı sosyal bilimler öğretimi, öğretmen eğitiminde yaşanan ilk gelişmelerle eğitimin çeşitli dallarında uygulanmaya başlanmıştır. 1970’ler boyunca simülasyon teknikleri, teknoloji ve bilimin farklı dallarını da içeren diğer disiplinlerde hızla uygulanmıştır. Simülasyon günümüzde okul öncesinden üniversiteye tüm eğitim basamaklarında neredeyse hemen her konunun öğretiminde kullanılabilir (Ellington, Gordon, Fowile, 1998: ix; Gredler, 2003).

Simülasyonun tanımı ve uygulamaları incelendiğinde dikkati çeken nokta bu tür etkinliğe katılan kişi/öğrencilerin gerçek yaşama ait benzer bir durumu taklit (imitasyon) bir mekânda yeniden yaşaması ve sürecin sonunda bu duruma ait bilgileri deneyimleyerek öğrenmesidir. Bu tür aktivitelerin derste kullanılması öğrenenlerin öğrendikleri bilgileri transfer etmesini kolaylaştıran deneyimlerdir. Simülasyon sürecinde birey/öğrenciler kendilerine verilen rolleri yerine getirirken kendi bilgi, beceri ve stratejilerini uygulamaktadır. Örneğin eğer eğitsel bir oyun oynanıyorsa öğrenciler kelime ipuçları ile oyunu oynamaya çalışır; eğer öğrenciler bir simülasyonda rol almışlarsa bir mühendis gibi arızalı bir buhar tesisinde sorunları teşhis edebilir (Gredler, 2003: 571).

Eğitim ortamında nitelikli tasarlanan, yönlendirilen simülasyon, öğrencilerin belirli kavram ve bilgileri öğrenmesini, karar verme, problem çözme ve örüntü tanıma gibi birçok bilişsel becerilerinin gelişmesini kolaylaştırabilmektedir. Randel ve arkadaşları (1992) belli bilgileri öğretmek, bilgilerin akılda tutulabilmesini desteklemek ve hedeflenen özel öğretim amaçlarına yönelik öğrenci ilgisini yoğunlaştırabilmek amacıyla simülasyonun etkili bir şekilde kullanılabileceğini öne sürmektedirler. Funk (2002) ise bu tür uygulamaların sınıfta yapılmasının öğrenci katılımını, bilgiyi işlemeyi, problem çözmeyi, sosyal gelişim ve akademik yetenekleri güçlendirdiğini ortaya koyan çalışmalara atıfta bulunmaktadır. Simülasyonu eğitim-öğretim ortamında kullanmanın diğer eğitsel etkileri arasında öğrencilerin transfer edilebilen süreç becerilerini geliştirmesi, yaratıcı düşüncelerini gerektirmesi, bilginin entegrasyonunu gerçekleştirmelerini sağlaması gösterilebilir. Bu durumda simülasyon uygulamaları öğrenci merkezli öğrenmeyi içermektedir. Süreç boyunca öğrenciyi düşünmeye, aktif bir rol almaya zorlayan simülasyon sıradan olan derslere bir değer katmaktadır. Bu yöntemde öğrencinin pasif bir dinleyici durumunda kalması mümkün olmamaktadır. İyi planlanan bir simülasyon

uygulaması, bir zaman makinesine binip tarihi bir olayın tekrar değerlendirilmesine imkân verir ve öğrencilerin bilgi kazanımını birçok yolla artırır (Tuovien, 2003: 8).

Tarihsel Canlandırma ve Simülasyon Tarih Eğitiminde Nasıl Kullanılmalı?

Tarihsel Canlandırma Tarih Eğitiminde Nasıl Kullanılmalı?

Tarihsel canlandırmanın tarih dersinde uygulanma süreci planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarından oluşmaktadır. Planlama aşamasında öğrenci grubu ile birlikte hangi konuda tarihsel canlandırma uygulaması yapılacağına karar verilmelidir. Tarihsel canlandırma uygulamalarında olayları seçen, katalizörü sağlayan, çalışmaya rehberlik eden ve olaya destek veren tarih öğretmenleridir. Bu nedenle planlama aşamasında tarih öğretmenleri tarihsel canlandırma konusuna yönelik öğrencilerin ön bilgilerinin neler olduğu, tarihsel canlandırmanın ne kadar sürebileceği, süreçte kullanılacak kaynakların neler olduğu, tarihi gerçekliğe uygun mekânların var olup olmadığı, hangi kostümlere ihtiyaç olacağını, bu kostümlerin temini için kimlerle işbirliği kuracağını; makyaj, müzik gibi tarihi gerçekliğe uygun hale getirebilecek unsurların kullanılıp kullanılmayacağını, kullanılacaksa bunun için kimlerle işbirliği kurulacağını; tarihi mekânın kullanımı ve burada tarihi atmosferin gerçekleştirilmesi amacıyla uygun alt yapının sağlanması için kimlerden izin alınacağı gibi sorulara cevap aramalıdır. Planlama aşamasında konuların seçimini yaparken bölgenin yerel tarihi etkili bir faktör olmalıdır. Çünkü bölgenin yerel tarihine ilişkin kayıtlar daha iyi muhafaza edilmiş olabileceği gibi tarihi gerçekliğe uygun mekânın da bulunması mümkün olabilecektir. Bu doğrultuda seçilecek bir tarihsel canlandırma konusuna öğrencilerin çalışması ve katılımı daha kolay olabilir. Tarihi kahramanların geçmişte bölgeyi ziyaretleri (Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferinden dönerken Adana'yı ziyareti, Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara'ya gelişi vb.), ünlü mahkemeler, belli hizmet sektörlerinin kuruluşları (mağazalar, fabrikalar, posta teşkilatı, ulaşım durakları gibi), çeşitli yerel ilkler, bir hükümetin kuruluşu, bir yönetici yapının ilk toplantısı gibi birçok konu tarihsel canlandırmaya konu olabilir. Tarihsel canlandırmadaki detayın büyüklüğü ve ilerleme, öğretmenin öğrencilerin canlandırmadan öğrenmelerini istediği şeylere dayanarak belirlenmelidir (Turner, 1985: 221).

Uygulama aşaması ise kendi içinde iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümün ilk aşamasında öğrencilerin ön bilgilerinin işlenmesine başlanmalıdır. Tarihsel canlandırma öncesinde çalışılan zaman tarihi sıraya, neden-sonuç

ilkelerine ve tarihi karakterlerin hayatlarının gelişimine bağlıdır. Seçilen konu kronolojik olarak tarih öğretim programına uygun bir konu olduğu zaman öğrenciler canlandırılan olayın sürekliliğini algılamada kolaylık yaşayabilmektedirler. Bir tarihsel canlandırmada diyalog geliştiren öğrenciler için birbiriyle bağlantılı üç soru bulunmaktadır (Turner, 1985: 223);

- Bu durumda neler yapılmalı ve söylenmeli?
- Bu durumda neler yapıldı ve söylendi?
- Bu durumda neler yapılabilir ve söylenebilir?

Tarihsel canlandırmanın uygulanmasından önce öğretmen öğrencilerle gerçekleştirilecek olayı tartışabilir ve problemleri yeniden gözden geçirebilir. Öğrencilerle birlikte tartışma devam ettikçe parçalar bir araya gelmeye başlar ve tarihi olaya ilişkin bir taslak geliştirilir. Bu, öğrencilere bildiklerini ve bilmediklerini gösteren bir çerçeve sağlar. Söz konusu geliştirilen taslakta sorulabilecek olası sorular şu şekilde olabilir;

- Söz konusu tarihi olayda kaç tarihi karakter var?
- İnsanlar nasıl giyinmişlerdi? Niçin?
- Söz konusu tarihsel canlandırmada karakterler bireysel ve ortak bir şekilde neyi başarmak istediler ve beklediler?
- İnsanlar niçin oradaydı?

Bu sorular kapsamında öğrencilerin bildikleri ve bilmedikleri konular gerçekleştirilecek tarihsel canlandırma için yeniden gözden geçirilmeli ve gereken ön hazırlıklar tamamlanmalıdır. Turner'a (1985) göre bir tarihsel canlandırmanın kalbi ve beyni diyalogdur. Bu uygulamalarda tarihi insanların yaptıkları şeyler tekrarlanmaz. Bunun yerine bir tarihsel canlandırma bireyleri rolüne büründükleri tarihi karakter olarak düşünmelerini, davranmalarını ve çabalamalarını sağlayan güçleri keşfetme girişimidir. Öğrencilerin rolüne büründükleri tarihi karakterin bakış açısından bakmak, onun beyniyle düşünmek öğrencilerin geçmişteki boşluğa köprü kurmalarına yardımcı olur. Bu bölümün ikinci aşamasında ise öğrencilerin ön bilgilerinden yola çıkılan ve bu bilgilerin işlenmesi ile devam edilen süreçte öğrencilerin farkında olması gereken önemli nokta yapılanların tarihi gerçekliğe uygun olmasıdır. Uygulama aşamasında öğrenciler rolüne büründüğü tarihi karakter olarak sorular ve sorunlara “*ben olsaydım...*” değil, “*benim yerimde olan, rolüne büründüğüm kişi hangi kararı niçin verdi?*” bakış açısından yaklaşmalıdır. Böylelikle gerçekleştirilen tarihi olayı tüm yönleriyle değerlendirme fırsatı yakalayan öğrencinin bilgi dağarcığı da genişlemiş olacaktır.

Simülasyon Tarih Eğitiminde Nasıl Kullanılmalı?

Simülasyon uygulamalarının otantik havası öğretmen ve öğrenciler için motive edici olmaktadır. Bu tür bir uygulama gerçek dünyaya benzediğinden, öğrencilerin sınıf içinde geçirdikleri süre sona erdiğinde öğrenciler öğrenmeyi sonlandırmadan kendi ilgilerini diğer öğrencilerle sınıf dışı tartışmalara taşımakta; düşüncelerini, deneyimlerini bir yetişkin gibi paylaşmakta ve değerlendirmektedir. Bu bağlamda simülasyonlar öğrencilere yaratıcı düşünmenin, farklı düşüncelerin meşru ve değerli olduğu bir forum sağlamaktadır (Chilcott, 1996: 3–7).

Simülasyon sürecinde öğretmenin rolü; sürecin tasarlanması, öğrencilerin kendilerine özgü ihtiyaçlarına uygun gerekli içeriği/becerileri öğretmeyi, öğrenci etkileşimini gözlemlemeyi, izlemeyi, öğrenci öğrenmesini değerlendirmeyi, bir öğrenme deneyimi olarak simülasyonun değerlendirilmesini içermektedir. Dolayısıyla simülasyonun eğitim ortamında uygulanması, öğretmenin dikkatle hazırladığı bir organizasyon şeması ve süre taahhüdünü gerektirmektedir (Chilcott, 1996; Fisher'dan akt. Hopkins, 2004; Keller, 1975).

Sınıf ortamında simülasyon ortamını başlatmak için öğretmen öncelikle gerçek yaşamdan bir olayı seçerek yapay bir problem bir durumu oluşturur. Çünkü öğretmenin gerçek yaşamdan alarak oluşturduğu yapay problem sürecinde öğrencilerin yaşadıkları deneyim bu uygulamada esastır. Bu nedenle simülasyon uygulamaları gerçek yaşamda elde edilmesi, uygulanması veya karşılaştırılması güç olan deneyimlerin kazanılmasına olanak sağlamaktadır.

Simülasyon uygulamalarında öğretmen ve öğrencilerin hazırlık çalışmaları simülasyonun başarısını etkilediğinden herhangi bir konu ya da temanın sonunda bu tür uygulamaların yapılması önerilmektedir. Özellikle bir sonuca varmayı gerektiren simülasyon (karar, sözleşme, antlaşma, politika ve hatta görüşmeleri kesme gibi) tasarlanmanın eğitsel bakış açısından daha iyi olduğu ileri sürülmektedir. Bunun nedeni olarak tamamen açık uçlu simülasyonların motivasyonu ve bilgi düzeyi yüksek katılımcılara uygulandığında yeni düşüncelere yöneltici olabileceği, fakat kimi zaman konunun dağılmasıyla kafa karışıklığı yaratabileceği ve herhangi bir sonuca varma olasılığının ortadan kalkabileceği gösterilmektedir (Stradling, 2003). Simülasyonun uygulanması sırasında öğretmen simülasyonun gerçekçi olmasına dikkat etmeli, simülasyon boyunca tartışma için zaman ayırmalıdır. Çünkü öğretmen simülasyon sırasında zamanını gözlem için kullanmalıdır. Kesin bir kural olmamakla birlikte Bagley ve Pierfy (1972: 26–31) bir simülasyon tekniği

Aktif Tarih Dersleri İçin Alternatif Uygulamalar: Tarihsel Canlandırma ve Simülasyon

olarak gördüğü rol oynama uygulanmasında şu işlem basamaklarını önermektedir;

- *Isınma Aktiviteleri:* Bu aşamada öğrencilerin duygularını uyandırarak, onları probleme bulaştırmak amaçlanmaktadır. Öğretmen probleme yönelik bir haber veya hikâye okuyarak başlayabilir, ardından “bundan sonra ne olduğu hakkında düşüncesi olan var mı?” sorusunu yönelterek bir tartışma oluşturabilir ve öğrencileri problem durumuna aşına hale getirebilir.

- *Rol Oynayanların Seçimi:* Öğretmen problemi çözmeye istekli ve gönüllü öğrencilerden başlamak üzere tüm öğrencileri sürece dâhil etmelidir. Bir yandan öğrencilerin becerilerini ve belli vasıflarını en yararlı şekilde kullanmalarını, bir yandan da en konuşkan ve en yetenekli öğrencilerin simülasyona tamamen egemen olmamalarını sağlamak gerekir. Bu ikisi arasında denge kurmak önemlidir (Stradling, 2003).

- *Aşamaların Oluşturulması:* Bu aşamada öğretmen simülasyonu gerçekleştiren ve izleyenlerle problem durumu gözden geçirilmeli ve her bir öğrencinin rolünü bildiğine emin olmalıdır.

- *İnceleme İçin Diğer Öğrencilerin Hazırlanması:* Bu aşamada öğretmen izleyici olan öğrencilerin dinleme yeteneklerini nasıl kullanacakları ile ilgilenmelidir. Çünkü öğrencilerin dinleme sırasında kullanacakları duyu organları ve dinleme biçimleri onların ne kadar objektif bir değerlendirme yapacaklarını belirleyecektir.

- *Canlandırma:* Simülasyon sürecinde eylemleri yönetmek için kurallar daha önce belirlendiğinde bu aşamada öğrencilerin konuyu nasıl canlandırılacağı konusunda yönerge verilmemeli ve öğrencilerin gerçekleştirdiği canlandırmaya müdahale edilmemelidir.

- *Tartışma ve Değerlendirme:* Rol oynama tekniğini kullanarak yapılan simülasyonun en önemli aşamasıdır ve genellikle probleme yönelik bir grup soru ile öğretmen süreci yönlendirir. Bu aşamada öğrenciler canlandırma sırasında yer alan olgusal bilginin ne kadar doğru olduğu, kabul edilip edilemeyeceğini tartışarak öğrenme fırsatı bulur.

- *Yeniden Canlandırma:* Gerçekleştirilen tartışma ve değerlendirme sonucunda aynı problem durumu için aynı ya da farklı oyuncularla canlandırma yeniden gerçekleştirilebilir. Bu aşama öğrencilerin yanlışlarını öğrenmelerine, farklı alternatif durumlarında olayın nasıl sonuçlanabileceğini deneyimlemelerine olanak sunmaktadır.

- *İlave Tartışma:* Yeniden canlandırmanın ardından ilave bir tartışma daha yapılarak problem durumu değerlendirilir.

• *Deneyimlerin Paylaşılması ve Genelleme*: Bu son adımda öğrencilerin fikirlerini, hislerini, rolüne büründüğü kişinin problem durumuyla yüzleştiği durumları ifade etmesine fırsat verilmelidir.

Tarih eğitiminde simülasyonlar genelde gerçek durumun basitleştirilmiş modelleri olarak da ifade edilmektedir. Aktif katılımcıları sayısı belirli kilit kişiliklerle sınırlıdır ve simülasyona katılanlar “*tarihi gerçekliğe dayanarak oluşturulan problem durumunun*” sonunun nasıl bittiğini bilirler. Bu nedenle simülasyonun uygulanma sürecinde öğrenciler daha sonraki gelişmeleri bilen biri gibi davranmaktan çok, bir başkasının zihnine girmeye, onun rolüne bürünmeye ve onun davranacağı şekilde tepki vermeye teşvik edilmelidir. Öğrencinin bunu yapabilmesi için kimliğine büründüğü rolün içinde “ben olsam ne yapardım?” yerine:

- Bu durumda X olsaydı ne yapardı?
- Söz konusu tarihsel dönemde X’in önünde hangi seçenekler vardı?
- X’in içinde bulunduğu duruma yol açan tarihi gelişmeler nelerdi?

sorularının yanıtlarını vermesi gerekmektedir (Stradling, 2003). Bu durumun simülasyonu yaratıcı drama ve rol oynamadan ayıran ince bir ayrım olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü simülasyonda olaylar doğaçlamaya değil gerçekte ne olduğuna ve bu duruma nasıl karar verildiğine yönelik tartışmayı içermektedir. Bu anlamda tarihsel canlandırma uygulaması ile benzerlik göstermektedir.

Simülasyonlar genelde sonuçlardan ziyade belli tarihsel süreçler üzerinde yoğunlaşırlar. Örneğin bir antlaşmanın, resmi komisyonun ya da diplomatik misyonun sonuçları üzerinde durulan bir konuda planlanan simülasyonda, odak noktası bu sonuçların ortaya çıkmasını sağlayan süreçlerdir. Hatta simülasyon söz konusu dönemde ortaya çıkan sonucun aynısına mutlaka varılmasını gerektirmez. Bu nedenle planlanan simülasyonun öğrencilere ders kitapları, birincil ve ikincil kaynaklar, müzeler, kitle iletişim araçlarından ve internetten kolayca elde edebilecekleri bilgilerden farklı olarak neler katacağını belirlemek gerekmektedir (Stradling, 2003).

Simülasyon uygulamalarında öğrencilerin tarihi konu bağlamında karar verici rolünü üstlenmesi gerekmektedir. Öğrencilere çeşitli karar seçeneklerini tartışmaları, bir karar vermeleri ve kendi rollerini gerçekleştirmeleri için yeterli arka plan bilgileri verilmelidir. Simülasyon tasarımı; öğrenci gruplarının durumu, ulaşılabilen kaynaklar ve istenen öğrenme çıktılarına bağlı olarak farklılık gösterebilir. Bu tür uygulamalar tarih derslerinde öğrencilerin mevcut varsayımları yeniden gözden geçirmesi ve yeni bakış açıları benimsemesinin

yanı sıra bireysel ya da grup araştırma projelerine bir uyarıcı olarak hizmet eder. Bu araştırma projeleri tarihi durumun arka planını araştırmayı, bir çözüme engel olan veya çözüme teşvik eden faktörlerin belirlenmesini, gerçek karar ile simülasyon kararı arasındaki zıtlığı, nihai sonuçta grupların veya bireylerin değerlendirilmesini içerebilir (www.historicalsimitations.com, 2010).

Tarih derslerinde simülasyon uygulamalarının bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu sınırlılıklar uygulama sırasında zaman yetersizliği, uygulama öncesinde öğretmen ve öğrencinin yapması gereken hazırlıklar, dokümanların çoğaltılması ve bunun beraberinde gelen maddi yükümlülükler olarak ifade edilebilir (Keller, 1975; Moorhouse, 2008; Clapper 2010). Tarih derslerinde gerçekleştirilecek simülasyon uygulamalarında bu sınırlılıklara bir de anakronizm, yani geçmişte insanların durumlar karşısında şimdiki insanlar gibi tepki vereceğini varsayarak geçmişe bugünün gözüyle bakma riski eklenmektedir. Özellikle açık uçlu olan ve öğrencilerin doğaçlama yapmasına olanak veren rol oynama aktivitelerini içeren simülasyon uygulamalarında bu sorunla karşılaşılabilir. Ancak bu sınırlılık, öğrencilere simülasyon öncesinde iyi bir ön bilgi verilmesiyle; “rollerini oynarlarken” gözecekleri öncelikler ve hedeflerin hatırlatılmasıyla ve rol dağılımının iyi düşünülerek yapılmasıyla ortadan kaldırılabilir (Stradling, 2003). Sınıf simülasyon uygulamalarında, yapılan hazırlık aşamasının nitelikli olması süreçte karşılaşılacak sınırlılıkları en aza indirgeyerek uygulanmasına fırsat sunacaktır.

Avrupa’da tarih dersinde simülasyon kullanımına yönelik çalışmalara özellikle yirminci yüzyıl tarihinin öğretilmesi bağlamında rastlanmaktadır. Bu uygulamalar tarihsel krizler ve yakın tarihte yer alan önemli ‘*dönüm noktaları, karar alma süreçleri, soruşturma ve araştırmalar, haber masası simülasyonu*’ olmak üzere dört alan üzerinde yoğunlaşmaktadır. En fazla öne çıkan simülasyon örnekleri; 1919 Paris Barış Konferansı, İtalya’nın 1935’te Etiyopya’yı işgali üzerine yapılan Milletler Cemiyeti Konseyi toplantısı, 1945 Yalta Konferansı ve güncel dünya sorunları simülasyonudur.

Ülkemizde ise tarih dersinde simülasyon kullanımına yönelik çalışmalara Köstüklü (2003) ve tarih öğretmenliği lisans öğrencilerinin hazırlamış olduğu simülasyon örneklerinde ve yapılan lisansüstü çalışmalarda (Bal, 2005:47–62) rastlamak mümkündür.

Tarihsel Canlandırma ve Simülasyon Tarih Eğitiminde Nasıl Değerlendirilmeli?

Tarihsel Canlandırma Tarih Eğitiminde Nasıl Değerlendirilmeli?

Tarih derslerinde uygulanan diğer yöntemler gibi tarihsel canlandırma uygulanmasının da değerlendirme aşamasının olması öğretmenin öğrencilerini, kendini ve süreci daha objektif değerlendirebilmesi açısından önemli görülmektedir. Bu aşamada öğretmen uygulama sürecinde ne zaman değerlendirme yapacağını belirlemelidir. Bir diğer önemli nokta ise gerçekleştirilecek olan tarihsel canlandırma uygulamasının herhangi bir konu öncesinde mi yoksa öğretilen bir ünitenin arkasından mı uygulanacağı belirlenmelidir. Herhangi bir konu öncesinde gerçekleştirilen uygulama öğrencilerin tarihi döneme, konuya veya olaya yönelik ilgisini artırırken ünite ardından yapılan tarihsel canlandırma derinlemesine bir değerlendirme, sonuçlanma ve tamamlamadır.

Öğretmenin süreci ilerledikçe gözlemlemesi ve değerlendirmesi gerekmektedir. Tarihsel canlandırma sırasında öğretmen etrafı iyi gözlemlemeli, öğrencilere ve gönüllülere günün nasıl gittiği hakkında görüşlerini sormalı; öğrencilerden öğrendiklerini gözden geçirmelerini istemelidir. Sürece dair ne kadar gözlem yapılır ve not edilirse o kadar çok değerlendirme yapılmakta ve bir sonraki yılın planlanması o kadar kolay olmaktadır (Morris, 2001: 199).

Tarihsel canlandırmaya katılan her bir öğrenci bireysel farklılıklar nedeniyle canlandırılan tarihi dönemin değişik ve karmaşık kültürünü farklı bir şekilde yaşayacağı için geleneksel amaçlarla yapılan değerlendirmelere güvenmek öğretmeni yanıltabilir. Belirlenecek olan değerlendirme yöntemi tarihsel canlandırmadan önce yol gösterici sorular sunmak, öğrencilerin öğrenmelerine yoğunlaşmalarını yardımcı olmaktır. Öğrencilerin tarihsel canlandırmanın gerçekleştirileceği günün sabahı ilk olarak bu soruların cevaplarını tahmin etmeleri, bu sorular hakkında bir arkadaşıyla konuşmaları ve daha sonra cevapları bütün grupta tartışmaları sağlanarak bir değerlendirme stratejisi oluşturulabilir. Tarihsel canlandırma uygulamasının sonraki günü sınıfta öğrencilerle bir veri getirme tablosu doldurulabilir. İkinci bir değerlendirme stratejisinde öğrencilerden tarihsel canlandırma sırasındaki deneyimlerinin bir hikâyesinin yazılması istenebilir. Bunun için öğrenciler detaylı bir şekilde en dikkat çekici gözlemleri kaydetmeli ve yaşam şekillerini kendilerinin şimdiki hayatta yaşadıkları ile karşılaştırmalıdır. Öğrenciler olayları yorumlamalı ve olayların niçin önemli olduğunu tartışmalıdırlar.

Bu süreç yoluyla öğrenciler kendilerinin güncel ilgilerinin ve endişelerinin geçmiştekilerle çok da farklı olmadığını anlayabilirler. Farklı sonlandırma aktiviteleri de bu türden bir uygulamayı değerlendirmeye yardımcı olabilir. Öğrenciler, söz konusu tarihsel canlandırma maceralarını tanımlayan yerel gazete için bir gazete açıklaması yazabilirler veya söz konusu zaman aralığından gelen kişinin ağzından günlük tutabilirler. Bir diğer değerlendirme uygulaması ise, öğrencilerin o dönemden gelen sıradan bir insanın rolünü üstlenmeleri ve o dönemin ünlü tarihi karakterine bir mektup yazarak, canlandırma gününde gerçekleşen olaylar ile ilgili sorular sormaları olabilir (Morris, 2001: 203). Tarih dersinde gerçekleştirilecek olan tarihsel canlandırmanın planlama, uygulama ve değerlendirme aşamaları ile bir yöntem olarak tarih dersinde kullanılabileceği söylenebilir.

Simülasyon Tarih Eğitiminde Nasıl Değerlendirilmeli?

Tarih eğitiminde sınıf içinde gerçekleştirilen simülasyon etkinliklerinin sonunda değerlendirilmesi gereken iki nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki simülasyona yönelik öğrenci öğrenmesini değerlendirmeyi, ikincisi ise bir öğrenme deneyimi olarak simülasyonun değerlendirilmesini içermektedir. Simülasyon uygulamaları sırasında tartışmanın da yer alması değerlendirmenin süreç içinde de yapıldığını göstermektedir.

Eğitimde kullanılan ölçme araçlarını simülasyon aktivitelerini değerlendirmede kullanabilmek mümkündür. Fakat bu tür uygulamalarda yüksek veya düşük puan alma gibi bir rekabet unsuru bulunmadığından öğrencilerin becerilerini ölçmek için daha çok alternatif ölçme araçlarını kullanmak hem öğrenci öğrenmelerinin hem de simülasyon aktivitesinin daha objektif değerlendirilmesine olanak sağlayabilmektedir.

Simülasyon uygulamasının sonunda öğrenci öğrenmesini değerlendirme, uygulamanın planlanma aşamasında belirlenen kazanımları ölçmeye yönelik olmalıdır. Simülasyonda canlandırılan karakterlere yönelik olarak sorulan;

- Canlandırılan kişinin en belirgin özellikleri nelerdi? Bunu neye dayanarak söylüyorsunuz?
- Canlandırılan bir başka kişinin temel değerleri nelerdi? Neye dayanarak bunu söylüyorsunuz?
- Siz olsaydınız bu rolleri nasıl oynardınız?
- Sizin canlandıracağımız karakterin gerçeğe daha yakın olabileceğine ilişkin bir kanıt gösterebilir misiniz?
- Canlandırılan kişilerin özelliklerinden hareketle dönemin devlet adamlarının karakteri hakkında ne düşünüyorsunuz?

- Dönemin yönetim anlayışı hakkında herhangi bir fikir edinebildiniz mi?
 - İşlenen dönemin yükselen değerleri hakkında ne söyleyebilirsiniz?
- gibi sorular öğrenci öğrenmesini değerlendirmenin bir yoludur (Köstüklü, 2003).

Taşpınar (University of Saskatchewan'dan aktaran, 2005) simülasyonun son aşaması olarak belirttiği “*olayı inceleme ve gözden geçirme*” aşamasında öğrenci öğrenmelerinin değerlendirilmesine yönelik olarak “*öğrencileri küçük gruplara ayrılması, simülasyonun uygulanış amaçlarının ‘sergilenen simülasyonun gerçek olup olmadığı konusunda ne düşünüyorsunuz?’ gibi soru cümlesi biçiminde yazılması, hazırlanan soruların küçük gruplara verilmesi, gruplara sorularla ilgili tartışmaya hazırlanmaları için süre verilmesi, süre bitiminden beş dakika önce öğretmenin grupları incelemesi, grupların öğretmenin liderliğinde (bir öğrenci de olabilir) bu soruları tartışmalarını*” önermektedir.

Bir öğrenme deneyimi olarak sınıfta gerçekleştirilen simülasyonun değerlendirilmesinde ise uygulamanın ardından şu sorular dikkate alınarak bir değerlendirme yapılabilir (Stradling, 2003):

- Simülasyon ayrılan zaman içinde tamamlandı mı?
- Ne tip sorular çıktı? Bunlar simülasyona mı özgü, yoksa kolay düzeltilbilir, acemilikten kaynaklanan sorunlar mı?
- Öğrenciler keyif aldılar mı? Etkili katılıma motive oldular mı?
- Simülasyon planlanan hedefe ulaşma açısından başarılı oldu mu? Öğrencilerin olaylara ilişkin bilgileri arttı mı? Gerekli becerileri geliştirebildiler mi?
- Uygulama artı bir değer sağladı mı, yoksa başka öğrenme kaynaklarını kullanarak aynı hedeflere daha etkili ulaşmak mümkün müydü?
- Simülasyonun iyileştirilebilecek yönleri var mı?
- Tekrar aynı simülasyonu kullanır mısınız?

Gerçekleştirilen simülasyon uygulaması sonrasında yapılacak olan değerlendirme hem sürecin verimliliğine ilişkin dönüt sağlarken hem de öğrenci öğrenmelerinin, öğrencilerin tarihsel düşünme becerilerinin, tarihi olayların çok boyutluluğunu fark edebilmelerinin ne düzeyde olduğuna ilişkin öğretmene dönüt sağlayacaktır.

Tarihsel Canlandırma ve Simülasyon Uygulamaları Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar

Tarih derslerinin aktif ve etkileşimli olarak işlenmesine fırsat sunan tarihsel canlandırma ve simülasyon uygulamalarının sıklıkla karıştırıldığını, birbirinin yerine kullanıldığını ifade etmek mümkündür. Bu noktadan hareketle şekillenen çalışma özelinde tarihsel canlandırma ve simülasyon uygulamalarının temelde en çok ayırt edilebilen noktalarla birbirinden ayrıldığı söylenebilir. Aşağıda yer alan Tablo 1’de bu durum şematik olarak belirtilmeye çalışılmıştır. Tablo.1. Tarihsel Canlandırma ve Simülasyon Uygulamaları Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklara İlişkin

	Hazırlık					Uygulama						Değerlendirme				
	Tarihi olay-dönem seçimi	Kaynak kullanımı	Makyaj	Tarihi dönme uygun kıyafet/kostüm	Tarihi dönemin analizi	Tarihi mekân	Rol oynama-canlandırma	Grup içi iletişim	Öğrencinin aktif rolü	Öğretmenin aktif rolü	Sınıf içi uygulamalar	Sınıf dışı uygulamalar	Karakterlerin gözünden tarihi olayı sorgulama	Tarihsel empati	Bağlamsallaştırma	Tarihsel düşünme
Tarihsel Canlandırma	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓		✓	✓	✓
Simülasyon	✓	✓			✓		✓	✓			✓		✓		³	✓

Yukarıda yer alan tabloda görüldüğü gibi hazırlık aşamasının birçok bölümünde benzerlikleri olsa da tarihi döneme uygun atmosferin sağlanabilmesi için makyaj, dönem kıyafeti/kostümü, döneme ait materyaller gibi unsurlar, tarihi mekân kullanımı gibi unsurlar açısından tarihsel canlandırma uygulamaları simülasyon uygulamalarından farklılık göstermektedir. Uygulama aşamasının neredeyse tamamında benzerlik gösteren söz konusu uygulamalar öğretmenin süreç içindeki aktif rolü açısından farklılık göstermektedir. Şöyle ki; tarihsel canlandırmanın uygulama aşaması tarih öğretmenin gerçekleştiren ön hazırlığı ve sürece dair yapılan hazırlığın eksiklikleri, fazlalıklarını

³ Bağlamsallaştırma tarihte bahsi geçen insan-zaman-mekânın birlikte algılanmasını ve yorumlanmasını gerektirmektedir. Simülasyon uygulamalarında insan ve zaman bağlamında ele alınan konu sınıf içinde rol oynama aktivitesi ile gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda öğrencilerin simülasyon uygulamalarında kısmi olarak bağlamsallaştırma becerisini kazanabileceğini ifade etmek mümkündür.

gözlemlemesine fırsat sunan bir aşamadır. Bu aşamada öğretmen sürece aktif olarak katılacağına veya pasif bir şekilde gözlemci olarak dışarıdan izleyeceğine karar vermelidir. Çünkü tarihsel canlandırma uygulamalarında öğrencilerin tarihi olaya gömüldüğü ve motivasyonlarının oldukça yüksek olduğu bir anda öğrencilere müdahale etmek onların motivasyonunu düşürdüğü gibi rolden çıkmalarına da neden olabilir. Tarihsel canlandırma uygulamalarının hazırlık aşamasında öğretmen oldukça aktif olarak rehber konumda yer almaktadır. Ancak uygulama sırasında öğrencilerin yaşayacağı deneyim kendilerine özgü ve biricik olacağı için öğretmenin uygulama sırasında aktif olarak tarihsel canlandırmaya katılıp katılmayacağını, katılacaksa canlandırılan dönem içinde hangi tarihi karakter olarak role gireceğini belirlemesi gerekmektedir. Bu nedenle öğretmenin bu kararı vermesi önemlidir. Fakat simülasyon uygulamalarında tarih öğretmeni simülasyon sırasında zamanını gözlem için kullanmalıdır.

Değerlendirme aşamasında ise en dikkati çeken nokta tarihsel canlandırma uygulamalarında katılımcıların tarihsel empati becerisinin bağlamsal tarihsel empati düzeyine varılabilesidir. Karakterlerin gözünden dönemi sorgulama ise simülasyon uygulamalarının tarihsel canlandırmadan ayrılan yönü olarak ifade edilebilir. Simülasyon uygulamalarında öğrenciler tarihi olaylara hem içinden hem dışından bakabilirken tarihsel canlandırma uygulamalarında tamamen o dönemden bakmaları gerekmekte, bu bağlamda tarihi olayları analiz etmeleri beklenmektedir. Tarihsel canlandırma uygulamaları öğrencilerin geçmişi kendileri yaşamış gibi algılamaları ve günümüz düşüncesine yönelik tarihi empati oluşturmalarını amaçlamaktadır. Bu bağlamda bu tür uygulamaların kullanımı ülkemizin tarih öğretim programında az da olsa yer alan tarihi empati becerisinin gelişimine katkı sağlayacaktır. Öğrencilerin süreçte karşılaştıkları durumlara uygun problem çözme yeteneğini güçlendirip, rolüne büründükleri tarihi karakterin yalnızca geçmişte değil günümüzde de önemini kavrayarak tarihi durumların alternatif sonuçlarını değerlendirmelerine fırsat sunmaktadır.

Simülasyon uygulamaları öğrencilerin diğer öğrencilerle iş birliği yaparak çalışmalarına ve sürece aktif katılmalarına; farklı fikirlere ve görüşlere hoşgörüyle yaklaşmalarına, iletişim becerilerini kullanmalarına ve geliştirmelerine; sorgulama ve sorun çözme becerilerini geliştirmelerine, ders kitaplarından, diğer birincil ve ikincil kaynaklardan daha önce edindikleri

Aktif Tarih Dersleri İçin Alternatif Uygulamalar: Tarihsel Canlandırma ve Simülasyon

bilgileri, bir olayı ya da durumu yaratıcı bir yaklaşımla kendi deneyimleri ile yeniden oluşturmalarına fırsat sunmaktadır.

Tarih öğretiminde simülasyon “*tarihi olayların veya kavramların imkânlar ölçüsünde dönemin şartları dikkate alınarak sınıf ortamında canlandırılması*” olarak tanımlanmaktadır (Köstüklü, 2003). Bu canlandırma öğrenciler tarafından sınıf içinde yapılmakta olup bu noktada tarihsel canlandırma uygulamalarından ayrılmaktadır. Simülasyon, geçmişte ne olduğunu ve nasıl olduğunu anlayabilmek ve açıklayabilmek için bir tarihçi veya bir tarihi şahsiyetin bakış açısından öğrencilere geçmişi anlayabilme imkânı sunar. Bu yüzden simülasyonlar öğrencilerin sınıfta küçük bir tarihçi gibi çalışarak tarihsel düşünme becerilerini geliştirmelerine fırsat sunan bilişsel alana yönelik bir uygulamadır. Tarihsel canlandırma uygulamalarında ise öğrenciler sınıf içinde kazandıkları, analiz edip değerlendirdikleri bilgileri gerçek/ gerçeğe en yakın tarihi mekânda tarihi gerçeğe uygun bir atmosferde deneyimleyerek bilişsel alanın yanında duyuşsal ve devinişsel alana yönelik alternatif bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Tarih öğretimi programında bilginin taşıdığı değer ve öğrencilerin deneyimleri dikkate alınmış, öğrencilerin yaşama etkin katılımlarını, doğru karar vermelerini, sorun çözmelerini destekleyici ve geliştirici, yaratıcı, eleştirel ve empatik düşünme becerilerinin ön plana çıkması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yaklaşımla birlikte her öğrenciye ulaşabilmek için öğrenme-öğretme yöntem ve tekniklerinde çeşitliliğin olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu nedenle tarih derslerinde uygulanabilecek aktif öğretim yöntemlerinin çeşitlendirilmesi ve zenginleştirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda tarih derslerinde alternatif bir uygulama olarak simülasyon ve tarihsel canlandırmanın tarih derslerinde nasıl uygulanabileceğinin ve bu uygulama sonucunda öğrencilerde öne çıkan kazanımların neler olabileceği karşılaştırmalı bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Öğrencilerin tarihle bağlantı kurma yollarından biri kendi kişisel deneyimlerinden ve geçmiş bilgilerinden yararlanmalarıdır. Tarih dersinde ise öğrencilerin kişisel deneyimleriyle herhangi bir bağlantısı olmayan zaman, mekân ve olaylarla ilgili yeni bilgiler sunulmaktadır. Özellikle tarihsel empati kurarken öğrenciler, kendi kişisel deneyimlerine dayanarak tarihe kendi giriş noktalarını yaratmaktadırlar. Söz konusu bu kişisel bağlantıda öğrencilerin hem duyuşsal hem de bilişsel bağlantılar kurması gerekmektedir. Çocuğun zamanda

ve mekânda yolculuğunu sağlamak için yeni bilgi ve kavramlar ile öğrenciler arasında bağlantı kurmak gerekmektedir. Bu bağlantıların kurulması için sınıfta suni olarak düzenlenmiş rol oynama ve benzetişim etkinliklerinin kullanılması önerildiği gibi bunun dışında; tarihi romanlar, birinci elden kaynakları sınıfa getirmek, fotoğraf, resim, film veya üç boyutlu görsel materyalleri, müzik, ses kayıtları gibi işitsel materyalleri kullanmak suretiyle tarihi empati ve hayal kurma egzersizleri yaptırarak da bu köprü kurdurulabilmektedir (Karabağ, 2003: 97–98). Alan yazına dayalı olarak yapılan incelemede tarihsel canlandırma uygulanmasındaki bazı farkların (makyaj tarihi dönme uygun kıyafet/kostüm, gerçeğe uygun tarihi mekânın kullanılması vb.) bu köprünün kurulmasında tarihsel canlandırmanın simülasyondan daha güçlü bir uygulama olduğunu göstermektedir.

Tarihte geçmişin bilgisinden bahsederken aslında geçmişteki zaman, yer ve insan özelliklerinden bahsedilmektedir. Bunların bilgisini edinebilmek için belgeler sorgulanmakta, bunların bilgisi üzerine ilişkiler kurulmakta ve geçmiş hakkında yorum yapılmaktadır. Tarihsel olayları ve insanın geçmişteki eylemlerini anlamak ve yorumlamak için olayın zamanı ve mekânının biçimlendirdiği bağlamın bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır (Drie&Boxtel, 2008). Bağlam ise *“bir deyimın anlamını belirlemeye katkısı olan dil dışı etmenler: deyimı kullanan kişi, deyimın kullanım yeri ile anı konusundaki bilgiler”* olarak nitelendirilmektedir (Grünberg&diğerleri, 2003:9). Tanımlamak, açıklamak, karşılaştırmak veya değerlendirmek amacıyla mekânsal, zamansal ve sosyal bağlamda tarihsel bir olay, nesne, durum, metin ya da resmin yerleştirilmesi, oturtulması *“bağlamsallaştırma (contextualization)”* şeklinde ifade edilmektedir (Drie ve Boxtel, 2008). Diğer bir ifade ile tarihi tanımlarken *“zaman, yer ve insan”* olarak ifade ettiğimiz üç unsur tarihi açıklamanın bağlamını oluşturmaktadır. Tarihte bağlama uygun bir sebep-sonuç ilişkisi ortaya koyabilmek için yer, zaman ve insana ilişkin bilginin edinilmiş olması, yer, zaman ve insan bakımından anakronizme düşülmemesi gerekmektedir. Bu bağlamı verebilmek tarihi yorumda ulaşılmak istenen en üst noktadır. Bu durum benzer biçimde tarihi empatinin en üst düzeyi *“bağlama uygun tarihsel empati”* olarak tarihi empati düzeyleri arasında yer almaktadır. Diğer düzeyler de insanı anlamak, yer ve zamanı uygun tarihi bağlam içinde kullanıp kullanmamaya bağlı olarak yapılandırılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında tarihsel canlandırma uygulamaları yer-zaman ve insanın bağlama uygun olarak kullanılmasını gerektirdiğinden bu uygulamanın tarihsel empati ve bağlamsallaştırma becerisinin kazandırılmasında daha uygun bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür.

Etkili ve nitelikli bir tarih eğitimi ile varılmak istenen nokta öğrencinin bilgi, beceri ve değerlerle harmanlanmış bağlamsal düzeyde tarihi bilgiye ulaşmasıdır. Bunun için öğrencilerin sahip olduğu tarih algısı önemlidir. Geçmiş ile günümüz arasında olan veya geçmiş ile gelecek arasında olabilecek olan argümanlara ait bilgilerin alınması, yorumlanması, seçilmesi ve düzenlenmesi tarih algısı olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu tarih algısının oluşabilmesi için öğrencilerin ilk karşılaştıkları yer tarih dersleri olmaktadır. Bu nedenle tarihsel canlandırma ve simülasyon uygulamalarının öğrenciyi etkili ve nitelikli tarih eğitimi ile varılmak istenilen noktaya ulaştırabileceğini söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Agnew, V. (2004). Introduction: What is the Reenactment? *Criticism*, Summer, 46(3). Detroit: Wayne State University Press.
- Bagley, E.G. & Pierfy, D.A. (1972). Simulation Games and Role Play. *Social Studies For The Elementary School*. Proficiency Module 6. Georgia University Athens. Dep. Of Social Science Education.
- Bal, A. (2005). *T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Sistem Düşüncesi ve Simülasyona Dayalı Öğretimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Balasubramanian, N., Wilson, B. G. (2006). Games and Simulations, In C. Crawford et al. (Eds.), (<http://site.aace.org/pubs/foresite/>), 1. *Proceedings of Society for Information Technology and Teacher Education International Conference 2006*. Chesapeake, VA: AACE.
- Barzun, J., Graff, H. F. (2001). *Modern Araştırmacı* (çev. F. Dilber). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Burke, E. (1998). *A Philosophical Enquiry into the Sublime and Beautiful*, David Womersley (Ed). Harmondsworth: Penguin.
- Chilcott, J. D. (1996). Effective use of simulations in the classroom. *USA [United States of America]: Creative Learning Exchange*. Available online also at: <http://static.clexchange.org/ftp/documents/implementation/IM1996-01> [accessed in Bandar Seri Begawan, Brunei Darussalam: September 16, 2017].

- Clapper, T.C. (2010). Role Play and Simulation *Returning to Teaching for Understanding, Education Digest: Essential Readings Condensed for Quick Review*, 75, 8, April.
- Colins, C.W., O'Brien, N.P. (2003). *Greenwood Dictionary of Education*. London: Greenwood Press.
- Drie, J.V. and Boxtel, C. V. (2008). Historical reasoning: Towards a framework for analyzing students' reasoning about the past. *Education Psychological Review*. 20, 87–110.
- Ellington, H., Gordon, M., & Fowlie, J. (1998). *Using games & simulations in the classroom*. London: Kogan Page.
- Funk, J. B. (2002). Electronic Games. In V. C. Strasburger and B. J. Wilson. *Children, adolescents, & the media*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Gasset, O.Y. (1998). *Tarihsel Bunalım ve İnsan*. (Çev. Neyire Gül Işık).Metis Yayınları, İstanbul.
- Gredler, M. E. (2003). Games and simulations and their relationships to learning. In D. Jonassen (Ed.), *Handbook of research for educational communications and technology* (2nd ed.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Grünberg, T., Grünberg, D., Onart, A. ve Turan, H. (2003). *Mantık terimleri sözlüğü*. (Genişletilmiş 3. Basım). Ankara: Metu Press.
- Hopkins, D. (2008). *A teacher's guide to classroom research* Fourth edition. Open University Press.
- Karabağ, G. (2003). *Öğretilebilir ve Bilişsel Bir Beceri Olarak Tarihi Empati*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Keller, C. W. (1975). Education Role Playing and Simulation in History Classes. *The History Teacher*, 8, 4 (Aug.).
- Köstüklü N. (2003). *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*. (3. Baskı), Günay Ofset Matbaacılık, Konya.
- Leeuw-Roord, J. (2010). Tarihin Kötüye Kullanımına Karşı Tarihin Etkin ve Yerinde Kullanımı. *Bir Araç Olarak Yenilikçi Metodoloji, Eğitim, Çatışma ve Toplumsal Barış: Türkiye'den ve Dünyadan Örnekler*. Tarih Vakfı, İstanbul: Mega Basım

Aktif Tarih Dersleri İçin Alternatif Uygulamalar: Tarihsel Canlandırma ve Simülasyon

- Lohithakshan, P.M. (2002). *Dictionary of Education A Practical Approach*. Kanishka Publishers, New Delhi.
- Morris, R. V. (2001). How Teachers Can Conduct Historical Reenactments in Their Own Schools, Childhood, Education. *Association for Childhood Education International*, (Sum) 77 (4).
- Moorhouse, D. (2008). How to make historical simulations adaptable, engaging and manageable. *Teaching History*, December 133; ProQuest Central.
- Sanchez, J.J. (2009). Recreating History At School. *Historical Recreation as an Educational Project Book*.
- Stradling, R. (2003). 20. *Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli?* (Çev. Ayfer Ünal). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Taşpınar, M. (2005). *Kuramdan Uygulamaya Öğretim Yöntemleri*, (2. Basım), Nobel Basımevi, Ankara.
- Tuovinen, T., (2003). Role Playing Games as a Method of Teaching History. Online: <http://www.scribd.com/doc/76913688/Role-Play>.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24777>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 30.06.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted: 30.06.2019
Accepted: 31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Görgün, M. (2019). Üniversite reformu ve Türkiye'ye Göç eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar. *Journal of History School*, 41, 778-805.

ÜNİVERSİTE REFORMU VE TÜRKİYE'YE GÖÇ EDEN ALMAN BİLİM İNSANLARI: ULUSLARARASI GÖÇ BAĞLAMINDA İTİCİ VE ÇEKİCİ UNSURLAR

Melih GÖRGÜN¹

Öz

Türkiye için modernleşme hareketlerinin kökenleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle son dönemlerinden itibaren gerçekleştirilen modernleşme girişimleri, en önemli sonuçlarını Cumhuriyet Türkiye'sinde vermiştir. 1933 yılında gerçekleştirilen "Üniversite Reformu" özellikle eğitim alanında bu girişimlerin en önemlilerindedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte Almanya'da yaşanan siyasal, ekonomik ve sosyolojik değişimler, orta vadede gerek ülke içinde gerek uluslararası perspektifte oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Özellikle ırksal nedenlerden ötürü sistemden uzaklaştırılmaya çalışılan Yahudi Alman bilim insanları için zorlu bir süreç başlamıştır. Gitmek ya da kalmak seçenekleri bu bilim insanlarının büyük bir kısmı için ölmek ya da yaşamak ile eşdeğer olmuştur. Sözü edilen göç hareketleri tam da Türkiye'de gerçekleştirilen Üniversite Reformu ile aynı zaman dilimine denk gelmektedir. Uluslararası göç olgusunda, bu hareketi gerçekleştirmek için, gerekli karar aşamalarını şekillendirecek itici ve çekici unsurlar büyük önem taşımaktadır. Modern Türkiye'nin doğuşu ile başlayan süreç ve sonrasında gerçekleştirilmiş Üniversite Reformu, Almanya'dan göç etmeyi planlayan bilim insanları için, önemli bir hedef ülke seçeneği ortaya çıkarmıştır. Göç hareketlerinde bireylerin karar aşamasını şekillendiren bir takım itici ve çekici unsurlar vardır. Göç, eğer

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, melihgorgun@yeditepe.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-1228-5264](https://orcid.org/0000-0002-1228-5264)

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar

uluslararası perspektifte gerçekleşiyorsa hesaba dâhil edilmesi gereken unsurlar daha da karmaşık yapıya dönüşebilir. Özetle, bazı nedenlerden ötürü ve bazı nedenler için göç kararı alınır. Bu çalışmada, Yahudi Alman bilim insanlarının Türkiye'ye gerçekleştirdikleri göç hareketleri uluslararası göç hareketlerinin itici ve çekici unsurları bağlamında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, Uluslararası Göç Yaklaşımları, Türkiye, Alman Bilim İnsanları, Üniversite Reformu

The University Reform and Immigration of German Scientists to Turkey: Push and Pull Factors in the Perspective of International Migration

Abstract

The roots of modernization movements for Turkey stretches far back in history. The modernization attempts, a notable amount of which were made especially during the last periods of the Ottoman Empire, started to show results during the initial years of the Republican Era from 1923 onwards. The "University Reform" of 1933 was one of the most important of these attempts. The political, economical and social changes in Germany during the period after WWI had many crucial implications both on a domestic and international scale in medium term. Most notably, a rather tough period started for Jewish-German scientists who had been alienated from the system because of especially racist reasons. To leave or to stay for many of these scientists had similar connotations as to live or to die. The aforementioned migratory movements coincide with the University Reform of Turkey. Push and pull factors, which form the necessary decision stages in realising this movement, constitute an important aspect of the international migration phenomenon. The period, which had started with the emergence of modern Turkey, followed by the University Reform, brought about an important option for a target country for German scientists planning to migrate. There are a number of particular push and pull factors that form the people's decision-making processes during migratory movements. If migration is to take place on an international scale then the facts that need to be considered can take an even more complex form. In summary, the decision to migrate is made as a result of, or in order to achieve, something. This work analyzes the immigration of the Jewish-German scientists to Turkey in the context of the push and pull factors of international migration.

Keywords: International Migration, Theories of International Migration, Turkey, German Scientists, The University Reform

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında idealizm perspektifinde yeniden oluşturulmak istenen uluslararası düzen, Milletler Cemiyeti'nin hayata geçmesi ile taçlandırılmıştır. Dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, 1918 yılında Birleşik Devletler Kongresi'nde yaptığı konuşmada ünlü 14 maddesini açıklarken, 14 numaralı madde adeta 1914 yılı ile başlayan felaketler zincirini, unutturmak ister niteliktedir. Daha da önemlisi, Birinci Dünya Savaşı'na benzer bir facianın gelecekte yeniden yaşanmaması için yeni bir oluşumun gerekliliğine dikkat çekilmektedir. 1920 yılında büyük umutlarla oluşturulan Milletler Cemiyeti, çok geçmeden yerini karamsar bir uluslararası ortama bırakmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğinde ortaya atılan fikir ve aynı devletin bu oluşumun içinde yer almaması, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan ağır yaptırımlı antlaşmalar ve devletlerin güçlenme arzularını sınırlayamayacak bir uluslararası kurumsal otorite boşluğu, İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşan tehlikesini giderek belirginleştirmiştir.

1933 yılında Hitler'in şansölyeliğe atanması ve takip eden süreçte Nazi ideolojisinin güçlenmesi Almanya'da bir çeşit ırkçılık saplantısına zemin hazırlamıştır. Almanya'nın Yahudilerden temizlenmesi ülkenin en önemli gündemlerinden biri olmuş, Yahudilere karşı uygulanan baskılar ve sert yaptırımlar giderek artmıştır. Bu ortam şüphesiz ülkede bulunan birçok Alman Yahudi bilim insanı için büyük bir sorun haline gelmiştir. Bahsi geçen bilim insanlarının birçoğu yaklaşan ırksal tehlikeyi hissetmekte zorlanmamıştır. Öyle ki, 1938 yılına gelindiğinde, ülkedeki bilim insanlarının hemen hemen yarısı, başka ülkelere gitmek zorunda bırakılmıştır (Rabkin, 1996:5). 1933-1938 yılları arasında, 2000 civarı, büyük çoğunluğu da Yahudi, bilim insanı mesleklerinden uzaklaştırılmıştır (Ash, 1999:332). Almanya'yı terk eden bilim insanları temel olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. İlk grup, Yahudi olmadıkları halde mevcut siyasal düzeni ve ideolojiyi kabullenmeyen ve artık o ülkede yaşamak istemeyen grup², ikinci grup da Yahudi olduğu için ülkeyi terk etmek zorunda kalan gruptur.

² Bu grupta sayılabilecek önemli isimler, Prof. Alexander Rüstow (İktisat), Prof. Gerhard Kessler (İktisat) ve Prof. Wilhelm Röpke (İktisat)'dir. Bu bilim insanlarının Türkiye'de gerçekleştirdiği üniversite faaliyetleri, Widmann'ın eserinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Widmann, Horst. (2000). *Atatürk ve Üniversite Reformu*. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul. s. 195-203.

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar

Artık sırada onlar için önemli bir karar aşaması vardır. Zaman ve seçenekler oldukça sınırlıdır: Gitmek ya da kalmak. İki seçeneğin de önemli zorlukları vardır. Özellikle “kalmak” bazıları için hayatlarının sona ermesi anlamına da gelmektedir.

Bu çalışmanın takip eden bölümlerinde sırası ile önce İkinci Dünya Savaşı'na doğru oluşan uluslararası düzen ve Almanya'da giderek güçlenen Hitler yönetimi ele alınacak, sonra da Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde 1933 yılına kadar özellikle eğitim alanını ilgilendiren modernleşme süreci tarihsel bir perspektifte incelenecektir. Daha sonra da uluslararası göç olgusu literatüründe itici ve çekici unsurlar ele alınıp ardından da Almanya'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşen, bir bakıma da zorunlu beyin göçü süreci³, uluslararası göç hareketlerinin itici ve çekici dinamikleri bağlamında analiz incelenecektir.

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Uluslararası Ortam ve Hitler'in Yükselişi

Milletler Cemiyeti, her ne kadar açık diplomasi yoluyla, yaşanabilecek olası uluslararası sorunları bertaraf etmek amacı ile kurulduysa da, Amerika Birleşik Devletleri'nin daha oluşumun başında kurum dışında kalması, örgüt için önemli bir eksiklik olmuştur. ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın dengelerine karışmama siyaseti, doğal olarak, hayata geçirilmiş bu örgütü önemli bir güçten yoksun bırakmıştır. O sebeple, Milletler Cemiyeti daha başlangıç aşamasından itibaren bir dünya kurumu olamamıştır (Sander, 2008:35). İlerleyen süreçte 1931 yılında Japonya'nın Mançurya'yı işgal etmesi, 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi, Almanların ve İtalyanların 1936-1939 yılları arasında İspanya İç Savaşı'na müdahale etmeleri (Hobsbawm, 2008:47) ve Milletler Cemiyeti'nin de tüm bu gelişmelerle ilgili önleyici bir pozisyon alamaması kurumun uluslararası önemini ve imajını oldukça olumsuz etkilemiştir.

Tüm bu gelişmelerle birlikte, 28 Nisan 1919 tarihinde kurulmuş olan Milletler Cemiyeti birtakım sebeplerden ötürü, uluslararası ilişkiler bakımından

³ Zorunlu olarak yaşanmış da olsa bu aşamada beyin göçü kavramını ifade etmekte fayda vardır. Yetişmiş ya da nitelikli, eğitilmiş beşeri sermayenin bir başka coğrafyaya hareketi, beyin göçü olgusu içinde değerlendirilmektedir. Beyin göçünün, bu göçü alan ve veren ülkeler için, olası kayıplar ve kazançlar bağlamında önemli etkileri vardır.

oldukça önemli, hatta radikal denilebilecek başarılar sağlamıştır. Özellikle yirminci yüzyıldan itibaren küreselleşmenin hız kazandığı bir uluslararası düzende, tek bir kurum, sistemin neredeyse önemli tüm sorunlarına karşı savaş açmıştır. Oluşturulan komisyonlar dahilinde; diplomasi, ekonomi, uluslararası ticaret, silahsızlanma, narkotik, çocuk, kadın ve işçi hakları gibi konularda önemli planlamalar yapılmıştır. Ayrıca Milletler Cemiyeti, 1945 yılında kurulacak olan Birleşmiş Milletler için de önemli bir tecrübe ve ön model olma niteliği taşır.

Ancak, Milletler Cemiyeti'nin kurulmuş olması ve sürecin önemi, Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan antlaşmaların ve savaşın sonuçlarının kısmen gölgesinde kalmıştır. Örnek vermek gerekirse; 1815 yılında düzenlenen Viyana Kongresi ve itibariyle Avrupa uyumu hatırlanacak olursa, yenilen Fransa oluşturulacak yeni düzenin dışına itilmemiş, aksine oluşturulacak uluslararası dengede kısıtlı da olsa bir güç unsuru olarak yerini almıştır. O halde, Viyana Kongresi'nden neredeyse bir asır sonra oluşturulması planlanan uluslararası düzen, Birinci Dünya Savaşı'nın yenilenlerini ne kadar sistem içinde tutabilmiş ve sistemle ne derece uyumlu çalıştırabilmiştir?

Uluslararası ilişkilerde savaştan veya zaferden belki daha önemli olabilecek konulardan biri de, savaş sonrası uluslararası düzenin nasıl kurulacağı ve dengelerin ne ölçüde gözetileceğidir. Zafer kazanmış olmak şüphesiz önemli bir başarıdır, fakat zaferden sonraki süreç de en az o seviyede önemlidir. Çünkü yeni düzen akılcı ve adaletli bir biçimde planlanmazsa, ilerleyen zaman diliminde olası yeni bir savaş için gerekli altyapı da böylece hazırlanmış olur. 1919 yılında imzalanan Versailles Antlaşması⁴ Almanya'yı yeterince tatmin etmemiş ve beraberinde getirdiği oldukça ağır yükümlülükler bu devletin ilerleyen yıllarda yeni bir tehdit unsuru olarak mevcut sisteme başkaldırması ile sonuçlanmıştır. Hitler'in Almanya'da iktidara geliş sürecini bu perspektiften de analiz etmek önemlidir.

I. Dünya Savaşının sonlarına doğru özellikle iç siyaset ve ekonomi konularında da son derece zor günler geçiren Almanya 28 Haziran 1919 tarihinde

⁴ Antlaşma gereğince Almanya tüm denizaşırı sömürgelerinden vazgeçecek ve bu topraklar İngiltere, Fransa, Belçika ve Japonya arasında paylaşılacaktı. Ayrıca Alman nehirleri uluslararası sular haline getirilirken donanma olduğu gibi müttefiklere teslim edilecek ve sadece 100.000 kişilik bir orduya sahip olabilecekti. Bunlar antlaşmanın sadece bazı maddeleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/event/Treaty-of-Versailles-1919> (Erişim, 12.06.2019)

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar

Versailles Antlaşmasını imzalamıştır (Uçarol, 2006:620). İşsizlik, ekonomik istikrarsızlık ve iç huzursuzluk giderek derinleşirken, toplum da mevcut yönetime karşı bir duruş sergilemeye başlamıştır. Bu bağlamda, Almanya'da Nasyonel-Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin iktidara gelişini hazırlayan temel etkenler, çoğunlukla iç ve dış olumsuzluklar olmuştur. Hitler liderliğindeki siyasal oluşum, Versailles Antlaşması'nın ağır koşullarını şiddetle eleştirirken, bu siyaset toplumun geniş kitlelerinde de yankı bulmuştur. 1933 yılında Başbakanlığa atanan Hitler, 1934 yılında Devlet Başkanı Paul von Hindenburg'un vefatının ardından bu makama gelmiştir. Önce ordudaki asker sayısını iki katı kadar arttıran Hitler, 1935 yılında Versailles Antlaşması'nın silahlanmaya engel getiren maddesini de tek taraflı olarak feshettiğini açıklamıştır. Bu gelişmelerin de etkisiyle uluslararası sistemin dengesi de giderek bozulmuştur.

Yine aynı dönemde Hitler'in ideolojisinde ve parti seçkinleri arasında bir çeşit arındırıcı unsur olarak tabir edilen anti-semitizm oldukça yaygın bir bakış açısı olmuştur (Friedlander, 2016:16). Bu doğrultuda Büyük Almanya'nın saf bir ırktan oluşarak, Yahudilerin neredeyse ülkenin her alanından temizlenmesi amaç hedeflerden biri haline gelmiştir. Böylelikle saf Alman ırkı oluşturulacak ve büyük Almanya tek uluslu bir yapıyla dünyada başat güç konumuna gelecektir. 1933 yılından itibaren Almanya'dan kaçmaya başlayan Yahudi bilim insanlarının serüveni bu perspektifte şekillenmiştir. Bu zorunlu beyin göçünde, Türkiye önemli bir hedef ülke olacaktır.

Kurumsal Miras, Cumhuriyetin İlk Yılları ve Eğitim Reformları

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında gerçekleştirilen modernleşme girişimleri, yeni Türkiye'nin uluslararası pozisyonunu çağdaş medeniyetler seviyesine yükseltmek amacını taşımaktadır. Atatürk, Cumhuriyet'in ilanından neredeyse bir yıl sonra Ankara'da Türk Öğretmenler Birliği'nde yaptığı konuşmada, eğitim sisteminin hızlıca iyileştirilmesi ve ekonomik yaşamda başarıyla rol alabilecek özgür düşünen insanların yetiştirilmesini vurgulamıştır (Mango, 1999:396).

Cumhuriyet Dönemi'nin reformlarını anlamak biraz da Cumhuriyet'i kuran kadronun özelliklerini anlamakla ilgilidir. Bu kadro ağırlıklı olarak 1880-1885 yılları arasında doğmuş ve eğitim hayatlarını da 1900'lü yılların başında

geçirmiştir. O halde bu ekol ile ilgili, eğitimlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun modern askeri okullarında eğitim almış ve Jön Türkler-İttihat Terakki ekolünden oldukça etkilenmiş bir topluluktan demek doğru bir tespit olacaktır. Bu kadro ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem aydınlarından olan Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Abdullah Cevdet'ten oldukça etkilenmiştir. Ayrıca bu nesil, toplumun gereksinimlerini ve yönetimin/sistemin eksiklerini iyi tahlil etmiş ve oldukça iyi eğitilmiş kimselerdir.

Osmanlı'da modernleşme hareketleri ve reformlar, III. Selim döneminden itibaren artık neredeyse bir zorunluluk haline gelmiş ve acilen başlatılması gereken programlar olarak düşünülmüştür. 6 Nisan 1789 tarihinde yönetimi devralan III. Selim, İmparatorluğun 1699 (Karlofça Antlaşması) yılından beri önemli bir prestij kaybı yaşadığının son derece bilincinde bir yönetim anlayışı sergilemiştir. Öncelikle askeri alanda yapılan bazı düzenlemeler ve yeni bir ordunun kurulması (Nizam-ı Cedid) için gerekli düzenlemeleri yapan padişah, sonraki süreçte de yönetim ve ekonomi alanlarında önemli modernleşme girişimlerinde bulunmuştur (Shaw, 1965:168-169). Özellikle askeri eğitimin çağın gerektirdiği bilimsel gelişmeler doğrultusunda hızlıca yeniden düzenlenmesi ve modernize edilmesi gerekmektedir. Askeri personelin de yine bu şekilde eğitilmesi planlanmıştır.

Diplomasi alanındaki gelişmelerin resmi olarak başlaması da yine bu döneme rastlamaktadır. Londra, Berlin, Madrid ve Viyana'ya temsilciler yollanılmış ve modern kültürlerdeki gelişmeler yakından takip edilmek istenmiştir (Berkes, 2010:99). Hatta o dönemde Viyana'ya gönderilmiş olan Ebubekir Ratıp, yurtdışında edindiği gözlemler ile ilgili olarak, modern orduların yüksek seviyede eğitilmiş askeri personel tarafından oluşturulduğunu belirtmiş ve yine bu ülkelerde düzenli bir ekonomik sistemin işlediğinden, halkın refah seviyesinin de yüksek olduğundan bahsetmiştir (Berkes, 2010:99).

Osmanlı İmparatorluğu'nda diğer modernleşme girişimleri özellikle on dokuzuncu yüzyılda giderek hız kazanmıştır. 1827 ve 1834 yıllarında iki adet tıp okulu ve iki adet askeri okul açılmıştır (Lewis, 2007:85). Yine bu dönemde tercüme odaları kurulmuştur. Ayrıca 1834 yılında da İmparatorluk dahilinde ulaşım ve haberleşme alanlarında yeni sistemlerin oluşturulması planlanmıştır. Modern eğitim kurumlarının oluşturulması 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren hız kazanmıştır. 1836 yılında İstanbul'u ziyaret eden bir İngiliz

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar

gözlemci, İmparatorluktaki en büyük eksiklikleri profesyonel Türkçe hocalarının eksikliği ve insanların dil öğrenmesi için kapsamlı bir gramer kitabı olmaması olarak ifade etmiştir (Mardin, 2009:163). Osmanlı Türkçe 'sinin bu temel eksiklikleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar süregelen bir sorun olarak kalmıştır. 1846-1855 yılları arasında mevcut Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye okulları da içerik olarak zenginleştirilmiş hatta birçok mezun da eğitimlerinin devamı için Fransa, İngiltere ve Almanya'ya gönderilmiştir. Yine 1869 yılında açılan Darülfünun (fenler evi), çağdaş bir yüksekokul olması planlanarak hizmete açılmıştır. Okulun açılış töreninde bir konuşma yapan dönemin yöneticilerinden Safvet Paşa, Avrupa'nın uygar uluslarından ayrı kalmış olmanın ve akla dayalı bilim ve fikir alışverişleri için ilişkilerin geliştirilememiş olmasının İmparatorluğa özellikle son iki yüz yıl içinde ne kadar zarar verdiğinden bahsetmiştir (Berkes, 2010:237).

Darülfünun programı dâhilinde, fıkıh, kelim, felsefe, Roma hukuku, iktisat gibi alanlarda eğitimler planlanmıştır. Ancak yapılan bu planlama, bir şekilde ulema müessesesinin alanına da el uzatılması olarak algılanmıştır. Yaşanan bu çelişkiler, bu kurumun daha başlangıç aşamasında bile birçok zorlukla karşılaşacağına bir göstergesi olmuştur. Tüm bu çelişkili gelişmelerle birlikte Batı tarzı özgün eğitim kurumlarının gerekliliği daha da iyi kavranmıştır. II. Abdülhamid'in 33 yıl süren iktidarında, eğitim kurumları daha da güçlendirilmiştir. Özellikle hukuk, tıp ve askeri eğitim alanlarında, sisteme yeni programlar eklenmiştir. Bu gelişmeleri takiben 1900 yılında Darülfünun yeniden organize edilerek, dört yeni fakülte (Din, Matematik, Fen Bilimleri ve Edebiyat) oluşturulmuştur (Shaw, 1977:249). Bu gelişme, batı tarzı eğitim kurumları ve örnekleri ölçüsünde, profesyonel bir başlangıç niteliği taşımaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde, Darülfünun bünyesinde, Coğrafya, Pedagoji, Kimya, Ekonomi, Felsefe, Botanik ve Psikoloji alanlarında hatırı sayılır bir yol kat edilmiştir. Özellikle 1915-1918 yılları arasında Darülfünun'a Almanya'dan 19 profesör yollanmış (Widmann, 2000:61-62) ve bu eğitimcilerin, kuruma önemli katkıları olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nin eğitim reformlarına işte böylesine önemli bir kurumsal mirasla gidilmiştir. Ancak bu önemli miras tüm etkilerine rağmen birçok anlamda eksikleri olan ve çağın gereksinimlerini tam olarak yakalayamamış bir kurumdur. Bu konu ile ilgili detaylar ve mevcut eksiklikler ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

Atatürk, çağın gerektirdiği değişim dinamiklerini son derece iyi irdelemiş ve reformları ile makro bir dönüşüm projesi gerçekleştirmiştir (Güler, 2000:22). Cumhuriyet Türkiye’inde özellikle eğitim reformlarının ne derede önemli ve gerekli olduğu, 1921 yılında düzenlenmiş eğitim kongresinde Atatürk tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

“Bu savaş yılları içinde bile dikkatle hazırlanması gereken ulusal eğitim programını geliştirmeliyiz. Bütün eğitim sistemimizin verimli olarak çalışabileceği temelleri hazırlamalıyız. Benim inancıma göre ulusumuzun geri kalışında geleneksel eğitim yöntemleri en büyük etken olmuştur...” (Berkes, 2010:533).

Görüldüğü üzere, tüm ulusu kapsayan, topyekûn bir eğitim sisteminin oluşturulması Cumhuriyet’in öncelikli hedeflerindedir. Batı bilim tekniği, Türk eğitim sisteminde her ne kadar on dokuzuncu yüzyıl ile yerini almaya başlasa da, yirminci yüzyıla gelindiğine yetişmiş bilim insanı sayısı oldukça azdır. Bu doğrultuda, yeni Cumhuriyet’in bir başka önceliği de, yerli bilim insanları yetiştirmektir. Bir başka ifade ile ilerdeki eğitimcilerin eğitimi de son derece büyük bir önem taşımaktadır. Atatürk, bilimin bir devlet için hemen her alanda ne kadar önemli bir unsur olduğunu, 22 Ekim 1922 tarihinde Bursa’da yaptığı bir konuşmada yine dile getirmiştir:

“Yurdumuzun en bayındır, en göz alıcı, en güzel yerlerini üç buçuk yıl kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmanı mağlup eden zaferin sırrı nedir bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde bilim ve fen ilkelerinin kılavuz edinilmesindedir... Milletimizi siyasi ve içtimai hayatı ile ilgili ulusumuzun düşünsel eğitiminde de yol göstericimiz bilim ve fen olacaktır. Türk milleti, Türk sanatı, Türk ekonomisi, Türk şiiri ile edebiyatı, okul sayesinde bütün olağanüstü incelikleri ve güzellikleriyle oluşup gelişecektir...” (Sayılı, 1988:1097-1098).

Ayrıca eğitimde modernleşme için yapılması gereken bir başka öncelik ise, güçlü akademik kurumların arkalarına destekleyici bir unsur olarak dini otoriteyi değil, bilimsel otoriteyi almaları konusudur (Lewis, 2007:433). Bu doğrultuda gerçekleştirilen ilk önemli hareket 3 Mart 1924 tarihindeki Eğitim ve Öğretim Devrimidir. Bu sayede, eğitim ve öğretim işleri Milli Eğitim Bakanlığı bünyesine alınacak ve yaygınlaştırılacaktır. Ayrıca süreç içinde, mahalle mektepleri ve medreseler kaldırılmış, süratle ilkokullar, ortaokullar ve liseler hayata

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar

geçirilmiştir. Bu gelişmeler ekseninde artık, kadını ve erkeği ile her eğitim kurumuna belirli bir standart getirilmesi öngörülmüş, gerekli bilgi, sanat ve teknolojinin hızlı bir şekilde öğretilmesi planlanmıştır (Çağatay, 1988:999).

1933 yılında gerçekleştirilecek olan üniversite reformuna kadar geçen zaman zarfında, öncelikle gerekli altyapının hem siyasi hem kültürel hem de toplumsal anlamda hazırlanması gerekmektedir. Öğretim birliğini öngören 1924 devrimi bunu başarmanın ilk önemli adımı olmuştur. 1 Kasım 1928 tarihinde gerçekleştirilen bir başka önemli devrim de Harf Devrimi'dir. Atatürk, Cumhuriyetin hemen ilanından sonra alfabe değişikliği olmasını isteyenlere rağmen, zamanı gelmeden ve şartlar olgunlaşmadan bu değişikliğe yanaşmamıştır, hatta 1924 yılında mecliste eğitim bütçesinin görüşüldüğü bir oturumda bu fikir başkaları tarafından dile getirilmiş ve çok büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. (Bakan vd., 2013:51-53). Eğitim ve Öğretim Birliği Kanunu, Medeni Kanun'un Kabulü ve Kılık Kıyafet Devrimi, Harf Devrimi'nin yolunu açan ve süreci hızlandıran önemli etkenlerden olmuştur.

Harf Devrimi ile, öğrenmesi ve uygulaması epeyce zor olan Arap alfabesi kaldırılmış ve Latin harfleri uygulamaya geçirilmiştir. Matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'na gelişinden, Harf Devrimi'ne kadar olan neredeyse iki yüz yıllık süreçte basılan eserler 30.000'i bile bulmamıştır ve ayrıca 1920'li yıllarda memlekette okur-yazarlık oranının yüzde on bile olmadığı bilinmektedir (Çağatay, 1988:999). Bu gerçeğin ne anlama geldiğinin son derece farkında olan Milli Eğitim Bakanlığı, Harf Devrimi'ni izleyen süreçte bilimsel terimlerin de uygun Türkçe karşılıklarının bulunabilmesi için bir kurul oluşturulmuş; kapsamlı bir dilbilgisi kitabının hazırlanması, Türkçe bir sözlük oluşturulması ve imla kurallarının belirlenmesi görevlerini yerine getirmiştir (Korkmaz, 1992:3). Bu çalışmalar, 1932 yılında kurulacak olan Türk Dil Kurumu için de gerekli ön hazırlık aşamasını oluşturmuştur.

Bir yüksek eğitim kurumunun yüksek verimle çalışabilmesi, kişilerin bu eğitim kurumuna gelmeden önce geçtiği eğitim safhaları ile yakından alakalıdır (Görgün, 2018:91). Bu konu ile ilgili, özellikle bahsedilmesi gereken husus, bilhassa on dokuzuncu yüzyıl içinde yapılmış birtakım reformların, "ara aşamaların yaşanmadan, sonuçlarından büyük umutlar beklenmesi" sorunsalıdır (Davison, 1990:10). Atatürk, bu konunun son derece bilincinde olduğundan, bu ara aşamalarda da hızlıca çözüme ulaşmak için önemli girişimlerde bulunmuştur.

Süreç içinde geniş halk kitlelerinin okuma-yazma öğrenebilmesi amacıyla Millet Mektepleri kurulmuştur. 1927 Nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 13.600.000 olup, bu sayının da neredeyse 10.500.000'i köylerde yaşamaktadır ve bu yüzden de Millet Mekteplerinin yaklaşık %70'lik kısmı da köylerde hizmete açılmıştır (Kısıklı, 2011:682).

Millet Mekteplerinin kurulmasını izleyen bir yıl içinde, çok sayıda yurttaş okur-yazar olmuştur. Sayılarla ifade etmek gerekirse; 1928-1929 döneminde yaklaşık 600.000 kişi, 1928-1935 döneminde ise yaklaşık 1.250.000 kişi bu kurumlardan başarı belgesi almıştır (Morkoç, 2011:1549). Ayrıca 1932 yılında kurulmuş ve gelecekte Türk Dil Kurumu adını alacak olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Türk Dili'nin geliştirilmesi için araştırmalar yapmak ve güncel dil sorunları için çözümler üretmek amacıyla oluşturulmuştur. Yine 1933 yılında gerçekleştirilecek olan üniversite reformunun temel mantığını anlamak, Atatürk'ün şu sözlerini anlamaktan geçmektedir: “Dünyada her şey için, maddiyat için maneviyat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde bir mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir”.

Üzerinde durulması gereken bir önemli oluşum da 19 Şubat 1932 yılında hayata geçirilen Halkevleri projesidir. 1932 yılında 14 şehirde hizmete açılmış ve 1935 yılına kadar sayıları 55'e yükselmiştir. (Görgün, 2018:111). 1935 yılına kadar yurt genelinde 136.000 insana farklı konularda eğitim vermiş bu kurumlar (Başbuğ, 2013:51), 1950 yılına gelindiğinde 63 şehirde 477 noktada hizmet veren önemli yapılar haline gelmiştir (And, 1983:72). Çağın gereksinimlerine uygun modern bireyler yaratma projesi olarak da ele alınabilecek bu kurumlar, eğitim ve kültür faaliyetlerinin geniş kitlelere aktarılabilmesi için bir çeşit uygulama birimleri olmuştur. Bünyesinde gerçekleştirilen; güzel sanatlar, edebiyat okumaları, müze gezileri, spor müsabakaları, tiyatro performansları, okuma-yazma pratikleri, bir yandan Cumhuriyet Türkiye'sinin modern bireylerini meydana getirmeye çalışırken bir yandan da geleceğin üniversiteleri için eğitilmiş bireyler yetiştirmeyi amaçlamıştır (Özbudun, 1981:94).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşanan en büyük zorluklardan biri de, “eski” ile “yeni” kavramların bir arada olması sorunsalıdır. Eğitim, bürokrasi veya kültür alanlarında yeni kurumlar hayata geçirilmeye çalışılırken, eski ve köklü yapılar ve bu yapılara mensup bireyler bir çırpıda değişmemektedir. Bu durum bir

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç
Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar

anlamda, geleneksel olanla ile modern olanın çatışması olarak açıklanabilir. Berkes, bu ikili oluşumun; eğitimden siyasete, hukuktan günlük yaşama kadar hayatın hemen her alanda göze çarptığını belirtmiştir (Berkes, 1998:509). Örneğin ilköğretim din eğitimi ekseninde mevcut yapısını korurken, yüksekokullar bilime yönelmiştir. Hayatın hemen her alanında bu ikili yapı varlığını hissettirmektedir. Batı tarzı tiyatro-geleneksel tiyatro, batı tarzı giyim-geleneksel kıyafetler, eski harfler-yeni harfler gibi. Bu yapılar ister istemez bir takım huzursuzluklara ve gerginliklere de yol açmıştır. Bu gerilim Darülfünun ve “Yeni Üniversite” oluşumunda da yaşanmıştır. Dönemin bazı Darülfünun eğitimcileri, zaman zaman alışkanlıklardan ötürü zaman zaman da mevcut konumlarını korumak ümidiyle, yapılacak üniversite reformuna karşı tepki göstermişlerdir.

Bilim ve fen konularında çağdaş uygarlıklar seviyesini yakalamak bir başka açıdan da önemlidir. Atatürk hemen her fırsatta, gelişmenin ancak uluslararası işbirliği ve diğer gelişmiş medeniyetlerle bilgi alış-verişleri sayesinde olacağını vurgulamıştır. Gelişmeye ayak uydurmak, Türk üniversitelerinin, Batı üniversiteleri düzeyinde eğitim kalitesini yakalaması ile yakından ilgilidir (Sayılı, 1988:1100). Cumhuriyet Türkiye'sinin üniversiteleri, Batı ile, bilim ve gelişme anlamında “denk” kurumlar olmalı ve tüm planlama bu doğrultuda gerçekleştirilmelidir. Bu gayede, gerçekleştirilen ilk önemli adım, mevcut eksiklerin belirlenmesi ve hızlıca gerekli çözümlerin üretilmesidir. Bu noktada bahsedilmesi gereken çok önemli bir isim Albert Malche'dir. 1905 Rus Devrimi sonrası İsviçre'ye göç etmiş bu bilim insanı ile Atatürk'ün yolları Türkiye'de gerçekleştirilecek olan üniversite reformu sayesinde kesişmiştir.

Türkiye'ye davet edildiğinde Cenevre Üniversitesi'nde Pedagoji Bölümü'nde Profesör olarak görev yapan Malche, 1931 yılında Atatürk tarafından Türkiye'deki üniversite eğitim sisteminin eksikleri ile ilgili bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiştir. Yaklaşık bir yıl süren incelemelerinin ardından, Malche, eğitim sisteminin sorunlu alanları ile ilgili şu önemli noktalara dikkat çekmiştir:

1. Pratik ve uygulamalarda önemli eksiklikler.
2. Seminer eksikliği.
3. Türkçe bilimsel yayın yetersizliği.

Melih GÖRGÜN

4. Profesör maaşlarının düşük olması ve bu insanların geçim sıkıntıları derdini aşabilmek için ek işler yapma gereksinimleri.
5. Bakanlıklarla (özellikle Milli Eğitim Bakanlığı) işbirliğinin yeterli düzeyde olmaması.
6. Eskimiş ve ezbere dayalı ders işleme metotları ve ansiklopedik bir özet niteliğinde olan ders içerikleri.
7. Geleceğin eğitim kadrolarını oluşturacak öğrenci ve akademisyenlerin mutlaka yurt dışındaki kurumlarla işbirliği içinde olmaları gerekliliği.
8. Türk üniversite öğrencilerinin yabancı dil bilgisi eksikliği ve yabancı yayınları okuma-anlamada yetersiz olmaları.
9. Bazı derslerin içerik olarak birbirlerine çok benzer olması.
10. Özellikle tıp ve fen alanlarında deney-gözlem koşullarının çok elverişsiz olması (Widmann, 2000:75-76).

Malche, 1932 yılında sunmuş olduğu 95 sayfalık raporunda, yukarıda sözü edilen gözlemlerini; çalışma araç ve gereçleri, çalışma organizasyonu ve üniversitelerin kendi dışına açılma konuları altında, üç başlıkta sunmuştur. Bu doğrultuda çok acil olarak Tıp, Fen, Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri'nin yeniden yapılandırılması planlanmıştır. Yine bu yıllarda Atatürk'ün bir gözlemi son derece önemlidir. Atatürk, Ankara'daki Erkek Lisesi'nin tarih sınavlarına katılıp yerinde incelemek istemiş ve sınava giren öğrencilerin son derece doğru cevaplar verdiğini görerek memnun olmuştur. Ardından, da bir yükseköğrenim kurumu olan Darülfünun'u ziyaret ederek öğrencilere bir takım sorular yöneltmiştir. Aldığı cevaplar karşısında son derece hayal kırıklığına uğrayan Atatürk, öğrencilerin büyük bir bilgi ve kültür eksikliği olduğunu belirtmiş ve reformun gerekliliğinin bir kere daha altını çizmiştir (Özata, 2013:85).

Hazırlanan rapor doğrultusunda hemen harekete geçilmiş ve 31 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen 2252 sayılı kanunla bağlı Darülfünun kapatılıp, yerine bilimsel çerçeveyi merkezine yerleştiren İstanbul Üniversitesi kurulmuştur (Widmann, 2000:84). Üniversite kelimesi, "birden çok sayıda bilimsel uzmanlık alanını kapsayan bir kurumsal yapı" tanımıyla ilk defa bu kanunda geçmiştir. Yeni üniversitenin öğretim üyelerinin üç grupta oluşturulacağı planlanmıştır. Birinci grup, Darülfünun kadrosundan yeni kuruma alınacak eğitimciler, ikinci grup Avrupa üniversitelerinde eğitimlerini başarı ile tamamlayıp dönen Türkler (Darülfünun döneminde 1910-1930 yılları arasında önemli bir genç nesil yurt

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar dışında eğitim görmüştür), üçüncü grup da yabancı profesörler olmuştur (Widmann, 2000:86).

İşte tam bu noktadan itibaren Alman bilim insanlarının henüz daha kendilerinin bile haberi yokken, Türkiye'ye göç etme serüvenlerinin ilk adımları atılmıştır. Şimdiki bölümde göç hareketlerinin genel bir incelemesi yapılarak, uluslararası göç olgusunda, itici ve çekici unsurlar ele alınacaktır.

Uluslararası Göç Olgusunda İtici ve Çekici Unsurlar

İnsanların bir coğrafyadan bir başka coğrafyaya hareketleri şüphesiz pek çok nedenden ötürü gerçekleşebilmektedir. Kimi zaman zorunlu, kimi zaman gönüllü, kimi zaman da geçici olabilmektedir bu yer değiştirme hareketleri. Göç; bir yolculuktur, bilinmezleri barındırır, umut ışığıdır, bazen de hayal kırıklığıdır. Beklenen ve elde edilen her zaman paralellik göstermeyebilir. Sebebi ne olursa olsun, göç; bir coğrafyada bulamadığını başka bir coğrafyada aramaktır. En kısa tanımıyla, bireylerin geçici ya da kalıcı olarak, yaşadığı yerden başka bir yere gitmesidir göç (Lee, 1966:49).

Göç, uluslararası bir harekete dönüştüğünde; bilinmeyenler çoğaldığında ve riskler arttığında, süreç daha da karmaşık bir yapı halini alır. İç göçler ile uluslararası göçlerin en büyük ayırt edici özelliklerinden biri de, iç göçler belirli kültürel veya sosyolojik benzerlikler dâhilinde, görece homojen bir ortamda gerçekleşirken, uluslararası göçlerde artık bu homojen yapıdan söz etmek neredeyse olanaksızdır (Petersen, 1978:533). Farklı kültür ve toplumsal yapılara mensup bireylerin aynı coğrafyada buluşması, göç olgusunun karmaşık doğasını daha da zor bir yapıya dönüştürür. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren akademik düzeyde geliştirilen tüm göç yaklaşımları, konuyu farklı boyutlarıyla ele almıştır. Sosyolojik, antropolojik, ekonomi temelli, hukuki, demografik, kültürel ve siyasi tüm yaklaşımlar, göç olgusunu farklı dinamikler perspektifinde açıklamaya çalışmıştır. Özetle, göç olgusunu açıklamaya yönelik tek ve genel bir yaklaşım henüz geliştirilememiştir ve geliştirilmesi de pek mümkün görünmemektedir. Küreselleşen uluslararası sistem dahilinde göç olgusuna disiplinler arası bir bakış açısı ile yaklaşmak son derece önemli bir gerekliliktir (İçduygu vd., 2014:35).

Göç hareketlerini istatistiksel olarak inceleyen en önemli teorisyenlerin başında, Ravenstein gelir. Ravenstein, 1885 yılında kaleme aldığı makalesinde, göç hareketlerini coğrafyalar arası mesafeler, terkedilen ve hedeflenen konumlarla ilgili coğrafi özellikler ve cinsiyet bağlamlarında ele almıştır (Ravenstein, 1885:199). Bu çalışmada öne çıkan unsurlar; göç akımlarının çekim merkezlerinin endüstri ve ticaret merkezleri olması, kırsal ve kent ayrımında önce kırdan kente, sonra da daha uzak yerlerden kırsal bölgelere doğru bir yönelme yaşanması, kırsal kesime dahil bireylerin, kentlilere göre göçe daha meyilli olması, ayrıca kadınların kısa, erkeklerin uzun mesafelere göç etmeye daha yatkın olması şeklinde ifade edilmiştir (Ravenstein, 1885:198-199). Ravenstein'in yaklaşımını daha da geliştiren Everett Lee, göç hareketlerini itici ve çekici unsurlar perspektifinde ele almıştır.

Lee, göç hareketlerinin dinamiklerini, orijin ülke, hedef ülke, araya karışan ya da durumu karmaşıklaştıran engeller ve bireysel faktörler olarak açıklamıştır. Ayrıca, göçe etki eden faktörleri; pozitif, negatif ve hiç etkisi olmayan (nötr) faktörler tanımlamasıyla incelemiştir (Lee, 1966:50). Bu doğrultuda, bireyler için hedeflenen coğrafyaların çekici ve olumlu etkileri pozitif, terkedilmesi planlanan coğrafyada, göç etmeye iten olumsuz unsurlar negatif ve bireyleri, göç hareketi ile ilgili olumlu ya da olumsuz hiçbir konuda etkilemeyen unsurlar da nötr olarak ifade edilmiştir. Sıralanan unsurlar, şüphesiz her birey için farklılıklar gösterebilir. Örneğin çocuklu bir aile için, hedef coğrafyadaki eğitim giderlerinin oldukça hesaplı olması pozitif bir unsur sayılırken, çocukları olmayan bir aile için eğitim giderleri o kadar da önemli bir etki unsuru olmayabilir. Ya da örneğin iklimi çok soğuk olan bir coğrafyada yaşayan ve bu iklim koşullarından memnun olan bir kimse için, görece daha sıcak coğrafyaların iklim koşulları itici bir unsurken, aynı coğrafyada ve soğuk iklim şartlarından mutlu olmayan bir kimse için hedef coğrafyaların görece sıcak iklim koşulları çekici bir unsur olabilir. Dolayısıyla, değişken koşullar, farklı bireyler için izafi bir şekilde ele alınmalıdır. Bu doğrultuda, kişisel düzlemde göç hareketleri için avantajları ve dezavantajları belirleyen yaş, cinsiyet, eğitim, ırk gibi demografik faktörlerin belirlenmesi, itme çekme yaklaşımı için çok önemli dinamiklerdir (Çağlayan, 2006:73). Lee'nin değerlendirmeleri, bu çalışma açısından da oldukça önemlidir. Alman bilim insanlarının göç hareketleri, büyük ölçüde Lee'nin bulguları bağlamında ele alınacaktır.

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar

Bu yaklaşımda, itici ve çekici unsurların içeriğinin belirlenmesi çok önemlidir. Terkedilecek yer ve hedeflenen yer için tüm avantajlar ve dezavantajlar pozitif/negatif olarak ayrıştırılsa bile bu hesaplama göç hareketinin mutlak belirleyicisi olamayacaktır. O halde sadece kişisel beklentiler üzerinden bir karar verebilmek mümkün görünmemektedir. Hesaba dahil edilmesi gereken sürecin nasıl gelişeceği. Göçün maliyeti, hukuki süreçler ya da ulaşım imkanları gibi konuların da sürece dahil edilip, düşünülmesi gerekmektedir. Ayrıca farklı toplumların göçmenlere yaklaşımı, ırksal faktörler ya da ülkeler arası değişkenlik gösterebilen katı göç yasaları da önemli etkenler arasında olacaktır.

Lee'nin geliştirdiği yaklaşımları daha derinlemesine analiz eden bir başka isim, William Petersen'dir. Petersen, itici veya çekici olarak nitelenen unsurların altında yatan sebepler üzerine yoğunlaşmış ve göç tiplerini dört farklı grupta incelemiştir. İlk grup için (ilkel göçler) etkili olan unsurlar; çevresel sebepler ya da yaşam alanlarının kötü doğal koşulları olarak ele alınmıştır. Bu grupta, coğrafi şartların zorluğu, bireyler üzerinde göç etmek için itici bir baskı unsuru oluşturur.

Diğer bir tip, zorlama ya da yönlendirme ile yapılan göçlerdir. Siyasi kurumlar ya da sosyal baskılar sonucu oluşan gerilim unsurları, bireyleri göç etmeye zorlayabilir (Petersen, 1958:261). 1933-1938 Almanya'sında gelişen olumsuz şartlar, yükselen anti-semitizm ve Yahudi bilim insanlarının göç etmeye zorlanmaları tam da bu tipteki göç hareketleri dahilinde örneklendirilebilecek hadiselerdir. Yönlendirmede ise, gerçekleşen tüm baskı ve olumsuz şartlara rağmen, bireylerin iradelerini kullanarak göç kararı verip vermemeleri ifade edilmektedir. Zorlamada bir mecburiyet, çaresizlik ve seçeneksizlik varken, yönlendirmede bireylerin kısıtlı da olsa, bir karar mekanizması dahilinde seçme şansı vardır. Bu ayrıma Alman bilim insanlarının göç hareketleri incelenirken tekrar dönecektir çünkü araştırmanın dahilinde bazı Yahudi bilim insanları göç etmek için zorlanırken, bazılarına (kendilerinin Yahudi olmayıp eşlerinin Yahudi olmasından ötürü) seçenek sunulmuştur. Üçüncü tip, serbest göçlerdir. Bu gruba dahil olan bireyler için herhangi bir zorlayıcı unsur yoktur ve göç edecek birey, kendi kararını kendi beklenti ve hesaplamaları dahilinde almaktadır. Petersen'in üzerinde durduğu son grup ise, kitlesel göçlerdir. Bu tarz göç hareketlerinde, kitlesel bir hareket vardır ve bu hareketin doğasını da büyük ölçüde küreselleşmeyle yaşanan gelişmeler oluşturur. İletişim, ulaşım, bilişim ve

teknoloji alanlarında yaşanan ilerlemeler, öncü göçmenlerin ardıllarına bilgi aktarımlarının da etkisiyle, göçü kolektif bir yapıya dönüştürecektir.

Öncü göçmenlerin, kendilerinden sonra sürece dahil olacak göçmenler açısından önemi, göç yaklaşımları içinde, göçmen ilişkileri ağı bağlamında değerlendirilmektedir. Bu tecrübeyi önceden yaşamış bireyler, onlardan sonra gelmesi olası bireyler için önemli bir bilgi kaynağı olmaktadır. Hedeflenen coğrafya ile ilgili olumlu ya da olumsuz tüm koşullar bu sayede önceden aktarılabilir ve böylece göç hareketine dahil olacak bireyin karar aşaması süreci için, önemli bilgiler sağlanmış olur. 1933 yılında Almanya'dan Türkiye'ye doğru başlayan Yahudi bilim insanlarının göç sürecinde, bu yapıdan da faydalanılmıştır. Bu konu ile ilgili detaylı incelemeler, aşağıdaki bölümde ele alınacaktır.

Alman Bilim İnsanlarının Türkiye'ye Göçü, İtici ve Çekici Unsurlar

Bu bölümde, Yahudi Alman bilim insanlarının Türkiye'ye doğru olan göç hareketleri tarihsel perspektifte ele alınacak, süreç dahilinde de itici ve çekici tüm unsurlar belirlenmeye çalışılacaktır. Atatürk'ün Darülfünun ile ilgili mevcut eğitim sisteminin eksiklerinin belirlenmesi dahilinde Profesör Malche'den hazırlamasını istediği raporun önemli noktaları daha önce belirtilmişti. Sistemin eksiklerinin belirlenmesinin ardından hızlıca yeni bir yapılandırmaya gidilmesi kararlaştırılmıştır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken, 1933 yılında Almanya'da önemli bir yasa kabul edilmiştir. Bu yasanın adı "Devlet Memuriyetinin Meslek Olarak İfasına Yeniden Dönüş Yasası" idi. Bu yasa dahilinde Yahudi birçok Alman bilim insanının ya memuriyet statüsü kaldırılmış, ya da meslek hayatına son verilmiştir. Tarihsel perspektifte, Türkiye'de gerçekleştirilmesi planlanan üniversite reformu ile, Almanya'da yaşanan bu olumsuz gelişmeler aynı zaman dilimine rastlamaktadır.

O tarihlerde üzerinde durulması gereken bir başka önemli isim, Prof. Philipp Schwartz'dır. 1930'lu yıllara doğru Almanya'da başlayan olumsuz koşullar sebebiyle Frankfurt Üniversitesi Patoloji Bölümü'ndeki görevine son verilen ve Zürih'e yerleşen Prof. Schwartz, Prof. Malche'nin de yakın dostudur. Prof. Schwartz Zürih'e gittiğinde, onun durumunda olan, mesleklerinden uzaklaştırılmış veya Almanya'yı terk etmiş başka eğitimcilere de fayda sağlaması açısından Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Derneği'ni

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar

kurmuştur. Bu dernek Almanya'yı terk etmek zorunda kalmış bilim insanları için büyük önem taşımaktadır. Bir çeşit yardımlaşma ve haberleşme ağı konumunda hizmet veren dernek, bu bilim insanları için fırsat olabilecek hedef ülkeleri belirlemekte ve bu ülkelerle bilim insanları arasında aracı bir kurum olarak hizmet vermektedir.

Prof. Malche, Prof. Schwartz ile iletişime geçerek, Türkiye'de önemli bir üniversite reform hareketine girildiğini ve bu doğrultuda ülkenin çok sayıda bilim insanına ihtiyaç duyacağını belirtmiştir. Bu oluşumun Yahudi kökenli Alman bilim insanları için bir "fırsat" olduğunu da belirten Prof. Malche, Prof. Schwartz'dan gerekli adımları atmasını istemiş ve o andan itibaren de Türkiye'ye gelebilecek muhtemel eğitimcilerin kimler olabileceği araştırılmaya başlanmıştır. Prof. Schwartz önderliğinde başlayan transfer sürecinde, çoğunluğu İstanbul'a gelmek üzere (bir kısmı da 1935 yılında Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasının ardından bu fakülteye yönlendirilmiştir) yaklaşık 200 bilim insanı Türkiye'ye göç etmiştir.⁵ Süreç dahilinde Türkiye'ye gelen profesörlerin en çok yerleştiği yerler Fen ve Tıp Fakülteleri olmuştur.⁶ Göçmen profesörlerle ilk dönemde beş yıllık sözleşmeler yapılmış ve bu süre büyük çoğunluğu ile daha sonra bir beş yıl daha uzatılmıştır. Birçoğu hızlıca Türkçeyi öğrenmiş ve uzmanlık alanlarında önemli Türkçe yayınlar yapmışlardır.

Prof. Malche, Türkiye seçeneğini neden bir "fırsat" olarak nitelendirmiştir? Çalışmanın içeriği dahilinde bu nitelendirme son derece önemlidir çünkü bu fırsatların anlamı, Alman bilim insanları açısından, göç hareketlerinin de çekici unsurlarını oluşturacaktır.

Bu noktada, "işe karışan engeller" konusunda da bilgi vermekte faydalı olacaktır. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi, göç hareketlerinin; bireysel nedenler, terkedilen ve hedeflenen yer ile ilgili dinamikler bağlamında

⁵ 1930'lu yılların Amerika, İngiltere ve Türkiye nüfus oranları göz önüne alındığında, Türkiye'ye Almanya'dan göç eden bilim insanı sayısı oldukça yüksek bir orandadır. O tarihlere Amerika'nın nüfusu yaklaşık 145.000.000, İngiltere'nin nüfusu 46.000.000 ve Türkiye'nin nüfusu da 15.000.000'dur. Ayrıntılı istatistik için bkz.

<https://www.census.gov/topics/population/publications.1933.html> & <http://www.populstat.info/Europe/unkingdc.htm> Erişim, (11.06.2019)

⁶ 1933 yılından itibaren Türkiye'ye gelen eğitimcilerin detaylı bilgileri için bkz. Widmann, Horst. (2000). *Atatürk ve Üniversite Reformu*. Kabcacı Yayınevi, İstanbul. s. 101-111.

şekillendiği, bir de tam arada duran bir takım engelleyiciler ile belirlendiği belirtilmiştir. Almanya'yı terk etmeyi planlayan göçmenler için de süreci zorlaştırabilecek bir takım engeller oluşmuştur. Dönemin haberleşme şartlarının yetersizliği ve ulaşım imkânlarının zorluğu açısından göç hareketi ve bu hareketin sonuçları tam olarak kestirilememektedir. Bilgi akışı da görece sınırlı olduğundan, bu yolculuk bazıları açısından sonu belli olmayan bir macera şeklinde algılanmıştır. Bu noktada bilgi akışı; uzun süren mektup yolculukları ya da önemli ölçüde Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Derneği'nin çabaları sayesinde sağlanmıştır. Bir başka önemli sorun da yurt dışına çıkması muhtemel bilim insanlarının sahip olduğu servetleri beraberinde getirmeleri ile ilgili Alman Hükümeti'nin getirdiği kısıtlamalardır. Birçoğu, yeterli para transferini yapamayacak durumda bırakılmış hatta bir kısmının da banka hesaplarına el konmuştur (Neumark, 1982:30-31).

Çekici unsurlara geçmeden önce yaşanan göç hareketinin temel nedenlerini belirtmek yerinde olacaktır. Bu temel nedenler, Alman bilim insanları için yeterli "itici" unsurları oluşturacak ve bu bağlamda da göç hareketleri için gerekli altyapının oluşması sağlanacaktır. Önceki bölümlerde de ele alınmış olan Yahudi düşmanlığı şüphesiz en etkili unsurların başında gelmektedir. Toplumsal ve siyasi zeminde yankı bulan ırksal nefret, kısa zamanda Yahudi kökenli bu insanlar için gerekli baskıyı ve huzursuzluğu oluşturmuş, önemli bir itici unsur olmuştur. Devlet Memuriyetinin Meslek Olarak İfasına Yeniden Dönüş Yasası bağlamında mesleklerinden uzaklaştırılmış veya emekli edilmiş bilim adamları yerine, ırksal unsurlar önemli ölçüde gözetilerek, hükümet lehine çalışan isimler yerleştirilmiştir.

Okullar ve yükseköğretim kurumları kısa zamanda Nazi Partisi mensupları veya partiye çok yakın isimlerle doldurulmuştur (Neumark, 1982:29). Bu gelişme de mesleklerinden uzaklaştırılmış insanların, liyakat esaslı meslek yaşamı ile ilgili umutlarını kısa zamanda boşa çıkarmıştır. Son derece onur kırıcı bu gelişmeler de önemli bir itici unsur olarak göze çarpmaktadır. Yine bu bağlamda mesleklerinden uzaklaştırılmış bu değerli bilim insanlarının yaşadıkları maddi güçlükler de bu aşamada büyük önem arz eder. Meslekte kalmış olan bilim insanlarının da maaşlarının çok yüksek olduğu söylenemez. Dönemin Almanya'sı için ekonomik koşulların son derece çetin olduğu düşünülürse, geçim sıkıntısı bazı bilim insanları için o kadar önemli bir duruma gelmiştir ki, bu insanların büyük kısmı ek işler yaparak hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar

Almanya'da bulunan Yahudi bilim insanları yaşanan süreç dahilinde zaman zaman sözlü taciz ya da fiziksel şiddete de maruz kalmışlardır. Bu şekilde gerçekleşen olaylar da oldukça vahim ve itici olarak nitelendirilebilecek unsurlardandır. Fritz Neumark, anılarını kaleme alırken bu tarz olaylardan sıklıkla bahsetmiş, Nazi sempatzamı öğrenciler tarafından şiddete maruz kalan eğitimcilerin durumunun ne kadar çaresiz olduğunun altını çizmiştir (Neumark, 1982:34-35). Bahsi geçen bilim insanları için psikolojik etkisi oldukça ağır olarak başka bir travma daha olmuştur. Uzun yıllardır beraber çalıştıkları birçok bilim insanı, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin yükselişi ile, mevcut yönetime bu siyasi oluşuma destek olmuş, Yahudi kökenli bilim insanlarına yüz çevirmiş ve bu dışlanmışlık hissi, Yahudi bilim insanlarını son derece rencide etmiştir. Ayrıca iktidara çok yakın olan ya da kısa zamanda yakınlaşan başta bazı üniversitelerin rektörleri olmak üzere bir takım yöneticiler de yine bu insanları dışlamışlardır. Bu doğrultuda, mevcut iktidarı eleştiren, ya da iktidarın daha ılımlı bir siyaset izlemesi doğrultusunda fikir beyan eden birçok rektör de görevlerinden hızlı bir şekilde uzaklaştırılmıştır.⁷

Petersen'in göç tipleri ele alınırken zorlama ve yönlendirme unsurlarından bahsedilmişti. Süreç dâhilinde Alman bilim insanlarının yaşamış olduğu bir başka olumsuzluk, eş durumları ile ilgili çok talihsiz bir seçime maruz bırakılmaları olmuştur. Alman hükümeti tarafından bir kısım bilim insanına meslekten atılmak ya da atılmamak veya ülkeyi terk edip etmemek ile ilgili bir seçenek sunulmuştur. Bu seçimde bir yönlendirme, bir başka söylemle göç edip etmeme konusunda bir irade gösterme şansı sunulmuş görünse de durumun içeriği hiç de öyle değildir. Kendileri Yahudi olmayan, eşleri Yahudi olan Alman bilim insanlarına, ancak eşlerinden ayrılırlarsa bir fırsat verileceği söylenmiştir. Böyle talihsiz bir baskı unsuru karşısında birçok bilim insanı eşini terk etmemeyi seçmiş, ülkeyi ya da mesleğini terk etmiştir.

⁷ Fritz Neumark rektörlerin ve üst düzey üniversite yönetiminin görevden alınması ile ilgili, "Boğaziçine Sığınanlar" adlı eserinde, dönemin Frankfurt Üniversitesi rektörü Prof. Wilhelm Gerlo'nun durumunu ele almıştır. 1932 yılında yaptığı bir konuşmada eğitim politikaları ile ilgili hafif de olsa mevcut iktidarı eleştiren profesör, kısa zamanda meslekten ihraç edilmiştir.

1930'lu yılların göç hareketleri, hukuki bağlamda da düşünülecek olursa, uluslararası perspektifte yeterli gelişmelerin henüz yaşanmamış olması da önemli bir unsur olarak belirlemektedir. Zaman zaman hayati endişelerden ötürü sözü edilen göç hareketlerine girişen bu bilim insanlarının, göçmenler olarak hukuki statüleri ve hakları, uluslararası hukuk tarafından o yıllarda henüz belirlenmemiştir. Böylesine büyük bir yasal boşluk haliyle bu insanların mevcut konumları ve gelecekleri ile ilgili önemli kaygılar duymalarına sebep olmaktadır. Bu yasal boşluk, 1951 yılında Cenevre Sözleşmesi'nin imzalanmasına kadar devam etmiştir.⁸ Mültecilerin hukuki statüsüyle ilgili gelişmeler de ancak bu itibaren uluslararası hukuk alanında yankı bulabilmiştir. Örneğin Türkiye dışında olan ve Almanya'dan ayrılmış birçok Yahudi kökenli bilim insanı, çalışma izinlerinin iptali ya da sınır dışı edilme korkusu ile yüz yüze kalmışlardır. Bu da dolaylı olarak Türkiye'ye gelebilmek için bir itici unsur oluşturmuştur, çünkü Türkiye o yıllarda yasal prosedürler ve resmi izinler açısından bürokratik ve hukuki işleyiş açısından bu göçmenlere önemli kolaylıklar sağlamıştır.

Türkiye'nin önemli bir hedef ülke olması öncelikli olarak güvenli bir yaşama ve çalışma alanı sağlayacak olmasından kaynaklanır. Ülkenin başında Atatürk gibi, hem ulusal hem de uluslararası perspektifte muazzam başarılar elde etmiş kahraman bir asker-devlet adamının varlığı, modern Türkiye'yi oluşturma adına gerçekleştirdiği devrimler ve onun etkileyici karizması da Türkiye'ye göç etmeyi hedefleyen bilim insanları için başlı başına bir güven duygusu yaratmıştır. Bunlarla beraber Türkiye bağlamında, Alman bilim insanları için pek çok çekici unsur daha vardır. Dönemin Almanya'sının ekonomik sıkıntıları ve ödenen düşük maaşlar düşünüldüğünde, Türkiye'ye geldiği takdirde, bir Alman profesöre teklif edilen ücret neredeyse Almanya'da kazandığının dört katına yakın olmuştur. Ayrıca gelen profesörlere maaşları zamanında ve sürekli olarak ödenmiştir (Neumark, 1982:16). Bu ekonomik avantaj önemli bir çekici unsur olarak ifade edilebilir.

Gelecek olan eğitimcilerin seyahat masraflarının Türk Hükümeti tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Özellikle fen bilimlerine mensup eğitimcilerin oldukça fazla ekipman ve laboratuvar malzemesi bulunmaktadır. Bu

⁸ Cenevre'de 28 Temmuz 1951 yılında 145 ülke tarafından imzalanmış olan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi, mültecilerin hak ve yükümlülüklerini içeren ilk uluslararası hukuk belgesi niteliğini taşımaktadır. Konu ile ilgili detaylar için bkz. <https://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html> (Erişim, 08.06.2019).

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar

tarz eşyaların taşınma masraflarının da Türk Hükümeti tarafından karşılanacak olması göçmen profesörleri büyük bir masraftan kurtarmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin sözü edilen bilim insanların eşleri hatta çoğunun asistanları için sağladığı izin koşulları da son derece önemlidir. Beraberinde eşlerini, asistanlarını getirebilecekleri gibi, bu insanların sonradan da gelebilmesi için önemli yasal kolaylıklar sağlanmıştır. Yine Almanya'da tutuklu bulunan bilim insanların serbest bırakılması ve Türkiye'ye gönderilebilmeleri için Türk Hükümeti tarafından yürütülen resmi işlemler büyük bir kararlılıkla sürdürülmüştür. Bu kararlılık, Türkiye'nin bu karşılıklı kazanım sürecinde Alman bilim insanlarına verdiği önemin de bir göstergesi olmuş ve bu insanlar için büyük bir güven duygusu yaratmıştır.

Gelen eğitimcilerin barınma masraflarının kendilerine ait olacağı kararlaştırılmıştır. Kira bedelleri Almanya ile karşılaştırıldığında, kur farkından da dolayı oldukça uygun olduğundan, göç eden eğitimciler oldukça konforlu koşullarda ve çok uygun fiyatlarla barınma ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu unsur da önemli bir avantaj olarak belirtilmelidir. Sözü edilen bu gibi avantajlı koşulların çoğu kısa zamanda, özellikle Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Derneği'nin haberleşme ağının da katkılarıyla kısa zamanda duyulmuş ve Türkiye'nin hedeflenebilecek bir göç ülkesi olması konusu büyük önem kazanmıştır. Göç olgusunun incelendiği bölümde göçmen ağları oluşumunun önemi vurgulanmıştır. Türkiye örneğinde olduğu gibi, öncü göçmenler de kendilerinden sonra gelebilecek yakınları ya da tanıdıkları için önemli bir model konumunda olmuşlar ve mevcut Türkiye'deki Alman bilim insanlarını ilgilendiren olumlu koşullar ile ilgili önemli paylaşımlarda bulunmuşlardır.

Benzer bir başka durum, Türkiye'deki üniversitelerde kurulan öğretmen-öğrenci ilişkisiyle alakalıdır. Alman profesörlerin Nazi sempatisini öğrenciler tarafından maruz kaldığı olumsuzluklara önceki paragraflarda değinilmişti. Profesörler Türkiye'ye geldikten sonra burada deneyimledikleri öğrenci-öğretmen ilişkisinin çok sıkı ve kalpten olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağın oluşumu da onlardan sonra gelecek diğer eğitimciler için önemli bir avantaj olarak ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, Neumark bu ilişki için şunları söylemiştir:

“Söylemek isterim ki, genel olarak öğrenci ve öğretmen arasında kurulan bağ hiçbir yerde Türkiye kadar kalpten ve uzun ömürlü olmamıştır...”

Gerçekten de hiç abartmadan iddia edilebilir ki, bir öğrenci ile “hocam” diye andığı profesörü arasında kurulan ilişki ancak tarafların birinin ölümü ile sona erer... Öğrenciler eski öğretmenlerine bile derin bir saygı beslerler. Böyle bir saygı kendini, hala rastlanan ve sadece yirmi yaşındakilerin veya yeni mezunların değil, hatta bu arada bakan olmuş büyüklerin bile el öpmesi ile açığa vurur...” (Neumark, 1982:98).

Türkiye’ye göç edecek bilim insanları açısından bir başka önemli avantaj da, birçoğuna yeni kürsüler açma ya da kürsü başkanlıkları teklif edilmesidir. Bu unsur akademik anlamda ilerlemeleri için önemli bir fırsat olmuştur. Örneğin Prof. Ernst E. Hirsch’e Uluslararası Ticaret Hukuku kürsüsü teklif edilmiştir (Hirsch, 1985:217). Aynı zamanda Türkiye’deki ılımlı ve misafirperver yaşam alanı bu eğitimciler için önemli araştırmalarını veya eserlerini yazma ya da tamamlamaları bakımından da bir oldukça verimli bir çalışma alanı yaratmıştır.⁹

Almanya’dan ayrılmış ya da ayrılacak hocalar için bir başka önemli durum “zaman” ve “fırsatlar” konusu olmuştur. Türkiye bu bağlamda da yine son derece çekici bir seçenek olarak belirmektedir. Yurt dışında kendilerine güvenli ve makul fırsatlar arayan bilim insanlarının çok hızlı bir şekilde seçenekleri değerlendirip kendilerine bir hedef ülke belirlemeleri gerekmektedir. Çünkü zamanla talep giderek hızlanacak ve ülkelerin de bu insanların maliyetlerini karşılayabilecek olanakları azalacaktır (Hirsch, 1985:217). Örneğin Amerika ve İngiltere, göç edecek bilim insanları için farklı sebeplerden ve kapasite ihtiyaçları ile ilgili kısıtlamalardan dolayı göçmenlere, giderek büyük zorluklar çıkarmaya başlamıştır. Bu anlamda da o dönemde Türkiye henüz kapasitesini doldurmamıştır. Ekonomik olarak çok büyük kaynaklar olmamasına rağmen Türk Hükümeti de bu göçmenlerden faydalanmak istemiştir. Henüz kapasitesini

⁹ Örneğin Prof. Rüstow, daha sonra İsviçre’de yayınladığı “Günümüzün Yeri” adlı büyük eserini İstanbul’da yazmaya başlamış ve eser ile ilgili büyük ilerlemeyi yine Türkiye’de bulunduğu süre içinde gerçekleştirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Neumark, Fritz. (1982). *Boğaziçine Sığınanlar-Türkiye’ye İltica Eden Alman İlim ve Sanat Adamları 1933-1953*. Çev. Şefik Alp Bahadır. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, İstanbul. s. 53-54. Benzer şekilde 11 yıl İstanbul’da kalan Prof. Erich Auerbach’da Mimesis isimli önemli filoloji eserini yine bu süreçte yazmıştır. Konu ile ilgili detaylar için bkz. Widmann, Horst. (2000). *Atatürk ve Üniversite Reformu*. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul. s. 172-173.

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar

doldurmamış Türkiye, bu bağlamda da göçmenler için önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Alman bilim insanlarının göç serüvenleri uluslararası göç perspektifinde özellikle itici ve çekici unsurlar bağlamında şekillenmiştir. Türkiye'ye göç eden bu insanların bir kısmı İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce, bir kısmı da savaş sonunda Türkiye'den ayrılmıştır. Bu ayrılma hareketlerinin de farklı sebepleri vardır ve bu çalışmanın sınırları dışında kalmaktadır. Ancak akılda tutulması gereken belki de en önemli husus, bu insanların memleket çapında bilimsel araştırmaların önünü açarak geleceğin eğitimcisi olacak binlerce öğrencinin hayatlarına dokunmuş olmalarıdır. Birçoğu ilerleyen yıllarda, Türkiye'den ayrılmış olmalarına rağmen, özellikle hatıralarında Türkiye için "ikinci vatanım" tanımlamasını yapacak ve Türkiye'yi minnetle anacaktır.

SONUÇ

İrksal nedenler, siyasi ve psikolojik baskılar, haksız suçlamalar, ölüm korkusu, meslekten uzaklaştırılma durumları veya özgürlüklerine getirilebilecek her türlü engellemeler bağlamında çok zor süreçlerden geçen Yahudi kökenli Alman bilim insanları, 1930'lu yıllarda umutlarını yeni coğrafyalara bağlamışlardır. Onlar için bu doğrultuda kaçınılmaz olan, yeni bir sayfa açmak; kısaca göç etmektir. Onlar için göç etmek, içeriğinde barındırdığı umut ışığı sayesinde kesinlikle denemeye değer bir seçenektir. Gitmelerine neden olan tüm sebepler, gidecekleri yerleri cazip kılan tüm avantajlar ve işe karışan engeller düşünüldüğünde tek makul seçenek göç olarak belirmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'nin modernleşme projesi bağlamında gerçekleştirdiği üniversite reformu ve tarihsel akışta tam da bu zamana rastlayan Alman bilim insanlarının göç hareketleri incelenmiştir. İncelemenin içeriği göç yaklaşımlarının itici ve çekici unsurları bağlamında ele alınmıştır. Göçmenler için terk edecekleri coğrafya ile ilgili temel itici sebepler ve hedef ülkeleri Türkiye açısından temel çekici sebepler irdelenmiştir. Ele alınan tüm bu süreç dâhilinde bu insanlar için göç, birtakım bilinmezlerine rağmen, akılcı ve önemli bir fırsat olarak göze çarpmaktadır.

Temel amacı Batı'nın bilimsel seviyesini yakalamak olan üniversite reformu, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle son dönemlerinde birçok aydın

tarafından da düşünölen ve modernleşmeyi destekleyen önemli bir gelişme olarak planlanmıştır. Ancak bu reformun gerçekleşmesi ve sağlam temellere dayanması ancak bir takım başka reformların başarılmasının ardından sağlanabilecektir. Bu noktada, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimleri bir defa daha hatırlamakta büyük fayda vardır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren hayata geçirilen devrimlerle, modern Türkiye'nin özgür düşünceli bireyleri için çok önemli kazanımlar sağlanmıştır. Eğitim, kültür, alfabe, kılık kıyafet, sosyal konum ve özellikle dil alanlarında başarılan devrimler, kısa zamanda sonuçlarını vermiş ve yeni üniversitenin potansiyel aydınlarını oluşturmuştur. Atatürk, "Tarihi yaşadığımız gibi yazdık, fakat geleceği Cumhuriyete inanlara, onu koruyanlara ve yaşatacak olanlara emanet etmek gerekiyor" (İnan, 1980:37) derken, yükselecek yeni nesilden ne kadar umutlu olduğunu ve bu neslin sorumluluklarını ve yine girişilen tüm modernleşme hareketlerinin ülkenin ve Türk Milleti'nin geleceği açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

Prof. Malche'nin raporu doğrultusunda eğitim sistemi ile ilgili birçok eksiklik vurgulanmış ve bu eksikliklerin giderilmesi için neredeyse gerekli tüm önlemler alınmıştır. Karşılıklı bir kazanım süreci olan "Üniversite Reformu ve Alman bilim insanlarının bu reformdaki rolleri" konunun her aktörü için önemli faydalar sağlamıştır. Karşılıklı kazanımlar konusunun detayları bir başka çalışma dâhilinde ele alınabilir, ancak belirtmek gerekir ki, dönemin Türkiye'sinin bilimsel araştırma ve yayın eksikliği düşünüldüğünde, göç eden bilim insanları özellikle kişisel girişimleri sayesinde birçok yeni dergi ve bilimsel araştırma başlatmıştır. Özellikle sağlık, iktisat, hukuk, arkeoloji ve biyoloji alanlarında önemli bilimsel araştırmaların önü açılmıştır. Kişisel, bilimsel ve özgün çalışmalar desteklenmiştir. Önemli konferanslar, sempozyumlar düzenlenmiş ve bu çalışmaların bir kısmı halka açık şekilde gerçekleştirilmiştir. Yine bu göçmenlerin özellikle kişisel ilişkileri sayesinde Avrupa ve Amerika'dan birçok yabancı dergi ve kitap Türkiye'ye getirilmiştir. Birçok yeni fakülte ve kürsü açılmış ve bu bilim insanları bilgilerini birçok Türk meslektaşına aktarmıştır.

KAYNAKÇA

- Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar
- Ash, M. G. (1999). Scientific Changes in Germany 1933, 1945, 1990: Towards a Comparison. *Springer*, 37(4), 329-354.
- And, M. (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu*. Özgür Yayınları, İstanbul.
- Bakan, S., Özdemir, H. & Demirkanoglu, Y. (2013). Türk Modernleşmesinin Bir Aracı Olarak Harf İnkılabı. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 41-60.
- Başbuğ, E. D. (2013). *Resmi İdeoloji Sahnede-Kemalist İdeolojinin İnşasında Halkevleri Dönemi Tiyatro Oyunlarının Etkisi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. (2010). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Çağatay, N. (1988). Atatürk Devrimlerinin Amaçları ve Esprisi. *Belleten*, LII(204), 993-1002.
- Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 67-91.
- Davison, R. (1990). *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923, The Impacts of the West*, SAQI Books, Texas.
- Friedlander, S. (2016). *Nazi Almanyası ve Yahudiler, Cilt I, Zulüm Yılları (1933-1939)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Görgün, M. (2018). *The Role of Turkish Theatre in the Process of Modernization in Turkey (1839-1946)*. Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Güler, A. (2000). *Dönüştürücü Liderlik Kavramı ve Dönüştürücü Lider Olarak Atatürk*. Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Hirsch, Ernst E. (1985). *Hatıralarım – Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi, Zaman Sınırlarını Aşam Bir Hayat Hikâyesi*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Hobsbawm, E. (2008). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. Y. Alogan (Çev.). Everest Yayınları, İstanbul.
- İçduygu, A., Erder, S. & Gençkaya Ö. F. (2014). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları: 1923-2023*. Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İnan, A. (1980). *Atatürk'ün Büyük Nutuk Müsveddeleri Üzerinde Arkadaşlarının Eleştirilerini Dinlemesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- Kısıklı, E. (2011). Harf Devrimi Sonrasında Yeni Harflerin Öğretiminde Usul ve Yöntemler. *Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, 680-692.
- Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk Dili-Belgeler*. TDK Yayınları, Ankara.
- Lee, E. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Mango, A. (1999). *Atatürk*. Sabah Kitapları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2009). *Türk Modernleşmesi-Makaleler 4*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Neumark, F. (1982). *Boğaziçine Sığınanlar-Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim ve Sanat Adamları 1933-1953*. Ş. A. Bahadır (Çev.). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, İstanbul.
- Özata, M. (2013). *Atatürk, Bilim ve Üniversite*. TÜBİTAK, Ankara.
- Özbudun, E. (1981). *The Nature of the Kemalist Political Regime*. In Atatürk Founder of a Modern State, Ed. Kazancıgil, Ali & Özbudun Ergun. C. Hurst & Company, London.
- Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Petersen, W. (1978). International Migration. *Annual Review of Sociology*, 4, 533-575.
- Rabkin, Yakov M. (1996). *International Scientific Migrations Today: New Perspectives*, (Ed.) Charum, J. & Meyer, J. Baptiste. Symposium Notes, Paris.
- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. *The Journal of Statistical Society of London*, 48(2), 167-235.
- Sander, O. (2008). *Siyasi Tarih 1918-1994*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Sayılı, A. (1988). Atatürk, Bilim ve Üniversite. *Bellekten*, LII (204), 1089-1104.
- Shaw, Stanford J. (1965). The Nizam-ı Cedid Army under Sultan Selim III 1789-1807, *Brill*, 18/19.

Üniversite Reformu Ve Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim İnsanları: Uluslararası Göç
Bağlamında İtici ve Çekici Unsurlar

Shaw, Stanford J. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II, Reform, Revolution and Republic, The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, London.

Uçarol, R. (2006). *Siyasi Tarih 1789-2001*. Der Yayınları, İstanbul.

Widmann, H. (2000). *Atatürk ve Üniversite Reformu*. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24782>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 03.07.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted: 03.07.2019
Accepted: 31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Çitci, Y. (2019). Bilgi Kuramlarını Anlamak: Yorumcu Bilgi Kuramı Üzerine bir İnceleme. *Journal of History School*, 41, 806-820.

BİLGİ KURAMLARINI ANLAMAK: YORUMCU BİLGİ KURAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yusuf ÇİFCİ¹

Öz

Bilgi kuramları, belirli bir gerçeklik algısına ve belirli ontolojik kabullere sahiptir. Bu bağlamda bilgi kuramlarının bilginin neliğine dair ölçütleri vardır. Bilgi kuramlarından bir tanesi olarak yorumcu bilgi kuramı, heterarşik-kaotik-kültüre bağlı ve inşa edilmiş gerçeklik algısından hareket etmektedir. Bu doğrultuda yorumcu bilgi kuramının kaotik bir gerçeklik anlayışı vardır. Böyle bir ontolojiden hareket eden yorumcu bilgi kuramı, bilgiye “kültürel bağımlılık” esasına göre anlam vermektedir. Yorumcu bilgi kuramı, kültürlere göre değişen sembol ve anlamlara vurgu yaparak, pozitivist bilgi kuramına karşıt olarak ortaya çıkmıştır. Bu makalede yorumcu bilgi kuramı, gerçeklik algısı ve ontolojik kabullerinden yola çıkılarak, epistemolojik kabulleri, yöntem ve teknikleri, temel yaklaşımları ve yorumcu bilgi kuramı ile elde edilen bilginin geçerlilik-güvenilirlik durumları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Yorumcu Bilgi Kuramı, Gerçeklik Algısı, Ontoloji, Epistemoloji, Bilginin Güvenilirliği.

Understanding The Epistemologies: An Analyse of the Interpretative Epistemology

Abstract

Epistemologies have a determined reality perception and determined ontological acceptances. In this sense, epistemologies have criterions about what the knowledge is.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, y.cifci@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6453-0084

The interpretative epistemology, as one of the epistemologies, makes for heterarchic/chaotic/culture-bound and built reality perception. In this direction, Interpretative epistemology has a chaotic reality perception. The interpretative epistemology, that makes for such an ontology, makes of knowledge on the basis of “cultural connection”. The interpretative epistemology, highlighting the cultures and the changing symbol and the meanings, has arisen as opposed to positivist epistemology. In this article, starting from the reality perception and ontological acceptances of the interpretative epistemology, the epistemological acceptances, method and techniques, basic approaches and the acceptability-trustworthiness-boundedness of the knowledge made by way of interpretative epistemology, are going to be examined.

Keywords: Interpretative Epistemology, Reality Perception, Ontology, Epistemology, Trustworthiness of Knowledge.

GİRİŞ

Bilim insanlık tarihinde, insanın dünyayı ve dünyadaki varoluşsal oluşları anlaması için kullandığı bir araçtır. Bu bağlamda bilim ve felsefe, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Ancak burada “Felsefe”nin altını çizmek gerekmektedir. Çünkü “bilim”, “felsefe”nin çocuğudur (Özlem, 1999:122). Bu doğrultuda varoluşu anlamlandırmaya çalışan bütün öğretilerde bilime ve bilimsel algılamaya (felsefi algılamaya) ortaya çıktığı ilk anda olmasa bile, daha sonraları büyük önem verildiği bilinmektedir.

Bilimin önemi insanoğlunun etrafını ve kendini “doğru” anlamasına-algılamasına temel teşkil etmesi açısından ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda “bilim” bir bütün olarak değerlendirilse de; pratikte ve zamansal-mekânsal çizgi üzerinde çeşitli kamplara ayrılmıştır. İnsanoğlu önceleri varoluşunu ”mit”lerle anlamlandırmaya çalışmış, daha sonraları ise dini öğretilerle anlam dünyasını şekillendirmiştir. Modern dünyaya geçişte ise, dini öğretiler yerine yeni “kuram-paradigma-teori”ler² insanoğlunun bakış açısını belirlemede büyük rol oynamışlardır.

Modern dönemde ortaya çıkan pozitivist bilgi kuramı, bilindiği üzere 16. yüzyılda doğa bilimlerindeki deneyci yöntemin gelişmesi ile birlikte insanoğlunun kullandığı temel yöntem haline gelmiştir. (Alatlı, 2010:718-817) Ancak 16. yüzyıldan itibaren kilisenin gerçeklik dairesini sarsmaya başlayan bu yeni bilgi paradigması, bilindiği üzere 20. yüzyılda ortaya çıkan yeni fizik

² Burada bilimsel paradigmalar ile beraber yarı-kuram olarak değerlendirilen ideolojilerin de büyük paylarının olduğu ayrıca ifade edilmelidir.

yasaları ile değişmeye başlamıştır. 20. yüzyılda Albert Einstein'ın “Hareketli Cisimlerin Elektrodinamiği Üzerine” (Einstein, 2002:41) isimli makalesi ile beraber, Görecelilik (İzafiyet) Teorisi olarak ortaya çıkan yeni bakış açısı, Wilhelm Dilthey ile başlayan ve Max Weber³ ile devam eden yeni paradigmanın oluşmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Eylem Bilim, Pozitivist Ötesi Bilgi Kuramı, Yorumcu yaklaşım, Nitel Teori, Yorumsayıcı Yaklaşım ve de son olarak Hermeneutik⁴ olarak da bilinen Yorumcu Bilgi Kuramı, Dilthey'in epistemolojik devrimine bağlı olarak düşünülebilir. Bu bağlamda Dilthey'in “tin bilimleri epistemoloğu” olarak nitelendirildiği bilinmektedir (Özlem, 1999:69). Nitekim yazılı eserlerin açılması sanatı olarak bilinen hermeneutikten (Dilthey, 2011:96) yola çıkılarak oluşturulan Yorumcu Bilgi Kuramı, pozitivist bilgi kuramının “tekevrensel ve ezeli hakikat” (Özlem, 1999:76) düşüncesine karşıt olarak; diyalektiğin diğer ucunda şekillenmiştir.

Yorumcu Bilgi Kuramı, ortaya çıktığı dönemden itibaren Pozitivist Bilgi Kuramına karşıt bir konum edinmiş ve bu minvalde ilerlemeye devam etmiştir. Bu makalede, Yorumcu Bilgi Kuramına ait felsefi konum yorumcu bir yaklaşımla anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Bilimsel paradigmaların piramidal yapılarına dikkat edilerek, öncelikle Yorumcu Bilgi Kuramının gerçeklik algısı daha sonra ise yorumcu bilgi kuramına ait ontolojik kabuller değerlendirilecektir. Sonrasında yorumcu bilgi kuramına ait epistemolojik kabuller, daha sonra yöntem ve teknikler ve temel yaklaşımlar ve de en sonunda ise Yorumcu Bilgi Kuramı ile elde edilen bilginin geçerlilik, güvenilirlik ve sınırlılıkları incelenecektir.

1. GERÇEKLIK ALGISI VE ONTOLOJİK KABULLER

Ontoloji, diğer bir adıyla varlık bilimi (Demir ve Acar, 2002:312) bilimsel manada yapılacak bir incelemede kullanılan mercek camının merkezini teşkil etmektedir. Ancak ontolojinin önemi aslında, ilgili bilimsel yaklaşımın “gerçeklik” olarak neyi ya da neleri aldığıyla ilgili olarak değişmektedir. Mitolojide “sisifos işkencesi” (Camus, 2013) olarak ifade edilen “bilme” şekillerinden biri olan bilimsel bilginin üretilebilmesi için birer araç vazifesi

³ Yorumcu Bilgi Kuramına eylem bilim adının verilmesinde temel rolü Weber üstlenmektedir. Nitekim Weber'e göre, Sosyal Bilim'in, bir amacı bulunan toplumsal eylemi incelemesi gerekmektedir (Neuman, :2006a:130).

⁴ Hermeneutik Eski Yunan Mitolojisindeki “Hermes” isimli Tanrıya dayandırılmaktadır. Hermes, kendisi de bir Tanrı olarak, diğer Tanrıların arzularını ölümlülere iletmekle görevlidir. Hermeneutik'in kelime anlamı, anlaşılması zor olanı basit hale getirmek (Neuman, 2006a:130) olarak ifade edilmektedir.

gören bilgi kuramlarından biri olan yorumcu paradigmanın, gerçekliğe ilişkin kabulleri onun ontolojisini diğer bir ifade ile varoluşsal zaman ve mekânda bulunduğu konumu belirlemek için büyük önem ihtiva etmektedir.

Bilindiği üzere pozitivist bilgi kuramı, gerçekliği nesnel bir “şey” olarak görmektedir. (Yıldırım ve Şimşek, 2013:56) Pozitivist bilgi kuramına göre gerçeklik, her gözde aynı görüntüyü, her kulakta aynı tınıyı ve her kalpte aynı duyumsamayı oluşturan bir itkidir. Bu anlamda pozitivist bilgi kuramına göre gerçeklik, her zaman ve mekânda bir “aynı”lık taşımaktadır. Bu doğrultuda son olarak söylenmesi gereken şey ise, pozitivist bilgi kuramına göre; gerçekliğin, bireyin dışında ve bireyden bağımsız olarak var olduğu ve bu gerçekliğin kendine özgü bir işleyişinin ve yasalarının olduğudur (Yıldırım ve Şimşek, 2013:56-57). Ancak yorumcu bilgi kuramının çıkış noktasını pozitivist bilgi kuramının tam olarak bu algısı oluşturduğu içindir ki; yorumcu bilgi kuramı, gerçekliği Einstein’ın göreceliliğine (Einstein, 2002:41; Doğanay, 2012:18) ve Nietzsche’nin inşasına dayandırmaktadır. Nitekim Nietzsche’nin hakikat ya da gerçeklik hakkındaki şu ifadeleri yorumcu bilgi kuramının inşacı karakteri ve göreceliliği bahsi için kayda değerdir: “İnsan hakikati bir hatadır, ne kadar göz varsa, o kadar da hakikat vardır (Nietzsche, 2011:23; Russell, 2012:110-121).

Hakikatin ya da nesnelleştirilmiş ifade ile gerçekliğin nerede olduğu sorunsalı bilindiği üzere yüzyıllardır devam etmektedir. Nitekim “Hakikat ya da gerçeklik şeylerin kendi özlerinde midir? Yoksa düşüncede, anlama yetisinde midir?” (Tepe, 2003:51; Steiner, 2011:47-55) soruları uzun bir zamandır tartışılmaktadır. İşte tam da burada yorumcu bilgi kuramı ile pozitivist bilgi kuramının “hakikat” ya da “gerçeklik” olgusuna yaklaşımları farklılaşmaktadır. Çünkü yorumcu bilgi kuramı, pozitivist bilgi kuramının insanın varoluşsal olarak gerçeklikten bağımsız olduğu iddiasını kabul etmez. Çünkü evrenin mekanik olduğu savıyla ortaya çıkan “yasa”ların hiyerarşik bir dünya yarattığına dair olan “gerçeklik inancı”nı, yorumcu bilgi kuramı kabul etmemekte ve evrende bir kaosun ve heterarşinin olduğunu ileri sürmektedir (Sönmez ve Alacapınar, 2013:77; Glesne, 2013:12). Burada özellikle pozitivist bilgi kuramında olgunun hakikate dönüşmesi, diğer bir ifade ile yaklaşımın hakikate götüren bir yol açması üzerinde durulmalıdır. Bu doğrultuda pozitivist bilgi kuramında hakikatin bir nokta üzerinde sabitlenmesi durumu söz konusudur. Buna karşıt olan yorumcu bilgi kuramının reddiyesini ise, Jiddu Krishnamurti’nin şu ifadeleri

özetlemektedir⁵: “Eğer hakikat bir noktada sabitse; o artık hakikat değildir, yalnızca bir sanıdır.” (Krishnamurti, 2012:30)

Son olarak gerçekliğin keşif mi yoksa icat mı edildiği hususunda yorumcu bilgi kuramının yaklaşımına değinmek yerinde olacaktır. Çünkü pozitivist bilgi kuramının gerçekliği “somut”a sabitlemesi, gerçekliğin salt olarak “madde” üzerinden okunmasına sebep olmuştur. Bu anlamda pozitivist bilgi kuramında toplumsal düzenin de kalıba bağlandığı ifade edilebilir (Neuman, 2006a:122). Ancak yorumcu bilgi kuramında gerçeklik ortak kanıda olduğu gibi salt olarak “tin”in üzerinden okunmamaktadır. Nitekim, yorumcu bilgi kuramına öncülük ettiği ifade edilen Einstein’ın izafiyet kuramı da “madde ile belirlenebilirlik” (Einstein, 2002:99) esasına göre oluşturulmuştur. Bu bağlamda eylem bilim olarak yorumcu bilgi kuramı da eylemin maddenin doğasına karşı yapılmış bir hareket olduğunu kabul etmek durumundadır. Maddenin doğasına karşı yapılan bu hareketin ise, farklı kültürler içerisinde farklı anlamları ihtiva edeceği de yorumcu bilgi yaklaşımının; insana biçtiği “inşacı” ve “değer oluşturuca” karakterine işaret etmektedir.

İnsanı anlam üretici bir canlı olarak kabul eden yorumcu bilgi kuramının bu kabulünden ve yukarıda ifade edilen gerçeklik algısından hareketle; yorumcu bilgi kuramının ontolojik olarak zaman ve mekânını tespit etmek bir hayli zor görünmektedir.⁶ Bilindiği üzere her hangi bir kuramın-paradigmanın gerçekliğe ilişkin algısı, onun ontolojik temeline işaret etmektedir (Glesne, 2013:7). Ancak yorumcu bilgi kuramında bu bağlamda bir muğlaklığın olduğu ileri sürülebilir. Nitekim yorumcu bilgi kuramı zaten pozitivist bilgi kuramının katı gerçeklik anlayışına refleksif olarak ortaya çıktığı içindir ki; “salt olarak şöyle bir gerçeklik algısı ve ontolojik temeli vardır” ifadesi, yorumcu bilgi kuramının içsel tutarlılığını zedeleyecektir. Nihayetinde kaotik bir durumda insanın kendisine anlam temelli bir ontoloji kurduğu açıkça ifade edilebilir. Bu minvalde bu anlam temelli ontolojinin üzerine kurulan epistemolojik kabuller yorumcu bilgi kuramının anlamlandırılabilmesi için elzem görülmektedir.

2. EPİSTEMOLOJİK KABULLER

Toplum bir öz yaratımdır. (Sarıbay, 2006:132-136) Kendi kendini yaratma süreci içerisinde toplum çeşitli anlamlar ve anlam alanları üretmektedir. Bu doğrultuda bu anlam alanlarının üretilmesinde ve yorumlanmasında neyin “bilgi”

⁵ Yorumcu bilgi kuramının özellikle Uzak Doğu öğretileri ile de bağlantılı olduğu ayrıca ifade edilmelidir.

⁶ Nitekim yorumcu bilgi kuramının tüm varsayımları ile alakalı tartışmaların literatürde halen devam ettiği bilinmektedir.

olarak kabul edileceği büyük bir probleme ya da bilgi kuramlarının farklılıklarına işaret etmektedir. Nitekim bilindiği üzere gerçekliğin doğası hakkındaki inanç, ona sorulan çeşitli soruları ve neyin bilgi olarak dikkate alındığını etkilemektedir (Glesne, 2013:7). Bu doğrultuda epistemoloji, bilginin doğası, kaynağı, sınırları, doğruluğu, güvenilirliği, geçerliliği ile, elde edilme ve aktarılma biçimlerini; inceleme, araştırma ve sorgulamayı konu edinen disiplindir (Demir ve Acar, 2002:137). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi; gerçeklik dairesi içerisine konulan “şey” ya da “şeyler”, neyin bilgi olarak kabul edileceğini ya da reddedileceğini önceden belirlemektedir.

Yorumcu bilgi kuramının kaotik gerçeklik algısı ve bireye değer üreten ve anlam belirleyen bir özne olarak bakması ve doğayı bu şekilde yorumlaması, bilginin doğasını ilgili toplumun sosyal gerçekliğine bağlamaktadır. Nitekim pozitivist bilgi kuramının “değerden bağımsızlık” algısına yorumcu bilgi kuramı karşı çıkmaktadır. Çünkü hakikat hem zamansal hem de mekânsal olarak bir değer taşımaktadır (Williams, 2006:79). Bu doğrultuda pozitivist bilgi kuramının evrensel, geçerli, güvenilir, genellenebilir bilgi anlayışı yerine, yorumcu bilgi kuramı, görelî, kültüre ve değere bağlı, genellenemez ve ilgili toplumun sosyal gerçekliğine (değerler manzumesine) “bağımlı bilgi” anlayışını benimsemektedir (Sönmez ve Alacapınar, 2013:77). Diğer taraftan pozitivist bilgi kuramının “tek deneyim” esası, diğer bir ifade ile herkesin dünyayı aynı şekilde deneyimlediği yasası, yorumcu sosyal bilimde tam anlamıyla değişmektedir. Nitekim yorumcu bilgi kuramına göre insan deneyiminin birden çok yorumu mümkündür ya da birden çok gerçeklik olasıdır (Neuman, 2006a:134). Buradan hareketle pozitivist bilgi kuramının, doğru bilginin temelinde matematik ve mantığın olduğu ve sosyal verilerin sayılarla açıklanabileceği ve en nihayetinde ise neden-sonuç ilişkisinin “aynı”lığı savları (Sönmez ve Alacapınar, 2013:77), yorumcu bilgi kuramında yumuşatılmaktadır. Nitekim yorumcu bilgi kuramında bilgi, inşa edildiği kültür dairesi içindeki “değer-norm-kurum” temeline uygun⁷düştüğünde doğruluk hüviyetini kazanmaktadır. Bu bağlamda bilginin verilere dökülerek mukayesesi ve aritmetik ve mantık ilkelerince tanzim edilmeye çalışılması veyahut da aynı nedenlerin “şey”leri her ortamda aynı sonuçlara götüreceği gibi bir üst-belirlenim ilkesiyle, bilginin doğasını açıklamaya çalışmanın, yorumcu bilgi kuramıyla bağdaşmayacağı ifade edilebilir. Nihayetinde bilginin doğasına ve yorumcu yaklaşımın epistemolojik kabullerine Weber’in ifadesiyle; etkileşim içindeki bireyin eylemleri merkezinde bakılmalıdır (Weber, 2008:105). Burada

⁷ Son başlık altında yorumcu bilgi kuramıyla elde edilen bilginin geçerliliği ve güvenilirliği incelenirken doğruluk kuramları merkezinde bir anlamlandırma yapılmaya çalışılacaktır.

özellikle dikkat edilmesi gereken şey ise; bilginin doğası gereği bireyden bağımsızlığına, yorumcu bilgi kuramının getirdiği eleştiridir. Nitekim yorumcu bilgi kuramı, pozitivist bilgi kuramından sonra ona bir reddiye ya da eleştiri olarak çıkan bütün bilgi kuramları gibi, bilginin birey ya da toplum eylemleriyle inşa edilebilir doğasına işaret etmektedir. Bu doğrultuda yorumcu bilgi kuramı, pozitivist bilgi kuramının bilgiye verdiği mutlak deterministik karakteri eleştirerek (Doğanay, 2012:18), bilginin insan öznesinin ya da toplum öznesinin eyleminde inşa edilmesi üzerinde durmaktadır.

Dünyanın yalnızca zihindeki fikirlerden ibaret olduğu gerçeği (Brunton, 1998:98) üzerinde kurulan ontolojik temel üstünde inşa edilen “bilgi”, yorumcu bilgi kuramındaki bilginin doğasına işaret etmektedir. Bu anlamda yorumcu bilgi kuramının bilgiyi edinmede diğer bir ifade ile toplumsal eylemleri anlamada kullandığı yöntem ve tekniklerin yorumcu bilgi kuramının tam anlamıyla anlaşılabilirliği için incelenmesi gerekmektedir.

3. YÖNTEM VE TEKNİKLER

Pozitivist bilgi kuramına göre bilgiyi keşfetmek için, yorumcu bilgi kuramına göre ise, inşa edilmiş bilgiyi anlamak, yorumlamak ya da ilgili durumu betimlemek için çeşitli yöntem ve teknikler kullanılmaktadır. Burada gerçeklik algısı ve ontolojik ve epistemolojik kabullerden yola çıkılarak bir inceleme yapıldığında; pozitivist bilgi kuramının yine “madde”ye determine edilmiş bir algı etrafında hareket ettiği ve bilgiye ulaşmak için bu yönde yöntem ve teknikler kullandığı görülmektedir. Bu bağlamda özellikle deney, anket, ölçekler ve testlerin yöntem ve teknik olarak pozitivist bilgi kuramının yöntem ve tekniklerine öncülük ettiği ifade edilmelidir (Balaban Salı, 2012:136-141). Buradan da anlaşılacağı üzere, pozitivist bilgi kuramında kullanılan yöntemlerde, Fen Bilimlerindeki bağlamsal haliyle ya “madde” üzerinde deney yapılmakta ya da toplumsal durumlar da durağan birer madde gibi kabul edilerek anketler ve ölçeklerle yine durağan bir maddeye determine edilebilir, diğer bir ifade ile “sayıya dönüştürülebilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2013:55) bilgiyi keşfetme arzusu hâkimdir.

Yorumcu bilgi kuramına bakıldığında ise, eylemlerin toplum tarafından ya da mikro bağlamda bireyler tarafından ifa edilmesi sonucunda, anlam inşasının öz-üretimle oluştuğu kabulünden hareketle; eylemin içinde bir araştırmacı portresinin çizildiği ve araştırma esnasında etkileşimli yöntemlerin ya da diğer bir ifade ile empatik yöntem ve tekniklerin kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda yorumcu bilgi kuramı araştırmacıyı ilgili toplumsal eylem halinin içine dahil ederek, ilgili eylemin kendi içindeki öz halini kavramayı amaçlamaktadır.

Diğer bir ifade ile yorumcu bilgi kuramının temel saiki, insanların deneyimlerini olduğu gibi tanımlamaktır (Balaban Salı, 2012:142). Buradan hareketle yorumcu bilgi kuramının yöntem ve teknikleri; görüşme, gözlem ve belge incelemesi (Cemaloğlu, 2012:143-155) olarak sıralanabilir.

Yorumcu bilgi kuramının tekniklerinden bir tanesi olan görüşme, temelde soru sorup yanıt alma ile ilgilidir ya da diğer bir ifade ile ilgili topluma yöneltilmiş bir dinleyiştir (Punch, 2011:166; Baş ve Akturan, 2008:99). Görüşme, yüz yüze, eylemle ilgili olan bir kişi ya da grupla araştırmacı arasında geçecek şekilde düzenlenmektedir. Görüşme, daha önceden toplumsal eylemin niteliğinin derinlerine inmek maksadı ile belirli sorular ekseninde yapılandırılmış ya da spontane şekilde yapılandırılmamış olarak ilerletilebilir. Yorumcu bilgi kuramının diğer bir yöntemi ise, gözlemdir. Gözlem, insanların nasıl etkileşime girdiklerinin, kendi öz imgelerini nasıl inşa ettiklerinin ve başkalarına bunu nasıl sunduklarının sistematik bir biçimde izlenerek betimlenmesidir (Punch, 2011:176; Balaban Salı, 2012:150; Neuman, 2006b:569). Gözlem, araştırmacının etkin olarak katılımıyla katılımcı gözlem, ya da araştırmacının incelemek istediği toplumun içinde bulunarak sadece gözlem şeklinde iki farklı türde yapılabilir. Bilindiği gibi gözlem, genellikle sosyolojik ve antropolojik araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Kümbetoğlu, 2012:125). Son olarak yorumcu bilgi kuramının yöntemlerinden biri olan belge incelemesi, araştırılmak istenen konu hakkında bilgi içeren yazılı, görsel ya da işitsel materyallerin çözümlenmesidir (Balaban Salı, 2012:151). Genellikle temellendirilmiş kuram diğer bir adıyla dayanaklı kuram çalışmalarında diğer verilerle birlikte belge inceleme yöntemi kullanılabilir (Punch, 2011:180). Bu belgeler içerisinde; günlükler, kişisel notlar ya da biyografiler olabilir. Ancak burada özellikle dikkat edilmesi gereken, böylesi bir belge incelemesinde belgelerde ifade edilenler yorumlanırken belgenin genel bağlamının dikkate alınması gerektirir.

Yorumcu bilgi kuramının bütün yöntem ve teknikleri göz önüne alındığında, yine yorumcu bilgi kuramının temel gerçeklik, ontoloji ve bilginin doğasına dair algısına uygun olarak; inşacı, görelî ve ilgili olduğu kültüre “bağımlı bilgi” durumu çok net bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda pozitivist bilgi kuramının artık klişe haline gelen “deney” mantığından uzaklaşıldığında çoklu bir yapıyı anlamlandırmak adına çoklu bir yöntem ve teknik durumunun yorumcu bilgi kuramına hâkim olduğu ifade edilebilir. Nihayetinde yorumcu bilgi kuramında kullanılan modeller (temel yaklaşımlar) incelendiğinde, burada kısaca açıklanmaya çalışılan yöntem ve teknikler daha da pekişecektir.

4. TEMEL YAKLAŞIMLAR (ARAŞTIRMA DESENLERİ- MODELLERİ)

Bilindiği üzere yorumcu bilgi kuramı, bilgiye ulaşmada pozitivist bilgi kuramına karşıt olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle post pozitivist dönemdeki sosyal bilim araştırmalarına yorumcu bilgi kuramının temel yaklaşımlarının (modellerinin ya da araştırma desenlerinin) hâkim olduğu ifade edilebilir. Nitekim sosyal bilimlerde pozitivist paradigmanın -özellikle yorumcu paradigma ve yorumcu paradigmanın kabullerini benimseyen eleştirel paradigma ortaya çıktıktan sonra- paradigmatik yorgunluğu sonucu, yorumcu bilgi kuramı bugünlerde çok tartışılır bir hale gelmiştir. Bu doğrultuda araştırma deseni (modeli) olarak yorumcu bilgi kuramının, pozitivist bilgi kuramı ile ortak kullandığı kimi araştırma modelleri vardır. Nitekim örnek olay incelemeleri, alan çalışmaları ve tarihsel araştırmalar hem yorumcu bilgi kuramında, hem de pozitivist bilgi kuramında ortak kullanılan araştırma modellerindedir (Şimşek, 2012:97). Burada yorumcu bilgi kuramının gerçeklik dairesi içinde nüvelenen ontolojik ve epistemolojik kabullerin daha sağlıklı bir şekilde anlamlandırılabilmesi için, salt olarak yorumcu bilgi kuramına ait olan araştırma desenleri, betimlenmeye çalışılmıştır.

Yorumcu bilgi kuramına ait olan araştırma desenleri (modelleri), bilimsel araştırma ve bilim felsefesi literatüründe kimi farklılıklar gösterse de, genel olarak yorumcu bilgi kuramına ait dört farklı araştırma modelinden bahsedilebilir. Bunlar; 1. Etnografik Gözlemler (Etnografya) 2. Fenomenolojik çözümleme (Olgubilim), 3. Dayanaklı kuram (Temellendirilmiş Kuram) ve 4. Eylem araştırmaları olarak sıralanmaktadır.

Yorumcu bilgi kuramının ilk araştırma modeli Etnografya'dır. Etnografya olarak adlandırılan etnografik araştırma modeli, kültürel yoruma bağlıdır ve bu araştırma modelinde temel amaç, davranışın kültürel ve simgesel yönlerini ve bağlamını anlamaktır (Punch, 2011:153; Yıldırım ve Şimşek, 2013:76-77). Bu model insan davranışlarının kökenini inceleyen antropoloji alanında gelişmiş olup literatürde "kültür çözümlemesi" olarak da isimlendirilmektedir (Şimşek, 2012:98). Etnografya araştırma modelinde özellikle ifade edilmesi gereken ise, birey davranışlarının kültürel ve simgesel yönlerini betimlemek için, araştırma yöntem ve tekniği olarak katılımcı gözlem tekniğinin kullanılmasının daha faydalı olacağıdır (Karakaya, 2012:65-66). Sembollerle ilgili kültürel çağrışımları ya da diğer bir ifade ile sembollerin etkilerini araştıran etnografya (Baş ve Akturan, 2008:41-43) ilgili toplumlar arasındaki kültürel farklılığa ve

bilginin göreceliliğine (yorumcu bilgi kuramının ontolojisine ve epistemolojisine uygun olarak) direk işaret etmektedir.

Yorumcu bilgi kuramının ikinci araştırma modeli fenomenolojik çözümlerdir. Fenomenolojik çözümlere olarak bilinen ve olgubilim olarak da adlandırılan bu araştırma deseni, Edmund Husserl'in felsefesinden neşet etmiştir ve temel olarak (yorumcu bilgi kuramının gerçeklik algısına uygun bir şekilde) gerçekliği fenomenlerle açıklamaktadır (Baş ve Akturan, 2008:83-84). Fenomenoloji, özellikle gerçekliğin göreceliliği ve tekil gerçeklik yerine insanların gerçekliği nasıl algıladığı üzerinde durmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:80). Bu anlamda insanın değer üreten özneliği, bu araştırma deseninde çok açık bir şekilde görülmektedir. Özü görüntüleme yöntemi olarak da adlandırılan Fenomenolojinin ana varsayımı, yalnızca deneyimlerle yaşananların bilinebileceğidir (Şimşek, 2012:97). Bu doğrultuda, her toplumda “şey”e dair bir öz deneyim süreci bulunmakla beraber, bilginin özünü görüntülemek için “şey”in toplum nezdindeki durumu bilinmeli ve ona göre bir anlamlandırma yapılmalıdır.

Yorumcu bilgi kuramının üçüncü araştırma modeli Dayanaklı Kuram'dır. Dayanaklı Kuram ya da Temellendirilmiş Kuram adından da anlaşılacağı üzere, sosyolojinin temel piramidal yapısına uygun olarak toplumsal olarak “şey”den, kavrama ya da kurama gidilmesini sağlayan ya da diğer bir ifade ile kuram oluşturmanın yolunu açan bir araştırma modelidir. Yorumcu bilgi kuramının araştırma modeli olarak “dayanaklı kuram”, diğer kuramların, prosedürlerin üzerinde aşırı yoğunlaşmalarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Şimşek, 2012:99). Dayanaklı kuram, karmaşık sosyal davranışı araştırmak için geliştirilmiştir (Punch, 2011:159). Bu bağlamda dayanaklı kuram, bilimsel algıya özgün katkıyı amaçlamaktadır. Burada özellikle dikkat edilmesi gereken şey ise, dayanaklı kuramın araştırma modeli olarak kullanıldığında araştırmacıya toplumsal gerçeklikle ilgili çok farklı bir bakış açısı vereceğidir. Nitekim burada toplumsal eylemlerin kategorize edilmesinden çok, eylemler arası ilişkilerin kategorize edilmesi ve birbirleriyle bağlaştırılması söz konusudur.

Yorumcu bilgi kuramının araştırma modellerinden sonuncusu olan eylem araştırması, özünde katılımcıların kendi eylemlerini ve uygulamalarını değerlendirdikleri süreçlere dayanmaktadır. 1970'lerde Psikoloji alanında şekillenen bu araştırma deseni özellikle eğitimdeki sorunların çözümünde güçlenerek yaygınlaşmış bir modeldir (Şimşek, 2012:100). Eylem araştırması da yorumcu bilgi kuramının temel gerçeklik algısı ve ontolojik ve epistemolojik kabullerine uygun olarak ilgili toplumsal örgütteki problemlerin bizzat içinden ve yakından izlenmesi halinde bir süreç olarak ilerletilmektedir (Yıldırım ve Şimşek,

2013:84). Bu doğrultuda eylem araştırması Weber'in "eylembilim"ine uygun olarak sorunun kaynağının özüne inmeyi gerektirmektedir. Diğer bir ifade ile eylem araştırmasında toplumsalın eyleminde gerçeğin yansımaları aranmaktadır.

Görüldüğü gibi, yorumcu bilgi kuramının temel yaklaşımları (araştırma modelleri – araştırma desenleri), yorumcu bilgi kuramının özüne uygun bir şekilde ilerlemektedir. Ancak pozitivist bilgi kuramı ile yorumcu bilgi kuramının farklılaştığı en temel noktalardan bir tanesi olan bilginin geçerlilik-güvenilirlik ve sınırlılık sorunları, araştırma modellerinden elde edilen çıktılarının değerlendirilmesi hususunda büyük bir önem arz etmektedir. Bu doğrultuda yorumcu bilgi kuramı ile elde edilen bilginin geçerlilik-güvenilirlik ve sınırlılıkları ile ilgili çerçevenin çizilmesi sonucunda bu makalede istenilen sonuca ulaşılmış olunacaktır.

5. BİLGİNİN GEÇERLİLİK-GÜVENİLİRLİK VE SINIRLILIKLARI

Bilgi kuramlarının başlıca konuları bütün zamanlarda ortak bir şekilde; bilginin kaynağı, bilginin doğruluğu ve bilginin sınırları etrafında şekillenmiştir (Özlem, 2010:38). Diğer taraftan bilginin geçerliliği ve güvenilirliği ise, bilgi kuramlarının anlamlandırılabilmesi için büyük önem arz etmektedir. Ancak bilindiği üzere bilginin alanı ve sınırları sorunu, bilginin kaynağı sorunuyla yakından ilişkilidir (Arslan, 2003:46). Bu doğrultuda yorumcu bilgi kuramının bilginin kaynağı olarak toplumsal eylemleri görmesi ve bireyi ve de toplumu pozitivist bilgi kuramında olduğu gibi değerden bağımsız olarak görmemesi sonucunda, yorumcu bilgi kuramında bilginin geçerliliği ve sınırları; içinden yeşerdiği toplumun kültürel dairesine bağlanabilir. Nitekim pozitivist bilgi kuramında bilginin geçerliliği ölçme aracının olguyu doğru ölçmesine bağlanırken, yorumcu bilgi kuramında bilginin geçerliliği, olgunun olabildiğince derinden anlamlandırılabilmesine ve özünün görüntülenmesine bağlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:289-290).

Toplumsal eylemleri "ölçme"nin metresi olarak pozitivist bilgi kuramının kullandığı geçerlilik ölçütü, sayılarla ifade edilmektedir. Pozitivist bilgi kuramında geçerlilik deneysel veriye ve evrenin en iyi temsil edildiği örnekleme dayandırılarak açıklanmaktadır (Kümbetoğlu, 2012:49). Nitekim bu sayılar elde edilen bilginin güvenilirliğini ve sınırlarını ifade etmektedir (Karasar, 2013:148-150). Ancak yorumcu bilgi kuramında güvenilirlik iki farklı bağlamda incelenebilir. Bunlar en genel anlamda "iç güvenilirlik" ve "dış güvenilirlik" olarak ifade edilebilir. "İç Güvenilirlik" araştırmacının tarafsızlığını ve yansız olarak olayları gözlemlemesini ve değerlendirilmesini ifade ederken, "Dış

Güvenilirlik”, araştırılan toplumsal eylemin durumuna işaret etmektedir. Nitekim yorumcu bilgi kuramı, sosyal gerçekliğe kaotik ve değişken bir özellik atfettiği içindir ki; dış güvenilirlik araştırmanın yapıldığı zaman ve mekânla sınırlı kalacaktır. Yorumcu bilgi kuramı ile elde edilen bilgi diğer zaman ve mekânlara genişletildiğinde ise birtakım yanlışların ortaya çıkması muhtemeldir (Karasar, 2013:148-149).

Son olarak yorumcu bilgi kuramıyla elde edilen bilginin sınırlarına bakıldığında yine yorumcu bilgi kuramının ontolojik ve epistemolojik dairesine uygun bir durum ortaya çıkmaktadır. Nitekim doğruluk kuramlarından hareketle yorumcu bilgi kuramı ile elde edilen bilginin sınırlarına bakıldığında, makalenin diğer bölümlerinde ifade edilen “bağımlı bilgi” olgusuna tekrar dönmek gerekmektedir. Çünkü doğruluk, bilginin sınırı olarak kabul edilirse eğer; bir bilgi ya da bir önerme, olguya uygun düştüğü zaman “doğru” sıfatını kazanacaktır (Tepe, 2003:168-169). Aksi takdirde ilgili bilgi yanlış olarak değerlendirilecek, diğer bir ifade ile olguya uygun düşmediği için, “yanlış” terimiyle etiketlenecektir. Bu doğrultuda kültürel inşacı ya da öz üretimci ve kaotik bir kaynaktan bilginin üredığı kabulüyle hareket eden yorumcu paradigmaya göre, bilgi, kültüre bağımlı ve kültürün zaman ve mekânıyla sınırlıdır.

ÖZGÜL BAĞLAM

Yorumcu bilgi kuramı, pozitivist bilgi kuramına karşıt olarak ortaya çıkmış ve pozitivistin katı döngüsellliğini kırmıştır. Nitekim kaotik gerçeklik anlayışı ve anlam temelli ontoloji ve bunların üzerine inşa edilen yine kültürel oluşumcu epistemoloji ile beraber; Dilthey, Weber ve Einstein’ın “izafiyet” teorisiyle şekillenen ve anlamsal ağırlığını kazanan yorumcu bilgi kuramı, post modernizm tartışmalarının başını çekmektedir. Nitekim post modernizmi, post pozitivistimi, inşacılığı ve hermeneutiği kendisine felsefi temel olarak alan yorumcu bilgi kuramı, gerçekliğin salt olarak bir şeye indirgenmesine karşı çıkmaktadır ve gerçekliğin insanların gözlerinde farklı farklı görüntülerinin olduğunu dile getirmektedir. Bu bağlamda yorumcu bilgi kuramı indirgenmiş bir gerçeklik algısından çok, toplumsal eylem alanlarında gerçekliğin çoğaldığını ifade etmektedir. Bu minvalde kendisine anlam temelli bir ontoloji kuran yorumcu bilgi kuramı bu anlam temelli ontolojinin üzerinde bilgiyi değerlendirmekte ve yorumlamaktadır.

Kullandığı yöntem ve tekniklere bakıldığında yorumcu bilgi kuramının Bergsoncu bağlamda insanın daha çok hem fiziksel hem de metafizik anlamda

“sezgisine yönelik” ya da diğer bir ifade ile insanın hislerine yönelik bir yönelime girdiği görülmektedir. Diğer taraftan yorumcu bilgi kuramının araştırma modelleri (araştırma desenleri – temel yaklaşımları) de yine aynı gerçeklik ve ontolojik algı çerçevesinde ilerleyen bilgi kabulüne dayanmaktadır. Nitekim öncelikle Weberyen tarzda toplumsal eylemin ve değer oluşturuca bireyin merkeze konulması ve oradan çevreye ya da bilginin kendisine doğru gidilmesi gerektiği, yorumcu bilgi kuramında sürekli dile getirilen bir durumdur. Burada pozitivist bilgi kuramının toplumsal gerçekliği açıklayan evrensel gerçeklik ve tek hakikat olgularına ciddi bir karşıtlık söz konusu olsa da yorumcu bilgi kuramının sadece pozitivistin katı fizikçiliği karşısında salt metafizikten hareket ettiği de ileri sürülemez. Nitekim yorumcu bilgi kuramına felsefi olarak temel teşkil eden post modernizm, fizik ve metafizik “şey”lerin felsefi olarak aynı düzlemde değerlendirilmesi şeklinde ifade edilebilir. Nihayetinde yorumcu bilgi kuramı, pozitivist bilgi kuramının alternatifi olarak görüldüğünde bilimsel bağlamda yeni bir açmaza doğru gidilebilir. Diğer taraftan yeni açmazların önüne geçilebilmesi için ise, yorumcu bilgi kuramını pozitivist bilgi kuramının tamamlayıcısı olarak görmek daha yerinde gibi görünmektedir.⁸ En nihayetinde Bergson’un şu ifadeleri, pozitivist bilgi kuramı ile yorumcu bilgi kuramı arasındaki durumu çok net bir şekilde özetlemektedir: “Reel olanın hareket halindeki sürekliliği nasıl hissedilebilir... Metafizikçiler realitenin altında derin bir tünel kazıyorlarken, fizikçiler ya da bilim adamları, realitenin üzerinden şık bir köprü aşımakla meşguller... Ama şeyler, akan nehrin üzerinden, bu iki ustalık çalışmasının arasından ve onlara hiç değmeden geçip gitmekte...” (Bergson, 2011:82-83).

KAYNAKÇA

Alatlı, A. (2010). *Batı'ya Yön Veren Metinler II – Rönesans / Protestan Reformu / Erken Modern Dönem / Bilim Çağı (1350-1650)*, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, İstanbul.

Arslan, A. (2003). *Felsefeye Giriş*, Adres Yayınları, Ankara.

⁸ Burada ayrıca ifade edilmesi gereken şey, Doğa Bilimleri ile İnsan Bilimleri ya da diğer bir ifade ile Sosyal Bilimler arasındaki farktır. Nitekim fiziki bağlamda şeylerin deneye tabi tutulmasında zaman ve mekân gözetmeksizin her ortamda aynı (ya da aynıya çok yakın) sonuçların alınması ile insanlar arası ilişkileri inceleyen Sosyal Bilimler’de davranışların evrensel yasalarla açıklanmaya çalışılması aynı düzlemde değerlendirilmemelidir. Nitekim bu ayrım en anlamlı şekliyle Necip Fazıl’ın şu ifadelerinde görünlünebilir: “Uçak yaparken iki artı iki dörde eşittir, ancak ahlakta iki artı iki her zaman dört etmeyebilir.” (Kısakürek, 2008)

Bilgi Kuramlarını Anlamak: Yorumcu Bilgi Kuramı Üzerine Bir İnceleme

- Balaban Salı, J. (2012). Bilimsel Araştırmada Verilerin Toplanması. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. A. Şimşek (Edit.). Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Baş, T. & Akturan, U. (2008). *Nitel Araştırma Yöntemleri – Nvivo ile Nitel Veri Analizi, Örnekleme, Analiz, Yorum – Örnek Uygulamalı, Ayrıntılı Vaka Analizli*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Bergson, H. (2011). *Metafiziğe Giriş*. A. Altınörs (Çev.). Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Brunton, P. (1998). *İçsel Gerçeklik*. G. Akol (Çev.). Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul.
- Camus, A. (2013). *Sisifos Söyleni*. T. Yücel (Çev.). Can Yayınları, İstanbul.
- Cemaloğlu, N. (2012). Veri Toplama Teknikleri: Nicel-Nitel. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. A. Tanrıöğen (Edit.). Anı Yayıncılık, Ankara.
- Demir, Ö. & Acar, M. (2002). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Dilthey, W. (2011). *Hermenutik ve Tin Bilimleri*. D. Özlem (Çev.). Notos Kitap, İstanbul.
- Doğanay, A. (2012). Bilimsel Yönteme Giriş. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. A. Şimşek (Edit.). Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Einstein, A. (2002). *İzaftiyet Teorisi*. G. Aktaş (Çev.). Say Yayınları, İstanbul.
- Glesne, C. (2013). *Nitel Araştırmaya Giriş*. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu (Çeviri Edit.). Anı Yayıncılık, Ankara.
- Karakaya, İ. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. A. Tanrıöğen (Edit.). Anı Yayıncılık, Ankara.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Kısakürek, N. F. (2008). *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul.
- Krishnamurti, J. (2012). *Hakikat Üzerine*. D. Demirdöven (Çev.). Ayna Yayınevi, İstanbul.
- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

- Neuman, W. L. (2006a). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri - Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I Cilt*. S. Özge (Çev.). Yayın Odası, Ankara.
- Neuman, W. L. (2006b). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri - Nitel ve Nicel Yaklaşımlar II Cilt*. S. Özge (Çev.). Yayın Odası, Ankara.
- Nietzsche, F. (2011). *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*. A. İnam (Çev.). Say Yayınları, İstanbul.
- Punch, K. F. (2011). *Sosyal Araştırmalara Giriş – Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz (Çev.). Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Russell, B. (2012). *Russel'dan Seçme Yazılar*. R. N. Aydoğan (Çev.). Dost Kitabevi, Ankara.
- Sarıbay, A. Y. (2006). *Toplumun Mantığı - Bir Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji*. Aktüel Yayınları, Bursa.
- Steiner, R. (2011). *Gerçek ve Bilim*. A. Kanat (Çev.). İlya Yayınları, İzmir.
- Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2013). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Şimşek, A. (2012). Araştırma Modelleri. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. A. Şimşek (Edit.). Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Tepe, H. (2003). *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ve Hakikat*. İmge Yayınları, İstanbul.
- Özlem, D. (1999). *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci*, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Özlem, D. (2010). *Bilim Felsefesi*, Notos Kitap, İstanbul.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Weber, M. (2008). *Sosyoloji Yazıları*. T. Parla (Çev.). Deniz Yayınları, İstanbul.
- Williams, B. (2006). *Hakikat ve Hakikatlilik – Soykütük Üzerine Bir İnceleme*. E. Demirel (Çev.). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Ağustos 2019
Yıl 12, Sayı XLI, ss.821-852.

Journal of History School (JOHS)
August 2019
Year 12, Issue XLI, pp. 821-852.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24750>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 23.06.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted: 23.06.2019
Accepted: 31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Öztürk, E. (2019). Nesnelliğin Yükselişi Ve Düşüşü: Nesnelliğin Neliği Ve Mahiyeti Üzerine Tarihsel Bir Okuma, *Journal of History School*, 41, 821-852.

NESNELLİĞİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ: NESNELLİĞİN NELİĞİ VE MAHİYETİ ÜZERİNE TARİHSEL BİR OKUMA

Emre ÖZTÜRK*

Öz

Nesnellik, sosyal teoride, bilgi sosyolojisinde ve bilim felsefesinde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Nesnellik, yaygın kullanımında, bilimsel faaliyetle eş değer tutularak incelenirken, bu yöndeki kullanımını olanaklı kılan tarihsel temeller çoğunlukla hariçte tutulur. Nesnelliğin “bilen”in kanaatlerinden yalıtık olmayı, önyargı ve peşin hükümlerden sıyrılmayı öne çıkaran “tarafsızlığı” ve değer yargısız “nötr dil” söylemi genelde belli bir nesnellik idealinin tarihsel inşası ile ilgilidir. Bunun yanında, nesnelliğin daha çok tartışılmalı bir yer edindiği “perspektivizm” içinde, farklı bir okumaya tabi tutulduğunu da görüyoruz. Bu kapsamda makalenin amacı, temelde nesnelliğin bu farklı kullanımlarına ilişkin, bir ideal olarak onun yükselişi ve düşüşüne dair, tarihsel bir tartışma sunmaktır.

Anahtar Sözcükler: Nesnellik, tarafsızlık, perspektivizm, mukayese edilemezlik.

The Rise and Fall of Objectivity: A Historical Reading on Essence and Nature of Objectivity

Abstract

Objectivity is one of the most debated subjects in social theory, sociology of knowledge and philosophy of science. Objectivity, in its widespread use, is examined by being equivalent to scientific activity, while the historical foundations which make this using possible are mostly excluded. Its traits, that including to be isolated from “knower’s”

* Dr. Öğretim Üyesi, Bakırçay Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ozemreozturk@gmail.com, [ORCID: 0000-0002-4635-5005](https://orcid.org/0000-0002-4635-5005)

opinion, to be eluded from prejudice and the statement of value-free “neutral language”, are generally related to historical construction of a certain ideal of objectivity. On the other hand, we see that objectivity has been subject to a different reading in the context of “perspectivism” where it has become more controversial. In this context, the aim of this article is to present a historical discussion of these different uses of objectivity, as an ideal, about its rise and fall.

Keywords: Objectivity, Impartiality, Perspectivism, Incommensurability.

GİRİŞ

Sosyal bilimler metodolojisi üzerine yürütülen tartışmalarda, sosyal bilimler ve doğa bilimler ayırımından kaynaklanan, belli “ayrı”, “karma” veya “sentezci” metodolojik önerilerin birbiriyle yarıştığını görmek son derece doğal bir hal almıştır. Detaylı bir tartışmaya girmeden, belli özellikleri itibarıyla kategorize edilecek olunursa, genelde nesnelci ve öznelci ya da bilim felsefesi içinde öne çıkan tarafıyla natüralist ve konvensiyonalist eğilimler arasında bir tartışma süregeldiği görülür. Nesnelci eğilimlerin “birliktelikler”, “düzenlilikler”, ve “genellenebilirlik” yönündeki katkılarına rağmen öznelciliğin “özellikliği”, “farklılığı” ve “mukayese edilemezliği” ortaya koyan yönü, öncekinde eksik olanı vurgulamak yönünde bir görev yüklenir. Ne var ki, aşırı nesnelci bir tutum, “tektipliliği”, “sıradanlaşmayı” doğurduğu gibi, aşırı öznelci eğilimler de “özgürleşme”, “hoşgörü” ve “uzlaşmaya dayalı” toplum tasavvurunda, bir arada yaşamanın ortak “amaç” ve “ideallerini” tayin etmeyi sakatlayan bir atomizasyona yol açabilmektedir. Ancak sosyal bilimlerde olduğu kadar, doğa bilim tarihinde de daha çok kaçınılan eğilim nesnellik değil öznellik olmuştur. Nesnellik, dönem dönem belli eleştirilere konu olsa da, bilim tarihine göz atıldığında, kendisini en çok hissedilir kılan ilkelerden biri olageldiği sezilir. Bilimin kümülatif ve ilerlemeci karakteri ona bağlıymışçasına, nesnellik kazanıldığında tüm disiplinler için aynı ivmeyi sağlama garantisi bahşedilecekmiş inancı, sosyal bilimlerde uzun bir dönem hakim olmuştur. Gerçekten de nesnellik, içeriğinden bağımsız olarak ele alındığında, bilimsel faaliyetin ilkelerinden biri olarak karşımıza çıkar. Hatta nesnellik, bilimsel faaliyetin en temel ilkelerinden biri olarak kabul edilir. Tüm disiplinler için nesnellik, bilimsel gözlem ve analizin temel özelliği olarak, araştırmacının gözlemlerinin güvenilirliği, sonuçlarının geçerliliği ve inançlarından bağımsız olmasını gerektiren başat bir ilke konumundadır (Chinoy ve Hewitt’ten aktaran Levin ve Spates, 1976, s. 9). Bu anlamda her disiplinde, belli ölçülerde sağlanmaya ve karşılanmaya çalışılan bir nesnellik arayışı ve kaygısı bulmak mümkündür. Şüphesiz ki, “kavrama bu kadar sık başvurulmasının nedeni onun

‘bilimsel olan’a ilişkin imasında yatar. Her birimiz nesnel sözcüğü ile başlayan bir cümle kurduğumuzda aslında ne kadar bilimsel bir duruşa sahip olduğumuzu göstermek isteriz. Özellikle bilimsel araştırma sürecinde, nesnel olduğumuzu gösterebilmek, örneklem, veri toplama ve analizin önüne geçer; nesnelliğin gereklilikleri yerine getirildiğinde araştırma yarılanmış sayılır” (Öztürk, 2013, s. 198). Ancak nesnelliğe ilişkin aşinalık, çoğu zaman nesnellikten ne anlaşıldığı ve nesnelliğin hangi yönleriyle kullanıldığının pek de sorgulanmadan geçiştirilmesiyle sonuçlanabilir. Gündelik dilde nesnellik, çoğu zaman içeriğine dair kavrayışımızın gerekçeleri pek sorgulamadan kullanılır. Oysa, bilim adamının nesnel olmaya ilişkin kaygılarının gerekçeleri veya bu yöndeki bilim pratiğini oluşturan düşünsel temellerin neler olduğu türünden sorular, üzerinde durulması gereken kayda değer bir içeriği barındırır. Zira nesnellik adı altında sıralanan bazı gereklilikler, belli bir bilim anlayışının yerleştirmiş olduğu bir takım kabullerin ürünüdür. Sözgelimi, “nesnel olmak, bilenin izini taşımayan bilginin –önyargı veya becerinin, hayal gücü veya muhakemenin, arzu veya mücadelenin damgasına sahip olmayan bilginin- peşinde olmaktır. Nesnellik, çıkarım, yorum veya zekâyâ müracaat etmeden gören kör bakıştır” (Daston ve Galison, 2010, s. 17). Bu anlamda, nesnellikten anlaşılan şey olarak, değer yargılarından arınmışlığın, bilimsel faaliyetin “altın kuralı” olarak takdim edilmesi tesadüf değildir (Mathiesen, 1962, s. 2). Nesnelliğin bu anlamı, genelde sosyal bilimlerde ve özellikle de sosyolojide bir zamanlar disiplinlerin bilimsel yetkinliği ile özdeşleştirilmiş, sosyal bilimlerin kuruluş serüveninden günümüze gelinen süreçte, sosyal bilimler metodolojisindeki tartışmalarda her zaman güncelliğini korumayı başarmıştır. Ancak araştırmacıların inceledikleri olgu karşısında o kadar da bağlam dışı olmadıkları, sosyal ve kültürel etkilenmişliklerden bir çırpıda sıyrılmadığı ve her şeyden önce belli bir teorik kabulle dünyaya zaten “önkavrayışla” bakılabildiğine ilişkin eleştiriler yükseldikçe, nesnelliğin mahiyetinin de farklı içerikler kazanmaya başladığı, aynı eleştirilerden payına düşeni aldığı görülmektedir. Ne var ki, söz konusu eleştirilerin sadece sosyal bilimler nezdinde bir takım geçerliliğe sahip olabileceği, bir anlam bağlamı içinden seslenmeyen, nesnesi karşısında bağlantısızlığını korumayı başardığı varsayılan doğa bilimcinin çalışmaları açısından belli sonuçlar barındırmadığını düşünmek yanıltıcıdır. 20. yüzyıl doğa bilimindeki gelişmeler, hem araştırma mantığı düzeyinde hem de kat ettiği ve eriştiği bilimsel gerçeklikler itibarıyla “araştırmacı-nesne” ilişkisinin, 19. yüzyılım “katı olgucu” kabulleriyle örtüşmeyen farklı niteliklerle de açıklanabileceği göstermektedir. Özellikle de bilim felsefesinde öne çıkan tartışmalar, bilimin, nesnelliğin bilinen kabulleriyle sorunsuz işleyen bir kullanım alanına sahip olmadığını ortaya çıkarmıştır. Sosyal ve kültürel varlıklar olan

araştırmacıların hem söz konusu uzamları gereğince hem de izledikleri ve kabul ettikleri teorik perspektifler nezdinde doğaya “belli kabullerin etkileri dâhilinde bakma” eğilimlerinin olabileceği yönündeki eleştiriler önemli oranda destekçi bulmuştur. Dolayısıyla, bilimin, tarihsel inşası itibarıyla, öznel ve nesnel süreçlerin bir arada yürüdüğü, metafizik ve doğa araştırmasının bir arada yer alabildiği bir faaliyet alanından, nesnelliğin bir ideal olarak “yükseldiği” katı “olgucu” bir merhaleye ve bugün yine gözlem dilinin değer-anlam yüklü olduğuna ilişkin kabullerin yaygınlaştığı ve doğal olarak nesnelliğin bilimsel faaliyetin her durumunda “mutlak” olduğu görüşünün “düşüşte” olduğu bir başka evreye yöneldiği söylenebilir. İncelememizde, nesnelliğin bu yükseliş ve düşüş öyküsü anlatılmaktadır. İncelememizin amacı, nesnelliğe dair yeni bir perspektif ilan etmekten ziyade, birinci olarak nesnelliğin “bilinen” yaygın kullanımının tarihsel temellerini sunmak, ikinci olarak bu kullanıma ilişkin yöneltilen eleştirilerden hareketle bilimin işleyişinin pek çok defa bilinen nesnelliğin kabulleriyle örtüşmeyen yönleri de sahip olduğunu göstermektir.

Kavramın İzinde: Nesnelliğin Etimolojisi

Nesnellik (İng. *objectivity*), Latince *ob* (karşı, karşı olma, karşısında bulunma) ve *jacere* (atmak) sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşan ve “sunmak”, “karşı durmak” anlamına gelen *obicere* fiilinden türetilmiş bir sözcüktür. (Glare, 1978, s. 1212-1213; ayrıca bkz. Hançerlioğlu, 1978, s. 245). Sözcüğün “karşı olma, karşı koyma, karşı sunma” anlamının, bilgi teorisi bakımından temelde “dışsallık”la bağlantılı bir anlamı vardır. Bu anlamda kavram, bilindik kullanımıyla, “insan zihninin dışında ve ondan bağımsız varlığa” işaret eder (Mshvéniéradzé, 1968, s. 71). Kavram, Duns Scotus gibi 14. yüzyıl Skolastik filozoflarınca piyasa sürülen Latince zarf veya sıfat şeklindeki *obiectivus/obiective* sözcüklerinden türemiştir. Erken dönemlerde, çoğunlukla *subiectivus/subiective* ikilisiyle eşleştirilirken, büyük oranda bugünkü anlamından farklı bir manada kullanılmaktaydı. *Obiective*, şeylerin bilince konu oldukları haliyle ilişkilendirilirken, *subiective* şeylerin kendilerinde oldukları haliyle ilişkilendiriliyordu. Bu Skolastik kullanımın izlerine 17. yüzyılda (sözelimi Descartes’ın “formel gerçeklik”-“nesnel gerçeklik” ayrımında) rastlamak mümkünken, 18. yüzyıl sözlüklerinde dahi bu ortaçağa özgü kullanımın tınlarını görmek mümkündür (Daston ve Galison, 2010, s. 29). Kavram üzerine kapsamlı tarihsel okumalar yapan Lorraine Daston (1992, s. 601-602), tüm teolojik özelliklerine rağmen kavramın, günümüz anlamıyla bir takım benzerliklere sahip görüldüğü birkaç çalışma göstermiştir. Biri, Berkeley’in 1744 yılına ait *Siris* adlı çalışması diğeri de C.A. Crusius’un 1747 yılına ait *Weg zur Zuverlässigkeit und Gewißheit der Menschlichen Erkenntnis* adlı

çalışmasıdır. Berkeley'in çalışmasında, doğal fenomenler sadece doğal görünümüler olarak ele alınmış ve bu nedenle onların gördüğümüz ve kavradığımız gibi oldukları varsayılmıştır. Yani, fenomenlerin gerçek ve nesnel doğaları bir kabul edilmiştir. Daston'a göre, Berkeley burada nesnel kavramını, "anlaşılabilir ve gerçek olan içinde görülebilir olmak"la ilişkilendirmiştir. Crusius'un bahsi geçen çalışmasında ise, gerçeğin nesnel ve metafiziksel ayırımına dayalı bahisler yer almaktadır. Daston bu ayırımın, bizim objektif-subjektif, içsel-dışsal ayırımımızın farklı bir varyasyonu olduğunu belirtmiştir. (Daston, 1992, s. 598). *Objective ve subjektive* sözcükleri, 17. ve 18. yüzyıllarda gözle görülür bir düşünüş yaşamış, metafizikçiler ve mantıkçıların, onları teknik terimler olarak anımsamalarının dışında büyük ölçüde terk edilmişlerdir. Nesnellik ve öznellik gibi antika Skolastik kavramları kullanarak, onlara yeni bir yaşam ve anlam soluyan kişi Immanuel Kant olmuştur. Kant'ın anlamlandırmaları, bu sözcüklerin bildiğimiz anlamlarının ikizi olmasa da, çok yakın akrabalarıydı. Kant'ın "nesnel geçerlilik"i (*objektive Gültigkeit*) dış nesnelere değil, deneyimin önkoşulları olan formlara (zaman, mekân, nedensellik) işaret etmektedir. Öte yandan, *subjektiv*'i salt empirik algılar ile anlamdaş görme eğilimindedir. Kant için, nesnel ve öznel arasındaki sınır, evrensel ve tekil arasında yer alır, dünya ve zihin arasında değil (Daston ve Galison, 2010, s. 30). 1820'ler ve 1830'lardan başlayarak, sözlük maddeleri (ilkın Almancada, ardından Fransızcada ve sonrasında İngilizcede) nesnellik ve öznellik sözcüklerini, aşına olduğumuz anlamlarına yakın bir tarzda ve Kantçı felsefenin yöneliminden icazet aldıkları bir usulde tanımlamaya başladılar. 1820'de, sözcülemi, bir Alman sözlüğü *objektiv*'i "dış nesneyle bir ilişki" olarak, *subjektiv*'i ise "bireysel, içsel, içimizde yer alan, nesnele karşıtlık" olarak tanımlamıştır. Fransızcada ise ancak 1863'te sözlükler *objectif*'in bu anlamını (eski ve Skolastik anlamının karşıtı olarak) onun "yeni anlam"ı olarak öne çıkarmış ve Kant felsefesine yenilikçi tarafıyla itibar etmişlerdir (Daston ve Galison, 2010, s. 31). Bu süreçte nesnellik "evrensel", "zihne ait kavramlara dayalı" olmaktan öte gittikçe dış dünyaya ait olanla ilişkili bir anlamla ilişkilendirilmiş, bilim ve bilim adamı faaliyetinin olmazsa olmazı haline gelmiştir. Tyler Burge'm deyişiyse, nesnellik, dar anlamda "zihinden bağımsız" olana işaret eden bir anlam kazanmıştır. Buna göre, doğal fiziki çevrede yer alan basit unsurlar, bu anlamda nesneldir. Gezegenler, okyanuslar, çamur, su, uzay-zaman, atomlar, ağaçlar, bakteriler ve hatta süngerimsi canlı familyasından olan en basit hayvanlar, bu anlamda tartışmasız nesnelirdir. Öte yandan, yine aynı anlamda, fikirler, inançlar, hisler, topluluklar, uluslar, diller ve teoriler temelde zihinden bağımsız ve böylelikle nesnel değildir (Burge, 2010, s. 46). Nesnellik dış dünyaya ilişkin olguların zihinden bağımsız bir gerçekliğe tekabül etmesini

gerekli gören bir anlayışla yoğrulduğunda, sadece “genel geçer” ve “dış dünyayla örtüşen” fikirlerin tasvibine yer açmaktadır. Bu anlamda nesnellikle, aslında bir yanıyla dış dünyaya, bir yanıyla da onu ele alan bireye dair iki temel kavrayış bulunmaktadır. Bunlardan birini düşüncemizle nesnesi arasındaki tekabüliyetle diğerini de nesneye yönelen araştırmacının tutumuyla ilişkilendirebiliriz.

Anlamın İzinde: Nesnelliğin Neliği

Nesnellik, bir dizi farklı metafizik ve epistemolojik fikirleri ifade etmek için kullanılan felsefi bir terimdir (Kölbel, 2002, s. 21). En genel anlamıyla, ele alınan nesnenin, öznenin kişisel kanaatlerinden ayrı bir değerlendirmeye konu olduğunu anlatır. Bu anlamda, nesnellik fikrinin, nesne fikrinden kesin olarak ayrılmasının sıradan bir dilde bulunabileceği de not edilmelidir. Bu kullanımı içerisinde nesnellik kavramının anlamı, esas olarak, nesneye referans vermek yerine, özneye (dolaylı) yapılan bir referansla karakterize edilmiş gibi görünmektedir. Örneğin, bir kimse, belirli bir kararın nesnel olduğunu, belirli bir soruşturmanın nesnel bir şekilde yapıldığını ya da belirli bir niteliğin nesnel olarak bir şey veya bir başkası tarafından sahiplendiğini söylediğinde, genellikle yargı, soruşturma veya niteliğin özneye veya yargıyı ifade eden, soruşturmayı yapan veya niteliyi atfeden öznelere bağlı olmadığını kastetmektedir (Agazzi, 2014, s. 51). Felsefi ve bilimsel araştırmalar bağlamına taşındığında ise, nesnel bir bakış, araştırmacının nesnelerin gerçek niteliklerini ve ilişkilerini onlarla ilgili düşüncelerinden ve arzularından bağımsız olarak, olduğu gibi kavrayışı anlamına gelir. Nesnellik, bu durumda, entelektüel soruşturmada çarpıtma, önyargı ve hatalardan, etik, yasal ve idari kararlarda ise keyfiyet, kişisel çıkar ve isteklerden uzak durma taahhüdüdür (Hawkesworth, 1994, s. 151-152). Kavramı kategorileştirerek irdelemek gerekirse, nesnelliğin biri epistemolojik diğeri pratik olmak üzere belirleyici olan en az iki anlamı olduğu söylenebilir: Epistemolojik kullanımıyla nesnellik, teorik felsefede ve bilimde “doğruluk” terimiyle birlikte düşünülen bir sözcüktür. Buna göre doğru bilgi nesnesine uygun bilgidir. Pratik kullanımıyla ise nesnellik, bir konu veya olay hakkında duygularımıza, kişisel veya grupsal eğilim ve çıkarlarımıza göre değil, herkes için bağlayıcı genel ilkelere göre düşünmeyi, karar verebilmeyi ve eylemde bulunmayı ifade eder (Özlem, 2008, s. 187). Brain Fay’ın da işaret ettiği gibi (2005, s. 277), birinci tanımıyla nesnellik, düşüncenin gerçeklikle uyumlu olmasını sağlayan bir düşünce özelliğidir. Yani “nesnellik”, doğru düşüncelerin bir özelliği olup aslında “doğru” ile eş anlamlıdır. İkinci tanımıyla ise, zihinsel algımızı bulanıklaştıran öznел unsurların yok edilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Buna göre nesnellik, nesnel hakikate ulaşmanın yolu kendimizi yanıltıcı zihinsel unsurlardan kurtarmamız olduğu için, bizi her halükarda yanlış yöne çeken ve

Nesnelliğin Yükselişi Ve Düşüşü: Nesnelliğin Neliği Ve Mahiyeti Üzerine Tarihsel Bir Okuma

dolayısıyla da nesnel hakikate ulaşmamızı engelleyen *a priori* kategorilerden, anlayışlardan, isteklerden, duygulardan, değer-yargılarından ve bunun gibi daha pek çok unsurdan arınmış bir bilişsel durum olarak tanımlanabilir. Söz konusu ayrıştırmanın farklı başlıklar altında da kategorileştirildiği görülmektedir. Felix Mühlhölzer'in (1988, s. 185), nesnellığe ilişkin idealistik ve realistik anlam ayrımı bunun iyi örneklerindedir. Birincisine göre nesnellik, yargılarımız üzerinde, özellikle de rasyonel yargılar temelinde özneler arası bir uzlaşım/anlaşmadır. İkincisine göre ise, nesnellik nesnelere düşünceye uygunluğudur. Bu ifade, “nesneyle ilgili olma”, “şeyleri kendilerinde oldukları gibi sunma”, “dünyayı gerçekte olduğu gibi yansıtmaya” gibi imalara sahiptir. Nesnellik kavramına kapsamlı bir tanımlama getiren Elisabeth Lloyd'a (2008, s. 173) baktığımızda, bu kategorik anlamsal ayrıştırmaya daha geniş bir pencere sunulduğu görülür. Lloyd, kavramın dört anlamda ele alınması gerektiğini önermektedir: 1) Tarafsız, ilgisiz, önyargısız ve kişiler üstü bakış açısına sahip olma (ya da olmama), 2) (En azından prensipte) genel, herkesçe edinilebilen, gözlenebilir ve erişilebilir olma, 3) Bizden bağımsız ve ayrı varolma, 4) Şeyleri gerçekte oldukları gibi yansıtmaya. Lloyd, bu anlamların felsefi kullanımlarına bağlı olarak farklı rollere sahip olduğunu belirtmiştir. Örneğin; tarafsızlık bilinen şeyin değil bilenin bir özelliği iken, ontolojik bağımsızlık durumunda ise realite ile bilen arasında bir ilişki söz konusudur; genel olma ve erişilebilirlik realite ile bilen özneler arasındaki ilişki iken, bir şeyin kendinde ne olduğunun bilgisinde ise herhangi bir bilene ihtiyaç yoktur.¹ Joseph F. Hana'ya göre (2004, s. 340), Lloyd'un yaptığı dört tanımlama içinde, ilk ikisi bilimin rasyonel yöntemi ile alakalıyken, diğer iki tanımlama bilimin rasyonel amaçlarıyla ilgilidir. Alan Megill de dördü bir ayırım yapar, ancak detaylarda farklılık arz eden niteliklere yer verir. Ona göre nesnelliğin “mutlak”, “disipliner”, “diyalektik” ve “prosedürel” anlamlarından söz edilebilir. İlk önce felsefi ya da mutlak bir nesnellik anlamı söz konusu. Bu tür nesnellik, (onunla özdeş olmasa da) modern felsefe geleneğinde önemli bir rol oynayan “her şeyi olduğu gibi temsil etme” idealinden kaynaklanmaktadır. İkinci olarak, herkes için geçerli bir kümelenmeden ziyade belirli araştırma topluluklarının üyeleri arasında geçerli olan fikir birliği sağlanmış bir nesnellik kriteri olarak disiplinler bir anlamı söz konusudur. Üçüncü olarak, nesnelere, nesnelere olarak özneye nesne arasındaki etkileşim esnasında oluşturulmasına dayanan etkileşimli veya diyalektik anlam vardır; mutlak ve disiplinler anlamların aksine, diyalektik anlam, bilenin özneliğine yer açmaktadır. Son olarak, kişisellikten arınmış bir soruşturma ya da

¹ Lloyd, birden çok anlamı ve kullanımı bulunan kavramı “melez” bulduğunu da ifade etmiştir (2008, s. 173).

idare yönteminin uygulanmasını amaçlayan prosedürel bir nesnellik vardır (Megill, 1994, s. 1). Görülebileceği gibi nesnellik farklı hedef ve önceliklerle ilişkili olarak, ayrı nitelikleriyle ayrışan biçimlerde tasnif edilebilmekte ve değerlendirilebilmektedir. Ancak buna rağmen, tüm bu tartışma içerisinde onun genel hatlarıyla öne çıkan belli başlı yönlerini deşifre etmek de mümkündür. Dolayısıyla, nesnellige dair, genelde önyargısız olma, nesnesine şahsi kanaatlerden arınmış eğilme anlamında olduğu kadar, nesnenin kendisine yönelen, herkesçe kavranılabilir bir işleyişe sahip olduğuna ilişkin örtük bir kabul, ayrıca düşüncenin nesneye uygunluğu (teorinin sınanması, gerçeklikle olan uyumu) anlamında bir doğrulama tavrının yaygın olarak karşımıza çıktığı ve bilinen nesnellik fikriyle el ele gittiği söylenebilir. Nesnellige ilişkin böylesi bir anlamlandırma, nihai bir gerçekliği karşılıyor olmaktan çok, tarihsel olarak inşa edilmiş belli kabullerin bir ünüdür. Bunu göstermek adına, zikredilen anlamlandırma biçimlerinin tarihsel temellerini sergileyerek, nesnellığın bilimsellikten anlaşılan temel ilkelerden biri olarak “kişisel kanaatlerden arınmışlık”, “tarafsızlık” ve “olguya müracaat” gibi en bilinen niteliklerini nasıl kazandığını göstermekte fayda var. Böylesi tarihsel bir inceleme içinde kendimizi, doğa bilimlerinin yükselişe geçtiği 17. yüzyıl ve sonrasında sınırlandırmak doğru bir tercih olacaktır. Zira *objective* sözcüğüyle kabul olunan ve bilimin temel sayılısı olarak yer eden, “düşünceden bağımsız varolan bir dünya tasarısı”, “ben” ile “dışarı”nın, gözlemci ile olgu dünyası ayrışması ve buna eşlik eden doğanın en doğru dilini bulmaya yönelik çaba, “büyük oranda” Kartezyen düşünce geleneği ile başlayan bir anlayıştır. Hızır’ın da belirttiği üzere, Yeniçağ bilim anlayışına gelene kadar bugün yerleşmiş ve bilinen anlamıyla bir özne-nesne karşıtlığının varlığından söz etmek, kısmi istisnai örnekler dışında, zordur. Antik Yunan dünyasında elbette *eidos* (somut görüş) ve *logos* (anamlı söz) gibi farklı bakış açıları, yani günümüz diliyle ifade ettiğimizde, deneye ilişkin olan ile rasyonel olana ilişkin belirlemeler mevcuttu. Örneğin İlkçağın büyük deneycisi Aristoteles’te, deneye verilen değer açıkça meydandadır, üstelik onda aklın payı da büyüktür. Ancak onda deneyi akla karşı değerlendirmenin izi bile yoktur (Hızır, 2007, s. 39-40). Yine, Skolastik felsefede de, *objective* ve *subjective* sözcüklerine kısmen rastlanmaktadır. Ancak *objective* ve *subjective* sözcükleri, bu dönem için, sırasıyla bilinç nesnelere ve kendinde şeylere karşılık gelecek şekilde kullanılıyor, yani bugünkü kullanımın neredeyse tam tersi kullanımlara atıfta bulunuyordu (Megill, 1994, s. 2). Dolayısıyla bilimsel anlamda zikrettiğimiz nesnellığın farklı bir tarihi vardır. Zira nesnellik her zaman bilimi tanımlamamıştır (Daston ve Galison, 2010, s. 12). Onun bu yönünü ele alan bir tarih yazmak ise, nesnellığın yükseldiği modern bilimin doğuş koşulları ile başlayan bir dizi gelişmenin analiz edilmesini gerekli kılar.

Nesnelliğin Yükselişi: Yeniçağ Biliminde Peşin Hüküm ve Önyargıların Reddiyesi

Yeniçağ bilim anlayışının temelinde en açık biçimiyle özne-nesne karşıtlığı, bizden bağımsız dünyanın gözlemi ve deneye dayalı bilgi kuramı yatmaktadır. Sözelimi, *Felsefenin İlkeleri*'nin hemen başında “deney ve akılla kesin olarak bilmediğim hiçbir şeyden söz etmeyeceğim” diyen René Descartes (2008, s. 27), aslında bütün bir Yeniçağ bilim anlayışının temel ilkesini dile getirmiştir. Öte yandan Descartes'ın (1994, s. 19) “acele yargıya varma”nın ve “başkalarının görüşleri ardından gitme”nin, önyargı ve otoritenin bilgi üzerindeki tahrif edici etkilerine işaret etmesi ve bunlardan kurtulmayı doğru bilgiyi elde etmede önemli bir aşama olarak öne sürmesi, bugün bilimde nesnel tutum dediğimiz şeyin ilksel bir belirlenimidir. Felsefe kendisi şüphe edilmeyen pek çok kavrayışı bir arada barındırmakta ve kimi zaman birbiriyle çelişen, ilerlemeyi sekteye uğratan yanlış kanılarla dolu bir alan olarak yeni bir yönteme ihtiyaç duymaktadır. Descartes'in buna yönelik en birincil önerisi, “doğruluğunu apaçık olarak bilmediğim hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek: yani aceleyle yargıya varmaktan ve önyargılara saplanmaktan dikkatle kaçınmak ve vardığım yargılarda, ancak kendilerinden şüphe edilmeyecek derecede açık ve seçik olarak kavradığım şeylere yer vermek” olmuştur (Descartes, 1994, s. 21). Ona göre,

“felsefeyi incelemek ve bildiğimiz tüm gerçekleri sıkıca ortaya çıkarmak istiyorsak, ilk önce önyargılardan kurtulmamız ve eskiden doğruluğuna inandığımız tüm düşünceleri ya da kanıların, yeniden gözden geçirinceye değin, yanlış olarak kabul etmemiz gerekmektedir. Bundan sonra zihnimizdeki kavramları yeni baştan incelemek ve ancak anlayışımızla açık ve seçik olarak kavradığımızı kabul etmek gerekir” (Descartes, 2008, s. 97-98).

Nesnelliğin, doğruyu perdeleyen her türlü yanlış kanı ve peşin hükümden sıyrılmayı ilkeselleştiren yönünün ilk belirlenimlerine rastladığımız bir diğer isim de “nesnelliğin koruyucu azizi” (Daston, 1994, s. 37) Francis Bacon'dur. Bacon da temelde felsefedeki temel sorunu belli bir yöntemin yokluğunda görür. Her tartışmada, her problem alanında, doğayla ilgili fikirlerde bile temelde “şey”lerden değil, mantıksal çıkarımlarla hareket edildiğinden, felsefede Aristoteles'ten kendi yaşadığı çağa gelinen süreçte, pek bir şeyin değişmediği kanısındadır. Ona göre, zihin,

“zaten günlük ilişkileri ve söylemleri içinde sağlam olmayan doktrinlerle işgal edilmiştir ve boş imgelemlerle her yönden kuşatılmıştır. Ve bu yüzden kurtarmak için çok geç kalınmış ve yeniden doğru bir şekilde kurmak için hiçbir yolu olmayan mantık sanatı, gerçekliği açıklamaktan ziyade, hataları sabitlemekle etkili olmuştur” (Bacon, 1999, s. 112).

Bunu telafi etmek için, “bir şeyin bilinip bilinmeyeceği meselesi yalnızca tartışarak değil, tecrübe ederek de düzenlenmelidir” (Bacon, 1999, s. 112). Bu nedenle bilgi meselesi, mantıksal tartışmaların ürünü olarak değil, doğrudan olgulardan beslenen tümevarımsal genellemelerin bir ürünü olarak kabul edilmelidir. Ancak bu türden bir doğa araştırmasının da layığıyla gerçekleştirilmesi için bireylerin kendi kavrayışlarını ve tecrübelerini tahrif eden yanlış kanıların farkında olması gerekir. Bacon’ın idoller dediği yanlış kanı ve fikirler, bilimlerin gelişiminde önemli bir engel teşkil eder. Onun deyişiyle, insanın anlama yetisini,

“şimdiye kadar kuşatan ve orada derinlemesine kök salmış olan idoller ve yanlış fikirler, yalnızca, insan zihnini şöylece bir kuşatıp girişi güçleştirmekle kalmamıştır; giriş sağlandığında bile insanlık, kendini bunlara karşı çok iyi korumazsa, bilimlerin yenilenmesi sırasında yeniden karşılaşacağımız idoller ve yanlış fikirler bizi rahatsız edecektir” (Bacon, 1999, s. 126).

Bacon soy idolleri, mağara idolleri, çarşı-pazar idolleri ve tiyatro idolleri olmak üzere dört tür idolden bahseder. Soy idolleriyle insanın doğasında ve bizzat insanın soy veya ırkının doğasında olan yanlış kanı ve fikirler, mağara idolleriyle tek tek bireylere has olan, bireylerin yaradılışları, eğitimleri, diğer kişilerle olan ilişkileri etrafında bireyde yerleşmiş olan ve “tabiatın ışığını bozan” yanlış kanı ve fikirler, çarşı-pazar idolleriyle insanın karşılıklı ilişkilerinden, toplulukla olan ilişkisi neticesinden “çoğunluğun istediği gibi biçimlenmiş” ve zihin için engel oluşturan sözcüklerin edinişleriyle ilgili idoller, tiyatro idolleriyle kendine özgü felsefe sistemlerinin çeşitli dogmalarından kaynaklanarak insan zihnini sarmış idoller kadar, kusurlu ispat kurallarından kaynaklanarak insan zihnini sarmış olan idoller kastedilir (Bacon, 1999, s. 127-128). Bacon’a göre, “bu idolleri kovabilmemizin ve geri çevirebilmemizin biricik çaresi; gerçek bir tümevarım temeline dayanan kavramlar ve aksiyomlar oluşturmaktır” (Bacon, 1999, s. 127). Bacon’ın doğa araştırmasında “şey”lerin kendilerine dönme çağrısı, boş inançlar üzerine kurulu anlamsız spekülasyonlardan ziyade, doğrudan doğanın gözlemine

Nesnelliğin Yükselişi Ve Düşüşü: Nesnelliğin Neliği Ve Mahiyeti Üzerine Tarihsel Bir Okuma

ve parçaları arasındaki ilişkilerin mantığını kavramaya dair devrimsel hamlenin ilk habercilerindendir.

Bacon ve Descartes, kendilerinden sonra gelen bilim felsefecileri üzerinde oldukça etkili olmuş ve bilimsel faaliyetin, “belli ilkeleri olan ve belli yöntemsel kurallar dâhilinde işleyen” bir uğraş alanı haline dönüşmesinde katkıda bulunmuşlardır. Bundan böyle şeyler hakkında konuşmaktan çok onların belli şart ve durumlar içerisinde nasıl davrandığını, doğanın “düzenli” ve “mekanik” işleyişini “okuma” çabası başat hale gelmiştir. Başta Johannes Kepler, Galileo Galilei, Isaac Newton olmak üzere pek çok doğa felsefeci için doğanın kendisi, yaratıcının gayet ilkeli ve kurallı yarattığı bir makine olarak tasarlanmıştır. Araştırmacıya düşen görev bu düzenliliği gözlemek, incelemek ve ardında yatan yasaları ortaya çıkarmaktır. Fakat bu kolayca gerçekleştirilecek bir iş değildir. Çünkü, kendilerinden önce deney ve gözlem ile yapılmış araştırmalar ve yararlanabilecekleri bulgular oldukça sınırlıydı. Öyle ki, Bacon’ın deyişiyle, “o zamana dek insanları bilgilendirmek için nicelik, tür ya da kesinlik açısından yeterli olan gözlemlerin toplanması adına hiçbir şey yapılmamış gibiydi” (Bacon’dan aktaran Shapin, 2000, s. 107). Bununla birlikte, doğa hakkında tahrif edici olan görüş, yerleşik kanı ve inançlardan kurtulmak da öyle kolay başarılacak, bir çırpıda gerçekleştirilecek bir iş değildi. Bilimde görünür ve elle tutulur ilerlemelere rağmen, bilimi içine sinmiş olan yanlış kanaatlerden ayırtmak öyle kolay başarılamıyor, çoğu zaman bilimsel bir keşifle mevcut yerleşik inanç birlikte barınıyor, insanları bu inancın yanlışlığına ikna etmek zaman alıyordu. John Locke’un deyişiyle,

“belirsiz ve anlamsız konuşma biçimleri ve dilin kötü kullanımı uzunca bir süre bilimi sırlara boğmuştur ve azıcık anlamı olan ya da tamamıyla anlamsız zor anlaşılır ve yanlış kullanılan sözcükler zaman içinde derin bilgi ve yüksek fikirler perdesi altında, söyleyen ya da dinleyenleri bunların cehaletin örtüleri ve doğru bilginin gizlenmesi olduğuna inandırmanın pek de kolay olmayacağı, yanıltıcı bir konum edinmişlerdir” (Locke, 2000a, s. 20).

Sözgelimi, Kepler ve Galileo kendi araştırmalarında, çoğu kez buldukları sonuçlar doğru olmalarına karşın, kabul edilen ve yanlışlığından şüphe duyulmayan dogma haline gelmiş yargılardan az muzdarip olmamışlardır. Newton döneminde dahi dinsel ve bilimsel düşünce o ölçüde birbiri içine girmişti ki, sadece bir görüşten ibaret olan şeyler mutlak gerçek sayılıyor, yeni bir düşünce, bu yerleşmiş inançlara karşı gelme olarak algılanıyordu (Bixby, 2002, s. 63). Bu anlamda bilimdeki gelişme tarihsel olarak henüz nesnellikle bilim

arasındaki modern özdeşlikten yoksun bir algı düzeyinde gerçekleşmekteydi. Zira o dönem için, bugünkü anlamda henüz nesnel olanla olmayan, bilimsel olanla olmayan ya da kabaca genellemek gerekirse metafizik ile doğa incelemeleri arasında “bilim olma bakımından” bir ayırım bulunmamaktaydı. Bu nedenle Newton, matematiği doğa felsefesine uygulama çabalarına karşın, pek çok durumda, doğa felsefesinin açık ve kesin bilgiler elde edemediği, çalışmalarına ilişkin evrensel uzlaşma sağlama ve tüm şüpheleri giderme konusunda yetersiz kaldığına inanmıştır. Çünkü doğa felsefesinin de yüksek oranlı bir kesinlik savunması ve onun formel süreçlerinin evrensel olarak kabul görmesi gerektiğini düşünmüş ama bunu bir türlü gerçekleştirememiştir (Shapin, 2000, s. 149). Bu dönem için problem olarak görülen lakin çözümlenemeyen husus, bilimle teoloji, bilimle metafizik arasında “bilgi” olmak bakımından çok belirgin bir ayırımın olmayışı ya da daha doğrusu henüz yerleşmiş olmayışıdır. Zira Aristoteles’ten bu yana fizik problemleri dinsel ve felsefi bir bağlamda ele alınmıştır (Bixby, 2002, s. 16). Bu manada, Locke’un öngördüğü üzere, “inanç ve uslamlama arasındaki keskin sınırları saptamaksızın” (2000b, s. 437) bir tartışmayı yürütmek olanaksız kalacağı gibi, “nereye kadar akli nereye kadar inancı işleyeceğimiz sorunu çözümlenmedikçe” (2000b, s. 436) bilimde bir arpa boyu yol alınamayacaktır. Bilimsel olanı metafizik olandan kesin olarak ayırıp, nesnelliği bilimle özdeşleştirmeye varan idealin oluşumuna katkı sağlayan en belirleyici hamle Immanuel Kant tarafından gerçekleştirilmiştir.

Nesnelğin Zaferi: “Akıl Çağı”nda Metafiziğin Geri Çekilmesi

Aydınlanma dönemi için, “bilinen” nesnelğin en önemli yönü bilim olanla olmayanın birbirinden ayrılması ve bilimin kendisine özgü yaklaşımlarla kendi sınırlarını belirlemesi olmuştur. Bilimsel faaliyet kendi işleyiş tarzı içerisinde sağlam dayanaklar arama çabasında buldukça, gözlemlenemeyen veya deneysel veriler aracılığıyla “yasavari genellemelere” kavuşturulamayan her şeyin, ahlâksal olanın, inanca ait olanın, değerlerin ve genel olarak metafiziğin daha çok dışarıda kaldığına tanık olunmuştur. Kant da öncülerini gibi, bilimin bazı niteliklerinin farklı araştırma alanlarında açığa çıkamadığı konusunda hemfikir idi. Bilimin metafizikten farklı bir dayanak noktasına ve işleyiş tarzına sahip olduğuna inanan Kant, metafiziğin aynı dayanaklara ne ölçüde uygun olabileceğini göstermek için ilk olarak aklın neyi nereye kadar bilebileceğini soruşturarak ona sınır koyma teşebbüsünde bulunmuştur.

Kant, her şeyden önce, nesnel kanı ile öznel kanıları kesin bir dille birbirinden ayırıyordu. Kant’ın bu ayırımı, günümüz nesnellik tanımında yer alan pek çok faktörün kurucu öğeleri gibidir. Karl Popper’in deyişiyle (2010, s. 69), “ilk kez Kant, deneyime dayanan bilimsel önermelerin nesnelliğinin, kuram

oluşturma, varsayım ve evrensel önerme ileri sürmeyle sıkı sıkıya bağlı olduğunu görmüştür.” Kant’a göre, bir olgu durumu hakkındaki yargı, öznenin bir şeyin doğru olduğunu varsayması, öznel ya da nesnel oluşa göre farklı biçimler alır. Bir şeyi ya da durumu,

“doğru-sayma... kanı (ki aynı zamanda nesnel olarak geçerlidir) ile ilişkide şu üç basamakta durur: sanı, inanç ve bilgi. Sanı, bilinçli olarak nesnel olduğu denli öznel olarak da yetersiz bir doğru-saymadır. Eğer doğru-sayma yalnızca öznel olarak yeterli ve aynı zamanda nesnel olarak yetersiz görülürse, o zaman bu inançtır. Son olarak, nesnel olduğu gibi öznel olarak da yeterli doğru-sayma bilgi olarak adlandırılır. Öznel yeterlilik kanı demektir (benim kendim için), nesnel yeterlik ise pekinlik (herkes için)” (Kant, 2008a, s. 739-740).

Yani, öznenin bir doğru varsayımı, *olgular hakkındaki bir yargısı* akıl sahibi tüm varlıklar için geçerliyse nesnel açıdan yeterlidir ve o zaman varsayım (doğru-sayma) kanı demektir (Kant, 2008a, s. 738). Popper’a göre, burada Kant, nesnel sözcüğünü, bilimsel bilgileri (bireyin iradesinden bağımsız) savunulabilir olarak nitelendirmek amacıyla kullanmıştır; “nesnel” savunular ilkesel olarak herkesçe sınanabilir ve kabul edilebilir olmalıdır (Popper, 2010, s. 68). Dolayısıyla, “yalnızca olguların (deneylemlerin) yasalara bağlı olarak yinelenildiği ya da yeniden oluşturulduğu yerde, yaptığımız gözlemler ilkesel olarak herkesçe sınanabilir” (Popper, 2010, s. 69). Ancak Kant’ın “nesnel geçerlilik” ile bilimsel nesnellikten anladığının, mantıksal pozitivistlerin empirizmi veya Popper’ın eleştirel empirizmi ile bire bir örtüştüğü söylenemez. Zira “modern bilim, algısal nesneyi aşamalı olarak bilimsel nesneden ayırırken, Kant’ın eleştirel felsefenin orijinal versiyonunun tamamı algı ve biliş arasında sabit bir dengeye bağlı görünüyor” (Bitbol, 2009, s. 7). Kant’ın transandantal felsefesi, duyu deneyimlerimizin nesnelliğinin tamamen empirik terimlerle açıklanamayacağını, en azından bir dereceye kadar *a priori* açıklama gerektirdiğini ortaya koymaktaydı (Fernandes, 1985, s. 180). Burada, evrensel geçerlilik duyarlığa konu olan “görü”nün salt mevcudiyeti ile değil, ‘duyarlık’ça algılandığı formlar ve işlendiği ‘anlak’ sal kategorilerin faaliyeti ile ilişkili olarak ele alınmaktadır. Böylelikle “‘evrensellik’ ve ‘zorunluluk’, buna bağlı olarak da ‘nesnellik’ bir iç dünya olarak zihnin ortak kurucu etkinliğine yüklenmektedir” (Anlı, 2009, s. 169). Bu haliyle nesnellik, öznenin deneyiminin temsili içeriğinin oluşturulmasında rol oynayan zihnin bir edimi haline gelir. Kant böylesi bir kendiliğindenliğin kendi nesnelliğini ihtiva edebileceğini (yani gerçek manada biliş olarak adlandırılmayı hak eden bir temsili yaratabileceğini) savunur

(Dickerson, 2004, s. 1). Burada öne çıkan “algılama” ile “düşünme” sentezi, bilgi için kurgul us araştırmasının deneyimden yalıtılmayacağını, ama salt deneyimden ibaret olmadığı şerhini düşer. Bunun doğal bir sonucu olarak, “inanç” kurgul us soruşturmasının yetki alanı dışında kalır.

Bu noktada Kant’ın çalışmamız açısından merkezi olan diğer hamlesine erişiyoruz: Bilim ve metafiziğin kesin hatlarla ayrıştırılması. Esasında Kant, metafiziği eleme amacıyla değil, onun bilimin sağlam dayanaklarına erişiminin olanaklı olup olamayacağı saikiyle hareket etmektedir. O, metafiziği lağvetmekle değil, onun bilim olmak bakımından olanaklılığıyla ilgilenmiştir. “Metafizik bilim olarak nasıl olanaklıdır?” (Kant, 2008a, s. 69) sorusu, Kant için en can alıcı sorudur. Çünkü metafizik “kendilerini ileri süren tüm dalları kesilse bile kökleri sökülemeyecek olan” bir bilimdir (Kant, 2008a, s. 76). Sorun onun varolması değil (ki bu Kant’a göre kaçınılmaz), bilimin sağlam dayanaklarından (ya da emin yolundan) yoksun bir şekilde işliyor olmasıdır. Bu nedenle Kant *Arı Usun Eleştirisi*’sinin “usumuzun genişlemesine değil ama yalnızca durulaştırılmasına ve onu yanılgılardan özgür tutmaya hizmet edece[ğini]” (2008a, s. 71) önemle vurgulamıştır. Kant göre (2008a, s. 754), “insan usu düşünmeye ya da daha doğrusu derinlemesine düşünmeye başladığından bu yana hiçbir zaman bir metafizikten yoksun kalmamış, ama hiçbir zaman onu tüm yabancı öğelerden yeterince artılmış olarak sunamamıştır.” Usun bu noktada belli bir eleştiriye tabi tutulması, bilginin niteliği bakımından metafiziğe nasıl bir yer biçilmesi gerektiğini de tayin edecek ve onu kendisine zararlı öğelerden arındırabilecektir. Bu yönüyle Kant metafiziği felsefeden değil, bilime konu olmak bakımından “kurgul us”un faaliyetinden (kurgul us bakımından bilimizi genişletemeyeceği için) söküp çıkarmıştır. Dolayısıyla, metafiziğin elenmesi sağlam dayanak ve ölçülere sahip olamayışındandır ve bu eleme felsefi düşünüşten elenmesi anlamına gelmez. Ancak olgucu ardılları için aynısını söylemek oldukça güç. Pozitivistler² için Kant’ın bilim ile inanç veya genel anlamda metafiziksel alan arasında yaptığı ayırım oldukça belirleyici bir öneme sahip olmuş, tüm metafizik ilke, temel ve öz arayışları bir kenara bırakılarak katı olgucu bir yaklaşım geliştirilmesinin önü açılmıştır. Doğal olarak nesnellik algısı da dönüşmüş, öznenin kendinde verili formlarından çok, doğrudan, fenomenlerin kendisine yönelen, aralarındaki gözlemlenebilir ilişkileri açıklamaya dayanan ve genellemelere imkân veren çıkarımlar önem kazanmıştır. Bu dönüşüm,

² Pozitivizm sözcüğü Latince “karşıya koymak, vazetmek” anlamına gelen “*ponere*” fiilinden türetilmiştir (Özlem, 2002, s. 291). Bu anlamda pozitivizmin, “sunmak”, “karşı durmak” anlamındaki *obicere* kökünden türeyen nesnellik sözcüğü ile benzerliği gözlerden kaçmayacaktır. Her ikisinde öznenin karşısında yer alan, ondan bağımsız bir dünya tasarımı mevcuttur.

nesnelliğin, dış dünyanın öznenen bağımsız bir kavranışı anlamındaki yaygın kullanımını pekiştiren bir hamle olarak oldukça etkili bir kabule sahip olmuştur

19. yüzyıldan itibaren bilim içerisinde pozitivist anlayış hâkim oldukça, nesnelliğin bilim içerisindeki konumu da yükselmiştir; pozitivism eleştirilere uğrayıp yaygın anlayış olmaktan çıktıkça nesnellik de sorgulanmıştır. Pozitivizmle birlikte aslında nesnelliğin “bilinen” karakteri de zihinlerde çoktan yer etmişti. Çünkü artık bilim, “öznel” kanılardan yalıtılmış olmayı, gözlemlenebilir olgular arası akılla kavranabilir düzenli ilişkileri açığa çıkarmayı, tümevarımsal genellemeyi ve herkesçe geçerli olan bilgiler üretmeyi bünyesinde barındırıyordu. Zaten, “pozitivizm için nesnellik gerçekliğe giderek daha çok yaklaşmak anlamını taşır. Bunun için gerçek dünyayı irdelerken öğrenilen bilgi içeriğine özneyi mümkün olduğu kadar az karmak pozitivism için bir idealdir” (Kuyuş, 2008, s. 53). Nesnellik bu anlamda, rasyonalizm, metodoloji ve evrenselcilikle olan evliliğini gerçekleştirmiş bulunmaktadır. Artık nesnellik Bacon’dan 19. yüzyıl klasik pozitivismine geline süreçte sadece yanlış kanı ve fikirlerden kurtulma meselesi olarak değil, aynı zamanda ve daha da önemli bir ölçüde “rasyonel” davranış ve “rasyonel” bireylerden kurulu bir dünya inşa etme sorunu olarak ele alınıyordu. Descartes (2008, s. 70), aldanma ve yanılmalarımızın “olgunluk eksikliğinden” kaynaklandığını tarif ederken, Kant (2008b, s. 263) “insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir *ergin olmama* durumundan kurtulma”nın yollarını çözümlerken, Denis Diderot (1993, s. 116) “insanlara yapılabilecek en büyük hizmet[in], onlara akıllarını kullanmayı, ancak kontrol ve tespit ettikleri şeyleri hakikat olarak kabul etmelerini öğretmek” olduğunu savunurken, insanı peşin hüküm ve yargılardan (önyargılardan) ve otoritenin güdümünden kurtarıp, akılı kutsallaştırma çabasında olmuşlardır. İnsanlığın rasyonel bir varlık olarak çevresini anlamaya ve dizayn etmeye çalıştığı 18. yüzyıl “felsefe çağı” (D’alembert, 2000, s. 14), en güzide konumuna 19. yüzyılda Auguste Comte’un pozitif felsefesinde erişmiştir. Comte’un pozitivismi bu eşdeğerlilikleri kendi içinde barındıran iyi örneklerdendir. Comte’un “gözlemlenmiş olguları nesne edinen bir düşünceler düzeni” (Comte, 2001, s. 30) olarak ele aldığı pozitivism, gözlemlenebilir olgulardan beslenmeyen ve bu alanın biliminin dışında kalan metafiziğin ardından gelen insanlığın zihinsel gelişim evresinin nihai aşaması konumundadır. Comte’a göre, bilimin biricik hedefi doğa yasalarını ya da olgular arasında varolan değişmez ilişkileri bulmaktır ve bu ancak deneyim ve gözlem yoluyla yapılabilir. Böyle kazanılan bilgi pozitif bir bilgidir; ve ancak pozitif bilimin doğruladığı türde bilgi insan kılığının çeşitli alanlarında başarıyla uygulanabilir (Thilly, 2010, s. 477-478). Yine de Comte’un (büyüklüğü sık sık dile getirilen Descartes’tan aşikâr etkilenmelerle) tümdengelimsel akıl yürütme tarzını önemseyen ve bir dönem

pozitif bir din yaratmakla da ilgilenmiş pozitif felsefesi, mantıkçı pozitivistlerin tüm metafiziksel öğeleri (bütünüyle) dışarda bırakıp sadece “olguların bilimine” yer açan, “deney-verileri” ve “doğrulama” odaklı bilim anlayışlarıyla kıyaslandığında oldukça naif kalır.

Moritz Schilck önderliğinde oluşan Viyana Çevresi bilimsel önermeleri deney verisiyle “doğrulama”ya elverişli olup olmaması bakımından değerlendirmekle, bilimin her türlü metafizik ve gerçek üstü öğeden temizlenebileceğini öne sürmüştür. Dilin olguları resmeden anlamlı önermeleri, “doğru” adını almaya talip yegâne bilgiyi oluşturur. Bunun dışında kalan alan, sadece “doğrulanamaz” değil, anlamsızdır da. Kant metafizik bir alanın bilim olarak olanaklı olup olmadığını sorgulamışken Viyana Çevresi metafiziğin mantık kuralları içerisinde olanaklı olup olmadığını sorgulamıştır. Alfred Jules Ayer’in ifade ettiği üzere (1998, s. 12) Kant, “metafiziğin olanaksızlığını bir mantık konusu olarak değil bir olgu konusu olarak görüyordu. O, bizim zihnimizin görüngüsel dünya ötesini kavrama gücünün bulunmasının anlaşılabilir bir şey olmadığını değil, yalnızca, olguda bu gücün bulunmadığını savlıyordu” Eş deyişle Ayer ve çevresi öznenin gözlemlenemeyen unsurların bilimsel ele alınışının nasıl mümkün olabileceği sorusunu gereksiz bir çaba olarak görmüşlerdir. Ancak her iki çıkış noktasından neşet eden sorgulama neticesinde ulaşılan cevap metafiziğin olanaksız olduğu yönündedir. Onlar, Kant’ın sağlam dayanaklardan yoksun bulduğu metafiziği bilimsel faaliyetten elemekle Kantçı bir bakış açısına sahip görünmektedir. Zira Kant da, “metafiziğin, doğa bilgisinin geliştirilmesinde gereksiz, hatta zararlı olduğu”na (2002, s. 117), “sağlam bilimler arasında yer almadığı”na (2002, s. 122) kanaat getirmiştir. Ne var ki, Kant için metafiziğin “görü”nün dışında kalması, onun doğa bilimi gibi bilgi edinme ve ortaya koyma faaliyeti içerisinde bulunmadığı anlamına gelir, insanla daima iç içe olan bu alanın “zırva” olduğu anlamına gelmez. Kant’ın metafizik soruşturması, onu ele almanın olanaksızlığına ilişkin bir eleştiri değil, onu hangi bakımlardan ele almamız gerektiğine ilişkin bir eleştiridir. Kant bilime konu olacak şeyi “deneyimden” beslenmesi gerektiğini kabul ederken, salt düşünülür bir kavramın kurgul us bakımından bize katkı sağlayabilecek bir yönü olamayacağına atıfta bulunuyordu. Yoksa, kurgul usa konu olmayan bir alanı bütünüyle “anlamsız” saymayı veya “konuşulamaz” kabul etmeyi amaçlamıyordu. Zira Kant için (2008, s. 760) metafizik, “insan usunun tüm kültürünün tamamlanmasıdır ki, bilim olarak kimi belli erekler üzerindeki etkisi bir yana bırakılsa bile, vazgeçilmezdir.” Mantıkçı pozitivistler ise Kant’ın bu yöndeki tavrını göz ardı ederek sadece gözlemlenebilir olguların bilimini yapmayı amaç edinmişlerdir. Kant metafiziğin duyularımıza konu olmayacağına vurgu yaparken düşüncemize açık kalacağına işaret etmiş, Viyana Çevresi

mensupları ise mantığın kuralları içerisinde bir önermenin metafiziksel öğeler barındırdığı ölçüde doğrulanamaz kalacağı ve daima geçersiz olacağı sonucuna varmışlardır. Kant gibi anlığımıza konu olanlar ile olmayanlar arasında değil konuşulabilen ve konuşulamayan şey hakkında ayırım yapma gereği görmüşlerdir. Başat öncülerinden kabul ettikleri Ludwig Wittgenstein’i referans göstererek “düşünmeye”, “düşüncelerin dile getirilişine” bir “sınır” çizmek amacıyla olmuşlardır. Böylelikle bu “sınırın ötesinde kalan da, düpedüz saçma olacaktır” (Wittgenstein, 2006a, s. 11). Hâlbuki Kant nezdinde, aklın tecrübenin sınırlarını aşması, bu sınırların dışında ürettiği şeyin bütünüyle saçma olduğu anlamına değil, yalnızca ürünlerinin ve idealarının bilgimizi genişletmeyeceği anlamına geliyordu (Janik ve Toulmin, 2008, s. 168). Mantıkçı pozitivistlerin, bu çıkarım için yararlandıkları en önemli kaynak, Wittgenstein’in kendisinin bile ardılarının ellerinde dönüştüğü biçimden dehşete düştüğü *Tractatus Logico-Philosophicus*’udur. Wittgenstein’in (2006a, s. 173), olguların resmine odaklanan, olgulara temas etmeyen her şeyi “anlamsız”, “dil sınırları”nın dışında gören ve nihayetinde “üzerine konuşulamayan konusunda susmalı” motto’suyla kapadığı eser, mantıkçı pozitivistlerin elinde, metafiziği tamamen devre dışı bırakmanın gerekliliğinde merkezi dayanak noktası görevi görmüştür. Zira, Wittgenstein’in önermesi, Viyanalı dostlarınca sloganlaştırılarak, “Metafizikçiler çenenizi kapatın!” diye yorumlanmıştır (Janik ve Toulmin, 2008, s. 260-261).³ Ne var ki, Viyana Çevresi’nden insanların yirmili yıllarda inandıklarının aksine, Wittgenstein hiçbir yerde, metafiziğin kendi başına anlamsız olduğunu söylememiştir. Sadece metafiziğin, söylem olarak mümkün olmadığını belirtmiştir. Metafiziğin bir anlamı olduğunu değil, bu anlamın dilin yardımıyla açıklanabileceğini yadsımıştır. Wittgenstein’in amacı, dile getirilebilir olanla dile getirilemeyen arasında ayırıcı bir sınır çizmek ve bizi, uygun olmayan araçlarla (meşru olabilecek) bir amaç peşinde koşmaktan men etmekten ibarettir (Delacampagne, 2012, s. 57). Bu anlamda Wittgenstein’in metafiziği olumsuzlaması, tekilci bir pozitivistliğe götürmez. Zira metafizik sorunların varlığını inkâr etmez. Yalnızca üzerine konuşamayacağımızı, onları

³ Janik ve Toulmin’e göre (2008, s. 262), Wittgenstein, *Tractatus*’un tam da bunun karşısı bir anlamda yorumlanmasını istiyordu. Viyana pozitivistlerinin “önemli olanı” “doğrulanabilir olan”la eşitledikleri ve bütün doğrulanamaz önermeleri “dile getirilemez oldukları için önemsiz” diye kapı dışarı ettikleri yerde, *Tractatus*’un son bölümü –sağır kulaklara rağmen- yalnızca dile getirilemez olanın hakiki değeri olduğunda ısrar etmişti. *Tractatus* bize “daha yüksek düzeyde olanın” sadece dilimizin önermelerinin kavramaya elverişsiz olduğu yerde bilincine varamayacağımızı söyler; çünkü “önermeyle” “resmedilebilecek” türde hiçbir “olgu”nun olgu olması dolayısıyla hem ahlâkî görüşlerimiz hem de estetik değerlendirmelerimiz üzerinde iddiası olamaz. Wittgenstein’in “dile getirilemez olan” karşısındaki suskunluğu pozitivistlerin suskunluğu gibi alaycı bir suskunluk değil, saygı dolu bir suskunluktur.

sessizliğe bırakmamız gerektiğini söyler (Utku, 2012, s. 235-236). Yine de Wittgenstein, bilimsel tümceleri anlamlılık için bir örnek model olarak almakla, “metafiziksel” savları bu örnek modele uymamaları nedeniyle anlamsız oldukları için bir kenara bırakmakla, mantıkçı pozitivistlerin çalışmalarında merkezi bir önem taşıyan ilkeleri sunmuş oluyordu (Cottingham, 2003, s. 118). Mantıkçı pozitivistler felsefeyi bilim imajı içinde yapılandırmak istediler. Bilimsel dilin ve yöntemin bilimsel olarak kabul edilebilir yapılarını sağlamaya niyetlendiler. Süreç içinde, onlara anlamsız ve maksatsız gibi görünen geleneksel felsefi problemlerin kökünü kazıyabileceklerini umdular (Burge, 2010, s. 123). Bundan böyle, tam bir totoloji olmanın ötesinde olan her felsefi sav, eğer anlamlı olarak kabul edilecekse, deneyci doğrulanabilirlik sınavından geçmek zorundadır (Cottingham, 2003, s. 121). Bu tavırları, bilimsel rasyonaliteyi rasyonalite ile eş anlamlı yapmış, belirli durumları rasyonel, diğerlerini ise irrasyonel olarak tanımlamalarına yol açmıştır. Fakat bu görüşün, dünya hakkında bilimsel olmayan bütün inançların irrasyonel ya da nesnellikten uzak olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı konusundaki kendi dogmatizmini dokunulmamış olarak bunun dışında bıraktığı görülür (Trigg, 2005, s. 120-121). Zira, nesnellik sadece “doğrulanabilirlik”le özdeşleştirildiğinde, nesnel bir dünyanın (fiziksel bir dünyanın) ya da “doğrulanabilir” nesnel bir durumun varlığını teyit ederken, düşüncelerin, inançların, duyguların ve konuştuğumuz dilin nesnel olmadığını kabul etmiş olmaktadır (Burge, 2010, s. 46). Çevre’nin mensupları, Kant kadar ve belki Kant’tan daha çok bilgi ve bilime temel sağlama iddiasında bulunmuşlardır, ancak “metafiziğin getirdiği temelleri reddetmeleri yüzünden başarısız olmuşlardır” (Trigg, 2005, s. 41). Çünkü metafizik, sadece bilgi ve bilimden “hurafe”leri çıkarmak sorunu değildir (Bacon’dan beridir sorun dar bir görüşle burada sıkıştırılmıştır), bir inanç, bir değer, bir kültür genel bir insan bilimleri nesnesi sorunudur. Ancak mantıkçı pozitivism, Kant’ın metafiziği insan aklı için vazgeçilmez kılmakla açık bıraktığı soruna, tüketici bir çözüm önerisiyle yaklaşmış, metafiziksiz bir felsefe amaçlamıştır (Altuğ, 2006, s. 35). Ne var ki, eğer her doğrudan gözlemin ötesine geçen önermeyi metafizik olarak nitelendirirsek, doğa bilimlerinin dili içinde bile metafiziğe çok yer vardır. Bilim adamı, her bireysel tümceyi gözlemsel sonuçlarla karşılaştırarak dünyaya bakmıyor; bunun yerine karmaşık ve gelişmiş bir önermeler dizgesini dünyaya “yayıyor” ve bunlardan bazıları doğrudan gözleme dayanmakla birlikte, çok soyut ve genel ya da her ikisi de olan bazıları, doğrulanabilmeye elverişli olabilir (Cottingham, 2003, s. 124). Bu nedenle pozitivismin “deneyle doğrulama ilkesi” üzerine kurulu versiyonunun ikna edicilik bakımından pek güçlü bir kuram olarak yer ettiği söylenemez. Zira günümüz fiziğinin bazı kabulleri gözlemlenemeyen olgular üzerine kurulu olan önermelerden ibaret olup, “anlamsız” nitelikte

değildirler. Pozitivizmin bu yöndeki açığını kapatmak üzere Karl Popper gibi bilim felsefecilerinin farklı önerileri olmuştur.

Karl R. Popper'ın çalışmalarına göz attığımızda, mantıkçı pozitivistlerden farklı bir yaklaşım görürüz. Popper, mantıksal pozitivistlerle belli açılardan uyuşmasına rağmen, aslında çok temel konularda birbirlerinden önemli ölçüde ayrılırlar. Her şeyden önce felsefenin bir anlam araştırmasına ve bilimle bilim olmayan arasındaki ayrımın, anlamlıyla anlamsız tartışma arasındaki ayrıma indergenemeyeceğini düşünür. O, metafiziğin, mantıksal pozitivistler gibi anlamsız olduğunu değil, basitçe bir bilim olmadığını düşünür. Buna rağmen bilimle alakasız olduğunu değil, aksine bilimsel fikirlerin için hayati bir kaynak olduğunu kabul eder (Brown, 1977, s. 87). Ona göre, mantıksal pozitivistler metafiziği anlamsız diye bir kenara atarken önemli bir gerçeği iskarlarlar. Zira,

“evrenbilimin tarihsel gelişiminde, salt fizikötesi ideaların (ve bu nedenle felsefi ideaların) bile büyük bir anlamı olduğu yadsınamaz: Thales'ten Einstein'a, Yunanlı atomculardan Descartes'in özdeğe ilişkin kurgularına; Gilbert'in, Newton'un, Leibniz'in ve Boscovics'in güç konusundaki kurgularından, Faraday'ın ve Einstein'ın güç alanlarına ilişkin kurgularına kadar fizik ötesi idealar yol gösterici olmuştur” (Popper, 2010, s. 32-33).

Bu nedenle Popper görgül-bilim için metafiziğin hiçbir değeri olmadığını söylemediğini ısrarla vurgular: “Bilimin ilerlemesini engelleyen bazı fizikötesi düşünce süreçlerinin yanı sıra, bilimin gelişmesini sağlayan başka fizikötesi düşünce süreçlerinin (bununla yalnızca kurgusal atomculuğu kastediyoruz) de olduğu yadsınamaz” (Popper, 2010, s. 63). Buna göre, bir zamanlar sınanamaz, dolayısıyla da metafizik olan bir fikir, koşulların değişmesiyle sınanabilir, dolayısıyla da bilimsel hale gelebilir (Magee, 1990, s. 44). Bu anlamda Popper, kendisinden önceki isimleri sınanabilirliğin mahiyetini daraltmakla suçlamıştır. Sınanabilirlik mantıksal pozitivistlerce tümevarımla doğrulama olarak kavranıldığından, “görgü-bilim ve fizikötesi arasında varolan farkı ‘doğal’ kabul ederek ele alırlar” (Popper, 2010, s. 61). Şayet, “olguculuktaki gibi doğabilimsel-kuramsal dizgeleri sınırlandırma ayracıyla dışlamak gibi bir hata yapmak istemiyorsak, doğrulanamayan önermeleri de görgül olarak kabul edeceğimiz bir araç seçmeliyiz” (Popper, 2010, s. 64). Bu noktada, Popper'ın yaklaşımının onlarınkinden ayrıldığı husus, çok yalın bir örnekle açıklanabilir. Sözelimi, “Tanrı vardır” gibi bir önerme karşısında, mantıkçı pozitivistler bunun anlamsız bir ses, bir gürültü olduğunu söylerlerdi; Popper ise bunun anlamı olan bir önerme olduğunu, doğru da olabileceğini, fakat yanlışlanabilmesi için herhangi bir yol bulunmadığından bilimsel bir önerme olmadığını söylerdi (Magee, 1990, s. 45).

Eşdeyişle, bazı önermeler anlamlı olsa da, bilimsel bir yanılaşlamaya konu olmayabilir. Bu nedenle, Popper (Popper, 2010, s. 68) doğrulanabilirliğe değil, her şeyden önce sınanabilirliğe önem verir, “bilimsel kuramları, savunulabilir (doğrulanabilir) olarak değil, sınanabilir olarak” kabul eder ve sınanabilir olmayan önermeleri “anlamsız” olarak değil, sadece bilime konu olamayacak önerme diye tarif ederek, olguların saçma ve anlamlı dünyaları arasındaki ayırımı değil, görgül-bilim açısından sınanabilir olanla, görgül-bilim açısından sınanabilir olmayan arasında bir ayırımı yapılabileceğini savunur.

Mantıksal pozitivistler, tümevarımı bilimin temel işleyiş mantığı haline getirmekle, bakışları dâhilinde olması gereken alanı doğru ve haklı bir gerekçeyle sınırlandırabildiklerini sanmış ve kendi inceleme alanlarında yöntemlerinin sorunsuz işlediğini kabul etmişlerdir. Ancak Popper önermelerin tek tek olgulardan hareketle sınanmasıyla doğrulanmasının gerçekleştirilmesinin olanaksızlığını savunur. O, temelde, mantıksal pozitivistlerin nahi mottosu olan “doğrulanabilirliğin bilimsel yönteme aykırı olduğunu düşünüyordu, çünkü güçlü bilimsel teoriler asla doğrulanamazdı. Teorilerin kapsamı doğrulanabilmek için fazla genişti” (Hacking, 2016, s. 20). Onun sözcükleriyle aktarmak gerekirse, “mantıksal olarak ‘deneyimle’ (bu sözcükten ne anlarsak anlayalım) doğrulanmış özel önermelerden kuramların çıkarsanması olanaksızdır; bu yolla kuramlar hiçbir zaman görgül açıdan doğrulanamaz” (Popper, 2010, s. 64). Evrende her durumda gözleme konu olmayan bazı örnekler kalacaktır. Bu da bilgimizin daima “olasıklı” bir nitelik taşıyacağı anlamına gelir. Ancak varsayımımızı doğrulayan örneklerden ziyade, yanılaşlayan örnekler üzerinde yoğunlaşırsak, tek bir yanılaşla varsayımımızın geçersiz olduğuna ilişkin kesin bir bilgi edinmek daha olanaklı olacaktır. Bu anlamda, deneysel genellemeler, doğrulanamaz, ama yanılaşlanabilirler. Bu ise, bilimsel yasaların kanıtlanabilir olmasalar da, sınanabilir olmaları demektir; onları yadsıma yolunda sistemli girişimlerle sınanabilirler (Magee, 1990, s. 21). Popper’ın yanılaşlanabilirliği basit bir formül önerir: “Dünya hakkındaki geniş kapsamlı öngörüler yap ve bunlardan gözlemlenebilir sonuçlar çıkar. Bu sonuçlar doğru mu diye test et. Eğer doğruysa, başka testler yap. Eğer doğru değilse, varsayımı gözden geçir ya da daha iyisi, yeni bir varsayım icat et” (Hacking, 2016, s. 21). Elbette sonraki aşamalarda olumsuz herhangi bir kararla elimizdeki dizge yine yadsınabilir. Ancak dizge, ayrıntılı ve katı tümdengelimsel sınamalar karşısında tutarlılığını koruduğu ve bilimdeki yeni gelişmelere rağmen değiştirilmediği sürece (doğrulanmış değil) “sağlanmış” demektir (Popper, 2010, s. 56). Başka bir deyişle, Popper’a göre, pek çok testten yanılaşlanmadan geçen bir varsayım ancak “sağlamlaşmıştır” diyebiliriz. Çünkü tüm bunlar elde ettiğimiz bilginin kanıtlar tarafından güçlü bir şekilde desteklendiği değil, sadece varsayımın eleştirel testin dalgalı denizlerinde

batmadığı anlamına gelir (Hacking, 2016, s. 21-22). Bu nedenle, Popper'a göre, "bu yöntem, sınanacak dizgenin yanlışlanabilirliğini her koşul altında ortaya koyabilir olmasıyla karakterize edilmiştir; yani amacı, tutarsız dizgelerin kurtarılması değil, sıkı denetimlerle en fazla tutarlılığı olanı seçmektir" (Popper, 2010, s. 66). O halde şöyle bir sonuç elde ediyoruz: Kuramlardan, evrenselliği az olan önermeler türetilerek, kuramlar dizgesi sınanır. Bu önermelerin de öznelarası sınanabilir olmaları gerektiğinden, kendi aralarında benzer şekilde sınanabilmelidir, böylece bu sınama sonsuza değin sürer (Popper, 2010, s. 70). Kısaca, Popper'a göre, bilimde sınanabilirlik esas olup, sınama işlemi bize her durumda sadece bir olasılıktan başka bir şey kazandırmayan doğrulanabilirlikle değil, yanlışlanabilirlikle gerçekleştirilmeli. Bu durumda, "nesnelliği bilim adamında değil onun ortaya attığı önermenin sınanma yönteminde aramak gerekmektedir" (Rutli, 2014, s. 140). Çünkü bilimde nesnellik, kendinde tarafsız kabul edilen araştırmacının önermesini doğrulayan örnekleri soruşturması ile değil, esas olarak kuramının yanlışlanabilmeye ve eleştiriye açıklığıyla ilişkilidir. Böylelikle, tek tek olguların gözlemlenmesi ve önermelerin sınanmasından hareketle kurama ulaşmaktansa, sınama kuramdan tündengelimle elde edilen varsayımları yanlışlayan örneklerin sergilenmesiyle gerçekleştirilmelidir.

Nesnellikte bağlantılı olarak bilimsel faaliyetten anlaşılan şeyin, dönem içinde çeşitli kabullere dayalı olarak değişkenlik gösterdiğini görüyoruz. Her biri Kantçı ayırımdan etkilenmiş üç farklı pozitivism yorumu bunun en iyi örneklerindedir. Söz gelimi, pozitivism gözlemlenebilir olgulardan hareketle, evrende benzer durumda bulunan olgular için de genellenebilecek bir teoriye ulaşmak (Comte) ya da önceden varsayılan bir teorinin verilerle doğrulanması (Mantıksal Pozitivism) veya yanlışlanması (Karl Popper) neticesinde geçerliliğini sınamak gibi işlemleri tercih ederler (Kızılcılık, 2008, s. 165-181). Başka bir deyişle, 19. yüzyıl pozitivist ekolün temsilcileri, gözlemlenebilir fenomenler üzerinden hareketle, olgular arasında belli düzenlilikler gösteren ve yasalarla ifade edilen ilişkileri keşfedecek bilimler tasarlamış, mantıksal pozitivistler ise, öznel kanı ve inanç gibi gözlemlenebilir temelli olmayan her türlü doğru-saymayı bilimin dışında iterek, doğrulanabilirliği bilimsel bilginin temel ilkesi haline getirmiştir. Mantıksal pozitivism eleştirel yaklaşan Popper ise, sınanabilirliği esas alarak, bizlere kurama ilişkin kesin bir bilgi vermektense uzak, her durumda olasılıklı bir geçerlilik kazandıran tümevarımsal doğrulamadan ziyade, kuramdan tündengelimsel bir çıkarımla üretilen varsayımların yanlışlanabilirliğinden hareketle kurama ilişkin daha kesin bir yargıya ulaşılacağını öne sürmüştür.

Nesnelliğin Düşüşü ve Perspektivizmin Yükselişi

Bilim tarihine baktığımızda, bilimsel faaliyetin, doğanın “en doğru dili” olarak kabul edildiği andan itibaren, bilimsel teorilerin her türlü tarihsel, kültürel, toplumsal ve bireysel etkilerden arınmış doğa resimleri olarak görülmesi yönünde yaygın bir kabulün yerleşmiş olduğu görülür. Buna göre,

“bilimin nesneliliği, genellikle teori seçiminde uygulanacak normatif standartlar açısından tasarlanan bazı özel bilimsel rasyonelitenin ürünü olarak anlaşılmalıdır. Bu bakımdan, bilim adamları arzu ettikleri her türlü teoriyi icat etmek ve tutmakta özgürdürler, ancak (geçerliliğe) aday teoriler eninde sonunda bu standartlar doğrultusunda sıkı bir şekilde test edilmelidir” (Pickering, 1994, s. 110).

Hâlbuki bilimin, yüzyıllardır sanıldığına aksine, olguya tam olarak denk gelen, olguya tam olarak örtüşen bir bilgi üretip üretmediği, olguyu aynen veren, yansıtan bir yönü olduğundan söz etmek pek de kolay değildir. Çünkü gözlemler her durumda nötr olamaz. Gözlemler yapan bilim insanının, konusu karşısında tamamen nötr bir varlık olarak çalıştığı iddiası bazı güçlükler taşımaktadır. Çünkü bilim insanı, gökten zembille inmişçesine, hiçbir sosyal statü ve rol sahibi olmaksızın, hiçbir kanaat, değer, eğilim, inanç taşımaksızın nesnesine yönelemez. O, sadece gözlemleyen ve gözlemlediğini yansıtan basit ve edilgin bir ayna değildir. Bilim insanının duyguları vardır, sevinçleri, acıları, aşkları, nefretleri vardır. O bir toplum içerisinde yaşamaktadır, sosyal, siyasal, estetik, ahlâkî ideallere, değer yargılarına sahiptir. Bilim insanı, nesnesinin karşısına, sahip olduğu bu yönlerin bir totalitesiyle çıkmaktadır (Özlem, 2002, s. 61). Çoğu kez aynı nesneye bakan bilim adamları farklı şeyler görürler. Çünkü çoğu durumda, “bir gözlemcinin gördüğü şey; yani bir nesneye baktığında gözlemcinin geçirdiği görme tecrübesi, kısmen onun geçmiş tecrübesine, bilgisine ve beklentilerine bağlıdır” (Chalmers, 2007, s. 63). Onların gözlemleri, yaklaşım tarzlarına göre değişir. Bireyler dış dünya karşısında pozitivistlerin varsaydığı türden nötr varlıklar değildir. Pozitivist, bilimsel bilginin ilerleyebilmesi için, farklı kuramlar ne olursa olsun bunlardan bağımsız bir ampirik sınanabilirlik, ampirik gözlem düzeyine gerek duymaktadır. Böylelikle, rasyonel olduğuna ve dünyanın nesnel bilgisini sunduğuna inanılan bilim, bireysel inanç ve tahminlerin dışında herkes için geçerli olabilecek bilgilerin yaratım merkezi olarak algılanır. Fakat farklı dönemlerde her biri bilimsel kabul edilen, farklı teorilerin aynı olguya dair birbiriyle çelişen açıklamalar getirebilmesi, bilimsel teorilerin basit bir keşif meselesi olmaktan ziyade, üzerinde uzlaşmış bir “doğaya bakma” tarzı olarak da ele alınabileceğini gösterir. Zira “bilimsel bilgi de tıpkı dil gibi, özünde ya bir topluluğun ortak malıdır, yahut da bir hiçtir. Bunu anlamak için, bu bilgiyi

yaratan ve kullanan çevrelerin kendilerine has özelliklerini öğrenmek zorundayız” (Kuhn, 2008, s. 324). Her durumda teorilerimizin bizlere dünyanın gerçek bir resmini sunduğuna inanmak, bir kanıtlanma ve doğrulanma meselesi olduğu kadar dünyanın bu resmini kabul etmek yönündeki uzlaşısıyla da ilgilidir. Wittgenstein’in da dile getirdiği gibi doğru ve yanlış dediklerimiz pek çok durumda bir karşılıklı uzlaş meselesidir: İnsanlar “kullandıkları dilde uzlaşırlar” (Wittgenstein, 2006b, s. 117). Bir teorinin doğru veya yanlış olarak kabul edilmesi, bir dereceye kadar dünyaya bu teoriyle bakmada uzlaşma meselesi olarak okunabilir. Thomas Kuhn’un bilimsel paradigmaların tarihsel süreç içerisindeki yer değiştirmelerini açıklama biçimi, bize bu konuda oldukça önemli örnekler sağlıyor. Kuhn gibi düşünürler, kuramsal önermeleri sınamak için kullanılan ampirik gözlemlerin yine aynı kuram tarafından belirlenmiş olacağını, kuramdan bağımsız, her zaman için aynı özelliklere sahip gözlem diye bir şey olamayacağını savunmakta, farklı kuramsal yaklaşımların farklı nesne ve ilişkiler gözlemlediklerini iddia etmektedirler (Kuyaş, 2008, s. 22-23). Kuhn’a göre, bilim adamının içinde yer aldığı “paradigmalar” onun dünyaya bakışını ve algılamasını belirler. Her bir paradigma dünyanın farklı görünmesine sebep olur. Öyle ki, “bilimsel gelenek değiştiği zaman bilim adamı çevresini algılamayı yeni baştan öğrenmek zorundadır, yani tanıdığı koşullar içerisinde yeni kalıplar görmeyi öğrenmesi gerekmektedir. Bunu yaptıktan sonra araştırma dünyası birçok noktada eskiden yaşadığı dünyayla bağdaşmayan ölçüler taşıyacaktır” (Kuhn, 2008, s. 208). Özne bu yönüyle olgulardan bağımsız değildir ve hem tarihsel bir varlık oluşu ekseninde hem de (belli bir yaklaşım tarzına sahip oluşu itibarıyla değil) belli bir yaklaşım tarzına ilişkin aşırı ısrarın olgunun gerçekliğini tahribata uğratması yönüyle nesnellikten uzaktır. Bu durumda, öznenin gözlemlenebilir olgulardan bağımsız olduğu iddiası her durumda geçerli olamaz. Çünkü “kişinin ne gördüğü, hem neye baktığı ile hem de önceki görsel ve kavramsal deneyimlerinin ona ne görmeyi öğrettiğiyle yakından bağlantılıdır” (Kuhn, 2008, s. 210). Zira, “hiçbir kavramsal taslak hiçlikten doğmaz” (Kuhn, 2007, s. 84). Birbiriyle yarışan kuramlar arasında bilim adamlarının yapmış olduğu seçimler, yalnızca ortaklaşa ölçütlere değil, ayrıca, bireysel yaşamöyküsü ve kişiliğe bağlı olan, kişilikle ilintili etkenlerle de ilintilidir (Kuhn, 1994, s. 392). Bu nedenle bilim adamının teori tercihi sadece nesnel kabul edilen süreçlerle ilgili bir mesele değildir. Kuhn’un deyişiyle (1994, s. 387), “birbiriyle yarışmakta olan kuramlar arasında her bir bireysel seçme, nesnel ve öznel etkenlerin, ortaklaşa ve bireysel kalan ölçütlerin bir karışımına bağlıdır.” Bacon ve Descartes’tan mantısal pozitivistlere kadar gelinen süreçte gösterdiğimiz gibi, her türlü inanç, değer ya da toplumsal etkilenim, bunlarca çarpıtılmamış ve kirlenmemiş “en doğru temsilin” şanı adına dışarıda bırakılmıştır. Hâlbuki her gözlemin zaten bir

“yorum” olduğunu, gözlemlenmiş olan şeyin bizim her zaman gözleme taşıdığımız belirli bir bilme ufku içindeki bir şey olarak anlam kazandığını reddeden saf gözlem diye bir şey yoktur (Ströker, 2005, s. 42). Gözlemlerimiz, tarihsel açıdan ne olduğumuzla yakından ilgilidir ve “çoğu zaman teori yüklü/teori bağımlıdır” (Couvalis, 1997, s. 11). Roger Trigg’in deyişiyle, “her hangi belirli bir teorinin aracılığı olmadan görülebilecek nesne diye bir şey söz konusu değildir. Bu nedenle dünyanın tek bir betimlemesinin olma ihtimali yoktur” (2005, s. 22); “yaptığımız gözlemleri ve onları sınıflandırma yöntemimizi belirleyen şey teorinin bizzat kendisidir” (2005, s. 19). Bu durumda,

“[e]ğer kuramın/paradigmanın dışında kuram-yüklü olmayan (nötr) olgular söz konusu değilse ve bu olgulara başvuru yönteminin kendisi de kuram-yüklüyse, bilimsellik ölçütü olarak ister ‘doğrulanabilirlik’ isterse de ‘yanlışlanabilirlik’ olarak alınsın, sınanabilirlik anlamını büyük ölçüde yitirmektedir. Çünkü hem sınama yöntemi hem de sınama için başvurulacak olgu artık paradigmanın/kuramın dışında ve bağımsız değildir. Daha belirgin olarak söylenebilecek olan, hiçbir olgunun paradigmadan önce, olduğu biçimiyle varolmadığı ve olası bir devrimsel paradigma (daha geniş anlamında *disipliner matriks*) değişiminin ardından da varolmayacağıdır” (Anlı, 2013, s. 147).

Bilim adamının olguları görme biçimi (veya paradigması), dünyanın ne olarak tanımlandığında etkilidir. Dünyayı belli bir paradigmayla görmeye kanaat getirmiş bilim topluluğunun, olgularını bu yöndeki kabulünün dışında, bu kabulleri aşan bir başka ölçüyle sınavabileceği meselesi problematiktir. Çünkü “hatırlamak zorundayız ki, gözlemini yaptığımız şey doğanın kendisi değil, bizim soruyu biçimlendirme tarzımızda etkilenmiş olan doğadır” (Heisenberg, 1976, s. 35). Dolayısıyla, her türlü bilimsel gözlemlerde yönlendirici olan ilgilerin ve etkilenimlerin dışına çıkılamayabileceği ve bunların yönlendirici olabileceği gerçeği dikkate alındığında, nesnel bilim fikri çıkmaza girmektedir. Buna göre, bilim adamı, fabrikaya giren çuvalları denetleyip tartan ve işaretleyen (sayım/gözlem) “kontrol” memuru değildir. O içlerinden bazılarını daha anlamlı ve daha anlamsız olarak görebilmesine yol açan “etkilenmişlikler” içerisinden görmektedir. Bu durumda, “belli perspektiflere göre anlamlı görünen gözlem verileri yanında, başka bir bilimsel perspektif altında ele alınıncaya kadar anlamsız sayılan gözlem verileri” (Ströker, 2005, s. 40) gerçeği söz konusudur.⁴

⁴ Steve Woolgar, bu duruma, “Pulsar”ın (Atarca) keşfiyle ilgili bir anekdotu anlatarak örnek verir. Zira Pulsarlar (hızla dönen nötron yıldızları) ilk gözlemlendiklerinde farklı biçimlerde yorumlanmış

Nesnelliğin Yükselişi Ve Düşüşü: Nesnelliğin Neliği Ve Mahiyeti Üzerine Tarihsel Bir Okuma

Kuhn'un da gösterdiği üzere, hangi öznenin doğayı hangi amaçla irdelemek için hangi soruları sorduğu, sonuçta edinilen bilgiyi temelinden belirlemektedir (Kuyaş, 2008, s. 53). Buradan doğan sonuç, kavram ve problemlerle dünyaya farklı biçimlerde bakan ve hatta farklı dünyalar gören “perspektiflerin” her birinin “kendi içinde anlamlı” olduğu gerçeğidir. Kuhn rakip teorilerin “mukayese edilemezliğinden” söz ederken, teori değişiminin yarattığı algısal farkın “daha ileri bir kavrayış” olmaktan ziyade, her birinin kendi iç anlamlı bütünlüğüne dokunmayı gerektiren bir irdelemeye konu olmasını önerdiğinde, “kendi içinde anlamlı perspektifler”den söz etmektedir. Bu bakımdan, “aynı alandaki birbirinin ardılı ve rekabet eden teorilerin [sadece] ‘farklı diller konuştuğu’ söylenir. Tam anlamıyla birbirleriyle kıyaslanamaz ya da birbirlerinin dillerine çevrilemezler. Farklı teorilerin dilleri, içinde yaşayabileceğimiz farklı dünyalardan parçalardır” (Hacking, 2016, s. 90). Bu sonuç, her kuram için geçerli nesnel ölçütleri çıkmaza soktuğu gibi, “ilerlemecilik” ve “tek doğru dil” tezini de sıkıntıya düşürür. Bu da Kuhn'un doğrudan rölativizmle itham edilmesiyle sonuçlanır.

Kuhn'u görelilik ve irrasyonalizmle suçlayan filozoflar, kendisini nesnelliği mutlak, felsefi anlamda terk etmekle suçluyorlardı (Megill, 1994, s. 4.) Paul Feyerabend gibi bilim felsefecileri daha da ileri gider, bilimlerin, “bizi uymaya mecbur kıldıkları bütün standartları dâhil, kendi eserimiz” olduğunu savunur (Feyerabend, 1992, s. 280). Bu anlamda bilimin “nötr” dili altında herkes için geçerli nesnel bir bilgi idealinin, yine bizim ürünümüz olan başka türlü bilgi iddiaları nazarında üstünlük talebini ıskartaya çıkarır. Ona göre, “bizi ‘din’ ya da ‘sanat’ süpermarketinden uzaklaştırıp daha modern ve çok daha pahalı ‘bilim’ süpermarketine yöneltecek hiçbir nesnel ilke yoktur” (Feyerabend, 1999a, s. 308-309). Bir ölçüye kadar, teorilerin mukayese edilemezliği konusunda da Kuhn'la benzer bir pozisyonu paylaşır. Kuhn gibi, her araştırmanın temelini oluşturan ve onun “bilimsel” ve dolayısıyla güvenilir olmasını garantileyen tek bir usul ya da kurallar dizisi olmadığını savunur:

“Her proje, her teori, her usul kendi içinde ve ele aldığı süreçlere uyarlanmış standartlarla değerlendirilmelidir. Koşullar ne olursa olsun her

ve farklı varsayımlara konu olmuştur. İlk etapta görülmedik bir hızla hareket eden radyo kaynakları oldukları öne sürülmüş, ancak araştırmanın “objektivitesini güçlendirme sorunu” yaşaması, bu temel varsayımın oldukça tartışmalı ve problemlı bir hal almasına yol açmıştır. Hemen akabinde aynı olgu en az beş ayrı cisimleşmeye sahne olmuştur: 1- Bir alışılmadık iz/belirti; bir olmayan nesne. 2- Muhtemel araya girme (parazit). 3- Bir geçici patlama veya alışılmadık bir araya gelme. 4- Başka bir uyarılıktan gelen bildiriler. 5- Yeni türde titreşen bir radyo kaynağı (Pulsar). Bu örnekte, aynı olguya ilişkin tüm farklı yorumlarda, nesnenin karakterinin ve orada bir nesne olup olmasının, sosyal kontekstteki değişimlerle birlikte değiştiği görülmektedir (WOOLGAR, 1999, s. 82-87).

büyüklüğü ölçen evrensel ve kalıcı bir ölçüm aleti fikri ne denli gerçekçi değilse, uygunluğun değişmez ölçüsü olan evrensel ve kalıcı bir yöntem fikri, hatta evrensel ve kalıcı bir akılsallık fikri de o denli gerçekçi değildir” (Feyerabend, 1999b, s. 131).

Ancak nesnellik ve akılsallık ölçütü, bilimin albenili etikleri olarak, bilimin bilgi pazarında en güzide yeri kapmasını kolaylaştırmayı sürdürür. Diğer tüm insani etkinlik alanları, her ne biçim ve mahiyette olursa olsun, bu niteliklerce teraziye konur ve kıymetlendirilir. Feyerabend’in bilgi kuramsal anarşizmi bu tek biçimliliğe ve bilim tahakkümüne yöneltilmiş bir başkaldırıdır.

Nesnelliği bir tür perspektivizm lehinde alaşağı etme eğiliminde olan isimlerden biri de Richard Rorty’dir. Rorty’nin pragmatist yorumunda da, Kuhn’da öne çıkan perspektivizme tanıklık etmek olanaklıdır. Rorty de temelde Kuhn’da olduğu gibi (ve Feyerabend’e yaklaşan bir tonlama ile), “disiplinlere tahsis edilecek hiçbir ‘objektivite’ ya da ‘katılık/sağlamlık’ derecesi noktası” olmadığını açıklıkla ileri sürer (Rorty, 2002a, s. 44). Ona göre, nesnelere herhangi bir vokabülerde, başka herhangi bir vokabülerden “çok daha objektif olarak” tanımlanamazlar. Vokabülerler yararlı veya yararsız, iyi veya kötü, işe yarar veya yanlış yola sevk edici, duyarlı veya incelikten yoksun olabilirler; ancak ne “daha objektif” veya “az objektif” ne de daha çok veya az “bilimsel”dirler (Rorty, 2002b, s. 380). Bu bakımdan kendi pragmatist tasavvurunu, objektivite ölçütü ışığında yargı dağıtan bilimin üst söylem dilinden kopararak, adeta bir tür iletişim ve konuşma cemaatleri dayanışmasına indirger. Bunu oldukça açık bir dille ifade eder:

“Objektiviteyi dayanışmaya indirgeme arzusundaki biz pragmatistlerin, ne bir metafiziğe ne de bir epistemolojiye ihtiyacımız var. Ne nesnelere inançlar arasındaki ‘mütekabiliyet’ denilen bir ilişkinin açıklanmasına ne de türümüzü bu tür bir ilişkiye girmeye yetenekli olduğunu tescil eden insanî bilme/anlama yetilerinin açıklanmasına ihtiyacımız var” (Rorty, 2002a, s. 45).

Rorty, teorilerin geçerliliği sınıyan bir nihai hakikat arayışına perde indirir. Herkes için geçerli bir Arşimed noktası yerine, coşkulu bir biçimde “uzlaş” ve “özneler arası dilayog”u esas alır. Bir anlamda teori yerine “tahkiye”, doğruluk yerine “mutabakat” gelir. Rorty bu pragmatist kavrayışının “aynı zamanda, ‘sol-kant Kuhnculuğu’ diye de adlandırılabil[ceğini]” vurgular ve bununla, “objektivitenin yerine, ‘zora dayalı olmayan uzlaşmayı’ ikame etme” çabasının esas olduğuna önemle işaret eder (Rorty, 2002a, s. 43).

Nesnelliğin Yükselişi Ve Düşüşü: Nesnelliğin Neliği Ve Mahiyeti Üzerine Tarihsel Bir Okuma

Teorileri birbirinden ayırıştıran “üst” rasyonel standartların varlığından kuşku duyan, bunun yerine her kuramın kendi iç prosedürleri kapsamında anlaşılır olduğu mukayese edilemezliğe yakın duran Kuhn, Feyerabend ve Rorty nazarından, nesnellik deyim yerindeyse “bir efsane” (Bayhan, 2016, s. 218), insan elinden çıkma bir yaratım, bir “mit” mertebesine düşer. Perspektivizm bize bilim adamının faaliyetlerinde, belli etkiler, önyargılar, tutuculuklar ve bağınazlıklar içinde olabileceğini gösterdiği gibi, keşiflerin her durumda rasyonel olmadığını ve bilimin sistematik bir kümülatif karakter taşıyamayabileceğini de ortaya koyar. Buna göre, “bilim adamının hiçbir dönemde bir Robinson Crusoe olmamıştır. Bilimin ilerlemesi gibi oluşması da iletişime, bilgi alışverişine, daha da önemlisi tartışmaya dayanmıştır” (Yıldırım, 1997, s. 190). Bugün sosyal bilimlerde ve özellikle sosyolojide nesnelliğin yükselme eğiliminde olduğu sentezleyici natüralist temelli argümanlar mevcudiyet gösterse de, “üst söylem dili” ve “nihai standartlar” fikrine savaş açmış perspektivizmin gündeminde güçlü ve kapsayıcı bir program olarak yerleşiklik kazanamamaktadır. Dış gözlemci görüşünün, “etki dâhilinde yorumlayan bilim adamı” resmi ile yer değiştirmesi, nesnellik kavrayışında da dönüşüm yaratmıştır.

SONUÇ

Nesnellik, tarihsel süreç içerisinde bilimsel ilerleme ve kesinliğin belirleyici niteliği olarak uzun bir dönem gerçekleştirilmesi elzem olan bir ideal olarak ele alınmıştır. Özellikle de doğa bilimsel anlayışı temel alan yaklaşımlar, nesnel bir bilgi adına, tercihini “gözlemci”den yana değil “olgulardan” yana kullanmaya özen göstermiştir. Bu yüzden uzunca bir dönem temel sorun, bilimin “öznel kanılar”dan olduğu kadar, olgulardan beslenmeyen metafizik veya inanca dayalı öğelerden arındırılması şeklinde formüle edilmiştir. Bilim bireysel kanaatlerin, değerlerin ve toplumsal-kültürel bağlanmışlığın ilkesel bir tarafsızlık adına devre dışı bırakıldığı, tabiri caizse bilimden atıldığı ve doğrudan olguların diliyle konuşulduğu bir faaliyet olarak öne çıkmıştır. Ancak her durumda, nesnel bilgimizin ardında yatan “bilimsel” inancının kendisinin de, bilimsel bilgimizin ardında yatan “nesnellik” idealinin kendisinin de bir ön-kabul olabileceği dikkatlerden kaçmamalıdır. Zira dünyanın isteğimiz ve arzularımız, hayal ve düşlerimizin ürünü olmadığını ortaya koyan bilimsel deneyler, iletişim aracılığıyla tarafımızdan öğrenilir ve biz bunu nesnel olarak kabul ederiz, çünkü bilimsel otoritenin nesnellğine inanırız. Bu durumda nesnelliğin değiştirilemezliğine ve öznen bağımsızlığına ilişkin vurgular yerini onun sorgulanabilirliğine bırakır (Collier, 2003, s. 140). 20. yüzyıl bilimindeki gelişmeler, bilinen nesnelliğin bazı açılardan kendi kabulleriyle çatıştığı ve belli çıkmazlara girdiğini gösteren örnekler de sunmaktadır. Bazı bilim araştırmacıları

bilimsel işleyişin “öznel kanılar”dan veya toplumsal, çevresel veya içinde yer alınan kuramsal ve fikirsel bağlanımlardan yalıtık işleyen bir faaliyete indirgenmesinin pek de kolay olmadığını tartışmaya açmakta ve “bilinen” nesnellüğün temellerini sarsacak bazı eleştirel yöneltmektedirler. “Bilinen” nesnellüğün yanıtlamak zorunda olduğu sorular silsilesi, hem bilimsel araştırmanın mantığı üzerine yapılan soruşturmalarda hem de bilimsel keşiflerin mevcut kabullere ters düşen sonuçlar üretmesiyle günden güne artmış ve naif “nesnel bilim”, “kesin bilim” türünden beklentiler gittikçe zayıflamıştır. Artık araştırmalarında veya keşiflerinde son derece nesnel olduğunu düşünen bilim adamlarının, bilimsel faaliyetleri içerisinde belirleyici olan ve çoğu zaman gerçekliğin “belli biçimlerde algılanmasına” sebep olan faktörlerden tamamen yalıtık olmadıkları; içine doğduğu, kendisinin peşinen kabul ettiği “tanımlamaların”, kimi zaman gerçekliği tahrif edici “ön-kabuller” haline gelebileceği; hem tarihsel, kültürel ve toplumsal açıdan hem de mensup olduğu teori geleneği açısından belli bir bağlanım içerisinde yer alabilecekleri; kendisine bağlanılan ve aşırı ölçüde güven duyulan bir teorinin, nesnel davranmalarına engel olup onların kör noktası haline gelebileceği; kısacası bilim adamının incelediği olgulardan bütünüyle bağımsız olamayacağına ilişkin kanaat güçlenmiş durumdadır.

KAYNAKÇA

- Agazzi, E. (2014). *Scientific Objectivity and Its Contexts*. Dordrecht: Springer.
- Anlı, Ö. F. (2009). Hegel’in Mantık Bilimi’nde (Felsefi Bilimler Ansiklopedisi Birinci Cilt) ‘Nesnellik’in İki Anlamının İncelenmesi. *Kaygı*, 12, 167-180.
- Anlı, Ö. F. (2013). Bir Karşıt-Bilim Tezi Olarak Dilsel Görelilik: Wittgenstein, Kuhn, Rorty, Feyerabend. *FLSF-Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 145-169.
- Altuğ, T. (2006). *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*. Ebabil Yayıncılık, Ankara.
- Ayer, A. J. (1998). *Dil, Doğruluk ve Mantık*. V. Hacıkadiroğlu (Çev.). Metis Yayınları, İstanbul.
- Bacon, F. (1999). *Novum Organum*. S. Ö. Akkaş (Çev.). Doruk Yayıncılık, Ankara.
- Bayhan, V. (2016). Sosyal Bilimlerde ‘Objektiflik’ Efsanesi. *Mukaddime*, 7(2), 217-242.
- Bitbol, M., Kerszberg, P. ve Petitot, J. (2009). Introduction. M. Bitbol, P. Kerszberg ve J. Petitot (Ed.). *Constituting Objectivity: Transcendental Perspectives on Modern Physics* (s. 1-30). Dordrecht: Springer.

Nesnelliğin Yükselişi Ve Düşüşü: Nesnelliğin Neliği Ve Mahiyeti Üzerine Tarihsel Bir Okuma

- Bixby, W. (2002). *Galileo ve Newton'un Evreni*. N. Arık (Çev.). Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- Brown, H. I. (1977). Objective Knowledge in Science and the Humanities. *Diogenes*, 25(97), 85-102.
- Burge, T. (2010). *Origins of Objectivity*. Oxford: Clarendon Press.
- Chalmers, A. (2007). *Bilim Dedikleri*. H. Arslan (Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Collier, A. (2003). *In Defence of Objectivity and Other Essays*. Routledge, London.
- Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları*. E. Ataçay (Çev.). Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Cottingham, J. (2003). *Akılcılık*. B. Gözkan (Çev.). Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Couvalis, G. (1997). *The Philosophy of Science: Science and Objectivity*. Sage Publications, London.
- D'alembert, J. L. R. (2000). *Felsefenin Öğeleri*. H. Köse (Çev.). Öteki Yayınevi, Ankara.
- Daston, L. (1992). Objectivity and the Escape from Perspective. *Social Studies of Science*, 22(4), 597-618.
- Daston, L. (1994). Baconian Facts, Academic Civility, and the Prehistory of Objectivity. A. Megill (Ed.). *Rethinking Objectivity* (s. 37-63) içinde. Durham: Duke University Press.
- Daston, L. ve Galison, P. (2010). *Objectivity*. New York: Zone Books.
- Delacampagne, C. (2012). *20. Yüzyıl Felsefe Tarihi*. D. Çetinkasap (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Descartes, R. (2008). *Felsefenin İlkeleri*. M. Akın (Çev.). Say Yayınları, İstanbul.
- Descartes, R. (1994). *Metot Üzerine Konuşma*. K. S. Sel (Çev.). Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Dickerson, A. B. (2004). *Kant on Representation and Objectivity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Diderot, D. (1997). *Felsefe Konuşmaları*. A. Cemgil (Çev.). Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Fay, B. (2005). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*. İ. Türkmen (Çev.). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Fernandes, S. L. C. (1985). *Foundations of Objective Knowledge*. Springer, Dordrecht.
- Feyerabend, P. (1992). Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler. H. Arslan (Çev.). I. Lakatos ve A. Musgrave (Ed.). *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi* (s. 243-283) içinde. Paradigma Yayınevi, İstanbul.

- Feyerabend, P. (1999a). *Yönteme Karşı*. E. Başer (Çev.). Ayrıntı Yayınları İstanbul.
- Feyerabend, P. (1999b). *Özgür Bir Toplumda Bilim*. A. Kardam (Çev.). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Glare, P. G. W. (2005). *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Chrendon Press.
- Hacking, I. (2016). *Temsil ve Müdahale*. O. A. Altıok (Çev.). Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- Hançerlioğlu, O. (1978). *Felsefe Ansiklopedisi*. Cilt 4. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hanna, J. F. (2004). The Scope and Limits of Scientific Objectivity. *Philosophy of Science*, 71, 339–361.
- Hawkesworth, M. E. (1994). From Objectivity to Objectification: Feminist Objections. A. Megill (Ed.). *Rethinking Objectivity* (s. 151-177) içinde. Durham: Duke University Press.
- Heisenberg, W. (1976). *Fizik ve Felsefe*. M. Y. Öner (Çev.). Er-Tu Matbaası, İstanbul.
- Hızır, N. (2007). *Bilimin Işığında Felsefe*. Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Janik, A. ve Toulmin, S. (2008). *Wittgenstein'in Viyanası*. H. Arslan (Çev.). Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Kant, I. (2002). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*. İ. Kuçuradi ve Y. Örnek (Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kant, I. (2008a). *Arı Usun Eleştirisi*. A. Yardımlı (Çev.). İdea Yayınevi, İstanbul.
- Kant, I. (2008b). 'Aydınlanma Nedir?' Sorusuna Yanıt. N. Bozkurt (Çev.). N. Bozkurt (Haz.). *Kant* (s. 263-273) içinde. Say Yayınları, İstanbul.
- Kızılcıçelik, S. (2008). *Frankfurt Okulu*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Kuhn, T. S. (1994). *Asal Gerilim*. Y. Şahan (Çev.). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Kuhn, T. S. (2007). *Kopernik Devrimi*. H. Turan, D. Bayrak ve S. K. Çelik (Çev.). İmge Kitabevi, Ankara.
- Kuhn, T. S. (2008). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. N. Kuyaş (Çev.). Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Kölbel, M. (2002). *Truth Without Objectivity*. Routledge, London.
- Kuyaş, N. (2008). Çevirmenin Sunuşu. N. Kuyaş (Çev.). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı (T. Kuhn)* (s. 11-59) içinde. Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Levin, J. ve Spates, J. L. (1976). *Starting Sociology*. Harper & Row Publisher, New York.
- Lloyd, A. E. (2008). *Science, Evolution and Politics*. Cambridge University Press.
- Locke, J. (2000a). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (I.-II. Kitap)*. M. Delikara Topçu (Çev.). Öteki Yayınevi, Ankara.

Nesnelliğin Yükselişi Ve Düşüşü: Nesnelliğin Neliği Ve Mahiyeti Üzerine Tarihsel Bir Okuma

- Locke, J. (2000b). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (III.-IV. Kitap)*. M. Delikara Topçu (Çev.). Öteki Yayınevi, Ankara.
- Magee, B. (1990). *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*. M. Tunçay (Çev.). Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Mathiesen, T. (1962). Subjectivism in Sociological Research, *Acta Sociologica*. 5(1), 1-14.
- Mshvéniéradzé, V. V. (1968). Objective Foundations of the Scientific Method. *Diogenes*, 16(63), 70-88.
- Mühlhölzer, F. (1988). On Objectivity. *Erkenntnis*, 28(2), 185-230.
- Özlem, D. (2002). *Kavramlar ve Tarihleri I*. İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Özlem, D. (2008). *Felsefe ve Doğa Bilimleri*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Öztürk, E. (2013). Sosyolojide Nesnellik Sorunu Bağlamında Max Weber'in Pozitivizm-Hermeneutik İkiliğini Aşma Girişimi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 196-244.
- Pickering, A. (1994) Objectivity and the Mangle of Practice. A. Megill (Ed.). *Rethinking Objectivity* (s. 109-125) içinde. Durham: Duke University Press.
- Popper, K. R. (2010). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. İ. Aka ve İ. Turan (Çev.). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Rutli, E. E. (2014). Sosyal Bilimlerde Pozitivizm Tartışması: Adorno ve Popper. *Temaşa: Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 1, 134-160.
- Rorty, R. (2002a). Dayanışma Olarak Bilim. H. Arslan (Çev.). H. Arslan (Ed.). *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler* (s. 39-55) içinde. Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Rorty, R. (2002b). Yöntem, Sosyal Bilim ve Sosyal Umut. H. Arslan (Çev.). H. Arslan (Ed.). *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler* (s. 367-387) içinde. Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Shapin, S. (2000). *Bilimsel Devrim*. A. Yurdaçalış (Çev.). İzdüşüm Yayınları, İstanbul.
- Ströker, E. (2005). *Bilim Kuramına Giriş*. D. Özlem (Çev.). İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Thilly, F. (2010). *Bir Felsefe Tarihi*. N. Küçük ve Y. Çevik (Çev.). İdea Yayınevi, İstanbul.
- Trigg, R. (2005). *Sosyal Bilimleri Anlamak*. B. Sümer ve F. Ülgüt (Çev.). Babil Yayınları, İstanbul.
- Utku, A. (2012). Ludwig Wittgenstein: İki Kere Felsefe. E. Yılmaz (Haz.) *Kant Sonrası Metafizik Üzerine Konuşmalar* (s. 205-263) içinde. Küre Yayınları, İstanbul.

Emre ÖZTÜRK

- Wittgenstein, L. (2006a). *Tractatus Logico-Philosophicus*. O. Aruoba (Çev.). Metis Yayınları, İstanbul.
- Wittgenstein, L. (2006b). *Felsefî Soruşturmalar*. D. Kanıt (Çev.). Totem Yayıncılık, İstanbul.
- Woolgar, S. (1999). *Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*. H. Arslan (Çev.). Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, C. (1997). *Bilimsel Düşünme Yöntemi*. Bilgi Yayınevi. Ankara.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24757>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 29.06.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted: 29.06.2019
Accepted: 31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Nas, F. (2019). Kırsal Alanda Tarımsal Faaliyetler ve Geçim Kaynaklarının Dönüşümü (Bartın Köyleri Örneği). *Journal of History School*, 41, 853-873.

KIRSAL ALANDA TARIMSAL FAALİYETLER VE GEÇİM KAYNAKLARININ DÖNÜŞÜMÜ (BARTIN KÖYLERİ ÖRNEĞİ)

Fethi NAS¹

Öz

Bilgi ve teknolojik ilerlemelere bağlı olarak dünya genelinde doğal çevre-ekoloji, ekonomik faaliyetler, siyasal eğilimler, düşünce kalıpları, psikolojik yapılar ve yaşam biçimleri çeşitli türlerden değişimlere maruz kalmakta ve son derece hızlı bir dönüşüm geçirmektedir. Hayatın herhangi bir alanındaki dönüşüm doğal olarak diğer alanlardaki değişimleri etkilemekte ve bazen deformasyona bazen de uyum sağlamaya doğru bir süreç sürüklemektedir. Küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği yeni bir takım oluşumlar toplumsal yaşamı derinden etkilemektedir. Bu etkilerin bir sonucu olarak günümüz dünyasında insanların yaşam standartları geçmiş ile mukayese bile edilemeyecek düzeyde yükselmiş bulunmaktadır. Hızlı değişim ve dönüşümler ise genel olarak kentsel alanlarda yoğunlaştığından kentlere büyük göç hareketleri yaşanmaktadır ve nüfus yoğunluğu kırsal alanlarda azalırken kentlerde artmaya devam etmektedir. Bundan dolayı kırsal alanlarda yaşayanların ekonomik faaliyetleri ve geçim kaynakları çeşitlenmiştir. Kırsal alanlarda yaşamını sürdürmesine rağmen hane halkları sadece tarımsal faaliyetlerle uğraşmak suretiyle geçimlerini sağlayamaz hale gelmiştir. Devletin sağlamış olduğu tarımsal desteklemelerin kaldırılması, girdi fiyatlarının yüksekliği ve ürünlerin alım fiyatlarının düşmesi, kırsal alanlarda yaşayanların tarımsal faaliyetler uğraşmak suretiyle geçimlerini sağlamalarını zorlu hale getirmiştir. Bunun sonucunda tarımsal faaliyetlerin yanı sıra gelir getiren farklı iş ve çalışma alanlarına yönelim artmaktadır. Çalışma, kırsal alanda yaşayan hane halklarının, değişen koşullara bağlı olarak tarımsal üretim faaliyetlerinde ne gibi bir dönüşüme yöneldiklerini yaşantılarını sürdürdükleri geçim kaynaklarının neler olduğunu belirleyemeye yönelik olarak

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. fethinas@yahoo.com.
ORCID:0000-0001-6464-5615

gerçekleştirilmiştir. Bartın ili merkez ilçeye bağlı 9 köyde yaşayan 90 hanenin ekonomik bir faaliyet olarak geçim kaynaklarının nelerden oluştuğu konusunda 2017-2019 yılları arasında araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında hane halkları ile mülakatlar yapılmış ve zaman içinde tarımsal faaliyetler, geçim kaynaklarının çeşitlenmesi, tarımsal üretimde karşılaşılan sorunlar ve sahip olunan tarımsal alanların büyüklüğü gibi konular ile ilgili olarak sayısal veriler derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Alanlar, Kırsal Dönüşüm, Tarımsal Faaliyetler, Geçim Kaynakları.

The Transformation of Agricultural Production and Livelihoods in Rural Areas (Case of Bartın Villages)

Abstract

Due to information and technological advances, natural environment-ecology, economic activities, political trends, thought patterns, psychological structures and lifestyles around the world are undergoing a rapid transformation. The transformation in any area of life naturally affects changes in other areas and sometimes causes deformation and sometimes an adaptation. Communication and transportation opportunities have developed around the world. A new set of formations brought about by the globalization process has a profound impact on social life. Knowledge transfer and different thoughts can be reached quickly and effectively different parts of the world. New developments have emerged in working conditions and health services. As rapid changes and transformations are concentrated in urban areas in general, large migration movements are experienced in cities and population density decreases in rural areas. So living conditions and livelihood of people living in rural areas are diversified world wide. The study was carried out in order to determine what kind of changes rural households have undergone in their agricultural production and livelihoods depending on the changing conditions. Between 2017-2019, a research was conducted on the economic life of 90 households in 9 villages of the central district of Bartın. Within the scope of the research, interviews with households were conducted and numerical data were collected on issues such as agricultural activities, diversification of livelihoods, problems in agricultural production and the size of agricultural land owned.

Keywords: Rural Areas, Rural Transformation, Agricultural Activities, Livelihoods

GİRİŞ

Gerek kamuoyunda gerek literatürde kırsal ekonomik faaliyetler dendiğinde akla ilk olarak tarım ve hayvancılık gelmektedir. Oysa kırsal alanlar sadece tarım ve hayvancılıkla ilişkili ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği yerler değildir. Bir diğer ifadeyle kırsal alanlardan elde edilen gelirler sadece tarım kaynaklı değildir ve ekonomik bakımdan oldukça karmaşık bir ilişkiler ağını barındırmaktadır. Kırsal alanlar doğal kaynakların ortaya çıkarıldığı ve işlendiği, kentsel yerleşmelerin doğal ürünlerin temin edilmesinde büyük ölçüde bağımlı olduğu, kapitalist girişimcilik açısından sermaye birikimine imkân tanıyan ve aynı zamanda ucuz emek gücünün temin edildiği yerlerdir (Marx, 1978). Ayrıca kapitalist gelişme süreci ile ilişkili olarak ele alındığında kırsal alanlar, geniş topraklara sahip girişimcilerin, kendi topraklarını işletmek suretiyle birer sermaye sahibi haline gelebildiği bir dönüşüm alanıdır. Ne var ki kırsal alanlarda yaşayanlar, tarımsal faaliyetlerle uğraşmak suretiyle gelir elde etmede zorluklarla karşılaşmaya başladıklarında geçim stratejilerinde bir takım alternatiflere yönelmek zorunda kalmaktadırlar. Bu alternatif kaynaklar hane halklarının yaşantısını sürdürebileceği üç temel seçenek ortaya çıkarmaktadır; belirli bir tarımsal ürünün üretimine yoğunlaşma, tarım dışı geçim kaynaklarına yönelme veya son olarak başka yerlere/kentsel alanlara göç etmedir. Bunların yansırı tarımsal faaliyetlerle uğraşmanın ve gelir elde etmenin zor olduğu durumlarda hane halkları tarım dışı ücretli işlere yönelmekte ve yeni geçim stratejileri zorunlu hale gelmektedir (Ellis, 2000). Birinci seçeneğin mümkün olduğu durumlarda hane halkları küçük toprak parçaları üzerinde sadece tek tip bir ürünün üreticisi haline gelirler. Bu da esasında kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkardığı geçimlik bir üretim modeli olup son yıllarda piyasa odaklı endüstriyel tarıma yönelik olarak ağırlık kazanmaya başlamıştır. İkinci seçenek söz konusu olduğunda sadece tarımsal faaliyetlerle uğraşmanın geçimi sağlayamayacağı anlaşıldığından, hane halkları ticaret, kira vb ek gelirler elde edecekleri faaliyetlere yönelirler. Üçüncü seçenekte ise hane halkları kentsel alanlara göç etmekte, toprağı olmasına rağmen, kentsel alanlarda mülksüzleşerek vasıfsız veya serbest olarak nitelenen emek gücü sürecine dâhil olmaktadır. Bu sürecin ortaya çıkmasına yol açan tarihsel değişimler ise oldukça karmaşıktır. Sanayileşme ve onunla paralel biçimde gelişen kapitalist üretim ilişkileri doğaları gereği, burjuva ve proleteryaaya dâhil olmayan, kavramsal ve tarihsel olarak tanımlanamayan arada kalan sınıfları mülksüzleştirerek işçileştirmekte bir diğer ifadeyle ucuz emek gücü haline dönüştürmektedir (Marx ve Engels, 2018:55). Mills'e göre toplum, geleneksel yapıdan sanayileşmiş bir yapıya dönüşünce, köylü olarak yaşantısını sürdüre gelen bireyler, birer işçi haline gelmekte; feodal

beyler ise yok olup ortadan kalkmakta ya da birer işadamı haline gelmektedir (2000, 11).

Modernleşme ve küreselleşme süreçlerinin bir sonucu olarak köy ve kırsal kavramları birbirleri ile ilişkileri çerçevesinde aynı anlama ve içeriğe sahip olacak biçimde kullanılmaktadır. Fakat her iki kavramı birbirinden ayrı birer gerçeklik olarak ele alanlar da vardır. Köy çalışmaları alanında önemli isimlerden biri olan Shanin köylülüğü betimlerken dört temel özelliğe vurgu yapmaktadır. Ona göre sosyal bir örgütlenme biçimi olarak köy veya köylülük söz konusu olduğunda temel olarak bir aileye ait bir toprak parçasının yine aile üyeleri tarafından işletildiği, yaşamı sürdürmeye yönelik olarak hayvan yetiştiriciliği, kırsal topluluklara özgü geleneksel bir kültürel bağlılık ve dışsal kaynaklı merkezi bir otoriteye itaat veya bağımlılık gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Yanı sıra tüm faaliyetler sadece hane üyelerinin temel ihtiyaçlarını gidermeye yöneliktir (Shanin,1973). Bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda para cinsinden bir sermaye artışının hedeflenmediği ve sosyo-kültürel olarak köylülüğün basit bir yaşam biçimi olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Daha da önemlisi özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde Shanin'in tanımlamasına uygun bir sosyal yaşamın izlerine rastlamak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Çünkü Sanayileşme süreci ile birlikte kırsal alanlarda yaşayan insanlar değişen yaşam koşulları ve çeşitlenen ihtiyaçlara bağlı olarak pazara yönelik üretim yapmaya başlamışlardır. Ayrıca Batı kültüründe “köylülük” çoğu zaman hoş karşılanmayan ve aşağılayıcı bir anlama sahip olacak biçimde kullanılagelmiştir (Edelman, 2013). Buna rağmen günümüzde ilgili literatür incelendiğinde ise köy ve kırsal çalışmalarında, kentsel olmayan alanlarda yaşamını sürdüren grup veya toplulukların sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimlerin incelendiği görülmektedir. Dolayısıyla çalışmada yaygın olarak her iki kavramı betimleyen kırsal kavramının kullanılması yeğlenmektedir.

2. Dünyada Kırsal Dönüşümü Ortaya Çıkaran Etmenler

İnsanlar çok eski çağlardan itibaren yaşantılarını sürdürdükleri farklı türlerden geçim kaynaklarına sahip olmuşlardır. Neolitik Devrimin başlangıcından Sanayi Devrimine gelinceye kadarki süreçte insanlar için geçim kaynaklarının başında tarım ve hayvancılık ilk sırada yer almıştır. Neolitik Devrim ile insanlık gıda temini ve beslenme söz konusu olduğunda büyük ölçüde yeni ortaya çıkan ilk yerleşim alanlarında üretilen tarımsal ürün ve faaliyetlere bağımlı halde yaşamıştır (Child, 1950). Dolayısıyla ilk yerleşim alanlarının ve dönemin kentlerinin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı olmuştur. Bu özellik ise Sanayi Devriminin ortaya çıktığı zamana kadar sürmüştür. Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan makineleşme, kentleşme, nüfus artışı vb değişimler

Kırsal Alanda Tarımsal Faaliyetler ve Geçim Kaynaklarının Dönüşümü (Bartın Köyleri Örneği)

insanların yaşantısını sürdürebileceği yeni geçim kaynaklarını ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı geçim kaynağı olarak kastedilen etkinlik yeni bir özellik olmayıp, ekonomik faaliyetlerde ve akademik yazında farklı biçimlerde ele alınan bir kavram olarak görülmektedir.

Sanayi devriminin yaşanmaya başladığı dönemde dünya nüfusunun büyük bir bölümü kırsal alanlarda yaşıyordu. Fabrika ve sanayi tesislerinin ortaya çıkması, kırsal alanlarda yaşamını sürdürmekte sorun yaşayan kırsal kökenli yoksul halkları kentlere göç etmeye sevk etmiştir. Bu şekilde kırsal alanlardan kentsel-sanayileşmiş alanlara yoğun bir göç hareketi başlamış ve kırsal alanlarda nüfus hızla azalmıştır. Sanayileşme ile birlikte devlet ve toplumların ekonomisi tarihte ilk defa tarım dışı faaliyetlere dayalı hale gelmiştir. Buna bağlı olarak üretim alanında yeni ortaya çıkan sanayi üretimi sonucunda 19. yy'ın başında kırsal bölgelerden sanayileşmiş kentlere milyonlarca insanın göç hareketi başlamıştır (Ponting, 2012: 366). 2008 yılından bu yana dünya genelinde kentsel alanlarda yaşayanların nüfusu, kırsal alanlarda yaşayanlardan daha fazla olmaya başlamıştır. Bu artış beraberinde gelişmekte olan ülkelerde gıda üretiminde düşüşlere ve fiyat artışlarına, kentsel alanlarda işsizliğe ve yoksullaşmaya yol açmaktadır (Dünya Bankası, 2016).

Kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru yaşanan nüfus hareketleri zaman içerisinde yeni bir ekonomik sistemi-kapitalist üretim biçimini, ortaya çıkararak dünya genelinde iki temel gelişmeyi ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birincisi, tarımsal ürün ticaretinin yaygınlaşması ve tarım devrimi olarak karakterize edilen uzmanlaşmış ve sermaye yoğun tarım biçimlerinin gelişmesidir. İkincisi ise tarımsal mülksüzleşme dalgalarının yaşanması, kırsal el sanatlarının kaybolması ve sanayi üretiminin yayılmasıdır (Hobsbawm, 1987; 342). Bu gelişmeler tarımsal faaliyetlerle uğraşmak suretiyle geçimini sağlayan milyonlarca insanın, yaşadığı kırsal alanlardan kentsel ve sanayileşmiş bölgelere göç edip ücretli işlere yönelmesine sebep olmuştur. Çünkü geçimlik ekonomi olarak faaliyet gösteren küçük tarım işletmeleri ortaya çıkan yeni koşullar altında ayakta kalma güçlerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Özellikle 1980'li yıllardan bu yana küreselleşme ile birlikte pazara yönelik üretime geçiş hızlanmış ve hem geçimlik hem de küçük meta üretimi şeklinde devam eden kırsal alanlardaki tarımsal faaliyetler azalmış tarım dışı istihdam ve gelir ön plana çıkmıştır (Keyder ve Yenal, 2018:19).

Günümüz dünyasında küreselleşmenin etkisiyle ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde artan sayıda insan, tarım dışı sektör ve faaliyetlerle uğraşarak geçimini sağlar hale gelmiştir. Fakat kırsal alanlarda yaşamaya devam eden ve çeşitli sebeplerden ötürü kentsel alanlara göç etmeyip kırsal alanlarda yaşamaya devam eden kitleler için sorun devam etmektedir. Sadece tarımsal faaliyetlerle

uğraşmak suretiyle geçimini sağlayan kırsal hane halklarının sayısı oldukça azdır. Bundan dolayı geçimi sağlamaya yönelik düzenli ve istikrarlı olmayan gelir kaynaklarında çeşitlilik yoğun biçimde gözlenmektedir (Amin, 1997:94; Bernstein, 2009).

3. Türkiye’de Kırsal Dönüşümü Ortaya Çıkaran Etmenler

Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşında yenilmesi ve tasfiye edilmesinden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetinin nüfusunun neredeyse tamamına yakını kırsal alanlarda yaşayan ve tarımsal faaliyetlerle uğraşarak geçimini sağlayan insanlardan oluşuyordu. Bundan dolayı Cumhuriyet’in ilanınının kısa bir süre sonra toplanan İzmir İktisat Kongresinde çiftçinin üzerinde ağır bir yük teşkil eden aşar vergisi ve tütün rejisi kaldırılmış, tarımsal üretim teşvik edilmiş, kredilendirme olanakları artırılmış ve çiftçinin özel mülkiyet olarak toprak edinmesinin önü açılmıştır (Pamuk ve Toprak, 1988:15). Bu vesileyle ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir yer tutan tarımsal üretim alanında köklü bir takım yenilikler yapmak ve Batılılaşmanın etkisi ile kapitalist üretime geçişin önü açılmak istenmiştir.

Ne var ki, Birinci Dünya Savaşını takiben yaşanan 1929 Büyük Buhranı, hemen hemen bütün dünya ülkelerinin ekonomik gelişimlerini olumsuz biçimde etkilemiştir. Büyük Buhran tarım ürünleri ve hammadde ihracatı yapan buna karşılık sanayi maddeleri ithal eden Türkiye’yi adeta sarsmıştır. Buhran, tarımsal ürün fiyatlarında büyük düşüslere yol açtığından, Türkiye’nin gelirlerini azaltmıştır ayrıca ödeme zamanı gelen Osmanlı’dan kalan borçların ödemesi eklenince ekonomik bakımdan zorlu koşullar başlamıştır (Toksöz, 2002:50). Bu koşullar altında Cumhuriyet Yönetimi çiftçiyi korumayı ve sanayiye desteklemeyi kararlaştırmıştır. Sanayi alanında hammadde olarak kullanılabilir tarımsal ürünlerin üretimine ağırlık verilmiş, iç pazarın geliştirilmesi için yerli malların tüketim ve korunması teşvik edilmiş, tarımsal üretim tekniklerinin geliştirilmesi yönünde destekler verilmiştir. Ayrıca çiftçilerden alınan vergiler azaltılmış bazı borçlar ise silinmiştir. Devletçilik politikası hayata geçirilmiş ve kısa bir süre zarfında tarımsal üretim alanında olumlu seviyelere ulaşılmıştır. Sanayinin geliştirilmesi amacı ile gıda ve dokumacılık alanındaki yatırımlara ağırlık verilmiş, tarımda endüstriyel ürünlerin üretimi için makineleşmeye doğru bir eğilim başlatılmıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra Doğu ve Batı Blokları arasında sıkışıp kalan Türkiye, SSCB’nin Boğazlar ve çeşitli stratejik konular ile ilgili taleplerinden ötürü tercihini, savaştan galip çıkan ABD’den yana kullanarak, Batı Blokunun himayesinde siyasal ve ekonomik varlığını sürdürmeye karar vermiştir.

Kırsal Alanda Tarımsal Faaliyetler ve Geçim Kaynaklarının Dönüşümü (Bartın Köyleri Örneği)

ABD, Truman Doktrini kapsamında SSCB'ye karşı hem ideolojik hem de stratejik bir hamle olarak Türkiye'yi ortak olarak kabul etmiş ve yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir. Türkiye 1947 yılında Truman Doktrini doğrultusunda önce IMF'ye katılmış ve aynı yıl içerisinde Marshall Planına dâhil edilmiştir ayrıca iki yıl sonra 1950'de NATO üyesi olmuştur (Ertem, 2009). Marshall Planına göre Türkiye'nin uluslararası pazara açılmasının yegâne yolu tarımsal üretimin artırılmasıyla mümkündür. Bu amaca yönelik olarak tarımsal aletlerin modernize edilmesinin önü açılmalı ve karayollarının yapımına ağırlık verilmelidir. ABD bu alanlarda Türkiye'ye çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Amacı ise Savaş sonrası dönemde elinde bulunan stok fazlası sanayi ürünlerini Türkiye gibi ülkelere satmak ve yardımların bedeli olarak hammadde almaktır (Topal, 2013). Zaten Marshall Planı kapsamında yapılan yardımlar yine ABD'li uzmanların önerileri doğrultusunda başta traktör olmak üzere çeşitli tarım aletlerinin satın alınmasında, ülke ekonomisini kalkındırmada etkin olacak hammadde kaynaklarının işletilmesinde ve karayolu yapım çalışmalarında kullanılmıştır. İki sene sonra Türkiye NATO'ya üye olmuş bu sefer, SSCB tehdidine karşı sınır güvenliği, askeri savunma ve silahlanma alanlarında yoğun bir mali harcama sürecine girmiştir. Bu durum ise ülke içerisinde hayat pahalılığına ve ticaret açıklarına yol açmıştır. Kısaca söylemek gerekirse Türkiye, uluslararası ilişkilerden kaynaklanan sorunlar ile ülke içerisinde karşılaşılan ekonomik dar boğazlardan ötürü büyük ölçüde ABD'ye bağımlı ekonomik ve politik bir tavır benimsemek zorunda kalmıştır. Her ne kadar tarımsal üretim alanında yapılan desteklemeler ve makineleşme, ekilebilen tarım arazilerinin oranını ve verimliliği arttırmış ve milli ekonomiye katkı sağlamış olsa da insan gücüne duyulan ihtiyacı azaltmış ve kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru bir emek göçünün yaşanmasına yol açmıştır. Bu süreçte dile getirilen eleştirilerden birisi de uygulanan tarım politikalarının büyük toprak sahiplerini ve ticaret sermayesini zenginleştirdiğidir.

1980'li yıllara gelinceye kadar Türkiye'de kalkınma planları çerçevesinde ithal ikameci sanayileşme modeli uygulanmış ve tarımsal faaliyetler devlet sübvansiyonlarıyla desteklenmiştir. Sanayi üretimi alanında dayanıklı tüketim malları üretimine ağırlık verilmiştir. Fakat bu ürünlerin üretiminde kullanılan teknoloji ucuz ve dışa bağımlı olduğundan, üretilen ürünlerin dış pazarlarda alıcı bulması mümkün olmamıştır. Tarımsal üretim alanında ise devlet gübre gibi temel girdilerin üretimini üstlenmiş, gübre fiyatları üreticilerin satın alma gücünü gözeterek düşük tutulmuş ve tarımsal ürün fazlaları devlet tarafından satın alınmıştır. Özellikle siyasal seçimler döneminde bu fiyatlar yüksek tutularak kısa vadeli ve popülist yaklaşımlar ön plana çıkmıştır (Boratav, 2003:120). Bunun

sonucunda sanayi ve tarımsal üretim alanlarında yapısal bir takım sorunlar oluşmuştur. Sanayi ürünleri ithalatı sürekli artmış ve dışa bağımlılık ortaya çıkmıştır. Tarımsal üretim destekleri ise ödemeler dengesini bozmuş ve mali sıkıntılara yol açmıştır. İşsizlik, yüksek enflasyon, Türk Lirasının değer kaybı, döviz rezervlerindeki azalma ve bunların sonucunda yaşanan devalüasyonlar gibi ekonomik sorunlar, hükümetleri dış borçlanmaya yöneltmiştir. Dış borçların başlıca kaynağı ise IMF olmuştur. IMF ile farklı tarihlerde stand-by anlaşmaları imzalanmış ve istikrar programları yürürlüğe girmiştir. Ne var ki askeri darbeler, Petrol Krizi, Kıbrıs Barış Harekatı ve bunun gibi pek çok olaylar bütçeler üzerinde ağır yükler oluşturmuştur, dolayısıyla IMF ile varılan anlaşmalara rağmen Türkiye, ihtiyaç duyduğu ve beklediği kredilere kavuşamamış, uygulanan mali ve ekonomik politikalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Erdoğan, 2007).

Hayatın her alanında karşı karşıya gelinen sorunlar, ülkede yeni bir kuramsal, siyasal, hukuki ve ekonomik bir modele geçiş zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. 1980'lerin başından itibaren gündemin en belirgin konusu haline gelen küreselleşme süreci, Türkiye gibi kalkınmak isteyen ülkelerin eklemlenmek istediği bir süreç olarak görülmüştür. Dolayısıyla uzun bir süre uygulanan devletçi, ulusal kalkınmacı ve korumacı politikaların aşamalı biçimde terkedilmesi ve serbest piyasa ekonomisi koşullarının uygulanması savunulmaya başlanmıştır. Böyle bir amaç doğrultusunda 1980 yılında 24 Ocak Kararları olarak bilinen yapısal uyum programı hayata geçirilmiştir. 24 Ocak Kararları genel olarak serbest piyasa ekonomisine geçişi, ithal ikameci modelin yerine ihracata dayalı bir sistemin geliştirilmesini, kamu kurumlarının özelleştirilmesini, devletin özellikle tarımsal faaliyetlere olan desteğini çekmesi gibi uygulamaları ön görmektedir (Saygın ve Çimen, 2013). Neo-liberal ekonomi politikalarının bir yansıması olan bu kararlar, büyük ölçüde IMF ve Dünya Bankası tarafından ekonomik kriz içerisindeki ülkelere dayatılan programlardan ibarettir. Serbest piyasa ekonomisine yönelik yapısal uyum programları adı altında hayata geçirilen kararlar, kırsal alanlarda yaşayan ve tarımsal faaliyetlerle uğraşan küçük çiftçilerin devlet, ekonomi ve sermaye sahipleri ile ilişkilerini yeniden düzenlemiştir. Devlet tarafından sağlanan girdi sübvansiyonları, satın alma taahhütleri, destekleme fiyatları ve kooperatifler yoluyla örgütlenmeler kaldırılmıştır.

Söz konusu kararların uygulanmaya başlamasıyla tarım kesiminde yapısal sorunlar ortaya çıkmaya başlamış, verimlilik ve üretim azalmaya başlamıştır. Takip eden süreçte tarımsal üretim maliyetleri yükselmiş, harcanan emeğin karşılığı alınmadığından kente göçler yoğunlaşmış, tarım dışı alternatif gelir kaynaklarına yönelim artmış ve sonuç olarak tarımla uğraşmak suretiyle geçimini

Kırsal Alanda Tarımsal Faaliyetler ve Geçim Kaynaklarının Dönüşümü (Bartın Köyleri Örneği)

sağlayan insanların sayısı hızla azalmaya başlamıştır (Şimşek, 2017:131). Her ne kadar son 10 yıllık dönemde tarımsal üretimin yeniden canlanması amacıyla çeşitli teşvikler ve bölgesel odaklı alternatif ürünlerin üretilmesi desteklese de son 4 yıla ait TÜİK verileri incelendiğinde tarım sektöründe istihdamın düşmeye devam ettiği görülmektedir (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007).

4. Kırsal Alanlarda Geçim Kaynakları

Bireylerin ve hane halklarının yaşamını sürdürebilmesi için maddi ihtiyaçlarını temin ettiği ve sosyo-kültürel ilişkilerini şekillendirdiği gelir kaynaklarını ifade eden “geçim” kavramı ile ilgili literatürde yeterince çalışmanın olmadığı görülmektedir. Geçim, bireylerin veya hane halkının ihtiyaçlarını karşılayabilmesini sağlayan farklı hayati araçları ifade eden, insani ve doğal sermaye kadar nakdi, aynı (mal veya hizmet olarak verilen) veya her ikisini birden kapsayan bir içeriğe sahiptir (Delalivd, 2005).

Kırsal alanlarda yaşayan insanların geçim kaynakları genel olarak tarım, hayvancılık, ve yer yer balıkçılık gibi katma değeri diğer sektörlerle mukayese edildiğinde düşük ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır. Bundan dolayı kırsal kalkınma ile tarım politikaları birbirileri ile yakından ilişkilidir. Ne varki kırsal kalkınma sadece ekonomik bir kalkınmaya ağırlık verirken kırsal kalkınma ekonomi ile birlikte sosyo-kültürel bir sürdürülebilirliği de kapsamaktadır (Özensel, 2018:174). 1994 yılı Dünya Bankası verilerine göre, gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ekonomik kalkınma projeleri sonucunda her yıl bir milyon insan yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmaktadır. 1994 yılından bu yana ise söz konusu rakamın daha da arttığı tahmin edilmektedir ve gelişmekte olan ülkelerde nüfusun büyük bir bölümünün fiili olarak tarım dışı sektörlerden geçimini sağladığını söylemek mümkündür (Manig, 1992).

“Sürdürülebilir geçim” kavramı ilk olarak Chambers ve Conway (1992) tarafından dile getirilmiş ve o zamandan bu yana gelişme ve kalkınma projelerinde üzerinde önemle durulan kavramlardan birisi haline gelmiştir. Ayrıca sosyal bilimsel alanlarda yapılan çalışmalarda Chambers ve Conway’ın kavrama dair yapmış olduğu tanımlama bugün hala geçerliliğini korumaktadır. Buna göre sürdürülebilir geçim genellikle, yaşam için gerekli olan yetenekleri, mal cinsinden varlıkları (hem maddi hem sosyal kaynaklar) ve faaliyetleri ifade eder. Geçimin sürdürülebilirliği, hayatta karşılaşılan zorluklara ve ani değişimlere karşı koymada başarılı olunması ve doğal kaynakları tahrip etmeksizin mal varlıklarını ve başatme kapasitesinin sürdürülüp artırılabilmesi ile ilişkilidir. Buna göre bir geçim kaynağının sürdürülebilirliğinin en önemli

bileşenleri, sosyal ve ekonomik anlamda yaşanan kriz ve sorunlara karşı koymak ve bu süreçte doğaya zarar vermemek olarak anlaşılabilir.

Geçim, sadece para cinsinden gelir elde etme, bir eve sahip olma, hane üyelerinin beslenme ihtiyacını giderme veya pazara yönelik üretim yapma faaliyeti değil aynı zamanda hane halkı üyeleri arasında süreklilik arz eden iletişim, bilgi ve deneyimleri paylaşma sürecidir. Bu süreçte hane halkının mülkiyeti ve bireysel düzeyde varolan çeşitli beceri ve kabiliyetlerden yola çıkarak hanenin değişen koşullara uyum sağlamasına imkân veren araçlar veya eylem türleri ön plana çıkmaktadır (Ellis, 2002). Kırsal alanlarda yaşayan hane halkı üyeleri geçim stratejilerini belirlerken, kentsel alanlarda yaşayanlardan farklı bir takım pratikler sergilerler. Sanayileşmenin yoğun olduğu kentsel alanlarda yaşayanlar, büyük ölçüde düzenli ve uzmanlık gerektiren ekonomik faaliyetlerle uğraşmak suretiyle geçimlerini sağlayacakları gelirler elde etmektedirler. Oysa kırsal alanlarda yaşayanlar, sosyal ve ekonomik değişimlerden ötürü, gelir elde edecekleri farklı faaliyetleri birlikte yürütmek konumundadırlar. Aksi takdirde yaşanan ekonomik krizlerle veya karşı karşıya gelinen risklerle baş etmeleri oldukça zordur. Geçim kaynaklarının çeşitlenmesi olarak ortaya çıkan bu durum bölgeye, mülkiyete, gelir seviyesine, oluşan fırsatlara ve sosyal ilişkilere göre farklılık göstermektedir.

Dünya genelindeki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de son yıllarda sadece tarımsal üretim yapmak yoluyla geçimini sağlayamaz hale gelen hanelerde özellikle genç nüfus, daha güvenli bir gelecek inşa etme beklentisiyle tarım dışı işlere yönelmiştir. Bölgelere göre değişen farklı yönelimler olsa da çoğunluk, geçim kaynakları arasında en büyük pay tarım dışı işlere aittir (Rig, 2006). Keyder ve Yenel’in belirttiği üzere özellikle kıyı kesimlerinde gelişmiş olan turizm sektörü, tarım dışı işlerde çalışmanın en iyi alternatifi olmuştur. Yanı sıra kırsal alanlarda yaşayan pek çok kişi, haftalık veya mevsimlik olarak yaşadığı yerlerden başka yerlere gidip-gelmekte veya yakın kentsel alanlara gününbirlik veya süreklilik arz etmeyen işlerde çalışmaktadır (2018). Çünkü pazara yönelik ve rekabetçi yeni ekonomik ilişkiler, tarımsal üretimi –doğa koşullarına bağlı, emek yoğun, riskli ve düzensiz bir gelir kaynağı olarak gördüğünden- önemsizleştirmiştir. Bu yüzden kentsel alanlar mülksüzleşmiş ve dağılmış kırsal topluluklar için yaşamı sürdürme mekanları ve yegane kurtuluş olarak görülmektedir (Lefebvre, 2016:90).

Kırsal alanlarda geçim kaynakları ve türleri ile ilgili yapılan araştırmalarda tarım dışı gelir kaynaklarının hane halklarının geçimini sürdürmesinde azalan bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Ecevit, 1999; Sönmez, 2001). TÜİK verilerinden hareketle Türkiye’de tarımda istihdam edilenlerin oranı %25

Kırsal Alanda Tarımsal Faaliyetler ve Geçim Kaynaklarının Dönüşümü (Bartın Köyleri Örneği)

civarındadır. Bu sayı Avrupa Birliği ülkeleri gibi gelişmiş ülkelerde %6 civarındadır. Türkiye veya Avrupa Birliği ülkeleri ile bir mukayese yapıldığında %25'lik tarımsal istihdam son derece yüksek görülmektedir. Fakat Türkiye ekonomisinde, tarımsal üretimin payı oldukça yüksektir ve AB'ye uyum programı çerçevesinde azaltılmalıdır. Avrupa Birliği ülkelerinde devletin üreticiye sağladığı destekler, üretimde kullanılan teknolojiler, işletmelerin organizasyonu ve tarımsal yapılar Türkiye'dekinden son derece farklıdır dolayısıyla Türkiye'de tarımsal istihdam, işgücüne katılımı olumlu yönde etkileyen bir özelliğe sahiptir (Ferruh vd, 2010). Esas olarak burada üzerinde durulması gereken husus, tarım sektöründe azaltılan istihdamın, hangi sektörlerle yönlendirileceğidir. Kırsal alanlarda tarımsal faaliyetlerle uğraşmayı terk etmek zorunda kalan emek güçleri, sanayi ve hizmetler sektörünün yoğunlaştığı kentsel alanlara yönelecek ve düzenli olmayan işleri yapmak zorundadır. Yaşanan pek çok tarihsel gelişme, sanayi ve hizmetler sektöründe istihdamın sağlanmasında istenilen seviyede olamadığını göstermektedir. Bundan dolayı görece eğitim seviyesi daha düşük ve vasıfsız bir işgücü olma özelliği ağır basan kırsalda yaşayan kitleler yeni gelir veya alternatif kaynaklara ulaşma konusunda zorluklar ile karşılaşmaktadır. Düzenli ve sürekli bir gelir kaynağına ulaşamayan kırsal nüfus, işsizlik sorunu yaşamakta ve kırsal alanlarda yoksulluk artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kırsal alanlarda yaşanan söz konusu sorunlardan ötürü birey ve hane halkaları tarımsal faaliyetler dışında gelir kaynaklarına yönelmiş olsa da bu durum gelirlerinde düzensizliklere ve dengesizliklere yol açmıştır (Steel andLindert, 2017).

5. Araştırmanın Amacı

Son yıllarda Türkiye'de yaşanan siyasal, ekonomik ve sosyal değişmelere bağlı olarak, kırsal alanlarda özellikle geçim kaynaklarının çeşitlenmesinde belirgin farklar gözlenmektedir. Bundan dolayı çalışmanın temel amacı, Bartın merkez ilçeye bağlı, kırsal alan olarak bilinen 9 köyde yaşayan hane halklarının yürüttükleri tarımsal üretim faaliyetlerinin niteliği ve yoğunluğu ile bu hane halklarının geçimlerini nasıl temin ettiklerinin tespit edilmesidir. Böylece yerel-yöresel sosyo-ekonomik değişmelerin ve dönüşümsel süreçlerin etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi hedeflenmektedir.

6. Araştırmanın Metodolojisi

Çalışmanın araştırma alanı olarak belirlenen 9 köy (Çamaltı, Dallica, Çakırkadı, Gürgenpanarı, Karasu, Kutlubey Demirci, Muratbey, Okçular ve Kutlubey Yazıcılar) Bartın ve yöresinde tarım ve hayvancılık potansiyeli bakımından aktif yaşamın sürdürülebileceği yerlerdir. Kırsal alanlar/yerler

belirlenirken farklı ölçütler göz önünde bulundurulmaktadır. Genel olarak kırsal alanlar; işbölümünün kentsel alanlar kadar gelişmediği, ekonomik faaliyetlerin doğal kaynaklara dayalı oluşu, insanlar arası ilişkilerde geleneksel özelliklerin yaygın biçimde görüldüğü, kentlere nazaran daha az nüfusu barındıran, teknolojik gelişmelerin daha az kullanıldığı yerler olarak bilinmektedir (OECD, 2006). Araştırmanın yapıldığı köyler belirlenirken bu özellikler göz önünde bulundurulmuştur. Seçilen köylerin nüfusu, tarımsal faaliyetlerin yoğunluğu ve coğrafi konumları dikkate alınmak suretiyle, kırsal alanlarda yaşayan hane halklarının geçim kaynaklarında yaşanan değişmelerin genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır.

Araştırma, 2017-2019 yılları arasında söz konusu köylerde gerçekleştirilmiştir. Her köyden 10 hane belirlenmiş, bu haneler ile mülakatlar yapılmış ve hanelerin ekonomik faaliyetleri ve geçim kaynaklarının dönüşümünün anlaşılmasında kullanılacak sayısal verilere ulaşılması amacıyla önceden hazırlanan bir anket formu kullanılmıştır. Böylece 9 köyde 90 hanenin yaşantısını sürdürmek için gerçekleştirdiği ekonomik faaliyetler araştırılmıştır. Yanı sıra araştırmanın gerçekleştiği yerlerde köy ve kırsal yaşama dair gözlemler yapılmıştır. Araştırma bulgularının değerlendirilmesi esnasında bu gözlemlere de yer verilmiştir. Hane halkları ile yapılan görüşmelerde zaman içinde değişen tarımsal faaliyetler, geçim kaynaklarının çeşitlenmesi, tarımsal üretimde karşılaşılan sorunlar ve sahip olunan tarımsal alanların büyüklüğü gibi konular ele alınmıştır. Özellikle tarım ve hayvancılığın yörede başlıca bir geçim kaynağı olma özelliğini kaybetmesinden sonra, hane halklarının yaşantılarını nasıl sürdürdükleri ile ilgili stratejiler araştırılmıştır. Buradan hareketle çalışmada, kırsal alanda tarımsal faaliyetlerin neden terk edildiği, tarımsal üretimde ne tür sorunların yaşandığı ve hane halklarının geçim kaynaklarının neler olduğu gibi soruların cevabı araştırılmıştır.

7. Bartın Köylerinde Kırsal Yaşama Dair Araştırma Bulguları

Bu kısımda Bartın merkez ilçeye bağlı 9 köyde yapılan araştırmalarda elde edilen veriler ele alınmaktadır. Zonguldak iline bağlı bir ilçe iken Bartın, 1991 yılında il statüsüne kavuşmuştur. Karadeniz kıyısında bir limana sahip olmasının yanı sıra zengin bitki çeşitliliği, balıkçılık faaliyetleri ve büyük baş hayvanlarının yetiştirilmesi bakımından oldukça elverişli bir yerdir. Bartın çevresinde Zonguldak, Ereğli ve Karabük gibi yerlerde sanayi faaliyetlerinin yoğunlaşması, Bartın'ın tarım ticaretinde önemli bir konum elde etmesinde etkili olmuştur. Ne var ki, 1980'li yıllardan itibaren tarım alanında uygulanmaya başlanan

Kırsal Alanda Tarımsal Faaliyetler ve Geçim Kaynaklarının Dönüşümü (Bartın Köyleri Örneği)

politikalarından ötürü tarımsal üretim faaliyetleri önemli sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Devletin tarım desteklerini kaldırması, girdi maliyetleri ve nüfus artışı gibi etkenlerden ötürü hane halkları geçimini tarımsal faaliyetlerden temin edememeye başlamış ve Bartın'dan, başta İstanbul olmak üzere, büyük kentlere göçler yaşamıştır.

Tablo 1. Hane halklarının sahip olduğu arazi büyüklüğü (Dönüm)			
Köyler	1-10	11-20	21 ve üzeri
Çamaltı	3	-	7
Dallıca	2	3	5
Çakırkadı	9	2	-
Gürgenpınarı	6	1	2
Karasu	7	3	3
Kutlubey Demirci	7	1	2
Muratbey	8	-	2
Okçular	7	1	2
Kutlubey Yazıcılar	4	1	5
TOPLAM (%)	51	12	28

Tablo 1'de hane halklarının tarıma elverişli arazilerinin büyüklüğü yer almaktadır. Örneklemin %51'i 10 dönümün altında, %12'si 11-20 dönüme ve %28'inin 21 dönüm ve üzerinde tarımsal araziye sahip olduğu görülmüştür. 20 dönüm ve altında tarım arazisine sahip olan hane mensupları, tarım arazilerinin miras yoluyla küçük parçalara bölündüğünü dile getirmişlerdir. Arazilerin küçük ve parçalı bir yapıda olması, tarımsal üretimden az ürün ve verim alınması sonucunu beraberinde getirmektedir. 1-10 dönüm arasında araziye sahip olan haneler ihtiyaçlarının ancak bir kısmını karşılayacak kadar üretim yapabilmektedir.

Tablo 2. Hanelerin birincil geçim kaynakları (%)			
Köyler	Emekli maaşı	Ücretli çalışma	Tarım ve hayvancılık
Çamaltı	40	30	30
Dallica	40	40	20
Çakırkadı	50	30	20
Gürgenpınarı	50	40	10
Karasu	50	20	30
Kutlubey Demirci	60	30	20
Muratbey	30	40	30
Okçular	30	40	30
Kutlubey Yazıcılar	40	40	20
TOPLAM (Ortalama)	43,3	34,4	23,3

Tablo 2’de hane halklarının başlıca geçim kaynakları incelenmiştir. Kırsal alanda yaşamasına rağmen hane haklarının %75’i geçim kaynaklarının tarım dışı faaliyetlerden oluştuğu görülmüştür. Özellikle hane halkı mensuplarının sahip olduğu emeklilik maaşlarının birincil geçim kaynağı olması oldukça ilgi çekicidir. Zira düzenli bir gelir kaynağı olarak emekli maaşı, hane halkları için piyasa koşullarından kaynaklanan risklere ek olarak tarımsal faaliyetlerle uğraşmaya yönelik ilgiyi azaltan bir etkidir. Ayrıca hane halkları, küçük ölçekli ve parçalı tarım arazilerine sahip olmalarından ötürü artık sadece tarımsal faaliyetlerle geçimlerini sağlayamaz hale geldiklerini dile getirmişlerdir. Emekli aylığına sahip olanların büyük bir bölümü Bağ-Kur emeklisidir. Önceki yıllarda emeklilik yaş sınırı daha düşük olduğundan hanelerde emekli maaşı alanların oranı yüksektir. Hanelerin %34 civarında birincil geçim kaynağının ücretli çalışma olduğunu belirtmiştir. Bunların bazıları uzmanlık gerektiren işler olurken, bazıları ise emek yoğun işler şeklinde görülmektedir. Bartın Üniversitesinin kurulmasından sonra Bartın’da çeşitli sektörlerde bir ivme kaydedilmiştir. Özellikle üniversite ile ilişkili nüfus artışından kaynaklanan yeni inşaat alanları, ulaşım, barınma, eğlence ve alışveriş gibi çeşitli tüketim mekânları ortaya çıkmıştır. Bu alanlarda ihtiyaç duyulan emek gücü, kırsal alanda yaşayan birçok genç için yeni çalışma alanları haline gelmiştir.

Kırsal Alanda Tarımsal Faaliyetler ve Geçim Kaynaklarının Dönüşümü (Bartın Köyleri Örneği)

**Tablo 3. Hane halklarının üretim yaptığı tarımsal ürünler (N 90)
(Aynı anda birden fazla seçenek işaretlenmiştir)**

Köyler	Sebze-Meyve	Hayvancılık	Fındık	Tahıl	Arıcılık
Çamaltı	8	8	3	4	3
Dalıca	9	9	8	5	2
Çakırkadı	8	1	4	2	1
Gürgenpınarı	8	2	5	3	4
Karasu	8	4	8	3	1
Kutlubey Demirci	9	8	8	5	3
Muratbey	9	8	2	2	-
Okçular	10	7	2	1	2
Kutlubey Yazıcılar	8	7	4	4	1
TOPLAM	87	54	44	29	17

Bartın ve çevresi, sebze-meyve üretimi bakımından çeşitli ürünlerin yetiştirilmesine uygun iklim ve toprak yapısına sahiptir. Bartın ırmağı ve çevresinde alüvyon bakımından zengin tarım arazilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Hane haklarının tarımsal faaliyetlerinin başında sebze-meyve üretiminin başat olması bu konuda etkilidir. Ayrıca son yıllarda Bartın ve çevresinde örtü altı üretimi alanında bir yaygınlık görülmektedir. Hane halkları çoğunlukla bölgede yeşil sebze olarak tüketilen marul, roka, taze fasulye, ıspanak, bamyaya vb ürünler ile meyve türünde başta çilek olmak üzere vişne, erik, elma, hurma gibi ürünler ürettiklerini ifade etmişlerdir.

Hayvancılık alanında özellikle büyük baş hayvan yetiştiriciliği oldukça yaygındır. Bartın ve çevresinin iklim ve arazi yapısı küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için uygun değildir. Yanı sıra yakın bir geçmişte verilen desteklerle manda yetiştiriciliği artış göstermeye başlamıştır. Verilen destek ve teşvikler sonucunda bazı işletme ve haneler manda süt ve süt ürünleri üretimine yönelmiştir.

Karadeniz bölgesinin karakteristik ürünü olan fındık da yörede yetişme alanına sahiptir. Fakat Karadeniz bölgesinin diğer yöreleri ile mukayese edildiğinde Bartın'da fındık üretimi azdır. Arazi yapısının uygun olduğu topraklarda ise başta mısır ve buğday olmak üzere tahıl üretimi yapılabilmektedir. Tahıl üretimi çoğunlukla hayvansal yem elde etmek amacıyla üretilmektedir.

Arıcılık son yıllarda Bartın ve çevresinde gelişmeye başlayan diğer faaliyetlerden birisidir. Özellikle proje destekleri ve arıcılık kursları ile arıcılığa yönelik yatırımlarda artış gözlenmektedir.

Tablo 3'te hane halklarının gerçekleştirmekte olduğu tarımsal faaliyetlerin yoğunluğu gösterilmiş olmasına rağmen, hane halkları bu faaliyetleri temel bir geçim kaynağı olmaktan ziyade ek bir uğraş olarak gördüklerini belirtmişlerdir.

Tablo 4. Üretimi yapılan ürünleri değerlendirme biçimi		
	Sıklık	Yüzdeler
Hane halkının tüketimini karşılamak	51	57
Pazarda veya toptancılara satış	20	22
Tüketimden arta kalanın satılması	19	21
TOPLAM	90	100

Hane halkları geçmişte tarımsal faaliyetlerle uğraşmak suretiyle geçimlerini rahatlıkla sağlayabildiklerini oysa günümüzde hanelerin çoğu kırsal alanda yaşamalarından ötürü geleneksel bir yaşam biçimi olarak tarım ve hayvancılıkla uğraştıklarını belirtmişlerdir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşmanın maliyetlerinin yüksek buna karşılık getirilerinin az olması, bu faaliyetlerin sınırlı bir şekilde yapılması sonucunu doğurmuştur. Tablo 4'te görüldüğü üzere pazara yönelik üretim yapan hanelerin oranı ancak %22 civarındadır. Bu haneler ise 20 dönüm ve üzerinde araziye sahip olanlardır. Geniş toprak parçalarına sahip olan ve bu arazilerin bir kısmı üzerinde örtü altı üretim yapan haneler ürünlerini zincir marketlere, toptancılara veya pazarlarda satabilmektedirler. Hanelerin %57'si ise sadece kendi ihtiyacına yetecek kadar üretim yaptığını ve ürettiği ürünleri satmadığını belirtmiştir. %21'lik bir oran ise kendi ihtiyaçlarından arta kalanı satmak suretiyle hane bütçesine ek bir gelir elde etmektedir. Bu haneler çoğu zaman yetiştirdikleri büyük baş hayvanların sütlerini, kümes hayvanlarının yumurtalarını ve yılın belirli zamanlarında yetişen sebze-meyveleri pazar yerinde veya bireysel alıcılara sattıklarını ifade etmiştir.

Kırsal Alanda Tarımsal Faaliyetler ve Geçim Kaynaklarının Dönüşümü (Bartın Köyleri Örneği)

Tablo 5. Tarımsal üretimde karşılaşılan sorunlar	
	Yüzdeler
Girdi fiyatlarının yüksekliği	32
Fiyat dalgalanmaları	21
Bilgi eksikliği	15
Sulama sorunları	16
Yabani hayvanlar	9
İklimsel değişimler	7
TOPLAM	100

Tablo 5 incelendiğinde, hane halkları veya tarımsal faaliyetlerle uğraşanların %32'si girdi fiyatlarının satın alım güçlerini zorladığını ve üretim maliyetlerini yükselttiğini belirtmiştir. Ürünlerin verim ve kalitesini belirleyen etkenlerin başında yer alan zararlı böceklerle karşı kullanılan ilaçların, gübre, fide, tohum vb girdilerin yüksek fiyatlara temin edilmesi, üretim sürecinde harcanan emeği karşılamadığı gibi bir sorun dile getirilmiştir. Bartın ve çevresinin parçalı, küçük ve engebeli bir araziye sahip olmasından ötürü makine kullanımı oldukça azdır bundan dolayı yüksek yakıt fiyatları, bu anlamda önemli bir sorun olarak görülmemiştir.

Serbest piyasa koşullarında oluşan rekabet ve fiyat dalgalanmaları gibi özellikler, arz-talep ilişkisini üreticinin aleyhine geliştirmekte, ürünlerin üreticinin elinde kalmasına ve sonuç olarak üreticinin istikrarlı üretim faaliyetinde bulunmasında bir engel teşkil etmektedir.

Bartın ve çevresi tarih boyunca tarımsal üretimin yapıldığı ve sulak bir alan olarak bilinmektedir. Buna rağmen hane halklarının %15'ine yakını tarımsal faaliyetler konusunda yetersiz bilgiye sahip olduğunu ve sulama altyapısı bakımından sorunlar yaşadığını dile getirmişlerdir. Hanelerin %10 kadarı ise ürün yetiştirdikleri arazilere yabancı hayvanların zararlar verdiğini ve iklimsel değişimlerin üretim faaliyetlerini olumsuz etkilediğini belirtmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma sonucunda Bartın ve çevresinde yer alan kırsal alanlarda yaşayan hane halklarının yaşantısını sürdürmede ve geçim kaynaklarında tarım dışı faaliyetlerin önemli hale geldiği görülmüştür. Hane halkları, geçimlerini büyük ölçüde emekli maaşlarına ve tarım dışı faaliyetlere dayalı olarak sağlamaktadır.

Bartın ilinin nüfusu 2018 sayımına göre 200 bin kadardır. Kent merkezinin nüfusu 70 bin civarında hesaplanmış buna karşılık kırsal alanda yaşayanların nüfusu 130 bin civarı hesaplanmıştır. Nüfusunun % 51'ne yakını kadın, % 49 civarı da erkektir. 2014 yılı verilerine göre Bartın, yaş piramidinin oldukça ince olduğu illerden bir tanesidir. Yaş piramidinin ince olması, bir ilden dışarıya yoğun bir göç hareketinin yaşandığı ve genç olarak nitelenebilecek nüfusun az olduğunun bir göstergesidir (Koramazvd, 2017:35). Bartın Üniversitesinin kurulmasından sonra Bartın'ın aldığı göçlerde bir artış görülse de dışarıya verdiği göç miktarında bir artış varlığını sürdürmektedir (TÜİK, 2017). Bu durumun en belirgin sebepleri arasında kırsal alanda yaşayan genç nüfusun istihdam konusunda karşılaştığı sorunlar yer almaktadır.

Sadece tarımsal faaliyetlerle uğraşarak geçimini sağlayamayan hane halkı üyelerinden genç olanlar, tarım dışı istihdama yönelmektedir. Bu yönelim geçmiş yıllarda yaşanan göçlerden farklı bir takım özellikler barındırmaktadır. Çünkü büyük kentlerde istihdam ve iş bulma sorunları baş göstermekte veya emek gücü talebi azalmaktadır. Emek talebini azaltan sebepler ise oldukça farklıdır. Sosyo-ekonomik koşulların yanı sıra Türkiye'nin komşu olduğu sınır ülkelerden (özellikle Suriye ve Irak), sığınmacı veya göçmen olarak gelenlerin sayısı milyonlarla ifade edilmektedir. Sığınmacı ve göçmen olarak Türkiye'ye gelenler arasında önemli bir emek gücü, daha düşük ücretlerle ve kayıt dışı biçimde istihdam sürecine dâhil edilmektedir. Bu durum ise Türkiye'nin kırsal alanlarından kentlere göç edenlerin istihdamda çeşitli sorunlar ile karşılaşmasına yol açmaktadır. Kırsal alanlardan kopuşlar tam anlamıyla bu sebeplerden ötürü azalmaktadır. Kırsal alanlarda çalışabilecek durumda olan bireyler mevsimlik veya sözleşmeli olarak yakın veya büyük kentlere kısa bir süre için gidip gelmekte ve bu sürelerden arta kalan zamanlarda aile bütçesine katkı sağlayacak, hanenin tarımsal faaliyetlerine katılabilmektedir. Tarımsal faaliyetler, hanelerin temel geçim kaynağı olmaktan ziyade, hane bütçesine katkı sağlayan, hane halklarının tüketim maddelerinin bir kısmını temin ettiği ek bir faaliyet haline gelmiştir. Hanelerin geçim kaynakları arasında en önemli pay ise hane halkı üyelerinden birisinin (genellikle hane reisinin olarak babanın) sahip olduğu emekli aylığıdır. Emekli maaşı veya aylıkları hane halklarının yaşantısını idame ettirmesinde tek güvenilir geçim kaynağı olarak görülmektedir.

Görüldüğü gibi kırsal alanda tarımsal üretim faaliyetlerinde yaşanan dönüşümlerden ötürü hane halkları, tarımsal faaliyetler dışında gelir sağlayan çeşitli gelir kaynaklarına yönelmektedir. Bartın ve çevresi tarım ve hayvancılık faaliyetleri bakımından önemli bir potansiyele sahip olmasına rağmen tarım, karşılaşılan yapısal sorunlardan ötürü gittikçe azalan bir geçim kaynağı haline

Kırsal Alanda Tarımsal Faaliyetler ve Geçim Kaynaklarının Dönüşümü (Bartın Köyleri Örneği)

gelmiştir. Tarımla uğraşan kırsal kökenli hanelerin oranının bahsedilen yapısal sorunlardan ötürü azalması, genel olarak üretilen ürünlerin miktarını azaltmakta, talep fazlasının oluşmasına ve çeşitli etkenlerle birlikte tarım ürünlerinde yüksek fiyatların oluşmasına yol açmaktadır. Son yıllarda karşılaşılan temel gıda maddelerindeki fiyat artışlarının sebebinin bu şekilde anlaşılabilceği düşünülmektedir. Sonuç olarak, tarımsal üretim faaliyetlerinin desteklenmesi ve tarımın başlıca bir geçim kaynağı haline gelmesi için tarımsal destekleme politikalarının gözden geçirilmesi, tarım ve hayvancılık ile kırsal kalkınma alanında yatırımların yapılması zorunludur.

KAYNAKÇA

- Amin, S. (1997). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Bernstein, H. (2009). Agrarian Questions From Transition To Globalization. In: A.H. Akram Lodhiand C. Kay, eds. *Peasants and Globalization: Political Economy, Rural Transformation And The Agrarian Question*. Routledge, London.
- Boratav, K. (2003), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Child, G. (1974). *Tarihte Neler Oldu?* Odak Yayınları, Ankara.
- Delali B. K. D., Witkowski, E. T. F. & Shackleton, C.M. (2005). Monetary Valuation of Livelihoods For Understanding The Composition and Complexity of Rural Households. *Agriculture and Human Values*, 22: 87–103.
- Ecevit, M. C. (1999). *Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri: Gökçeada Köyü Monografisi*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Edelman, M. (2013). What is a peasant? What are peasantries? *Inter governmental Working Group on a United Nations Declaration on the Rights of Peasants and Other People Working in Rural Areas*, Geneva.
- Ellis, F. (2000). *Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries*. Oxford Univ. Press, UK.
- Erdinç, Z. (2007). Uluslararası Para Fonu -Türkiye İlişkilerinin Gelişimi ve 19. Stand-By Anlaşması. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 18.

- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21).
- Ferruh, I., Keskin, G., Kılıç, M., Türkekul, B., Çelik, H. (2010). Türkiye’de Tarımsal İşgücü ve Sosyal Güvenlik Politikaları, *Ziraat Mühendisleri Odası*. <http://www.zmo.org.tr>, Erişim Tarihi: 16/04/2019.
- Hobsbawm, E. J. (1987). *The Age of Empire, 1875-1914*. Vintage, New York.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2018). *Bildiğimiz Tarımın Sonu*, İletişim Yayınları İstanbul.
- Lefebvre, H. (2016). *Şehir Hakkı*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Manig, W. (1992). Structural and Institutional Changes in Rural Northwest Pakistan. *The J. Dev. Studies. Instt. Development Studies*, Peshawar, Pakistan.
- Marx, K ve Engels F. (2015). *Kapitalist Manifesto*, Ter. Tanıl Bora. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (1978). *Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tarihi*, I. Cilt, Sol Yayınları, Ankara.
- Mills, C. Wright. (2000). *Toplumbilimsel Düşün*, Der Yayınları, İstanbul.
- OECD. (2006). *RURAL 3.0. PolicyNote. A Framework ForRural Development*. (www.oecd.org).
- Özensel, E. (2018). *Kır Sosyolojisi*, Çizgi Kitapevi, Konya.
- Pamuk, Ş ve Toprak, Z. (1988). *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Ponting, C. (2012). *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*. Sabancı Üniversitesi: İstanbul.
- Rigg, J. (2006). Land, Farming, Livelihoods, and Poverty: Rethinkingthe Links in the Rural South, *World Development.*, 34(1), 180-202.
- Saygın, H. and Çimen, M. (2013). *Turkish Economic Policies and External Dependency*, Cambridge Scholars Publishing. UK.
- Shanin, T. (1973). The Nature and Logic of the Peasant Economy 1: A Generalisation, *Journal of PeasantStudies*.

- Kırsal Alanda Tarımsal Faaliyetler ve Geçim Kaynaklarının Dönüşümü (Bartın Köyleri Örneği)
- Sönmez, A. (2001). Doğu Karadeniz Bölgesi fındık Üretim Kuşağında Toprak Ağalığı, Köylülük ve Kırsal Dönüşüm, *Toplum ve Bilim*. İlkbahar.
- Steel, G and van Lindert, P (2017). Rural Livelihood Transformations and Local Development in Cameroon, Ghana and Tanzania. *IIED*, London. <http://pubs.iied.org/10811IIED>.
- Şimşek, R. (2017). Türkiye’de İçgöçlerin Dönemsel Tasnifi Üzerine Bir Değerlendirme. *Yüzyılın Sorunları ve Sosyoloji II*. Nas, F. (Ed.). Gece Kitaplığı, Ankara.
- Tokgöz, E. (2001). *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi*. İmaj Yayınevi, Ankara.
- Topal, C. (2013). Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi. *KTU Sosyal Bilimler Dergisi*, 6.
- TÜİK. (2017). *ADNKS Göç İstatistikleri*. http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1067, Erişim Tarihi: 25/02/2019.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24774>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 30.06.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted: 30.06.2019
Accepted: 31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Akkaş, İ. (2019). Yeni sosyalleşme Mekânları: Alış Veriş Merkezleri. *Journal of History School*, 41, 874-883.

YENİ SOSYALLEŞME MEKÂN LARI: ALIŞ VERİŞ MERKEZLERİ

İbrahim AKKAŞ¹

Öz

Küreselleşme süreci toplumların sosyal ve kültürel özelliklerinde bazı değişikliklere yol açmıştır. Hızla dünya geneline yayılan tüketim ürünleri, markalar ya da “Amerikan tarzı yaşam” alışkanlıkları insanları etkisi altına almıştır. Bu durum, tüketim kültürü kavramının ortaya çıkmasına ve toplumlarda kabul görmesine neden olmuştur. Tüketim kavramının sadece ekonomiyle ilişkilendirmek kavramı açıklayabilmek için yetersiz kalır. Günümüzde insanlar tarafından her şey tüketilmektedir. Tüketilen en önemli unsur ise toplum içindeki değerlerdir. Değerlerin tüketilmesi, insanları bir araya getiren, birleştiren kültür unsurlarıyla ilgilidir. Bu anlamda sosyalleşme kavramı da geleneksel anlamından uzaklaşmış, yeni sosyalleşme ya da bir arada zaman geçirme mekânları oluşturulmuştur. Günümüzde alışveriş merkezleri her ne kadar ticari faaliyetleri ve tüketimi akıllara getirirse de belki de göz ardı ettiğimiz en önemli nokta değerlerin tüketildiği merkezler olarak karşımıza çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Alışveriş Merkezi, Küreselleşme, Sosyalleşme.

New Socialization Spaces: Shopping Centers

Abstract

The process of globalization has led to some changes in the social and cultural characteristics of societies. Consumer goods, brands or “American-style living” habits that spread rapidly throughout the world have affected people. This has led to the emergence of the concept of consumer culture and acceptance in society. To relate the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü, ibrahimakkas191@gmail.com, [ORCID: 0000-0002-2468-6225](https://orcid.org/0000-0002-2468-6225)

Yeni Sosyalleşme Mekânları: Alış Veriş Merkezleri

concept of consumption to the economy is not enough to explain the concept. Today, everything is consumed by people. The most important element consumed is the values in the society. The depletion of values is about cultural elements that bring people to get her and unite. In this sense, the concept of socialization has been distanced from its tradition meaning and new socialization or time together spaces have been created. Today, although shopping centers bring to mind the commercial activities and consumption, perhaps the most important point that we ignore is that they appear as centers where values are consumed.

Keywords: Consumption, Shopping Center, Globalization, Socialization Page.

GİRİŞ

Alışveriş merkezleri kente özgü yeni tüketim mekânları olarak görülmektedir. Bununla birlikte alışveriş merkezleri insanların sosyalleşmesine katkı sağlamaktadır. Bu mekânlar sadece ticari faaliyetlerin yürütüldüğü tüketim mekânları olmanın ötesinde insanların serbest zamanlarını geçirdiği, sosyalleştiği ya da sosyal faaliyetlere katıldığı mekânlara dönüşmüştür. Bu dönüşümün temelinde alışveriş merkezlerinin cazibesi, reklam faaliyetleri, ürünlerin sergilenmesi ya da kampanyaların insanları büyülemesi bulunmaktadır. Alışveriş merkezlerinin güvenli olması, otopark, yeme-içme, sinema ya da tiyatro gibi birçok etkinliği içinde bulundurması insanlar tarafından en çok tercih edilen yerler olmasında etkilidir. Türkiye’de özellikle büyük kentlerde toplu konut ile “residence” tarzı yaşam alanlarının altına inşa edilen alışveriş merkezlerinin popülerliği her geçen gün artmaktadır. Bu popülerlik sosyalleşme kavramının anlam, içerik ve mekânsal olarak değişmesine yol açmıştır. Geleneksel anlamda insanların evlerde buluşmak, mahallede oyun oynamak, park ya da piknik alanlarında geçirilen zaman; yerini alışveriş merkezlerinde geçirilen zamana bırakmıştır.

Alışveriş Merkezleri

Alışveriş, sadece belirli ürünleri ve nesnelere satın almak değildir; aynı zamanda insanların kimliğini ifade etme yollarından birisidir. Bu durum, alışverişin gerçekleştiği tüm kültürler için geçerlidir ve bazı ihtiyaçların olduğu durumlarda “ihtiyaçların” tüketilmesi; benlik, beden imajları hakkındaki kararları yansıtır. Bu yansıtma bireysel kimlik yoluyla gerçekleşir. Bireysel kimlikler, tüketimin sembolik hale dönüşmesinde etkilidir.

Tüketimin sembolik bir temsile dönüşmesi arzular için tüketimin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mal ve nesnelere sembolik değeri alışveriş merkezlerinde sergilenmektedir (Shields, 1992: 100).

Alışveriş merkezlerinde insanlar çok fazla zaman geçirmektedir. Tüketimin sergilendiği ve teşvik edildiği bir ortamda arzular önemli hale gelir (Fiske, 1989: 32).

Kapitalizmin mekânsal yapıları, özellikle de küreselleşmenin gelişmesiyle birlikte kentsel üretim ağları ve yeni tüketim ilişkileri açısından yeni tüketim alanlarını ortaya çıkarmıştır. Bu “tüketim alanları” alışveriş merkezleridir. Alışveriş merkezindeki insanlar, farklı amaçlara sahip heterojen kalabalıklardan oluştuğu için, kamusal alanın etkileşimini yansıtır.

Alışveriş merkezleri, “toplum içindeki her sosyo-ekonomik kesimden bireye hitap eden tüketime endeksli ve birbirine geçişli mekânlardır.” Tüketimi artırmak için insanların alışverişleri sırasında dinlenebilecekleri, tanıdıklarıyla rastlaşabilecekleri, hoş vakit geçirecekleri, sosyal bir alanda hem dolaşıp hem eğlenebilecekleri bir ortam yaratılması düşünülmüş ve günlük hayatı ticaretin eline geçiren ve pazarlama tekniklerine teslim eden bir durum ortaya çıkmıştır (Sungur, 2011: 24). Bu durum, alışveriş merkezlerinin tüketimi artırmak için başarıyı yakaladığını göstermektedir.

Alışveriş merkezlerinin başarısı, sosyal alanları da bünyesinde barındırmasıdır. Alışveriş merkezleri sosyal alanlar sayesinde insanların daha fazla zaman harcayarak tüketime yönelmesini hedefler. Böylece alışveriş merkezleri topluluk etkinliklerini yakalamaya çalışmaktadır; (caz festivallerine sponsorluk, yardım fonu, bağış etkinlikleri, topluluk yemeği, konserler ve kendilerini takviminin döngüsel zamanına uyarlayarak özel gün ve mevsimler (örneğin, sonbahar satışları, kış çılgınlığı) ile bayram günleri (Yılbaşı, Anneler Günü, Sevgililer Günü vb. gibi) olaylar ve dönemler ticarileşmiştir (Shields, 1992: 104). Belirli gün ve mevsimler tasarlanarak insanlar tüketime zorlanmaktadır. Dikkat çekici olan bu günlerin gerçekten bir anlam ve mana etrafında tasarlanması mıdır? Yoksa tüketimi artırmak için bu günlerin pazarlanması mıdır?

Alışveriş merkezleri genellikle daha görkemlidir. Alışveriş merkezlerinde, plan daha karmaşık hale gelir. Her şey daha büyük, mimarisi daha anıtsal (mermer, yükselen tavan gibi pahalı yüzeyler yükseklikler, baş döndürücü asma katlar, heykel, kapalı tropik bahçeler) bir durumdadır. Sinema, otel, hayvanat bahçesi, havuzlu dinlenme kompleksleri, buz pistleri, stadyum, fuar alanı gezintisi vb. ofis kuleleri, konferans merkezleri, kütüphaneler, kısacası, herkesin yapabileceği herhangi bir kentsel faaliyeti hayal etmek mümkündür. Alışveriş merkezleri şimdi ofis binalarının mimari tipolojisini oluşturmaktadır. Alışveriş merkezleri genellikle ana caddelerin kesiştiği yerdedir. Otoyollar, metro,

Yeni Sosyalleşme Mekânları: Alış Veriş Merkezleri

metrobüs duraklarının yakınındadır. Bu özelliğiyle alış veriş merkezleri kentin merkezini oluşturmaktadır. Ulaşım kolaylığının olması, insanları alış veriş merkezlerinde buluşturmaktadır.

Kent ve Alışveriş Merkezleri

Kent; nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı'dır (<http://sozluk.gov.tr/>). Tarım faaliyetlerinin olmaması üretim anlayışının yerine tüketim anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu anlamda, kentle birlikte yaşam tarzları değişmiştir. Kent, çeşitli tüketim tarzlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Bourdieu, 1984: 160).

Kentlerde yeni tüketim alanları; mutfak restoranları, butikler, sanat galerileri ve kahve içilen yerler gibi çeşitli alanlardır. Kentlerde yaşam tarzları "estetik" olana veya insanların görsel tüketimine odaklanmıştır. Bu durum yeni kamusal alanların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu maddi ve sembolik değişiklikler kentlerle ilgili düşüncelerin değişmesine sebep olmuştur. Kentler üretim merkezi olmanın yanı sıra tüketim merkezi olarak algılanmaya başlamıştır. Çoğu şehir, tüketim memnuniyetini içerir. Yeni kentsel tüketim mekânları ihtiyaçların dışında eğlence kalıpları ve arzularla ilgilidir.

Modern kentler, özellikle alışveriş merkezleri veya galeriler tarzı mekânlarla birçok yeniliği içinde barındırmaktadır (Benjamin 1973: 35-40). Alış veriş merkezleri, tüketici seri üretiminde mal, bina teknolojilerinde, görüntüleme, yaratma ve satma stratejilerinde çok şatafatlı mağazalarla donatılmış merkezlerdir. Müşterilerin arzularını harekete geçirici şekilde tasarlanan ve tanıtımı yapılan ürünlerle doludur.

Modern kentsel simge yapıları alışverişin; alçak gönüllüğünü ortadan kaldırmış ve maddi şeyler üzerine kurulmasına yol açmıştır. Alış veriş merkezleri, mutluluğa ulaşmak için tüketimin olması gerektiğini insanlara aşılacaktır. Arzu, demokratikleşmiş ve para, toplumsal değerlerden daha önemli hale gelmiştir (Leach, 1993: 3-6).

Alış veriş merkezleri hem ticari mekânlar hem eğlence mekânları olarak tasarlanmıştır. Mağazaların mimarisi ve oyun salonları, yeni malzemeler ve teknolojiler, renkli elektrikli ışıklar mallarını çarpıcı biçimde göstermek için tasarlanmıştır. Bu açıdan kent stratejileri insanların para harcamasını sağlamak için tüketim ve görsel çekiciliklere odaklanır. Restoranlardan, turistik bölgelere, sanat ve diğer müzeler, kültürel alanlar, kumarhaneler, spor stadyumu ve özel mağazalar görsel çekicilikle donatılmıştır.

Sosyalleşme ve Alışveriş Merkezleri

Sosyalleşme, yeni doğan bir bebeğin, toplumun bir üyesi olarak o yapıda öne çıkan değer, norm ve tutumları öğrenme sürecidir. Bu bağlamda sosyalleşme, toplumun bir üyesi olmayı öğrenme sürecidir. Sosyalleşme, bireyin doğumuyla başlayan ölümüne kadar devam eden bir süreçtir (Zencirkıran, 2017: 19).

Sosyalleşmeyi Sağlayan Unsurlar

Sosyalleşme toplumun bir üyesi olarak bireyin toplumsal değerleri öğrenmesidir. Yani toplumda onaylanan ve onaylanmayan davranışların öğrenilme sürecidir. Bu öğrenme sürecini etkileyen bazı unsurlar bulunmaktadır.

a. Aile

Toplumun temel kurumlarından olan “aile”, insanlığın yaşamını devam ettirebilmesi için toplumsal dönemlere göre değişim ve dönüşümler geçirerek günümüze kadar işlevlerini yerine getirmiştir (Kılıç, 2015: 28; Kılıç, 2017: 40). Aile sosyalleşmenin ilk başladığı yerdir. İnsanlar doğdukları andan itibaren topluma dair ilk bilgilerini ve tecrübelerini aile yoluyla öğrenir. Bu anlamda ailenin sosyalleşme sürecinde aktarmış olduğu bilgiler önem taşımaktadır. Çünkü bu bilgileri insanlar hayatı boyunca kullanır. Sosyalleşme süreci her ailede farklı şekillerde gerçekleşir. Ailenin yaşadığı yer (kent ya da kırsal), gelir durumu, din, etnik köken ve cinsiyete bağlı tutumlar sosyalleşmenin farklı şekillerde ortaya çıkmasına neden olur (Zencirkıran, 2017: 22).

b. Eğitim

Ailede başlayan sosyalleşme okul ya da eğitim kurumlarında devam eder. Okul çocuk için, toplum tarafından oluşturulan ilk kendini deneme yeridir. Toplumun örgütlü bir kurumu olan okul (Tekin ve Kılıç 2010: 115) toplumsal norm ve değerlerin öğretildiği yerdir. Eğitim yoluyla insanlar birbirinden farklı değer ve normlara sahip insanlarla karşılaşarak sosyalleşme sürecine katkı sağlar. Toplumda bireylerden beklenen davranışlar eğitim yoluyla kazandırılarak ideal insan yetiştirmek hedeflenir. Bu sayede toplumsal bütünleşme sağlanır (Bozkurt, 2012: 124).

c. Arkadaş Grubu

Arkadaş grupları sosyalleşme için önemlidir. Özellikle ergenlik ve gençlik döneminde insanlar için arkadaş grupları daha önemli hale gelir. Ebeveynlerin baskı ve kurallarına karşı direnme, hayatlarında korku ve kaygılarla başa çıkabilmek ve paylaşma duygusu arkadaş grupları tarafından hep birlikte

karşılır. Arkadaş grupları bireylerin olumlu ya da olumsuz davranış kazanmasında etkili olur. Örneğin; hiç sigara kullanmayan bir çocuk arkadaş grubunda sigara kullanmaya başlayabilir (Bozkurt, 2012: 126).

d. Medya

Günümüzde medya sosyalleşme üzerinde çok etkilidir. Televizyon ve özellikle de internet sosyalleşmenin adeta belirleyicisi konumundadır. İnternet, video kanalları ve sosyal medya yeni sosyal gruplarla tanışma imkânı sağlamakta ve yeni sosyalleşme alanları yaratmaktadır. Televizyon ise reklamlar ve programlar aracılığıyla tüketimi aşılama adeta tüketici bir nesil yetiştirmektedir (Zencirkıran, 2017: 26). Günümüzde geleneksel anlamda sosyalleşme yerini yeni sosyalleşme araçlarına ya da mekânlarına bırakmıştır. Bu mekânlar genellikle kente özgü mekânlardır.

e. Alışveriş Merkezleri

Kentsel yaşam biçimleri sosyalleşme alanları yaratır. Bu alanlardan en dikkat çeken alışveriş merkezleridir. Alışveriş merkezine 'takılan' gençler sosyalleşmektedir. Daha akıcı bir arkadaş ağıyla, gençler alışveriş merkezlerinin kamusal alan olarak kullanışlılığını göstermektedir. Tema parkları, gezinti ve eğlence yerleri ve çok ekranlı veya çok katlı sinema salonları insanların birlikte zaman geçireceği yerler olarak tasarlanmıştır. Böylece, alışveriş merkezlerinde geleneksel eğlence fonksiyonları, tüketim unsuru haline gelmiştir.

Modernite altında, tüm sosyallik biçimleri, rasyonellik ve fayda üzerine kuruludur. Özel hayatta, özel eğlence ya da kadınların kamuoyu içindeki faaliyetleri, dedikodu, vitrin alışverişi sosyalleşme olarak görülmeye başlandı. Yeni toplumsallıklar alışveriş merkezlerinde oluşturulmaktadır. İnsanlar kamusal alanlarda toplanmaya devam etmek için uğraşmakta, alışveriş merkezlerinde alışveriş yapmaktadırlar. Bu durum Post modern teorinin; bireycilik ve ben merkezli olma söylemlerini güçlendirmektedir. Bireyciliğin artması insanları sosyal değerlerinden uzaklaştırmış, topluma bağlılığı zayıflatmıştır.

Goffman'a göre sosyal yaşam, temel olarak ritüelleştirilmiş tiyatro gösterilerine benzemektedir. İnsanlar tıpkı sahnedeymiş gibi rol sergiler. Goffman'a göre etkileşimde; mekân, görünüş, beden dili ve ritüeller önemlidir (Goffman, 1967: 28).

Goffman'ın çalışması, benlik sunumu üzerinedir. Toplum, şimdi eğlence ve tüketime odaklanmıştır. Tüketim kimlik tercihlerini etkilemektedir. Bazı kimlikler kişiye diğerlerinden daha fazla haz ve tanıma verebilir. Kişinin daha

göze çarpan ve otantik bu kimlikleri sunması ve bunları daha fazla deneyimlemesi olasıdır. Her toplum, günlük yaşam uygulamalarını benimsemeye çalışır. Sosyalleşmenin bir sonucu tüketimin normalleştirilmesidir. Tüketimin normalleştirmek için; alışveriş merkezleri estetik arzuları uyandırarak tüketimi teşvik eder.

Tüketim ideolojisi iyi yaşam, iyi duygular ve iyi benlik vaat etmektedir. Belirli modeller veya stiller oldukça sık değişse de tüketim dünyaları alternatif kimliklere izin vermekte ve tüketim evrenselleşmektedir (Debord, 1970: 32).

Tüketim rasyonel olmayan, kültürel faaliyet ya da sosyalleşme unsuru olarak görülmeye başlamış ve toplumsal faaliyete dönüşmüştür. Tüketim; kararsız, çok yönlü aktivite, bir form olarak giderek daha fazla sosyal işlev üstlenir. Sosyalleşmenin, yeniden yapılanma ve yeniden düzenlemesine hizmet vermektedir (Shields, 1992: 110).

Toplum, sosyalleşme ve duygusal alışkanlıklarını öğrenme yoluyla, toplumsallaştırılmış arzu, çeşitli eylemleri, ilişkileri, durumları teşvik eder. Gıdaya duyulan ihtiyaç biyolojik (Fast-food ya da Coca Cola) bir arzu olmanın ötesinde tüketim ve gösteriş olarak kullanılan nesnelere haline gelmiştir. Yemek, tüketime dayalı bencilliği onaylar. Bunun için "sosyalleşmek" arzusunun toplum tarafından uygun olduğu anlamına gelir (Shields, 1992: 51).

Duygular şimdi toplu üretilmekte alışveriş merkezlerinin mağazalarında, tiyatrolarında ve yemek merkezlerinde dağıtılmaktadır. Genellikle bir hafta sonu gecesi alışveriş merkezine gitmek için hazırlık yapmak, makyaj ve kıyafet seçimi ve belirli bir grupta alışveriş merkezine giderek alışveriş yapmak sosyalleşme olarak kabul edilmektedir. Birçok alışveriş merkezi; özellikle tiyatro, video oyunları ve yemek yerleri olanlar insanların yeni sosyal alanları olarak kabul görmüş ve insanlar için merkezi hale gelmiştir.

Ortak kültürel geçmişe sahip insanlar, tüketime dayalı kişisel sunumlarla kendisini ifade eder. Bunlar için statünün belirleyicisi tüketimdir. Tüketim yoluyla sosyalleşen insanlar belirli markalarla kendisini ifade eder. Adidas, Nike giyenler gibi. "Dış mekân" veya "doğal" tiki görünümleri, siyah deri elbise giymek ve alışveriş merkezleri sadece dünyalara dâhil olmanın yanı sıra tüketime dayalı yaşam tarzları ve kimlikleri ifade eder (Shields, 1992: 59).

Sempatik büyülü ritüelleri aracılığıyla metalaşmış sunumlar ve işin etkileşim ritüelleri ile eğlence toplumunda boş zaman şimdi birçok ülkede iç içe geçmiştir. Eğlence, insanların başkaları tarafından dikkat çekebilmeleri adına nesne tüketimini beraberinde getirmiştir. Çeşitli kıyafet, araba, ev, eğlence, makyaj gibi benlikle ilgili tüketim nesnelere yönelik artmıştır. Benlik sunumları

giderek popüler görüntülerle iç içe geçmiş durumdadır. Benlik ve kimlik, gittikçe artan bir şekilde alışveriş merkezi tabanlı tüketim ifadelerinde kendisini bulur. Benlik ve kimlik moda kavramıyla birleşince beden ve görünüş önem kazanır.

Sosyalleşme sürecinde beden ifade aracına dönüşür. Biyolojik anlamda bedenin nasıl olduğu bireylerin psikolojik durumları için önem taşır. Bu anlamda görünüş ve benlik arasında anlamlı bir ilişki vardır (Turner, 1980: 112).

Görünüş, anlamlı bir sosyal etkileşim için önemlidir. Bireylerin kimliği hakkında bilgi verir. İnsanlar etkileşim sürecinde ya da sosyalleşmede söylemden çok görünüşe önem verirler. Bu nedenle, söylem üzerine bir görünüm önceliği ön plana çıkar (Stone, 1962: 90). Görünüş, tüm fiziksel özellikleri içeren bilesik bir konsepttir. Kişinin nitelikleri ve hareketleri insanlar üzerinde etki yaratır.

- İnsanın bedeni ve jestleri,
- İnsanın fiziksel bedeni için kullandığı giysi, aksesuar ve kozmetik gibi süslemeler, insanlar üzerinde etki yaratmayı hedefler.

Vücudun kendisi elbette kendi renk, doku özelliklerine sahiptir. Her biri sosyal olarak kazanılmış anlamlara, şekil ve boyuta sahiptir. Örneğin, polis üniforması giyen bir kişi hakkında üniformaya bakarak kamu güvenliğini sağlamaya yönelik çalışan kişi aklımıza gelir. Genellikle bireyin fiziksel özellikleri kıyafetlerine işlenir, hatta kıyafetler yoluyla insan kendisini gizleyebilir. Manipüle etmek için kıyafetler önemlidir.

Görünüş, insanların kendisini istediği bir kimliğe dönüştürebilmesini sağlar. Görünüş bu anlamda belirli amaçlar açısından tasarlanabilir. Tasarlanan bir görünüşle insanlar çevresinde bir izlenim oluşturarak kimliğini, ruh halini ya da sahip olduğu değerleri tasarlama imkânına kavuşur. İlk olarak, giysiler görsel olarak doğrudan potansiyel olarak sınırsız bir şekilde başkalarına sunulur. Bu sunum bireyin kendisini çevresine tanıtmaya çabasının sonucudur (Shields, 1992: 116).

SONUÇ

Tüketim kavramı post modern dönemde ihtiyaçtan arzuya dönüşmüş; tüketim, benlik ve kimliğin ifadesi olarak görülmeye başlanmıştır. Kentlerde kurulan alışveriş merkezlerinin tüketimi teşvik etmesi alışveriş merkezlerinin cazibesini arttırmıştır. Günümüzde alışveriş merkezlerinde dolaşmak, alışveriş yapmak, arkadaşlarla buluşmak gösteriş haline dönüşmüş, popülerlik kazanmıştır.

Geleneksel anlamda bireylerin sosyalleşme algısı değişmiştir. Bireyler, alışveriş merkezlerinin albenisi etrafında bir taraftan kimliğini tüketici olarak konumlandırırken diğer taraftan da tüketim toplumunun üyesi olduğunu göstererek benliğini güçlendirmektedir.

Alışveriş merkezlerinin sunduğu imkânlar ve çeşitlilikle birlikte bu alanlarda geçirilen zaman süre bakımından artmış, alışveriş merkezleri ticari faaliyet alanlarının dışında sosyalleşme alanları olarak görülmeye başlanmıştır.

Mağazalarda dolaşmak, yemek yemek, çay ve kahve içmek, herhangi bir aktiviteye katılmak gibi birçok faaliyetle insanları bir araya getiren alışveriş merkezlerinde yeni topluluk biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu topluluk biçimleri adeta aynı rollere bürünmüşçesine hareket etmekte, alışveriş merkezi kültürüne ayak uydurmaktadır. Bu durum, insanları yalnızlığa ve bireyselliğe sürüklemektedir. Artan yalnızlık ve bireysellik arasında kalan insanlar daha fazla tüketime yönelerek mutlu olma çabasına girmektedirler.

KAYNAKÇA

- Benjamin, W. (1973). Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism, Germany.
- Bourdieu, P. (1984). Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste, R. Nice (trans.) Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bozkurt, V. (2012). Değişen Dünyada Sosyoloji. Ekin Yayınevi, Bursa.
- Debord, G. (1970). Society of Spectacle, Black and Red, Detroit.
- Fiske, J. (1989). Reading the Popular. Unwin Hyman, 1-5, Boston.
- Kılıç, M. (2015). Aile ve Serbest Zaman İlişkisi Düzce Örneği. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1): 27-49.
- Kılıç, M. (2017). Gençlik Şiddet ve Serbest Zaman. Genişletilmiş 2. Baskı, Düzce Üniversitesi Yayınları, Düzce.
- Langman, L. (1992). Neon Cages: Shopping For Subjectivity. Life style Shopping The Subject of Consumption. R. Shields (Edit.). First published in by Routledge, London.
- Leach, W. (1993). Land of Desire. Pantheon, New York.
- Shields, R. (1992). Life style Shopping The Subject of Consumption Rob Shields(Edit.). First published in by Routledge, London.

Yeni Sosyalleşme Mekânları: Alış Veriş Merkezleri

<http://sozluk.gov.tr/>(12.07.2019)

Stone, G. (1962). Appearance and the self in Human Behaviour and Social Process. A. Rose (ed.), Routledge & Kegan Paul, 86–118, London.

Sungur, S. (2011). Tüketime Küreselleşmesi ve Tüketim Tapınakları: Post modern Panayır Yerlerinde Alışveriş. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 7-34.

Tekin, U. & Kılıç, M. (2010). Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Okullarda Güvenli Ortamın Sağlanması. *Uluslararası Risk Altındaki ve Korunması Gereken Çocuklar Sempozyumu*:2,111-129, Ankara.

Turner, V. (1980). Process, Performance and Pilgrimage, Concept, New Delhi.

Zencirkıran, M. (2017). Kültür, Toplumsallaşma ve Kişilik. Davranış Bilimleri. M. Zencirkıran(Edit.). Dora Yayınları, Bursa.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Ağustos 2019
Yıl 12, Sayı XLI, ss. 884-924.

Journal of History School (JOHS)
August 2019
Year 12, Issue XLI, pp. 884-924.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24764>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted: 11.07.2019
Accepted: 31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Sönmez, N. & Çapuk, S. (2019). Mobil Öğrenmenin Akademik Başarıya Etkisi: Bir Meta Analiz Çalışması. *Journal of History School*, 41, 884-924.

MOBİL ÖĞRENMENİN AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI*

Nuri SÖNMEZ¹ – Suat ÇAPUK²

Öz

Bu araştırmanın temel amacı, mobil öğrenmenin, öğrencilerin akademik başarılarına etkisini inceleyen deneysel araştırmaların meta analiz yöntemi ile değerlendirilmesidir. Araştırmada, sistematik sentezleme yöntemi olarak Meta-Analiz Yöntemi kullanılmıştır. Meta analiz için araştırmalar YÖK Tez Merkezi, ProQuest, EBSCOhost ve Google Akademik, Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi veri tabanlarından elde edilmiştir. Araştırma için 2009-2018 yılları arasında Türkiye’de yapılan 40 adet bilimsel araştırma seçilmiştir. Etki büyüklüğü indeksi olarak Cohen’nin g etki büyüklüğü kullanılmıştır. Heterojenlik testi bulgularından yararlanarak rastgele etkiler modeline göre yapılan analiz sonucunda, mobil öğrenmenin akademik başarıya etkisinin etki büyüklüğü 1.055 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan etki büyüklüğünün pozitif yönde, yüksek düzeyde etkiye sahip ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan meta analizin güvenilirliğini sağlamak için grafiksel ve istatistiksel bulgulardan yararlanarak yayın yanlılığı test edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların yayın yılına, ders alanına, öğrenim düzeyine, kullanılan mobil cihaza, uygulama süresine ve uygulama ortamına göre karşılaştırmalı etki büyüklükleri hesaplanmış ve yorumlanmıştır. Araştırma

* Bu çalışma, Nuri SÖNMEZ’in “Mobil Öğrenmenin Akademik Başarıya Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması” başlıklı Dr. Öğr. Üyesi Suat Çapuk danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

¹ Öğretmen. MEB. Adıyaman Bilim ve Sanat Merkezi. sonmeznuri@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2316-2435

² Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü. scapuk@adiyaman.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2736-9927

Mobil Öğrenmenin Akademik Başarıya Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması

sonucuna göre mobil öğrenmenin, öğrencilerin akademik başarılarında olumlu yönde ve anlamlı düzeyde etki ettiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mobil Öğrenme, Meta-Analiz, Akademik Başarı.

Effects of Mobile Learning on Academic Achievement: A Meta Analysis

Abstract

The main purpose of this research is to analyze empirical researches on the effect of mobile learning on students' academic achievement by using meta-analysis method. In the study, Meta-Analysis Method was used as a systematic method of synthesis. The studies for the Meta - Analysis were collected from YOK Thesis Center, ProQuest, EBSCOhost and Google Academic, Turkish Academic Network and Information Center databases. For the study 40 scientific research conducted between 2009-2018 in Turkey were selected. The effect size index of Cohen's g effect size was used. By using the results of heterogeneity test, the effect of mobile learning on academic achievement was calculated as 1.055. It was found that the calculated effect size had a high positive effect and statistically significant. In order to ensure the reliability of the meta-analysis study, publication bias has been tested by using graphical and statistical findings. Comparative effect sizes were calculated and interpreted according to publication year, field study, level of education, mobile device used, duration of application and application environment. According to the results of the study, it was understood that mobile learning effected students' academic achievement in a positive and meaningful way.

Keywords: Mobil Learning, Meta-Analysis, Academic Achievement

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) ürün çeşitliliği ve kullanımı hızla artmaktadır. Bu durum farklı ülkeler, kültürler, düşünceler ve inançlara sahip bireyler arasında düşünce ve bilgi alışverişini daha önce hiç olmadığı kadar artırmıştır. Bu değişimin sonucu olarak eğitim kurumları değişime uyum sağlamak için bilgi ve iletişim teknolojilerini öğrenme-öğretme sürecine entegre etmeye başlamışlardır. Bilgi ve iletişim teknolojileri ile zenginleştirilmiş öğretim süreçleri eğitim teknolojileri, öğretim teknolojileri gibi kavramlar ile ifade edilmektedir. Yurdakul (2011), eğitim teknolojilerini, öğrenme-öğretme süreçlerini etkinleştiren öğretim hedeflerine ulaşılmasını kolaylaştıran, öğrenmenin, anlaşılır, kolay, verimli olması için kullanılan araç gereçler olarak tanımlamıştır. Kuşkonmaz (2011) ise eğitim teknolojisini eğitimle ilgili kuramların etkin biçimde uygulanması için personel, araç-gereç, süreç ve

yöntemlerden oluşmuş bir sistemler bütünü olarak tanımlamıştır. Eğitim teknolojilerinin öğretim süreçlerinde kullanılması ile uzaktan eğitim, e-öğrenme (elektronik öğrenme) ve mobil öğrenme gibi uygulamalar ortaya çıkarmıştır.

Bolat, Aydemir ve Karaman (2017), uzaktan eğitimi; öğretmen ve öğrencilerin farklı mekânlarda, teknoloji temelli iletişim araçlarını kullanarak devam ettirdiği eğitim faaliyeti olarak tanımlamışlardır. Uzaktan eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte elektronik öğrenme (e-learning) kavramı da ortaya çıkmıştır. Elektronik öğrenme, öğretmenler ve öğrenciler arasında bilişim teknolojileri kullanılarak eğitim, öğretim faaliyetinin sürdürülmesi olarak tanımlanmaktadır (Erkan, 2016). Kış (2006) ise elektronik öğrenmeyi, çeşitli internet ve web teknolojileri aracılığıyla, sesli, görüntülü ve etkileşimli, senkron ya da asenkron olarak gerçekleştirilen eğitim ve öğretim faaliyetlerine verilen genel bir ad olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir. Günümüzde gittikçe yaygınlaşan ve birçok üniversitenin de alt yapısını oluşturduğu elektronik öğrenme, öğrenci merkezli olması, öğrencinin konuyu anlamadığı zaman, iletişim araçlarını kullanarak öğretmen ve diğer öğrencilerle iletişim kurabilme olanağını vermesi gibi avantajları sayesinde elektronik öğrenmenin geleceği, artık mobil öğrenmenin yolunu açmıştır (Güzelyazıcı, Dönmez, Kurtuluş ve Hacıosmanoğlu, 2014). Mobil teknolojilerin (akıllı mobil telefonlar) geniş bant teknolojileri ile internetten daha hızlı veri alışı - verisi yapabilme imkânına sahip olması ile bilgiye ulaşmak çok daha kolay olmaya başlamıştır. Erkan, (2016) mobil cihazların günlük hayattaki kullanımının arttıkça kullanım amaçlarının da farklılık gösterdiğini belirtmiştir. Mobil cihazlar eğitim alanına girerek yaşamımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Felisoni ve Godoi, 2018). Bu durum çok fazla sayıda insanın mobil teknolojiler ile anlık bilgiye ulaşması ile informal eğitimin etkinlik alanını genişletmiştir. Bu yeni durum “mobil öğrenme”, “mobil bilişim” ve “e-öğrenme” kavramlarını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle mobil teknolojilerin yaşamımızı kolaylaştırmanın yanında bireye istediği zamanda ve istediği yerde kolay öğrenme fırsatı sunduğu için eğitim alanında da etkisini her geçen gün arttırarak göstermektedir (Dehmenoğlu, 2015). 21. Yüzyılda bilgi toplumunun öğrenme gereksinimi düşünüldüğünde bilgiye hızlı, her zaman ve her yerde erişim, ihtiyaç anında öğrenmenin önem kazanması "mobil öğrenme" eğitim modelini ortaya çıkarmıştır (Sarıtaş ve Üner, 2013). Mobil teknolojilere dayalı teknolojik araçların öğrenme amaçlı olarak birçok dersin öğretiminde çok amaçlı bir araç olarak yararlanılmakta ve bu şekilde çağdaş bir öğretim ortamı yaratarak (Kara, Ünişen, İzci ve Tekin, 2016) öğrenme eyleminin merkezi haline gelmesi mobil öğrenme uygulamalarını ortaya çıkarmıştır (Kurnaz, 2010). Mobil öğrenme alanındaki kablosuz internet ve mobil servis sağlayıcılarının sağlamış olduğu imkânların artmasıyla birlikte eğitim

ortamındaki bilgiye erişme ve bilgiyi kullanma biçimlerimizi değiştirip, öğrenenlerin belirli bir zamana ve mekâna bağlı olmaksızın öğrenmelerini gerçekleştirme fırsatlarını sunmuştur (Demir, 2014). Dolayısıyla, mobil öğrenme; bir mekâna ve zamana bağlı kalmaksızın öğrenme (Kılıç, 2015; Bal ve Arıcı, 2011), mobil teknolojiler yardımıyla öğrenme (Elçiçek, 2015; Ekren ve Kesim, 2016), ve mobil teknolojilerin getirdiği fırsatları etkin bir şekilde kullanarak öğrenme (Kış, 2006) olarak tanımlanmaktadır. Kısaca, mobil öğrenme, mekân ve zaman kısıtlaması olmaksızın soyut bilgi ile pratiği bir araya getiren köprüdür (Yılmaz, 2014). 3G, GSM, GPRS ve uydu teknolojilerinde meydana gelen ilerlemelerin veri aktarımını hızlandırması ile mobil öğrenmenin eğitimde daha etkili ve verimli bir şekilde rol oynamasını sağlamıştır (Çakır, 2009; Çelik, 2012; Ergüney, 2017; Kurnaz, 2010; Stowe, 2013; Yıldırım, 2012). Bu durum mobil öğrenme uygulamalarının öğrenme etkinliklerini önemli oranda desteklediğini göstermektedir (Yokuş, 2016).

Çünkü mobil öğrenme modelinde, bireyler arasında karşılıklı etkileşim vardır. Bu etkileşim sayesinde öğretime farklı ve uzak mekânlardan katılım sağlanabilmekte ve öğrenen kişi öğrenme eyleminin merkezi haline gelmektedir (Kurnaz, 2010). Ancak mobil öğrenmenin sağlamış olduğu bu avantajlarının yanında çevrimiçi bağlantı durumu, maliyetler, depolama kapasiteleri, bant genişliği ve spesifik güvenlik konuları, standardizasyon ve uyumluluk gibi teknik, psikolojik ve pedagojik sorunlar (Lewis, 2013) gibi dezavantajlara da sahiptir (Eroğlu, Kaya ve Özbek, 2017).

Türkiye’de formal eğitim kapsamında mobil öğrenme ortamlarının oluşturulması ve yaygınlaştırılması çabaları devam etmektedir. Bunlardan en kapsamlı olanı Fırsatları Artırma Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) Projesidir. Ulaştırma Bakanlığı tarafından desteklenen ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen FATİH Projesi ile okulları bilgi ve mobil teknolojileri ile donatıp derslerin daha verimli işlenmesine katkıda bulunacak daha güvenli bir internet kullanımı amaçlanmıştır. Bu kapsamda sınıflara etkileşimli tahtalar takılmış, internet ağı kurulmuştur. Etkileşimli tahtalara öğretme –öğrenme sürecinde kullanılacak eğitim içerikleri (eğitici oyunlar, video, resim, harita, örnek dersler, çalışma kâğıtları v.b.) yüklenmiştir. FATİH Projesinin mevcut durumuna (2018 yılı) bakıldığında 432.288 adet etkileşimli tahtanın kurulumu tamamlanmıştır. 1.437.800 adet tablet bilgisayar seti ise dağıtılmıştır. Ülke genelinde 13.006 okulun VPN (Geniş Bant Yüksek Hızlı İnternet) bağlantısı ise sağlanmıştır. Ayrıca 1.014.939 internet bağlantı ucu kurulumu tamamlanmıştır. FATİH projesinin içerik sağlamaya yönelik bileşeni olan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ise 150.000 den fazla dijital eğitim içeriği sunmaktadır. Proje kapsamında

382.494 öğretmene hizmet içi eğitim verilmiştir (MEB, 2019). EBA, Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü tarafından sağlanan çevrimiçi sosyal bir eğitim platformu olarak işlev görmektedir. EBA uzman kişiler tarafından hazırlanan her sınıf seviyesine uygun olarak hazırlanmış zenginleştirilmiş eğitim içeriğine sahiptir. EBA hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin içerik oluşturup paylaşabildikleri, paylaşılan farklı içerikleri kullanabildikleri çok yönlü bir platformdur. Bu içerikler farklı zekâ türlerine sahip, farklı öğrenme becerilerine sahip öğrencilere de hitap etmektedir. Sunmuş olduğu sosyal platform sayesinde hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin işbirliği içerisinde buluşmalarını sağlamaktadır. EBA öğretmenler arasında eğitim amaçlı paylaşımlarla işbirliği yapmalarına olanak sağlamaktadır (EBA, 2019).

Ayrıca, eğitim içeriği sağlayan çeşitli eğitim siteleri ile Millî Eğitim Bakanlığı arasında yapılan anlaşma ile elektronik içerikler mobil teknolojilere dayalı tablet, akıllı telefon vb. araçların kullanımıyla mobil öğrenme öğrenmenin merkezi haline gelmiştir. Mobil öğrenme ile öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişim farklı bir boyuta taşınmıştır (Brown and Mccrorie, 2015). Öğrenci istediği zaman ve istediği yerde bu teknolojileri kullanarak öğretmeni ile iletişim kurabilmektedir (Yılmaz ve Babacan, 2015). Bu durum geleneksel eğitim ortamlarında meydana gelen zaman kaybını ortadan kaldırarak esnek bir eğitim ortamı meydana getirmiştir (Burmabıyık ve Karamete, 2014). Kolaylık ve esneklik mobil öğrenmenin temel özellikleri olarak görülmektedir (Kıcı, 2010). Enriques (2010), yaşadığımız çağda artık geleneksel öğretmen merkezli ders anlatımlarının etkisiz bir öğrenme ortamı oluşturduğunu, öğrencilerin eş zamanlı aktif katılımının olduğu mobil cihazlarla destekli etkileşimli ve iş birliğine dayalı öğretim ve öğrenme yöntemlerinin öğrenmede daha etkili olduğunu belirtmiştir (Galligan, Loch, Mcdonald and Taylor, 2010). Mobil teknolojilerin kullanıldığı sınıflarda geleneksel eğitim ortamının olduğu sınıflara göre öğrencilerin öğrenmelerinin olumlu yönde geliştiği belirlenmiştir (Ingram, Williamson-Leadley and Pratt, 2016; Le Ber, Lombardo and Quilter, 2008). Farklı duyu kanallarına, farklı biçimde oluşturulmuş çoklu ortam bileşenleri aracılığıyla hitap edilebilmesi mobil teknolojilere dayalı eğitimi geleneksel sınıf ortamına dayalı eğitime kıyasla bir adım öne taşımıştır (Dursun, Kuzu, Kurt, Güllüoınar ve Gülekin, 2013). Bu hızlı gelişmeler bilginin aktarılmasında geleneksel öğretim yöntemlerini yetersiz bırakmıştır (Daşdemir, Cengiz, Uzoğlu ve Bozdoğan, 2012). Ancak mobil cihazların maliyetindeki artışlar, mobil cihazlarla birlikte gelen güvenlik ve gizlilik sorunları, mobil cihazların öğretim ortamlarında kullanımları önündeki önemli engellerden bir kaçıdır. Egi ve Çakır (2015)'a göre, mobil öğrenme araçlarının taşınabilir, interaktif ve kullanıcı hedefli olması, müfredat dışı öğrenmenin gerekliliklerini gidermesi mobil öğrenmenin

avantajları arasında sayılırken, farklı cihazlar için farklı materyallerin hazırlanması mobil öğrenmenin dezavantajları olarak görülmektedir. Bununla birlikte, eğitim kurumlarında mobil cihazlarla sağlanan öğretim ortamlarında öğrencilere teknoloji ve sosyal medya kullanımına izin verildiğinde öğrencilerin daha fazla öğrenmeye ilişkin motive oldukları görülmüştür (Messinger, 2011). Eğitimde yardımcı bir materyal olarak mobil eğitim uygulamaları sesin, durağan ya da hareketli görüntünün veya yazının bir arada kullanılması, anlaşılır bir içeriğe sahip olması, güdüleyici unsurlar içermesi bireylerin dikkatini çekerek konuya odaklanmalarını sağlamaktadır (Delil, 2017). Ancak, Çelik, (2012) mobil öğrenmenin psikolojik olarak bireylerin öğrenme alışkanlıklarını değiştirdiğinden öğrenme amaçlı mobil araçların kullanımının zaman gerektireceğini vurgulamıştır. Özer ve Kılıç (2014), öğretmenlerin ve öğrencilerin mobil öğrenme araçlarını ne derece etkili kullandıklarının yanı sıra mobil araçları ne derece kabul ettiklerinin de önem taşıdığını belirtmişlerdir. Ifenthaler ve Schweinbenz (2016) ise öğretmenler ve öğrenciler tarafından mobil teknolojilerin kabulünün önemine dikkat çekerek eğitimde mobil teknolojilerin kabulünün, bu tür teknolojilerin eğitim ortamlarında tam olarak entegrasyonu için temel bir gereklilik olduğunu ifade etmişlerdir.

Açıkgöz (1992), geleneksel öğretim yöntemini, düz anlatım, soru cevap tekniklerin ders içerisinde kullanıldığı, öğretmenin aktif, öğrencinin ise pasif olduğu bir öğretim süreci olarak tanımlamaktadır. Öğretmen yetiştiren kurumlarda, bilgi teknolojisi konusunda öğretmen adaylarına ne tür bilgiler, beceriler kazandırıldığına bilinmesi, eksikliklerin belirlenmesi gerekir (Çapuk ve Açıkgül, 2011). Bu nedenle eğitim anlayışının merkezinde olan öğrencilerin ve bu öğrenciler üzerinde kritik bir etkiye sahip öğretmenlerin, mobil teknolojilerini kullanabilme becerisi, mobil öğrenmenin öğrenenlerin başarıları üzerinde olumlu ve olumsuz etkisi gibi sorunların incelenmesi gerekli hale gelmiştir. Ayrıca mobil teknolojilere yönelik öğretmen ve öğrencilerin algılarının ve tutumlarının da ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bununla birlikte araştırmacılar, mobil öğrenme ile ilgili yapılan çalışmaları analiz etme gereği duymuşlardır. Bu çalışmalardan bazıları mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarına etkisi ve mobil öğrenmeye ilişkin öğrencilerin tutumlarına yönelik olmuştur. Alanyazın incelendiğinde, mobil öğrenme ile ilgili birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bir kısmının mobil öğrenmeyi mobil öğrenmeye ilişkin tutum ile ele alırken (Alioon, 2016; Balcı, Kenar ve Uşak, 2013; Elçiçek ve Bahçeci, 2015; Kantaroğlu ve Akbıyık, 2017; Messinger, 2011; Pruet, Ang, Farzin, 2016; Tekerek, Altan ve Gündüz, 2014; Tenhet, 2013; Uzoğlu ve Bozdoğan, 2015), bir kısım çalışmaların da mobil öğrenmeyi akademik başarı ve tutum ile birlikte ele aldığı tespit edilmiştir (Demir, 2014;

Elçiçek ve Bahçeci, 2017; Kayak, 2014; Sarıçoban ve Özturan, 2013). Alanyazında mobil öğrenmeyi akademik başarı ile ele alan çalışmalar da yer almaktadır (Cak, 2014; Korkmaz, 2010; Kalınkara, 2017; Karadeniz, 2009; Kılıç, 2015; Küçük, 2015; Ünal, 2015; Erdemci, 2015; Kilis, 2013).

Alanyazında mobil öğrenmenin akademik başarı üzerindeki etkisini meta analiz yöntemi ile inceleyen çalışmalar yurt içinde (Avcı, 2018; Güzeller ve Üstünel, 2016; Tingir, Cavlazoğlu, Çalışkan, Köklü ve İntepe, 2017) ve yurt dışında (Mahdi, 2017; Sung, Chang ve Liu, 2016; Wu, Wu, Chen, Kao, Lin ve Huang, 2012) tarafında yapıldığı görülmektedir. Mobil öğrenmenin akademik başarı üzerindeki etkisini meta analiz yöntemi ile incelenmesine hem yurt içi hemde yurt içi çalışmalar birlikte kullanılmışken (Avcı, 2018), bazı araştırmalar da sadece yurt dışı çalışmaların ele alındığı tespit edilmiştir (Güzeller ve Üstünel, 2016; Mahdi, 2017; Tingir, Cavlazoğlu, Çalışkan, Köklü ve İntepe, 2017). Alanyazında mobil öğrenmenin akademik başarıya etkisine yönelik yurt içi çalışmaların meta analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmediği görülmektedir.

Bu araştırma, Türkiye’de mobil öğrenmenin akademik başarı üzerindeki etkisi ile ilgili yapılan çalışmaların değerlendirilmesine yönelik bir meta analiz çalışmasıdır. Meta analiz yöntemi ile edilen bulguların yorumlanması sonucunda alanyazına önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1 Meta Analiz

Bir konu, tema veya çalışma alanı hakkındaki benzer çalışmaların belirli ölçütler altında toplanıp, bu çalışmalara ait nicel bulguların birleştirilerek yorumlanmasına meta analiz denir (Dinçer, 2014:1-13). Şahin (2005), meta analizin avantajlarına değinirken bu analiz yönteminin etki büyüklüğünün tarihsel değişimi ele alınarak, ilgili alanın süreç içindeki ilerlemesinin ortaya çıkarılmasına katkı sunduğunu belirtmiştir. Ayrıca meta analiz yönteminde standart, yoruma yer vermeyen, nicel verilerle çıkarımlar yapılır. Bu yöntemle aynı zamanda birçok veri, parçalara ve alt gruplara ayrılarak daha anlaşılır ve kullanışlı hale getirilir.

Meta analiz yönteminin kullanılacağı araştırmalar için izlenmesi gereken temel basamakları Dinçer (2014:35-50), aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Konuyu Belirleme
- Literatür Tarama
- Ölçütlerin Belirlenmesi
- Temaların Belirlenmesi

Mobil Öğrenmenin Akademik Başarıya Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması

- Araştırma Sorusunun/Hipotezin Belirlenmesi
- Kodlama
- Analiz
- Etki Katsayısının Hesaplanması
- Heterojenlik Testi
- Modelin Seçilmesi
- Genel Etkinin Hesaplanması
- Son Kontroller
- Yorumlama

Mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarına etkisini inceleyen deneysel araştırmaların meta analiz yöntemiyle değerlendirilmesi amacı ile yapılan bu araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Mobil öğrenmenin akademik başarı üzerindeki genel etkisi nedir?
2. Çalışmalar yayın yıllarına göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri arasında farklılık var mıdır?
3. Çalışmalar örneklemelerin öğrenim gördükleri ders alanına göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri arasında farklılık var mıdır?
4. Çalışmalar örneklemelerin öğrenim düzeyine göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri arasında farklılık var mıdır?
5. Çalışmalar örneklemelerin kullandığı mobil cihaza göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri arasında farklılık var mıdır?
6. Çalışmalar uygulama süresine (hafta) göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri arasında farklılık var mıdır?
7. Çalışmalar örneklemelerini oluşturan öğrencilerin öğrenme etkinlikleri gerçekleştirdikleri ortama (sınıfta, sınıf dışında, sınıfta & sınıf dışında) göre

incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etki büyüklükleri arasında farklılık var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma Yöntemi

Bu araştırmanın modeli, literatür tarama yöntemlerinden biri olan meta analiz yöntemidir. Bu araştırma yöntemine göre araştırmacılar tarafından benzer konularda gerçekleştirilen birden fazla araştırma ele alınarak, araştırmalardan elde edilen sayısal veriler bir veya birden fazla istatistiksel çözümlenmelere tabi tutulur. Verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan deneysel bulgular birleştirilerek yorumlanır (Ergene, 2003; Sağlam ve Yüksel, 2007; Şahin, 2005).

2.2 Verilerin Toplanması

Bu çalışma kapsamında mobil öğrenme konusunda yayınlanmış araştırmaları tespit etmek amacıyla bir alanyazın taraması yapılmıştır. Bu çalışmada mobil öğrenmeyle ilgili makale ve tezlerden yararlanılmıştır.

1. Araştırmaya dâhil edilen çalışmalar internet ortamında Türkçe “Mobil Öğrenme”, “M-öğrenme”, ”M öğrenme”; İngilizce olarak ise “Mobile Learning”, “M-learning”, ”M learning” gibi anahtar kelimelerle taranmıştır.

2. Taramada, arama anahtar kelimeleri çalışmaların başlığında, anahtar kelimelerinde ve özetinde olacak şekilde taranmıştır.

3. Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) veri tabanları, Yükseköğrenim (YÖK) tez merkezi veri tabanı ve uluslararası Google Scholar, ProQuest ile EBSCOhost veri tabanları kullanılarak tarama yapılmıştır.

4. Tarama sonucunda ulaşılan yayınların da kaynakçaları taranmıştır.

5. Güncel yayınlara ulaşabilmek amacıyla tarama işlemi düzenli aralıklarla tekrarlanmıştır. Tarama işlemine Aralık 2018 tarihi itibariyle son verilmiştir.

Taramalar sonucunda mobil öğrenme ile ilgili 138 adet yüksek lisans ve doktora tezi, 189 adet makaleye ulaşılmıştır. Toplanan çalışmaların incelenmesi sonucunda 77 adet çalışmanın mobil öğrenme ve akademik başarı ile ilgili olduğu saptanmıştır. Sonuçta, mobil öğrenmenin akademik başarıya etkisini belirlemeyi amaç edinen dâhil edilme ölçütlerine uygun 20 yüksek lisans, 12 doktora tezi ve 8 makale olmak üzere 40 adet çalışma araştırma kapsamında incelenmiş ve verileri meta analiz yöntemiyle birleştirilmiştir. Ayrıca Yıldırım (2018) ve Poyraz'ın (2014) tezlerinde 2 deney ve 2 kontrol grubu olduğundan her bir tez

çalışması yılının yanına a ve b yazılarak ikişer ayrı çalışma gibi meta analize dâhil edilmiştir.

2.3 Çalışmaların Seçiminde Kullanılan Ölçütler

Bu araştırmada alanyazın incelenmiş ve bu inceleme sonucunda bulunan çalışmaların yapılacak meta analiz çalışması için uygun kriterleri taşıyıp taşımadıkları incelenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen çalışmalar için kullanılan ölçütler şunlardır:

1. Mobil öğrenmenin akademik başarıya etkisini inceleyen yüksek lisans, doktora tezi veya yayınlanmış makale olması.
2. Kontrol gruplu deneysel modeli kullanan çalışmalar olması.
3. Meta analizde etki büyüklüğü hesabı için çalışmaların yeterli istatistiki bilgiye (örneklem büyüklüğü, aritmetik ortalama ve standart sapma) sahip olması.
4. Çalışmaların öğrenciler üzerinde yürütülmüş olması.
5. Çalışmaların 2009-2018 yılları arasında yayınlanmış olması.

2.4. Kodlama Yöntemi

Meta analiz çalışmalarında araştırmacı özellikleri birbirinden farklı birden fazla araştırma üzerinde çalıştığından, özelliklerin karşılaştırılmasının yapılabilmesi için bir kodlama sistemine ihtiyacı vardır. Araştırmalar kodlanırken çalışmadaki bütün kategorik bulguları içerebilecek kadar genel, araştırmalar arasında çeşitlilik gösteren açıklamaları ifade etmeye imkân verecek kadar özel bir kodlama sisteminin oluşturulması gerekmektedir (Camnalbur, 2008).

Bu çalışmada, tüm araştırmalar PDF uzantılı elektronik dosya türünde bir veri havuzunda toplanmıştır. Toplanan araştırmalardan meta analize dâhil edilme ölçütlerine uygun olanlar, Microsoft Excel çalışma sayfasında geliştirilen, araştırmalara ait gerekli görülen kapsamı içeren bir kodlama modeli ile kodlanmıştır. Çalışmaya dâhil edilen araştırmalar iki bölüm altında kodlanmıştır. Birinci bölümde araştırmalara ait çalışma kimliği ve çalışma içeriği ile ilgili bilgiler yer verilmiştir. Sütun başlıkları; yazar adı, araştırma başlığı, yayın yılı, yayın türü, öğrenim seviyesi, uygulama süresi, kullanılan mobil cihaz olarak adlandırılmıştır. İkinci bölümde ise istatistiksel analiz yapabilmek için etki büyüklüklerinin hesaplanmasında kullanılacak sayısal veriler yer verilmiştir. Bunlar; örneklem sayısı, aritmetik ortalama, standart sapma gibi araştırma verileridir. Daha sonra Microsoft Excel çalışma sayfasında ilgili sütunlara

araştırmaların verileri kodlanmıştır. Kodlama güvenilirliğinin sağlanması amacıyla her bir çalışmanın verileri, araştırmacının yanı sıra bir doktora öğrencisi tarafından farklı zamanlarda ve bağımsız olarak kodlanmıştır. Kodlamalar karşılaştırıldığında araştırmacının bir çalışmanın kodlanmasında deney ve kontrol gruplarının istatistik bilgilerini ters yazdığı görülmüş, bu hata giderilmiştir.

2.5 Bağımlı Değişkenler

Meta analiz çalışmalarında, analize dâhil edilen çalışmalarda kullanılan ölçme araçları analizlerinden elde edilen etki büyüklükleri bağımlı değişkeni oluşturmaktadır (Cohen, 1988). Bu çalışmada meta analize dâhil edilen çalışmalardan hesaplanan mobil öğrenmenin etkililiği ile ilgili etki büyüklükleri araştırmanın bağımlı değişkeni olarak belirlenmiştir.

2.6 Bağımsız Değişkenler (Çalışma Karakteristikleri)

Meta analizde çalışma karakteristikleri, araştırmacı tarafından çalışmaya etki ettiği düşünülen ve bu etkinin boyutunu tespit etmek amacıyla kullanılan meta analiz çalışmasındaki bağımsız değişkenlerdir. Meta analize dâhil edilme kriterlerine uygun bulunup, çalışma kapsamına alınan araştırmalar, araştırmacı tarafından incelenmiş ve çalışma karakteristikleri belirlenmiştir. Bu karakteristikler yani bağımsız değişkenler, etki büyüklükleri arasındaki ilişkileri değerlendirmede açıklayıcı özelliklere sahip olacaklar. Bu meta analiz de belirlenen çalışma karakteristikleri ve içerdiği özellikler aşağıda sıralanmıştır:

1. Çalışmaların yayın yılları (2009-2010, 2011-2012, 2013-2014, 2015-2016, 2017-2018).
2. Çalışma örneklemini oluşturan öğrencilerin öğrenim gördükleri ders alanı (Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Dil Öğretimi, Fen Bilimleri, Matematik, Sağlık, Sanat).
3. Çalışma örneklemini oluşturan öğrencilerin öğrenim düzeyleri (okul öncesi, ilkokul, ortaokul, lise, üniversite).
4. Çalışma örneklemini oluşturan öğrencilerin kullandığı mobil cihazlar (telefon, tablet, mobil cihaz (karışık/diğer)).
5. Çalışmanın uygulama süresi (1-2 hafta, 3-4 hafta, 5-6 hafta, 7 ve üzeri hafta).
6. Çalışma örneklemini oluşturan öğrencilerin öğrenme etkinlikleri gerçekleştirdikleri ortam (sınıfta, sınıf dışında, sınıfta & sınıf dışında)

2.7 Verilerin Analizi

Çalışmada betimsel analiz yapılmış ve meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya dâhil edilen bireysel çalışmalardan elde edilen aritmetik ortalamalar, standart sapmalar ve örneklem büyüklükleri gibi veriler ışığında meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta analiz çalışmalarında farklı etki büyüklüğü hesaplama yöntemleri vardır (Üstün ve Eryılmaz, 2014:12). Bu meta analiz çalışmasında Hedges's g yöntemiyle etki büyüklüğü hesaplanmıştır. Bu çalışmada anlamlılık düzeyi 0,05 olarak kabul edilmiştir. Ayrıca çalışmada çıkan bulguların yorumlanmasında Cohen (1988) etki büyüklüğü sınıflandırması kullanılmıştır.

Cohen (1988)'in ortalamalara dayanan etki büyüklüğü sınıflandırması;

- Etki büyüklüğü 0,20 ile 0,50 arasında ise küçük (small) etki büyüklüğü
- Etki büyüklüğü 0,50 ile 0,80 arasında ise orta (medium) etki büyüklüğü
- Etki büyüklüğü 0,80 ve üzeri ise geniş (large) etki büyüklüğüdür (Bakioğlu ve Özcan, 2016:54).

Meta analiz çalışmalarında dikkat edilmesi gereken ve sonuçları etkileyebilen en önemli faktörlerden birisi yayın yanlılığıdır (Dinçer, 2014:21). Meta analizdeki en büyük endişelerden biri yayın yanlılığıdır (Bakioğlu ve Özcan, 2016:54). Bu çalışmada yayın yanlılığı üç şekilde değerlendirilmiştir. Birincisi istatistiksel olmayan görsel yorumlamaya dayalı huni saçılım grafiği (funnel plot) ile kullanılan yöntem, ikincisi hata koruma sayısı (fail safe number) olarak bilinen Classic Fail-Safe N analizine dayalı yöntem, üçüncüsü Kendall S istatistikleri (Kendall's S statistic) yöntemidir. Etki büyüklüğü, yayın yanlılığı, çalışma ağırlığı ve heterojenlik testlerin hesaplanmasında Comprehensive Meta Analysis V3 (CMA) istatistiksel yazılımın ücretsiz deneme sürümünden yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında araştırmının amaçlarına yönelik uygulanan analiz bulgularına yer verilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların sırasıyla, bireysel etki büyüklükleri, genel etki büyüklüğü, çalışma ağırlıkları, yayınlanma yanlılığı bulguları verilmiştir. Ayrıca yapılan bu çalışmada belirlenen alt

problemler, meta analiz yöntemiyle ortaya çıkan etki büyüklüğü değerleri ile bu değerlerin yorumlanması yapılmıştır.

Meta analize dâhil edilen çalışmaların mobil öğrenmenin başarıya etkisi için etki büyüklüklerinin birleştirilmemiş bulguları Tablo 1’de verilmiştir. İlgili tabloda Hedges’ g sütununda yer alan veriler çalışmaların bireysel etki büyüklüklerini göstermektedir.

3.1 Meta Analize Dâhil Edilen Çalışmaların Bireysel Etki Büyüklüğü Bulguları

Bu meta analiz çalışmasında ele alınan çalışmaların örneklem büyüklükleri, aritmetik ortalamaları ve standart sapmalarında yararlanılarak CMA (Comprehensive Meta Analysis) V3 yazılımı aracılığıyla her bir çalışma için bireysel etki büyüklükleri hesaplanmıştır.

Tablo 1: Meta Analize Dâhil Edilen Çalışmaların Bireysel Etki Büyüklükleri

Çalışma Adı	Etki Büyüklüğü (Hedge's g) (ES)	Standart Hata (SE)	Varyans (Variance)	Etki Büyüklüğü İçin %95 Güven Aralığı (ES %95 CI)		Z-Değeri (Z-Value)	p-Değeri (p-Value)
				Alt Limit (Lower Limit)	Üst Limit (Upper Limit)		
Ağca, 2012	0.749	0.300	0.090	0.161	1.337	2.495	0.013
Akın, 2014	0.000	0.279	0.078	-0.547	0.547	0.000	1.000
Babur, 2016	0.168	0.303	0.092	-0.426	0.763	0.555	0.579
Bakay, 2017	0.830	0.336	0.113	0.171	1.488	2.469	0.014
Basal, Yılmaz, Tanrıverdi ve Sarı, 2016	1.401	0.301	0.091	0.812	1.991	4.657	0.000
Başoğlu, 2010	0.171	0.260	0.067	-0.338	0.679	0.657	0.511
Çetinkaya, 2015	0.069	0.269	0.072	-0.459	0.596	0.255	0.799
Çevik, Yılmaz, Göktaş ve Gülcü, 2017	0.952	0.370	0.137	0.227	1.678	2.572	0.010
Dağdeler, 2018	0.953	0.252	0.063	0.460	1.447	3.787	0.000
Demir, 2014	0.192	0.246	0.060	-0.290	0.674	0.781	0.435
Doğan, 2016	1.353	0.345	0.119	0.677	2.029	3.922	0.000
Doğan, 2017	3.369	0.293	0.086	2.794	3.943	11.494	0.000
Elçiçek ve Bahçeci, 2017	1.132	0.225	0.051	0.690	1.574	5.022	0.000
Erbaş, 2016	-0.128	0.310	0.096	-0.736	0.480	-0.414	0.679
Erkan, 2016	0.881	0.221	0.049	0.448	1.314	3.988	0.000
Gelir, 2015	0.641	0.261	0.068	0.129	1.154	2.453	0.014
Gürkan, 2018	1.872	0.234	0.055	1.413	2.331	7.991	0.000
İpek, 2017	4.871	0.722	0.522	3.455	6.287	6.744	0.000
Kalınkara, 2017	0.820	0.344	0.119	0.145	1.495	2.382	0.017
Kayak, 2014	1.456	0.261	0.068	0.944	1.968	5.574	0.000
Kılıç, 2015	1.049	0.194	0.037	0.669	1.428	5.416	0.000
Korkmaz, 2010	0.401	0.200	0.040	0.008	0.794	2.000	0.046
Körlü, 2017	1.148	0.344	0.118	0.474	1.822	3.339	0.001

Mobil Öğrenmenin Akademik Başarıya Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması

Köse, 2017	0.742	0.358	0.128	0.041	1.443	2.075	0.038
Küçük, 2015	0.666	0.243	0.059	0.189	1.142	2.739	0.006
Parmaksız, 2017	1.155	0.252	0.064	0.661	1.649	4.579	0.000
Poyraz, 2014a	-0.328	0.164	0.027	-0.649	-0.008	-2.007	0.045
Poyraz, 2014b	-0.130	0.157	0.025	-0.437	0.178	-0.826	0.409
Saran, 2009	0.955	0.354	0.126	0.260	1.650	2.695	0.007
Saran, Seferoğlu ve Çağıltay, 2009	0.516	0.481	0.232	-0.427	1.460	1.072	0.284
Saran, Seferoğlu ve Çağıltay, 2012	0.720	0.341	0.117	0.051	1.389	2.109	0.035
Sönmez, 2018	0.757	0.256	0.065	0.255	1.258	2.957	0.003
Şad ve Akdağ, 2010	2.592	0.255	0.065	2.092	3.093	10.150	0.000
Tanır, 2018	1.948	0.319	0.102	1.324	2.573	6.113	0.000
Turgut, 2011	2.745	0.357	0.128	2.044	3.445	7.680	0.000
Ünal, 2015	1.279	0.341	0.117	0.610	1.948	3.748	0.000
Yallıhep, 2018	1.980	0.405	0.164	1.187	2.773	4.894	0.000
Yalmanlı, 2017	1.781	0.302	0.091	1.189	2.374	5.892	0.000
Yıldırım, 2018a	1.280	0.319	0.102	0.655	1.906	4.013	0.000
Yıldırım, 2018b	0.962	0.213	0.045	0.544	1.379	4.515	0.000

Tablo 1’de görüldüğü gibi ele alınan çalışmaların etki büyüklüğü %95 oranında güven aralığı ele alınarak Hedges’s g’ye göre hesaplanmıştır. Tablo 1’e göre, bireysel çalışmalarda ortaya çıkan en büyük etkinin İpek, 2017 (Etki Büyüklüğü:4.871) adlı çalışmaya, en küçük etkinin ise Poyraz, 2014a (Etki Büyüklüğü :-0.328) adlı çalışmaya ait olduğu görülmektedir. Etki büyüklüğünün pozitif (+) yönde olması, sonuçların mobil öğrenme lehine, negatif (-) yönde olması ise geleneksel yöntemlerin lehine olduğunu gösterir.

Tablo 2’de ise araştırmaya dâhil edilen çalışmaların etki büyüklüğü yönünün dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 2: *Çalışmaların Etki Büyüklüğü Yönüne Ait Bulgular*

Etki büyüklüğü yönü	Frekans	Yüzde (%)
0 (sıfır)	1	2.5
+ (pozitif)	36	90
- (negatif)	3	7.5
Toplam	40	%100

Tablo 2’de meta analize dâhil edilen çalışmaların 36’sının (% 90) pozitif etki büyüklüğüne sahip olduğu gösterilmektedir. Etki büyüklüğü değerinin pozitif çıkması bu çalışmadaki akademik başarı değerinin, etki büyüklüğünün derecesine bağlı olarak deney (mobil öğrenme) grubu lehine olduğunu göstermektedir. Etki büyüklüğünün değeri negatif çıkması ise incelenen çalışmadaki başarı değerinin kontrol (geleneksel öğrenme) grubu lehine olduğunu gösterir. Meta analize dâhil edilen çalışmaların sadece 3’nün (% 7,5) mobil öğrenmenin etkililiğinin negatif yönde olmasından dolayı bu çalışmalarda kontrol (geleneksel öğrenme) grubu lehine puanların ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo 3’de etki büyüklüklerinin Cohen (1988) sınıflandırmasına göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 3: *Çalışmaların Etki Büyüklüğü Düzeyine Ait Bulgular*

Etki büyüklüğü düzeyi	Frekans	Yüzde (%)
Önemsiz (1 adet negatif, 1 adet sıfır)	6	15
Küçük (2 adet negatif)	3	7.5
Orta	7	17.5
Geniş	24	60
Toplam	40	%100

Çalışmaların etki büyüklüklerinin düzeyine bakıldığında Cohen (1988) etki büyüklüğü sınıflandırmasına göre; etki büyüklüğü pozitif yönlü olan çalışmaların dört tanesi önemsiz (zayıf) etki, bir tanesi küçük etki, yedi tanesi orta etki ve yirmi dört tanesi geniş (güçlü) etki düzeyindedir. Negatif yönlü çalışmaların bir tanesi önemsiz etki, iki tanesi küçük etki düzeyindedir.

3.2 Akademik Başarıya Genel Etki Büyüklüğü Bulguları

Genel etkinin hesaplanması için kullanılacak modelin seçimi için heterojenlik testi yapılmış Tablo 4’te gösterildiği gibi Q değeri 392.005, p değeri 0.00 olarak bulunmuştur.

Tablo 4: *Genel Etki Büyüklüğü İçin Heterojenlik Testi Sonuçları*

Q Değeri (Q-value)	Serbestlik Derecesi (df(Q))	p değeri (p-value)
392.005	39	0.00

Ki kare tablosunda % 95 anlamlılık düzeyinde 39 serbestlik derecesi için kritik değer 54.572 olarak bulunmuştur. Q değeri ki kare tablosundaki serbestlik derecesi değerine karşılık gelen değerden küçük ise çalışma homojendir, büyük ise heterojendir yorumu yapılır (Dinçer, 2014:71). Buna göre heterojenlik testi sonucunda 39 serbestlik derecesi ve % 95 anlamlılık düzeyinde hesaplanan Q değeri (Q= 392.005) kritik değerden çok üzerindedir. Bundan dolayı bu çalışma heterojen yapıdadır. Buna benzer olarak hesaplanan p değeri 0,05’ten küçük ise çalışma homojen, büyük olduğunda ise çalışma heterojen olur (Dinçer, 2014: 71). Heterojenlik testi sonucunda bulunan p değeri 0.000 ve 0.05’ten küçük olduğu için bu yöntemle de çalışmanın heterojen yapıda olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmalar arasında anlamlı farkın olmadığı homojen yapıdaki sabit etkiler modeli değeri alınırken, çalışmalar arasında anlamlı farkın olduğu heterojen yapı da ise rastgele etkiler modeli değeri alınır (Dinçer, 2014: 71). İki yöntemin de uyumlu şekilde heterojen dağılımı göstermesi nedeniyle bu çalışmanın genel etki büyüklüğü hesaplanmasında rastgele etkiler modeli kullanılmıştır. Bu çalışmanın

bundan sonraki tüm hesaplamalarında rastgele etkiler modeli kullanılmıştır. Çalışmaların bireysel etki büyüklüklerinin hesaplanmasının ardından rastgele etkiler modeli ile bütün çalışma verilerinin sentezlendiği genel etki büyüklüğü hesaplanmış ve elde edilen bulgular Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Genel Etki Büyüklüğü Bulguları

Model	Ortalama Etki Büyüklüğü (Hedge's g) (ES)	Standart Hata (SE)	Varyans (Variance)	Etki Büyüklüğü İçin %95 Güven Aralığı (ES %95 CI)		Z-Değeri (Z-Value)	p-Değeri (p-Value)
				Alt Limit (Lower Limit)	Üst Limit (Upper Limit)		
Rastgele Etkiler	1.055	0.137	0.019	0.787	1.323	7.710	0.000

Rastgele etkiler modeline göre yapılan analiz sonucunda ortalama etki büyüklüğü (Hedge's g) değeri 0.137 standart hata ile 1.055 olarak hesaplanmıştır. Analiz sonucunda %95 güven aralığında etki büyüklüğünün alt sınırı 0.787, üst sınırı 1.323 olarak hesaplanmıştır. İstatistiksel anlamlılık açısından $Z=7.710$ ve $p=0.000$ değerlerine göre ulaşılan sonucun istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir. Ortalama etki büyüklüğü değerinin pozitif çıkması (+1.055), etkinin deney grubu olan mobil öğrenme grubu lehine olduğunu gösterir. Bundan dolayı mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarına etkisinin geleneksel öğretim yöntemlerine göre olumlu yönde daha etkili olduğu söylenebilir. Bu etki Cohen (1988) sınıflandırmasına göre geniş düzeyde bir etkidir. Yani mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarında olumlu yönde ve oldukça etkili olduğu söylenebilir.

3.3 Meta Analize Dâhil Edilen Çalışmaların Çalışma Ağırlıkları Bulguları

Bireysel çalışma ağırlığı, meta analizde her bireysel çalışmanın genel etkiye katkısı belirlenir ve yüzde ile ifade edilir. Bireysel çalışma ağırlığı bireysel çalışmanın örneklem büyüklüğü ile doğru orantılıdır (Dinçer, 2014:22, 86-90).

Tablo 6: *Analize Dâhil Edilen Çalışmaların Çalışma Ağırlıkları*

Sıra No	Çalışma Adı	Çalışma Ağırlığı (Relative Weight)
1	İpek, 2017	1.59 %
2	Saran, Seferoğlu ve Çağıltay, 2009	2.11 %
3	Yallıhep, 2018	2.28 %
4	Çevik, Yılmaz, Göktaş ve Gülcü, 2017	2.36 %
5	Köse, 2017	2.39 %
6	Turgut, 2011	2.39 %
7	Saran, 2009	2.39 %
8	Doğan, 2016	2.42 %
9	Kalınkara, 2017	2.42 %
10	Körlü, 2017	2.42 %
11	Saran, Seferoğlu ve Çağıltay, 2012	2.42 %
12	Ünal, 2015	2.42 %
13	Bakay, 2017	2.43 %
14	Yıldırım, 2018a	2.47 %
15	Tanır, 2018	2.47 %
16	Erbaş, 2016	2.49 %
17	Babur, 2016	2.50 %
18	Yalmancı, 2017	2.50 %
19	Basal, Yılmaz, Tanrıverdi ve Sarı, 2016	2.51 %
20	Ağca, 2012	2.51 %
21	Doğan, 2017	2.52 %
22	Akın, 2014	2.55 %
23	Çetinkaya, 2015	2.57 %
24	Gelir, 2015	2.58 %
25	Kayak, 2014	2.58 %
26	Başoğlu, 2010	2.59 %
27	Sönmez, 2018	2.59 %
28	Şad ve Akdağ, 2010	2.60 %
29	Parmaksız, 2017	2.60 %
30	Dağdeler, 2018	2.60 %
31	Demir, 2014	2.61 %
32	Küçük, 2015	2.62 %
33	Gürkan, 2018	2.63 %
34	Elçiçek ve Bahçeci, 2017	2.65 %
35	Erkan, 2016	2.66 %
36	Yıldırım, 2018b	2.67 %
37	Korkmaz, 2010	2.69 %
38	Kılıç, 2015	2.70 %
39	Poyraz, 2014a	2.74 %
40	Poyraz, 2014b	2.75 %
	Toplam	100.00 %

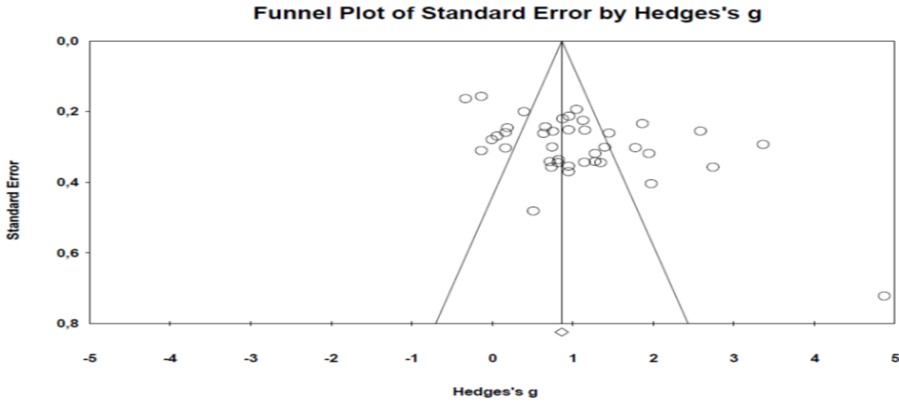
Mobil öğrenmenin akademik başarıya etkisi ile ilgili bu meta analiz çalışmasında, CMA V3 yazılımında rastgele etkiler modeline göre hesaplanmış

olan çalışma ağırlıkları değerleri yüzde olarak Tablo 6’da verilmiştir. Bireysel çalışma ağırlığı, diğer çalışma ağırlıkları verilerinden oldukça fazla olan herhangi bir çalışma bulunmamıştır. Genel etki katsayısını ciddi oranda değiştirecek bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3.4 Meta Analize Dâhil Edilen Çalışmaların Yayınlanma Yanlılığı Bulguları

Meta analize dâhil edilen çalışmaların yayın yanlılığının anlaşılması için en yaygın yöntem olan huni grafiğinin (funnel plot) veya yanlılık istatistiklerinin incelenmesi gerekmektedir (Dinçer, 2014:22).

Şekil 1: Çalışmaların Yayın Yanlılığı - Huni Grafiği

Şekil 1’de meta analize dâhil edilen çalışmaların huni grafiğinde dağılımı görülmektedir. Huni grafiğinde ortadaki çizgi genel etkiyi ifade etmektedir. Yayın yanlılığın olmadığı durumlarda huni grafiğinin ters dönmüş simetrik bir huniye benzemesi beklenir. Bir yayın yanlılığı varsa, huni grafiğinde çarpık ve asimetrik bir dağılım olması beklenir (Üstün, 2012; Üstün ve Eryılmaz, 2014). Huni grafik incelendiğinde çalışmaların asimetrik bir dağılım göstermediği, dağılımın tek bir tarafta yoğunlaşmadığı görülmektedir. Çalışmaların çoğu genel etki büyüklüğü etrafında simetrik dağılmıştır. Dağılımın asimetrik olmaması da çalışma örnekleminin mobil öğrenme lehine yanlı olmadığı anlamına gelmektedir.

Bu meta analiz çalışmasında yanlılık bulguları için Rosenthal’ın koruma katsayısı-güvenli N (Classic fail-safe number) ve Kendall S istatistikleri (Kendall's S statistic) ile güvenilirlik istatistikleri de incelenmiştir. CMA V3 yazılımı kullanılarak Rosenthal’in koruma katsayısı-güvenli N değeri 5102

olarak hesaplanmıştır. Bu değer $5k+10 = 210$ (k, metaanalize dâhil edilen araştırma sayısı) limitinin (Rosenthal, 1995; Akt. Akçayır, 2018:62) oldukça üzerinde olduğu için yayın yanlılığı olmadığı söylenebilir. Yani akademik başarı ile ilgili 40 çalışmayla yapılan bu meta analizin bulgularının geçersiz sayılabilmesi için analize 5102 negatif ya da nötr düzeyde anlamlı farklılık tespit edilen çalışma eklenmesi gerekmektedir. Kendall S istatistiğinde Tau katsayısının 1.00'a yakın, iki kuyruklu p değerinin anlamlı bir fark yaratmaması ($p>0.05$) beklenmektedir (Dinçer, 2014:79). CMA V3 yazılımı kullanılarak Tau katsayısı 0.18462 ve p değeri 0.09340 olarak hesaplanmış, Kendall S istatistiklerine göre anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

İncelenen huni grafiği ve yayın yanlılığı testleri neticesinde genel etki büyüklüğü hesaplamalarında yayın yanlılığının olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu bilgiler yapılan meta analiz sonuçlarının güvenilir olduğunu göstermektedir.

3.5 Yayın Yıllarına Göre Akademik Başarıya Etki Büyüklüğü Bulguları

“Çalışmalar yayın yıllarına göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etki büyüklükleri arasında farklılık var mıdır?” alt problemine ilişkin çalışmaların yayın yılları açısından karşılaştırmalı etki büyüklüğü hesaplamaları gerçekleştirilmiştir.

Tablo 7'de araştırmaya dâhil edilen çalışmaların yapıldıkları yıllara göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 7: *Çalışmaların Yayın Yıllarına Göre Gruplanmış Dağılımı*

Yayın Yılı	Çalışma Adedi	Yüzde (%)
2009-2010	5	12.5
2011-2012	3	7.5
2013-2014	5	12.5
2015-2016	10	25.0
2017-2018	17	42.5
Toplam	40	100.0

Mobil öğrenmenin akademik başarı üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar yıllara göre Tablo 7'de gösterilmiştir. Tablo 7'ye göre ise 17 çalışma ile 2017-2018 yılları arasında yapılan 17 çalışma en çok çalışma olarak yer almaktadır. Tablo 7' de görüldüğü gibi 2011- 2012 yılları arasında yapılan 3 çalışma en az sayıda çalışma olarak tabloda yer almaktadır. 2009-2010 ile 2013-2014 yılları arasında ise 5 çalışma gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. 2015-2016 yılları arasında ise 10 çalışmanın gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Tablo 8:Yayın Yıllarına Göre Akademik Başarıya Etki Büyüklüğü Dağılımı

Yayın Yılı	Ortalama	Standart Hata (SE)	Etki Büyüklüğü İçin %95 Güven Aralığı (ES %95 CI)		Etki Büyüklüğü Düzeyi
	Etki Büyüklüğü (Hedge's g) (ES)		Alt Değ.(Lower)	Üst Değ.(Upper)	
2009-2010	0.935	0.488	-0.021	1.892	Geniş düzeyde
2011-2012	1.396	0.645	0.132	2.660	Geniş düzeyde
2013-2014	0.219	0.283	-0.335	0.773	Küçük düzeyde
2015-2016	0.733	0.160	0.420	1.046	Orta düzeyde
2017-2018	1.476	0.187	1.109	1.843	Geniş düzeyde
Genel	0.931	0.107	0.721	1.141	Geniş düzeyde

Homojenlik Değeri (Q)=16.880, p=0.002

Tablo 8’de bakıldığında toplam etki büyüklüğünün 0.931 (alt sınır 0.721 ve üst sınır 1.141) olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı tabloda etki büyüklüğünün en büyük değeri 2017-2018 yılında (1.476), en küçük etki büyüklüğü değeri ise 2013-2014 yılları arasında olduğu belirlenmiştir (0.219).

Homojenlik testi sonuçlarına göre Homojenlik Değeri (Q)=16.880, p=0.002 olarak hesaplanmıştır. Ki kare tablosunda %95 anlamlılık düzeyinde ve 4 serbestlik derece değeri 9.488 olduğu görülmüştür. Bu çalışma için ortaya çıkarılan değer, kritik değerın altında ve anlamlılık düzeyi ise 0.05’ten küçük olduğundan dolayı gruplar arasında homojenlik olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Yani gruplar arasında heterojenlik olduğu tespit edilmiştir. Buna göre çalışmalar yayın yıllarına göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etki büyüklükleri arasında anlamlı bir fark olduğu söylenebilir.

3.6 Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Ders Alanına Göre Akademik Başarıya Etki Büyüklüğü Bulguları

“Öğrencilerin öğrenim gördükleri ders alanına göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etki büyüklükleri arasında farklılık var mıdır?” alt problemine ilişkin ders alanları açısından karşılaştırmalı etki büyüklüğü hesaplamaları gerçekleştirilmiştir.

Aşağıda Tablo 9’da gerçekleştirilen bu araştırmaya eklenen çalışmalar, ders alanları açısından dağılımları gösterilmiştir.

Tablo 9: *Çalışmaların Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Ders Alanına Göre Dağılımı*

Ders Alanı	Çalışma Adedi	Yüzde (%)
Bilgi ve İletişim Teknolojileri	6	15.0
Dil Öğretimi	21	52.5
Fen Bilimleri	7	17.5
Matematik	3	7.5
Sağlık	2	5.0
Sanat	1	2.5
Toplam	40	100.0

Dil öğretimi alanında yapılan 21 çalışmanın % 52.5 oranla, toplam çalışmaların yarısından fazlasını oluşturduğu görülmüştür. İpek (2017) tarafından yapılmış olan çalışma, sanat alanında yapılan tek çalışma olduğundan bu çalışma ders alanlarına göre etki büyüklüğü hesaplama kısmından çıkarılmıştır.

Tablo 10: *Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Ders Alanına Göre Akademik Başarıya Etki Büyüklüğü Dağılımı*

Ders Alanı	Ortalama Etki Büyüklüğü (Hedge's g) (ES)	Standart Hata (SE)	Etki Büyüklüğü İçin %95 Güven Aralığı (ES %95 CI)		Etki Büyüklüğü Düzeyi
			Alt Değ.(Lower)	Üst Değ.(Upper)	
Bilgi ve İletişim Teknolojileri	0.683	0.275	0.143	1.222	Orta düzeyde
Dil Öğretimi	1.189	0.219	0.759	1.618	Geniş düzeyde
Fen Bilimleri	1.024	0.198	0.637	1.412	Geniş düzeyde
Matematik	0.352	0.397	-0.426	1.131	Küçük düzeyde
Sağlık	0.784	0.163	0.463	1.104	Orta düzeyde
Genel	0.885	0.098	0.693	1.078	Geniş düzeyde

Homojenlik Değeri (Q)= 5.141 p= 0.273

Öğrencilerin öğrenim gördükleri ders alanına göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etki büyüklükleri ele alındığında, dil öğretimi alanında (1.189), bilgi ve iletişim teknolojileri, fen, matematik ve sağlık alanlarına göre daha yüksek düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmüştür. Matematik alanında etki büyüklüğü 0.352, fen alanında (1.024), Bilgi ve iletişim teknolojileri alanında (0.683) ve sağlık alanında ise (0.784) olduğu görülmüştür.

Tablo 10'a bakıldığında toplam etki büyüklüğünün 0.885 (alt sınır 0.693 ve üst sınır 1.078) olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı tabloda etki büyüklüğünün en büyük değeri dil öğretimi alanında (1.189), en küçük etki büyüklüğü değerinin ise matematik ders alanında olduğu belirlenmiştir (0.352).

Mobil Öğrenmenin Akademik Başarıya Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması

Homojenlik testi değeri $Q=5.141$ olarak bulunmuştur. Ki kare tablosundan %95 anlamlılık düzeyinde ve 4 serbestlik derecesi değeri 9.488 olarak bulunmuştur. Q istatistik değeri 4 serbestlik derecesi ile ki kare dağılımının kritik değerinden küçük olduğu için, etki büyüklükleri arasında bir homojenlik vardır. Katılımcıların öğrenim gördükleri ders alanının göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısında anlamlı düzeyde bir farklılaşma olmadığı ortaya çıkmıştır ($Q=5.141$, $p=0.273$). Sağlık alanında ve matematik alanlarında az sayıda araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle ortaya çıkan değerler mevcut durumu yansıtabilir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri ders alanına göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri Tablo 10'da gösterilmiştir.

3.7 Örneklerin Öğrenim Düzeyine Göre Akademik Başarıya Etki Büyüklüğü Bulguları

Bir diğer alt problem olan “Çalışmalar örneklerin öğrenim düzeyine göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri arasında farklılık var mıdır?” sorusuna cevap bulmak için mobil öğrenmenin gerçekleştirildiği öğrenim kademeleri için karşılaştırmalı etki büyüklüğü ortaya çıkarılmıştır.

Aşağıda tablo 11'de gerçekleştirilen bu araştırmaya eklenen çalışmalar, öğretim kademeleri açısından dağılımları gösterilmiştir.

Tablo 11: *Çalışmaların Örneklerin Öğrenim Düzeyine Göre Dağılım*

Öğrenim Düzeyi	Çalışma Adedi	Yüzde (%)
Okul Öncesi	2	5.0
Ortaokul	6	15.0
Ortaöğretim (Lise)	10	25.0
Üniversite	22	55.0
Toplam	40	100.0

Akademik başarı açısından bakıldığında üniversite öğrenim düzeyinde yapılan çalışmalar, toplam çalışmaların yarısından fazlasını yani %55'ini oluşturarak öğrenim düzeyleri içerisinde en fazla çalışma yapılan öğrenim düzeyi olmuştur ($N=22$, %55).

Tablo 12: Örneklemelerin Öğrenim Düzeyine Göre Akademik Başarıya Etki Büyüklüğü Dağılımı

Öğrenim Düzeyi	Ortalama Etki Büyüklüğü (Hedge's g) (ES)	Standart Hata (SE)	Etki Büyüklüğü İçin %95 Güven Aralığı (ES %95 CI)		Etki Büyüklüğü Düzeyi
			Alt Değ.(Lower)	Üst Değ.(Upper)	
Okul Öncesi	1.091	0.208	0.682	1.499	Geniş düzeyde
Ortaokul	1.833	0.493	0.866	2.800	Geniş düzeyde
Ortaöğretim (Lise)	0.879	0.345	0.204	1.555	Geniş düzeyde
Üniversite	0.951	0.122	0.711	1.190	Geniş düzeyde
Genel	1.011	0.099	0.818	1.205	Geniş düzeyde

Homojenlik Değeri (Q)= 3.315 p= 0.346

Araştırmaya dâhil edilen katılımcıların akademik başarıları üzerinde öğretim kademelerine göre etkisi ele alındığında, öğretim kademelerinin tamamında geniş düzeyde bir etki büyüklüğü ortaya çıkmıştır. Etki büyüklüğü en yüksek olan ise ortaokul kademesi olarak (Etki Büyüklüğü=1.833) görülürken, okul öncesi düzeyinde etki büyüklüğü 1.091 olarak bulunmuştur. Tablo 12'e bakıldığında toplam etki büyüklüğünün 1.011 (alt sınır 0,818 ve üst sınır 1.205) olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı tabloda etki büyüklüğünün en büyük değeri ortaokul öğrenim düzeyinde (1.833), en küçük etki büyüklüğü değerinin ise ortaöğretim (lise) düzeyinde olduğu belirlenmiştir (0.879).

Sınıflar arası homojenlik testi değeri $Q = 3.315$ bulunmuştur. Ki kare tablosundan %95 anlamlılık düzeyinde ve 3 serbestlik derece değeri 7.815 olarak bulunmuştur. Q istatistik değeri 3 serbestlik derecesi ile ki kare dağılımının kritik değerinden küçük olduğu için, etki büyüklükleri arasında bir homojenlik vardır. Çalışmalar örneklemelerin öğrenim düzeyine göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri arasında anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur ($Q=3.315$, $p=0.346$). Çalışmalar örneklemelerin öğrenim düzeyine göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri Tablo 12'de gösterilmiştir.

3.8 Kullanılan Mobil Cihaza Göre Akademik Başarıya Etki Büyüklüğü Bulguları

Bir diğer alt problem “Çalışmalar örneklemelerin kullandığı mobil cihaza göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri arasında farklılık var mıdır?” sorusunu cevaplamak için mobil

Mobil Öğrenmenin Akademik Başarıya Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması

öğrenmenin uygulandığı mobil cihazlar için karşılaştırmalı etki büyüklüğü bulunmuştur.

Aşağıda Tablo 13’de gerçekleştirilen bu araştırmaya eklenen çalışmaların mobil cihaz türlerine göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 13: Çalışmalarda Kullanılan Mobil Cihaza Göre Çalışmaların Dağılımı

Mobil Cihaz	Çalışma Adedi	Yüzde (%)
Mobil Cihaz (Karışık)	10	25.0
Tablet	16	40.0
Telefon	14	35.0
Toplam	40	100.0

Akademik başarıya göre tablet ile gerçekleştirilen araştırmalar, toplam araştırmaların yarısına yakını yani %40’ını oluşturarak mobil cihazlar içerisinde en fazla çalışma yapılan mobil cihaz olmuştur (N=16 %40).

Tablo 14: Kullanılan Mobil Cihaza Göre Akademik Başarıya Etki Büyüklüğü Dağılımı

Mobil Cihaz	Ortalama	Standart Hata (SE)	Etki Büyüklüğü İçin %95 Güven Aralığı (ES %95 CI)		Etki Büyüklüğü Düzeyi
	Etki Büyüklüğü (Hedge's g) (ES)		Alt Değ.(Lower)	Üst Değ.(Upper)	
Mobil Cihaz (Karışık)	1.019	0.191	0.644	1.394	Geniş düzeyde
Tablet	1.173	0.260	0.663	1.684	Geniş düzeyde
Telefon	1.011	0.223	0.573	1.449	Geniş düzeyde
Genel	1.053	0.127	0.805	1.302	Geniş düzeyde

Homojenlik Değeri (Q)= 0.287 p= 0.866

Mobil cihaz türlerine göre öğrencilerin akademik başarısına bakıldığında, tüm mobil cihaz türlerinde geniş düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo 14’e bakıldığında toplam etki büyüklüğünün 1.053 (alt sınır 0.805 ve üst sınır 1.302) olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı tabloda etki büyüklüğünün en büyük değeri mobil cihazlar içerisinde tablet (1.173), en küçük etki büyüklüğü değerinin ise mobil cihazlar içerisinde telefon olduğu belirlenmiştir (1.011). Mobil cihazlar (karışık) ise (1.019) olarak bulunmuştur.

Sınıflar arası homojenlik testi değeri $Q = 0.287$ bulunmuştur. Ki kare tablosundan %95 anlamlılık düzeyinde ve 2 serbestlik derecesi değeri 5.991 olarak bulunmuştur. Q istatistik değeri 2 serbestlik derecesi ile ki kare dağılımının kritik değerinden küçük olduğu için, etki büyüklükleri arasında bir homojenlik vardır. Çalışmalar mobil cihaz türlerine göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etki büyüklükleri arasında anlamlı

düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur ($Q=0.287$, $p=0.866$). Çalışmalar mobil cihaz türlerine göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etki büyüklükleri Tablo 14’te gösterilmiştir.

3.9 Uygulama Sürelerine Göre Akademik Başarıya Etki Büyüklüğü Bulguları

Yapılan bu çalışmanın belirlendiği alt probleme göre “Çalışmalar uygulama süresine (hafta) göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etki büyüklükleri arasında farklılık var mıdır?” problemi için araştırmaya konu olan çalışmaların uygulama süreleri için karşılaştırmalı etki büyüklüğü hesaplamaları gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada Çetinkaya, 2015 bireysel çalışmasında hafta bilgisi bulunamadığından bu çalışma analizden çıkarılmıştır.

Aşağıda tablo 15’te gerçekleştirilen bu çalışmaya eklenen çalışmaların uygulama süresi açısından dağılımları ele alınmıştır.

Tablo 15: *Çalışmaların Uygulama Sürelerine Göre Dağılımı*

Uygulama Süresi	Çalışma Adedi	Yüzde (%)
1 – 2 hafta	6	15.4
3 – 4 hafta	13	33.3
5 – 6 hafta	7	18.0
7 hafta ve üstü	13	33.3
Toplam	39	100.0

Uygulama süresi açısından 13 çalışmanın ortalama uygulama süresi 3-4 hafta olarak bulunurken, 13 çalışmanın ise uygulama süresinin 7 hafta ve üstü olduğu bulunmuştur. Ayrıca 6 çalışmada da uygulama süresi olarak 1-2 hafta arası süre tercih edildiği bulunmuştur. 7 çalışma ise 5-6 hafta arası sürdüğü tespit edilmiştir.

Tablo 16: *Uygulama Sürelerine Göre Akademik Başarı Etki Büyüklüğü Dağılımı*

Uygulama Süresi	Ortalama Etki Büyüklüğü (Hedge’s g) (ES)	Standart Hata (SE)	Etki Büyüklüğü İçin %95 Güven Aralığı (ES %95 CI)		Etki Büyüklüğü Düzeyi
			Alt Değ.(Lower)	Üst Değ.(Upper)	
1 - 2 hafta	1.007	0.492	0.044	1.971	Geniş düzeyde
3 - 4 hafta	1.310	0.215	0.889	1.731	Geniş düzeyde
5 - 6 hafta	1.055	0.405	0.262	1.848	Geniş düzeyde
7 hafta ve üstü	0.895	0.130	0.641	1.150	Geniş düzeyde
Genel	1.009	0.105	0.804	1.215	Geniş düzeyde

Homojenlik Değeri (Q)= 2.745 p = 0.433

Akademik başarıya göre ele alındığında, meta analize dâhil edilen araştırmaların yürütülme sürelerinin farklı zaman aralıklarını kapsadığı bulunmuştur. 1-2 hafta arası (1.007), 3-4 hafta arası (1.310), 5-6 hafta arası (1.055) ve 7 hafta ve üstü (0.895) uygulama süreleri ile yapılan çalışmaların tümünün etki büyüklüğü geniş düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Sınıflar arası homojenlik testi değeri $Q = 2.745$ olarak bulunmuştur. “Ki kare” tablosundan %95 anlamlılık düzeyinde ve 3 serbestlik derecesi değeri 7.815 olarak bulunmuştur. Q istatistik değeri 3 serbestlik derecesi ile ki kare dağılımının kritik değerinden küçük olduğu için etki büyüklükleri arasında bir homojenlik vardır. Akademik başarı üzerinde uygulama sürelerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur ($Q=2.745$, $p=0.433$). Tablo 16’da yapılan bu araştırmaya eklenen çalışmaların uygulandıkları süreye göre akademik başarı üzerindeki etki büyüklükleri dağılımı gösterilmiştir.

3.10 Öğrenme Etkinlikleri Gerçekleştirilen Ortama Göre Akademik Başarıya Etki Büyüklüğü Bulguları

Araştırmada belirlenmiş olan alt probleme göre “Çalışmalar uygulandıkları öğrenme ortamına göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri arasında farklılık var mıdır?” problemi için araştırmaya konu olan çalışmaların uygulama süreleri için karşılaştırmalı etki büyüklüğü hesaplamaları yapılmıştır.

Aşağıda yer alan Tablo 17’de ise araştırmada ele alınan çalışmaların uygulanan öğrenme ortamı değişkenine göre dağılımları gösterilmiştir.

Tablo 17: *Çalışmaların Öğrenme Etkinlikleri Gerçekleştirilen Ortama Göre Dağılımı*

Öğrenme Ortamı	Çalışma Adedi	Yüzde (%)
Sınıf Dışında	10	25.0
Sınıfta	24	60.0
Sınıfta & Sınıf Dışında	6	15.0
Toplam	40	100.0

Akademik başarı açısından incelendiğinde yapılan çalışmalar uygulanan öğrenme ortamı açısından incelendiğinde ise en fazla çalışmanın sınıfta gerçekleştirildiği belirlenmiştir ($N=24$, %60). 10 çalışmanın ise sınıf dışında (%25) ve 6 çalışmanın ise hem sınıf hem de sınıf dışında gerçekleştirildiği tespit edilmiştir (%15).

Tablo 18: Öğrenme Etkinlikleri Gerçekleştirilen Ortama Göre Akademik Başarıya Etki Büyüklüğü Dağılımı

Öğrenme Ortamı	Ortalama Etki Büyüklüğü (Hedge's g) (ES)	Standart Hata (SE)	Etki Büyüklüğü İçin %95 Güven Aralığı (ES %95 CI)		Etki Büyüklüğü Düzeyi
			Alt Değ.(Lower)	Üst Değ.(Upper)	
Sınıf Dışında	1.182	0.271	0.651	1.713	Geniş düzeyde
Sınıfta	1.026	0.186	0.661	1.391	Geniş düzeyde
Sınıfta & Sınıf Dışında	0.971	0.244	0.493	1.449	Geniş düzeyde
Genel	1.046	0.130	0.792	1.301	Geniş düzeyde

Homojenlik Değeri (Q)= 0.360 p= 0.835

Akademik başarı yönünden ele alındığında meta analize dâhil edilen araştırmaların yürütüldükleri öğrenme ortamında farklı mekânların tercih edildiği tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalar içerisinde, sınıf dışında (1.182), sınıf içinde (1.026) ve hem sınıf içinde hem de sınıf dışında yürütülen çalışmaların (0.971) geniş düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 18'e bakıldığında toplam etki büyüklüğünün 1.046 (alt sınır 0.792 ve üst sınır 1.301) olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı tabloda etki büyüklüğünün en büyük değeri öğrenme ortamı olarak sınıf dışında (1.182), en küçük etki büyüklüğü değerinin ise hem sınıf içi hem de sınıf dışındaki öğrenme ortamlarında olduğu belirlenmiştir (0.971).

Sınıflar arası homojenlik testi değeri $Q = 0.360$ olduğu görülmüştür. Ki kare tablosunda belirtilen %95 anlamlılık düzeyinde ve 2 serbestlik derecesi değeri 0.360 olarak bulunmuştur. Q istatistik değeri 2 serbestlik derecesi ile ki kare dağılımının kritik değerinden küçük olmasından dolayı etki büyüklükleri arasında bir homojenlik olduğu tespit edilmiştir. Akademik başarı üzerinde uygulama öğrenme ortamına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur ($Q=0.360$, $p=0.835$). Tablo 18'te yapılan bu araştırmaya eklenen araştırmaların yapıldığı öğrenme ortamı değişkenine göre akademik başarı üzerindeki etki büyüklükleri dağılımı ortaya çıkarılmıştır.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1 Tartışma

Bu çalışmada, mobil öğrenmenin akademik başarıya etkisi, yapılan deneysel çalışmaların meta analizi sonucu elde edilen bulgular dayalı olarak değerlendirilmiştir. Yapılan bu inceleme ile mobil öğrenmenin

geleneksel öğrenme yöntemine göre öğrencilerin akademik başarılarını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde artırdığı sonucu ortaya çıkmıştır. Alanyazın incelendiğinde mobil öğrenmenin akademik başarı üzerinde pozitif yönde etkisi olduğunu gösteren yurt içi çalışmalar (Avcı, 2018; Güzeller ve Üstünel, 2016; Tingir, Cavlazoğlu, Çalışkan, Köklü ve İntepe, 2017) ve yurtdışı çalışmalar (Mahdi, 2017; Sung, Chang ve Liu, 2016; Wu, Wu, Chen, Kao, Lin ve Huang, 2012) mevcuttur. Avcı (2018), mobil öğrenme araştırmaları ve uygulamaları ile ilgili meta analiz çalışmasında 30 çalışma dâhil edilmiş olup bunların 16'sı akademik başarı değişkeni açısından, 14'ü ise tutum değişkeni açısından incelenmiş ve mobil öğrenmenin akademik başarı ve tutum üzerinde olumlu yönde anlamlı düzeyde etki ettiği görülmüştür. Benzer şekilde Güzeller ve Üstünel (2016) tarafından yapılan mobil öğrenmenin akademik başarı üzerine etkisini ele alan meta analiz çalışmasında genel etki büyüklüğünün belirlenmesi amaçlanmıştır. EBSCOhost veri tabanında aratılan 3.512 makale elde edilmiştir. Ancak bu makalelerden sadece 10'u çalışma çalışmaya dâhil edilmiştir. Rastgele etki modeline göre yapılan analiz sonucunda mobil öğrenmenin akademik başarıya etkisi $d=0.849$ etki büyüklüğü pozitif yönde ve yüksek düzeyde bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan meta analizde elde edilen kritik p değeri, mobil öğrenme çalışmalarının birleştirilebileceğini ve eğitimde mobil öğrenmenin daha fazla kullanılması gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. Tingir, Cavlazoğlu, Çalışkan, Köklü ve İntepe (2017) mobil cihazların K-12 öğrencilerinin fen, matematik ve okuma dersi alanlarındaki akademik başarısına etkisini meta analiz yöntemi ile incelemiş, araştırma sonucunda, mobil öğrenme ile yapılan eğitimlerin geleneksel öğrenme yöntemlerine göre anlamlı düzeyde daha etkili olduğu ve akademik başarıyı arttırdığı sonucuna varmışlardır. Sung, Chang ve Liu, (2016) ise mobil cihazların öğretime entegre edilmesinin etkilerini ve öğrencilerin öğrenme performansını öğrenmek için yapmış oldukları meta analiz çalışmasında mobil öğrenmenin geleneksel öğrenme yöntemlerine göre akademik başarı üzerinde pozitif yönde bir etki gösterdiği sonucunu çıkarmıştır.

Meta analiz yöntemi ile ele alınan çalışmalar yayın yıllarına göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısı üzerinde geleneksel öğrenme yöntemine göre daha olumlu yönde bir gelişme sağlayacağı ortaya çıkmıştır. Çalışmaların yayın yıllarına göre etki büyüklükleri açısından kendi aralarında anlamlı bir fark olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Avcı (2018) tarafından yapılan çalışmada mobil öğrenmenin akademik başarı üzerindeki etki sonuçları, yayın yıllarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucu ortaya çıkmıştır. Güzeller ve Üstünel (2016) yapmış oldukları meta analiz çalışmasında mobil öğrenmenin akademik başarı üzerindeki etki ile ilgili 10 çalışmaya yer

vermişlerdir. Çalışmanın yapıldığı 2009-2014 yılları arasında en fazla %40 oranla 4 çalışma ile 2011 gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre farklı ders alanlarında mobil öğrenme ile verilecek eğitimlerin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde geleneksel öğrenme yöntemine göre daha olumlu yönde bir gelişme sağlayacağı sonucu ortaya çıkmıştır. Alanyazın incelendiğinde bu sonucu destekleyen çalışmalara rastlanmıştır (Güzeller ve Üstünel, 2016; Sung, Chang ve Liu, 2016; Tingir, Cavlazoğlu, Çalışkan, Köklü ve İntepe, 2017). Güzeller ve Üstünel (2016) tarafından yapılan çalışmada çalışmaların konu alanları incelenmiş ve 10 çalışma içerisinde en fazla çalışmanın %40 oranla 4 çalışma ile doğal bilimler alanında gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Sung, Chang ve Liu, (2016) mobil cihazların öğretime entegre edilmesinin etkilerini ve öğrencilerin öğrenme performansını öğrenmek için yapmış oldukları meta analiz çalışmasında mobil öğrenmenin farklı ders alanlarına göre aralarında anlamlı derecede farklı etki büyüklüğü göstermediği ortaya çıkmıştır. Mobil öğrenmenin uygulandığı sosyal bilgiler dersi yüksek etki büyüklüğüne sahipken, mesleki konular, fen bilimleri, dil sanatları ve matematiğin ise orta etki büyüklüğüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Wu, Wu, Chen, Kao, Lin ve Huang (2012) yapmış oldukları mobil öğrenme ile ilgili çalışmaların trendlerinin incelendiği bir meta analiz çalışmasında ise eğitim amaçlı mobil öğrenme üzerine yapılan çalışmaların en çok mesleki ve uygulamalı bilimler (% 29), ardından beşeri bilimler (% 20), örgün bilimler (% 16), sosyal bilimler (% 4) ve doğa bilimleri (% 3) gibi ders alanlarındaki uygulamalarına odaklanmıştır. Aynı çalışmada alt disiplinler açısından ele alındığında, dil ve dil bilimi dersleri mobil öğrenmenin uygulandığı en çok odaklanan alandı (% 17.05), bunu bilgisayar bilimi (% 13.07), sağlık bilimleri (% 10.23), çevre çalışmaları ve ormancılık (% 10.23), fizik (% 2.27) izlemiştir. İş dünyası (% 2,27) ve gazetecilik / medya çalışmaları / iletişim (% 2,27) ders alanları bu sıralamayı takip etmiştir. Tingir, Cavlazoğlu, Çalışkan, Köklü ve İntepe (2017), mobil cihazların K-12 öğrencilerinin fen, matematik ve okuma dersi alanlarındaki akademik başarısına etkisini inceleyen çalışmaları bir meta analiz yöntemi ile ele almışlardır. Bu çalışmada ele alınan 14 çalışmanın meta analiz sonuçlarına göre mobil cihazların okuma alanında kullanılmasının matematik ve diğer ders alanlarına göre akademik başarıyı arttırması bakımından anlamlı derecede daha etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Aynı çalışmada meta analizle el alınan 14 çalışmanın yarısından fazlasını fen bilimleri oluştururken geri kalanları matematik ve okuma ders alanları oluşturmuştur. Bu çalışmanın sonucuna göre farklı ders alanlarında mobil öğrenmeye dayalı eğitimlerin verilmesinin o alandaki akademik başarıyı arttıracığı söylenebilir. Bu anlamda ders alanlarında geleneksel yöntemlerin

yerine mobil öğrenmeye dayalı yöntemlerle derslerin işlenmesinin daha etkili olduğu sonucu çıkarılabilir.

Mobil öğrenmenin farklı öğrenim düzeylerindeki öğrencilerin akademik başarıları açısından geleneksel öğrenme yöntemine göre daha olumlu yönde bir gelişme sağlayacağı sonucu ortaya çıkmıştır. Farklı öğrenim kademelerine göre ise kendi aralarında anlamlı bir farklılık çıkmamıştır. Alanyazın incelendiğinde bu sonucun destekleyen çalışmalara rastlandığı gibi (Avcı, 2018; Tingir, Cavlazoğlu, Çalışkan, Köklü ve İntepe, 2017), bu sonucu desteklemeyen çalışmalara da rastlanmıştır (Sung, Chang ve Liu, 2016). Avcı (2018) tarafından yapılan çalışmada, akademik başarı açısından öğrencilerin öğrenim düzeylerine göre mobil öğrenmenin akademik başarı açısından anlamlı bir fark göstermediği sonucu ortaya çıkmıştır. Aynı çalışmada akademik başarı yönünden baktığımız zaman en fazla çalışmanın 10 çalışma ile üniversite düzeyinde yapıldığı görülmüştür. Benzer şekilde Tingir, Cavlazoğlu, Çalışkan, Köklü ve İntepe (2017) mobil cihazların K-12 öğrencilerinin fen, matematik ve okuma dersi alanlarındaki akademik başarısına etkisine yönelik 14 çalışmanın meta analizini yapmışlar. Çalışma sonucunda, mobil cihazların akademik başarı üzerindeki etkisini öğrenim düzeyi ile ele incelenmiş ve bunun sonucunda öğrenim düzeylerine göre karşılaştırıldığında aralarında anlamlı fark çıkmamıştır. Güzeller ve Üstünel (2016) mobil öğrenmenin öğrenci başarısına etkisine yönelik meta analiz en fazla çalışmanın %80 oranında 8 çalışma ile ilkökul öğrenim düzeyine odaklandığı tespit edilmiştir. Yine Wu, Wu, Chen, Kao, Lin ve Huang (2012), yapmış oldukları mobil öğrenme ile ilgili meta analiz çalışmasında ise mobil öğrenmenin en sık yükseköğrenim öğrencileri (% 51.98) tarafından kullanıldığını tespit etmişlerdir. Ayrıca birçok bağlamdaki mobil öğrenici sayısının 2009'dan sonra keskin bir şekilde arttığı belirtilmiştir. Ancak, Sung, Chang ve Liu, (2016) mobil cihazların öğretime entegre edilmesinin etkilerini ve öğrencilerin öğrenme performansını öğrenmek için yapmış oldukları meta analiz çalışmasında mobil öğrenmenin farklı öğrenim seviyelerindeki öğrencileri akademik anlamda olumlu yönde etkilediği sonucunu çıkarmışlardır. Mobil öğrenme ilkökul seviyesinde geniş düzeyde, ortaokul düzeyinde orta düzeyde anlamlı bir etki gösterirken, karışık yaş gruplarının olduğu sınıflarda mobil öğrenmenin anlamlı bir etki göstermediği sonucu ortaya çıkmıştır. Bu araştırmanın sonucuna göre mobil öğrenmenin akademik başarı üzerindeki etkisinin öğrenim düzeyine göre kendi aralarında anlamlı bir farklılık göstermemesi ve mobil öğrenmenin akademik başarı üzerindeki etki büyüklüğünün geniş düzeyde olması mobil öğrenmenin tüm öğretim kademelerinde uygulanabileceği söylenebilir.

Mobil öğrenmede kullanılan mobil cihaz türleri, öğrencilerin akademik başarıları açısından geleneksel öğrenme yöntemine göre daha olumlu yönde bir gelişme sağlayacağı sonucu ortaya çıkmıştır. Farklı mobil cihaz türlerine göre ise kendi aralarında anlamlı bir fark göstermediği sonucu çıkarılabilir. Alanyazın incelendiğinde bu sonucun destekleyen çalışmalara rastlandığı gibi (Tingir, Cavlazoğlu, Çalışkan, Köklü ve İntepe, 2017; Wu, Wu, Chen, Kao, Lin ve Huang, 2012), bu sonucu desteklemeyen çalışmalara da rastlanmıştır (Sung, Chang ve Liu, 2016). Tingir, Cavlazoğlu, Çalışkan, Köklü ve İntepe (2017) mobil cihazların K-12 öğrencilerinin fen, matematik ve okuma dersi alanlarındaki akademik başarısına etkisini inceleyen çalışmalarında, mobil cihaz türü ile ilgili 14 çalışma incelenmiş ve bunun sonucunda mobil araç türüne göre mobil öğrenmenin akademik başarı üzerindeki etkisi arasındaki fark anlamlı çıkmamıştır. Meta analiz yapılan 14 çalışmadan, 4 çalışmanın mobil cihaz türü tablet iken, 4 çalışmanın mobil cihaz türü PDA ve 4 çalışma akıllı telefon olarak bildirmiştir. 2 çalışmada araştırmacılar cihaz türünü “mobil cihazlar” olarak bildirmişlerdir. Wu, Wu, Chen, Kao, Lin ve Huang (2012) mobil öğrenme ile ilgili 164 çalışmanın meta analizini yapmışlardır. Çalışma sonucunda; cep telefonlarının en çok mobil öğrenme için kullanıldığı (% 36,55), ardından da PDA'ların (% 30,96), dizüstü bilgisayarların (% 9,14), iPod'ların (% 4,06), mp3 / mp4 oynatıcıların (% 2,54), podcast'lerin (% 2,03) ve kameraların (% 1,52) olduğunu tespit etmişlerdir. Bu durum akıllı cep telefonu ve PDA'ların mobil öğrenmede yoğunluklu olarak kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, Sung, Chang ve Liu, (2016), mobil cihazların öğretime entegre edilmesinin etkilerini ve öğrencilerin öğrenme performansını öğrenmek için yapmış oldukları meta analiz çalışmasında farklı mobil öğrenme araçlarının kendi aralarında akademik başarıya anlamlı bir şekilde farklı etki gösterdiği sonucunu çıkarmışlardır. Özellikle elde tutulan mobil cihazların akademik başarı üzerinde orta düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olduğu belirtilirken, laptopların akademik başarı üzerinde daha düşük düzeyde bir etki gösterdiği belirtilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre mobil öğrenme ile ilgili yapılan eğitimlerde kullanılan çoğu mobil cihazların akademik başarı üzerinde yüksekdüzeyde bir etkiye sahip olmuştur. Eğitimde bir veya birden fazla mobil cihazın birlikte kullanılması akademik başarı üzerinde olumlu yönde bir etki yaratmıştır. Bu sonuç göstermektedir ki eğitimde mobil cihaz kullanılması akademik başarı üzerinde pozitif yönde ve geniş düzeyde bir farklılık oluşturacağı söylenebilir.

Mobil öğrenmenin öğretim uygulama süresinin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde geleneksel öğrenme yöntemine göre daha olumlu yönde bir gelişme sağlayacağı sonucu ortaya çıkmıştır. Farklı uygulama sürelerine göre ise kendi aralarında anlamlı bir fark göstermediği sonucu çıkarılabilir. Bu sonucu

destekleyen çalışmalara rastlanmıştır. Sung, Chang ve Liu, (2016). Sung, Chang ve Liu (2016), mobil öğrenmenin akademik başarı üzerinde farklı uygulama sürelerinde etki büyüklüğü bakımından incelemiş ve farklı uygulama sürelerinin anlamlı düzeyde farklı etki büyüklüğü göstermediği sonucunu çıkarmışlardır. Bu çalışmada mobil öğrenmenin öğretim uygulama süresinin az veya fazla olmasının, uzun veya kısa sürmesinin öğrencilerin akademik başarısını benzer ve pozitif yönde etkilediği sonucu ortaya çıkarılabilir.

Kısa süreliğine de olsa mobil öğrenmenin eğitimde uygulanması akademik başarıyı olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Mobil öğrenmenin geleneksel öğrenme yöntemlerine göre öğrencilerin akademik başarısına olumlu katkı sağladığı söylenebilir. Farklı öğrenme ortamına göre ise kendi aralarında anlamlı bir fark göstermediği sonucu çıkarılabilir. Sung, Chang ve Liu (2016), mobil cihazların öğretime entegre edilmesinin etkilerini ve öğrencilerin öğrenme performansını öğrenmek için yapmış oldukları meta analiz çalışmasında mobil öğrenmenin farklı öğrenme ortamlarında akademik başarıyı nasıl etkilediğini meta analiz çalışması ile incelemiştir. Araştırma sonucuna göre sınıf dışında mobil öğrenme ile yapılan uygulamaların akademik başarı üzerinde yüksek düzeyde bir etki büyüklüğü gösterirken okulda formal olarak yapılan mobil öğrenme etkinliklerinin orta düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Mobil öğrenmenin farklı öğretim ortamlarındaki ortalama etki büyüklüğünün ise anlamlı derecede farklılaştığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada meta analiz yöntemi ile ele alınan çalışmaların analiz sonuçlarına göre mobil öğrenmenin sınıfta, sınıf dışında veya ikisinin bir arada olması öğrencilerin akademik başarısını benzer ve pozitif yönde etkilediği sonucuna varılabilir.

4.2 Sonuçlar

1. Heterojenlik testi sonucunda hem Q değerine hem de p değerine göre heterojen dağılımı ortaya çıktığından bu çalışmanın genel etki büyüklüğü hesaplanmasında rastgele etkiler modeli kullanılmıştır. Rastgele etkiler modeline göre yapılan analiz sonucunda ortalama etki büyüklüğü (Hedge's g) değeri 1,055 olarak hesaplanmıştır. İstatistiksel anlamlılık açısından $Z=7.710$ ve $p=0.000$ değerlerine göre ulaşılan sonucun istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir. Ortalama etki büyüklüğü değerinin pozitif çıkması (+1,055), etkinin deney grubu olan mobil öğrenme grubu lehine olduğunu gösterir. Bundan dolayı mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarına etkisinin geleneksel öğretim yöntemlerine göre olumlu yönde daha etkili olduğu söylenebilir. Bu etki Cohen

(1988) sınıflandırmasına göre geniş düzeyde bir etkidir. Yani mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarında olumlu yönde ve oldukça etkili olduğu söylenebilir.

2. Çalışmalar yayın yıllarına göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri arasında anlamlı bir fark olduğu söylenebilir.

3. Katılımcıların öğrenim gördükleri ders alanı değişkenine göre yapılan çalışmaları meta analiz yöntemi ile ele alan bu çalışmanın sonucuna göre mobil öğrenmenin konu alanları değişkenine göre öğrencilerin akademik başarıları anlamlı düzeyde farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır.

4. Katılımcıların öğrenim düzeyine göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarında ortaya çıkan etki büyüklükleri arasında anlamlı düzeyde fark olmadığı ortaya çıkmıştır.

5. Mobil cihaz türlerine göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etki büyüklükleri arasında anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur.

6. Çalışmalar, uygulama sürelerine göre incelendiğinde anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur.

7. Çalışmalar katılımcıların öğrenme ortamına göre incelendiğinde mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarında ortaya çıkan etki büyüklükleri arasında anlamlı düzeyde fark olmadığı ortaya çıkmıştır.

8. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre bireysel çalışmalardaki en büyük etkinin İpek, 2017 (Etki Büyüklüğü: 4.871) adlı çalışmaya, en küçük etkinin ise Poyraz 2014a (Etki Büyüklüğü: -0.328) adlı çalışmaya ait olduğu görülmektedir. Etki büyüklüğünün pozitif (+) yönde olması, sonuçların mobil öğrenme lehine, negatif (-) yönde olması ise geleneksel yöntemlerin lehine olduğunu gösterir. Çalışmaların 36'sının (% 90) pozitif etki büyüklüğüne, 3'nün (% 7.5) negatif etki büyüklüğüne, 1'nin (% 2.5) ise sıfır etki büyüklüğüne sahip olduğu bulunmuştur. Çalışmaların etki büyüklükleri düzeyine bakıldığında Cohen (1988) etki büyüklüğü sınıflandırmasına göre; etki büyüklüğü pozitif yönlü olan çalışmaların dört tanesi önemsiz (zayıf) etki, biri küçük etki, yedisi orta etki ve yirmi dördü geniş (güçlü) etki düzeyindedir. Negatif yönlü çalışmaların biri önemsiz etki, ikisi küçük etki düzeyindedir. Bu nedenle mobil öğretim yöntemlerinin akademik başarıları üzerinde geleneksel öğretim yöntemlerine göre öğrencilerin akademik başarıları üzerinde oldukça etkili olduğu sonucu çıkarılabilir.

9. Bireysel çalışma ağırlığı verilerine göre, diğer çalışma ağırlıklarına göre oldukça fazla olan çalışma bulunmamıştır. Genel etki katsayısını anlamlı oranda değiştirecek bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışma ağırlıkları %1.59 (İpek, 2017) ile % 2.75 (Poyraz, 2014b) olarak değişmektedir.

10. İncelenen huni grafiği ve yayın yanlılığı testleri (Rosenthal'ın koruma katsayısı-güvenli N (Classic fail-safe number) ve Kendall S istatistikleri (Kendall's S statistic) sonucunda genel etki büyüklüğü hesaplamalarında yayın yanlılığının olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu bilgiler, yapılan meta analiz sonuçlarının güvenilir olduğunu göstermektedir.

4.3 Öneriler

1. Meta analiz çalışmalarında ele alınan araştırmaların büyük çoğunluğunda mobil öğrenme yaklaşımının, öğrencilerin belirli derslerdeki akademik başarılarını pozitif yönde arttırdığı görülmüştür. Bu sonuçlar, mobil öğrenme uygulamalarına öğretim programlarında yer verilmesi uygun olabilir.

2. Yapılan meta analiz çalışmalarında geleneksel yöntem ile öğrenci merkezli yöntemler karşılaştırılırken çoğunlukla benzer öğrenci merkezli yaklaşımlara yer verilmiştir. Farklı öğretim yaklaşımlarını karşılaştıran çalışmalara da yer verilebilir.

3. Mobil öğrenme ile ilgili çalışmalarda akademik başarının yanı sıra kaygı, öz yetkinlik, tutum gibi değişkenlerin de ele alınarak incelenmesi yararlı olabilir.

4. Mobil öğrenmenin akademik başarısı üzerindeki etkisini ele alan çalışmaların sadece belirli kademelerde yoğunlaştığı görülmüştür. Bundan sonra yapılacak çalışmaların eğitimin her kademesini ele alacak şekilde gerçekleştirilmesi sağlanabilir.

5. Mobil öğrenmenin ele alındığı öğrenme alanları, ders alanlarının çoğunlukla temel dersler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu araştırmaların diğer ders alanlarına da yayılacak şekilde gerçekleştirilmesi sağlanabilir.

6. Yapılan bu meta analiz çalışması akademik başarıya ek olarak tutum, motivasyon ve kalıcılık gibi değişkenler ele alınarak konuya, örneklem büyüklüğüne, çalışma türüne (makale, tez, doktora tezi), yaşa ve cinsiyete göre alt grup analizleri içerebilir.

KAYNAKÇA

- Açıköz, K. Ü. (1992). *İşbirlikli öğrenme, kuram, araştırma, uygulama*. Uğurel Matbaası, Malatya.
- Akçayır, G. (2018). *Artırılmış gerçekliğin eğitimde etkisinin incelenmesi: meta-analiz ve sistematik kaynak taraması araştırması*. Doktora Tezi. T.C. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Alioon, Y. (2016). *An Investigation of Student Engagement, Motivation and Attitudes Towards Course Content in A Mobile-Learning Enhanced Course*. Ph.D. thesis. Middle East Technical University, Ankara.
- Avcı, Z. Y. (2018). *Mobil öğrenme araştırmaları ve uygulamalarına ilişkin bir meta analiz çalışması*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Bakioğlu, A., & Özcan, Ş. (2016). *Meta Analiz*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Bal, Y., & Arıcı, N. (2011). Mobil Öğrenme Materyali Hazırlama Süreci. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 4(1), 7-12.
- Balcı, M., Kenar, İ., ve Uşak, M. (2013). Tablet Pc Destekli Fen ve Teknoloji Dersine Yönelik Öğrenci Velilerinin Tutumları. *Turkish Studies*, 8(8), 687-1702.
- Balemen, N. (2016). *Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Fen Eğitimindeki Etkililiği: Meta Analiz Çalışması*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bolat, Y. İ., Aydemir, M. & Karaman, S. (2017). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Öğretimsel Etkinliklerde Mobil İnternet Kullanımlarının Teknoloji Kabul Modeline Göre İncelenmesi. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, 37(1), 63-91.
- Brown, J. & Mccrori, P. (2015). The iPad: Tablet Technology to Support Nursing and Midwifery Student Learning An Evaluation in Practice. *CIN: Computers, Informatics, Nursing*, 33(3), 93–98.
- Burmabıyık, A. & Karamete, A. (2014). Tabletler ve Etkileşimli Tahtalar İçin 3 Boyutlu Geometri Etkinlikleri Geliştirme Süreci. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 209-222.

- Çak, Y. (2014). *İşbirlikli Mobil Öğrenmenin Dezavantajlı Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Camnalbur, M. (2008). *Bilgisayar destekli öğretimin etkililiği üzerine bir meta analiz çalışması*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. US: Lawrence, Erlbaum.
- Çapuk, S., & Açıkgül, E. (2011). “Bilgi ve iletişim teknolojilerinin öğretmen eğitime entegre edilmesine yönelik yapılan çalışmaların değerlendirilmesi”. 11th International Educational Technology Conference. 25-27 Mayıs. İstanbul, Turkey
- Çakır, H. (2009). Mobil Öğrenmeye İlişkin Bir Yazılım Geliştirme ve Değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(40), 1-9.
- Çelik, A. (2012). *Yabancı Dil Öğreniminde Karekod Destekli Mobil Öğrenme Ortamının Aktif Sözcük Öğrenimine Etkisi ve Öğrenci Görüşleri: Mobil Sözlük Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Daşdemir, İ., Cengiz, E., Uzoğlu, M. & Bozdoğan, E. (2012). Tablet Bilgisayarların Fen ve Teknoloji Derslerinde Kullanılmasıyla İlgili Fen ve Teknoloji Öğretmenlerinin Görüşlerinin İncelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 495-511.
- Dehmenoğlu, C. (2015). *Programlama Temelleri Dersine Yönelik Mobil Öğrenme Aracının Geliştirmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Delil, S. (2017). Mobil Cihazların Bir Eğitim Materyali Olarak Kullanımı: Doğru Tasar-Lanmış Mobil Eğitim Uygulamalarının Öğrenime Katkısı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 200-207.
- Demir, K. (2014). *Grafik ve Animasyon Dersindeki Mobil Öğrenme Uygulamalarının Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Mobil Öğrenmeye Yönelik Tutumlarına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

- Dinçer, S. (2014). *Eğitim Bilimlerinde Uygulamalı Meta-Analiz*. Pegem Akademi, Ankara.
- Dursun, Ö. Ö., Kuzu, A., Kurt, A. A., Güllüpinar, F. & Gültekin, M. (2013). Okul Yöneticilerinin FATİH Projesinin Pilot Uygulama Sürecine İlişkin Görüşleri. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 100-113.
- EBA, Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü (MEB), Eğitim Bilişim Ağı (EBA). 02.03.2019 tarihinde www.eba.gov.tr/hakkimizda adresinden erişildi.
- Egi, S. & Çakır, H. (2015). Mobil Cihazlara Yönelik Uzaktan Eğitim Sisteminin Geliştirilmesi. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 3, 439-450.
- Ekren, G. & Kesim, M. (2016). Mobil İletişim Teknolojilerindeki Gelişmeler ve Mobil Öğrenme. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 36-51.
- Elçiçek, M. (2015). *Mobil Öğrenme Yönetim Sisteminin Öğrenenlerin Akademik Başarısı ve Tutumları Üzerindeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Elçiçek, M. & Bahçeci, F. (2015). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Mobil Öğrenmeye Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 17-33.
- Elçiçek, M. & Bahçeci, F. (2017). Mobil Öğrenme Yönetim Sisteminin Öğrenenlerin Akademik Başarısı ve Tutumları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(5), 1695-1714.
- Erdemci, H. (2015). *Mobil Portfolyo (M-Portfolyo) Destekli Tam Öğrenme Modelinin Öğrenci Başarısı ve İnternet Kullanımına Yönelik Tutumlarına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Ergene, T. (2003). Sınav kaygısını azaltma programlarının etkililiği: Bir meta analiz çalışması. *VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi*, 09-11 Temmuz, İnönü Üniversitesi. Malatya.
- Ergüney, M. (2017). Uzaktan Eğitimde Mobil Öğrenme Teknolojilerinin Rolü. *ULAKBİLGE*, 5(13), 1009-1021.
- Erkan, D. Ö. (2016). *Web Tabanlı Hemşirelik Tanuları Mobil Öğrenme Sistemi*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Akdeniz Üniversitesi Antalya.

- Eroğlu, M., Kaya, V. D. & Özbek, R. (2017). Can Mobile Learning Be An Opportunity for Undergraduate Teacher Education? *European Journal of Social Sciences Education and Research*, 11(2), 341-350.
- Felisonia, D. D. & Godoi, A. S. (2018). Cell phone usage and academic performance: An experiment. *Computers ve Education*, 117, 175-187.
- Galligan, L., Loch, B., McDonald, C. & Taylor, J. A. (2010). The Use of Tablet and Related Technologies in Mathematics Teaching. *Australian Senior Mathematics Journal*, 24(1), 38-51.
- Güzeller, C. O. & Üstünel, F. (2016). Effects of Mobile Learning on Academic Achievement: A Meta Analysis. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(23), 528-561.
- Güzelyazıcı, Ö., Dönmez, B., Kurtuluş, G. & Hacıosmanoğlu, Ö. (2014). Yeni Yüzyıl Üniversitesinde Mobil Öğrenme. *Electronic Journal of Vocational Colleges (Ejovoc)*, 4(2).
- Ifenthaler, D. & Schweinbenz, V. (2016). Students' Acceptance of Tablet PCs in the Classroom. *Journal of Research on Technology in Education*, 48(4), 306-321.
- Ingram, N., Williamson-Leadley, S. & Pratt, K. (2016). Showing and Telling: Using Tablet Technology to Engage Students in Mathematics. *Mathematics Education Research Journal*, 28, 123-147.
- Kalınkara, Y. (2017). *Bilgisayar Donanımı Dersine Yönelik Mobil Eğitim Materyalinin Geliştirilmesi ve Öğrenci Başarısı Üzerine Etkisinin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). T.C. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kantaroğlu, T. & Akbıyık, A. (2017). İşletme Fakültesi ve Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Mobil Öğrenmeye Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması. *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 5(2), 25-50.
- Kara, A., Tekin, H., Ünişen, A. & İzci, E. (2016). Ortaokul öğrencilerinin öğrenmeye ilişkin tutumlarının bilgisayar kullanma alışkanlıkları bakımından incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 56-65.
- Karadeniz, Ş. (2009). The Impacts of Paper, Web and Mobile Based Assessment on Students' Achievement and Perceptions. *Scientific Research and Essay*, 4(10), 984-991.

- Kayak, S. (2014). *Tablet Bilgisayar için Geliştirilen Etkileşimli E-Kitabın Öğrencilerin Akademik Başarısına ve Tutumuna Etkisi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kııcı, D. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Mobil Öğrenmenin Üniversite Eğitimindeki Etkisi Konusundaki Beklentileri Üzerine Bir Araştırma. *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, 565-572.
- Kılıç, M. (2015). *Mobil Öğrenmeye Dayalı Android Uygulamalarının Öğrencilerin Kimya Dersi Atom ve Periyodik Sistem Ünitesindeki Akademik Başarılarına, Kalıcı Öğrenmelerine ve Motivasyonlarına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
- Kıış, M. (2006). *RFID ve SCORM Tabanlı, Kullanıcı Uyumlu Mobil Öğrenme Sistemi Gerçekleştirimi*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Kilis, S. (2013). Impacts of Mobile Learning in Motivation, Engagement and Achievement of Learners: Review of Literature. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(2), 375-383.
- Korkmaz, M. (2010). *Probleme Dayalı Mobil Öğrenmenin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kurnaz, H. (2010). *Mobil Öğrenme Özelliğinin Öğrenciler Tarafından Kullanılabilirliği*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi. Sakarya.
- Kuşkonmaz, H. (2011). *İlköğretim Okullarındaki Öğretmenlerin Mobil Öğrenmeye Yönelik Algı Düzeylerinin Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Küçük, S. (2015). *Mobil Artırılmış Gerçeklikle Anatomi Öğreniminin Tıp Öğrencilerinin Akademik Başarıları İle Bilişsel Yüklerine Etkisi ve Öğrencilerin Uygulamaya Yönelik Görüşleri*. Doktora Tezi. Erzurum Üniversitesi.
- Le Ber, J. M., Lombardo, N. T. & Quilter, J. (2008). Tablet PC Use Enhances Teaching and Student Learning. *Journal of Electronic Resources in Medical Libraries*, 5(1), 17-31.
- Lewis, A. J. (2013). *A Case Study of Modern Computing: Importance for Tablet Computers in Higher Education*. USA: University of Phoenix.

Mobil Öğrenmenin Akademik Başarıya Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması

- Mahdi, H. S. (2017). Effectiveness of mobile devices on vocabulary learning: A meta-analysis. *Journal of Educational Computing Research*, 0(0), 1-21.
- Messinger, J. (2011). *M-Learning: An Exploration of The Attitudes and Perceptions of High School Students Versus Teachers Regarding The Current And Future Use of Mobile Devices for Learning*. Malibu: Pepperdine University.
- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı), Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, FATİH Projesi. 03.03.2019 tarihinde fatihprojesi.meb.gov.tr/proje-hakkinda/ adresinden erişildi.
- Özer , Ö. & Kılıç, F. (2014). Mobil Öğrenme Araçlarını Kabul Ölçeği: Geçerlik-Güvenirlilik Çalışması. *Turkish Studies*, 12(25), 577-588.
- Pruet, P., Ang, C. S. & Farzin, D. (2016). Understanding Tablet Computer Usage Among Primary School Students in Under Developed Areas: Students' Technology Experience, Learning Styles and Attitudes. *Computers in Human Behavior*, 55, 1131–1144.
- Sağlam, M. & Yüksel, İ. (2007). Program Değerlendirmede Meta-Analiz ve Meta Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18,.
- Sarıçoban, A. & Özturan, T. (2013). Vocabulary Learning on Move: An Investigation of Mobile Assisted Vocabulary Learning Effect over Students' Success And Attitude. *Ekev Akdemi Dergisi*, 17, 213-224.
- Sarıtaş, T. & Üner, N. (2013). Eğitimdeki Yenilikçi Teknolojiler: Bulut Teknolojisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2, 192-201.
- Stowe, W. A. (2013). *Comparison of Learning Performance Between Students Who Do and Students Who Do Not Use Mobile Technology-Based Activities*. USA: University of North Texas.
- Sung, Y. T., Chang, K. E. & Liu, T. C. (2016). The effects of integrating mobile devices with teaching and learning on students' learning performance: A meta-analysis and research synthesis. *Computers and Education*, 94, 252-275.
- Şahin, M. C. (2005). *İnternet Tabanlı Uzaktan Eğitimin Etkililiği: Bir Meta Analiz Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tekerek, M., Altan, T. & Gündüz, İ. (2014). FATİH Projesinde Tablet PC Kullanımına Yönelik Öğrenci Tutumlarının İncelenmesi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 7(2), 21-27.
- Tenhet, T. O. (2013). *An Examination of The Relationship Between Tablet Computing and Student Engagement, Self-Efficacy, and Student Attitude Toward Learning*. Fresno: California State University.
- Tingir, S., Cavlazoglu, B., Caliskan, O. & Koklu, O. (2017). Effects of mobile devices on K–12 students’ achievement: a meta-analysis. *Journal of Computer Assisted Learning*, 33, 355–369.
- Uzoğlu, M. & Bozdoğan, E. A. (2015). Ortaokul Öğrencilerinin Tablet Bilgisayarlara Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 12(1), 539-553.
- Ünal, Ö. Z. (2015). *Investigating The Use of Mobile-Based Vocabulary Notebooks on Students’ Vocabulary Achievement in English Language Learning*. Middle East Technical University, İstanbul.
- Üstün, U. & Eryılmaz, A. (2014). Etkili Araştırma Sentezleri Yapabilmek İçin Bir Araştırma Yöntemi: Meta-Analiz. *Eğitim ve Bilim*, 174(39), 1-32
- Wu, W. H., Wu, Y.C.J, Chen, C.,Y., Kao, H.Y., Lin, C.H. & Huang, S.H. (2012). Review of trends from mobile learning studies: A meta-analysis. *Computers ve Education*, 59, 817–827.
- Yıldırım, N. (2012). *Yabancı Dil Eğitiminde Eğitsel Oyunlar Aracılığıyla Mobil Öğrenme*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Yılmaz, B. (2014). *Öğrenme Güçlüğü Çeken Çocuklar için El Yazısı Tanıma ile Öğrenmeyi Kolaylaştırıcı Bir Mobil Öğrenme Uygulaması Tasarımı*. Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Ünivesitesi, İstanbul.
- Yılmaz, F. & Babacan, G. (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Podcast Kullanımı. *Turkish Studies*, 10(3), 1153-1170.
- Yokuş, G. (2016). *Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Mobil Öğrenmeye İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi ve Eğitim Bilimleri Alanına Yönelik Mobil Uygulama Geliştirme Çalışması: Mobil Akademi*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi.
- Yurdakul, I. K. (2011). Öğretmen Adaylarının Teknopedagojik Eğitim Yeterliklerinin Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanımları Açısından İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 397-408

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Ağustos 2019
Yıl 12, Sayı XLI, ss. 925-941.

Journal of History School (JOHS)
August 2019
Year 12, Issue XLI, pp. 925-941.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh30262>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 19.06.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted: 19.06.2019
Accepted: 31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Nakiboğlu, S.H. (2019). Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrencilerinin Çağatay Türkçesi Ve Edebiyatına Yönelik Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi: Ömer Halisdemir Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma, *Journal of History School*, 41, 925-942.

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRENCİLERİNİN ÇAĞATAY TÜRKÇESİ VE EDEBİYATINA YÖNELİK BİLGİ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ: ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Sadi H. NAKİBOĞLU¹

Öz

Bu araştırma; Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı dersi almış son sınıf öğrencilerinin Çağatay Türkçesi ve Edebiyatına ilişkin bilgi düzeyleri incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Amaç doğrultusunda araştırmacı tarafından geliştirilen Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Düzeyi Özdeğerlendirme Ölçeği, 2018-2019 eğitim öğretim yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Çağatay Türkçesi dersini almış 137 öğrenciye uygulanmıştır. Elde edilen veriler bilgisayar ortamında SPSS 22.0 istatistik programı aracılığıyla değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda; öğrencilerin iyi-yeterli düzeyde Çağatay Türkçesi ve Edebiyatına ilişkin bilgiye sahip oldukları saptanmıştır. Öğrenci işlerinden edinilen bilgilere göre öğrencilerin akademik not ortalamaları birinci dönem 76,20 ikinci dönem 82'dir. Çıkan sonuç öğretmenlerin değerlendirmeleri ile öğrencilerin kendilerini değerlendirmeleri açısından paralel olup, dersin amacına ulaştığının da göstergesidir. Araştırmada ayrıca öğrencilerin

¹ Dr.Öğr.Üyesi,Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, s.nakiboglu@hotmail.com, [ORCID.org/0000-0002-8782-4832](https://orcid.org/0000-0002-8782-4832),

cinsiyetlerine ve yaşlarına göre Çağatay Türkçesi ve Edebiyatına yönelik bilgi düzeylerinde farklılaşma olmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çağatayca, Çağatay Türkçesi, Çağatay Edebiyatı, Çağatayca Bilgisi, Çağatayca Bilgi Düzeyi

Examination of the Knowledge Level of Turkish Language and Literature Students in terms of Chagatai Turkish Language and Literature: A Research on Ömer Halisdemir University Students

Abstract

This research study is conducted to investigate the level of knowledge of Chagatai Turkish Language and Chagatai Literature among the senior students who attended Chagatai Turkish and Literature courses in the Department of Turkish Language and Literature at Niğde Ömer Halisdemir University. Chagatai Turkish Language and Literature Knowledge Level Self-Assessment Scale, developed by the researcher for this purpose, is applied to 137 students who attended the Chagatai Turkish course in the Department of Turkish Language and Literature at Niğde Ömer Halisdemir University in the academic year of 2018-2019. The data obtained are evaluated by means of SPSS 22.0 statistical computer software. As a result of the research study, it is determined that students have a good-adequate knowledge level regarding Chagatai Turkish and Literature. According to the information obtained from the Department of Student Affairs, the average academic grades of the students are 76.20 and 82 in the first and the second semesters, respectively. The outcome complies with the evaluations of the instructors and the students' self-evaluation, and it is an indication that the course has fulfilled its objective. The study also finds no difference among the knowledge levels of the students in terms of Chagatai Turkish Language and Literature in accordance with their genders and ages.

Keywords: Chagatai, Chagatai Turkish, Chagatai Literature, Chagatai Knowledge, Chagatai Information Level

GİRİŞ

Türk dili ve edebiyatı bölümündeki öğrencilerin diğer fakülte bölümlerinde olduğu gibi, ders programları kapsamında verilen derslerden gereken kredileri alarak, sınıflarını geçmeleri ve okullarını bitirmeleri beklenmektedir. Üniversitelerin ders programlarında zorunlu ve seçmeli dersler bulunmaktadır. Bu kapsamda Türk dili ve edebiyatı öğrencilerinin son sınıfta aldıkları seçmeli derslerden birisi Çağatay Türkçesidir. “Çağatay Türkçesi,

Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrencilerinin Çağatay Türkçesi Ve Edebiyatına Yönelik Bilgi
Düzeylerinin İncelenmesi:
Ömer Halisdemir Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma

Kuzey-Doğu Türkçesinin ikinci döneminin adı olup 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyıl başlarına kadar olan dönemi kapsayan bir konuşma ve yazı dilidir” (Uçar, 2013, s.246). Dönem içerisinde meydana getirilen eserler zengin dil malzemesi açısından günümüzde yapılan Türk dili çalışmalarına kaynaklık etmektedir (Soydan, 2017, s.344).

Öğrencilerin Çağatay Türkçesi ve Edebiyatıyla ilgili bilgi sahibi olabilmeleri, derse katılımları, ders kitaplarını ve dersle ilgili farklı kaynaklardan araştırma yaparak bilgi edinmeleri ile gerçekleşebilmektedir. Günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte farklı kaynaklardan bilgi edinilebilmektedir. İnternet ortamında farklı veri tabanları taranarak, üniversite kütüphanelerine ulaşılabilen, çok çeşitli yerli ve yabancı kaynaklara erişilmektedir. Ancak bilgi sahibi olmak için kaynaklara erişmek yeterli değil, bunları okumak ve pekiştirmek gereklidir.

Öğrencilerden aldıkları derslerle ilgili, temel bilgileri öğrenmeleri beklenmektedir. Dersle ilgili bu temel bilgileri öğrenip öğrenmedikleri ise, dersi veren eğitimci tarafından yapılan değerlendirmelerle ölçülmektedir. Değerlendirmenin sonucunda başarılı görülen öğrenciler, dersle ilgili bilgilerinin yeterli düzeyde olduğu varsayılarak, ilgili dersten geçmekte ve dersin kredisini tamamlamaktadırlar (Nakiboğlu, 2017, s.645).

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde; Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı ile ilgili gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında çok sayıda araştırma yapıldığı görülmektedir. Türkiye'deki yapılan çalışmaların sayı bakımından çokluğu dikkat çekici ve önemlidir. Bu çalışmaların çoğunluğu dehası ile Çağatay Türkçesine damgasını vuran Ali Şir Nevai üzerine yapılmıştır (Rahimi, 2014, s.1158). Ancak Çağatay Türkçesi ve Edebiyatına yönelik öğrencilerin bilgi düzeylerini incelemek için yapılan bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı dersi almış son sınıf öğrencilerinin Çağatay Türkçesi ve Edebiyatına ilişkin bilgi düzeyleri incelenmektedir.

Çağatay Türkçesi ve Önemi

Kuzey-Doğu Türkçesinin ikinci dönemi olarak bilinen Çağatay Türkçesi, Doğu Türklerinin 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Orta Asya'da kullandıkları yazı dilini adıdır (Argunşah, 2013; Rahimi, 2018, s.70). Batı Türklüğünün sınırlarını çizen Karadeniz, Kafkaslar, Hazar Denizi ve Orta İran'ın kuzey ve doğusunda kalan ve Müslüman olan bütün kuzey ve doğu

Türklüğü, 15. Yüzyıl'dan 20. yüzyılın başlarına kadar yazı dili olarak Türkoloji literatüründe Çağatay Türkçesi olarak geçen bu dili kullanmışlardır (Yıldırım, 2017, s. 26) Çağatay Türkçesi, Orta Asya'dan batıya göç edenlerden ziyade doğuda kalan Türk topluluklarının kullandıkları bir dil olduğu için Doğu Türkçesi olarak nitelendirilmiş, hatta Ali Sir Nevaî ile birlikte klâsik bir nitelik kazanmasından dolayı da “Nevaî dili” olarak bilinmektedir (Poyraz, 2011, s.404; Korkmaz, 2007, s.49). Çağatay Türkçesi için Türkler, Nevaî döneminden itibaren Türkçe”, “Türkî til” ve “Türk tili” terimlerini kullanmışlardır (Uçar, 2013, s.246).

Çağatay Türkçesinin dönemlerine ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak genel itibariyle, Çağatay Türkçesi, Klasik Öncesi Dönem (15. Yüzyıl başları – 1465), Klasik Dönem (1465 – 1600), Klasik Sonrası Dönem (1600 – 20. Yüzyıl başı) olmak üzere üç dönemde incelenmektedir. “Çağatay”, Cengiz Han'ın ülkesini paylaştığı oğullarından biridir. Çağatay terimi, Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'dan gelmektedir (Yıldırım, 2017: 26). Karahanlı ve Harezmi yazı dillerinin devamı niteliğinde olan Çağatay Türkçesi Ali Sir Nevaî döneminde klasik bir edebi dil durumuna gelmiştir (Ercilasun, 2010, s. 400). Etkisini yüzyıllar boyu sürdüren Çağatay Türkçesi, Orta Asya'daki Türk topluluklarında hem edebiyat, hem diplomasi hem de resmi yazı dili olarak 20. Yüzyılın başlarına kadar kullanılmıştır (Uçar, 2013, s.246). “Özbekistan'da, şehirlerin diyalektlerine dayanan Özbek edebi dili 1921'de Çağatay Türkçesinin yerini almıştır” (Eckmann, 1998, s. VII). Günümüzde Türkiye'de Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde seçmeli ders olarak okutulmaktadır.

Çağatay Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde; Çağatay Dili ve Edebiyatı; Çağatayca ve Çağatay Türkçesi terimlerini ve bu terimler çerçevesinde meydana gelen tartışmaları, Çağatay Türkçesinin dönemlerinin sınıflandırılarak Çağatay edebiyatı dilinin kaynaklarını, Çağatay Türkçesi ile ilgili farklı bilim insanlarının görüşlerini anlatarak aralarındaki farklı yaklaşımları açıklayan, çalışmaların karakteristik özellikleri, dönemleri temsil eden edebi yazarların bilim kişilikleri, Dönemleri temsil eden edebi yazarların yaşamlarını ve çalışmaları, Çağatay bilgisiyle ilgili ses bilgisini, Çağatay Türkçesinin biçim bilgisini (yapım ekleri, çekim ekleri, zarflar, edatlar, zamirler..), dönemler itibari ile metin çözümlemelerini veren orijinal metin çevirileri gösteren , kelime sözlüklerini açıklayan bir amaç yoğunluğunu içermektedir.

Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı Türk dili bilim disiplini içinde Türkoloji açısından oldukça önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Sebebi Çağatay Türkçesinin içinde yer aldığı Türk dilinin diğer disiplinlere göre daha karmaşık bir tarihsel geçmişe sahip olması ve bu bilim dalını temsil eden edebiyatların

Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrencilerinin Çağatay Türkçesi Ve Edebiyatına Yönelik Bilgi
Düzeylerinin İncelenmesi:
Ömer Halisdemir Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma

hepsinde uzmanlaşmada sıkıntı yaşamaları olmuştur. Bu sebeple Çağatay Türkçesi ve edebiyatında uzmanlaşan Türkoloji öğrencileri Çağatay ulusunda yaşayanların kullanmış oldukları dili ve kavramlarını Türk yazı dili anlamında daha kolay algılamaya çalışmışlardır. Çağatay Türkçesi ile ilgili yapılan çalışmaların birçoğunun, üzerinde çalışılan kelime gruplarının bilimsel olarak Saf Türkçe olarak tanımlandığı bilimsel araştırmalarda Saf Türkçe kavramı altında yapılan hataları bilim çalışanlarına daha yakından anlama fırsatı vermesi, Çağatay Türkçesi ve edebiyatı üzerine yapılan çalışmaların Türkoloji'nin en önemli danışma kaynaklarından birisi olması, Çağatay dili Türk dilinin oldukça önemli bir dönemini temsil etmektedir Çağatay Türkçesi ile yazılan eserler edebiyat tarihinin oldukça önemli bir bölümünü anlatır. Çağatay Türkçesi ile ilgili hem doğulu hem de batılı Türkolog'lar birçok çalışma yapmaktadırlar yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak sözlük çalışmaları olduğu görülmektedir. Çağatay Türkçesi ve edebiyatı çalışmalarını dönemler itibariyle temsil ettiği dönemi ve özelliklerine ışık tutması, ayrıca bu dili kullanan halkların kültürel birikim ve zenginliklerinin de bu bilim dalıyla sonraki kuşaklara aktarılması açısından Çağatay Türkçesi terimini metinlerde yerleştirmek ve onu sınıflandırmak, isimlendirmek açısından Çağatay Türkçesi sözlükçülük alanında oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü tarihsel süreçte yapılan çalışmalarda meydana gelen hatalar yeni Türkoloji çalışanları tarafından tekrar düzenlenerek geçmişteki bilim çalışanlarının dikkatten kaçan eksiklikleri tespit etmek ve bilime katkı sağlaması açısından da oldukça önemli olmuştur.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Üniversite sınavına giren her öğrenci hedeflerine ve ilgi alanlarına yönelik eğitim alabilecekleri alanlara yönelirler. Bu alanlardan birisi de Türk Dili ve Edebiyatı'dır. Türk dili ve Edebiyatı sözel ağırlıklı öğrencilerin tercih ettikleri bölümlerden birisidir. Üniversitelerin Fen ve Edebiyat Fakülteleri içerisinde dört yıllık eğitim veren bir bölümdür.

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nin Fen ve Edebiyat Fakültesi'nde 1993 yılından itibaren eğitim veren Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün temel amacı; "Türk Dili ve Edebiyatı içerisinde yer alan Ana Bilim dallarında gördükleri bilgileri mesleki hayatta kullanmalarını sağlayan, alanla ilgili bir sorunun çözümünde pratik çözümler sunan ve bu çözüm yollarını başarıyla yönetmeye sahip olan, sosyal yönleri iyi gelişmiş, çevresiyle iletişim becerileri

ve sosyal yönlerinin gelişmesine bağlı olarak çevre bilici kazanmış, bireysel düşünceden ziyade toplumsal düşünce bilincinde bireyler yetiştirmektedir.” (<http://www.ohu.edu.tr/fenedebiyatfakultesi/turkdiliedebiyati/sayfa/genel-bilgi>). Bölümün hedef ise; “çağdaş ve modern Türkoloji eğitimini vererek bilimsel çalışmaların artırılmasına, ulusal ve uluslararası bilimsel projeler yapacak düzeyde araştırma ve incelemeye yönelmiş bireyler yetiştirmektedir”.

Çağatay Türkçesi dördüncü sınıfın ilk ve ikinci dönemlerinde seçmeli olarak verilmektedir. Öğrencilerin ilgileri doğrultusunda seçebilecekleri derslerden birisi olan Çağatay Türkçesini 2018-2019 eğitim öğretim yılında 146 öğrenci almıştır. Güz yarıyılında birinci öğretim olarak 26 öğrenci, ikinci öğretim olarak 33 öğrenci Çağatay Türkçesi’ni almışlardır ve not ortalamaları 76,20’dir. Bahar yarıyılında ise birinci öğretimden 45 öğrenci, ikinci öğretimden 42 öğrenci Çağatay Türkçesi dersini almışlardır ve not ortalamaları 82’dir.

YÖNTEM

Araştırmanın modeli: Araştırma, tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. “Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırmalara uygun bir modeldir” (Karasar, 2011, s. 77).

Evren ve Örneklemi: Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde eğitim gören ve Çağatay Türkçesi’ni seçmeli ders olarak alan öğrenciler oluşturmaktadır. Üniversitenin öğrenci işlerinden edinilen bilgilere göre Çağatay Türkçesini 146 öğrenci seçmeli ders olarak almışlardır. Araştırmada örnekleme yoluna gidilmemiştir. Evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmış, hastalık vb. durumlarla ulaşılamayan veya araştırmaya katılmak istemeyen öğrenciler dışında 137 öğrenci üzerinde araştırma gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin 92’si (%67,2) kız, 45’i (%32,8) erkek, 38’i (%27,7) 22 ve altı, 99’u (%72,3) 23 ve üzeri yaşlarda bulunmaktadır.

Veri Toplama Araçları: Araştırmada veriler araştırmacı tarafından geliştirilen Çağatay Türkçesi Bilgi Düzeylerini belirlemeye yönelik özdeğerlendirme ölçeği ile toplanmıştır. Söz konusu ölçek 5’li likert tipinde 36 ifadeden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri; 1 kesinlikle katılmıyorum ile 5 kesinlikle katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir. Dağılım aralığının hesaplanması amacıyla, Dağılım aralığı=En büyük değer- En küçük değer/ Derece sayısı formülü kullanılmıştır. Bu aralık 4 puanlık genişliğe sahiptir. Bu genişlik beş eşit genişliğe bölünerek 1.00- 1.79 arası “çok düşük”, 1.80- 2.59 arası “düşük”, 2.60-

Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrencilerinin Çağatay Türkçesi Ve Edebiyatına Yönelik Bilgi
Düzeylerinin İncelenmesi:
Ömer Halisdemir Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma

3.39 “arası orta”, 3.40-4.19 arası yüksek, 4.20-5.00 arası çok yüksek olarak sınır değerleri belirlenmiş ve bulgular yorumlanmıştır (Sümbüloğlu, 1993, s. 9).

Ölçeğe ilişkin güvenilirlik analizi yapılmış ve ölçeğin genel güvenilirliği $\alpha=0.996$ olarak belirlenmiştir. Bu değer ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Alpha katsayısının .60 ve daha yüksek olması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Büyükoztürk, 2006).

Ölçeğin yapı geçerliliğinin ortaya koyma için açıklayıcı (açımlayıcı) faktör analizi yöntemi uygulanmıştır. Yapılan Barlett testi sonucunda ($p=0.000<0.05$) faktör analizine alınan değişkenler arasında ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan test sonucunda ($KMO=0.963>0,60$) örnek büyüklüğünün faktör analizi uygulanması için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi uygulamasında varimax yöntemi seçilerek faktörler arasındaki ilişkinin yapısının aynı kalması sağlanmıştır. Faktör analizi sonucunda değişkenler toplam açıklanan varyansı %845,523 olan üç faktör altında toplanmıştır. Oluşan faktörler araştırmacı tarafından Çağatay Türkçesi’ne Yönelik Genel Bilgi, Çağatay Türkçesi Dilbilgisine Yönelik Bilgi ve Çağatay Edebiyatına Yönelik Bilgi olarak isimlendirilmiştir. Çağatay Türkçesi’ne Yönelik Genel Bilgi boyutunda 7 ifade, Çağatay Türkçesi Dilbilgisine Yönelik Bilgi boyutunda 13 ifade ve Çağatay Edebiyatına Yönelik Bilgi boyutunda 16 ifade yer almaktadır. Ölçeğe ait oluşan faktör yapısı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çağatay Türkçesi Bilgi Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Özdeğerlendirme Ölçeğinin Faktör Yapısı

Maddeler	Faktör Yüğü
Çağatay Türkçesi’ne Yönelik Genel Bilgi (Varyans=19,456; Alpha=0,955)	
Çağatay Türkçesinin tanımını yapabilirim.	,953
Çağatayların Siyasi ve etnik yapısı hakkında bilgi verebilirim.	,953
Çağatay Türkçesi ile Eski Türk Dilinin devrelerini daha kolay anlarım.	,952
Çağatay Türkçesi içerisindeki Eski Türkçe dil özelliklerini açıklarım.	,950

Çağatay Türkçesiyle yazılmış metinleri okuyarak genel Türkçe içerisinde Çağatay Türkçesinin yerini bilirim.	,948
Çağatay Türkçesinin kaynaklık ettiği çağdaş lehçelerin tarihi kökenini tespit eder ve örneklendiririm.	,946
Çağatay Türkçesi ve edebiyatı hakkında gerekli bibliyografyaya sahibim.	,955
Çağatay Türkçesi Dilbilgisine Yönelik Bilgi (Varyans=15,369; Alpha=0,960)	
Ses bilgisi hakkında yeterli bilgiye sahibim.	,945
Yapım ekleri hakkında yeterli bilgiye sahibim.	,944
Metin çözümlemelerini yapabilirim.	,943
Çağatay Türkçesinin gramer özelliklerini açıklayabilirim.	,942
Çağatay Türkçesi sözlüklerine hakimim.	,941
Ünsüzler hakkında bilgi sahibi olduğuna inanıyorum.	,938
Zamirler hakkında bilgi sahibiyim.	,937
Zarflar hakkında bilgi sahibiyim.	,936
Edatlar hakkında bilgi sahibiyim.	,935
Şekil bilgisi hakkında yeterli bilgiye sahibim.	,934
Çağataycanın cümle yapısı hakkında yeterli bilgiye sahibim.	,932
Çağatay Türkçesi metinlerindeki dil özellikleri, çözümler ve tespit ettiğim özellikleri Standart Türkiye Türkçesiyle mukayese ederim.	,932
Çağatay Türkçesi metinlerini fonetik ve morfolojik yönden inceleyebilirim.	,931
Çağatay Edebiyatına Yönelik Bilgi (Varyans=10,698; Alpha=0,961)	
Çağatay edebi dilinin ve edebiyatının teşekkülü hakkında açıklama yapabilirim.	,926
Çağatay edebi dilinin ve edebiyatının devrelerini bilirim.	,925
Başlangıç dönemi Çağatay Türkçesi şahsiyetleri, eserleri ve metinlerini bilirim.	,925
Çağataycanın Klasik Öncesi Devrini bilirim.	,924
Çağatayca Klasik Öncesi Devri temsilcilerini bilirim.	,920
Klasik dönem yazarları hakkında konuşabilirim.	,933

Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrencilerinin Çağatay Türkçesi Ve Edebiyatına Yönelik Bilgi
Düzeylerinin İncelenmesi:
Ömer Halisdemir Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma

Çağataycada klasik dönem yazarlarını isim olarak bilirim.	,946
Çağataycada Klasik Dönem Yazarlarına Ait Eserleri Anlatabilirim	,942
Klasik dönem yazarlarının eserleri hakkında konuşabilirim.	,936
Ali Şir Nevaî hakkında bilgi sahibi olduğuma inanıyorum.	,937
Şeybanî Han hakkında bilgi sahibi olduğuma inanıyorum.	,941
Sekkâki hakkında bilgi sahibi olduğuma inanıyorum.	,920
Atayî hakkında bilgi sahibi olduğuma inanıyorum.	,920
Babür hakkında bilgi sahibi olduğuma inanıyorum.	,910
Ebu'l Gazi Bahadır Han Hakkında bilgi sahibi olduğuma inanıyorum.	,936
Çağatay Edebiyatı hakkında yeterli bilgiye sahibim.	,941

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde öğrencilerin Çağatay Türkçesi bilgi düzeylerine yönelik bilgiler yer almaktadır. Tablo 2'de öğrencilerin Çağatay Türkçesi Bilgi düzeylerine ait veriler yer almaktadır.

Tablo 2. Çağatay Türkçesi Bilgi Düzeyi

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Ort	Ss
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Çağatay Türkçesinin Tanımını Yapabilirim	25	18,2	13	9,5	8	5,8	63	46,0	28	20,4	3,409	1,396
Çağatayların Siyasi ve Etnik Yapısı Hakkında Bilgi Verebilirim	22	16,1	16	11,7	21	15,3	44	32,1	34	24,8	3,380	1,394

Çağatay Türkçesi İçerisindeki Eski Türkçe Dil Özelliklerini Açıklarım	23	16,8	15	10,9	18	13,1	48	35,0	33	24,1	3,387	1,400
Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Metinleri Okuyarak Genel Türkçe İçerisinde Çağatay Türkçesinin Yerini Bilirim	25	18,2	12	8,8	21	15,3	47	34,3	32	23,4	3,358	1,408
Çağatay Türkçesi Metinlerindeki Dil Özellikleri, Çözümler ve Tespit Ettiğim Özellikleri Standart Türkiye Türkçesiyle Mukayese Ederim	25	18,2	15	10,9	22	16,1	40	29,2	35	25,5	3,328	1,435
Çağatay Türkçesinin Kaynaklık Ettiği Çağdaş Lehçelerin Tarihi Kökenini Tespit Eder ve Örneklendiririm	23	16,8	17	12,4	25	18,2	39	28,5	33	24,1	3,307	1,402
Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı Hakkında Gerekli Bibliyografyaya Sahibim	28	20,4	13	9,5	19	13,9	43	31,4	34	24,8	3,307	1,463
Toplam ortalama											3,353	

Tablo 2'deki verilere bakıldığında, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencilerinin Çağatay Türkçesi bilgi düzeylerine yönelik ifadelerle 5 üzerinden yapılan değerlendirmeye göre katılma düzeylerinin 3,307 ile 3,408 değiştiği, tüm boyutlara ait ortalamanın 3,353 olduğu görülmektedir. Öğrenciler en düşük 3,307 ortalama ile “Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı Hakkında Gerekli Bibliyografyaya Sahibim” ve “Çağatay Türkçesinin Kaynaklık Ettiği Çağdaş Lehçelerin Tarihi Kökenini Tespit Eder Ve Örneklendiririm” ifadesine, en yüksek ortalamanın ise 3,408 ortalama ile “Çağatay Türkçesinin Tanımını Yapabilirim” ifadesine katılmışlardır. Bu veriler öğrencilerin Çağatay Türkçesi'ne yönelik bilgi düzeylerinin iyi-yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 3'de Türk Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin Çağatay Türkçesi Dilbilgisi düzeylerine yönelik veriler yer almaktadır.

Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrencilerinin Çağatay Türkçesi Ve Edebiyatına Yönelik Bilgi
Düzeylerinin İncelenmesi:
Ömer Halisdemir Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma

Tablo 3. Çağatay Türkçesi Dilbilgisi Düzeyi

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Ort	Ss
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Ses Bilgisi Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim	23	16,8	14	10,2	21	15,3	45	32,8	34	24,8	3,387	1,400
Yapım Ekleri Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim	24	17,5	12	8,8	18	13,1	47	34,3	36	26,3	3,431	1,418
Metin Çözümlemelerini Yapabilirim	25	18,2	12	8,8	19	13,9	42	30,7	39	28,5	3,423	1,449
Çağatay Türkçesinin Gramer Özelliklerini Açıklayabilirim	26	19,0	11	8,0	24	17,5	48	35,0	28	20,4	3,299	1,390
Çağatay Türkçesi Sözlüklerine Hâkimim	24	17,5	17	12,4	24	17,5	42	30,7	30	21,9	3,270	1,396
Ünsüzler Hakkında Bilgi Sahibi Olduğuna İnanıyorum	26	19,0	13	9,5	20	14,6	49	35,8	29	21,2	3,307	1,407
Zamirler Hakkında Bilgi Sahibiyim	21	15,3	18	13,1	21	15,3	49	35,8	28	20,4	3,328	1,351
Zarflar Hakkında Bilgi Sahibiyim	21	15,3	17	12,4	20	14,6	46	33,6	33	24,1	3,387	1,379
Edatlar Hakkında Bilgi Sahibiyim	23	16,8	16	11,7	20	14,6	47	34,3	31	22,6	3,343	1,390
Şekil Bilgisi Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim	23	16,8	15	10,9	23	16,8	49	35,8	27	19,7	3,307	1,359
Çağatayca'nın Cümle Yapısı Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim	24	17,5	12	8,8	25	18,2	44	32,1	32	23,4	3,350	1,391
Çağatay Türkçesi Metinlerindeki Dil Özellikleri, Çözümler ve Tespit Ettiğim Özellikleri Standart Türkiye Türkçesiyle Mukayese Ederim	25	18,2	15	10,9	22	16,1	40	29,2	35	25,5	3,328	1,435
Çağatay Türkçesi Metinlerini Fonetik ve	24	17,5	14	10,2	25	18,2	42	30,7	32	23,4	3,321	1,398

Morfolojik Yönden
İnceleyebilirim

Toplam ortalama

3,344

Tablo 3’deki verilere bakıldığında, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencilerinin Çağatay Türkçesi dilbilgisi bilgi düzeylerine yönelik ifadelerle 5 üzerinden yapılan değerlendirmeye göre katılma düzeylerinin 3,270 ile 3,431 değiştiği, tüm boyutlara ait ortalamaların 3,353 olduğu görülmektedir. Öğrenciler en düşük 3,344 ortalama ile “Çağatay Türkçesi Sözlüklerine Hâkimim” ifadesine, en yüksek ortalamaların ise 3,431 ortalama ile “Yapım Ekleri Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim” ifadesine katılmışlardır. Bu veriler öğrencilerin Çağatay Türkçesi’ne yönelik bilgi düzeylerinin iyi-yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 4’de Türk Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin Çağatay Edebiyatı Bilgi düzeylerine yönelik veriler yer almaktadır.

Tablo 4. Çağatay Edebiyatı bilgi düzeyi

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Ort	Ss
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Çağatay Edebi Dilinin ve Edebiyatının Teşekkülü Hakkında Açıklama Yapabilirim	27	19,7	13	9,5	19	13,9	48	35,0	30	21,9	3,299	1,427
Çağatay Edebi Dilinin ve Edebiyatının Devrelerini Bilirim	23	16,8	14	10,2	17	12,4	52	38,0	31	22,6	3,394	1,385
Başlangıç Dönemi Çağatay Türkçesi Şahsiyetleri, Eserleri ve Metinlerini Bilirim	27	19,7	10	7,3	15	10,9	49	35,8	36	26,3	3,416	1,453
Çağatayca’nın Klasik Öncesi Devrini Bilirim	26	19,0	12	8,8	18	13,1	49	35,8	32	23,4	3,358	1,423
Çağatayca Klasik Öncesi Devri Temsilcilerini Bilirim	25	18,2	10	7,3	15	10,9	52	38,0	35	25,5	3,453	1,419
Klasik Dönem Yazarları Hakkında Konuşabilirim	24	17,5	13	9,5	14	10,2	52	38,0	34	24,8	3,431	1,413

Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrencilerinin Çağatay Türkçesi Ve Edebiyatına Yönelik Bilgi
Düzeylerinin İncelenmesi:
Ömer Halisdemir Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma

Çağatayca'da Klasik Dönem Yazarlarını İsim Olarak Bilirim	23	16,8	13	9,5	16	11,7	44	32,1	41	29,9	3,489	1,436
Çağatayca'da Klasik Dönem Yazarlarına Ait Eserleri Anlatabilirim	26	19,0	10	7,3	15	10,9	49	35,8	37	27,0	3,445	1,445
Klasik Dönem Yazarlarının Eserleri Hakkında Konuşabilirim	24	17,5	11	8,0	19	13,9	52	38,0	31	22,6	3,401	1,385
Ali Şirnevaî Hakkında Bilgi Sahibi Olduğuma İnanıyorum	28	20,4	10	7,3	9	6,6	47	34,3	43	31,4	3,489	1,506
Şeybanî Han Hakkında Bilgi Sahibi Olduğuma İnanıyorum	24	17,5	13	9,5	9	6,6	52	38,0	39	28,5	3,504	1,441
Sekkâki Hakkında Bilgi Sahibi Olduğuma İnanıyorum	26	19,0	9	6,6	10	7,3	54	39,4	38	27,7	3,504	1,446
Atayî Hakkında Bilgi Sahibi Olduğuma İnanıyorum	25	18,2	10	7,3	10	7,3	56	40,9	36	26,3	3,496	1,425
Babür Hakkında Bilgi Sahibi Olduğuma İnanıyorum	25	18,2	10	7,3	9	6,6	56	40,9	37	27,0	3,511	1,430
Ebul Gazi Bahadır Han Hakkında Bilgi Sahibi Olduğuma İnanıyorum	27	19,7	10	7,3	10	7,3	53	38,7	37	27,0	3,460	1,460
Çağatay Edebiyatı Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim	27	19,7	10	7,3	17	12,4	52	38,0	31	22,6	3,365	1,424
Toplam ortalama											3,438	

Tablo 4'deki verilere bakıldığında, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencilerinin Çağatay Edebiyatı bilgi düzeylerine yönelik ifadelerle 5 üzerinden yapılan değerlendirmeye göre katılma düzeylerinin 3,299 ile 3,431 değiştiği, tüm boyutlara ait ortalamanın 3,353 olduğu görülmektedir. Öğrenciler en düşük 3,511 ortalama ile “Çağatay Edebi Dilinin Ve Edebiyatının Teşekkülü Hakkında Açıklama Yapabilirim” ifadesine, en yüksek ortalamanın ise 3,438 ortalama ile “Babür Hakkında Bilgi Sahibi Olduğuma İnanıyorum” ifadesine katılmışlardır. Bu veriler öğrencilerin Çağatay Türkçesi'ne yönelik bilgi düzeylerinin iyi-yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

Araştırmada öğrencilerin cinsiyetlerine göre Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı bilgi düzeyleri de incelenmiştir. Tablo 5'te öğrencilerin cinsiyetlerine göre Çağatay Türkçesi Bilgi Düzeylerine yönelik veriler yer almaktadır.

Tablo 5. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Düzeyi Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	t	sd	p
Çağatay Türkçesine Yönelik Genel Bilgi	Kız	92	3,461	1,284	-0,663	135	0,508
	Erkek	45	3,298	1,484			
Çağatay Edebiyatına Yönelik Bilgi	Kız	92	3,463	1,282	-0,610	135	0,565
	Erkek	45	3,313	1,495			
Çağatay Türkçesi Dilbilgisine Yönelik Bilgi	Kız	92	3,416	1,260	-0,597	135	0,552
	Erkek	45	3,272	1,462			

Bağımsız Gruplar T-Testi

Tablo 5'teki veriler incelendiğinde; öğrencilerin Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı bilgi düzeylerini belirleyen “Öğrencilerin Çağatay Türkçesine yönelik genel bilgi”, “Çağatay edebiyatına yönelik bilgi”, “Çağatay Türkçesi dilbilgisine yönelik bilgi” boyutlarına yönelik aldıkları puanlarının cinsiyetlerine göre farklılık göstermediği görülmektedir ($p>0,05$).

Öğrencilerin yaşlarına göre Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Düzeylerine yönelik veriler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Yaşlarına Göre Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Düzeyi Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	t	sd	p
Çağatay Türkçesine Yönelik Genel Bilgi	22 ve Altı	38	3,240	1,294	-0,901	135	0,369
	23 ve Üzeri	99	3,472	1,371			
Çağatay Edebiyatına Yönelik Bilgi	22 ve Altı	38	3,266	1,271	-0,796	135	0,428
	23 ve Üzeri	99	3,471	1,383			
Çağatay Türkçesi Dilbilgisine Yönelik Bilgi	22 ve Altı	38	3,177	1,258	-1,052	135	0,295
	23 ve Üzeri	99	3,443	1,350			

Bağımsız Gruplar T-Testi

Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrencilerinin Çağatay Türkçesi Ve Edebiyatına Yönelik Bilgi
Düzeylerinin İncelenmesi:
Ömer Halisdemir Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma

Tablo 6'daki veriler incelendiğinde; öğrencilerin Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı bilgi düzeylerini belirleyen “Öğrencilerin Çağatay Türkçesine yönelik genel bilgi”, “Çağatay edebiyatına yönelik bilgi”, “Çağatay Türkçesi dilbilgisine yönelik bilgi” boyutlarına yönelik aldıkları puanlarının yaşlarına göre farklılık göstermediği görülmektedir ($p>0,05$).

SONUÇ

Bu araştırma; Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı dersi almış son sınıf öğrencilerinin Çağatay Türkçesi ve Edebiyatına ilişkin bilgi düzeyleri incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çağatay Türkçesi ve edebiyatı bilgi düzeyi; Türk dilinin geçmişten günümüze ses, yapı söz dizimi anlam, kelime gurupları açısından geçirmiş olduğu dönemsal analizi Türk dili tarihi açısından ele alan, hangi dönemde hangi tarihsel lehçenin hangi devreyi ifade etmesi konusundaki farklı yorum ve sınıflandırmaları bilim okuyucularına aktarılması açısından oldukça önemlidir.

Çağatay Türkçesine yönelik öğrencilerin bilgi düzeyleri akademik açıdan aldıkları notlarından görülebilmektedir. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi öğrenci işlerinden öğrencilerin notlarına dair edinilen bilgilere bakıldığında, iyiyeterli derecede Çağatay Türkçesi bilgilerinin olduğu görülmektedir. Yapılan anket çalışması sonrasında da öğrencilerin öz değerlendirmelerine bakıldığında derse ilişkin bilgi düzeylerinin, akademik değerlendirme notlarıyla paralel iyiyeterli düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuç memnun edicidir. Çünkü İslami Orta Asya Türk Edebiyatının 3.evresi olarak tanımlanan ve yıllar boyunca resmi yazı dili olarak kullanılan dilin bilinmesi, gerek arşiv çalışmalarında gerekse çok uluslu olarak yapılan çalışmaların yapılabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Öğrencilerin cinsiyetlerine ve yaş gruplarına göre Çağatay Türkçesi ve Edebiyatına ilişkin bilgi düzeylerinde farklılaşma olmadığı belirlenmiştir. Buradan kız ve erkek, farklı yaşlardaki öğrencilerin Çağatay Türkçesi ve Edebiyatına ilişkin bilgilerinin benzer düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile öğrencilerin cinsiyetleri ve yaşları, Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı bilgi düzeylerinden bağımsızdır.

Türk dili ve edebiyatı bilim sahası çalışanları Çağatay dili ile ilgili çalışmaları Metin /dil bilgisi/ dizin ve benzeri farkı açılardan incelemişlerdir.

Böylece ortaya çıkan eserler oluşan edebi yönüyle değerlendirilmeye çalışılarak siyasi tarih ve edebi tarih açısından önemleri belirtilmiştir. Bu araştırmada ise yapılan araştırmalardan farklı olarak Çağatay Türkçesi dersi almış öğrencilerin bu derse ilişkin bilgi düzeyleri akademik notları dışında kendi öz değerlendirmeleriyle incelenmiştir. Konu ile ilgili yapılan ilk araştırma olması nedeniyle araştırma sonuçları sadece Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde 2018-2019 eğitim öğretim yılında Çağatay Türkçesi almış araştırmaya katılan 137 öğrencinin görüşleri ile sınırlıdır.

Araştırmada öğrencilerin Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı bilgi düzeylerini belirlemeye yönelik ölçek geliştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda da ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ortaya çıkmıştır. Çağatay Türkçesi alan, diğer üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı öğrencileri üzerinde yapılacak araştırmalarda, bu ölçek kullanılarak elde edilen araştırma sonuçları, bu araştırmanın sonuçları ile karşılaştırılabilir. Böylelikle Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi alan öğrencilerin Çağatay Türkçesi bilgi düzeylerine yönelik daha genel verilere ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Büyüköztürk, Ş. (2006). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. istatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Eckmann, J. (1998). *Çağatayca el kitabı* (Günay Karaağaç, Çev.). İÜEF Yayınları, İstanbul.
- Ercilasun, A.B. (2010). *Türk Dili tarihi* (8. bs). Akçağ Yayınları, Ankara.
<http://www.ohu.edu.tr/fenedebiyatfakultesi/turkdiliedebiyati/sayfa/genel-bilgi>
(Erişim tarihi: 15.06.2019).
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi* (23. bs). Nobel Yayınları, Ankara.

Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrencilerinin Çağatay Türkçesi Ve Edebiyatına Yönelik Bilgi
Düzeylerinin İncelenmesi:
Ömer Halisdemir Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma

- Korkmaz, Z. (2007). *Türk dili üzerine araştırmalar III (Ali Şîr Nevâyî ve Çağatay Yazı Dili)*. TDK Yayınları, Ankara.
- Nakiboğlu, A. (2017). İktisat tarihi dersine ilişkili bilgiler ve tutum arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde bir uygulama. *Asos Journal*, (44), 642-654
- Poyraz, Y. (2010). Uzaktaki yazmalarımız: İngiltere Ulusal Kütüphanesi'ne kayıtlı ilk Doğu Türkçesi (Çağatayca) yazmaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (16), 402-412.
- Rahimi, F. (2014). Çağatay Türkçesi ve edebiyatı üzerine bir bibliyografya denemesi. *Turkish Studies*, 9 (3), 1157-1218
- Rahimi, F. (2018). Çağatay Türkçesi sözlükleri bibliyografyası. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, (7), 69-104.
- Soydan, S. (2017). Klasik ve klasik öncesi Dönem Çağatay Türkçesi eserlerinde şahıs ve işaret zamirlerinin tamlama kuruluşunda ve edatlarla kullanılışı. *Turkish Studies*, 12 (34), 339-358
- Sümbüloğlu, K. (1993). *Sağlık bilimlerinde araştırma teknikleri ve istatistik*. Matis Yayınları, Ankara.
- Uçar, M. (2013). Argunşah, Mustafa (2013), *Çağatay Türkçesi*, Kesit Yayınları, İstanbul, 381 s. 246-249.
- Yıldırım, T. (2017). Çağatay Türkçesi: Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâyî. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 1(1), 2017, 26-32